

SOPRONI SZEMLE

XVI. ÉVFOLYAM

1962.

I. SZÁM

KIADJA:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

FEKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELENYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Kölkedi István</i> : A szakmai munkásszervezetek kialakulása és tevékenysége Sopronban	1
<i>Zsidai József</i> : Gondolatok Frankenburg Adolf marxista megítéléséhez	9
<i>Tompos Ernő</i> : Handler Ferdinánd építész és családjának többi építész tagjai	17
<i>Helytörténeti adattár</i>	
<i>Házi Jenő</i> : A dohányzás kezdete Sopronban	33
<i>Cs. E.</i> : Soproni színházterv 1919-ből	37
<i>Csenár János</i> : Ösze János Kurrens könyve 1850—1853.	39
<i>Fabricius Endre</i> : Adalék a soproni Fabricius-ház történetéhez	47
<i>Kelényi Ferenc</i> : Móra Ferenc Sopronban	53
<i>Nováki Gyula</i> : Adatok a soproni vár rondelláinak történetéhez	57
<i>Tardy Lajos</i> : Egy soproni borkereskedő és Besztuzsev-Rjumin kancellár	61
<i>Csatkai Endre</i> : Reviczky Gyula és Sopron	65
<i>Füves Ödön</i> : Adatok a soproni görögök történetéből	68
<i>L. E.</i> : Különös hang Ferenc József első soproni látogatásával kapcsolatban	70
<i>Mann Miklós</i> : Adalékok Sopron megye történetírójának életéhez	70
<i>Maros László</i> : Soproni diákok kollégium nélkül	74
<i>Sopron kulturális élete 1959.</i>	
<i>Friedrich Károly</i> : Művelődési események Sopronban	80
<i>Megemlékezések</i>	
<i>Becht Rezső</i> : Kása Gábor 1893—1961.	84
<i>Az olvasó kérdez — az olvasó közöl</i>	87
<i>Soproni könyvespolc</i>	90
<i>Sopron bibliográfiája</i>	95

Terjedelem: 8,8 (A 5) ív 34 szöveggöztí ábrával. Példányszám: 1000

Felelős kiadó: Csatkai Endre — 62.29886 Győr-Sopronmegyei Nyomda Vállalat

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XV. ÉVFOLYAM

1961.

1—4. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÖLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY—HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

Tanulmányok:

<i>Bóna István:</i> VI. századi germán temető Hegykőn II.	131
<i>Csapody István:</i> Loew és Deccard „Flóra Semproniensis”-e	26
<i>Csatkai Endre:</i> A soproni nyomdászat a 18. század első felében	38
<i>Csatkai Endre:</i> Liszt és Sopron	208
<i>Czigány Jenő:</i> Szemelvények a bécsi és pozsonyi fenyítőbörtönben 1849-ben raboskodott politikai foglyok írásaiból	233
<i>Faller Jenő:</i> Brennbergbánya Feldmüller Mátyás albérlésében 1828—1834	10
<i>Hárs József:</i> A Soproni Építőbank működése és bukása. 1873—1901	317
<i>Házi Jenő:</i> A soproni ferences templom jövevénye	308
<i>Kelényi Ferenc:</i> Berzsenyi és Sopron	289
<i>Kölkedi István:</i> Az első soproni Serfözde és Malátagyár r. t. története	3
<i>Mollay Károly:</i> Névtudomány és várostörténet Dágtól Ágfalváig	114. 193
<i>Somfai László:</i> A rögtönzés a kompozícióban. Szélgjegyzetek Liszt zeneszerzői stílusáról	201
<i>Tirnitz József:</i> Adatok Sopron város munkásmozgalmának történetéből	221
<i>Winkler Oszkár:</i> Sopron város általános rendezési tervéről	97

Helytörténeti adattár:

<i>Alföldi Géza:</i> Kiadatlan római feliratok a soproni Liszt Ferenc Múzeumban	352
<i>Angyal Endre:</i> Sopron szláv művelődési kapcsolatainak történetéből	265
<i>Barackza István:</i> Vizszabályozó egyeség Sopron vármegyében 1696-ból	168
<i>Boros László:</i> Dorfmeister állítólagos mohácsi képei	257
<i>Borsa Gedeon—Csatkai Endre:</i> Rennauer Fülöp soproni nyomdájának munkái	52
<i>Busa Margit—Pröhle Jenő:</i> Soproni kéziratos diáklapok 1848 előtt	69
<i>Csatkai Endre:</i> Egy soproni matematikai könyv 1810-ből	174
<i>Csatkai Endre:</i> Arany soproni kapcsolatai	342
<i>Csatkai Endre:</i> Kis János soproni díszpolgársága	88
<i>Domonkos Ottó:</i> Soproni árszabás a 17. századból	159
<i>Egész Kálmán:</i> Tíz éves a soproni Kempelen Farkas Gépipari Technikum	65
<i>Fogarassy László:</i> Hogyan került a soproni vörös ezred Visegrádra?	357
<i>Fogarassy László:</i> Sopron és az 1919-es hadszíntér	75
<i>Grünwald Fülöp:</i> Israel iudeus Soproniensis (Adatok a középkori okmányokban névleg elsőnek említett soproni zsidóiról)	84

<i>Hetyésy István</i> : Egy Sopron megyei gazda küzdelmei 1623-ban	366
<i>Hiller István</i> : Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes soproni szereplései	71
<i>Irmédy—Molnár László</i> : Kogutowitz Manónak, a Földrajzi Intézet megalapítójá- nak soproni éveit és későbbi pályáját	171
<i>Kelényi Ferenc</i> : Hollósy Kálmán és Móra Ferenc felsőlővön	55
<i>Kelényi Ferenc</i> : Az első soproni tudós-kongresszus és kiállítás 1847-ben	78
<i>Koncsek László</i> : Miért maradt el 1933-ban Gömbös soproni látogatása?	252
<i>Kölkedéi István</i> : Achim L. András Sopronban	151
<i>Kölkedéi István</i> : Bokányi és Sopron	332
<i>Kölkedéi István</i> : Soproni munkástüntetés Apponyi Albert ellen 1905-ben	243
<i>Macher Frigyes</i> : Soproni vonatkozások dr. Romwalter Alfréd munkásságában	81
<i>Mende Gusztáv</i> : A soproni Városi Tanács 1960. évi nyári képzőművészeti tele- pének működése	256
<i>Merényi László</i> : Háború-ellenes mozgalom Győr-Sopron megyében 1912 őszén	359
<i>Mészáros Gyula</i> : Sopron emlékezik a Tanácsköztársaság mártírjaira	61
<i>Mikó Sándor</i> : A lozsi-peresztegi csata	164
<i>Nováki Gyula</i> : Késő-keltakori lakóházak Ivánban	247
<i>Péczely Piroska</i> : Egy szentmargitai kőfaragó család Keszthelyen	345
<i>Péter László</i> : Király-König Péter a „tiszteletbeli soproni”	154
<i>Pj</i> : Pótlás a jénai diákok névjegyzékéhez	365
<i>Réthly Antal</i> : Fabrici Lajos, Sopron szülőtte	262
<i>Szabó István</i> : Hazánk első műszaki jellegű műemlékkönyvtára	259
<i>Scholz János</i> : Egy ismeretlen soproni vonatkozású Liszt-levél a New York-i egyetemi könyvtárban	350
<i>Simkovich Gyula</i> : Ney Ferenc emlékezése Sopronra és Frankenburgra	166
<i>Thier László</i> : Pótlás Liszt Ferenc Sopronban előadott szerzeményeinek adatsorához	254
<i>Tirnütz József</i> : A Soproni Fésűsfonógyár munkásainak sztrájkja 1935-ben	141
<i>Tompos Ernő</i> : Újjáépítések	148

Soproni levelesláda

<i>Bárdosi János</i> : Herman Ottó Hegyköre írott levelei	89
<i>Gergely Pál</i> : Frankenburg Adolf tudóstársasági folyamodványa	177
<i>Gergely Pál</i> : Frankenburg három soproni keltezésű levele	370

Megemlékezések

<i>Becht Rezső</i> : Horváth József, az ember és a festő	269
<i>Gáspárdy Sándor</i> : Megemlékezés Horváth Józseféről	372
<i>Magyar Pál</i> : Dr. Róth Gyula	180
<i>Sebestyén Ferenc</i> : Emlékezés Horváth Józsefre	278
<i>Soproni József</i> : Koh Ferenc	268
<i>Thirring-tanítvány</i> : Thirring Gusztáv születésének századik évfordulójára	376

Az olvasó kérdez, az olvasó közöl

34. <i>László Ernő</i> : Lehetne-e nagyobb mértékben értékesíteni a fertői piócat?	281
35. <i>Réthly Endre</i> : Erdemes-e a fertői piócat tenyészteni?	282
36. <i>László Ernő</i> : Néhány vasútellenes vélemény	283
37—38. <i>Lágyi István—Mollay Károly</i> : A középkori mértékekről	379

Soproni könyvespolc

<i>Arrabona I.</i> A győri múzeum évkönyve. 1959. (Ism. Köhegyi Mihály)	185
<i>Bibliográfia</i> 1958-ról 2. rész	190
<i>Domonkos Ottó</i> : A soproni ruházati iparágak története (Ism. Dávidházy István)	284
<i>Kónya Lajos</i> : Hazai táj (Ism. Becht Rezső)	383
<i>Lessenyi Ferenc</i> : A selmechányai erdészeti tanintézet története (Ism. Csapody István)	96
<i>Szabolcsi Bence és Bartha Dénes (szerk.)</i> : Zenetudományi tanulmányok. Haydn emlékei (Ism. Veszprémi László)	183

Olvasóinkhoz

Erdély Sándor: A Soproni Szemle 15. évfolyama elé 1

Képek

1. Arcképek

Feldmüller Mátyás	13	Róth Gyula	180
Hollósy Kálmán	55	Liszt Ferenc	201. 207
Kertész György	89	Koh Ferenc	269
Kogutovics Manó	171	Horváth József	271. 279. 372
Berzsenyi Dániel	289		

2. Képzőművészeti alkotások

Waldmüller: Feldmüller arcképe	13	Tilgner: Liszt szobra	220
Horváth M.: Bors és Entzbruder síremléke	64	Horváth J.: Nehéz kérdés	273
Dorfmeister: Mennyezetkép	176	Horváth J.: Búcsúzás	275
Liszt karikatúrák 1865	203	Horváth J.: Tükör előtt	277
Steiner: Liszt arcképe	207	Keszthelyi sírkövek	345. 347. 349

3. Emléktáblák

Kellner Sándor	62	Liszt Ferenc	206
Entzbruder Dezső	62	Berzsenyi Dániel	299
Bors László	63	Gyóni Géza	361

4. Térképek

Városrendezés	99. 103. 105	Agfalva	115. 195

5. Soproni részletek

Külső városfal	2	A Kaszinó	213
1681-es látkép	25	1944/45-ben elpusztult ház	215
A Szt.-Mihály utca	37	A posta táblája a Bach korszakban	242
Az István bíró út torkolata	51	A Szt.-Mihály negyed	264
Kempelen F. gépipari technikum	67	A hajdani jezsuita konviktus	287
A Felsőbüki Nagy utca régen	82	Az Ógabona tér 1895 táján	297
Káptalan terem. Agendorfer címer	124	Pócsi u. 12	303
A régi városháza	130	Volt bencés templom. Kecskés címer	313
Lenin körút 10	149	Volt bencés templom. Térdeplő jótévő	315
Lenin körút 2	149	Katonai parádé az Előkapunál	331
Pócsi utca 3	150	A Szt.-János kápolna	371
A Kolostor u. 1870 körül	179	A régi cukorgyár	380
A régi Színház tér	213		

6. Régészet

Hegykői népvándorláskori temető	133—137	Kelta lakóház Ivánban	247— 50
Pinnyei feliratos kő	356	Gyalókai feliratos kövek	353— 5

7. Pecsétek

<i>Agendorfer Márton</i>	125	<i>Gyzul Miklós</i>	309

8. Kéziratok

<i>A Flóra Semproniensis címlapja</i>	29
<i>Berzsenyi elemi iskolai bizonyítványa</i>	293

9. Céh- emlékek

<i>A soproni szücsök kupája</i>	159
<i>A soproni csizmadiák pecsételője</i>	162
<i>A soproni cipészek pecsételője</i>	161

10. Nyomtatványok .

<i>Házassági köszöntő 1722.</i>	41	<i>Liszt soproni műsorai</i>	209, 211, 217
<i>Calendarium Soproniense 1726.</i>	43	<i>Mitbürger. Plakát 1848-ból</i>	235
<i>Fundamentumos oktatás 1736.</i>	47, 49	<i>Ideiglenes részvény</i>	319
<i>Sicherste Zuflucht 1735.</i>	47	<i>Pénztári utalvány</i>	325
<i>A felsőlövői tanintézet értesítője</i>	59	<i>Bokányi Dezső előadása</i>	335

11. Néprajz

<i>Fertői halászati eszközök</i>	90—93

12. Vidéki látképek

<i>Felsőlövő</i>	56— 57	<i>Borsmonostor</i>	169
<i>Fraknó</i>	79	<i>Lándzsér</i>	267
<i>Fertőboz</i>	94	<i>Nagycenk</i>	283
<i>Sopronkeresztúr</i>			369

A fejléct az 52. 95. 141. 183. 243. 284. 332 és a 381. lapon Ágoston Ernő, a 83. 177. 180. 268. 281. 370. 372 és 379. lapon Sterbenz Károly rajzolta. Sterbenztől való a címlap és az összes záródíszek.

SOPRONI SZEMLE

HELYTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

XVI. ÉVFOLYAM

1962.

I. SZÁM

A szakmai munkásszervezetek kialakulása és tevékenysége Sopronban

Írta: **Kölkedi István**

A szocializmus eszméi már korán, a múlt század közepe táján eljutottak Sopronba. A vándorló iparoslegények nyugati vándorlásaik közben ismerkedtek meg a szocializmus gondolataival, tarsolyukban könyveket, folyóiratokat hoztak magukkal és visszatértük után terjesztették az eszméket. Ugyanakkor olasz és cseh vasúti munkások is dolgoztak a városban, akik érintkezésbe lépve a városi iparosmunkásokkal, ugyancsak híveket szereztek a mozgalomnak.

Ezek az elszórt kezdeményezések az Általános Munkásegylet 1868-ban történt megalakulása után hamarosan szervezetté értek. 1870. június 13-án Schmidt Adolf nyomdász nyújtott be kérvényt a Sopron városi tanácshoz, amelyben a soproni Munkásegylet alapszabályainak jóváhagyását kérte. Ebben a szervezetben nagyobb részt csak iparosok és iparoslegények vehettek részt, mert üzemi munkásságról Sopronban ez idő tájt még nem beszélhetünk (V. ö.: SSz 1959. 26—28 lap).

Mindenesetre ez az első eddig feltárt adat, amely bizonyítja, hogy szervezett mozgalmi élet virágzott Sopronban. És nem is akármilyen. A soproni Munkásegylet tevékenységét néhány adat még megerősíti. Nem tudjuk, hogy az itteni szervezetnek volt-e kapcsolata az I. Internacionáléval, de ezt a feltevést erősíti meg a belügyminiszter 1871-ben összeállított jelentése, amely szerint az Internacionálét tekintve „Pest-Budán kívül még Pozsony és Sopron jön tekintetbe, mert ezek a városok Bécs közelében vannak...” A jelentés azt is hangsúlyozza, hogy Sopronban működött az Általános Munkásegylet.

Ezek a későbbiek folyamán közlendő adatok azt látszanak megerősíteni, hogy Sopron, ha közvetlenül nem is, de közvetett módon, Pozsony és Bécs közvetítésével érintkezésben volt a nemzetközi szervezettel. Így az is feltehető, hogy kapcsolatuk a külfölddel nagyobb volt, mint a főváros mozgalmával. Ebből azonban nem szabad azt a következtetést levonnunk, hogy a soproni munkásmozgalom teljesen elszakadt a hazai mozgalomtól. Bizonyítékaink vannak arra, hogy a soproni munkások részt vettek abban is. A „Választásra Jogosulatlanok Pártja” 1878. április 21-én és 22-én tartott kongresszusán a soproni munkásságnak hivatalos küldöttjeként egy Panczer nevű munkás vett részt és felszólalt a választói jog vitájában. A munkásosztály egységének megteremtése érdekében tartott egyesülési kongresszuson, 1880. május 16-án és 17-én, amikor a Magyar Munkáspárt és a Választásra Jogosulatlanok Pártja egyesült, ismét Panczer képviselte a soproni munkásságot. A soproniak feliratban is helyeselték az egyesülést. Panczer fel is szólalt, javasolta, hogy az egyesült párt neve Magyarországi Munkáspárt legyen.

A II. Internacionálé és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulása Sopronban is élenkítő hatással volt a munkásmozgalomra. A szociáldemokrata párt megalakulásáról ugyan még ebben az időben nem beszélhetünk, hiszen az országos párt is laza szervezeti formát mutatott. A szervezeti szabály értelmében, bár csak később, 1903-ban fogadta el a budapesti pártgyűlés: „A párttagok kötelesek — amennyiben valamely szervezettel bíró szakmához tartoznak — az illető szervezethez tartozni: akiknek nincs külön szakszervezetük, kötelesek a lehetőséghez mérten pártszervezethez tartozni...” (MMT. III. 127. oldal). Eszerint minden szociáldemokratának szakszervezethez kellett tartoznia. Minden bizonnyal a szervezeti szabályzat a szociáldemokrata párt kialakulását tükrözte vissza. Innét adódik, hogy a pártalakulást jelentő kongresszus után több mint tíz évvel vidéki pártszervezetek még nem voltak, hanem csak szakmai szervezkedések.

Mindjárt a hazai párt megalakulását követő évben önképzőegyletet alakítottak a soproni ipari munkások. Az engedélyt 1891:VIII. 54130 V. 10 B. M. szám alatt hagyták jóvá. Az önképzőegyletet a szabómunkások szakegylete követte, amelynek alapítási éve 1893. A jóváhagyás még ebben az évben megérkezett. A soproni ácsok rokkantségélyező egylete is 1893-tól működött (Soproni Állami Levéltár 2729/rk/904.).

A Népszava 1893. augusztus 12-i száma közli, hogy a szabókon kívül 1893-ban terjesztették fel a soproni cipészek is szakegyletük alapszabályát. A cipészek minden bizonnyal nem kapták meg a jóváhagyást, mert egy későbbi kimutatás szerint (A Soproni Állami Levéltárban levő 1907. július 9-én kelt törzskönyv) a magyarországi cipész-csizmadia munkások és munkásműködők szakegyületének helyi csoportja 126.264 (V. 6) 1902. szám alatt csak 1902-ben kapta meg a működési engedélyt. Minden bizonnyal lehetett előbb is valami szervezeti formájuk, de ennek nem sikerült nyomára bukkanni. Viszont ugyanezen törzskönyv adatai szerint 1895-ben megalakult a soproni Szőlőbirtokosok Egyesülete. Ezek azonban nem a gazdapolgárok, a gazdag szőlőbirtokosok voltak, hanem a kistermelők és a kisegítő munkások. Már 1893-ban tevékenykedtek. A „Sopron” című lap 1893. december 24-i híradása szerint népgyűlést hirdettek, hogy megbeszéljék a gazdapolgárok jelen helyzetét. A bortermelmelő segédmunkások 1895 márciusában ugyancsak gyűlést akartak tartani, de termet nem kaptak hozzá (Soproni Hirlap, 1895. március 27). A soproni rendőrség jelentéseiben gyakrabban találkozunk olyan kijelentésekkel, hogy a gazdapolgárok között tért hódít a szocializmus eszméje. A Soproni Hirlap 1895. július 11-i száma szerint a szőlőmunkások szakegyletének 500 tagja van.

1895-öt tartják a nyomdászok szakegylete megalakulása évének, holott a soproni nyomdászok köre csak 1897-ben kapott működésére engedélyt.

Ezután néhány évi szünet következett, csak az 1902-es 1903-as gazdasági válság ösztönzött újabb szakmákat szervezetek létesítésére. A cipészeken és csizmadiákon kívül 1902-ben alakult meg a soproni pincérek és tekeőrök egyesülete, 1902-ben vagy 1903-ban létesült a vas- és fémmunkások központi szövetségének helyi csoportja. Mindkét dátumra van adatunk. Az egyik szerint az engedélykíratra 89218/V. á. 1902. szám alatt, a másik szerint pedig 1903. IV. 28 36885/III. a. B. M. szám alatt kaptak jóváhagyást.

A vasasok megalakulásának valószínűbb időpontja az 1903. év, mert a soproni napilapokban erre vonatkozólag találunk híradásokat. Népes értekezletet tartottak például október utolsó napjaiban, ahol elhatározták, hogy „Asztaltársaságot” alakítanak. A társaság elnökévé Komáromi Bélát választották meg. A szervezkedés célját abban állapították meg, hogy a munkások nagyobb

műveltséget szerezhessenek. („SOPRON”, 1903. november 1.) A vas- és fémmunkás szakszervezethez csatlakozó közgyűlésüket is 1903-ban tartották, mégpedig december 20-án.

A vasárnap délután 3 órakor, a Palatin szállodában tartott gyűlésükön Szalai Mórt elnöknek, Stern Józsefet pedig jegyzőkönyvvezetőnek választották meg. Mindketten vasmunkások voltak. A beszédet Rády Sándor, a magyarországi vas- és fémmunkások központi szövetségének titkára mondta.

„... a megjelent illetve jelenvolt munkások oda nyilatkoztak, hogy a magyarországi vas és fémmunkások központi szövetségéhez csatlakoznak... körülbelül 120 munkás vett részt...” (12040/rk/1903—11954/rk/904) — jelentette a gyűlésről a kiküldött rendőrbiztos.

A beszéd a szakegyesület céljáról, hivatásáról és alapszabályairól szólt. A választással Szalay Mórt elnöknek, Máhr Lajost pénztárosnak és Winkler Jánost jegyzőnek választották meg („SOPRON”, 1903. december 23.). A Soproni Napló viszont azt jegyzi meg, hogy a pesti kiküldött „nagy mérséklettel és okosan beszélt a munkások helyzetéről és sorsuk javításának eszközeiről...” (Soproni Napló, 1903. december 25.) beszélt.

A nyomdászok szakegyesülete ekkor már komoly tevékenységet fejtett ki. Berkes Gyula elvtárs visszaemlékezése szerint a századforduló előtt még részt vettek a nyomdászegyesület tevékenységében a főnökök is, mert emlékszik rá, hogy Röttig tartotta az egyik ünnepségen a beszédet, mint az egyesület elnöke. A századforduló után már nem vettek részt az egyesület munkájában, annál inkább sem, mert hamarosan a munkaadókkal kötetendő kollektív szerződés kiharcolását tűzték a nyomdászok maguk elé. Ilyen célból hívták össze az országos kongresszust 1903. augusztus 15- és 16-ára, Budapestre, a központi városházára.

A kongresszus „... legfontosabb tárgyát egy egységes, az egész országra kiterjedő árszabály kidolgozása képezi a szennykonkurrencia elnyomása végett...”

Az országos kongresszuson Sopron nyomdászsága is képviseltette magát Steiner Géza alelnök, a Soproni Napló főszerkesztője személyében, és „... a központi szervezőbizottság munkájában ausztriai mintára való fölosztása iránt tesz indítványt a kongresszuson.” (Soproni Napló, 1903. augusztus 2.)

Ez utóbbi megjegyzés annál is inkább érdekes, mert rámutat a soproni munkásszervezetek külföldi kapcsolatára. A soproni nyomdászok osztrák példát kívánnak követni, mert azt ismerik jobban. Különben is a nyomdászok, minden bizonnyal a többi szakmák is, elsősorban Ausztriával, azonkívül Pozsonnyal tartották a kapcsolatot.

Az 1903-as év, mint a vas- és fémmunkás szakszervezet megalakulásának időpontja, már a szervezett munkásegyletek magasabb formáját mutatja. Eddig helyi szakegyletek működtek, most már ezek a szakegyletek országos központok fiók-egyleteivé válnak, tehát egy magasabb fórum alá tartoznak.

1904-ről ugyan azt állapítja meg a szocialista mozgalmak összefoglalásáról szóló rendőrkapitányi jelentés, hogy Sopronban 1904-ben szocialista egyletek nem alakultak. A tények azonban mást mutatnak. Igenis alakultak ilyen irányú egyletek, legfeljebb nem nyújtották be a jóváhagyás iránti kérelmet, vagy nem kapták meg a jóváhagyást (319/rk/905).

Erre példával is szolgálhatunk. Az 1902. évi szocialisztikus mozgalmakról a következőket jelenti a rendőrkapitányság:

„... Szocialisztikus irányú egyletek 1902 évben nem keletkeztek, hacsak figyelembe nem vesszük, hogy egyik nyilvános népgyűlésen a famunkások, egyik nyilvános táncmulatságon a soproni vasmunkások határozták el

egyletté alakulásukat, azonban alapszabályaikat 1902 év folyamán sem a városi tanácsnál, sem a rendőrkapitányságnál eddig be nem nyújtották..." (869/rk/903.).

A famunkások két év múlva, 1904. július 24-én délelőtt fél 10 órakor a Korona vendéglőben tartott gyűlésen elhatározták a famunkások országos szövetsége soproni helyi csoportjának megalakítását. A gyűlésen 40 famunkás vett részt és Molnár Imre budapesti lakos, a magyar famunkások országos szövetségének központi jegyzője tartott előadást (7542/rk./904. — 442/rk/904 — 7444/rk/904.).

A cipész, csizmadia munkások és kisiparosok is szervezkedtek. 1904. március 13-án délután három órakor a Nádor szállóban tartották alakuló gyűlésüket. A gyűlés elnöke Kámán József soproni csizmadiamester, jegyzője pedig Balogh Antal cipészsegéd volt. A beszédet Frankl Lipót mondta, a magyarországi cipész és csizmadia munkások szakegyesületének küldöttje, budapesti lakos. A gyűlés, amelyen 100 cipész- és csizmadia-segéd vett részt, kimondta a soproni csoport megalakulását, a szakegyelet elnökévé Kámán József csizmadiamestert választották meg (2599—2446—442/rk/904.).

Nem tartozik szorosan a tárgyhoz, de mint a szervezkedés egyik formája, amely a gazdasági jobblét előmozdítását szolgálja, említésre méltó, hogy 1904-ben a soproni munkások szövetkezetet akartak létrehozni. Az alakuló gyűlésen száz munkás vett részt, közülük nyolcvanban vettek részjegyet („SOPRON”, 1904. november 6. és november 9.).

Találunk adatot a magyarországi munkások rokkant- és nyugdíj-egyletének soproni fiókjáról is, amely 1904. december 12-én ünnepséget rendezett. Az országos egylet 12 évvel e dátum előtt alakult, míg a soproni fiók 1904-ben 5 éve állott fenn, tagjainak száma 245 volt („SOPRON”, 1904. december 14.). Már ebben az időben harcoltak a munkások alkoholizmusa ellen. Előadásokat tartottak a munkásotthonban, és újabb tagok jelentkeztek a mozgalom támogatására. A „Good-templars” páholy 13—14 taggal megalakult (Soproni Napló, 1904. június 2.).

Mielőtt áttérnénk a soproni munkásság politikai mozgalmaira és ezzel kapcsolatban a politikai párt kialakulására, vessünk még néhány pillantást az 1905-ös év szakmai szervezkedéseire. Ebben az évben két új szervezeti forma alakult ki: Népkönyvtár-egyesület kezdte meg működését és tevékenykedni kezdett a soproni munkások Testvériség dalárdája (6404/905).

Érdekes jelenséget vizsgálhatunk meg az 1905. évi szakszervezeti gyűléseknél. Úgy látszik hiába tartott alakuló gyűlést a vas- és fémmunkások országos egyesületének helyi szervezete, ténylegesen nem kezdte meg a működését, holott már meg is kapták a működési engedélyt. Ez arra enged következtetni, hogy különösképpen az üzemi munkások nem vettek részt a szervezeti életben oly mértékben, mint amilyent várhattunk volna tőlük.

A már megalakult szervezet ugyanis 1905. április 9-én a Nádor szállóban szervezkedési ülést tartott. A gyűlés elnöke Kapui István, jegyzőkönyvvezetője pedig Winkler János lakatossegédek, a vasárugyár alkalmazottjai voltak. A körülbelül 80 vas- és fémmunkás előtt Malasits Géza, a budapesti központ kiküldötte mondott magyar és német nyelven beszédet, amelynek hatására a jelenlevők ismét kimondták, hogy csatlakoznak a központi szervezethez (4120—3708—281/rk/905).

A famunkások is tartottak ebben az évben, mégpedig március 26-án, ugyancsak a Nádor szállóban szervezkedési gyűlést. Ezen 34—36 famunkás vett részt, beszédet Sztatmáry Sándor soproni és Molnár Imre budapesti lakos mondott (2907—3200—281/rk/905.).

Az építési szakmunkások is 1905-ben szervezkedtek. Már januárban tartottak egy gyűlést, amelyen Gollub Antal javaslatára végrehajtóbizottságot választottak a szervezet létrehozására. Ez a gyűlés január 2-án volt, a tényleges alakuló gyűlésre április 24-én került sor. Ezen ismét Gollub Antal, „jelenleg wieni lakos, a magyarországi építőmunkások országos szövetségének kiküldötte beszélt”. A gyűléssel foglalkozó rendőrségi iratok hátlapján ceruza-írás látható, amely néhány szót feljegyzett a beszédből. A szónok említést tett arról, hogy egy évben legfeljebb 252 munkanapot dolgozhatnak az építőmunkások és az 1 forint 20 krajcárból mindent leszámítva még 70 krajcár sem marad. Elmondta azt is, hogy 240.000 szervezett kőművesmunkás van az országban és Budapesten 46 fillér az órabér, míg itt Sopronban 20—24 fillér.

A beszéd után határozatban fogadták el a soproni építőmunkások, hogy szervezkedve csatlakoznak a magyarországi építőmunkások országos szervezetéhez.

„... Ezen a gyűlésen körülbelül 200—220 főleg kőművesegédekből álló munkás volt jelen, a soproni kőműves munkások kisebb számban, ellenben nagyobb számban voltak képviselve a doborjáni, ritzingi, ágfalvi, somfalvi, bánfalvi és rákosi kőművesmunkások. Hatósági beavatkozásra ok nem szolgáltatott...” (89—4120/rk/905) — jegyezte meg a gyűlésről a rendőrbiztosi jelentés.

Részletesen kell foglalkoznunk a legszervezettebb szakegylettel, a soproni munkások szakszervezeti tevékenységével. A nyomdászok elsősorban a nyugat-magyarországi nyomdászegyesületekkel, főként pedig a pozsonyival tartottak szoros kapcsolatot. A nyugat-magyarországi nyomdászegyletek közösen is meg szokták beszélni a problémáikat. Egy ízben már tartottak kongresszust és 1905-ben a pozsonyi csoport kezdeményezésére pünkösdkor, június 11-én és 12-én megtartották a II. nyugat-magyarországi könyvnyomdász értekezletüket.

„Az értekezleten a budapesti, pozsonyi, győri, magyaróvári, aradi, besztercebányai, szombathelyi, nyitrai, trencsényi, wieni, wr. neustádti és bádeni kiküldöttek vettek részt és körülbelül 130 egyén volt jelent...” (5770—5598—281/rk/905) — írja jelentésében a kiküldött rendőrbiztos.

Ezen az értekezleten 57 vidéki képviselő jelent meg. A soproni nyomdászok testületileg fogadták a vendégeket, Duschik Hermann, a soproni helyi csoport elnöke köszöntötte őket az állomáson. Részt vett a kongresszuson a pozsonyi „Tipographenbund” énekkara, amelynek zászlaját a soproni nyomdászok fel is szalagozták. A kongresszuson több napirendi pontot tárgyaltak. Legfontosabb kérdésként az árszabályról, iparszabadságról, segédmunkások és tanoncok kérdéséről beszéltek. Ez utóbbi napirendi ponthoz a pozsonyi szervezet nyomtatott magyarázó szöveget is készített.

„Legfőbb feladatunk egy olyan árszabály létrehozatala, mely a munkást a munkaadó kizsákmányolásával szemben megvédi és gazdasági, valamint szociális érdekeit rendezi. Ezidáig sikerült a vidék nagyobb nyomdahelyein az árszabálynak érvényt szerezni, de a kisebb helyeken, legnagyobb sajnálatunkra, árszabály tekintetében szomorúan, de nagyon is szomorúan állunk!... majdnem hiábavaló munka, ilyen kis vidéki helyeken, hol egyes bódék tengetik nyomorúságos ekzisztenciájukat — rendet teremteni. Minden alkalommal halljuk az árszabályhü nyomdák megbotránkozását az őriasi szennykonkurrencia fölött, melyet ezek a kis bódék okoznak... A könyvnyomdai ipar... kedvezőtlen helyzetének egyedüli okául általában az iparszabadságot emlegetik... fentiekben egy csepp igazság rejlik, még sem egyedüli kötelessége a segédnek, az iparszabadság ellen... foglalni állást... A segédek érdeke inkább az ipartörvény revízióját követeli,

miután az iparszabadság oly állapotokat szül, melyek a segédek nagy hátrányára vannak. Előfordul például kisebb, de néha oly nyomdákban is, hol 5—6 segéd dolgozik, hogy a nyomógépeknél tanult nyomdászok helyett segéd munkások foglalkoztatnak, kik ezen munkát háziszolgái teendőikön kívül végzik el... törvény szerint a könyvnyomdagépek segédgépeknek tekintetnek és mint ilyenek minden napszámos által kezelhetők, ... Mit segít nekünk, ha nagyobb nyomdahelyeken principálisainkkal árszabályt kötünk, ha ezen árszabályt tanonc-skálával egészítjük ki, amely azonban csak ott lesz betartva, ahol azt állandóan ellenőrizzük. Mi behoztuk a tanonc-skálát és legközelebbi szomszédságunkban, nem messze rendezett viszonyu nyomdahelyektől, a tanonctenyésztés a legnagyobb mértékben garázdálkodik. És mi jelenleg tehetetlenek vagyunk ezen visszás állapotokkal szemben. Hogy miként és mely egyéneken bosszulja meg magát ezen esztelen utód-tenyésztés, azt mindenki előre láthatja... Legelső sorban azon szegény teremtések szenvednek ezáltal, kik szüleik — vagy gyámjaiktól szolgáltatnak ki ezen uszorásoknak, — igen uszorásoknak, mert hiszen ők nem mondhatók reális vállalkozóknak, kik becsületes munkából élnek, mert ők a fiatal gyermekek testén élősködve, azok munkaerejével uszoráskodnak és őket tanulási idejük letelte után — mely azonban sokban azonos a hajdani rabszolgasággal — kifacsart citrom gyanánt dobják az országra... munkát egyoldalú kiképzésénél és minimális szakértelménél fogva, legfeljebb akkor kaphat, ha a principálisnak »pillanatnyi zavarából kirántóra« van szüksége, t. i. hogy a segédek követeléseinek ne kelljen mindjárt eleget tennie... Összejövetelünk célja... ezen visszasságokat, ezen igazságtalanságokat megszüntetni. De itt önkéntelenül elének tolul azon kérdés, nem vagyunk-e teljesen az eszközök hiányában? Igaz, hogy van szervezetünk! De lesz-e a mi szervezetünk oly erős, hogy ott is érvényre jusson, hol eddig még gyökeret sem verhetett... mikép jártak el Bajorországban az árszabály mindenütt való elismerése érdekében... bátorodom... a »Münchener Zeitung« f. é. február hó 10.-iki számából, magyar fordításban idézni:

»... A németországi könyvnyomdatulajdonosok és segédek közt létrejött árszabály-megállapodás szerint azon segédek, kik tanulási idejüket egy nem árszabályhü nyomdában töltötték, állást nem nyerhetnek. Épugy nevezett segédeknek a szervezetbe és ennek segélyező osztályába való felvétele megtiltatik, kizáratnak továbbá az ipari munkaközvetítésből is. Miért is az 1—2 márka napisegélyt sem élvezhetik munkanélküliség esetén...«

... Ami Bajorországban lehetséges, azt Magyarországon is lehetővé kell tennünk!...» (281/rk/905).

A tanácskozás 5. pontjaként abban egyeztek meg a nyugat-magyarországi nyomdászok, hogy a következő év pünkösdjén Győrött tartják tanácskozásukat. A 6. pont a segélyező egyesületről tárgyalt. A nyomdász szakszervezet központja szabályzatot készítet, amely szerint a helyi segélyező egyesületek 1905. évi július hó 1-től az országos egyesülethez tartoznak. A pozsonyi választmány erre a pontra vonatkozólag a következő határozati javaslatot terjesztette elő:

„Nyugatmagyarország II. választmánya a szabályzatot elutasítja, mert a vidéki egyesületek tagjainak érdekével ellenkezik.

Követeljük a kerületek fentartását és a vidék számára a tagok érdekeit megvédő szabályzatot. A pontosabb ellenőrzés céljából Budapestről esetről esetre mindig felülvizsgáló küldessék, ki a kerület összes ügyeit a legnagyobb részletességgel váratlanul átvizsgálja” (281/rk./903.).

A napirend negyedik pontjára Kovarik N. által előterjesztett javaslatot módosította a határozat, a budapesti küldött, Rottenstein Mór indítványára. Szerinte ugyanis helyesebb volna, ha a pozsonyiak javaslatába foglalt kívánságokat a magyarországi könyvnyomdászok az ipartörvény országgyűlési tárgyalásakor egy országos értekezleten fejezik ki. Rottenstein javaslatát fogadta el az értekezlet. A pozsonyiak második indítványát az értekezlet 6. pontjának tárgyalásakor a kongresszus elfogadta és kimondta, hogy kívánja továbbra is a kerületek fenntartását és a vidéki tagok érdekeit megvédő szabályzatot. Az ellenőrzésre vonatkozó javaslat is határozattá lett. Ezt a határozatot megküldték az összes nyugat-magyarországi városoknak, amelyek észrevételeiket a július 9-én Pozsonyban tartandó közgyűlésen tehetik meg („SOPRON”, 1905. június 15.).

Természetesen az értekezletet szórakozásra is felhasználták. Pünkösöd első napjának délutánján Gutenberg Jánosra, a nyomda feltalálójára emlékezve a Sörgyár kerthelyiségében János napi ünnepséget tartottak.

Megjegyzendő, hogy a Győrbe 1906. pünkösdjére tervezett III. kongresszus elmaradt, mert augusztusra Budapestre országos nyomdászkongresszust hívtak össze (Nemzetőr, 1906. május 23.).

Az őszi folyamán még egy ünnepséget tartottak a soproni nyomdászok: fennállásuk tízéves évfordulója alkalmából. Erre az ünnepségre szeptember 10-én este 8 órakor került sor a Korona vendéglőben levő egyleti helyiségben („SOPRON”, 1905. szeptember 3.).

Az 1906-os évben már meglehetősen nagy szerepet töltöttek be a szakmai szervezkedések a munkások életében. Különösen az oroszországi forradalom hatására egyre több sztrájkot irányítottak, tehát a munkások gazdasági harcát szervezték és vezették. Ez egyben újabb szakmai szervezkedéseket segített létrehozni. A soproni rendőrkapitányság jelentése a szocialisztikus mozgalmakról a következőket írja:

„Az 1905-ik évben a Sopron és Sopron vidéki keresztény sociális egyesület megalakult, amely egyesület alapszabályai 1906 január hó 16.-án 12854/905. b. ü. szám alatt jóváhagyattak, az 1906-ik évben pedig a magyarországi festőmunkások szövetsége soproni csoportja alakult meg, egyéb más szocialisztikus irányú avagy szakcsoportok nem alakultak...” (13315/906/rkptsz.).

A jelentésnek utolsó mondata azonban nem fedi a valóságot. Mert lehet ugyan, hogy a miniszteri jóváhagyás nem érkezett meg, de ténylegesen megkezdte működését a festőkön kívül két új szakszervezet, mégpedig a vasúti munkások és a könyvkötők és rokonszakmabeliek szervezete. A vasúti munkások július 29-én délután négy órakor tartották alakuló gyűlésüket a Magyar Korona vendéglőben, mintegy 50 déli vasúti munkás részvételével. A gyűlésen Fellner Béla budapesti küldött mondott beszédet és az egybegyűltek kimondták, hogy a magyar vasúti munkások országos szövetségének helyi csoportját megalakítják (7599/906—922/rk/906.).

A könyvkötők alakuló gyűlésére december 17-én este fél hétkor került sor a munkásokotthonban. A gyűlést Wajdits Béla hívta egybe, aki ebben az időben már a szociáldemokrata párt helyi szervezetének függetlenített titkára volt, egyben ő maga is könyvkötősegéd. Az alakuló gyűlés megalakította a szakszervezetet, megválasztotta a tisztikart. Ezen a gyűlésen 120 főnyi női munkás vett részt a Jacobi-féle szópókagyárból és mintegy 25 férfi munkás.

A többi szakszervezetben is folyt tevékenység. Az építőmunkások június 3-án alapító ünnepélyt tartottak, amelynek programjában zenés-ébresztő, felvonulás és júnialis szerepelt. A gyűlést a munkásokotthonban tartották meg. Hét-

százan vettek rajta részt. Minden bizonnyal ez az ünnepség volt a múlt évben megkezdett szervezkedés záróakkordja (5603—5453—922/rk/906.).

A szabók is mozgolódtak. Október 28-án a Pál Samu-féle vendéglőben szakgyűlést tartottak, amelyen 50 szabósegéd és 7 női (varró) segéd vett részt, Saly Endre budapesti munkás kétórás beszédben foglalkozott a szakszervezet szükségességével és a politikai helyzet értékelésével (11248—922/rk/906.).

1906 őszével a soproni munkásmozgalom kezdeti, a csupán szakmai szervezkedés formájában tevékenykedő korszaka lezárult. A szakszervezetek, tehát a szervezett munkásmozgalom kialakult. A szakszervezeteknek elsősorban a szakmai érdekek védelme, a gazdasági harc volt a feladata. A gazdasági harc azonban elválaszthatatlan a politikai harctól. E kettő együtt szükségszerűen megköveteli a munkásosztály magasabb rendű szervezkedési formáját, a politikai párt kialakítását. Sopronban ténylegesen 1906-ban érett meg a helyzet a munkások politikai pártjának megalakulására.

Munkásjelvény

Gondolatok Frankenburg Adolf marxista megítéléséhez

Írta: Zsidai József

Korunkban a tudományos világkép kitágulásának vagyunk szemtanúi. A humán tudományok korábbi egyeduralma a XX. században megszűnt, felsorakozott melléje és elfoglalta méltó helyét a természettudományok számos ágazata, teljesen új tudományágak jelentek meg s izmosodtak önálló tudó-

Frankenburg Adolf arcképe (1886)

mánnyá. Ezzel egyidőben megváltozott a műveltség tartalma, másmilyen lett a művelt ember eszménye. A XIX. században az akadémikusok sokáig az írók, költők, irodalomtörténészek és jogászok soraiból kerültek ki, ami azt jelentette, hogy csak ezeket a humán ágazatokat becsülték tudománynak. Ebben az időben és még századunkban is néhány évtizedig az irodalom, a zene, a történelem és a jog, valamint a klasszikus auktorok stb. ismerete tett valakit műveltté. A korszerű műveltség tartalma lényegesen más, több a réginél, tudományosabb, gya-

korlatiasabb és politikusabb. A humán ismeretek kiegészültek természettudományi és műszaki tudományok köréből vett anyaggal. Amellett maga a humán műveltség is átformálódott szocialista társadalmunkban. Az irredentizmus és sovinizmus hirdetése helyébe az internacionalizmus magasztos eszméi kerültek. A vallásos tanokat és babonás téveszméket fokozatosan kiszorítja a tudományos ismeretközlés és felvilágosítás.

Korunkban látni kell a természettudományi ismeretanyagnak a modern műveltségbe való behatolását, súlyának és részarányának lényeges megnövekedését. Ennek egyenes következménye a humán műveltség mennyiségének bizonyos fokig történő összezsugorodása. Harmadsorban pedig a humán műveltség — tartalmát tekintve — szocialista társadalmunk igényéhez, ízléséhez igazodott. Az egyes tudományágak arányos részvétele a műveltség komplex fogalmát megtöltő ismeretanyagban ma már tény és szükséglet. Ez a szükséglet és a szocialista társadalomban kívánatos tudományosság viszont a filológia művelése irányában igen jelentős követelményeket támaszt.

Mivel az emberi elme befogadóképessége véges, a filológia által művelt területek áttekintése — a nem szakember számára — szinte lehetetlenség, ezért elkerülhetetlenné vált haladó hagyományainknak újraértékelése és további selektálása. A marxista tudományosságból táplálkozó felszabadulás utáni új kritika vállalkozott arra, hogy haladó hagyományainkból kiválasztja mindazt, ami a technika századában is hozzátartozik a szocialista társadalomban a művelt ember ismeretanyagához.

Ilyen megfontolások készítetnek bennünket arra, hogy a polgári irodalomtörténetírás után marxista szemlélettel újból elővegyük Frankenburg Adolf életművét, mert — megítélésünk szerint — neki is helye van nemzeti kultúránk történetében.

* * *

Frankenburg Adolf nevét és emlékét az idő múlása egyre mélyebbre temeti el. Az irodalomtudomány és sajtótörténet művelőin kívül csak a soproniak emlékezetében él még a XIX. század egyik jelentős publicistájának és lapszerkesztőjének neve. A múltban ugyan a polgári irodalomtörténet kötetekre rúgó cikket és tanulmányt szentelt pályája megrajzolásának, de valamennyi megrekedt a polgári gondolkodás korlátainál. A polgári korszak irodalomtörténetírásának nem sikerült Frankenburg munkásságát korának sodrába állítani és aszerint vizsgálni, hogy miként mozdította elő és vitte tovább a kor haladó törekvéseit és milyen buktatók és ellentmondások tördelték darabokra a kezdetben magasívű pályát ígérő indulást. A felszabadulás óta marxista igénnyel írt jelentősebb visszapillantás nem látott napvilágot, nem kísérelték meg Frankenburg megközelítését, így előmunkálatok hiányában írásunk nem törekedhet átfogó szintézis megalkotására, hanem megelégszünk a címben is jelzett néhány gondolat felvetésével.

Elsősorban az ifjabb nemzedék számára emlékeztetőül említsünk meg néhány életrajzi adatot. Jómódú (apja gazdatiszt, később földbérlo) németajkú család sarjaként született a Sopron melletti Németkereszturon. Életének 73 évét 1811 és 1884 között élte le Sopronban, Pesten, Bécsben és másutt. Író és hírlapíró, valamint lapszerkesztő volt. Pályájának legjelentősebb szakasza az 1840-es évekre esett, s ennek záróéve 1847 volt, amely az Életképek c. folyóirattól és egyben Pestről Bécsbe történő távozását jelöli. Az Életképek szerkesztésétől való megválása a hazai irodalmi életből való kikapcsolódását, elszigetelődését, korábbi aktivitásának hanyatlását is maga után vonta. Az Életképektől való megválás után lényegében kirekedt az irodalmi élet sodrából. Pályájának

további éveiben haladó hagyományaink gazdagításához jelentős mértékben nem járult hozzá.

Ha tömören akarjuk megfogalmazni munkásságának lényegét, akkor azt mondhatnánk, hogy Frankenburg élete nagy részét a hazai művelődés nemzeti nyelven történő felemeléséért folytatott küzdelem szolgálatában töltötte el. Korlátai és megtorpanásai ellenére is a függetlenségi mozgalom és a polgári progresszió szorgalmazója volt. E törekvéseiben azonban állandóan akadályozta származásából és későbbi „helyezkedéséből” fakadó földbirtokos-polgári szemlélete. A negatív elemekhez járult az is, hogy a családja körében és az iskolában megszerzett klerikális szemlélet makacsul tompította igazi kibontakozását.

Nemzeti történetünk egyik legnagyobb alakja, Kossuth Lajos kínálta meg helyül és íróasztallal Frankenburgot 1841-ben a Pesti Hírlap szerkesztői szobájában. Addig majdnem másfél évtized írói termése volt már mögötte, írói vagy újságírói rangra emelt neve lassan kezdett beszivárogni az irodalmi körök és irodalmi szalonok által képviselt irodalmi köztudatba. Pécsi diákéveiben, 1827-ben írta első satirikus költeményét, amelyet szerelmes versek, színművek, vidéki tudósítások, elbeszélések követtek. A rég elfelejtett írások közül talán csak a Der erste April c. vigjáték emelkedett fel átlagos szintre. Ezen évekből mindössze egy életrajzi adat érdemel említést, amelyet ő maga is külön kiemelt emlékirataiban és a Frankenburg-irodalomban lépten-nyomon fellelhető. Az 1833. évben súlyos anyagi gondokkal küszködő kezdő író és jogász — anyja ajánlóoraival — felkereste Széchenyi Istvánt, aki éppen hosszabb lélegzetű angliai utazásra készült. Szeretett volna útítársul szegődni Széchenyihez, de az inas teendőinek vállalására tett Széchenyi-ajánlatra mélyseges felháborodással válaszolt és nyomban lemondott az angliai utazásról. Frankenburg és megítélői is ezt a kinyilatkoztatást a későbbi évek és évtizedek során igen fontosnak tartották. Igaz ugyan, hogy Frankenburg nem vállalta a szolga szerepét, de ez a hirtelen felbuzdulás messzemenő következtetések levonását illetően mégis bizonyos óvatosság betartására késztet. Akkor még nem mondott le gazdálkodási, azaz földbirtokosi meggazdagodási vágyáról, de iskoláztatása révén már közeljutott a polgári életpályához is, így törekvéseiben bizonyos kettősség, de mindenképpen a felső rétegek irányába való igyekezet volt látható. Ebből adódik, hogy a Széchenyinél alacsonyabb ranglétrán levő személy sértődése lobbant fel Frankenburgban, ezért mindennek szélesebb és átgondoltabb társadalmi alapja nincsen. Alapvető osztálytagozódási folyamatra, a rendi társadalom lényegének felismeréséhez nem tudott eljutni.

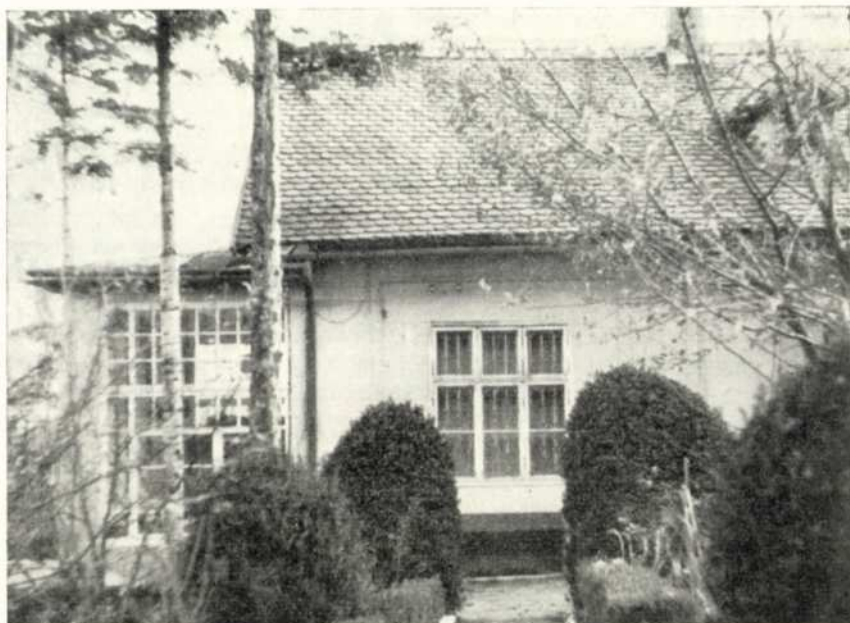
Szó volt már róla, hogy Kossuth 1841-ben indította meg a Pesti Hírlapot, a kor legjelentősebb közlönyét, amelynek szerkesztőségi szobájában Frankenburgnak igen előkelő, párnázott hely jutott. Kétségtelen, hogy élénk, nyugtalan természetű, élcés elméssége, kitűnő satirikus humora, meg nem alázkodó mentalitása a hírlapírás mesterévé avatta 30 éves korára. Az is kétségtelen, hogy a Kossuth-vezércikkek után következő Fővárosi újdonságok c. rovatban írt Frankenburg-tárcák jelentősen gazdagították a társadalmi haladásért vívott harc tartalmát és a nemzeti kultúra művelése irányába terelték a közvélemény figyelmét. Az sem vitatható, hogy a mikroszkopikus témákból formált tárcák időnként igen szervesen illeszkedtek bele a kor politikai sodrának vonalába. Mindez azonban Frankenburg tudatában nem nyert tételes megfogalmazást. Kossuth sem közvetlen politikai szócsőnek szánta Frankenburg tollát.

Kossuth mielőtt meghívta lapjához Frankenburgot, már évekkal előtte ismerte. Tudta róla, hogy szeret polemizálni, igazszívű harcosa az igazságnak, haladó szelleménél fogva megkeresi és pellengérré állítja a kerékkötő, fékező erőket. Kossuth bízott Frankenburg jó hírlapírói szímatában és úgy gondolta,

hogy az olvasók részéről megfelelő fogadtatásban fog majd részesülni. Kossuthnak ez a gondolata igen fontos! Célkitűzése a Pesti Hírlappal az volt, hogy megfelelő számú és összetételű olvasótábort toborozzon, eszméi és törekvései számára szilárd politikai bázist építsen ki. Kossuth úgy vélte, hogy e cél érdekében Frankenburg igen eredményesen lesz használható. A nagy politikus tudatában volt annak, hogy lapjának politikai programját megadó vezércikkek mellett ún. szórakoztató írásokat is közölni kell. Ez annál inkább is kívánatosnak látszott, mert a korabeli divatlapokon nevelődött olvasóközönség még nem szokott hozzá a komoly és nehéz olvasmányokhoz. A divatlapok fő törekvése a szórakoztatás, nevetetés, könnyű fajsúlyú novellákkal és női pletykákkal, érdekes eseményekről szóló apró beszámolókkal és divatképekkel megnyerni főleg a női olvasókat. Kossuth tisztában volt vele, hogy amennyiben el akarja olvasatni politikai cikkeit, neki is adnia kell valamit a divatlapok szelleméből, ízéből. Így került sor Frankenburg meghívására és a Fővárosi újdonságok c. rovat megindítására, amelynek valamennyi cikkét, tárcáját Frankenburg írta.

A Fővárosi újdonságok c. rovatban közölt tárcák e műfajban a hazai termés első érettebb primőrjei, így Frankenburg a hírlapírás történetében elévülhetetlen érdemeket szerzett. Témái rendkívül változatosak: fővárosi pletykákról, táncokról, ruhaviseletről, multságokról, rendőrségről, önkényről, városi hatóságok törvénytelen eljárásairól, hajóskapitányok és konflisok durva túlkapásairól, Pest-Buda sáros utcáiról szóltak írásai. Mikroszkopikus aprósággal figyelte meg a pesti élet, a pesti utca eseményeit és tipikus alakjait. A témák legtöbbje vagy teljes egészében, vagy egy-két csattanós mondatban olyan tanulságot és társadalmi mondanivalót fogalmazott meg, amely a kor politikai törekvéseinek irányába esett. Frankenburg ezzel az olvasók igényét, az érlelődő forradalmi elemek akaratát fejezte ki. A Kossuth vezércikkek után következő társadalmi mondanivaló, valamint tartalmi és formai elemek, pontosabban a művészi megformálás tekintetében is felülmúlták a divatlapok színvonalát, hiszen csak ilyen módon voltak méltóak Kossuth cikkeinek szomszédosságára. A pozitív és társadalmilag is jelentős vonások ismételt hangoztatása mellett azonban nem mehetünk el szó nélkül a gyengeségek és botladozások mellett, hanem azok figyelmes nyomonkövetésével tesszük teljesebbé vizsgálódásunkat. Rá kell mutatnunk, hogy az imént lejegyzett és hasznosnak mondott aprólékosság az ellentmondások egész sorát idézte elő Frankenburg pályáján. Ugyanúgy, mint Széchenyivel való összekülönbözése idején, munkásságának ebben az immár érettebb és felelősebb szakaszában sem tudott eljutni a társadalmi haladás és küzdelem lényegi felismeréséig. Mondanivalója megrekedt és belefulladt az atomizálás fáradságos munkájába. Az éles és helyenként helyes meglátásokat bizonyító rövid tömondatokon mindig érezhető az a tompított látási mód, amely mintha tudat alatti bizsergésre, bizonyos nehézkesnek tűnő erőltetettségre panaszkodna. Lépten-nyomon látjuk és érezzük, hogy Frankenburg mondanivalója nem nyugszik olyan széles és átgondolt koncepción, mint ahogy az számos kortársánál kimutatható. Neki politikai programja, tételesen kimunkált és megfogalmazott tartós irányvonala nem volt. Mindez abból adódott, hogy Frankenburg soha életében nem kívánta és nem vállalta a politikai harcot, a politikában való aktív részvételt. Hogy időnként mégis szívesen szívta magába a kor politikától telített levegőjét, az azzal is magyarázható, hogy az irodalmi élet is e tekintetben a társadalmi gyakorlat homogén része volt, így érintetlenül maradni, egy helyre tapadni, nem hallani és nem szólni — lehetetlenség lett volna. Ugyanakkor Frankenburg tevékenységét és jelentőségét meghamisítanánk és érdemtelenül lekicsinyítenénk, ha csak erre a megállapításra szorítkoznánk. Természetes és vitathatatlan, hogy a börtönből szabadult Kossuth

mellett dolgozni politikai tett és egyben politikai hitvallás is volt. Azt is tudjuk, hogy a lap arculata, szelleme és térhódítása napról-napra sodorta a közvéleményt és a tömegeket a forradalom felé, s ebben Frankenburgnak nem kis része volt. A zaklatások és fenyegetések szaporodtak, de ő jól elviselte, ill. visszaverte azokat. Helytállása azonban nem volt szilárd, s a politikai koncepció és a harckészség hiánya éppen itt tűnt ki a legélesebben. Tudott dolog, hogy csak addig állta és csak addig szenvedte el a mérges nyilak lövöldözését, amíg a feudális társadalomhoz kötött polgári egzisztenciája nem forgott veszélyben. Amikor 1843-ban azzal a feltétellel léptették elő kamarai állásából leváltári tiszté, hogy többé nem írhat Kossuth lapjába, akkor meghátrált, elfogadta az ajánlatot, s nem utasította vissza a háttérben forralt mesterkedéseket. Ez a

Frankenburg nyaralója (Lándzséri út 1.)

reakció győzelme volt és Kossuth lapjának első jelentősebb veresége, amelyhez Frankenburg hozzájárult, és amely a lap végleges betiltását célzó aknamunkát támogatta. Kossuth érezte a veszteség súlyát — kevésbé Frankenburg behódolásának helytelenségét —, s a Pesti Hírlapban nagy cikkben méltatta érdemeit, fájó szívvel vett tőle búcsút.

A Pesti Hírlaptól való távozás után sem következett be a sokak által anynyira óhajtott hallgatás. A Fővárosi Újdonságokkal sok rokonságot mutató Budapesti leveleket 1843 elején kezdte közölni Garay Regélő Pesti Divatlap c. folyóirata. Ezekben az írásokban is érezhető bizonyos társadalmi közelség, aggó gond és energikus nyugtalanság, de a kor levegője és szelleme szelidebb tónusú mondatokra inspirálta az uralkodó kezek által felkarolt, s egyúttal megfélemlített író. Az írásokon mintha érezhető lenne az a megtorpanás, amely a kormány részéről történt udvarias és nagylelkűnek tűnő gesztus mögött meghúzódó figyelmeztetés nyomán támadt. A megtorpanás mellett azonban ott van

a forrongás, a tenniakarás; a megfontolás mellett a taktikázó küzdelem, a pillanatnyi megfáradás mellett az új felé, az ismeretlen felé való törekvés.

Még meg sem melegegett új székében, még írta a Budapesti leveleket, amikor már új terveket épített, amelyeknek sok fáradsággal járó realizálódása az Életképek c. lap életre hívásában valósult meg.

A Pesti Divatlap és P. Horváth Lázár Honderűje mellett az Életképek az 1840-es évek harmadik és egyben legjelentősebb divatlapja volt. Az Életképek indulásáról és későbbi fényes pályájáról számos írás jelent meg és tett közzé szükségesebb és lényegesebb adatokat. A korábbi megállapítások és adatszerű közlések ismétlése nem kívánatos és nem célszerű, ezért csupán az adatokkal kapcsolatos néhány elhallgatott, vagy kevésbé megvilágított gondolat felkelésére törekszünk.

Az e korszakban kitermelt és létrehozott haladó hagyományok egy része az irodalmi folyamathoz tartozik. Maga az irodalmi folyamat a társadalmi gyakorlat egyik egysége. Így az irodalom, a sajtó mint művelődéstörténeti ágazatok és egyben társadalmi folyamatok éppen úgy bővelkedtek nagy eseményekben, bátor tettekben, kimagasló eredményekben, és zseniális alkotókban, mint maga az egész kor. A társadalmi és polgári progresszió érdekében munkálkodó irodalmi gyakorlat általában — és szükségszerűen — Petőfi korában egészen tapintható közelségbe került a társadalom való életéhez, az irodalom részvállalása minden addigi ilyen értelmű hagyománynál és eredményénél lényegesen többet vállalt és egyenes nyílként mutatott 1848 felé. Jókai így méltatta az ifjabb nemzedék tollából serdült irodalmat:

„De nemcsak azért volt az fiatal irodalom, mert tagjai ifjú emberek voltak, hanem azért is, mert új, ifjú és merész volt egész irányzata, politikai, társadalmi, költészeti téren, elütő az eddigitől, kezdeményező, korszakba vágó.”

S ezt a forradalmi irányzatot képviselő és vállaló irodalmat befogadta az Életképek, sőt előmozdította, szervezte és buzdította, felfedezte és felkarolta a feltörni vágyó tehetségeket — ez Frankenburg érdeme volt. Az írók legjavát — kitűnő hírlapírói és szerkesztői készségével, megkapóan nyugodt és közkedvelt emberi mentalitásával és nem utolsó sorban tisztességes honoráriummal — nyerte meg lapjához. Az Életképek a reformkor legerősebb irodalmi bástyáját tudta magáénak. A szerzők hovatartozása alapján, valamint a vallott és követett irány tartalmával és szellemével a folyóirat egész munkája és élete egybeesett a társadalom igényével, kulturális és politikai törekvéseivel.

Az első füzet bevezetőjét Fáy András így kezdte:

„A magyar életképek szép feladata: hazai életből vett olvasmányok által, nemzetiséget terjeszteni, s a fiatal gyöngye sziveket és kedélyeket, nemzeti-ség és erkölcs tiszta érzelmei által képezni.”

A továbbiakban Fáy tudatta az olvasókkal, hogy a lapot elsősorban a nők szórakoztatására és művelésére írják. Ezt a programot azonban az Életképek igen hamar túlszárnyalta. Petőfi, Jósika, Garay, Vas Gereben, Vasvári Pál, Kazinczy Gábor és Kossuth neve csak ízelítő azon szerzők közül, akiknek közül volt 1848 előkészítéséhez, s Frankenburgnak dolgoztak. A szerény programmal induló divatlap fokozatosan forradalmi közlönnyé alakult át, miközben a szerkesztő is eljutott pályája delelőjére. A társadalmi tudat nevelése és forradalmasítása érdekében eltöltött harcos és kemény munkásévek a társadalmi gyakorlat számára — megítélésünk szerint — több haszonnal jártak, mint ahogy azt ma valljuk és ismerjük.

A Tizek Társasága fogadalmának feloldása, mint Frankenburg ténykedése szokott gyakrabban elhangzani, de az értékelés ellentmondásos, sőt az

idők folyamán bizonyos negatív burjánzás és vulgarizálás is hozzátapadt Frankenburg tapintatos és rendkívül okos gesztusához.

Petőfiék szembeszegülése a szerkesztői önkénnyel egyfelől úgy is értékelhető, mint szembefordulás a maradibb és öregebb generáció lassú és higgadt tempójával, másfelől dacolás volt a hivatalos irányvonallal, amely dacolás a kormány és a reakció ellen irányult. Ezért modndjuk haladónak és pozitívnak szerződésük létrejöttét. Így amikor Frankenburg a szerződés felbontására szólította fel őket, akkor az a látszat is támadhatott, hogy Frankenburg hadat akart üzeni a Tizek Társaságának nagyszerű akciója ellen. Pedig nem erről volt szó. Frankenburg átgondolta és mérlegelte azt, hogy amennyiben — a szerződés értelmében — ezek az írók egy évig nem írnak, akkor a hazai irodalmat és a társadalmi átalakulásért vívott harc tartalmát is nagy szellemi veszteségek érik. Ilyen megfontolások alapján — nagyon felelősen — hívta meg őket lapjához, de biztosította is nemcsak a megfelelő honoráriumot, hanem a közzétett megérdemlő cikkek és írások megjelentetését is.

Az Életképektől Frankenburg 1847-ben vált meg, távozásának körülményeire a polgári irodalomtörténetírás csak részlegesen tudott fényt deríteni és magyarázatot adni, azonban a marxista szemlélet lehetővé teszi a kérdés helyes és végleges tisztázását.

A kormány 1847-re megalékelte az Életképek felforgató térhódítását és elhatározta befolyásának megszüntetését, vagy csökkentését. Az előbbi alternatíva az ellenzéknek kedvezett volna, mert olyan ellenállás és támadás indult volna a betiltás nyomán, amelynek lefékezése és feloldása a kormányzerveknek nem kis erőfeszítésébe került volna, ezért az utóbbi megoldás finomabbnak és politikusabbnak látszott. Frankenburg nem könnyen vált meg lapjától. Vívódását és fájdalmit némileg kifejezte azzal, hogy a lap sorsát és saját sorsát egybekötve egyszerre tárgyalta a kormány képviselőjével bécsi átköltözéséről, az új állás körülményeiről és az ellenzékkel a folyóirat esetleges átengedésével kapcsolatban. Lesi Viktor részletesen, filológiai pontossággal feldolgozta a vonatkozó adatokat és feltárta azokat a viszályokat és mesterkedéseket, amelyek Frankenburgot a szerkesztői asztaltól való távozásra készítették. Mindazonáltal Frankenburg távozásának okait Lesi nyitott és megoldatlan kérdésként kezelte, mert kimondta ugyan, hogy az ellenzék nem tudta biztosítani a szerkesztő által megszabott összeget a lap átengedéséért, s így a bécsi állás anyagiakban előnyösebbnek látszott, de Lesi is érezte, hogy valami mégsem volt rendjén. Kétségtelenül anyagi körülmények is meghatározták Frankenburg végleges döntését, erre Mikszáth is utalt egy helyen. Azonban a kérdéssel foglalkozók valamenynyien egyet kihagytak számításukból, Frankenburg nem volt forradalmár. Az immár annyiszor emlegetett polgári liberális szemlélet ezúttal ismételtelen megállította félúton. Az ellenzék mindjobban forradalmasodó politikájával nem tudott lépést tartani. Az 1847-es esztendő volt a forradalom kibontakozásának éve, s éppen ennek a szervezkedésnek egyik fő irányítója, szócsöve az Életképek volt. Bizonyára a kormánnyal együtt Frankenburg is megrettent a fejleményektől, elérkezettnek látta a visszavonulást. Ez Frankenburg távozásának magyarázata, ez a megfontolás készítette bécsi állásának elfogadása, s az anyagi érdekesség, a biztos polgári egzisztencia így kapcsolódott a politikai megtorpanáshoz.

Amint már említettük, Frankenburg pályájának későbbi évei nem érdemelnek különösebb figyelmet. Emlékiratai és hírlapírói munkássága, valamint egyéb írásai azonban az eddig megvilágított kérdések kapcsán kifejtett álláspontunkat támasztják alá. Nagyon tanulságosak az igen rövid életű, „1848” c. lapban közölt írások, és általában az egész lap szelleme. Meggyőződhetünk

arról, hogy 1848 hagyományait addig élte, amíg azok belefértek Eötvös és Széchenyi programjába, ennél több nem telt Frankenburg reformista látóköréből.

A magyar irodalommal és a hírlapírással korábban kötött szövetsége elvesztette régi tartalmát és erejét. A Pesti Napló, a Fővárosi lapok stb. Kemény Zsigmondjai mellett már nem ülhetett egy szerkesztői szobában, mindezt ő is érezte és 1868-ban eltávozott Pestről, Sopronban keresett megnyugvást és pihenést az az író és publicista, akit Szinnyei Ferenc így jellemzett:

„... nyugtalan természetű, élénk szellemű, mozgékony hírlapíró, ki jelentős szerepet játszott az irodalmi életünkben a szabadságharcig.”

Ezt a méltatást ma is helyénvalónak tartjuk, de Frankenburg igazi arculatát csak úgy tudjuk megrajzolni, ha polgári korlátait sem hallgatjuk el a jövőben; kellő hangsúllyal emeljük ki jelentős érdemeit és véglegesen elfelejtjük az arra érdemes vonásokat.

Munkásjelvény

Handler Ferdinánd építész és családjának többi építész tagjai

Írta: Tompos Ernő

Sopron városa, ahol Handler Ferdinánd és közvetlen elődei éltek, a XIX. sz. elején még nem terjedt túl a török időkben épült külső várfalon. Lakosainak száma 1804-ben 10 776 volt (a nemesség és papság nélkül) és ezek 810 házban laktak.¹ A lakóházak főként barokk stílusban épültek, amelyek sorát csak itt-ott szakította meg egy-egy rokokó vagy copf stílusú épület. Az építési technika szempontjából szinte még teljesen a középkor színvonalán mozogtak. Olyan előírás (építési szabályrendelet), mely az építkezések engedélyezését és az építés módját szabályozta volna, még nem volt. A falait igen gyakran sárba rakott öklömnnyi kövekből építették. A fazsindelyes tetők gyakorivá tették egész városrészek leégését. A vas mint építési anyag (a loggiák vonóvasain kívül) még ismeretlen. A lakásokban se W. C., se fürdőszoba. A konyhákban nyitott tűzhelyen főz a háziasszony. Az egyetlen közmű — amiben különben Sopron messze megelőzte a legtöbb magyar várost — az utcáknak repceolajjal táplált lámpásokkal való kivilágítása.

A Handler család működésének 85 éve alatt a város minden szempontból jelentős fejlődésen ment át. A fejlődés áttörte a bástyafalakat és új városrészek keletkeztek. Stílus szempontból: Handler Jakab, a nagyapa, még klasszicista stílusban épített, az apa (H. József) elsőnek veszi át a romantikus stílust. Fia (H. Ferdinánd) ebben a stílusban alkotja meg legnagyobb műveit, de apjához hasonlóan elsőként tér át az új, az eklektikus építésmódra. Természetes, hogy sem a stílusbeli, sem pedig a technikai változások nem képezik a Handlerék érdemét. A korszellem és a világ általános haladása hozta ezt magával; de azt már határozottan a javukra írhatjuk, hogy az ő munkáikon jelenik meg soproni viszonylatban elsőnek a fürdőszoba, az öntött-vasoszlop, majd a hengerelt tartó. Épületeik homlokzata pedig általában a jóízlés mellett olyan józan mértéktartásról tanúskodik, hogy méltán megérdemlik Gerő László dicséretét, mely szerint Sopronban „A klasszicizmus idejét Hild Vencel, a romantikát a Handler család magas művészi fokon képviselték”.²

Másik nagy érdemük még az is, hogy a művészi szempontból fontosabb régi épületek átalakítása vagy lebontása előtt, ezek alaprajzát és homlokzatát felvették és így megőrizték az utókor számára. Azt, hogy ez milyen érdem, csak az tudja kellőképpen méltányolni, aki ma — száz év elmúltával és megfelelő műemlékvédelmi rendeletekre támaszkodva — próbálja meg ugyanezt elérni az építetőknel, tervezőknel vagy a kivitelezőknel.³

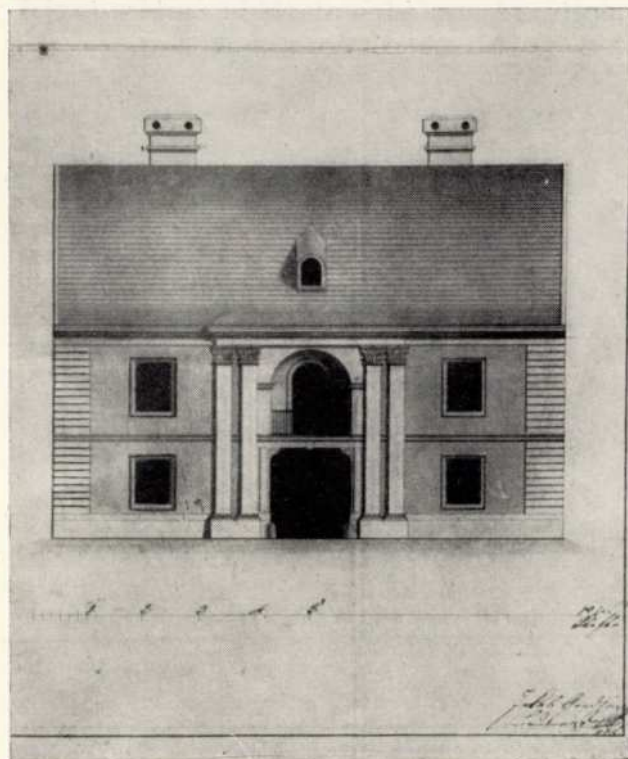
1. Dr. Heimler Károly: Sopron topográfiája. Sopron, 1936. 87. old.

2. Dr. Gerő László: Dunántúli városok építészeti jellege. Budapest, 1952. 54. old.

3. Tompos Ernő: Eltűnt műemlékeinkről. SSz, XII. évf. (1958) 310–318. old.

1888-ig — a Handler család kihalásáig — a város lakossága kb. 28 000-re, a lakóházak száma pedig 1472-re szaporodott. A lakóházak szaporulata tehát 662, ebből a Handler család kimutathatólag 104-et, tehát 15,7 %-ot épített. Ez a tény már magában is megindokolná, hogy foglalkozzunk velük, de ehhez jön még az a kiváló szerep, amelyet éppen a város főbb tereinek és utcáinak — tehát a mai városképnek — művészi értékű kialakításában játszottak.

A Handler építész-család Jakab építőmesterrel jelentkezik először Sopronban. Személyével Csatkai Endre több cikkében foglalkozott.⁴⁻⁶ Megállapításait

1. A Rákóczi u. 47. sz. ház terve

csupán néhány kisebb jelentőségű adattal egészíthetjük ki. A céhbe és a polgárok közé való — 1803-ban történt — felvételéről a tanácsjegyzőkönyvön kívül a kőműves és kőfaragó céh VI. „Meisterbuch”-ja is megemlékezik, családjáról pedig a polgárkönyvből tudunk meg valamivel többet. Így azt, hogy édesapja Handler János kismartoni kőművesmester volt. Anyjánál csak a keresztnévét közli: Éva. A polgárok közé való felvételnél Neumayer Lőrinc építész

4. Dr. Csatkai Endre: Három klasszicista építész (Neumayer Lőrinc, Ringer József, Handler Jakab). SSz, VI. évf. (1942) 114. old.

5. U. attól: Hogyan tűnt el Sopron arculatáról a Hátsókapu? Sopronvármegye 1939. júl. 2-i szám.

6. U. attól: Két régi soproni építész, akiknek nem jutott utcanév. Sopronvármegye 1939. júl. 30-i szám.

és Turba József voltak a tanúi.⁷ Műveinek jegyzékét is alig bővíthetjük. Zepkó Ignác kőműves pallér Újteleki-kapu előtti telkére tervezett egy jelentéktelen (két szoba, konyhás) épületet.⁸ Ugyancsak jelentéktelen Benda Vencel kőműves ugyanakkora háza, melyet a Kurucdomb alján Hasenauer Márton telkére épített.⁹

Eddig egyetlen jelentősebb eredeti terve került elő.¹⁰ Az, amelyet az Újteleki-kapu közelében volt házával kapcsolatban nyújtott be. Megtudjuk belőle, hogy várvédelmi okokból a várfalon belül megépített pásztorházakat, a hozzájuk tartozó ólakat, valamint a városi „muskatérosok” szállásait lebontották és a várfalon kívül — a 7 láb mélységű várárok betöltése után — újra felépítették. Az addigi állapothoz képest haladást jelent, hogy az átépítés után minden szobához egy-egy nyitott tűzhellyel ellátott konyha is tartozik. Az így, a várfalon belül nyert területet azután a város eladja Handlernek és ő beépíti azokat. Handler Jakab kérvényében arra hivatkozik, hogy épülete által a város szépül és a városnak leggyakrabban használt sétaútja megtisztul, ami a közegészségügynek is érdeke. A terv egy három tengelyes, egyemeletes épületet mutat. Sarkain szokatlanul széles kváderezéssel, a középső tengelyben alul egy vízszintes záródású copf stílusú gyámkövekkel ellátott kapubejárat. Fölötte egy félköríves boltívvel lezárt nyitott loggia. Kétoldalt 2—2 két emeletson átmenő párosan alkalmazott korinthusi félpillér fogja össze az épület középső részét, ezt még a főpárkány előre ugratásával is kihangsúlyozza. A színezett terv kivitele — ha nem is valami különleges művészi teljesítmény — jó kezű rajzolóra mutat. (1. ábra).

A kivitelezett épület (ma: Rákóczi u. 47. sz.) ezzel szemben 5 tengelyes tehát lényegesen szélesebb a tervezettnél. A földszinti kapubejárat félköríves és ez a félkörív jobbra-balra megismétlődik. A kettős félpilléreket pedig szét-húzták, úgyhogy a középső rész három ablakos részét fogja közre, illetőleg azt osztja meg 1—1 kanelurázott félpillér, melynek volutái helyén sasmadarak vannak. (2. ábra).

Az egyfejú sas — Napóleon birodalmának jelképe és csapatainak hadijelvénye — még más épületein is előfordul. Azt, hogy ennek politikai jelentősége volt-e, vagy pusztán mint díszítő-elemet alkalmazta-e Handler Jakab oly szokatlan helyen a sast, ma már megállapítani nem lehet.

Handler Jakab az építészeti tevékenységen kívül ingatlanok vételével és eladásával is próbált anyagi helyzetén javítani. Így 1804-ben Wallheim Jánostól vesz egy „Zwinger” telket. 1600.— Ft-ért.¹¹ Erre úgy látszik házat épített, mert 1810-ben Spanraft József városi tanácsosnak 12 500.— Ft-ért eladja várkerületi házát. Miután pedig semmi nyoma nincs, hogy előzőleg vett volna egy házat a Várkerületen, valószínű, hogy a Wallheim-féle telekre épített.¹²

Ugyancsak 1810-ben vette meg Gantonsfeyer György bánfalvi jobbágy 1 3/4 holdas Gern Acker dűlőbeli szántóföldjét 950.— Ft-ért és ugyanott egy 1 1/2 holdas földet 600.— Ft-ért.¹³ 1810. április 27-én pedig Széchényi Ferenc

7. Soproni Áll. Levéltár (a továbbiakban Lt.) XII. sz. Polgárkönyv 256. sz. bejegyzés 1803. jún. 15-én.

8. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 642 1809/1818.

9. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 647 2344/1818.

10. Lt. Fasc. XI. Nr. 3357 1815. nov. 25.

11. Lt. Factions Protocoll 1803—1806. 203. old.

12. Lt. Factions Protocoll 1810. 233. old. A Színház utcát akkor még a Graben-rundéhez számították.

13. Lt. Factions Protocoll 1810. 62. old.

gróf Ötvös utcai házát („zur blauen Trauben”) — ma Ötvös u. 9. 28 000.— Ft-ért.¹⁴

Házépítése alkalmával, 1816. január 2-án eladja a nejével (Neumayer Erzsébet) közösen bírt Ötvös utcai házukat Jentsch Mihály tímármesternek és nejének a Balfi u. 486. sz. (ma Balfi u. 38. sz.) részházért és 26 000.— Ft-ért.¹⁵

Az így kapott részházat pedig még ugyanabban az évben (máj. 20) újból eladja Hasenauer Mártonnak egy káposztás-föld, 12 000.— Ft, 1 db aranydukát és az épülő ház ácsmunkája fejében.¹⁶

Ekkor vették meg Takács Pálnak az Újteleki-kapu előtt levő 458 $\frac{2}{3}$ n. ölnyi telkét 2000.— Ft-ért.¹⁷ Viszont a Hausenauer Mártontól cserélt káposztás-

2. Rákóczi u. 47. Handler Jakab lakóháza (Csatkai Endre felvétele)

földet ugyanazon év dec. 9-én újból eladták Hasenauer Mártonnak és nejének 4000 db jól kiégetett tetőcserépért és 100.— Ft készpénzért.¹⁸

A fentiekből tisztán látszik egy anyagilag megszorult ember kapkodása. Ekkor kezdődött az az eljárás, mely egy hároméves moratóriumon¹⁹ keresztül végül is a csődhez vezetett.²⁰

A csőd eljárás során mind az Újteleki-kapu előtt fekvő telkét, mind az Élesszőgnél fekvő házát (ma Rákóczi u. 47.) eladták. Az utóbbit Hasenauer Márton vette meg árverésen 9151.— Ft-ért.²¹

14. Lt. Fassions Protocoll 1810. 218. old.

15. Lt. Fassions Protocoll 1816. 7. old.

16. Lt. Fassions Protocoll 1816. 471. old.

17. Lt. Fassions Protocoll 1816. 487. old.

18. Lt. Fassions Protocoll 1816. 883. old.

19. Lt. Fasc. XXII. Nr. 1052. 2588/1826. szept. 13.

20. A csődtömeg gondnok elszámolása. Lt. Fasc. XI. Nr. 654. 1832. ápr. 4.

21. Lt. Fasc. XIX. Nr. 14716 2622/1828 és 2784/1828.

Handler Jakab ekkor már elhagyta Sopront és a győri káptalan szolgálataiba állott.²²

Az ezzel kapcsolatban kiadott bizonyítványokból megtudjuk, hogy az 1808-as nagy tűzvésznél első volt az oltók között, többek között egy puskaporral és olajjal telt raktárat mentett meg. 1809-ben, mint a polgárőrség kapitánya, vezette az oltási munkálatokat, pedig a tűz annyira elharapódzott, hogy a részegen fekvő francia katonák alatt már égett a szalma.

A bizonyítványokhoz csatolt kérvényben megemlíti, hogy ő a Sopron vármegye által munkába adott raktár építését még a devalváció előtti „Banko-Zettl”-ért vállalta. Viszont neki a munkásait és az anyagot „Wiener Währung”-ban kellett kifizetnie, ami azt jelenti, hogy ő az általa kifizetett értéknek csak az 1/5-ét kapta meg. Fenti igazságtalanság orvoslásáért a megyéhez folyamodott, majd amikor elutasították, magától a királytól kért és kapott kihallgatást, azonban eredményre ez sem vezetett.

További sorsáról és haláláról egyelőre semmit sem sikerült megtudni.

Fiáról, Handler Józsefről már többet tudunk: 1796-ban született Lichtenwörth-ban (Alsó-Ausztria), apjánál tanult, majd a vándoréveknek letöltése és remeklés után 1829. jún. 14-én felveszik a céhbe.²³ A polgárok közé azonban csak 1835. dec. 9-én kerül be²⁴ (3—5. ábra).

Építési tevékenysége is ebben az időben kezdődhetett nagyobb mértékben, mert az előző évekből alig találni nyomát és az a bizonyítvány, melyet a városi tanács 1859-ben állított ki részére²⁵ szintén húsz éves tevékenységéről ír. Kitűnik belőle, hogy a régiiek tisztában voltak azokkal a nehézségekkel, amelyeket Sopron belvárosa állít azok elé, akik itt a régi épületek felújításával foglalkoznak, és amelyeket még ma is nehéz leküzdeni, hát még egy évszázaddal ezelőtt, amikor a mai segédeszközök (pl.: talajvizsgálatok) ismeretlenek voltak. Szaktudását becsülték meg akkor is, amikor (1837-ben) a „Bau und Verschönerungs Commission” megalakítása előtt bevonták abba a bizottságba, mely a város utcáit végigjárva megállapította, hogy a mintának bekért pesti építési szabályrendeletet milyen pontokkal kell — a helyi viszonyoknak megfelelően — kiegészíteni. A Bau und Verschönerungs Commission-nak különben haláláig tagja maradt.

Épületeit stílusok szempontjából három csoportra oszthatjuk: klasszicista, romantikus és eklektikus épületek. A stílusokat azonban nem alkalmazta mereven, így a legkorábbi épületén a Benczur Márton részére épített Templom u. 40. (ma 16.) számon már gotizáló vaskaput találunk.²⁶ Nagyobb épületein atyjához hasonlóan szívesen alkalmaz közép rizalitot, melyeket két emeleten átmenő félpillérek fognak össze. Ilyen pl. a Lenin körút 79. és a Hátsó-kapu 8. A klasszicista stílusból szinte észrevétlenül megy át a romantikusba, úgy hogy a homlokzat arányainak megtartása mellett a romantizáló elemek (szegmens íves ablak és kapu lezárás, gipszből öntött vagy égetett agyagból előállított ornamentikus díszek alkalmazása stb.) szaporodnak. Határozottan romantikus már a Brandl Ferenc Halpiac 12. sz. (ma Színház u. 20.) alatti házának terve,²⁷ ahol nem az épület középső tengelyét, hanem a sarkait hangsúlyozza ki rizalitokkal,

22. Lt. Fasc. XIV. Nr. 8182 3160/1829.

23. Lt. Kőfaragó és kőműves céh VI. Meisterbuch.

24. Lt. XIII. sz. Polgárkönyv 280. old.

25. Lt. Fasc. XIV. Nr. 13965. 26/3/1859.

26. Közölte: Tompos Ernő: Sopron romantikus épületei. Művészettörténeti Értesítő VII. évf. (1958) 177—189. old.

27. L. Bau u. Versch. Com. iratai 4/1848.

3. Handler József építőmester
(Kugler J. festménye a Liszt Ferenc
Múzeumban)

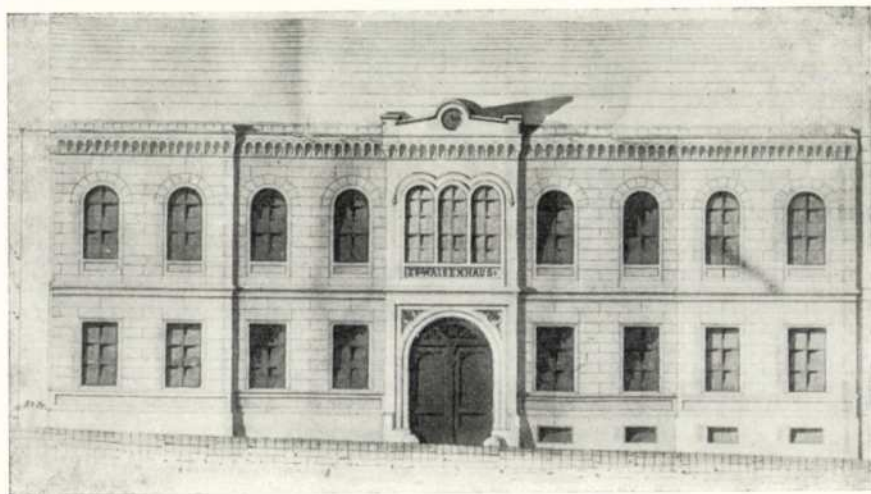

4. Handler József építőmester
(Kugler F. műve a Liszt Ferenc
Múzeumban)

5. Handler Ferdinánd építész
(Kugler F. műve a Liszt Ferenc
Múzeumban)

részletképzésében a román stílusra támaszkodik. Ez csupán az evang. árvaház-nál (6. ábra) ismétlődik még meg (ma: Iparitanuló Intézet, Halász u. 9.),²⁸ egyébként a gótikus stílus építészeti elemeinek felhasználásával tervezi meg homlokzatait. A gótikus elemek felhasználását nem viszi túlzásba, és éppen ezért a városkép harmóniáját épületei nem bontják meg. Terveit befolyásolták azok a bécsi építészek, akik a nagyobb épületek pl. a Lenin körúton a Lenck-átjáró tervezésére megbízást kaptak (a felhozott példánál Arch. Georg Unger és Arch. Löhsl) és akik romantikus stílusban terveztek, a munkák kivitelezői azonban szintén soproniak voltak, akik így közvetlen megismerés alapján vehették át a stíluselemeket (például az angol gót stíusból átvett derékszögben megtört szemöldök párkány a Stoye-lőver ablakain 1854-ben jelenik meg először).²⁹

6. A volt ev. árvaház terve

A tervek kidolgozása gondos és jókezü építész tervezőmunkájáról tanúskodik. Csupán a tervek színezése félnék egy kicsit.

Jellegzetes példája ezeknek az épületeknek a Rátz György kereskedő részére épített (ma Színház u. 8. sz.), mely három utcára néző homlokzatával jelentősen befolyásolja a városképet, és amelyet éppen e tervek alapján sikerült az eredeti állapotnak megfelelően a közelmúltban (1958) helyreállítani. Középső homlokzatának karakterét az első emelet zárt erkélye adja meg. (7. ábra).

Telkek vételével és eladásával nem foglalkozott olyan nagy mértékben mint Handler Jakab. 1837. ápr. 22-én a várostól vett egy 340 n. öl nagyságú telket (a Magyar kapun kívül) 700 Ft-ért és kötelezte magát, hogy 3 éven belül épületet emel rá.³⁰

Ezt a házát azután 1947. jan. 17-én 7000.— Ft-ért eladta a Sopronyi Selyemtenyésző Társaságnak.³¹

28. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 4516 1858.

29. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 3680 Bau. Com. 30/3/854.

30. Lt. Fassions Prot. 1837. 430. old. 1231/2149.

31. Lt. Felvallási könyv 1847. 13. old. 402/549.

Helyette Sopron városától vette meg a városi mézárszékek helyét 120 66/100 n. öl nagyságban (a Halpiacon, ma Lenin körút 10) 3860 Ft-ért,³² és hozzá 1849. szept. 7-én a szomszédos Spanraft József-féle telket, 12 1/2 n. öl telek, 13 1/2 n. öl kert, 11 1/2 n. Zwinger és 12 n. öl Zwinger kert nagyságban 2000.— Ft-ért. A telekre, hogy alkalmazottjait foglalkoztathassa egy két emeletes házat építtetett (ma: Lenin körút 10. sz.) és azt azután elcseréli Petrik József kalapossal a Hosszú-sor 592. sz. házrészért (ma Domonkos u. 18.) a hozzátartozó 397 n. öl kertért és 2000 Ft-ért.³⁴

7. Színház u. 8. (Szászvárosi József felvétele)

Véglegesen azután a mai Domonkos u. 18. sz. házában telepedett meg. Több telekvásárlásáról nincs tudomásunk. Pedig jó kereskedelmi érzeke lehetett, mert a városi köfeytőt³⁵ és mézégeőt³⁶ is kibérelte.

Neje Fuchs Katalin volt és hét gyermekkel ajándékozta meg férjét. Jozefa Borbála 1830, Katalin 1832, Anna és Terézia (ikrek) 1833, Sándor 1835, Ferdinánd 1836. február 27. (Keresztzülei Kugler Antal cukrász m. és neje sz. Leinberger Borbála), József fia pedig 1838-ban született. Ferdinánddal külön

32. Lt. Felvállási könyv 1848. 813. old. 2642/3208/3939.

33. Lt. Fassions Prot. 1849. 933. old. 3169/3702.

34. Lt. Fassions Prot. 1850. 512. old. 739. sz.

35. Lt. Fasc. XXV. Nr. 9658. 454/1855.

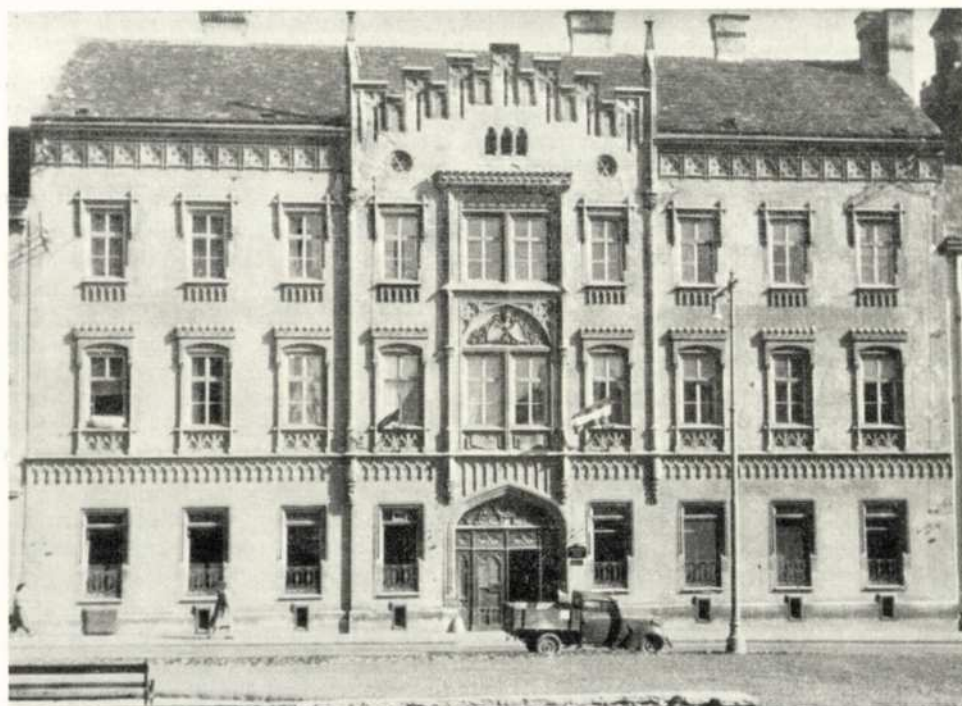
36. Lt. Fasc. XXV. Nr. 9853. 5046/1855.

foglalkozunk, Sándor fia 17 éves korában, amikor az építőmesterséget tanulta (Bau-Eleve) tüdőbajban elhunyt. Többi gyermekének sorsát nem ismerjük.

Handler József 85 korában 1881. aug. 14-én halt meg. Olajfestésű képét és a soproni Kugler Pál Ferenc szobrásztól származó mellszobrát a soproni múzeum őrzi.³⁷

* * *

Sajnos, nem sikerült megtudni, hogy Handler József építész fia: Handler Ferdinánd hol tanult. A bécsi Technische Hochschule csupán annyit közölt, hogy könyveiben nem szerepel a neve. Műveiből azonban azt látjuk, hogy különösen a gótikus formákat nagy biztonsággal kezeli. Igen sajnálatos, hogy a cégtulajdonos — egészen haláláig — Handler József volt, és mint ilyen, általában ő írta alá az építési engedély iránti kérelmekhez csatolt rajzokat, csak a későbbi időkben fordult elő, hogy fia — mint tervező — külön is aláírta azo-

8. Széchenyi tér 19. (Szászvárosi József felvétele)

kat. Azt, hogy nagy segítségére van a munkában, azt maga Handler József is elismerte, abban a kérvényben, amelyben kéri, hogy — akkor már egyetlen — fiát: Ferdinándot mentesítsék a katonai szolgálat alól. Indoklásában megemlíti, hogy ő már 61 éves és fia mint rajzoló dolgozik az irodájában.³⁸

37. Magyar Művészet 1928. évf. 539. old.

38. Lt. Fasc. IV. Nr. 6409. 1075/1857.

Egy hatvanegy éves embertől már nem is lehet addigi munkásságának és építészeti irányának olyan nagyarányú megváltoztatását várni, mint amilyen az ötvenes évek közepe táján a Handler-család épületein megmutatkozik. Az addigi gyakorlat — igen kevés kivétellel — az volt, hogy a romantikus ízt a homlokzatokon néhány — meglehetősen sablonos — romantizáló díszítés képviselte. Ezeket rendszerint gyárilag állították elő gipszből vagy égetett agyagból, ezektől eltekintve, a homlokzat arányaira nézve is nagyon közel állt a közelmúlt klasszicista épületeihez. A tervek színezésénél pedig lehetőleg kerültek az erősebb színeket.

Ezzel szemben az e tájban tervezett épületeken olyan alaposan átgondolt és szépen megrajzolt építészeti részletek tűnnek fel, amelyek alapos tanulmányokra vallanak. Ilyenek például a Széchenyi tér 20. sz., Színház u. 11. és Szent György u. 24., Színház u. 17. és az Orsolya tér 1. sz. épületek kapui. Ezeknél a kőfaragó munkán kívül az asztalos- és lakatosmunka is nagyon szép és gondos. Ezt igazolják az ebből a korból reánk maradt kilincsek, sőt a csengőhúzóknál alkalmazott vasrozetták is.

Különösen díszére válnak az épületeknek és az utcaképeknek a gazdag díszítésű zárt és nyitott erkélyek is.

Nagy gazdagságot mutatnak az ablakok kiképzései is, ezek az első időben egyszerűbbek, de idővel mindig gazdagabb és díszesebb kiképzést nyertek. Jellemző, hogy egy és ugyanazon épületen az I. emelet fontosságát az ablakok kialakításával is kifejezésre juttatták.

Ez a nagy díszítő kedv néha azután túlzásokba csapott át, mint például Kurz András polgármester Neuhoft utcai (magyarul is így hívták, ma Jókai u. 18. sz., félig lebombázva) háza, amelynek terve³⁹ lényegesen egyszerűbb megoldást mutat, mint a kivitelezett homlokzat. A földszintes kis épületre fiáléktól a mérnövekig mindent ráraktak, amit csak a gótikus emlékekről le lehetett rajzolni. Handler Ferdinánd többi művei valószínűvé teszik, hogy ez nem az ő bűne, hanem az építető kívánsága lehetett. A volt reáliskola (ma Széchenyi Gimnázium) kétemeletes épülete már az épüléskor (1857) nagy tetszést aratott. A helybeli lap az angol gót stílusnak Sopronba való bevonulásaként ünnepli. Ebben ugyan nem volt igaza, mert az angol gót stílusból átvett elemek (Tudor-ív stb.) már korábban is megjelentek a Handler-család épületein.

A belső terek kialakítására is akad példa. Isepp János vendéglőjének nagyterme a Bécsi utcában, ma a Storno család műterme. A falat lizenák osztják mezőkre és a helyiség rövid oldalán egy erkély van a zenekar részére.⁴⁰

Határozottan megismerhető Handler Ferdinánd tervezése a Schneider-féle vendéglő tervén.⁴¹ Az aprólékosságig részletes rajzot élénk színei és a gazdag háttér megmentik attól, hogy unalmas legyen. Jellemző, hogy a tervnek az adókedvezmény elnyerése végett benyújtott másodpéldányát ugyanolyan gondnal, de kissé eltérő színekkel készítette el a tervező. (9. ábra.)

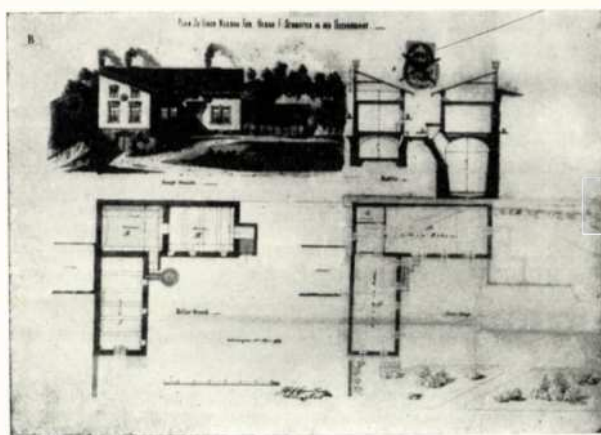
Művészetének tetőfokát — a profán építészet terén — a Széchenyi tér 19. sz. épület homlokzatánál érte el. A homlokzat díszítő elemeit a gót stílus különböző korszakaiból veszi és az sem zavarja, hogy Tudor-ívű kapu tözsomszédságában a késő gótra jellemző flamboyant díszítések alkotják a választó parkányt. A különböző elemekből mindenestre egy kedvező arányú és az egész teret uraló homlokzatot sikerült összeállítani. (8. ábra.)

39. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 4490. 8389/1858.

40. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 4443. 1858.

41. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 5094. 116/1860.

9. A Lehár u. 50. sz. ház terve

10. Az Orsolya templom terve

Az egyházi épületeket illetően a Szt. Orsolya rend részére tervezett⁴² templomból, zárdából és iskolából álló komplexum jelenti a csúcspontot (10. ábra). Itt különösen a karcsú óratorony az, mely szép részleteivel és kedvező arányával a be nem avatottat abba a csalódásba ejti, hogy valóban a középkorból származó műemlékkel áll szemben. A templombelső már inkább elárulja keletkezésének korát. A sokszor ismétlődő, pontosan egyforma ívekből összeállított párkány és a már szinte sablonos faoltár nem érik el, sőt meg sem közelítik a gótikus templomok belső tereinek hatását. Pedig a tervező és munkatársai annyira belelépték magukat a gótikus építészetbe, hogy a sekrestyében régi építő-páholykok mestereinek példájára meg is örökítették magukat. A főhelyen a boltozat záró kövén a tervező Handler Ferdinánd szép, szakállas feje látható (11. ábra), a bordák indításainál levő gyámköveknél pedig a munkatársainak fejét látjuk (köztük Handler Józsefét, aki a kivitelezést vezette).

11. Záróköv az Orsolya templomban Handler Ferdinánd képmásával

A másik egyházi műemlék, mely azonban sajnos csak erősen átalakított formában maradt korunkra, a Táncsics M. utcai templom. Ennél kivételesen a román stílus elemeit használta fel a tervező.⁴³ A terv egy olaszosan egyszerű, de nagyon kedvező arányú homlokzatot mutat, melyet a későbbi torony ráépítésekor alaposan elrontottak.

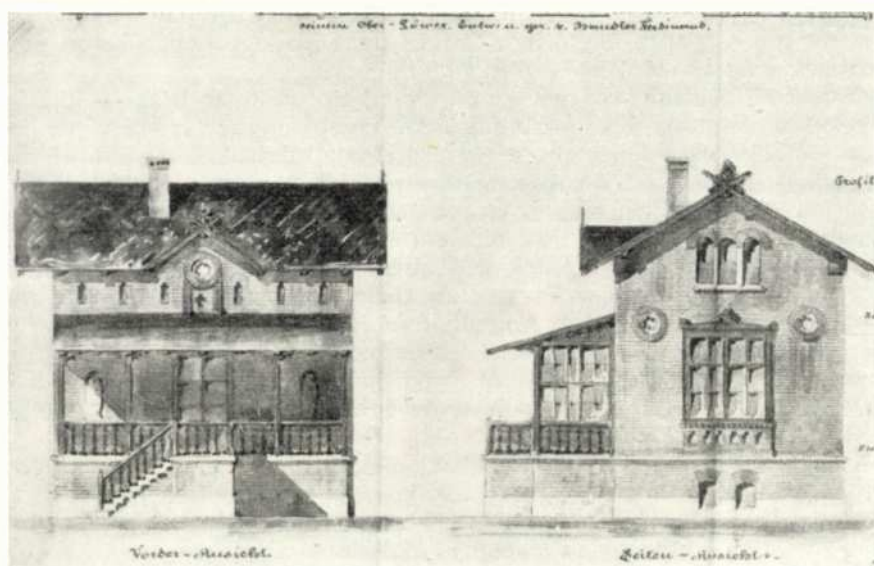
Fentiekén kívül Röjtökön épített egy rk. templomot és a soproni ág. h. ev. egyházközség részére tervezett egy templomtornyot. Ennek rajzait azonban a legszorgosabb kutatás ellenére sem sikerült felfedezni. A megépült torony tervezője Förster Lajos, bécsi volt, viszont a kivitelezés kényes munkáját a város akkori legjobb és legmegbízhatóbb építőcégére: a Handler-cégre bízták.

Természetes, hogy a csúcspont elérése után egy bizonyos fokú hanyatlásnak kell bekövetkeznie. A hetvenes évektől kezdve Handler Ferdinánd átveszi az új divatot jelentő eklektikus stílust és épületein csak elvétve alkalmaz még

42. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 5555/1862.

43. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 6096/1816. (Közölve a 26. sz. alatt idézett cikkben.)

romantikus elemeket, a löverek építésénél, ahol a szerényebb anyagi eszközök miatt soha sem lehetett olyan jelentős teljesítményt nyújtani, mint az egyházi épületeknél vagy a Széchenyi tér nagy bérházainál. A löverek ebben a korban még csak nyári lakásként szerepelnek, sőt sok esetben csupán egy-egy nyári zápor elleni védelem volt a céljuk. A romantikus korban azonban ezeken is gyakran alkalmaztak faragott kő díszítéseket. E korszak elmúltával azonban elterjedtek a német — főként bajor — parasztházakról átvett deszkából kivágott díszítések. E díszítések új korokban, frissen mázolván, kedvezően hathattak, azonban az időjárással szemben egyáltalán nem mutattak megfelelő ellenállást és napjainkban bizony már lényegesen kedvezőtlenebb a hatásuk, mint a 20—30 évvel előbb — de időtálló anyagból épült — házak. A példaként közölt épület⁴⁴ egy igen jómódú család tulajdonát képezte és földszintje mégis csupán egy szobát és kamrát tartalmaz. (12. ábra).

12. A Szent István körút 9. sz. ház terve

A romantikus stílusnál is tapasztalhatjuk azt az általános jelenséget, hogy kezdetben ellenszenvvel fogadják, majd amikor az építészek már más — az új — stílusra térnek át, a tömegek ragaszkodnak hozzá. Ennek egy érdekes példája a népnyelven „Knedlburg”-ként (Gombócvár) emlegetett Mező u. 27. sz. épület, melynek terveit Handler Ferdinánd készítette.⁴⁵ Nagelreitter Boldizsár kőműves pallér részére. A tervek egy egyszerű lakóházat mutatnak. Különlegességet csupán az ad az épületnek, hogy a kivitelezésnél különböző méretű égetett agyaggolyók százait falazták be az épület párkányába, ablakainak szemöldök párkányába és mindenhová, ahol csak díszíteni lehetett.

A Színház u. 16. sz. épület sem homlokzatiilag, sem alaprajzilag nem hoz semmi újat, csupán annyiból fontos, hogy itt jelenik meg városunkban a fürdő-

44. Thirring Ferdinánd löverjének terveit Lt. Fasc. XXIV. Nr. 6283/1869.

45. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 6644/1874.

szoba. Egyelőre még csupán a pincében. A vizet a szomszédos helyiségben kálciumban melegítették (a fürdőkályha úgy látszik még ismeretlen volt). Vívezetékek természetesen szintén nem volt még, a vizet a pincében ásott kútból szereztek. A terveket⁴⁶ Handler József írta alá és kivitelezésük sem mutatja a Handler Ferdinánd által készített tervek jellegzetességeit.

A Wanitschek-féle ház lényegesen szebb kivitelű tervét — mint kivitelező — szintén H. József írta alá,⁴⁷ azonban külön fel van tüntetve rajta a tervező, H. Ferdinánd neve is. Jó esztétikai érzékre vall, hogy az I. em. három tengelyes zárt erkélye fölött, nem ismétli meg a hármast osztást, hanem egy kettős kapcsolt ablakkal zárja le azt a sort, mely a földszint négy egyforma nyílásával kezdődött. A technika fejlődésének szempontjából azért fontos ez az épület, mert ekkor és itt használnak Sopronban először hengerelt vastartót.

Tervezőink ipari építkezések tervezésével is foglalkozott, mint pl. a Híd utcai sörös-pincénél.⁴⁸ A nagyobb hőszigetelés kedvéért mind a falak, mind a boltozatok kettősek, egy közöttük levő légréteg biztosítja, hogy az ott raktározott sör télen-nyáron egyformán hűvös maradjon. A homlokzaton romantizáló jelek még az előző kor stílusát idézik.

Következő példánk — így Germits Antal cipésmester háza — (ma Lenin körút 86.) azt mutatja, hogy az alkalmazott nemes anyag (az egész homlokzat faragott kőből van) ellenére is, a tervező olyan túlzásokra ragadtatta magát, amelyeket ifjabb éveiben sohasem követett el.⁴⁹ A nagyon keskeny, két tengelyes homlokzatot olyan súlyos, erősen tagozott és kiugró tagozatokkal zárja le, amelyek itt sem szerkezetileg, sem esztétikailag nem indokoltak. Az épület alaprajza egyébként nagyon érdekes. A keskeny telket ügyesen használja ki és egy olyan forma épülettípust követ, mely tudomásom szerint hazánkban másutt nem fordul elő, hanem inkább Angliában és Hollandiában. A hely szűke miatt a lakás vízszintes irányban nem tud terjeszkedni, ezért az egymás feletti emeletek képezik alul az üzleti élet terét (üzlet, műhely és raktár), felettük helyezkednek el a lakószobák és a padlástérbe építik bele a mellékhelyiségeket és személyzeti szobákat.

Jobb Antal lőverjének átépítése⁵⁰ azt mutatja, hogy az új — az eklektikus — stílus elemeinek még oly gazdag alkalmazása sem javíthat egy arányaiban kedvezőtlen homlokzaton. A csonkakúp alakú tornyocskák nem emelik, hanem inkább nyomják a viszonylag alacsony, földszintes alépitményt.

Handler Ferdinánd korai és későbbi műveinek összehasonlításából láthatjuk, hogy a kezdeti évek lendületes alkotásai és biztos formakezelése eltűnt akkor, amikor olyan stílusban akart építeni, amelyet nem tanult, hanem legfeljebb többé-kevésbé jó példákából és valószínűleg a szakirodalomból ismert meg. Ezt igazolja a dr. Mayer Gyula részére épített lakóház (ma: Sztálin tér 21. sz.), amelyen ismét visszanyúlt a romantikus kor formaképzéséhez és ezek felhasználásával az előbbi példánál lényegesen jobbat alkotott.⁵¹

Ugyancsak romantikus emlékek kísértének a Szilvásy Márton részére tervezett lakóházon.⁵² Az egyetlen család kényelmét szolgáló épületben csak a földszinten 12 szoba helyezkedett el (a konyha, mellékhelyiségek és a személyzeti szobák a pincében, a vendégszobák a tető alatt voltak). Sajnos az épületet

46. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 6590/1873.

47. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 6232/1868.

48. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 6431/1871.

49. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 8039/1877.

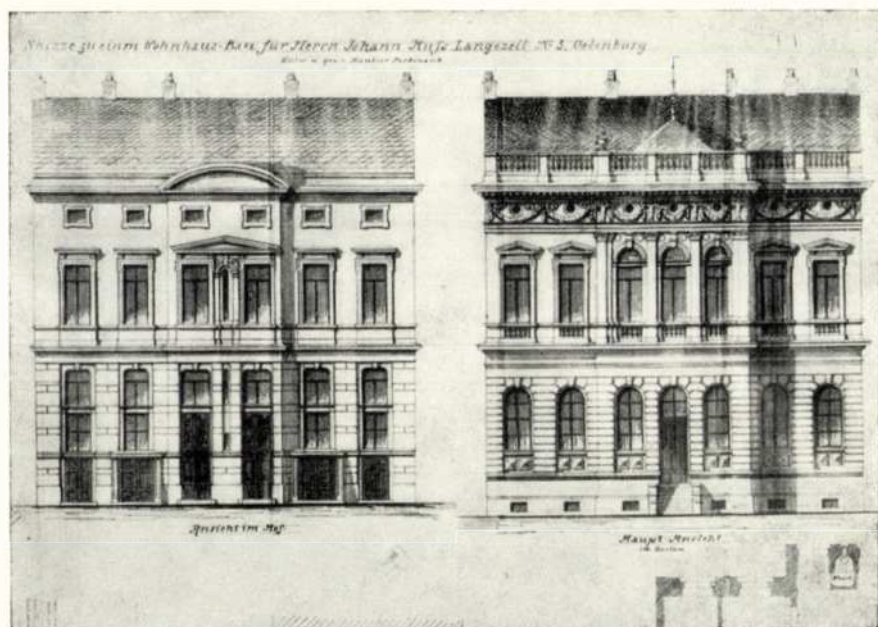
50. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 7047/1875.

51. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 8230/1880.

52. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 8118/1878.

(Kossuth L. u. 24. sz.) bombatalálat érte és elpusztult, így ma már nem áll módunkban megállapítani, hogy az alaprajzba berajzolt csillagboltozat és a többi gótizáló mennyezet valóban kivitelre került-e és ha igen, milyen volt hatásuk. Elpusztításuk annál nagyobb kár, mert tudomásom szerint hazánkban nem maradtak fenn romantikus stílusban kiképzett belső terek. Németországban K. F. Schinkel ezek egész sorát alkotta meg, különösen a Neu-Babelsbergi kastélyban.⁵³

Az előbbi fényűző épületnek ellentétei a soproni plébánia zsellérlakásai (ma: Kellner S. u. 37. sz.). Ezek egy szoba, konyha és kamrából állanak és a három lakáshoz tartozik egy kenyérsütő kemence. A szobák négyzetesek és $2\frac{1}{2}$ öl méretűek (4,72 m), a konyhák mérete 2,83x2,52 m.⁵⁴

13. A Rákóczi u. 3. sz. ház (ma zeneiskola) terve

Handler Ferdinándot vidéki kastélyok tervezésével is megbízták, így a nagylózi volt báró Solymossy-kastély tervezésével.⁵⁵

Mind méreteire, mind belső berendezésének gazdagságára nézve kastélyszerű Russ János soproni borkereskedő lakóháza is⁵⁶ (ma: Állami Zeneiskola). Ennél az épületnél még azt is gondosan számításba vette a tervező, hogy a teleknek melyik pontjára kell állítania az épületet ahhoz, hogy a Deák (ma Sztálin) térről nézve a legkedvezőbb képet kapjuk. Szép belső tereit, amelyek a külsőhöz hasonlóan eklektikus stílusúak, nem csupán a kazettás- másol stukkó-díszes

53. Hermann Ziller: Schinkel. Verl. v. Velhagen u. Klasing Bielefeld u. Leipzig 1897.

54. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 8484/1884.

55. Dr. Csatkai Endre: A nagylózi báró Solymossy kastély. SSz, IV. évf. 266. old.

56. Lt. Fasc. XXIV. Nr. 8191/1879.

mennyezetek, márványkandallók, supraporták és velencei csillárok díszítik, hanem akusztikájuk és arányaik is nagyon kedvezőek. Az utóbbira az építtető, aki nagy zenebarát és mint ilyen Goldmark Károly zeneszerző barátja volt, igen nagy gondot fordított. Ezt az épületet tekinthetjük Handler Ferdinánd hattyúdalának, mely megérdemelné, hogy legalább műemlék-jellegű épületté nyilvánítsák. Azok az épületei, melyek ezt követték, meg sem közelítik ennek nemes arányait. (13. ábra).

Nemsokára azután betegeskedni kezdett és 1888. szept. 12-én, 53 éves korában agyvérzésben elhunyt. Az akkori soproni lap szép cikkben⁵⁷ emlékezett meg haláláról. Kugler Ferentől származó mellszobrát a soproni Liszt Ferenc Múzeum őrzi.

Ha a mai Sopron városképét vizsgáljuk, akkor meg kell állapítanunk azt, hogy a Handler család építész tagjainak művei nélkül a mai városkép sokkal szegényebb lenne, és ha az ő műveik ebben a műemlékekben oly gazdag városban nem is jelentik a legnagyobb értéket, megvédésük és felújításuk mégis a közösség érdekét és kultúrártékeink megmentését szolgálná.

A régi városháza és a szomszéd házak udvara lebontás közben (1894.)

57. Oedenburger Zeitung 1888. IX. 13.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

A dohányzás kezdete Sopronban

Európába 1559-ben hozták be a dohányt Amerikából. 1605-ben az angol matrózok megismertették a dohányt a törökökkel is.¹

Magyarországon nyugatról és délről jövő hatások alatt terjedt el a dohányzás szokása. Nyugatról a német katonák, délről pedig a törökök voltak a közvetítők.

„Dohány” szavunkra az első eddig ismert adat 1647-ből származik,² de természetesen ez nem jelenti azt, hogy évtizedekkel korábban már ne kezdtek volna el dohányozni nálunk. Ennek bizonyítékát látjuk éppen Sopronban is, ahol 1625. március 10-én *Nemes István* polgár hagyatékában már „3 manss pfeiffen”-t vett fel a városi jegyző.³ E feljegyzés szerint Nemes István az első ismert soproni polgár, akiről biztosan tudjuk, hogy dohányzott, mert 3 pipa is maradt utána.

Nemes István családja abban az időben a legelőkelőbbek közé tartozott Sopronban. Nagyatya: Kelemen még 1530-ban tette le a polgáresküt,⁴ kinek fiai

közül Miklós az 1565/6. években soproni polgármester volt, ennek fia: Imre pedig az 1580/4. években belső tanácsos.

Nemes Istvánt már 1585-ben polgárnak mondják az adataink, amikor első neje, Anna végrendekezett,⁵ de neve a polgárkönyvbe csupán 1600. május 29-én kerül, amikor a városi tanács végre rendet teremtett a polgárkönyv vezetésében. Második nejét Katalinnak hívták, akivel közösen a belvárosban 1599-ben egy házat vett meg a Farkas-árvák gyámjától, Schnabel Györgytől.⁶ 1614-ben körülbelül 66 évesnek vallotta magát,⁷ tehát idős ember volt, amikor 1625-ben meghalt és hagyatékát összeírták. Ennyit tudunk arról a soproni polgárról, aki tudomásunk szerint elsőnek pipázott Sopronban.

Ezt követőleg az adatok mindinkább gyakoribbak lesznek a dohányzásról.

1637-ben Mayrhofer Zsigmond özvegyének hagyatékában ezzel a kitételrel találkozunk:

*Ein helfenbainen dobackbüchsel in einem fuerderall,*⁸ magyarul: egy dohány-

1 Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1898. évf. 53. és 59. 1.

2 Gombocz-Melich: Magyar etymológiai szótár 1380. hasáb.

3 1623–1626. évi Birói jegyzőkönyv 318. 1.

4 Burger- und achtpüchel 84. 1.

5 Végrendeletek, Lad. N. fasc. 1. nr. 12.

6 1599. évi tanácsjegyzőkönyv 34. 1.

7 1614. évi tanácsjegyzőkönyv 8/a. 1.

8 1616–1638. évi Birói jegyzőkönyv 185/a. 1.

szelence elefántcsontból tokban. Való-
ban nagyon értékes lehetett ez a dohány-
szelence, hogy a hagyatékíró városi
jegyző figyelmét nem kerülte el.

A továbbiakban elhalt kereskedők áru-
raktáráról felvett leltárak nyújtják a leg-
több adatot.

1649-ben Köplinger Pál kereskedő bolt-
jában egy csomóban másfél font súlyú
pipadohány 54 krajcár értéket képviselt,
tehát egy font dohány abban az időben
36 krajcár volt.⁹

1652-ben Galatt János kereskedő ha-
gyatékában a 43. tétel alatt „*ganczer
tobackh 4 lb. 16 loth*” és a 44. tétel alatt
„*gestossener tobackh 1 lb. 16 loth*” fel-
jegyzést olvashatunk.¹⁰

1655-ben Riedel Sebestyén kereskedő
üzletében maradt 5 1/2 font dohány 2 Ft
12 krajcár értékben, más szóval egy font
dohány fogyasztási ára ekkor már 24
krajcár volt.¹¹

1665-ben Edenhofer Mátyás kereskedő
boltjában a fűszerek között beékelve 16
font dohány szerepel a leltárban 2 Ft 8
krajcár értékben, és így egy font dohány
már csak 8 krajcár volt.¹²

1666-ban Schreiner János fűszerkeres-
kedő hagyatéka került összeírásra ilyen-
formán: 1 lb. *schnupfftabak á 2 fl.*

*125 tabackpfeiffen, 100 per 36 kr.
— 45 kr.*¹³

azaz egy font burnót-dohány 2 Ft és 125
db. pipa értéke 45 krajcár. Ezek a pipák
törékeny cserép-pipák lehettek, ha belő-
lük 125 db. csupán 45 krajcár értéket
jelentett.

Ettől kezdve a dohánynal kapcsolatos
emlékek már olyan tömegével találhatók
a hagyatéki leltárakban, hogy azok felsor-
olásától nyugodtan eltekinthetünk.

A felsorolt adatok azt bizonyítják, hogy
a dohányzás szenvedélye, amelyet Ma-
gyarországon semmiféle törvény sem
igyekezett megtiltani — nem úgy mint

Erdélyben, ahol 1670-ben törvényt hoz-
tak ellene —, feltartóztathatatlanul elter-
jedt előkelő körökben csakúgy, mint a
legalsóbb társadalmi osztályokban és a
dohány termesztése hovatovább az egyik
legjövedelmezőbb foglalkozások közé szá-
mított, noha a mindinkább nagyobb
tömegű termesztés folytán, miként a kö-
zölt adatok mutatják, a közönséges pipa-
dohány fontjának az ára 36 krajcárról
leszállt 8 krajcárra, tehát nem egészen
20 év alatt több mint negyedére.

Mint nyelvészeti érdekességet érdemes
megemlíteni, hogy a német „*toback*” ki-
fejezés mellett 1681-ben Meissner Mátyás
hagyatékában már találkozunk a magyar
„*dohány*” szóval is ilyen formában: 5 lb.
*dohan iedes á 15 kr. lb. = 1 ft. 25 ung-
risch.*¹⁴ Wenczel János 1686. évi hagyatékában pedig ezt olvashatjuk: 58 lb.
*tohan 8 fl. 70 den.*¹⁵

Az elmondottak szerint Sopronban a
dohányt nemcsak német, hanem magyar
kifejezőmódjában is ismerték.

Ahogyan a magyar törvények nem til-
tották a dohányzást, hasonlóképpen a
soproni közgyűlési jegyzőkönyvekben sem
találtam olyan vonatkozást, amely ilyen
tárgyú lenne. Egyetlen kivételt képez eb-
ből a szempontból a közgyűlésnek óvin-
tézkedése az 1681. évi soproni ország-
gyűléssel kapcsolatban, melyben a városi
tanácson keresztül a közgyűlés felhívja
a fertálmestereket és a huszonnégyese-
ket, hogy mivel sok idegen nép csődül
össze, kik iváskor a világitó eszközökkel
és dohányzáskor vigyázatlanok, könnyel-
műek lesznek, ez okból állandóan figyel-
meztessék a kvártélyos gazdákat éppen
úgy, mint az ott lakókat a tűzveszély
elkerülésére.¹⁶

A dohányzást illetően egyedül a tűz-
veszélytől való félelem miatt volt a sop-
roni tanácsnak és a közgyűlésnek aggálya,
azonban annyira nem mentek, hogy tiltó

9 1649. évi Birói jegyzőkönyv 54/a. 1.: 1 *püschel trinckh tobäckh wigt 1 1/2 lb. zu 36 kr. facit 54 kr.*

10 1652–1653. évi Birói jegyzőkönyv 176/b. 1.

11 1655–1656. évi Birói jegyzőkönyv 64. 1.: 5 1/2 lb. *tubakh á 24 kr. ... 2 fl. 12 kr.*

12 1665. évi Birói jegyzőkönyv 105/a. 1.: 16 lb. *tabák á 8 kr. 2 fl. 8 kr.*

13 Uo. 235/a. 1.

14 1681. évi Birói jegyzőkönyv 111. 1.

15 1686. évi Birói jegyzőkönyv 72. 1.

16 1681. évi tanácsjegyzőkönyv 357. oldaljelzés 1. és m. lapjain: *Dieweil bey diesen angehenden landtag viel frembtes volck herkombt, welches in trunck mit liechtern, auch mit tobacksauffen unvorsichtig und liederlich umgehen, als wierd ein ehrsamer rath gebeten durch die vierthherren selbst und vierundzwänzigler umb mehrers ansehen willen sowohl denen hauss-*

eteket adtak volna ki. Azokat an, akik ebből kifolyólag gondatgból tüzet okoztak, szigorúan megették. Így 1724-ben Strasser András t büntetést fizet, mert „unvorsichtig wäkh getrunken” és házában tűz ütött ki.¹⁷ 1726-ban Fencz Márton küllői ácsot 6 Ft-ra azért büntették meg, mert Harkán egy pajtában égő pipával találták.¹⁸ Ez a szigor a későbbi években sem enyhült, mit Veitl zsidó esete is bizonyít, aki 1804-ben 2 Ft büntetést fizet, mert az utcán dohányzott.¹⁹

A dohányzók szempontjából annak a boldog időnek, amikor a dohányt szabadon lehetett termelni és a dohányal minden korlátozás nélkül lehetett kereskedni, 1702-ben vége szakadt. A kormány rájött arra, hogy a dohánymonopólium bevezetésével nagyszerű bevételi forráshoz jut, és ezt a lehetőséget nem késlekedett a gyakorlatban is megvalósítani. A legelső dohánymonopóliumi intézkedés 1670-ben Felső-Ausztriát sújtotta,²⁰ melyet követtek a többi örökös osztrák tartományok, míg végül ez a hullám 1702. október 1-vel elérte Alsó-Magyarországot is, ahova Sopron tartozott. Három bécsi kereskedő (akik egyúttal komáromi kereskedők is voltak) 3 évre bérbe vette a dohány kizárólagos árusításának jogát évi 8 000 Ft bér ellenében,²¹ és ezzel elkezdődött a hatósági beavatkozás korszaka, mely azóta sem szűnt meg, sőt kizárólagos lett.

A dohánymonopólium kiterjesztése Magyarország nagyobbik felére óriási elkeseredést váltott ki a lakosságban, és nagyban hozzájárult II. Rákóczi Ferenc 1703-ban megindult szabadságharcának gyors elterjedéséhez. Ez a felkelés természetesen egyelőre megghiúsította a dohánymonopólium sikeres keresztülvitelét és a bérlőket, akik hatalmas összeget fektettek bele szervezetük kiépítésébe, anyagilag tönkretette, azonban ez a kérdés többé nem került le a kormány terveinek napirendjéről.

Az a per, amelyet 1709-ben Spitzer Ábrahám kismartoni zsidó indított Lassgallner Mátyás ellen, éles fényt vet a magyar dohánymonopólium kezdeti nehézségeire. Eszerint a zsidóknak legalább ezen a vidéken jóformán teljes intézkedési joguk volt bizonyára azért, mert a szükséges pénzt ők kölcsönözték. E perből tudjuk, hogy Spitzer Ábrahám zsidó megbízta Lassgallner Mátyás soproni születésű férfiút, hogy Pozsony székhellyel felügyeletet gyakoroljon nagy területen, köztük Sopron felett is, hogy a dohánymonopólium jól működjék, az ellen senki ne vétsen, és hogy a kereskedők kizárólag a hivatalos rakárakban elhelyezett dohányból fedezzék szükségleteiket. Ilyen raktár létesült Sopronban is, amely felett Grabarics István soproni helyettes harmincados örködött, aki ezért évi 110 Ft fizetést kapott azzal az ígérettel, hogy idővel ezt a fizetést javítják. Minden jól ment volna, amennyiben a kereskedők eleinte bizonyos időt nyertek meglévő dohánykészletük szabad kiárusítására, melynek lejárta után köteles ígéretet adtak, hogy azontúl csak a raktárból fognak vásárolni, a soproni piacra kerülő dohányt pedig csak Grabarics István vásárolhatja meg. A dohánybérlet kétségkívül nagy haszonnal járt volna, ha nem jön közbe a háború, amelynek folytán a soproni raktárban felhalmozott dohány megromlott, és ebből több ezer Ft-os kár származott.

Spitzer Ábrahám zsidó az elszenvedett kárt szerette volna Lassgallner Mátyáson megvenni, kit azzal vádolt meg, hogy a dohányappaldo terhére többször Sopronba utazott, ahol saját ügyeit intézte el, a dohánynal pedig nem törődött, és ez volt az oka a nagy kárnak. Ezt a célt azonban nem érte el, mert Grabarics István igen elismerően nyilatkozott Lassgallner Mátyás működéséről, aki mindent elkövetett a haszon biztosítására, a közbejött háborúról pedig nem tehet.²²

herren alss darin logirenden andeuten und sagen zu lassen, dass sie fleisige obsicht aufs feuer zu haben dem gesind eiferigst einbinden.

17 1724. évi városi számadáskönyv 12/a. 1.

18. 1726. évi városi számadáskönyv 13/a. és b. 1.

19 1804. évi Rechnungs-journal nr. 1455.

20 Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1898. évf. 65. 1.

21 Uo. 69. 1.

22 1709. évi tanácsjegyzőkönyv 322–332. 1.

E perben szereplő Spitzer Ábrahám zsidó utóbb Kismartonból átköltözött Bécsbe és később is a dohánymonopólium körül annyira fontos szerepet játszott, hogy 1729-ben, amikor gróf Károlyi Sándor azzal a tervvel foglalkozott, hogy a magyarországi dohánymonopóliumot bérbe veszi, hallgatólagos társul ez a Spitzer Ábrahám zsidó ajánlkozott nála.²³

Egyébiránt Sopronban a dohánymonopólium bérlői megbízásából *Flögl János Adám* buzgólkodott három társával legelsőnek a megszervezéssel, akiknek a városi tanács ideiglenes hatállyal adómentességet biztosított 1703. évi január 12-én tartott tanácsülésében.²⁴ A legelső dohányellenőrt (überreiter) Sopronban *Flüsser Tamásnak* hívták.²⁵

Nem lenne teljes ez a kis összefoglalásom, ha nem emlékeznék meg *Häder Borbáláról*, akit 1700-ban a forrásaink „*tobackspinnerin*”-nek említenek, és aki- nek a városi bírói szék a soproni kereskedők kívánságára csupán a sajáttermésű dohány feldolgozását engedte meg, mert máskülönb 4 Ft büntetést fizet.²⁶

Ez az adat két szempontból érdekes számunkra, mert nemcsak a legrégebbi, névleg ismert soproni dohánytermelő közli velünk, hanem a legrégebbi dohányfeldolgozót is.

Häder Borbála még a dohánymonopólium bevezetése előtt 1702-ben meghalt, és végrendeletében örököséül egyik lányát, Anna Borbálát tette meg,²⁷ aki ellen 1704-ben a dohánybérlő,²⁸ 1706-ban pedig, amikor a dohánymonopólium 3 éves bérlete már lejárt, a soproni kereskedők tettek panaszt a tanács előtt, hogy dohányt vesz, azt feldolgozza és eladja, miáltal őket keresetükben súlyosan megkárosítja. A tanács ebben a kérdésben úgy döntött, hogy a kereskedők és a többi soproni polgár elővételének biztosítása mellett Häder Anna Borbálának eddigi foglalkozását továbbra is megengedte.²⁹

Ha még megemlítem, hogy a volt monarchia területén az első állami dohánygyárat 1723-ban Hainburgban állították fel,³⁰ a dohányzás első soproni korszakával kapcsolatban a legfontosabb tudnivalókat összefoglaltam.

Házi Jenő

23 Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1898. évf. 125. 1.

24 1703. évi tanácsjegyzőkönyv 6–10. 1.

25 Uo. 82. 1.

26 1699–1701. évi Acta dicasterialia 43. 1.: Seind ex commissione eines löblichen stadtgerichts die gewichter bey der tobackhs spinnerin visitiret und in guttn stand befunden worden. Ingleichen auff anhalten der herrn kauffleüthe ihr ausser ihren baw dass anderer tobackh verspinnen sub poena 4 florenorum per me actuarium alls exmissum gerichtlich verboten worden.

27 Végrendeletek, Lad. H. fasc. 5. nr. 170.

28 1704. évi tanácsjegyzőkönyv 82–3. 1.

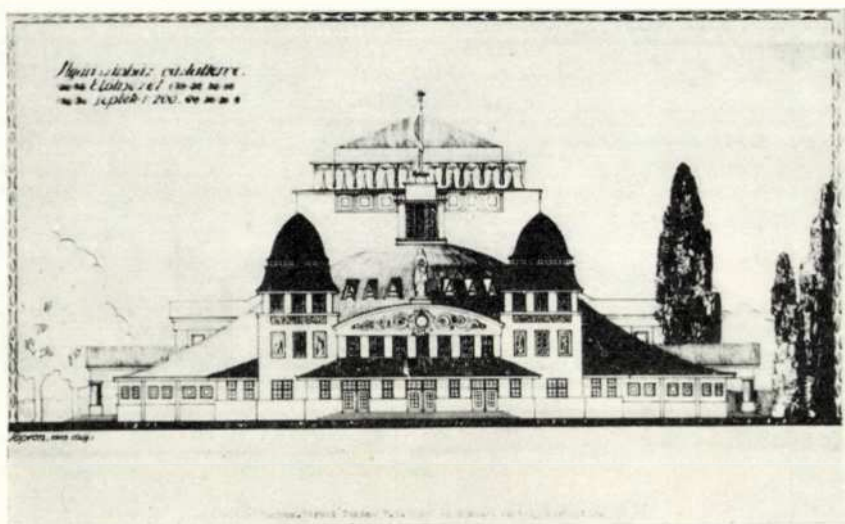
29 1706. évi tanácsjegyzőkönyv 68–70. 1.

30 Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1898. évf. 78. 1.

Soproni színházterv 1919-ből

Nováki Gyula a városi tanácsház mérnöki hivatalában régi tervek között egy köteget talált, amely a hajdani soproni színházra vonatkozó rajzok mellett egy sor 1919-es jelzésű tervet tartalmazott. Felhívta rá a figyelmemet, és jómagam nagy érdeklődéssel néztem át a Tanácsköztársaság idejének eddig lappangó kulturális megnyilatkozását. Az 1918 őszen befejeződött első világháború után, mihelyt a spanyol járvány alábbhagyott, a soproni színház anyagilag fellendült. A háborús lidércnyomástól megszabadult

amelyekre a kiállításos daraboknál szükség lett volna. Nyilván ezek a tünetek készítették a mérnöki hivatal tehetséges tagját, Kunt Mihályt, hogy május elsejére új színházat tervezzen. Minthogy a tervek háttérben díszfák állnak, valószínűleg nyári színházra gondolt, esetleg éppen az Erzsébet-kertben. A Tanácsköztársaságra vonatkozó hivatalos iratokban semmi nyomot nem találtunk arra nézve, hogy Kunt Mihály felsőbb intézkedésre készítette volna a tervet, így ezt mintegy május elsejére tett felajánlás-

Kunt Mihály színházterve. Elülső nézet

lakosság szívesen járt színházba, csak persze a szintársulat nem állt valami magas szinten; a jó igyekezetet nem lehetett tőlük megtagadni, csak hát a műsor eléggé selejtesnek bizonyult, és a Tanácsköztársaság azután túladott rajtuk. Ekkor német szintársulat következett, amely hatalmas állami támogatást kapott és olyan műsort szolgáltatott, amilyenre kevés példa van a színház történetében.

A két forradalom idején néha nyolcan-tizen is szorongtak a páholyokban, a nézőtér szűknek bizonyult, és a színpad sem tudott befogadni akkora tömegeket,

nak foghatjuk fel. Természetesen a feltornyosuló politikai nehézségek, a meginduló imperialista támadás nem tette időszerűvé a kivitelt, ámbár a túltömött színházi esték tovább folytak. A két mellékelt rajzhoz a következő magyarázatot fűzzük.

Előlnézet. Két süvegalakú tetővel fedett torony közt egy emeletes előcsarnok; földszintjéhez pár fokos lépcső visz három nagy ajtó és négy ablak között; a földszinti rész elébe ível a tornyoknak. Az emeleten hét ablak és körszeletes orom erősen stilizált indadíszrel, a kö-

zépén kerek nyílással, felette hatalmas női alak. A tornyok háromszintesek, a földszinten ikerablak, az emeletek nincsenek elválasztva: három ablak felettük indadísszel keretben, a felső emeleten három alacsony ablak. Az épület oldalán négy-négy tengelyes földszinti szárny, többnyire kisebb ablakokkal. A kép mögött bontakozik ki a nézőtér sátorszerűen fedve, elől a magasban három-három háromszögletes nyílással, felette zászlótartó torony. A színpad magasan fölébe nyúlik a nézőtérnek, középrészén lévő

sátoralakú részén gótikus lóherlevelek hét ablak felett.

Az építész, ahogy a tervek mutatják, a szecesszió híve volt, azaz valami szokatlant akart adni, viszont már érezhető nála az újabb felfogás is, amely inkább az épület tömegeinek elosztásával akart hatni, mint díszítéssel.

Ki volt Kunt Mihály? 1891-ben született, de nem Sopronban. A város mérnöki hivatalában működött 1914–1920 között. Heimler Károly köréhez tartozott, aki a Szépítő Egyesület keretében szá-

Kunt Mihály színházterve. Hátsó nézet

kockás előugró részén kívül majdnem egészen sima, csak a zárópárkány alatt van részben ablaksor. Magas attika keskeny hullámdísszel és egy rövidebb sima attika felett tető. A hátsó nézet. Egy emeletes kilentengelyes középrész, háromtengelyes rizalit előtt három tömör oszlopon félfedél, egy ajtó, nagy ablakok. A zárópárkány ívben felemelkedik, alatta kerek nyílás indával. Hatalmas orom felső részében nagy indák közt emberi alak. Oldalt földszinti helyiségek. (Úgy látszik, a tervező a díszletek bevitelére nem gondolt!) Oldalnézet: A nézőtérre és színpadra három-három ajtó. Ormos díszítés a nézőtérnél, a színpadnál féltető, e felett orom indadísszel. A nézőtér

mos ötletet vetett fel a város szépítésére. Kunt tervezte az egyesület Hubertusz-házát a Bécsi-dombon, később nagyobbítására is készített tervet, de nem ezt kiviteleztek 1925-ben, tervet készített a Deák-kútra, a 48-as hadi-emlékre. A Rákóczi utca és Múzeum utca sarkán álló kéttornyú bérház és a Rókaljukvendéglő a Hátsó-kapunál szintén az ő tervezése. 1920-ban elhagyta Sopront és Párára költözött, ahol építészeti irodája volt; azonban sokat betegeskedett és 1924-ben, fiatalon meg is halt.² Özvegye hazaköltözött Sopronba, a kórházban volt sokáig röntgenes-nővér, Ernő fiuk a Széchenyi gimnáziumban végzett, ma neves festőművész Miskolcon.

Cs. E.

² SSz. 1937. 280. lap. A Szépítő Egyesület története. 1929. Kunt Mihályné szíves közlése.

Ősze János Kurrens könyve 1850—1853

„Száz esztendeig nem lesz többé Magyarországon forradalom, erről a fejemmel kezeskedem!” — jelentette ki Haynau. Hogy szavát állni is akarta, tanúság Ősze János könyve. Nincs benne szó kivégzésekről, nem olvasunk bosszúról, Ősze János megjegyzései is hiányoznak, de ezekből is világossá válik előttünk, miképp akarta beváltani Bach belügyminiszter, a bresciai hiéna ígésétét.

Mindenekelőtt is feltűnik a kurrenszek számának emelkedése. 1850-ből 108, 1851-ből 139, 1853-ból 113 bejegyzést találunk, nyolc-tízszeresét a táblabíróvilág-korabeli és két-háromszorosát a szabadságharc alatt kiadott kurrenszeknek. Már a katonai közigazgatás sem takarékoskodott a rendeletekkel, Bach bürokráciája meg éppen nem!

Tömegével olvassuk a körözéseket. Kurrentáltak mindenkit, akinek bármi köze is lehetett a forradalomhoz.

„Több Politikai vétségbe esett egyének jelesül, kik gróf Lamberg altábornagy¹ meggyilkolásában részt vettek elfogatása elrendelése után, azok személyleírásuk ezennel közöltetik:

1. Kolosy György Erdélyországi kövesdi születésű 25. rk. nőtlen Pestü deák, később Görgey táborában Honvéd kapitány. Középtermetű hosszúkás képű vörnyeges pofa szakállú, magas homlokú, gesztenyeszín hajú, karikás lábú, szürkeszemű.

2. Dienes Lajos Pestü vakok intézeténél segéd-tanító 30 éves Rk. nőtlen, magas nyulánk, hosszúkás tsinos arcú, fekete képű és bajuszú és szakállú, magyar- német- tót és latin nyelvet beszél.

3. Weber Sándor 22 éves Színnyei Abauj megyei születésű héber vallású, nőtlen boltsegéd, magastermetű, tsinosképű, szőkehajú, kék szemű, vékony szőke bajuszú...” és így tovább a nevek.

A körözések áradata 1850 tavaszán indul meg. Oldalakon keresztül csak ilyesmiket olvasunk.

„A Magyar forradalomban résztvett Erdélyből megszökött egyének jegyzéke. Bató József ügyvéd, — Krisztay Mih, ügyvéd — Minarist Károly Honvéd Major — Karatsai Alex gróf volt vésztörvényszék elnöke — Brassay tanító — Vidas Gregor lelkész — Zakáts Johán tanító —

Bardotz Joh. tanító — Tarcadi Mih. tábori pap — Burián Paul könyvtáros — Teleki Alex gróf — 3 Betlen grófok honvéd tisztek — Böthy Eugen — Kemény Wolf — Gál Alexander — Sebestyén Károly plébános — Kendefy Sámuel kapitány — Dénes János jegyző — Forró alezredes — Vörös Ádám őrmester, Cseh János ezredes. Szt Miklós Marty 31 én Szabó m. k. biztos.”

Alex! Gregor! Jahan! Paul! Eugen! Wolf! Alexander! Mondanunk sem kell, hogy Elek, Gergely, János, Pál, Jenő, Farkas, Sándor volt a körözöttek neve, csak az ügybuzgó cseh beameterek némesítették meg őket.

Am lassan fogynak a tömeg-listák! Derék beametereink most már takarékoskodnak a kurrentálásokkal. Látszik, hogy tovább szeretnék élvezni ezt az állapotot s ezért okos beosztással élnek... egy rendelet... egy körözés. Ilyenformán:

„Előfogat szolgáltatandó nemcsak katonai, hanem közigazgatási célokra is.”

S mindjárt utána:

„Megyaszay István pártütő és hajóskapitány felkerestetni rendeltetik.”

Nyomban rá a Bőhm Sámuel Nagy Martoni Izraelitától ellopott ingók jegyzéke következik, majd a változatosság kedvéért egy intézkedés a dühös kutyák kiirtásáról és megint:

„Novozielsky Lajos lengyel szőkevény magyar pártütésben résztvevő körözöttik.”

Befejezésül pedig:

„Végre miután tudomásomra jutott, hogy az utczákon szabadon Dohányoznak ezennel az utczákon és udvarban való dohányzás kemény büntetés alatt megtiltatik. Kelt. Sz. Miklóson ápr. 16. án Szabó János m. k. biztos.”

Némelyik körözésen elgondolkodik az ember!

„Czerjovits — igazabban Popper nevű Varasdról latin levéllel ellátott Veronában is megfordult, később a Magyar pártütőknél Békefy név alatt volt egyén felkerestetni rendeltetik.” Ki volt ez a Czerjovits — Popper — Békefy?... Hős vagy kalandor?

¹ Lamberg Ferenc altábornagy 1848 szeptemberében királyi biztosként érkezett Pestre. A forradalmi tömeg a hajóhídon felismerte és megölte.

Aztán:

„Prinner Károly Halei és bizonyos Éliás nevű magyar egyének több *communiticus* hirdetményeket hordoznak magukkal és a lázító irományokat maguk szerkesztik és kiosztják.” (1850. júl. 22.)

Ime, korunk eszméinek korai hirdetői! De elkésett prófétákkal is találkozunk.

„Bizonyos kalandor al-zarándoknak ki magát János apostolnak nevezi népvészélyes politicusi s vallási tanokat terjesztget — 50 éves, arcza perzselt a naptól, haja tömött szürke. Termete szikár, öltönye növendék pap, latin imakönyvei vannak.” (1850. júl. 22.)

Közben-közben eltűnt katonákat keresnek:

„Felkeresendők ezek: Faber Ferentz, Vucelic Ilia, Reblie Simon, Vicelic Bazil, Pertljaga Janko, Iskra János, Zanella János, Lasich Teodor, Verelich Jakab, Ratkovich Bartholome, Klaudnicki Basil, s. a. t.” (1850. június 1.)

Jellasics szerezsánjai... Vajon melyik pihen ezek közül a Rőjtöki Nagyerdő ifjú tölgyfája alatt? És vajon az alábbiak merre alusszák örök álmukat?

„Cs. orosz katonák, Pardutz Antal, herceg Paskovich féle és Pohlegka Ferenc a' Briensch féle vadászezredből valókról hollétekről tudósítás. Mártz. 5. ére Eszterház febr. 20 án 853. Szabó m. k. biztos.”

Külön figyelmet érdemelnek a betiltott hírlapok, könyvek, röpiratok. Egyik-másik címe önmagában is beszél!

Apr. 26. 850.

„Veszedelmes hírlapok u. m. — Kossuth Windischgretz — Nemzeti Örsereg Csata Dalai — Uram bátyám és Ötsém, szomorú versek — Magyarok új világa — A száműzött király és család — Kamarilla pokol mívei — Bitskei csata — Szt. Tamás ostroma — Ujvidék szomorúsága — Pest vissza vétele — Új Szegedi csata — Harczra magyarok — napi események — Gróf Zichy Ödön kivégeztetése — Bejtika pri Andahate — Gróf Latour — A szökött hóhérok — Nátha elleni versek — Madarska Mlumnica Sura vass hitveje peluto — Erdély elvesztése és Bem — Verszeti győzödelem — O felsége az ifjú király — az a kistábor első csatája — Báró Jellaehich históriája — Rózsa Sándor — imádság békességért — Nagy Kossuth Lajos élet leírása — elfogattassanak.”

Jun. 1. 850.

„Egy fölségsértő röpiratka magyar — német — frantzia és angol nyelven szerkesztve Új Yorkból Prágai János, Szalay László, Forner Cornel, Vimmel s többek aláírásával az or-

szágba szétküldetett, ezek beszedendők és a Biztosi hivatalnak adandók át.”

Jul. 4. 850.

„Arthur Görgei Tagebuch einer ungarische Dame, Ludvig Kossuth Szózat a' néphez, tudósítás. Londonban megjelenő Globe hírlap levelezői iránt tudósítás.”

Pár évvel később már jutalom is jár a felfedezőknél!

Márc. 11. 853.

„...Kossuth és Mázzini által nyilvános lapokba közzétett csabító felhívások (:proclamatioik:) alattomos uton is szándékoztnak elterjesztetni... A ki ilyen gonosztevőt fel fődöz 50 pengő Ft-al lesz jutalma.”

Hiszen jó, jó! Megértjük, hogy Szalay László röpiratait, a Nagy Kossuth életrajzát vagy a „Kamarilla pokol míveit nem olvashatta a jámbor magyar, de hogy a „Nátha elleni versek”-et is betiltották!... De hát akkor mivel kúrálta magát egy kiadós meghülés esetén? Ugyan mivel gyógyította magát?

„1850 ik Sept 6 tól kelt leg felsőbb rendelet értelmében f. é. május 1. től kezdve bélyegtelen naptárt és kártyát tartani nem szabad...” (St. Miklós június 20. 1851. Szabó.)

Rendelt talán magának kalendáriumot Bécsből...

„Bétsben közhasznú birodalmi naptár 1851 ik évre fog kiadatni, az ára 20 kr. pengő.” (Szt. Miklós Sept. 30. Szabó.)

Am mi hasznát látta egy ilyen bécsi naptárnak? Benne volt ugyan „az égbeli jelek, sillagok, plánéták járása”, de mi haszna!... ha édes hazánkban akkor más csillagok jártak!

Állandóan keresik a fegyvereket. Olvas-tuk már a katonai parancsnokság „irga-lom nélküli agyonlövétéssel” fenyegetődző parancsát, a völcseji Bach-huszár 1849. nov. 7-én kiadott hirdetését, amelyben „szomorú következményekkel” ijesztgeti a fegyverrejtegetőket. Nos alig két hónap múlva — november 11-én — már egy újabb hosszú hirdetményt jelentet meg, amely már nemcsak az engedély nélküli fegyverekről szól, hanem ezt olvassuk: „Mindazok kik fegyvereiket engedelem-mel bírják magukat a hadi parantsnokság-nál jelentsék.” A továbbiakban elrendeli, hogy „a bárhol létező fegyverek is hely-ségenként két példányban összeirandók... ideértve a Komáromból hazaérkezett hon-véd tiszteknek akkoriban meg hagyott oldal fegyveriket is, sőt ezen rendelet alól még a' magyar dísz öltönyökhöz hor-

dani szokott kardok sem vétetnek ki.” (Völtsej nov. 11. 849. Kéry.)

Tavasszal megint keresik a fegyvereket és rendezik a díszkardok ügyét: „A kardokra nézve a mennyire hivatali öltönyhöz számítandó, oldalfejtől v. betesebb családi hagyományul tekinthetők — külön engedmény levelek nem adatnak

ki, de az illyféle kardoknak meghagyásából még nem következik azoknak szabaddon és nyilvánosan viselhetése...” (Kelt Szt Miklóson ápr. 22 én 1850. Szabó János m. k. Biztos).

Három év múlva végre feltalálják a bélyegilletéket, s ezzel a puskatartás nyugvópontra jut.

H i r d e t é s.

Miután Bő-Sárkány helység lakosai a néhai Wysz brigádnak a lázadók általi megtámadtatásakor a cs. k. seregek — törvényes királyuk seregei — iránt ellenségesen viseltettek, s utóbbi időben ismételve tűzfegyverekkel ellátván az általam rendelt átjárások helyreállításának erőszakosan ellene szegülének: ez országbeli lakosok lázadási garázda merényeiknek véget vetendő kénytelenítettem a nevezett helységet, eléggé megérdemlett büntetésül, folytatni és megsemmisíteni: a mi e parancs következtében f. hó 21-kén vegre is hajtaték: csupán a templom marada intézett védelmi rendszabályok által a tüztől, zsákmányolástól és mindennemű illetlenségtől megóva.

A midőn ezt intő például nyilvános tudomásra adom, föl hívom ez Ország minden becsületes lakosait hogy ne csak minden a cs. k. seregek iránti ellenséges eljárástól tartozkodjanak, hanem királyuk zászlója köré, seregjenek s így erejekhez képest segédkezet nyujtsanak, e kárhozatos állapotnak véget vetni s az országnak az annyira szükséges békét megszerezni.

Hadi főszálláson Pozsonyban, június 22-kén 1849.

Haynau báró,

cs. k. táborszernagy és hadi főparancsnok.

„Az 1853-évi január 1. től a Cs. k. ker. Katonai Parantsnokság által kiadandó fegyveres engedmény levelek 30 pengő Fr-os billeg alá esnek.”

Ámbátor még akkor is vannak bajok!

„Gyakorta megtörténik — olvassuk —, hogy fegyver engedmény levéllel ellátott erdőkerülők és többféle egyének fegyvereiktől kóborlók által erőszakosan megfosztattnak...”

De ez már más lapra tartozik! Ez már holmi betyárokkal függ össze...

Érdekes kurrens az alábbi:

„Cs. kir. főbiztos rendelettel közöltetik, Kálozdy Gróf Zichy Ödön gyilkosai által árverésileg eladott ékszereknek és a' vevőknek jegyzéke oly meghagyással, hogy a' vevők mint a' híresztelés ellenére el mulasztott beszoigaltatása miatt bünösök, az ékszerek lefoglalása mellett rögtön be fogattassanak.” (Sz. Miklóson ápr. 16. 850. Szabó)

Zichy Ödönt Görgey akasztatta fel, mert kocsjában Jellasics kiáltványait találták meg. Vagyonát elkobozták. Legértékesebb családi kincsei Madarász László pénzügyminiszterhez, onnan kalandos úton Omer pasához, a török főparancsnokhoz kerültek, majd a szultánon keresztül visszajutottak a család birtokába. A kisebb értékű tárgyakat elárverezték. Ezeket keresik.

*

Könnnyű a németnek
Adót exekválni,
Nehéz a magyarnak
Kossuth Lajost várni!

Ezt fújdogálták akkoriban a jó röjtők, a derék muzsajiak, de csak úgy nagyon csendesen a kertek alatt. „Bormiretskélés?” Hol volt már a bor? Vigyázott arra a zsandár, a finác, no meg a regálé bérlő! Az utcákon meg doboltak a kisbírók, név szerint Horváth József és Ábrahám József, úgyis mint Röjtök és Muzsaj helységek negyedik esküdtjei.

„A folyó adónak, úgy a régi hátramaradásoknak beszédese folyó 14-én a Cs. k. Katonáság kirendeltetvén, az már működését Fertő Szt. Miklóson meg is kezdette, ottan ha az adótarozást egészen behajtotta folytatja helységenként, azon katonaságot az illető helység ingyen szállás és tartással tartozik ellátni, mégis minden egyes tartozásban lévő adózótul annyiszor amennyiszor az adót követelni fogja a' 3 Ft ezüstben részére kifizetni tartozik...” (November 15. 852. Kollár biztós.)

Az Eszterházán júl. 12-én 853-ban kiadott kurrens tovább tökéletesíti ezt az adószedési rendszert:

„Ö cs. kir. Apostoli Felsőgének legmagasabb határozványa következtében köztudomással adatik, hogy a' késedelmes adófizetők ellen katonai executio alkalmazásakor azon lakosok, kik régi adó, vagy a' folyó adónak ideji részletét még le nem fizették, azoktól katonai executio útján is beszédendő, mely alkalommal Strázsamestertől lefelé naponként 3 Ft pengő executionális költséget tartoznak fizetni, hozzá járul még az is, hogy a' beszállásolást és tartást is ingyen tartoznak viselni... Ott ahol az executio hosszabb időre terjed 7 napok lefolyta után a' pénzbeli fizetés 6 Fr pengőre emeltetik fel.”

Executorok, fehér waffenrockos, fekete harisnyás cserepáros siserahada lepté meg a falat. A katonákat beszállásolták a hátralékosoknál s ezek aztán ott lopták a napot, ettek, ittak, lebzseltek, míg a gazda ki nem izzadta a restanciát.

De vajon mit csináltak ott, ahol semmit sem találtak? ... Erről is fennmaradt

egy anekdota, amely persze úgy tudja, hogy a peresztégi cigánysoron történt az eset.

Nos hát a cigánysor is kapott egy cserepárt s keményen megparancsoltatott Csicsi primásnak, hogy bőven lássa el étellel-itallal. Déli harangszókor a cserepár ebédet kért.

— Szívesen, szívesen! — tessékelté kunyhójába vendégét Csicsi és leültette a földre. Aztán elővette hegedűjét, s elhúzott egy rövid nótát, mondván:

— Ez a leves.

Megint húzott egy nótát, de ezt már egy kissé megcifrázta.

— Ez a csuszpájz.

Végül rázendített a Gotterhaltera s odakiáltotta a bámész cserepárnak:

— Ez a peccsenye! Eb, aki jól nem lakott!

Azt mondják: estére a cserepár megszökött a cigánysorról.

Látjuk, hogy némi fogyatékosága ellenére is tökéletesnek volt mondható ez az adószedési rendszer. Persze, hogy egy ilyen tökéletes rendszerhez tökéletes executorok is tartoztak!

„Szombathelyen, Sárvárrott és Körmenen 600 forint fizetéssel adószedő hivatalok fognak feállítatni, a folyamodók a Vas Megyei Cs. kir. kormánybiztosságához menjenek, 848-849-dik évi maguk viseletük meg érintendő. — 1000 p. forint cautio fizetés letétel mellett. Kelt Fertő Sz. Miklóson Sept. 9. én 850 Szabó m. k. biztós.”

Hát igen! Első a tiszta múlt! A feddhetetlen negyvennyolc-negyvenkilences magaviselet: a második a tiszta kéz, ezt pedig biztosítja a kaució!

*

Láttuk eddig is mi mindenre terjedt ki a Bach-rendszer közigazgatásának figyelme. Szabályoztak mindent, nemcsak a dohánytermesztést, a drótostótokat vagy a százzrétű-pacal-marhadög fellépése esetén való eljárását, hanem az utcákon való dohányzást éppúgy, mint a kalendáriumokat vagy a díszruhák viselését. S mint-hogy e rendeletek mindegyikéhez büntető szankció is tartozott, elgondolhatjuk, mennyi alkalom adódott, hogy bűnbe keveredjék a magyar.

„Mindazok, kik a' náluk lévő Kossuth bankjegyeket eltítkolják, ugyszintén a' birtokukban lévő mundért... kik a' lázadási jeleket hordozzák... kik a' jóézelmi egyéneket szóval bántják... izgató beszédeket tartanak... a' hli-reket terjesztenek... kérdésre fognak vonatni és szigoruan büntettetni.” (Nov. 22. 850)

1852-ben látszólag javul a helyzet. Május 8-án közli Szabó biztos, hogy kisebb büntények a Cs. k. hadbírótság jogköréből a Cs. K. katonai parancsnokra lettek átruházva, jelesül: „... nyilvános helyeken ingerlő és revolutionális énekek éneklése... a kicsapongás a színpadokon... forradalomra vonatkozó képek, festmények tartása... — és természetesen újból és újból — „Magor vagy úgynevezett Kossuth bankjegyek eltitkolása.”

Kossuth bankó! Érzékeny pontja volt ez a rendszernek. Még 1854-ben is kurrenztálják.

„Ministeriális Rendelet. A Magyar Forradalmi párt által kibocsájtott Bankjegyek beszedése elrendeltetvén annak folytán mindenki a' ki illy bankjegyek bírásában van az Eszterházi kir. Szolgabírói Hivatalnál tústént adja be — különben a büntetés felfedezés esetében 3 hónaptól egy évre szabatik meg és hűsszoros értéket fizetend az olly el titkolt bankjegyekről cs. k. kellendő pénzben. Tudósítás a' kihirdetésről Eszterházán május 30. 854. Márkus József m. k. szolgabíró.”

Az alábbi kurrens a totó- és lottójátékosokat érdekli!

„... a külföldi Lotteria jegyekk szerzése tilalmas lévén kik illy jegyeket bírnak, és az illető hivatalhoz bé nem adják, kikutatásuk esetében az eltitkolás büntetést von maga után...”

Ezek után nem csodálkozunk az alábbi magas parancsolaton sem:

„Ő Cs. kir. Fenségétől az Ország Helytartó-jától érkezett parancs következtében, különösen az ifjúság soraiban divatban jött széles fekete szalagokkal ellátott kerek pörge kalapoknak viselése minden sorsbéli különbségre való tekintet nélkül kemény büntetés fenytéke alatt tiltatik — meghagyatik a községek Elöljáróinak, hogy Ő Fenségének ezen magas parancsát a legnagyobb nyilvánossággal közhírré tegyék, egy uttal figyelmeztessék a lakosokat, hogy e tekintetben a rendelet megtartására való ügyelettel a' cs. kir. Rendőrök bizatvák meg, és hogy az érintett magas parancsolat megszegői a' makatskodásból eredhető kellemetlen következményeket ön maguknak tulajdoníthatják. Kelt Eszterházán Martius 26-án 852. Kollár m. k. főbiztos.”

Tudnivaló, hogy az a rebellis Kossuth hordott ilyen feketeszalagos pörge kalapot. Ne csodálkozunk tehát, hogy a rendeletet egyenesen „Ő Cs. K. Fensége, Albrecht Fő Hertzeg” nevében adták ki!

Bizony meg lett a foganatja, mert rendre eltűntek a fekete kalapok és feltűnedeztek a... barnák.

De a „bakhuszárnak” is van szeme! Megszületik az újabb „Kormányi rendelet.”

„... továbbá a' Cs. k. ker. katonai Parancsnokságnak azon rendelete szerint, miszerint a' széles fekete szalaggal ellátott pörge kalapoknak, úgy nem különben a' barna pörge kalapoknak viselését kemény büntetés fenytéke alatt tiltja, — azokat kik illy kalapokat viselnek a kalapok lefoglalása mellett névszerint feljelentsék...” (Márc. 11. 853.)

Executio! Büntetés ezért, börtön amazért, Damokles kardja függött állandóan a magyar fölött. A földönfutóvá, bujdosóvá lett szegény ember mit tehetett, bevette magát az erdősegekbe, az Alföld pusztaságaiba, beállott betyárnak.

E betyárvilág kialakulását is nyomon követhetjük a könyvben. Az első adat:

„... némely meg félemlített komáromi volt honvéd tisztek a' besorozástól félelmük miatt a' Bakonyi erdősegekbe Kosztolányi volt Honvéd őrnagy² kóbor csoportjához csatlakoztak, ilyenek elfogatandók.” (Máty 31. 850.)

Egy 1852-ből való bejegyzés. Dátum nélkül.

„Egy rabló csapat a szomszéd Megyében üzöbe vétettvén tartani lehet, hogy az Sopron Megyébe is átjöhetne, ugyan azért figyelmeztettek a Bírák hogy az esetbe, ha itt is mutatkoznának nyomban minden legkisebb eredmény felül jelentéseiket ide beküldjék...”

1853-ban már erélyes rendszabályokat kell hozni ellenük.

„A Sopron Megyei Cs. k. Főnökségnek január 18. ról 223 ik szám alatti meghagyásával — a Cs. K. kerületi kormányynak 137-ik szám alatt kelt rendelete, mely szerint az ország több részeiben veszeletetett személyes és vagyonbeli bátorság helyre állítása tekintetéből az ország Kormányzósága Albrecht Cs. K. Fő Hertzeg Ő Fensége mult évi December 1. ról 5301 szám alatti ki bocsájtott magas rendeletével szigorúbb rendőri szabályoknak életbe léptetését szükségesnek látván, mely újabbi Rendszabályok e' megyére nézve következendőkbe pontosulnak összeve jelesül...”

E jólsikerült közmondatt után így pontosulnak az egyes szakaszok. Az 1. szerint a községi előljárók útlevél elnyerésére szolgáló bizonyítványt csak az illető helységben otthonos egyéneknek adhatnak. A megye területére szóló útleveleket a járási bizottságok állfították ki, de per-

² Kosztolányi Károly volt nemzetőrségi kapitányt még 1854. június 30-án is kurrentálja Kollár főbiztos.

sze csak olyan egyéneknek „kiknek maguk viseletére nehézség fenn nem forog.” „A Megye területén kívül való utazásra szolgáló útleveleket csak a Megyei Főnökségek adhatnak.”

Ez a pont gyakorlatilag annyit jelentett, hogy jó magyarjaink csak a másvi-

lagra utazhattak útlevel nélkül, egyébként be voltak zárva saját falujukba.

A 2. 3. 4. szakasz a csárdákat és koresmárosokat rendszabályozza... „A' gyanút gerjesztő személyeket... ki magát kellően igazolni nem képes... bé fogadni nem merészkedjenek... a' Cs. k. Csendőrség-

Kundmachung.

Zu Folge Erlasses des hohen k. k. III. Armeecommandos dato Pesth am 7. Juli l. J. Nr. 77 sind die im Bereiche dieses Militär-Districtes bisher hinausgegebenen Waffenpässe einzuziehen.

Dafür werden neue Waffenscheine in veränderter Form und unter meiner Fertigung ausgestellt, und hiermit alle früheren Waffenpässe als ungültig erklärt.

Es liegt daher einem jeden Besitzer eines beliebigen Alteren Waffenpasses ob, ohne Zeitverlust sein diesfälliges Ansuchen um Erlangung eines neuen Waffenscheines um so gewisser bei der zuständigen polittischen Behörde zu überreichen, als nach Ablauf des in der vom hohen III. Armeecommando unterm 1. Juli l. J. erlassenen Kundmachung bis Ende August d. J. anberaumten Termines ein jeder, welcher nicht mit einem neuen Waffenscheine versehen im Besitze einer Waffe betreten wird, unachtsamlich der kriegsrechtlichen Behandlung verfällt.

Dedenburg, am 17. Juli 1851.

Der Commandant des Dedenburger Militär-Districtes
Ferdinand Baron Schirnding,
Feldmarschall-Lieutenant.

Konvulsor in Crastitz.

A fegyverviseelési engedélyt szabályozó rendelet

nek bejelentendők... ide állítandók... elmulasztás esetében... pálcza ütésekkel fognak meg fenytetni.”

Az 5. pont a gonosztevők feljelentéséért jutalmakat állapít meg. Ime az árjegyzék!

„a) Valamely közönséges úton álló rablók vagy pedig veszedelmes tolvajoknak feladásáért - 100 Ft.

b) Valamely különösen veszedelmes rablók, vagy olyl egyének, kik több rendű czimborával elkövetett rablásokról esmereteseek, feladásukért - 300 Ft.

c) Rablótársaság vezérének feladásáért 500 Ft.

d) Az egész rablótársaság, vagy legalább 10 tagjának feladásáért 1000 Ft.”
(Eszterháza Január 30. 853.)

Micsoda izgalmat okozhatott Rőjtökön és Muzsajon ez a kurrens! A két falut akkoriban még köröskörül legelők, erdők öveztek. Rőjtöktől alig száz lépésnyire kezdődött a Nagyerdő rengetege, odébb a bregenci nagy lapság, majd a Pityer köves-bokros pusztasága. A betyárok belátogattak a faluba, különféle megbízásokat adtak a népeknek és főként nagyokat mulattak. Ebergőcön a harmincas években égett le az egykori csárda, melynek mestergerendája még őrizte a betyárok fokosainak nyomát. „Amikor mulattak, a mestergerendába vágta fokosait, hogy mindjárt kéznél legyen, ha kell!” — magyarázta a jó Németh Sándor bácsi. Aztán a Lesvári csárda!... Már a romjai sincsenek meg, csak a pince helyén egy nagy gödör. De mennyit tudtak mesélni róla a régi öregek! „Hej! sok embert eltektek láb alól ebben a csárdában!” és akihez nagyon bizalmasak voltak, annak még megsúgták: „A betyárok itt tartottak ítéletet az árulók felett, a testüket elásták a pincében.”

A csárda mindenestre ideális betyártanya lehetett. A lesvári dombról nagyszerű a kilátás, szemmel lehetett tartani a tájat akár Sopronig is. A csárdából pedig — ott a bregenci legelő alján, közvetlen a Nagyerdő szélén — bármelyik pilanatban el lehetett illanni.

Ami pedig az eltűnt embereket illeti... bizony igaz lehet! A háború alatt a lesvári repülőtér németjei bunkert ástak a csárda helyén. Az ásó nyomán koponyák, csontok fordultak ki a földből. Jelentették is az előjárásának.

Meg kell jegyeznünk még azt is, hogy a Nagyerdő utolsó betyárja 1934. február 26-án halt meg Rőjtökön 94 éves korában. Annak idején három másik ihász társával (az egyik valami Kurcsy nevezetű lozsi ember volt) betörték Ligvándon gr. Niczky Lajos kastélyába. Leütötték a gróft és szerették volna elszedni tőle a birák gyapjának árát, de sajnos a pénz már nem volt nála! Szerencséjükre a gróf nem halt meg s így elkerülték a kötelet. Szalay életfogytiglani börtönrel úszta meg. Letöltötte a 15 évet, utána megint folytatta régi mesterségét, de most természetesen csak az ihászsgógot. Az egyre szűkülő lesvári, bregenci legelőkön terelgette nyáját egyik dombról a másikra.

Nagy tisztességben és becsületben öszült meg, s mikorra meghalt, épp elfogyott a legelő is, a birka is a rőjtöki határból.

Ezek után világos, miért volt olyan nagy izgalom a két helységben. A lakosság nemcsak hogy ismerte a betyárokat, hanem egyesek — tán nem is kevesen! — személyileg is érdekelve voltak a betyárságban. Különösen a pásztorok! Az ihász-nép éven át kalézt³ a legelőkön, úgyannyira, hogy meg sem lehetett különböztetni, ki az ihász, ki a betyár.

Persze tisztában volt ezzel a császári közigazgatás is. Többször is megpróbáltak rendet csinálni.

„Mindennemű pásztoroknak, és Juhászoknak a kormány lapban foglalt minta szerint bizonyítvány kiadandó. Okt. 8. 850. Kollár Ferentz m. k. jbelli. Fő Biztos.”

Így 1850-ben. Két év múlva pontosan ugyanazon a napon, 1852. okt. 8-án a cs. kir. ker. főispán újból intézkedik, hogy „pásztorlevelek készíttessenek, és ezekkel a pásztorok ellátassanak.”

1853. febr. 3-án a kerületi biztos rendelkezik, hogy a pásztorok névjegyzékét február 14-ig kell elkészíteni s jelentést kér arról, hogy az érdekeltek el vannak-e látva pásztorlevelekkel?

De mindez nem használt. A betyárok gombaként bújtak elő a földből, a fosztogatások, rablások egyre szaporodtak. A kormányzat erre döntő lépésre szánta el magát. Kitalálták, hogy a vezért kell elfogni, őt magát, a népdalok hősét, a gazdagok nyomorgatóját, a szegények gyámolítóját. Véltek, ha börtönben ül majd a betyárkirály, de kíváltképpen, ha holló károg majd Rózsa Sándor feje fölött, akkor egy csapásra megszűnik a betyárvilág s kiadták:

„A Kormány alattvalóinak Személye és vagyona teljes oltalmának biztosítása végett semmi áldozatot nem kímélve, e célra már terjedelmes rendszabályokat létesített, melyek eddig, a leg üdvösebb eredményeket termették.

Most az e' honbani rabló garázdálkodás vezére Rózsa Sándorra ki a' felforgató párt által már a' véstetjes forradalom alatt mű eszközü volt kiszemelve, 's kinek kétségbeesett gonosztévő maradványaival ismét a' Kossuthféle utóbbi terveket kell vala elősegíteni, hogy az országban újabb bántortalanságot terjesszen kézrekerítési jutalmul

10.000 pengő, vagyis

25.000 váltó forintnyi — öszveget

tűz ki.

3 Rőjtökön és környékén használatos tájszó; jelentése: Kószál, csavarog, kóborol.

E jutalmat, bár mi sorsú legyen, az nyeri el, ki akár maga akár másokkal egyesülve, saját tevékenysége, vagy a' biztonsági közlönyökhöz, avagy a' cs. k. katonasághoz teendő bizonyos följelentés által ezen rablónak elfogatását és kézre kerítését eszközözzék.

E' jutalom annak is kiadatik, ki önvédelmi jogában vagy Rózsa Sándornak üldözése közben annak megölésére kényszerült.

A' jutalom kifizetése, a' hatóságok további határozatainak bevétele nélkül, a' leg közelebbi rendőrségi Szárny parancsnokságnak vagy Megye főnökségnél a' fenálló utasításokhoz képest történik.

Rózsa Sándor Személyes Leírása.

Mintegy 40–42 éves, közép inkább kistermetű, erős és zömök, sötét hajú és komor tekintetű, bajuszt és barkót visel.

Pest, mártius 26. án 1853.

A Magyarországi

Cs. k. katonai és polgári kormányzóság által.

A miképeni eljárásról jelentés teendő. — Bíró lakra ki függesztendő."

10 000 pengő vagy 25 000 váltó forint! Óriási összeg! Száz közönséges kapcabettyár vérdíja! Terményben átszámítva 800 bécsi mázsa búza vagy 2000 magyar akó bor avagy egy szép kis birtok ára. Aki megkapja annak holtig biztosítva van a betevő falatja, akár borban fürödhetik minden nap.

No, erre csak jönnek az... árulók! De nem jöttek... A nép nem árulta el hősét. Odefenn nem értették, a magas kormányzóság urai azt gondolták, hogy tán a hirdetményben van valami hiba, tán a személyleírás hiányos s újból kiadták:

„Sopron Megye Cs. KI. Főnökének 2833 szám alatt. Rózsa Sándor személyes leírása.

Ezen egyén mintegy 40–42 éves közép sovány testalkotású földre sütő szürke szemű, melyek csillognak, mint mikor a matska eget les — haja sötét szölke puha elől hosszú, úgy hogy egész homlokát bal felé fésülve befonyva be fedi, hosszú lelógó világos szölke bajuszú és szakállú — ábrázolja keskeny és sovány vonított orrú lukjal kevéssé előre vonultak — ajaka kevéssé széles, feje kitsin és előre álló — szótalan a beszédet lesütött szemmel halgatja, balkezevel bajuszt tekergeti, szobában és mások jelenlétében morcz, —

járása és mozdulatai huszárös, csendes magaviseletéből majd alig gyanítható hogy oly jó lovag és biztos lövő legyen. Eszterháza junius 16-án 853. Szabó m. k. Biztos."

Erre sem történt semmi! A népek aggódva hallgatták a pusztából érkező híreket s rebesgették, hogy a Sándor itt bujdosik valahol a Dunántúlon. Kikerülve a határba, messze az ég alján vágató lovasokat véltek látni... biztosan betyárok menekülnek arra... tán Rózsa Sándor... némelyek látták is... Ó az, csakis ő!... Hogy libeg gyócsinge, gyócs-gatyája...

Estéknént aztán mesélgettek róla, sajnálgatták: — Lám futni kell szegény Sándornak!... Lám! lám mégis csak igaz!... át kellett úsztatnia a Dunán... de sejj! haj! — s máris megszületett a nóta:

— Fújd el szellő, fújd el
A Dunának habját,
Hogy ne találja föl senki
Ej, haj, Rózsa Sándor nyomát!

Eddig a könyv fele. A másik fele egy újabb tanulmány keretébe kívánkozik. Az eddigiekből is megismertük a táblabíróvilág patriárkális közigazgatását, *negyvennyolc* forradalmi lángolását, *negyvenkilencet*, a reménység és kétségbeesés évét és ami utána következett: az üldözést, a szenvedést, az elnyomást, a Bach-korszak kicsinyeskedő álnokságát s láttuk, hogy a nép természetes ellenállásából hogyan alakult ki a betyárvilág.

Mindezeket túl megismertük a kurrenszek szorgalmas másolóját, Ósze János iskolamestert és nótáriust, aki néha nem tudja megtagadni magát, feljegyzni a fontosabb eseményeket, lefirkant egy-egy nyúlfarknyi megjegyzést, amelyeken keresztül tisztább képet kapunk az eseményekről.

Ósze Jánosra méltán emlékeztek nagy tisztelettel Rőjtökmuzsaj öregjei.

Csenár János

Adalék a soproni Fabricius-ház történetéhez

A soproni Fabricius-ház középkori és renaissance részeinek feltárási munkálatait Lauscher Nándor (+1960) az Országos Műemléki Felügyelőség Soproni Építésvezetőségének irányítója 1958-ban kezdte meg és annak helyreállítási munkálatai serényen folytak éveken át. Eből az alkalomból kell, hogy a figyelem a ház múltjára, a házzal kapcsolatos események felé is forduljon. Sopron város gazdag levéltárában a ház régebbi múltjára adatok bizonyára vannak, melyeket erre hivatott szakember megfelelő feldolgozásban az érdeklődő nagyközönség elé tárhat. A közelmúltban a házzal kapcsolatos eseményeire vonatkozó adatait az akkor élt személyek elbeszélései, feljegyzései nyújthatják. Nagypám, Fabricius Endre (1823–1902) elbeszélései, valamint a családi iratok adatai elegendő alapot nyújtanak arra, hogy a Fabricius-ház közelmúltbeli történetét az alábbiakban vázoljam:

A soproni Fabricius-ház 1769-ben Reisch Tóbiás tímármester volt, akitől azt az éven Conrád András phil. és med. dr. és neje gr. Attens Katalin vették meg, akik a ház I. emeleti utcai 5 szobás lakását lakták. Conrádnak egy Dorottya nevű leányuk volt, aki 1759-ben született és 1790-ben Donner Zsigmond orvos neje lett. Az esküvői ünnepség a szülői házban, tehát a Fabricius-házban folyt le. A házasságból két gyermek, Ferenc és Lujza született, akiknek házitanítója az 1798-ban ev. polgári iskolai tanárként Sopronba jött Bredetzky Sámuel tudós pedagógus, író, a későbbi evang. püspök volt. Bredetzky házi tanítói tisztét itt 1802. szeptemberig töltötte be, mikor Krakóba hívták az evang. esperesi tisztség betöltésére. (Dr. Horváth Ödön: Bredetzky Sámuel élete. Budapest, 1924. 178. l.) Donner Zsigmondné 1800-ban özvegyé lett, majd 1803-ban szintén elhunyt, és a házat kiskorú gyermekei gyámjától 1805-ben Spiess Antal vette meg 15 000 Ft-ért, akitől viszont ugyanezt a házat egy év múlva, 1806-ban Fabricius Endre, akkor soproni ügyvéd 17 000 Ft-ért vásárolta meg.

A ház Sopronban a Városház tér (Rathausplatz) 54. sz., utóbb 6. sz. alatt állott, melyhez 22 hold szántó és 32 kapás szőlő tartozott. Az ingatlan beépített

része 183, bástyakertje 52 és bástya alatti kertrésze (Zwinger), ahova a bástyáról falépcsőkön lehetett lejutni, 67 négyzetöl kiterjedésű volt.

Fabricius Endre eredetileg Zólyom megyei család leszármazottja volt. Dédapja, Éliás (Illés) a Zólyom megyei Tóth-Lipcén gombkötő mesterséget folytatott, s 1692. jan. 21-én Tóth-Lipcse szab. várostól származási bizonyítványt kapott, mely szerint „Patre nobili ac circumspecto condam Gabriele Fabritzio, Matre autem honesta foemina Justina hic in Libero Regio Oppido prognatum esse”. Elmondja az okirat, hogy a város azért állította ki, mert Éliás más városban óhajt letelepedni, azért szükséges a hiteles származási bizonyítvány, és a város tanácsa kéri, hogy nevezett bárhol is telepedjék le, fogadják mint nemes, tisztességes és keresztyén szülő gyermekét. A bizonyítvány szerint rokonai voltak Gally András, Polonyi Mátyás városi szenátor. Illés ezen bizonyítvánnyal Sopronba költözött, ahol a városi tanács 1692. március 12-i ülésén részére a települési és mesterjogot megadta, és 1694. febr. 12-i ülésén a város polgárai sorába iktatta, mint „néhai tóth-lipcsei Fabricius Gábor és neje Justina törvényes házasságából származó fiát”. Ekkor 4 Ft kancsópénzt és 3 Ft karpénzt kellett lefizetnie. Mint keresett gombkötőmester a Halász u. 23. (ma 7.) sz. alatt volt háza. 1718-ban már nem élt.

Éliás fia, Mátyás (1693–1752) a gombkötőmesterséget apjánál tanulta. 1721-ben a városi tanács a polgárok sorába iktatta és megadta neki a mesterjogot. Zólyom vármegye bizonyítványa alapján Sopron vármegye 1746. jún. 20-án Nemeskéren tartott közgyűlésén a vármegye nemesei sorába iktatta. Sopron város külső tanácsának volt tagja és a városi kórház elnöke. Háza volt a Rózsa u.-ban és a Szentlélek u. 9. sz. alatt, üzlete a Grabenrunde nevű piactér 49. sz. alatt, mely utóbbi fia, Gottlieb örökölte. 1721-ben kötött házasságot Graf Ilona-Borbálával, aki örökölte a Szentlélek utcai házat, amely 1776-ban leányáé, Annáé, férjezett Töpler Kristófnéé.

Theofil (Gottlieb) – Mátyás fia – (1740–1786) apja mesterségére készülve, 1755

—58-ban Nemescsó községben Horváth János gombkötő-paszományos mesternél inaskodott, majd az előírt vándoréveket kitöltve, 1763-ban visszatért Sopronba, ahol a polgár- és mesterjogot elnyerte és atyái házában nagyobbított üzletben folytatta mesterségét, mely oly jóvedelmet hozott, hogy a Konrady dülöben gyümölcsöst, a Tiefenweg dülöben szőlőt, a Lőwerben pedig gesztenyést szerzett, mely utóbbit halála után Reisch Ede soproni tanácsnok, ettől Schwartner Imre soproni ev. lelkész vett meg. Szenvedélyes méhész volt és az elsők közé tartozott, akik a mézet nem a méhek megfojtásával szedték ki. Erről 1788-ban a következő munkája szól: „Nützliches Andenken des Gottlieb Ehrenreich von Fabricius Römischer Bürgers in Oedenburg über die Bienenzucht für alle ehrliche Menschen in allen Gegenden sie seien wo sie wollen.” 1767-ben vette feleségül Straner Katalint. 1777-ben a Korcsma u. 518. sz. alatti Straner-ház egyharmadát 3170 Ft értékben kapta. Neje 1774-ben elhunyt, másodsor Kuhn Klárával kötött házasságot, és így sógora lett Kuhn Gottlieb soproni neves ötvösmesternek. Második neje féktelen kölkezésével anyagi romlását idézte elő, úgyhogy az előbb tekintélyes férfiú szinte kétségbeesítő helyzetbe került. Theofil 1786-ban üzleti útra indult Németországba, ahonnan többé nem tért vissza. Utolsó levelét Nürnbergből írta, azután nyoma veszett.

Fabricius Endre Sopronban született, mint Fabricius Theofil gombkötőmester és Straner Katalin fia. Szorgalmával és tehetségével már az elemi iskolában kitűnt. Ugyancsak mesterségre készült és alsóbb tanulmányai befejeztével asztalosműhelyben kezdte meg pályáját. Baleset folytán 15 éves korában karja úgy megsérült, hogy mesterségének gyakorlása szinte lehetetlenné vált, így — apja már nem élvén — a soproni evang. egyház sietett anyagi támogatással további tanulása lehetőségének biztosítására. A soproni evang. líceumban tanulmányait befejezván, 1794—96-ban a pesti egyetem joghallgatója, majd Pesten ügyvédjelölt.

1798-ban nyert Pesten ügyvédi oklevelet, és hazatérve Sopronba, ügyvédi irodát nyitott, majd 1801-ben Asbóth János Gottfried soproni evang. lelkész leányával, Dorottyával házasságra lépett, aki azonban 1804-ben elhunyt. 1803 tava-

szán sógora, Németh László győri evang. tanár ajánlatára Kazinczy Ferenc nála kívánt megszállni. (Kazinczy levelezése III. köt. 60. l.) 1805-ben a francia hadsereg közeledése alkalmával Sopron vármegye részéről kiküldött határbiztos Fejéregyháza, Feketeváros és Sérc községek körletében, amikor a franciák hadmozdulatait kellett figyelnie és azokról jelentést küldenie. 1805. októberében másodsor nősült. Néhai roseneki Wecker József Sopron vármegye fizikusa, hg. Esterházy udvari orvosa és neje Pannepberger Erzsébet árváját vette el Kismartonban. Jórészt a neje hozományából 1806-ban vette meg 17 000 Ft-ért Spiess Antaltól a Sopron Városház tér 54. sz. alatti házat, melynek I. emeleti utcai lakásába be is költözött. Fabricius Endrét 1808-ban Sopron sz. kir. város tanácsnokává választották, mikor is 59 szavazatból 49-et kapott. 1809. március 29-én Sopron városa francia megszállás alá került, s ekkor a Városház téri ház I. emeleti lakásába számos magasrangú francia tisztet szállásoltak be, többek közt Desaix tábornokot, Moudehard ezredorvost, Testé tábornokot, utóbbi a győri ütközetben megsebesülvén, Fabricius Endre soproni lakásán nyert oly gondos ápolást, hogy felgyógyulása után hálából Napóleont tüzértisztí egyenruhában ábrázoló olajfestésű képet ajándékozott dédapámnak. Ez a kép 1945-ig volt a család tulajdonában, utóljára a megajándékozott dédunokájának, Fabricius Béla mérnök-nél Budapesten, ahol a kép az ostrom alkalmával bombatalálat következtében elpusztult.

Fabricius Endrét 1815-ben Sopron sz. kir. város kapitányává, majd Zólyom vármegye táblabírájává választották. 1821-ben mint városi szenátor Wagner Ferenc polgármesterrel Sopron város kegyúri jogának visszaállítása érdekében Bécsben, Ferenc császár és királynál kihallgatáson jelent meg. 1823. febr. 3-án Sopron sz. kir. város polgármesterévé választották, ekkor 58 szavazatból 41-et kapott. Ugyanez év március havában a soproni evang. egyház elnöke lett. Utóbbi tisztségében az 1823. aug. 23-i konventgyűlésen az evang. líceum újjáépítését javasolta. Miután javaslatát elfogadták, építőbizottságot hívott össze, és a szükséges költségek előteremtéséhez a legerélyesebben fogott hozzá. 1824. szept. 30-án az újjáépülő ev. líceum alapkövét,

mint a soproni ev. konvent elnöke letette. Az alapkőben elhelyezett okmányt magába foglaló szekrényke felírása a következő volt: Herrn Praeses Andr. von Fabricius dem unermüdeten Beförderer, Herrn Emerich von Ihász dem Rastlosen leiter dieses Baues widmet dieses Andenken die Bau-Kommission". A befalazott alapkő-üregre elhelyezett óntábla a következő felírást viselte: Glorioso regnante Francisco I. Imperatore et Rege, Lycei civium Ev. A. C. Sopron

Polgármesteri ciklusa lejártával — a városi szabályzat értelmében az evang. vallású polgármestert katolikus vallásúnak kellett felváltani — 1827-ben másodszer is városkapitánnyá lett. 1832-ben Sopron sz. kir. város országgyűlési követévé választották, és az országgyűlés megnyitására Pozsonyba érkezett I. Ferenc királyt üdvözlő díszküldöttség tagja volt. Az 1836-i országgyűlésen ugyancsak Sopron város követe volt. 1838-ban a breslauer természettudományi

Fabricius Endre

studio, labore, sumptibus erecti spect. ac gen. d. Andreas Fabricius Lib. Reg. Civ. Soproniensis consul, qua coetus ev. praeses haec fundamenta posuit die XXX. sept. Anno MDCCCXXIV." Az elkészült új liceumi épületet 1825. okt. 4-én díszes ünnepség keretében avatta fel és az építőbizottságot Városház téri lakásán ebéden látta vendégül. Ugyanezen évben Sopron vármegye táblabírájává választotta, ebben a minőségben részt vett a megyegyűléseken.

akadémia (Carolina Academia) tiszteletbeli tagjává választotta. 1840-ben a soproni ev. líceum felügyelője. 1841-ben a Sopron-Vasi Szederegylet alapító tagja, és mint ilyen Széchenyi Istvánnal többször tárgyalt. 1846-ban a soproni Casino Egylet alapító tagja. Ugyanez évben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók VIII. közgyűlése — melyet 1847-ben Sopronban tartottak — előkészítő bizottságának tagja és ugyanakkor, mint a városi tanács hivatalból legidősebb tagja, pol-

gármesterhelyettes. Városkapitányi tiszte lejártával, mint Sopron város tanácsnoka, a város kereskedelmi ügyeit kereskedői biztosként irányította. Városház téri lakásán 1847. ápr. 9-én hunyt el és a líceum mögötti evang. temetőben volt családi sírboltban temették el.

Elhunytával a soproni Fabricius-ház özvegyéé, szül. Weckher Erzsébeté lett, aki a ház első emeleti ötszobás lakásában lakott leányával, Paulával és annak férjével, Dörner Frigyes soproni bornyagykereskedővel, aki a soproni és ruszti borokat külföldre szállította és borait a Fabricius-ház pincéjében tárolta.

Özv. Fabricius Endréné Weckher Erzsébet 1863. márc. 7-én hunyt el, mikor a Fabricius-ház, mint örökségi rész leányára, Paulára, Dörner Frigyesnére szállt, aki 1816-ban a Fabricius-házban született és ugyanott esküdött 1846-ban férjével, aki ugyancsak ott 1870-ben hunyt el. Dörnerné mint özvegy és gyermektelen asszony, férje halála után nem maradt egyedül a családi házban, mert öccse, Fabricius Endre költözött hozzá, együtt lakták az I. emeleti utcai lakást.

En 1890. szept. elején kerültem Sopronba, mint az evang. líceum I. osztályos tanulója, mikor még nagynéném, Dörnerné élt, de nem nála laktam, hanem a Fabricius-ház udvari II. emeleti lakását bérlő Krausz Károly városi tisztviselőnél mint kosztosdiák. Természetesen naponta látogattam nagynénémet és nagyapámat, s így az I. emeleti utcai lakást, de az egész házat is jól megismerhettem. Sopronra vonatkozó első emlékem az ősi Fabricius-ház, melynek a tér felé eső homlokzatán középen két ablakos zárt kiugró volt, ettől jobbra és balra egy-egy ablak. A kapubejárat a baloldali ablak alatt volt. A kapu fölül ívalakú, kétszárnyas volt, úgyhogy kocsi is járhatott be, de a kapu közepén, a két szárnyban szintén ívalakú gyalogbejáró volt kisebb ajtóval. A kapun belépve boltozatos kapualj következett, mely az eléggé szűk udvarra vezetett. A kapualjból jobbra, az utcai földszinti kétszobás lakásba ajtó vezetett, melynek lakója ebben az időben Gömbös tanító volt. Ugyancsak a kapualjból jobbra lépcső vezetett az emeleti utcai lakásokba. A lépcsők téglából készültek, faburkolattal. A lépcső pihenőjétől egyszárnyú ajtó vezetett az I. emeleti utcai lakásba.

Benyitva az I. emeleti lakásba, egy kőkockákkal borított folyosó következett, mely világítását az udvar felőli ablakból kapta. Az L alakú folyosó hosszabb részén üveges ajtó nyílt a konyhába, amely így elég sötét volt, annak dacára, hogy az üveges ajtón kívül egy, a folyosóra nyíló ablak is volt. A rövidebb folyosórészen, az utca felé három ajtó nyílt, melyek a három utcai szobába vezettek. A rövidebb folyosószárny jobboldali részén egy ajtó nyílt az udvari szobához és e folyosószárny végén volt a klozett.

A folyosó hosszabb szárnya végén, két lépcsőn át ajtó vezetett egy nagy boltozatos udvari szobába, melyből a folyosói ajtóval szemben nyílt egy másik ajtó, mely egy tágas, téglapadozatú helyiségbe vezetett, amelyben balfelé ismét ajtó nyílt, mely az udvarra vezető lépcsőt zárta le, tehát ebbe a helyiségbe egyenesen az udvarról is be lehetett jutni. A helyiségnek a szoba felőli ajtajával szemben egy vasrácsos ajtaja volt, mely a bástyára vezetett. A bástya kis kertté volt alakítva, ahonnan falépcsőkön lehetett a bástya alatti területre, az ún. „Zwinger”-be jutni, amelyben egy hatalmas diófa állott, egyébként csak gyeppel borított. A diófát – nagyapám elbeszélése szerint – gyermekkorában ő ültette.

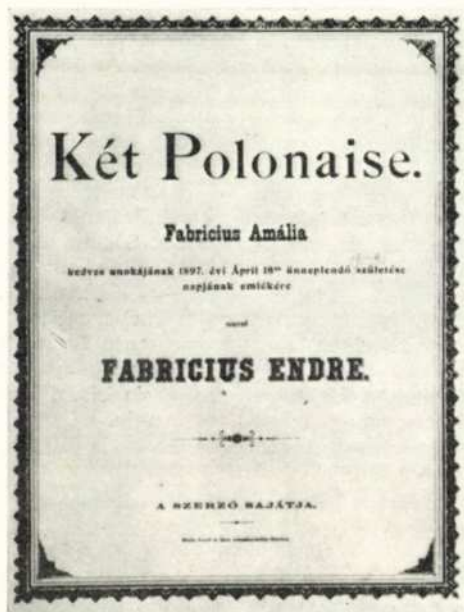
A ház udvaráról loggiás lépcső vezetett az udvari első- és második emeleti lakásokba, melyeknek bástya felőli falai mintegy két méter szélesek voltak. Ezen lakások – emeletenként egy-egy – két szoba, konyha és kamrából állottak. Az emeleten a lakásokban a loggiás folyosóról nyíló ajtó kis téglapadozatú előtérbe vezetett, melyből jobbra és balra egy-egy ajtó egy-egy szobába nyílt. A szobák bástya felőli részén lévő ablak mintegy két méter mélységű fülkét alkotott, másik ablak a folyosó felé nyílt. A baloldali szobából két lépcsőn át egy tágas kamrába lehetett jutni, melynek ugyancsak a bástya felől volt ablaka, de feleannyi nagyságú, mint a szobáké. A konyhába a bejárati ajtóval szemben két lépcsőn át lehetett jutni.

A ház utcai emeleti ötszobás lakásában régi, még jórészt dédapámtól, a soproni polgármestertől maradt bútorok, biedermeier íróasztal, kanapé, álló óra, consolasztal, szekrények voltak. A második emeleti utcai lakásban dr. Reichenhaller Kálmán városi főjegyző, az udvari első

emeleti kétszobás lakásban a két idős Dorner kisasszony, néhai Dorner Frigyes unokanővérei, akik varrásból tartották fenn magukat és szegény sorsukra való tekintettel nagynéném, özv. Dorner Frigyesné, Fabricius Paula lakbért nem kívánt tőlük, az udvari második emeleten a már említett Krausz Károly városi hivatalnok nejével, Petz Lujzával, két leányával, Jusztival és Elzával laktak.

romban többször beszélt Petőfihez fűződő baráti kapcsolatáról. Petőfi modora — mondta nagyapám — nem volt megnyerő, inkább rideg, de a líceumi fiatalság őt mégis felkarolta, mint volt selmecbányai diákot, részvétellel viseltetvén sorsa iránt és rideg közlegényi sorsát iparkodott enyhíteni. Nagyapám a líceumi fiatalság „Deákkúti Vármegye” nevű és vigalmi célokat szolgáló szervezetének is tagja,

Özv. Dorner Frigyesné 1895. máj. 26-án halt meg a soproni Fabricius-házban. Végrendeletében a családi házat öccsére, Fabricius Endrere hagyta, aki 1823. márc. 28-án született Sopronban a Fabricius-házban. Gyermekeiket és középiskolai tanulmányait a Fabricius-házban töltötte. Mint a soproni evang. líceum tanulója, tagja és 1840-ben alelnöke volt a líceumi Magyar Társaságnak, a líceumi tanulók önképző-körének és tagja volt az ugyanott működő Német Társaságnak is. E társaságok ülésein, záró ünnepélyein saját költeményeit, szavatait adta elő. Mint Petőfi kortársa az akkor Sopronban katonáskodó Petőfivel baráti kapcsolatba lépett és az evang. líceumi ifjúsági könyvtárból kivett könyveket Petőfinek adta kölcsönbe. (Sopronvármegye 1923. dec. 25. sz.) Nagyapám soproni diákko-

sőt egy ízben alispánja is volt. A táncmulatságok alkalmával mint jó hegedős az ifjúsági zenekarban működött. Soproni diákéveit nagyapám 1841-ben fejezte be, mikor a pozsonyi jogakadémia hallgatója lett. 1842-ben ott a pozsonyi Szépliteratúrai Intézet kezdeményezője volt és a jogászbálra „Honi csillagok” címmel keringőt szerzett. Ugyanakkor kir. táblai jegyző Hőgyészi Pál mellett.

Jogakadémiai tanulmányait sikeresen befejezve sógorához, Schiller Károly pesti ügyvédhez ment ügyvédi gyakorlára. 1843. máj. 11-től 1844 máj. 31-ig ismét Poszonyban tartózkodott mint Martiny Frigyesnek, Sopron város országgyűlési követének irnoka. 1844-ben Pesten ügyvédi oklevelet nyert és Pesten nyitott ügyvédi irodát. 1848/9-ben a pesti nemzetőrség III. zászlóalja 2. századának ör-

parancsnoka volt. Az abszolutizmus által követelt újabb ügyvédi vizsgát 1854-ben letette. 1859-ben Pest-Lipótvárosi közjegyzővé nevezték ki, mely 1861-ben megszűnván, újból ügyvédi hivatást folytatott. 1860-ban a soproni ev. líceum philozophiai osztályának negyedik tanári állása javadalmazásához 600 Ft-os alapítványt tett. Pesti ügyvédi irodáját 1867-ben szüntette meg és előbb Pesten, majd 1876-tól Sopronban élt nyugalomban nővérénél, özv. Dorner Frigyesnél a soproni Fabricius-házban.

Nagyapám nyugalomba vonulása után az irodalomnak és zenének hódolt. Költeményei két kötetben „Sinnen und Mienen” címmel 1884-ben Sopronban jelentek meg. A berlini „Die Zukunft” című szépirodalmi kritikai folyóirat egykorú bírálata szerint „költeményeiben a valódi lírai momentum mellett itt-ott derűs humor, sőt csipős sarcasmus is van, a strófák Heinére és Lenaura emlékeztetnek, versei a költészet valódi gyöngyei” (Die Zukunft, Berlin, 1884. évf. 9. és 18. szám). Mint kiváló zongoratehetség Liszt és Beethoven szerzeményeit kotta nélkül játszotta. Zeneköltéssel is foglalkozott, nyomtatásban 32 zongorára írt zenedarabja jelent meg, melyek évek során

át a soproni Fabricius-házban születtek. Nagyapám a soproni Fabricius-házat még életében tanulmányi alapítványként kötötte le oly célból, hogy annak kamatait ösztöndíjként szegénysorsú, jól tanuló diákok élvezhessék. Az alapítvány kezelésével a soproni evang. egyházat bízta meg, amely a megbízatást el is fogadta. Nagyapám elhunyt 1902. febr. 2-án Sopronban az ősi Fabricius-házban.

Halála után a Fabricius Endre-féle alapítványi házat a soproni evang. egyház vette kezelésbe és évek folyamán számos tanuló élvezte 1949-ig az ösztöndíjakat. Az 1900-as évek elején a soproni ev. egyház a házhoz tartozott bástya alatti 67 négyszögöles kertet a csatlakozó telek tulajdonosának eladta, aki ezt a területet beépítette.

Nagyapám neje, Szontagh Amália volt, kivel Pesten 1848. máj. 1-én lépett házasságra. Sógora, Szontagh Frigyes 1848/9-es honvédhuszárornagy mint osztrák államfogyó Kufsteinban 1854-ben halt meg. Gyermekei voltak: Endre ügyvéd Nyitrán, majd Budapesten, Béla államvasúti mérnök Budapesten, Amelie, Walkó Lajosné és Margit, Kiss Ödön soproni ügyvéd neje.

Fabricius Endre

A tűzörség a Városmajorban 1920 körül

Móra Ferenc Sopronban

Nem messze Soprontól, *Felsőlövön* kezdődött el Móra Ferenc pályafutása, midőn 1900. április 28-án, a pesti egyetemi évek koplalásai és fagyoskodásai után, alapvizsgás tanárként megkezdte működését az ottani gimnáziumban, ill. tanítóképzőben.

Ő maga nem sokszor és nem szívesen emlékezik vissza írásaiban felsőlövői tanárkodásának az eseményeire. És hogy ez a „tanári pálya” — eddigi életrajz-íróinak az adataitól eltérően — milyen rövid, mindössze *alig két hónapos volt*, azt éppen folyóiratunk egy régebbi számában hoztuk nyilvánosságra.¹

Nagy-nagy csalódását és kiábrándulását a szíve mélyére zárva távozott Móra Ferenc az ország legnyugatibb csücskéből a Tisza mellé, s csak az *En szép tanárkorom* című elbeszélésének a végén vallja be, hogy „majd megszakadt a szíve”, mikor alig 21 éves fejjel végleg búcsút mondott a katedrának.²

A nagy tiszaparti város, amely már addig is nemegy magyar író-tudóst indított el a hírnév útján, Móra Ferencet is korán magához ölelte és végleges otthonot biztosított számára, hogy jövendő írói pályája teljesen összeforrjon Szegeddel. A *Félegyházi Hírlap* egykori verselgető diákja, a diplomás természetrajz-földrajz szakos tanár a jónevű *Szegedi Napló* redakciójában Mikszáth, Gárdonyi, Thury Zoltán és Tömörkény István hajdani íróasztalának az örököseként azok legnemesebb írói hagyatékának is folytatója lett. A verses mesék, elbeszélések, ifjúsági regények során át (melyek gyermek- és ifjúsági irodalmunk mindmáig legfénylőbb gyöngyszemei közé tartoznak) jut el az *Ének a búzamezőkről* remekbe szabott paraszttábrázolásáig, az *Aranykoporsó* történelmi mozzanatainak lírai és egyben drámai megragadásáig, mélységes humanizmusáról és igaz demokratizmusáról valló elbeszéléseinek a rendszerrel szembeni határozott állásfoglalást, tiltakozást tükröző témaválasztásáig, a Földhözra-

gadt Jánosok nyomorának világgá kiállításáig.

* * *

Huszonegynéhány éves korában már nemcsak a Tisza táján, hanem ország-szerte kezdik megismerni a nevét. A második világháború előtti tanulóifjúság természetesen nem találkozhatott a középiskolában Móra műveivel — hiszen még Adyról is alig emlékeztek meg az irodalomkönyvek —, de egy-egy haladó szellemű irodalomtanárunk jóvoltából Sopronban is olvashattuk a harmincas években *Könnyes Könyvét*, *Ének a búzamezőkről* és *Aranykoporsó* című regényeit, majd elbeszéléseit; sajnos, azok legtöbbjét már csak posthumus kiadásban.

Élénken emlékszem: még a félévi bizonyítványt váró izgalom is eltörpült ahhoz a „Móra-láz”-hoz képest, amely az irodalomkedvelő soproni diákság körében jelentkezett 1933. januárjának végén, mikor a helyi lapok hírt adtak Móra Ferenc Sopronba érkezéséről.

A két magyar nyelvű soproni lap eltérő címmel ugyan, de szó szerint megegyező szöveggel közölt 1933. január 26-án tudósítást a jelentős irodalmi eseményről. A *Sopronvármegye* „Móra Ferenc Sopronban”, a *Soproni Hírlap* pedig „Az Irodalmi Kör szombati estjének eseménye: Móra Ferenc felolvasása” címet adta híradásának, melynek bevezetése így hangzik:

„A Frankenburg Irodalmi Kör érdekes eseményt készít elő, Móra Ferenc soproni látogatását. Az országos nevű író most üli írói működésének harminc éves jubileumát. Ez alkalommal Budapesten és lakóhelyén, Szegeden kívül már az ország több városa is ünnepelte, s a szegedi tudományegyetem disz doktorává választotta. Egyike a legmagasabb, legmagyarabb magyar íróknak, Mikszáth Kálmán és Tömörkényi István utóda. Regényeit, elbeszéléseit, cikkeit általános szeretet kíséri, s legutóbb az «Aranykoporsó» című nagyszerű re-

1 „Hollósy Kálmán és Móra Ferenc Felsőlövön” (SSz, 1961, 1. szám, 55–61. l.).

2 Móra Ferenc: *Daru utcától a Móra Ferenc utcáig*, I. köt., 164. l. (Budapest, 1934., Révai kiadás).

gényével hódítja a magyar olvasóközön-
séget.

A Frankenburg Irodalmi Kör érdeme,
hogy Móra Ferenc Sopronba ellátogat
s itt előadást tart. Az irodalmi kör ve-
zetősége most készíti elő ezt a kivételes
és nagy sikerrel kecsegtető irodalmi
eseményt, hogy az illusztris író soproni
fogadtatása és ünneplése méltó legyen
Móra Ferenc irodalmi jelentőségéhez.

Móra Ferenc szombaton, 28-án jön
Sopronba s ugyanaznap este a Fran-
kenburg Irodalmi Kör második alap-
szabályszerű estje keretében lép a kö-
zönség elé.”

Megtudjuk még azt is a cikkből, hogy
az Irodalmi Kör estje műsorának első
felében az 50 éve elhunyt *Arany János*
emlékét idézi, majd a város polgármes-
tere üdvözli Szeged nagy fiát, akinek az
előadása elé városszerte oly nagy vára-
kozással tekintenek.

Másnap, január 27-én „*Franz Móra in
Oedenburg*” címmel az *Oedenburger
Zeitung* is tudatja német nyelvű olvasói-
val néhány soros kishírben Móra Sopron-
ba érkezését.

1933. január 28-án, az irodalmi est nap-
ján a *Sopronvármegye* terjedelmes vezér-
cikket szentel *Mészáros Sándor* tollából
„*Arany emléke és az Arany koporsó*”
címmel a nem mindennapi irodalmi ese-
ménynek. Mészáros Sándor, a Franken-
burg Irodalmi Kör akkori alelnöke elism-
erten a legjobb soproni irodalomértők
közé tartozott. A klasszikusok iránti ra-
jongás sajátosságosan ötvöződött benne az
új, a modern iránti kitűnő érzékkel. Írá-
sai széleskörű és elmélyült irodalmi tájé-
kozottságra, jó irodalmi ízlésre vallanak,
ugyanakkor azonban erősen kiütözik
szellemtörténeti nézőpontja, nacionalista
beállítottsága, kissé újbarokkos stílusa,
mely ennek a cikkének is jellemzője. Így
kezdi:

„Talán a véletlen logikája és nem a
puszta véletlenség hozza magával, hogy
az estén, amelyet a Frankenburg Iro-
dalmi Kör Arany János emlékezetének
szentel, Móra Ferenc is közreműködik,
az «Arany koporsó» jeles írója.

Azt hisszük, erről a kapcsolatról érde-
mes beszélni. És kegyeletünk, amikor
babérággal közeledik Arany monumen-
tális nagysága felé, egy új transzformá-
tor bekapcsolásával csak kiemeli és
világosabbá teszi a szellemi energiate-
lepet, amelyet Arany változatlanul ma

is jelent nekünk. Noha azóta új falat
húztak Góg és Magóg kertjén keresztbe,
új ajtóval új szépségek felé, jobbról és
balról, az Arany-korabeli szemeknek
ismeretlen Ady-ciprusokkal, miknek ső-
tét kandaláberei fellobognak az égé...”

Arany János költői pályáját elemzi a
továbbiakban meglepően modern szem-
lélettel, majd így folytatja — a mai
szemnek és fülnek már erősen szokot-
lan pátosszal és képgazdagsággal — nem
éppen Móra életműve lényegének megra-
gadásával:

„Az út Aranyánál és a színmagyar
Móra Ferenc-regényben ugyanaz és
ugyanazokkal az ősi eszközökkel alkot.
Aki el tud nézelődni Arany epikáján
és lyrai mezőin, ugyanazt látja, mint
az «Ének a búzamezőkről» című Móra-
könyvben. A magyar föld, a magyar
élet, a magyar lég isteni tájképét.
A nyári barázdában tömör orgonapont
dallamának zsongása, a kalászok és
pipacsok légiiesen könnyed emelkedő
akkordjai, felette szikráz a zene ar-
nyár és mindez a virágzás és zene a
magasból szökőkutak módjára hull
vissza a pacsirtadalok szétomló hullá-
maiban.

Móra Ferenc azt folytatja, amit Arany
abban hagyott. A lyrát a Buzamezők-
ben, az eposzi stílt az Arany koporsó
módszerében és eszközeiben. Az anyag-
gal való bánás, a muzeális történeti stíl,
az epizódokban való kiélés, Toldi sze-
relmének vallomásai és a boszniai ki-
rálylány daloló rajongásai álomlovag-
jához és az Arany koporsóban a nobi-
lissima poémája hőse iránt az első kö-
tet 68. oldalán: ezek szinte követelőz-
nek az egybehasonlításért.

A babérágból, melyet Arany felé
nyujtunk a mai estén, adjunk egy leve-
let a magyar stíli írás kiváló művésze-
nek, íróvendégünknek is.”

Ugyanezen a napon mindkét magyar
nyelvű soproni újságban — megint csak
eltérő címmel, de teljesen azonos szöveg-
gel — olvashatjuk az Irodalmi Kör est-
jének műsorát. „*Ma tartja második estjét
az Irodalmi Kör*” — tudatja a *Soproni
Hírlap* közleményének a címe, „*Irodalmi
Kör mai estjének műsora* — közli a
Hírek rovatban a *Sopronvármegye*.

Megtudjuk belőlük, hogy — az akkori
szokás szerint — késő este, fél 9 órakor
kezdődik az ünnepség a *Kaszinó* (mai
Liszt Ferenc Művelődési Ház) nagyter-

mében. Első számként *Téby Mihály* kar-nagy vezetésével Arany-dalokat énekel a *Soproni Magyar Férfidalkör*, aztán *Bujdos Balázs* paptanár mond emlékbeszé-det Arany Jánosról. *Zupancsics-Hübner Miklós* gondonkaszólója után *Moizner Margit* budapesti hangversenyénekcsőt hallhatja a közönség, majd szünet követ-kezik.

Az est második felének bevezetőjeként a város polgármestere üdvözlí *Móra Ferencet*, utána „*A magyar paraszt*” cím-mel hangzik el az író előadása, végül *Moizner Margit* énekszámá zárja be a műsört.

A közlemény arról is hírt ad, hogy *Móra Ferenc* csak az esti vonattal érke-zik Sopronba, fogadásáról az Irodalmi Kör elnöksége gondoskodik, s hogy tisz-teletére a műsor után a Kaszinó éttermé-nek különtermében társasvacsera lesz.

1933 elején az 1928 óta tartó katasztro-fális gazdasági válság Sopron lakosságára is még rettenetes lidércként nehezedett. A filléres napszámberék, a munkanél-küliség, az alacsony fizetések, az állás-talan diplomások csoportjának légióvá növekedése időszakában bizony nem volt csekély összeg a Frankenburg Irodalmi Kör estjeinek *1 pengő 50 filléres* belépő-díja. Ez magyarázza — miként a kora-beli napilapok híreiből megtudjuk —, hogy a harmincas évek elején nemegy színvonalas rendezvény alkalmával erő-sen foghíjas volt a nézőtér.

Az Irodalmi Kör vezetőségének és a szegénysorsú ifjúságot felkaroló tanárok jóvoltából mégis számos soproni diák élvezhette ingyenesen a Kaszinó karza-táról ezeket a felejthetetlen emléknymo-kaat hagyó esteket.

1933. január 28-án este is ott szorong-tunk a karzatnak az ablakok felőli leg-távolabbi zugában. A máskor gyakran „levegős” földszinti nézőtér most zsufo-lásig megtelt, s „fizetőket” is irányítottak föl a karzatra.

Közel 30 esztendő távlatából — miként diákkorom többi irodalmi estjéről is — mindössze egy-két villanásnyi emlékem maradt. *Bujdos Balázs* Arany-nekrológ-jának nem a mondanivalója, hanem sa-játos patetikus előadásmódja ragadott meg, vagy inkább talán csak az az ellen-tét, amit ezzel szemben *Móra Ferenc* megjelenésének és természetes közvet-lenségének a varázsa jelentett. És most, hogy a soproni lapoknak az estről adott

tudósításait elolvastam, ismét megeleve-nedett a kép: *Móra fehér feje*, a hang, *Vecsernyés Illés* rég elfelejtett histó-riája...

A *Sopronvármegye* 1933. január 29-i, vasárnapi számának 5. oldalán egyhasá-bos cikkben számol be „*A Frankenburg Irodalmi Kör estje*”-ről. Az 52 soros tu-dósításból 17 sort szán *Mórának*:

„...Az est fénypontja *Móra Ferenc* előadása volt. Az őszfejú, szépbeszédű író úgy lekötötte színes, zamatos, ter-mészetes szabadelőadásával a lenyügö-zött hallgatóságot, hogy észre sem vet-tük, hogy éjféltre jár az idő, mire pom-pás paraszttörténetének a végére ért. A *Vecsernyés Illés* históriája belemar-kolt a szívekbe és a képzeletünk elka-landozott a magyar búzaföldekre, ame-lyeknek termését veri a világválság, de amelyekről — úgy éreztük, — hogy minden pusztuláson és veszedelmen ke-resztül nem vesztet el fajunk szívós fenntartója, a magyar paraszt...”

Az *Oedenburger Zeitung* vasárnapi számában mindössze pársoros tudósítás jelent meg az irodalmi estről, a *Soproni Hírlap* pedig a *Napi Hírek* rovatban tu-datja:

„A Frankenburg Irodalmi Kör teg-napi estjéről anyagtorlódás miatt leg-közelebb számolunk be.”

Két nappal később, 1933. január 31-én pótolja mulasztását, s „*Arany János és Móra Ferenc a Frankenburg Irodalmi Kör estjén*” címmel méltatja az irodalmi eseményt. Miként bevezetőjében írja:

„A Frankenburg Irodalmi Kör szom-bati estjén bőséges és olyan rendkívül értékes műsorról szolgált hűséges kö-zönségének, amely az egymással ver-senyző és egymásra licitáló műsorok sorában is kivételes helyet érdemel. Megérdemelte a zsufolt termet, s az em-berek őszinte, szívből származó lelke-sedését...”

Röviden emlékezik meg az est műsorá-nak első részéről, majd így folytatja:

„Viharos taps köszöntötte a dobogóra lépő, őszfejú, nemes arcélú *Móra Fe-rencet*. 80 percig beszélt áhitatos csend-ben arról, hogy mi az ő helye a magyar irodalomban, hogy kicsoda témákkal akart Sopronba jönni, melyiket miért vetette el és végül a magyar paraszt jellemzésére elmondta *Vecsernyés Illés* történetét. Igaz, hogy a magyar paraszt kulturátlan, mondta, nyakas, zárkózott,

csak a maga törvényét ismerő, de talán olyan idők következnek, amikor a magyar parasztnak éppen ezekre a tulajdonságaira kell támaszkodnunk. Nehéz volna megmondani, hogy ebben az előadásban minek örültünk legjobban. Vajjon az istenáldotta költő ihletének-e (kopolyakút-hasonlat) vagy a ragyogó humornak, vagy a páratlan előadóművésznak, vagy Móra Ferenc magyarságának? Mindegyiknek. Mindenesetre hangsúlyoznunk kell azonban, hogy így csak nagyon kevesen tudnak magyarul. Ennyi zamattal, ennyi eredetiséggel. Kevesen a magyar irodalom berkeiben...

A tudósító nem fűz kommentárt Mórának „de talán olyan idők következnek...” — megjegyzéséhez, azt hiszem azonban, az olvasók egyértelműen megérthették belőle az öles újsághírekben jelzett sötét európai politikai események előrevetődő árnyékára, a készülő második világháború szelére való határozott célzást.

Móra Ferenc nem felolvasott, hanem *szabadelőadást tartott* az irodalmi esten. Előadása tehát nem lehetett pontos mása sem „*A magyar paraszt*”, sem az „*Illés megtette a törvényt*” című írásának.³ Mindenesetre soproni szereplése, mondanivalója demokratikus állásfoglalás volt a maga módján, remek írói-előadói készségének sajátos eszközeivel. Mert Vecsernyés Illés nemcsak Móra Földhözragadt Jánosának, hanem Ady Mesebeli Jánosának is édes testvére...

* * *

Nem sikerült kiderítenem, hogy Móra Ferenc soproni szereplésekor meddig tartózkodott városunkban. *Berecz Dezső*, a Frankenburg Irodalmi Kör akkori főtitkára sem emlékszik már rá. Valószínű, hogy az akkoriban is sokat betegeskedő író még másnap visszautazott Szegedre.

Aztán — tudomásom szerint — már csak egyszer távozott el Móra a Tisza mellől a soproninál is hosszabb útra, mikor ugyanaz év nyarán — miként haddan Arany János — Karlsbadban keresett betegségére gyógyulást. Még 55 éves sem volt, majdnem pontosan egy évvel felejthetetlen soproni szereplése után, 1934. február 8-án elhunyt.

A *Soproni Hirlap* 1934. február 8-i számában még ezt írja:

„*Móra Ferenc*, a kiváló magyar író állapota válságosra fordult. Reggel óta eszméletlenül fekszik szegedi lakásán. Az egész város aggodalommal figyeli a nagybeteg író állapotát.”

Három nappal később már a temetésről számol be:

„*Móra Ferencet*, a magyar irodalom nagy halottját tegnap temették el Szegeden óriási részvét mellett. Az újságírók ötventagú küldöttséggel vettek részt a temetésen. Baranyai főispán és Pájfyy h. polgármester vezetésével a város, Széki rektor vezetésével pedig az egyetemi tanárság.”

A lapnak ugyanebben a számában *Berecz Dezső* írt „*Móra Ferenc halálára*” címmel rövid megemlékezést, melyet teljes terjedelmében érdemes idéznünk, mivel több érdekes adatot közöl Móra soproni tartózkodásával kapcsolatban.

„*Móra Ferencet* egy esztendővel ezelőtt látta vendégül a Frankenburg Irodalmi Kör. Akkor még teljes erejében volt. Nemes arcéle, ezüstösen ősz haja olyan volt a dobogón, mint egy szent apostol képe. Móra Ferenc a magyar föld, a magyar nyelv szerelmese volt. Ezt a szerelmét tördelte versekbe, novellákba, regényekbe, ennek hódolt akkor is, amikor a földet törte és elmúlt századok, évezredek emlékeit kutatta.

Költészetének egyik legszebb hasonlatát Sopronban mondta. Az üdvözlésekre ilyenféleképpen válaszolt:

— Nem vagyok én nagyember, csak afféle kopolyakut vagyok az irodalomban. Tetszik tudni, mi az a kopolyakut? Az Alföldön vannak régi, kiszáradt kutak. A kávjuk bedőlt, betemette őket a homok. Néha egy-egy réti virág nyílik az ölükből. Akkor mondta a pásztorgyerek: ni, itt is kut volt valamikor...

Az irodalmi kör emlékkönyvébe néhány sort írt:

»Aforizmák, melyeket el mertem mondani ma este:

Ne tegyünk szemrehányást Éva ös-anyánknak azért a kis almaesetért. Örüljünk, hogy nem a kígyóval kínálta meg Ádámot. Mert ahogy ősapánkat és

³ Móra Ferenc: *Parasztjaim*, 1–35., ill. 58–70. 1. (Budapest, Genius kiadás).

magunkat ismerjük, Ádám azt is megette volna.

Különbén is mit jelent ez az egész bünbeesés? Azt, hogy Ádám mindjárt mert vétkezni, mihelyt volt valaki mellette, akire a maga bünét rákenhette.

Aforizma, amit nem mertem elmondani:

Ha a férj és feleség közt válóperre kerül a dolog, nehéz köztük igazságot tenni, mert rendszeren hibásak — mind a hárman.«

Aláírás: Móra Ferenc, a szegedi paraszt.

E sorok alatt van a fényképe. Szájában az életében elmaradhatatlan szivarral. Rajta még egy sor: Visszatérszem zálogául, ciklámenszüretkor...

Bizony nem tért vissza többet. Ciklámenszüretkor már magában hordozta a halált.

Teste a szegedi kriptában fekszik. Lelke pedig itt él mindazok szívében, akik valaha olvasták vagy hallották. Ezek a szívek virággal szórják tele az emlékét."

Az *Oedenburger Zeitung* is méltatja Móra Ferenc életművét, a *Sopronvármegye* pedig 1934. február 10-i számában G. H. aláírással „Ének a búzamezőkről” címmel közöl szép, lírai tónusú nekrológot.

Ez a kis írás is idézze halhatatlan emlékét!

Kelényi Ferenc

Adatok a soproni vár rondelláinak történetéhez

A soproni vár legfiatalabb létesítményei, a várfal elé messze kiugró rondellák közül csak a ma is álló Szent György rondella ismeretes. A vár történetével foglalkozó szakirodalom is csak ezt említi, valamint az ennél valamivel fiatalabb ó-olasz rendszerű bástyát, amely a Liszt Ferenc Kultúrház területén állott. A régi városképen azonban több esetben látni a Szent György rondellához hasonlókat, melyek ma már nyomtalanul eltűntek.

Az Orsolyita-rend terjeszkedésével kapcsolatban sikerült néhány adatot meg tudni az egyik rondelláról. Az orsolyiták 1747-ben költöztek Sopronba. Gyorsan terjeszkedtek, mert 1750-ben már két házuk volt,¹ majd az iskola és zárda bővítésére 1774-ben megveszik a várfal egy részét és kertet alakítanak ki belőle,² mely úgy látszik a vár DK-i sarkában álló nagy rondelláig tartott.

1847-ben az orsolyiták a vár DK-i sarkában álló, a posztós céh által használt nagy rondella átengedését kéri, egyben

egy rajzvázlatot is mellékelnek (Hild Ferdinándtól). A rajz szerint a rondella területe 68 öl, amelyből az orsolyiták részére 55 ölet kellene átengedni. Itt a bontást még nem említik, de nyilván így gondolták.³ 1852-ben a rend konventje ismét beadvánnyal fordult a tanácshoz, melyben most már az említett rondella lebontását is kéri.⁴ A rondella egyik oldalán az orsolyiták kertje volt, a másik oldalon, a Ny-i irányban folytatódó várfalon pedig a posztósok szárították a várfal aljában lévő kallómalomból kikerülő posztót. A beadvány kiemeli, hogy a rondellát nem használja senki, a város tulajdonát képezi, tehát senkinek a magánérdekét nem érinti a dolog, a kolostorkert és az épület egyes helyiségei között viszont akadályozza a közlekedést. Mint fontos körülményt említik azt is, hogy a rondelláról belátni nemcsak a kolostorkertbe, de az udvarba is és a cellák ablakaiban, ami a klauzúra szabályaival ellenkezik. Ezenkívül a zárda iskolájának is kicsi már a kert, a rondella lebontása

1 Matusz Gy.: A soproni orsolyiták története. A soproni Szent-Orsolya rendi kath. leánygimnázium értesítője az 1915–1916. isk. évről 5–32.

2 Csatskai E.: Milyen házak álltak hajdanában az Orsolyiták zárdája helyén? Soproni Hírlap 1933. II. 26.

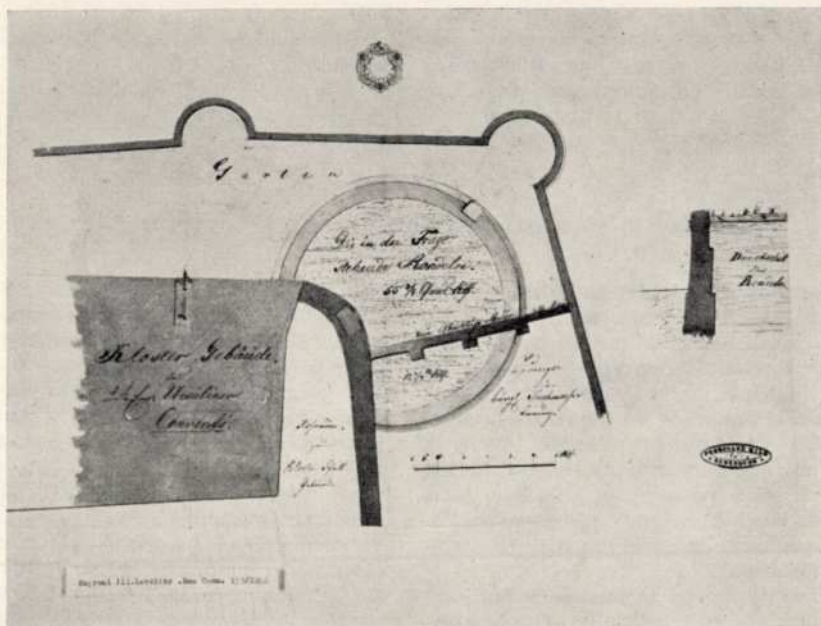
3 A soproni posztós-céh iratai között, Dávidházy István tulajdonában. Az iratok kölesönzéséért ezúton mondok köszönetet.

4 Soproni Állami Levéltár. Bau. Comm. 153/1852.

révén jelentősen bővülne a hely a fiatal-ság részére. A lebontásból származó anyagot pedig az újonnan építendő leányiskola részére kéri átengedni. A beadványhoz mellékelt rajz (1. kép. Hild Ferdinándtól) szerint az orsolyiták kertje még magába foglalta a középső várfal saroktornyát, majd a rondella mentén egy szűk részben végződött. A terv szerint a rondella lebontása után ezt az utóbbi falat folytatták volna az épületig, a bástya egykori területén.

marosan sor kerülhetett a bontásra, mert az új zárdaiskola építése is megkezdődött.

A rondella méretét is megismerhetjük az említett rajzokból. Belső átmérője kb. 17, falvastagsága felül kb. 1,10 m volt. Ha összehasonlítjuk a Szent György rondellával, melynek belső átmérője 16,5, falvastagsága 3,5 m, akkor láthatjuk, hogy azzal kb. egyenlő nagyságú volt, mindössze a fala épült vékonyabbnak. Stratégiai szempontból még megemlíthetjük,

Az orsolya-kerti rondella helyszínrajza 1852-ből (Soproni Állami Levéltár)

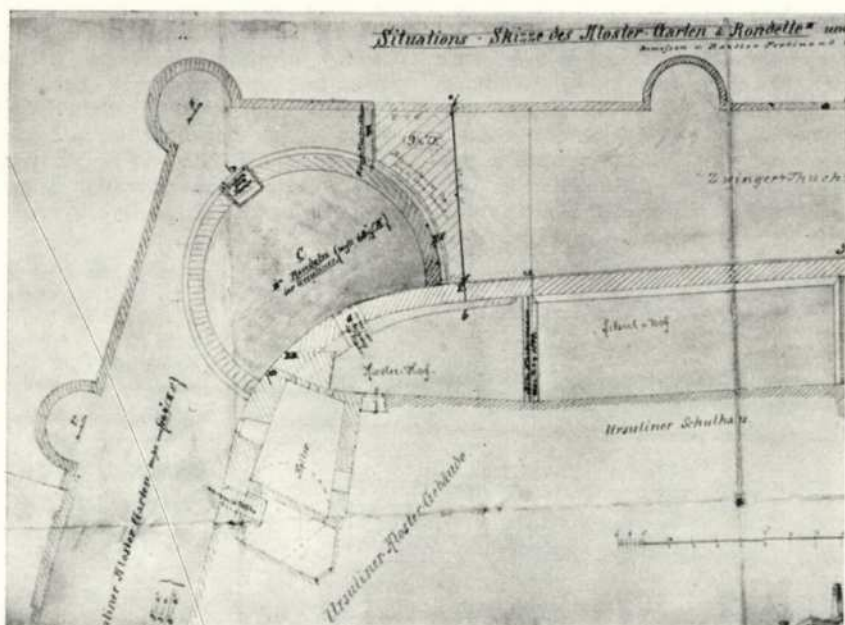
A bontásra azonban a beadványt követő években még nem került sor, mert az említett posztós céh iratai között van egy, az előzőknél részletesebb, 1859-ből (Handler Ferdinándtól) származó helyszínrajz, mely ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik (2–4. kép.). Ezen a rondella még mint meglévő építmény szerepel. Az orsolyita-kert zárófala azonban kijebb van tervezve, vagyis a lebontásra kerülő rondella helye teljesen az orsolyiták birtokába megy át. Ezután már ha-

gyogy a Szent György rondella a középső várfal kis tornyai közé került, az orsolyita-kerti azonban a belső várfalhoz csatlakozott, ahol addig semmilyen hasonló kiugrást nem találhatunk. Egyébként az 1622-es tervrajz szerint ennek megfelelő rondella volt a vár DNy-i sarkában is.⁵

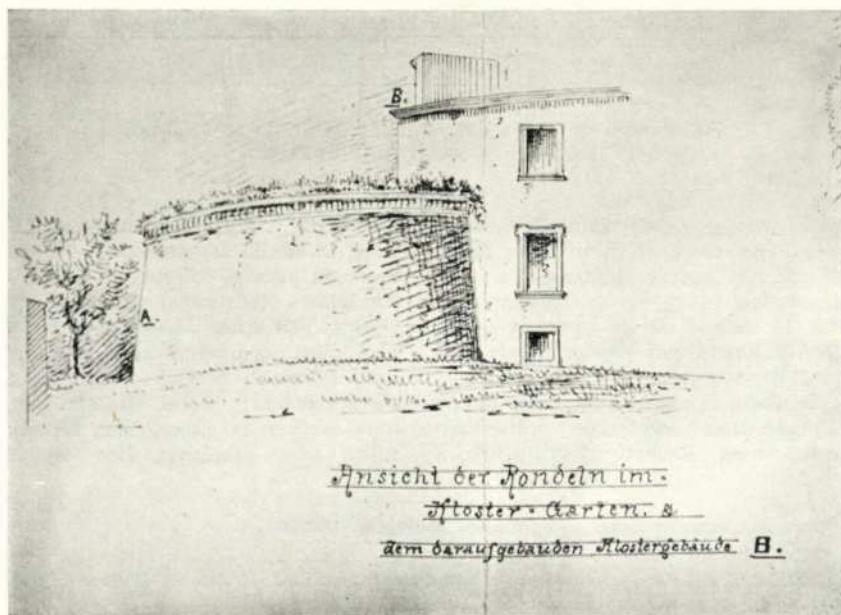
A tárgyalt rondella pontos építési idejét nem ismerjük. Az ehhez hasonló nagyméretű rondellák Nyugat-Európában már a 13–14. században megtalálhatók.

⁵ Thirring G.: Sopron városa a 18. században. Sopron, 1939. 9. 1.

Az orsolya-kerti rondella helyszínrajza 1859-ből
(Dávidházy István tulajdonában)

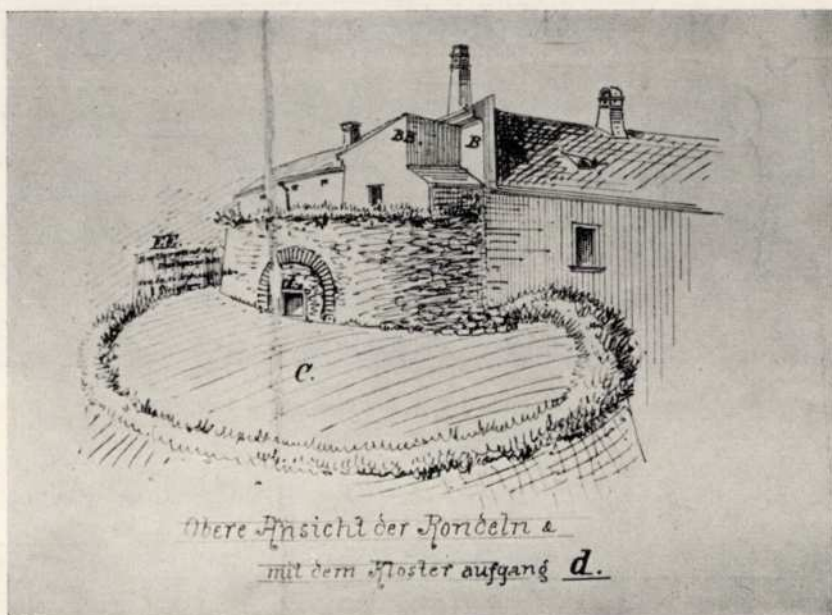

Az orsolya-kerti rondella oldalnézete 1859-ből
(Dávidházy István tulajdonában)

Magyarországon azonban csak a 16. század eleje óta.⁶ Ugyanennek a századnak a 2. felétől kezdve már egyre inkább az ó-olasz, majd az új-olasz rendszerű bástyák következnek.⁷ A bécsi haditanács a mohácsi vész után korszerűsítette a magyar várakat, Sopront azonban nem, mert a tűzfegyverek szempontjából előnytelen

17–18. századi városképen és Payr György krónikájában is több ízben olvashatunk építkezésekről. Utóbbiak közül most csak azokat említjük, melyek a rondellákkal hozhatók összefüggésbe:

1614-ben ezt írja: „Ist die pastein beim hintern dor erbaut worden.”¹⁰ Ezt Gerő L. a ma is álló Szent György rondellára

Az orsolya-kerti rondella madártávlati képe 1859-ből
(Dávidházy István tulajdonában)

volt a fekvése a közeli dombok miatt.⁸ Így az 1597-es térképen nem is találjuk semmi nyomát korszerűsítésnek, a rajz még az eredeti középkori várfalakat mutatja.⁹ A 17. század elején azonban Lackner Kristóf kezdeményezésére mégis történik valami a fejlesztés terén, de ez — mint erre Gerő L. rámutatott — az akkor már korszerűtlen rondellák építésében nyilvánult meg. Ezeket megtaláljuk a

értelmezi.¹¹ A fent ismertetett orsolya-kerti rondella ismeretében azonban felmerül a kérdés, valóban a Szent György rondellára (bástyára) értette-e ezt Payr György. Ez sincs közelebb a Hátsókapuhoz, mint az orsolya-kerti, sőt egy kissé még távolabb is esik. Maga az a helymeghatározás: „beim hintern dor” már más esetben is eléggé laza következtetésekre adott alkalmat. Így Payr György

6 Gerő L.: Magyarországi várépítészet. Budapest, 1955. 317. l.

7 Gerő L.: i. m. 331. l.

8 Gerő L.: A soproni vár. (Sopron és környéke műemlékei. II. kiadás. Budapest, 1956.) 168. l.

9 Gerő L.: i. m. 167. 60. kép.

10 Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. Jegyzetekkel ellátta Heimler K., Sz. VI. (1924) 11. l.

11 Gerő L.: i. m. 168. l.

krónikája 1617-ben a következőkről tudósít: „*In disem jahr ist der turm bey dem Hintern tor erbaut worden.*” Ezt eddig a Templom utcai elpusztult zsinagóga helyén álló egykori Brückl-toronnyal azonosították.¹² Ilyen nagyot talán mégsem tévedett a kortárs Payr György, hiszen a torony és a Hátsó-kapu között jókora távolság van.

Az említett „*pastein beim hintern dor*” azonosítását a Szent György rondellával Payr György krónikája még három helyen teszi bizonytalanná:

1627-ben Lackner Kristóffal kapcsolatban írja: „*hat er die pastein beim Hintertor erbaut*”,¹³ 1642-ben: „*In disem jahr ist der graben beim hinterthore sambt das tor unt der pastein fertig worden*”¹⁴ és végül 1631-ben: „*in disem jahr ist die pastein bey der Georiger kirche erbaut worden*”.¹⁵ Az utóbbi adat egészen pontosan a ma is álló Szent György rondellára érthető, zavarólag csak az hat, hogy az 1622-ből származó tervrajzon jól felis-

merhető ez a rondella is. De talán mégis inkább hihetünk a soproni kortárs pontos hely-megjelölésének, mint a külföldi kortárs rajzának, aki az arányokban is tévedhetett, vagy egy tervezett, illetve épülőfélben lévő rondellát is belehelyezhetett a tervrajzba.

Az előbbiekkal csak bizonytalanná tettük a Szent György rondella építési idejének eddig elfogadott évszámát, végleges megoldást még nem sikerült találni. Ez lényegében semmit nem változtat a soproni várról eddig alkotott fogalmunkban, mert egy vár történetében nem sokat számít az, hogy egy erődítményrészleg 10–20 évvel korábban vagy később épült-e. Ezzel inkább csak arra kívánunk rámutatni, hogy az említett várfal-erősítésekről szóló adatok a fentebb részletezett orsolyita-kerti rondellára is vonatkoznak, melynek így az építési idejét a 17. század első felére tehetjük.

Nováki Gyula

Egy soproni borkereskedő és Besztuzsev-Rjumin kancellár

A XVIII. század nevezetes magyar borkereskedői — Kéler Pál, Keffala János és a tokaji Stégnerék — mellett feltétlenül érdemes megemlékezni Edlinger Vilmosról, arról a soproni polgárról és kereskedőről is, aki megnyitotta az orosz piacot a soproni borok számára.

A Sopron környéki borok évszázados felvevője Szilézia volt, mely a Mária Terézia trónralépésével megkezdődött örökösödési háború folyamán hadszíntérré vált, majd pedig porosz uralom alá került. A poroszok súlyos vámot vetettek ki a magyar borokra, és ezáltal a soproni borkivitel egészen jelentéktelenné vált; a termelők pincéi megteltek a nagy mennyiségű, eladhatatlan borral, amely részére új piacot kellett találni.

Mint mozgékony, tetterős kereskedő,

Edlinger nem nyugodott bele évtizedek óta viruló vállalkozásának összeomlásába, és az 1756-ban kitört hétéves háború ellenére útrakel. Üzleti útja során bejárja Lengyelországot, sőt a poroszok által megszállt sziléziai részeket is, majd Grázon keresztül hazafelé igyekszik. Grázban azonban letartóztatják, mivel kitudódott, hogy merrefelé járt, és az ellenséggel folytatott tiltott érintkezéssel vádolják. Minthogy azonban sem csomagjaiban, sem lakásán nem találtak gyanús iratokat és azért is, „mivel mint közrendű emberről ekkora galádság fel sem tételezhető”, a fogságból minden további eljárás nélkül elbocsátották, de azzal a feltétellel, hogy Mária Terézia további rendelkezéséig Magyarország területét nem hagyhatja el.

12 Payr S.: Emlékezés doktor Lackner Kristófról. Sopron, 1932. 18. l. — Ugyanerre a következtetésre jutot Heimler K. is: Payr... krónikája... 29. 191. jegyzet.

13 Payr... krónikája... 21. l.

14 U. o. 30. l.

15 U. o. 23. l.

Edlinger tehát Sopronban marad — borkereskedői tevékenysége mellett a mészárosmesterséget is űzi —, amikor újabb bonyodalmakba sodródik: egy Kühner nevű bécsi pénzváltó feljelenti, hogy ellenséges országok polgáraival levelez.

Edlingernél újabb házkutatást tartá-

gyni, hogy a jövőben mind pénzügyeiben, mind peres ügyeiben írt leveleit előzetesen mutassa be a soproni „Provincial-Obercommissarius”-nak, aki a leveleket postára fogja adni.

Amíg a magyar kancellária ezzel az ügygel foglalkozott, Edlinger soproni házához rendkívül érdekes, 1757. július 22-

A hajdani Edlinger ház (ma Móríz Zsigmond u. 2.)

nak, de ennek során mindössze öt olyan levél kerül elő, mely Poroszországból érkezett; ezek is részint üzleti, részint peres jellegűek. Iratai között a komisszáriusok semmi aggályosat nem találtak.

A soproni borkereskedő ügye gr. Nádasdy Lipót magyar udvari kancellár elé kerül, aki megállapítja: Edlinger ugyan jogtalanul járt el, de levelezése kizárólag üzleti jellegű volt. Ezért súlyos következmények terhe mellett meg kell neki

én Szentpétervárról keltezett levelet kézbesített ki a posta. A levél feladója nem volt más, mint Oroszország és egyben az akkori Európa egyik leghatalmasabb államférfiúja, Besztuzsev-Rjumin Alekszej Petrovics gróf, az orosz birodalom kancellárja. A levélből kitűnik, hogy a mindenható orosz kancellár már régi kapcsolatban állt a soproni borkereskedővel és az is, hogy Edlinger az ő közbelépésére nyerte vissza szabadságát. A kan-

cellária egykorú hivatalos német fordításában reánk maradt levél¹ azonban ezeken a magánvonatkozásokon túlmenően érdekes részleteket tár fel a soproni bor oroszországi fogadtatásával kapcsolatban:

„Monsieur, Ich habe dessen Zuschrift von 7-ten dieses wohl erhalten, und vergnüge mich durch meine Recommendation deren Befreyung bewürket zu haben, welches ich meiner Seithes, so an dieselben, wie an alle Nothleydende von Herzen gerne gethan habe und Sie zu der erlangten Freyheit Glückh wünsche.”

E bevezetés után a kancellár utal Edlingernek arra az ajánlatára, mely szerint az a legjobb minőségű magyar borból két kis hordót kínál fel. Ezt különös örömmel fogadja; a mennyiség neki elegendő is lenne, annál is inkább, miután ebből a borból meglehetősen nagy készlettel rendelkezik. Nem lát Edlinger számára hasznot abból, ha ő Edlinger részére egy nagyobb udvari szállításra szerezne rendelést (jöllehet ezt könnyűszerrel megtehetné), viszont mégis inkább a saját személyében szeretne rendelést adni, hogy Edlinger ne károsodjék. Kéri is mindjárt, hogy a két kis hordó helyett négy nagy hordót küldjön. Reméli, hogy a kitűnő minőség megtartása mellett – miután tekintélyes mennyiség forog szóban – átalagonként 60 rubelről 50 rubelre fogja Edlinger a bor árát leszállítani. A kancellár egyébként köti magát ehhez az árhoz („und nicht einen Copeken mehr”), hiszen Edlinger nyilván megtalálja így is a számítást. Reméli továbbá, hogy semmi nehézség nem jön közbe és Edlinger a szállítmányt mielőbb, de legkésőbb augusztus 31-ig elindítja, sőt Danzigig személyesen elkíséri, mert ebben az időszakban még ott lesznek az orosz hajók és posta-bárkák. Ha késne a szállítmány, fennállna annak a veszélye, hogy a hajók a borral együtt futnának be téli kikötőbe. Ugyanis a mostani körülmények között a szárazföldi szállítás nemcsak drága, de teljességgel kivihetetlen. A kancellár azt óhajtja, hogy Edlinger Danzigból is küldjön valakit tovább a szállítmánnyal; olyan személyt, akivel a kancellár a szállítmány megérkezésekor az elszámolást is megejthetné. Leg-

jobb lenne, ha Edlinger maga kísérné tovább a szállítmányt Danzigból. Ebből haszna származna Edlingernek, mivel ez esetben személyesen tárgyalhatnának az udvari és egyéb borszállításokról.

A kancellár a továbbiakban arra vonatkozóan szeretne tájékoztatást kapni, hogy kénezhető-e ez a borfajta anélkül, hogy a legcsekélyebb kárt szenvedné, s kénzés után nem lesz-e kénszaga a bornak. Azt is szeretné tudni: nagy hordóban, vagy inkább antalagban tárolható jobban ez a bor, hogy óborrá váljék. Besztuzsevrjumin azonnali választ vár e kérdéseire, – majd sorait francia nyelven zárja le: „Monsieur, Votre très affectionné ami G.

Edlinger borkereskedő
üvegerlege

A. P. Bestoucheff". Az aláírást azonban még egy utóirat is követi: ebben a kancellár közli, hogy korábban már vásárolt „soproni bor” címen egy borfajtát. Ez a bor azonban nem édes borfélé, hanem savanykásabb, de nem közönséges fajta; íze a rajnai és moseli borokhoz hasonlít, de inkább a moselihez, mint a rajnaihoz. Beszűzsev azt szeretné tudni: tulajdonképpen mi a neve ennek a bornak, hol kapható, milyen áron helyben és milyen áron szállítmányban, a költségeket Pétervárig számítva. E kérdésre is részletes választ kér.

Ezek után Edlinger útlevelet kér Oroszországba. A magyar kancellár kéri a titkos kancellária állásfoglalását: engedélyezhető-e az utazás az ismert előzmények után, vagy sem. A magyar kancellárnak az a véleménye, hogy Edlinger Vilmos Gottliebnek meg kellene engedni az utazást, azzal a feltétellel, hogy ez idő szerint porosz fennhatóság alatt álló területeken nem fog átutazni, még kevésbé fog azokon időzni, hanem Lengyelországon keresztül fog mind oda-, mind visszautazni. Edlinger valóban megkapta az útlevelet és rövidesen útnak indult Pétervár felé. 1760-ban ismét Sopronban találjuk.

Élete további sorsáról az újabb soproni helytörténeteszek munkáiból szedegethetjük össze az adatokat. Edlinger a következő 1760-as években még többször megfordult a cári Oroszországban. 1762. január 28-án emlékezik meg egy ilyen útról a közgyűlési jegyzőkönyv. Ekkor ugyanis kémkedés és erkölcstelen élet miatt tartóztatta le a városbíró. Majd az 1763. november 24-i tanácsjegyzőkönyv szerint alaposan rajta vesztett, a vámelénőr jelentette fel, hogy Edlinger köpenyébe varrva 100 prémet csempészett haza. Úgy látszik, az így támadt pörök felemésztették vagyonát és teljes szegénységben halt meg.²

Mégis nem maradt korunkra emlékezete látható jelek nélkül. Házáról, mint

műbarát hajlékáról, két korabeli forrás is megemlékezik, bár szintén csak azzal, hogy ez már a múlté. 1773-ban magát G. E. von R.-nek író utazó kerül Sopronba, leírja az „egykori” Edlinger-házat, amely olasz módra épült szobrokkal, karikatúrákkal és vázakkal ékesen, ugyanígy díszített a fölépcső, a mennyezet és másik három helyiség mennyezetét a bécsi neves Guglielmi festette ki. A szobákban dús aranyozás. Csak kár, mondja az útleírás, hogy szűk utcában áll az épület. Ezt a leírást az 1786-ban megjelent Korabinszky földrajzi lexikon is átveszi.³

Már most melyik volt az Edlinger ház? A legrégebbi telekkönyv szerint a ma ún. Somogyi-ház, a korábbi Domonkos utca (ma Mórincz Zsigmond utca) 2. számú ház 1734-ben Edlinger Gottlieb nevén szerepel, aki hősünk apja lehetett, 1748-ban már Vilmos Gottliebé a ház.⁴ A pörből kifolyólag 1768-ban árverezték el, akkor Brunano Lénárt kereskedő veszi meg.⁵ 1820 körül a még ma is díszes homlokzatot átdolgozták, de ránk maradt az igen szép faragott kapu Ganymedesz elrablásának ábrázolásával, a kapualj és a szomszédos helyiségek stukkódíszze, a lépcsőház szoborfülkéi. Guglielmi festményeinek persze nyoma sincs már. Amikor 1935 körül a Mátyás király utca megnyitása céljából a szomszédos házat lebontották, a hajdani Edlinger-ház odanéző oldalában egy atlaszt találtak, felette korintuszi pilaszter fejével. Ezek a töredékek ma a Liszt Ferenc Múzeumban vannak.⁶

Edlinger műpártolásának még egy emléke maradt fenn szinte a legutóbbi időkig. 1939-ben a soproni múzeum régi üvegkiállításán Farkas József iparfelügyelő gyűjteményéből látható volt egy 36 cm magas remek fedeles serleg ezzel a felírással: Gottlieb Wilhelm Edlinger. Sajnálatos módon a zárás előtt való napon a műtárgy felett lévő polc lezuhant és szilánkokra törte, csupán fényképe maradt fenn a múzeumban.⁷

2 Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. 1939. 332. lap. Említ még egy utat, amelyről IV. 4-én van szó a tanácsjegyzőkönyvben, valószínűleg az előbbi körvonalazott úttal lesz azonos.

3 Csatkaí Endre: Idegenek a régi Sopronról. 1938. 18-19. lap.

4 Thirring: Sopron háztulajdonosai. 1941. 261. lap.

5 Csatkaí Endre közlése.

6 Csatkaí-Dercsényi: Sopron és környékének műemlékei. 1956. 353. lap. A háznak Edlinger birtoklása után volt tulajdonosairól Soproni Hírlap 1935. március 17. és 21. Csatkaí: A Domonkos utca Somogyi házának régi gazdái.

7 Csatkaí Endre közlése.

Edlingernek volt egy majorja is a mai Végfordulat 8—10. szám alatt, ez 1736-ban szerepel először a telekkönyvben Edlinger Gottlieb, majd 1757-től Vilmos Gottlieb nevén. A csödtömegből 1762-ben Festetich Kristóf, a „vagyonserző” vásárolta meg.⁸

Edlinger a maga korához képest rendkívül érdekes jelenség; gazdag ember, pénzét nem sajnálja a művészettől sem, de elhatalmasodott rajta a mértéktelen szerzés vágya, s ez okozta bukását.

Tardy Lajos

Reviczky Gyula és Sopron

1888/9-ben többször találkozunk az akkor még egyetlen soproni magyar újságban, a Sopronban, Reviczky Gyula neves költőnk egy-egy munkájával. Felületes gondolatlan azt hihetnők, hogy a költőnek netán erősebb soproni kapcsolatai voltak. Aligha. Ebben az időben a vidéki újságírás gyakran kalózkodott, és a neves fővárosi író valamely másutt megjelent versét vagy novelláját közölte. Néha még azt is odabiggyesztették, hogy az újság eredeti tárcája, ebben a soproni sajtó az 1890-es években néha alaposan elvetette a sulykot, amikor Zola és Maupassant *eredeti* novelláját közölte. Persze a közönség szempontjából csak dicséretes volt a nagyok kiváló munkáinak terjesztése, mert a helyi vagy megyei termés többnyire a „szebblelkű” nők elmefuttatásából, ízetlen novellákból állott, amelyekben csak bájos és művelt leánykák, duhaj, de jóvágású fiatal emberek szerepeltek, itt-ott egy-egy kicsapongó férj, akit azonban a házias asszonyka jó útra térített stb. A verseket jámbor szerelmi suttagások jellemezték.

1888 legnagyobb részében Németh Ferenc szerkesztette a „Sopron”-t. A szabadságharcban részt vett, nemegyszer értékes visszaemlékezéseket is közölt, de a szépirodalmi részbe valami nagyobb lendületet nem vitt. Nem szabad, hogy megtévesszen valakit, aki a Sopronban böngészik, Gárdonyinak felettébb gyakran megjelenő neve novellák alatt. Gárdonyi akkor Győrött volt újságíró és e korból való novelláival a legkevésé adta

annak jelét, hogy valaha a legjobbak közé emelkedik. Lapos, szentimentális, humortalan dolgok ezek és jól esik tudni, hogy Gárdonyi maga is szégyellte ezeket, különösen mivel összegyűjtve akkoriban ki is adta, hogy egy-egy ilyen könyvecske révén valami jövedelemhez jusson.¹ Kapott-e a soproni „másodvirágzás”-ért némi tiszteletdíjat nem tudni, de feltételezhető, mert a laptulajdonos irodalom-pártoló ember volt, név szerint Gaár Vilmos.

Kerek száz évvel ezelőtt született Győr-szigeten, május 6-án. Sopronba 1884-ben került mint ügyvédjelölt, de tanított a kereskedelmi iskolában is. 1888-ban ügyvédi irodát nyitott. Itt egy kis statisztikai munkája meg is jelent könyvalakban. 1895-ben az igazságügyi minisztériumba került, később kúriai bíró lett. Számos jogi munka szerzője.² Sopronban született Vilmos nevű fia Budapesten jónevű festőképpen szerepelt.

1888. szeptember 29-én Németh hirtelen megvált a Soprontól és másnap már a laptulajdonos, Gaár lett a szerkesztő. És ezed a lap szintje a széles látókörű, irodalombarát vezető révén egyszeriben magasabb lett. Már ez év október 24-én megjelent az első Reviczky-vers: *Hogyha vársz még*. Az *Emmához* című rövid ciklus hatodik és egyúttal utolsó háromszakaszos darabja. A ciklus kesernyész hangon előadott szerelmi történet, halállal fenyegetőzik az ifjú szerelmes, ha érzelmeit nem viszonzozza a leány, megjelenik az okos mama, aki nem tartja

⁸ Thirring i. m. 226—227. lap és Csatkai Andre közlése.

¹ Jómagam is birtokolok apám és Bakonyi László hagyatékából ilyen füzeteket a szerző ajánló soraival. Cyprían. Győr, 1886. Szerelmes történetek. Győr, 1886. A szerelem titkai. Győr, 1888.

² Borovszky: Győr vármegye 173. lap.

kecsegtetőnek a házasságot, megkezdődik a pletyka, lemondó levél a lány részéről és végül a Sopronban közölt vers: ha a leány vár vagy tíz évet, a költő lesz a férje, még elviszi Velencébe is, holdvilágos esténként ismétli ott majd a holtomiglant, hanem hát:

„...addig én szerelmem,
Megöregszünk mind a ketten.”

Képzeltető, hogy fogadták a szirupos szerelmi zöngeményekhez szokott olvasók ezt a csattanót. Reviczkynek Emma nevű leány volt egyik ifjúkori szerelme, de ez a szerelmi összefoglalás későbbi és valószínűen nem a Sopron-ban jelent meg először. Hanem Gaár főrekvéseiben az akkori ismertebb írókat kívánta lapjában szerepeltetni és mint jogász, bizonyára szerződést is kötött velük, mert 1889. január elsején így köszöntötte újságja olvasóit:

„Szerkesztőségünk rövid ideje alatt szerencsések voltunk a tehetséges munkatársak egész csoportját megnyerni. *Rendes* munkatársaink a következők: Ábrányi Emil, Gárdonyi Géza, Gay Frigyes, Hevesiné Sikor Margit, Pajer Mihály, Porzsolts Kálmán, *Reviczky Gyula*, Thirring Gusztáv.”

Ábrányi Emil nagyszerű Rostand-fordításaival tette nevét igazán elismertté, színpalhasogató ünnepi versei ma már mesterkéltnek hatnak. Gárdonyi Géza ekkor már Szegeden volt hírlapíró. Figurák című ott megjelent kötetében, amelyhez Mikszáth írt vállveregető előszót, egyaránt felvett a Sopron-ban megjelentek közül is. Gay Frigyes kismartoni születésű tollforgató volt, később Szombathelyen élt, ha jól tudom, bíróképpen. Eppen 1889-ben jelent meg *Költemények* c. kötete a Litfass-nyomda termékeként. Hevesiné Kapuvárt élt mint Hevesi János polgári iskolai tanár felesége, Győrött született, korában kedvelt író volt és nemcsak vidéki, hanem fővárosi lapok is ajtót nyitottak egyébként nem nagyon jelentős novellái előtt. Pajer Mihály a

szomszédos Szentmargitán volt plébános. Porzsolts Kálmán több sikeres színdarab szerzője, a budapesti Népszínház kevésbé sikeres igazgatója, 1889-ben fiatal kezdő, később a Pesti Hírlapnak vezércikkírója és hurrázója. Thirring Gusztáv a később világhírű statisztikus neve szülővárosában jól ismert.

Ebben a sorban szerepelt tehát Reviczky Gyula is. Sőt e hirdetéssel egy számban „Év elején” címmel Heine-re emlékeztető kesernyész vezércikket hozt tőle a lap. Minthogy nagyon naphoz kötött írás, nem tételezem fel, hogy korábban másutt megjelent volna, legfeljebb azt, hogy egy időben máshová is odaadta az író, ekkoriban már nagyon beteg volt, szüksége volt a pénzre. Az biztos, hogy prózai írásait nem gyűjtötték össze és így az újévi cikk teljes közlése nem indokolatlan.

„Ha szellemes csevegő volnék, ami hál Isten nem vagyok, avval kezdhetném cikkemet, hogy például elbeszelnék egy adomát az oly kegyesen partivált Bizay³ életéből, vagy elmondanám, hogy legújabb állítások szerint a Shakespere neve alatt ismeretes drámákat nem a strattfordi mészáros fia, hanem Verulamí Baco írta,⁴ vagy pedig felvetném a kérdést, igaz-e, hogy Tugeneyev a nihilistákalkal rokonszenvezett. Kezdhethetném így is: Mikor a nagy Napóleon oroszországi hadjáratára indult... vagy pedig: mint Sarah Bernhardt⁵... avagy: Én is megnéztem a szingalokat,⁶ mikor Budapesten jártak... Mert szellemes csevegőnél a legelső szabály, hogy előadásában lehető nagy vargabetűket kanyarítson, s mentül később és váratlanabbul fogjon tárgyához. Az „in medias res” nála elavult szabály, mit holmi neveléses vasikalaposok találtak fel s a közmondások közt is legkevésbé szereti azt, amely így hangzik: „Legjobb az egyenes az út.” Inkább azt a másikat tartsa szem előtt, hogy „minden út Rómába vezet”, úgy okoskodván, hogy akár az üllői, akár a

3 Bizay Mihályról sok mende-monda járta a maga korában. Tóth Béla: Szájruól szájra című kötetében ad róla felvilágosítást (1901. 115. lap). 1800 körül született, ingyenélő pályát választott és „fiatalkorában földesurak tányérnyalója lett.” 1888-ban halt meg, miután megmutatta, hogy Magyarországon a semmittevés jövedelmező foglalkozás, mert jómódú emberként halt meg egy évvel Reviczky előtt, 1888-ban. A „Nemzet bárója” néven volt ismeretes, ugyanis báró Zaynak hívta magát. A Bizay névből megtartotta a B betűt, a pontot hozzá az i-ről vette.

4 Ma is fel-felbukkanó feltevés.

6 Kiváló francia tragika volt.

6 Ceylon lakosai.

kerepesi útról⁷, akár a császárfürdőből indul el, végre mégis csak kiér a váci utcára, akár Bizayval, akár Verulami Bacoval, akár Phaedralval, akár Napóleonnal, akár a szingálokkal kezdi meg csevegését, végre mégis oda lyukad ki, ahová akar. Mert mit tegyen a szegény csevegő, akinek 5–6 kutyanyelvet apró betűkkel kell tele írnia, ha fejében az eszméknek parányi csírája sincsen, ha egyáltalán nincs mondanivalója! A céltalan kerülgetésekkel legalább fogy a tér és a hosszú térre eresztésének fogásának meg van az a haszna is, hogy ételnek látszik a hig leves.

Bocsánatot kérek, hogy én is ily tárgyamhoz nem tartozó dolgokat darálok, mert hiszen eleve kijelentettem, hogy nem vagyok „szellemes csevegő”. Nos hát ez egyszer én is ez irodalmi kérészek hibájába estem: nincs mondani valóm. Tárgyam soványsága oka, nem én.

Az új esztendőről akarok elmélkedni. Új esztendő? Hát mi az új esztendő? Folytatása a réginek. Minden úgy lesz, amint volt; a nevek változnak, a lényeg marad. Az emberek új reményekkel kezdik, régi csalódásokkal végzik. Új jövevények lépnek a világba, új küzdelmekre; fáradtak lefekszenek örök pihenésre. Az éhség és szerelem tovább fogja hajtani az emberiség millióit; a gyáva tömeg meghajol a siker előtt, az élelmes zörgetőnek megnyílik a boldogulás ajtaja s a szerénys egyenes lelkűt visszakergetik a kutyaóiba. A régi unalmas, elcsépett, a világ kezdete óta nyikorgó nóta vigasztalan refrénjével. Alles schon da gewesen.⁸

Ime csak ennyi mondanivalóm van az új év elején. Mondtam, hogy tárgyam rendkívül sovány és sokért nem adnám, ha csevegő zszurnalisztáink tehetségével bírnék és semmivel hasábot tudnék teleírni zamatos és keresett magyar stílusban, adomákkal, idézetekkel, szójátékokkal, tájszókkal fűszerezve. Még megérném, hogy népszerű ember váljék belőlem és konkurenciát csinálnék... no nem akarom megmondani, hogy kiknek, mert sokan vannak ők, annyian, mint az ég madarai, a tenger homokszemei.

Meg aztán hálátlanság volna azokat a jólelkű csevegőket bántani. Mi poeták jóltevőinknek tekintjük őket, mint az üresség és eszmétlenség villámhárítói. Mert akinek életében nem volt egy gondolata sem, akinek fejében eszme, szívében érzelem akkorka sincs, mint az i betűn a pont, az ma már nem rigmusokat kántál (mint hajdan), hanem cseveg.

Isten szaporítsa meg tehát a csevegők számát, hadd hulljon a férgese és tisztuljon a költők gárdája... Azért is midőn Arany Jánossal azt kívánom: Adjon Isten, ami nincs Ez új esz'endőben... Hozzágondolom, szaporítsa a csevegőket is és nyisson a lapokban mentől több teret csevegéseikre, mert ha nem írhatnak szellemes karcolatokat, okvetlenül verseket fognak írni. Quod deus avertat.⁹

Reviczky nevével 1889. július 27-én találkozunk ismét a Sopron hasábjain. Ezúttal is a kontár írók ellen hadakozik a „Siralmas nóta” című költeményében: „Kézműves írók a fejére nőnek A nótás kapakaszakerülőnek, Aki jólétből, hírből kiszorítva Türelemmel csak vár vár, mint a birka” — ezek a zárósorok. A közlésnek azonban a szomorú fonákja, hogy ekkor Reviczky már halott volt, július 11-én hunyt el eléggé elhagyatva. Maga a vers sem volt újkeletű és persze nem a Sopron közölte először. A sajtóság az, hogy a helyi lap egy szóval sem emlékezett meg „lekötött” költőjének haláláról a tényleges halálozási nap körül és a vers közlésekor sem említették a szomorú körülményt, ellenben csak később, augusztus 10-én jelent meg tárca ezzel a címmel: Reviczky Gyula emlékezete, Théthi S. J. névjelzéssel.

Járt-e Sopronban Reviczky, bizonytalan. A nemzetség igen szétágazó volt. A költő halála évében lakott egy Reviczky Sopronban: Aurél törvényszéki jegyző, akit abban az esztendőben Illavára helyeztek át.¹⁰ Hogy azonban a költő családi ágával tartottak-e a többiek kapcsolatot, valószínűtlen. A költő apja, Kálmán, hírhedt tékozló volt, elherdálta a maga vagyont, a feleségéét, sőt kis-korú Gyula fiáé is. A költő pedig nagyon

7 A budapesti Rákóczi út hajdani neve Kerepesi út volt.

8 Minden volt már egyszer a világon. Azaz: semmi sem új a nap alatt.

9 Amit Isten hártson el.

10 Sopron, 1889. 41. szám.

demokratikus szellemű ember hírében állott: maga is örökös nyomorral küzdött és szava nem a felső tízezerhez szólt,

hanem azokhoz, akik az egész világon sorstól sújtottak voltak.

Csatkai Endre

Adatok a soproni görögök történetéből

A török uralom megszűnte után hamarosan nagy számban telepedtek meg a magyar városokban szerb telepések. Nyomukban a gyors meggazdagodás reményétől fűtve megjelennek a görögök és makedónok. Nagyobb tömegben a keleti kereskedelmet megkönnyítő passzarováci béke után lepték el a magyar városokat, úgyhogy a XVIII. sz. közepe táján már nem volt egyetlen jelentősebb magyar város sem, ahol a kereskedelem döntően nem a görög kereskedők kezében lett volna.¹ A törökországi görög kereskedelem fő központja Bécs volt. Az osztrák fővárosba irányuló kereskedelem vízi úton Pozsonyon, szárazföldi úton pedig Mosonon, ill. Sopronon keresztül bonyolódott le. A XVIII. sz. vége felé kezdett mind jelentősebb lenni a Nagykanizsa—Sopron—Bécs útvonal is, bár ez mindvégig jelentéktelen maradt az előzőkhöz viszonyítva. A bécsi kereskedelmi út mentén fekvő Sopronban is — más magyar városokhoz hasonlóan — a XVIII. sz. 20-as, 30-as éveiben jelentek meg a görögök. Csatkai Endre a „Rácok és görögök a régi Sopronban” c. cikkében²

vázolja a soproni görögök tevékenységét és életét. Az ott közölteket megerősítik a magyarországi görögök történetének kutatása közben újabban talált adatok is.

A soproni görögök kétségtelenül főképpen disznókereskedéssel foglalkoztak. Szoros kapcsolatban álltak a zimonyi görög sertéshízlaló társasággal (kompániával) s évente kb. 80 000 sertést szállítottak Zimonyból Sopronon keresztül Bécsbe.³

A pesti görög egyházközség egyik, a XVIII. század utolsó évtizedéből származó kézírata 19 magyar várost sorol fel, ahol görög alapítású templom vagy kápolna volt.⁴ Ezek között találjuk Sopron nevét is. E tudósítás alapján megállapíthatjuk, hogy a soproni görög kápolna II. József uralkodása alatt épült. Csaplovics János 1821-i tudósításában olvashatjuk,⁵ hogy a kis létszámú görögöknek saját kápolnájuk van. Ez a Csatkai szerint Kis u. 11. sz. alatt lévő imaház nem sokáig működött, mert a soproni tanácsjegyzőkönyv 1839. évi 2814-es számú határozatában Karamath János zimonyi kereskedő bizonylatot kér, hogy Sopronban már „seit

1 A görögök magyarországi tevékenységére vonatkozó általános irodalom: Schäfer L.: A görögök vezetőszerpene Magyarországon a korai kapitalizmus kialakulásában. Bp. 1930. Közgazdasági Szemle 54 (1930.) 32–54, 109–141. Horváth E.: Az Újgörögök. Bp. 1943.

2 Új Sopronvármegye 1941. IV. 26. sz.

3 M. Schwartner: Statistik des Königreichs Ungarn. Pest 1798. 159. 1.

4 Horváth E.: Zavirasz György élete és munkái. Bp. 1937. 5. 1. Marczali: Magyarország története II. József korában I. 118. lap. II. József alatt ott, ahol 10–22 család élt, templom építésére kértek engedélyt.

5 Topographisch-statistisches Archiv des Königreichs Ungarn. II. kötet Wien, 1821. 430. lap. A soproni Pócsi utca (régebben Kis utca, Kis Pócsi utca) 11-es számú házának udvarán álló, ma raktárnak használt épületet a köztudat régtől fogva a görögök hajdani kápolnájának tartja. A háznak tömördek lakója van és ezt a részt lomtárnak, régebben prësháznak használták. Egyébként a népi humor Blunzkessel néven emlegeti az ütött-kopott, toldott-foldott házat. Nagy becsületnek sohasem örvendett. Mikor 1898-ban tűz ütött ki, azt írta róla a Soproni Napló (V. 5.): bátran leéghetett volna. 1924-ben a Sopronvármegye c. lap hívta fel rá ismét a figyelmet. „Elfeledett soproni műemlék. Pincekápolna a Kis utcában” volt a cikk címe, persze riporteri túlzásokkal. Még ma is megvan a 18. századból származó egyszerűbb stukkódísz, de az 1924-ben még hallomásból emlegetett freskónak semmi nyoma. (1924. VIII. 31.) A Storno-gyűjteményben őrzött egyik koraközépkori Madonna-szobor állítólag a kápolnában állott, egyébként az alt-öttingeni kegyszobor másolata. (Lásd Endrédy Zoltán: Boldogasszony Sopron felett. 1948. 23. lap.)

6 Csatkai Endre szíves közlése.

langer Zeit keine griechische Kapelle existiere".⁶ A soproni görögök gazdagságára fényt vet az a tény is, hogy kis számuk ellenére pópát is tartot'ak, aki „az ő ritusuk szerint istentiszteletet tartott”.

Bár a soproni görögök nagy része műveltség tekintetében alacsony fokon állt, akadt köztük azonban néhány, aki képezte magát és érdeklődött a tudományok iránt. Így pl. a Meletiosz-féle görög nyelvű egyháztörténet⁷ előfizetői között olvashatjuk a soproni Pe'rosz Pulovics nevét is. Néhány görög az ev. líceumban tanult. A már ismert Gyorgyevics Demeteren, Kulovics Ferencen és Csokorlán Istvánon kívül a soproni líceumba jött tanulni Dionisziosz Popovics budai görögkeleti püspök fia is. Popovics püspök – eredeti nevén Papajannuszisz – Makedóniából származott. Kozániban mint pap és tanító működött. Ott született Chariton nevű fia, aki később Euphronius Raphael nevet vette fel. Dionisziosz Popovics 1790–1828 közt viselte a budai püspöki méltóságot. A görögországi Kozáni város könyvtárában van egy irat,⁸ amelyet 1795. aug. 30-án Sopronban állítottak ki arról, hogy Chariton Popovics, a püspök fia „in schola rhe'orum” két évén át jól tanult és jól viselkedett. A bizonyítványt Daniel Stanislaides és Jonathan Wietoris írta alá. Ugyancsak a kozáni könyvtárban őrzik Chariton Popovics négy soproni vonatkozású iskolai jegyzetét is:⁹ „Historia naturalis in compendium revocata per Auditores classis III. Sopronii 1792.”, „Religionem a theol-

gia distinctam quod essentiales et fundamentales articulos ad arta membra revocatum recensuerunt III. Coll. Sopronienses auditores minores. Anno 1793. Sopronii.” „Logicam cell. Federi notis animadversionibus dispunxerunt auditores classis III. Sopronii 1794.”, „Instit. Philos. Sectio praeliminaris... 1795. Sopronia”. Popovics Chariton 2 évi soproni tartózkodás után Sárospatakra majd Késmárkra ment tanulmányai folytatására. Utána Pesten, Bécsben, Temesvárott és Csernovicban tanított az ottani görög iskolákban. Közben sok tudományos könyvet is írt, úgyhogy a szórványgörögség egyik szellemi vezére lett. Az egyik kéziratban Popovics felsorolja magyarországi barátait, Sopronból a következőket említi: Dimitriosz Kácanosz, Paulus v. Baietz, Therese v. Artner, Samuel Torkos, Joh. Mich. Asbóth, Doris Asbóth, Petrus Raitsch, Eleonóra v. Artner, Jonathan Wietoris, Daniel Stanislaides, Susanna Stanislaides.

A soproni görögök a magyarországi görög telepések életében fontosabb szerepet nem tölthettek be. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy létszámuk mindvégig csekély volt. Fényes Elek statisztikája¹⁰ szerint 1840-ben 18 görög élt Sopronban. Ugyanez a Fényes E. a Geographiai szótárában, amely 1851-ben jelent meg, már nem említi óhitűeket Sopronban. Ezek szerint több mint száz éve, hogy a görögök eltűntek Sopronból, amelynek állatkereskedelmét kb. egy évszázadon át ők tartották a kezükben.

Füves Ödön

7 Meletiu: *Ekklisziász iki Isztoria*. Wien, 1783.

8 A. Szigalasz: *Archa kje vivlothike Ditikisz Makedoniasz*. Szaloniki. 1939. 73. I.

9 Horváth E.: *Görög könyvtárak és levéltárak magyarországi vonatkozásai*. Egy. Philológiai Közlöny 1939. 393. lap.

10 *Magyarország statisztikája I. kötet*. Pest, 1824. 50. lap.

Különös hang Ferenc József első soproni látogatásával kapcsolatban

A Habsburgok soproni látogatásával kapcsolatban többnyire nagy parádék folytak a városban. A nép számára — egyéb szórakozás és látványosság híján — persze nagy napokat jelentett az efféle. Az igazi érzület tán 1683-ban tört fel, amikor a bécsi ostrom idején Thököly kezében volt Sopron, és ugyancsak becsmérő kifejezések hangzottak el az uralkodóról nyílt utcán, ahogy erről a Csányi-krónika nagy kedélyesen (és nyilván belső megelégedéssel) beszámol. A polgáriasan gondolkodó II. József soproni látogatása előtt 1770-ben intést kapott a tanács, hogy semmi ünnepséget nem szabad rendezni. Azt persze nem tilthatta meg, hogy elutazása után aranybetűkkel leírják a tanácsjegyzőkönyvbe itt-időzése alatt viselt dolgait. Uralkodása alatt unokaöccse, a későbbi I. Ferenc utazott át a városon, akkor is megjött az utasítás. Mikor azonban ő lett az uralkodó, akkor alaposan kitétek a soproniak magukért, éppen úgy, mint mikor öccsei látogatták a várost. Annál érdekesebb, hogy az 1840-es években, amidőn már az 1848-as demokrácia előszelei behatoltak a város falai közé, egy Habsburg-látogatás szintén nagyobb hivatalos ünnepség nélkül zajlott le. Igaz, hogy csak három gyermekről volt szó, köztük a későbbi

Ferenc Józsefről, Miksáról, a majdani mexikói császárról, mégis V. Ferdinándnak, a királynak az unokaöccsei voltak. Nevelőjükkel az országot járták. A rendelkezés veleje ez volt: „különös nagy tisztelettel ne fogadtassanak.” De még így is elég parádét írtak elő a városnak. A lovas polgárőrségnek meghagyták, hogy az ifjakat a Magyar-kaputól, ahová Cenk felől érkeztek, a Bécsi-kapuig „benyargalva elkísérjék”. „Egy század gyalog zene nélkül a piacon” álljon fel, hárman fogadják a város vezetői részéről „hóduló” tisztelettel. A járás szolgabírója már nagyobb izgalomban lehetett és átirta a városnak, hogy a hidak rendben legyenek a város külső területén, mire a tanácsjegyzőkönyv megnyugtató végzést ad: „A szükséges rendelkezések már előre meg tétetvén, ezen levél tudományul szolgál.”

Nagyobb vizet tehát nem zavart a látogatás, a krónikások röviden emlegetik csak. Mint érdekességet írjuk meg, hogy István nádor, azaz szintén Habsburg, 1847-ben történt látogatása alkalmából a brennbergi bányászoknak október 2-án a városba kellett tisztelgésre bejönni (Tanácsjegyzőkönyvek 1843: 3414, 3439; 1847: 4485).

L. E.

Adalékok Sopron megye történetírójának életéhez

Nagy Imre kúriai bíró, akadémikus, több oklevéltár — köztük Sopron megyéé is — szerkesztője, a Sopron megyei Németkeresztúron született 1822-ben.¹ Felsőbb iskoláit Sopronban végezte, hol 1838—40-ben bölcsészhallgató volt. Ekkoriban írogatott, fordíthatott színdarabokat, lírai költeményeket; több költeménye a soproni „Magyar Társaság” ér-

demkönyvébe került. Itt ismerkedett meg Petőfi Sándorral, ki „... Sopronban létekor idejét többnyire velünk és köztünk töltötte el s költeményeit közlé velünk.”² Petőfi ebben az időben „legközelebb állt Orlayhoz és lakótársaihoz, kik közül kivált Nagy Imrét, a későbbi történetírót és Lantay Sándort szerette.”³ Hatvány, a költő és Nagy Imre közötti szoros ba-

1 Életét és műveinek részletes ismertetését lásd: Szinnyei J.: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1903. IX. k. 598—601. old.

2 Nagy Imre: Petőfi egy ifjúkori leveléről. Vasárnapi Ujság, 1866. jan. 10. A cikkre hivatkozik Hatvány: Így élt Petőfi, Bp. 1955. 448. old.

3 Ferenczi: Petőfi életrajza, Bp. 1896. I. k. 169. old.

ráságot is megemlíti.⁴ Ezt igazolja az a körülmény is, hogy az egyetlen fennmaradt levelet — mely Petőfi katonai életének szenvedéseit híven rajzolja — a költő éppen Nagy Imréhez intézte.⁵

Az 1848-as év a Sopron vármegyei tisztviselők között találta, ősszel pedig a nemzetőrök közé állt be. Mint a soproni nemzetőr század tagja, vett részt a Dobravánál lezajlott csatában.⁶

A szabadságharc után jogi pályán működött. Az 1860-as évek elején Kőszegre került táblai ülnöknek. Ekkor vált szorosabbra kapcsolata Ráth Károly akadémikussal és Vég hely Dezső joggyakorokkal. Ők hárman alakították meg 1863-ban a *Dunántúli Történetkedvelők* tudományos társaságát. Ez a társaság, mely a Magyar Történelmi Társulat elődjének szerepét töltötte be, igen komoly és értékes munkát végzett, s több területen is előkészítette a talajt a Történelmi Társulat megalakulásához.

Az összejöveleken a tagok tudományos értekezéseiket olvasták fel. Nagy Imre — a társaság egyik vezetője — szinte minden alkalommal szerepelt, többször Sopronnal kapcsolatban tartott előadást. Így például az 1864 februárjában Csöngén tartott összejövetelen a Sopron környéki XIII. századi, már elpusztult magyar helységek történetét ismertette.⁷ 1865 februárjában a répcseszemei gyűlésen a Ferő távában állítólag elsüllyedt falvakról szóló adatok cáfolatát nyújtotta,⁸ míg a következő év

végén ugyanott a Sopron vármegyei elpusztult helységek neveit ismertette.⁹

A Történetkedvelők harmadik összejövetelükön, 1864-ben elhatározták: további munkásságukat arra irányozzák, hogy az egyes vármegyék monográfiáinak megírásához adatokat szerezzenek. Az első jelentkezők egyike Nagy Imre volt, ki *elvállalta Sopron vármegye monográfiájának megírását*.¹⁰

A Történetkedvelők orgánuma a Győri Történelmi és Régészeti Füzetek című kiadvány volt. Nagy állandó munkatársként működött. Itt jelentette meg 1863-tól kezdve *Sopronnal kapcsolatos cikkeit* is: „Mayd, Zazloph... Sopron megyei régi helységekről”¹¹ és „Sopron város délnyugati környéke a XIII. században.”¹²

A Történetkedvelők igen sokat segítettek Pesty Frigyes akadémikusnak, hogy sikerüljön tervét — egy történelmi lap alapítását — megvalósítani. Mikor megtudták, hogy Pestynek sürgősen szüksége van értekezésekre, Nagy azonnal cselekedett!¹³ S midőn a történelmi lap — a Századok — 1867-ben végre megjelent, a Történetkedvelők újból szívesen foglalkoztak a folyóirat népszerűsítésével; előfizetőket szereztek, példányokat továbbítottak¹⁴ és maguk is mint szerzők közreműködtek.

A Történetkedvelők utolsó összejövetelükön — 1867-ben — elhatározták, hogy beolvadnak az általuk előkészített Magyar Történelmi Társulatba.¹⁵ Nagy Imre tagja lett az igazgatóválasztmányának, és

4 *Hatvany* i. m. 439. old.

5 V. ö. *Ferenczi* i. m. 182. old. A levelet először Nagy Imre mutatta be a *Vasárnapi Újság* 1866. évfolyamában. Újra kiadta *Halasi: Petőfi-reliquiák*, 45. old. A levelet közli teljes terjedelmében *Ferenczi* is i. m. 182–184. old.

6 V. ö. br. *Radvánszky: Emlékbeszéd Nagy Imre felett. Turul*, 1895. 2. old.

7 *A Hon* 1864. 42. sz.

8 *Pesti Napló*, 1865. 57. sz.

9 *Nagy Imre: A dunántúli történetkedvelők. Emlékkönyv*, Bp. 1892. 79. old.

10 *U. ott*, 74. old.

11 *Győri történelmi és régészeti füzetek* 1863.

12 *U. ott*, 1868.

13 „... el akartam küldeni a fertőben elsüllyedt helységekről írt értekezésemet is, azonban még pótolni valóm van benne... Ez okozta leginkább megkésésemet, most azonban már tovább nem várhatva, küldöm e másik kettőt, ... Amint készen leszek a harmadikkal, azt is azonnal küldeni fogom...” *Nagy Imre levele Pesty Frigyeshez*, 1865. szept. 20. *OSZKK Levelestár*.

14 „A Századok 15 példányát múlt alkalommal megkaptam, egy példányt adtam... Lajosnak, egyet Szombathelyre az ottani premontrei főgymnasium könyvtárába... Még ezen felül szerzendek úgy hiszem 20 aláírást, kérek tehát még 20 példányt az 1-ső füzetből...” *Nagy Imre levele Pesty Frigyeshez*, 1867. szept. 19. *OSZKK Fol. Hung.* 1115. II. ff. 130.

15 V. ö. *Századok* 1867. 215–6. old.

igen komoly ténykedést fejtett ki a Társulat erősítése érdekében. Több — a Nemzeti Múzeum kéziratárában őrzött — levele tanúskodik eredményes tagszerző munkájáról.¹⁶

Munkásságát megbecsülve az Akadémia levelező tagjává választották. Székfoglaló értekezése szintén szeretett megjéjével kapcsolatos: „A Lajta mint határfolyam” — nagy sikert aratott.

1883-ban a Magyar Történelmi Társulat Sopronban tartott vándorgyűlést. Az augusztus 22-i ünnepélyes gyűlésen hangzott el Nagy Imrének *Sopron múltjáról* szóló értékes előadása.¹⁷ A kutatásokat a történészek csoportokba osztva végezték. Nagy Imre a ligvándi bizottság elnöke lett,¹⁸ s ezért ő állította össze a gr. Niczky-családnak Ligvándon, az urasági kastélyban őrzött levéltára megvizsgálására küldött bizottság jelentését.¹⁹

A múlt század 80-as éveiben a Tisza-féle reakciós nemzeti politikai következtében mozgalom indult a helységnevek *magyarosítására*, illetőleg a régi történelmi emlékü helynevek visszaállítására. Emiatt a megyék törvényhatóságai gyakran fordultak a Történelmi Társulathoz.²⁰ 1887-ben a Társulat Nagy Imrét bízta meg a Bars megye idegen hangzású községneveinek visszamagyarosítására alakult bizottság elnöki tisztségével.

Sopron megye alispánja már két évvel ezelőtt levelet intézett ez ügyben Nagy Imréhez.²¹ Az alispán közölte, hogy elrendelte a megye területén fekvő, de nem magyar hangzású községek nevének megmagyarosítása céljából tárgyalások megindítását. Az egyes községek nyilatkozatait átadták a Sopron történetével foglalkozó Stessel Józsefnek,²² hogy tör-

téneti szempontból mondjon véleményt. Stessel viszont Nagy Imrére hivatkozott, s ezért az alispán elküldte Nagynak jegyzeteit azzal a kéréssel: „...a kérdéses ügyben becses véleményét velem szintén közölni szíveskedjék...”

Ugyanakkor Sopron vármegye kiadóhivatala is Nagy Imre bevonását kérte a tárgyalásokba, utalva arra, hogy „Míg megyénk monográfiáját nem bírjuk és ennek kapcsán régi geográfánk helyneveire nézve kellően tájékozva nem leszünk, illetőleg míg megyénk múltjának alapos ismerői, jeles tudósaink, Nagy Imre és Paur Iván urak, mint illetékes bírák ez ügyben, nem nyilatkoztak: addig a községnevek magyarosításának kérdését biztosan és helyesen megoldani nem lehet.”²³

Tehát újból felmerült a megye *monográfiájának* kérdése, melynek megírását Nagy Imre több mint húsz éve elhatározta.

A tárgyalások megkezdődtek ebben az ügyben is. Sopron megye törvényhatósági bizottságának 1885. május 19-én tartott tavaszi közgyűlésén bemutatták Nagy Imre levelét, melyben közölte feltételeit, amelyek teljesítése esetén vállalkozna a megye történetének megírására. Ugyanakkor ismertették az állandó választmány véleményét, mely szerint a mű költségeinek fedezésére a nemesi pénztár nem képes. Ezért javasolták, „a megye közönsége a történet megírására irányult szándékáról egyelőre mondjon le.”²⁴ Ennek ellenére a közgyűlés határozata így hangzott: „...tekintve, hogy ezen pénztár hasonló kulturális céloknak szolgál, tekintve, hogy a történet megírása által azoknak és azok őseinek emel emléket,

16 Lásd Pesty Frigyeshez intézett leveleit 1867–68-ból. *OSZKK Levelestár és OSZKK Fol. Hung.* 1115. II. ff. 132. 135.

17 *Emlékkönyv* a Magyar Történelmi Társulat Sopronban való időzése alkalmából. Bp. 1883. 48–88. old. I. Történeti rész II. A város birtokairól. III. A Fertő tava régente. IV. Függelék.

18 *U. ott* 11. old. és *Lukinich*: A Magyar Történelmi Társulat története. Bp. 1918. 56–57. old.

19 *Emlékkönyv* 117–119. old.

20 V. ö. *Lukinich* i. m. 59–60. old.

21 Sopron megye alispánjának levele Nagy Imréhez, 1885. jan. 6. *OSZKK Fol. Hung.* 1097. ff. 88.

22 *Stessel* a hg. Esterházy-féle uradalom főpénztárnoka volt, de történeti kutatásokkal is foglalkozott — főleg Sopronnal kapcsolatban. V. ö. *Szinnyei* i. m. XIII. k. Bp. 1908. 37–38. old.

23 Sopron vármegye Kiadói Hivatalának átirata az alispáni hivatalhoz. *OSZKK Fol. Hung.* 1097. ff. 90.

24 Sopron megye köztörvényhatósági bizottságának Sopronban 1885. május 19-én tartott rendes tavaszi közgyűléséről felvett jegyzőkönyv kivonata. *OSZKK Fol. Hung.* 1097. ff. 98.

kik ezen nemesi pénztárt megteremtették, tekintve, hogy az adott alkalommal kötelessége a megyének multja megírására áldozatot is hozni, — elrendeli, hogy a nemesi pénztár kamataiból e célra évente 1000 Ft-ot kihatva azt a történelem megírására szánt alaphoz csatolja, mindaddig, míg a költségek fedezésére szükséges összeg meg nem lesz...²⁵

Ugyanekkor felkérték Nagy Imrét: nyilatkozzék újból feltételeiről. Nagy júliusban válaszolt, ismertette feltételeit, valamint közölte, hogy a nyáron Sopronba utazik személyes tárgyalások végett. Ez meg is történt, de sajnos ugyanakkor az alispán, az érdekeltek Soprontól távol voltak.²⁶

A tárgyalások végül is sikerrel jártak, hiszen 1889-ben megjelent *Sopron vármegye történetének I. kötete*. Ez a kötet 443 oklevelet tartalmaz, az 1156 és 1411 közötti időkből. Az oklevéltár ismertetője — Pór Antal — szerint²⁷ „...oklevéltáraink közt alig van egy, mely adatai gazdagságára nézve e kötetet meghaladná.” Ugyanakkor hiányolja, hogy a kötetnek nincs név- és tágymutatója.

Két év múlva megjelent az oklevéltár II. kötete. Az összesen 833 oklevél negyvennél több levéltárból került elő, s anyaga Fejérpataky véleménye szerint is igen nagybecsű!²⁸

A megyetörténet első köteteinek megjelenése utáni időben folytatódtak a magyarosítással kapcsolatos tárgyalások. Az alispán megküldte Nagy Imrének azon községek névjegyzékét, melyek neveit magyarosítanák — az óhajtott új névvel együtt.²⁹ „Amennyiben most már

ezen magyarosítás Méltóságod véleménye szerint is foganatosítandó volna, van szerencsém hivatalos tisztelettel felkérni, hogy... véleményét velem közölni sziveskedjék.”³⁰

Nincs rá adatunk és nem is valószínű, hogy Nagy még sokáig foglalkozott volna a magyarosítás kérdésével, hiszen ebben az időben már súlyos beteg volt, s emiatt nem tudta befejezni kedves megyéje történetének megírását sem. Eddig is megnehezítette Sopronnal kapcsolatos munkásságát hivatalos elfoglaltsága,³¹ családi gondja,³² és egyéb okmánypublikációkkal kapcsolatos tennivalója. 1884-ben kelt leveléből láthatjuk, egyszerre mennyi mindenfélével kellett foglalkoznia. „...Az Anjoukori IV. kötete most kerül ki a sajtó alól, Codex Patrius folytatása vajudik, Zichy szünetel még mindig... A Barcza család címerének megkeresése végett irtam két felé is... Fejérpataky reám szóta a Kisfaludy család címerének ismertetését...”³³

Utolsó adatunk 1892 végén írott leveléből való és Sopron megye kitűnő historikusának betegségére vonatkozik. „...Én már november hó eleje óta súlyos beteg vagyok, írásomon is láthatod, négy hét óta fekszem. Csak a napokban kelhetek fel pár órára... Négy hét óta nem voltam ki a szobából sem, s így nagy gyűlésünkre sem mehettem el...”³⁴ Hosszas betegeskedés után 1894-ben hunyt el.

Akadémiai emlékezésében Fejérpataky hangsúlyozta, hogy „Nagy Imre működése a magyar oklevéltan terén, az oklevél publikálás szempontjából új korszakot nyit meg. Fáradhatatlan buzgalma, lelkiismeretes pontossága századok mu-

25 U. ott.

26 V. ö. OSZKK Fol. Hung. 1097. ff. 99.

27 Századok 1889. 794–95. old.

28 Fejérpataky: Alsószopori Nagy Imre emlékezete. Emlékezésedek a Magyar Tudományos Akadémia tagjairól. Bp. 1899. IX. k. 78. old.

29 A községek névjegyzékét az óhajtott névvel együtt lásd OSZKK Fol. Hung. 1097. ff. 89.

30 Sopron megye alispánjának levele Nagy Imréhez, 1892. márc. 28. OSZKK Fol. Hung. 1097. ff. 100. Végül az alispán felveti, hogy más községek magyarosítása is szóba kerülhet, ha azt Nagy Imre kívánatosnak tartaná. „...sziveskedjék ez iránti javaslatait velem egyúttal szintén közölni.”

31 „...én többnyire íróasztalomhoz vagyok leláncolva hivatalos munkám sokasága által, csak néha jut egy kis időm, hogy kedvencz foglalkozásomnak a történelmi búvárlatnak is szentelhessek néhány percet.” lásd levelét Nagy Ivánhoz. 1881. dec. 30. OSZKK Levelestár.

32 „...négy gyermekem nevelése elég gondot ad, munkám is van elég, csak győzhetném.” Lásd Nagy Ivánhoz intézett levelét. 1883. u. ott.

33 Nagy Imre levele Nagy Ivánhoz, 1884. u. ott.

34 Nagy Imre levele Nagy Ivánhoz, 1892. dec. 15. u. ott.

lasztását tette jóvá.”³⁵ Nagy nem volt fel-
dolgozó történetíró, munkásságát a tíz-
ezret meghaladó publikált oklevéltömeg
bizonyítja. Viszont a feldolgozást mindig
meg kell előzn'e a gyűjtő munkának,
„... valakinek meg kellett vetnie az

alapot, amelyre a feldolgozó biztosan
épít. Az ily alapvetőnek, önfeléldozó
munkásnak biztosítva van helye a nem-
zeti tudomány történetében.”³⁶

Mann Miklós

Soproni diákok kollégium nélkül

A magyar közoktatás történetében csu-
pán a felszabadulás utáni kultúrpolitika
tette lehetővé a középiskolások szállásá-
nak, ellátásának szinte hiánytalan meg-
oldását. Emelkedett a műlthoz képest
iskoláink száma, s a legtöbbhöz kollé-
gium és menza is épült. A kérdés váro-
sunk életében már századokat ért meg,
s a nehézségek felszámolására számos,
de rendszerint kis eredményű kísérlet
történt.

A 17. és 18. században két gimnázium
működik Sopronban: a jezsuitáké és
az ev. egyházközségé, ez utóbbi egy
ideig latin és magyar tagozattal. A jezsui-
táknak megvolt a kollégiumuk, diáksá-
guk is rendszerint nemesi ifjakkól tobor-
zódott, akik egy része saját háztartás-
sal magánházban lakott. A rend eltörlé-
sével a kollégium (a Szt. György u. 3.
szám alatt) is megszűnt. A nevelés ke-
ményeségéről már a kapu felirata is szá-
mot adott: hic datur ictus et victus; itt
élelmet és verést osztogatnak. Festetics
György néhány tanulóknak internátust
igyekezett pótlásul berendezni az egyik
Szt. György utcai házában, de hamarosan
áthelyezte azt Keszthelyre. A nemesi
származású diákoknak maradt további
elhelyezkedésre a magánosok háza, így
Révai Miklós is tartott kosztosdiákokat
a Szt. György utca 22-es számú ház ud-
vari lakásában, de azok éppen csak fizet-
ni felejtettek el. A jezsuiták gimnázium-
mát a bencésrend vette át 1802-ben, de
a diákok szállásügye és ételmezése majd-
nem másfél évszázadig rendezetlen ma-
radt. Az ev. líceumban már a 17. század-

ban történnek kísérletek a diákság érde-
kében, de po. 1713-ban ilyen körülmé-
nyekről hallunk: „Nekünk nem volt
mindegyikünknek külön szállásunk, ha-
nem mindnyájan éjjel és nappal ugyan-
azon a helyen tartózkodtunk, ott, ahol ti
most étkezni szoktatok. Elképzeheted,
mit jelen'ett ez tanulás és egészség szem-
pontjából egyaránt. Ti most szétosztva
a polgárok házaiban laktok, ahol kinek
tetszik. Az ételt a szállásadók jósága
nyújtja. Nekünk nem volt coenánk, ne-
künk szürkület után nem volt szabad ki-
tenni lábunkat a gimnáziumból. Fekvő-
helyünk gyalult deszka és kecskeszorból
készült takaró. Ételtünk kevés és szerény,
vendégünk ellenben naponta számolha-
tatlan: legyek, bolhák, csótányok, polos-
kák, s ezek nemcsak az odahordott étel-
ből lakmároz'ak, hanem a mi vérünk-
ből is, pedig ugyis elég kevés volt.”¹

Az ev. líceum 1777-es évről való ki-
mutatásának egyik kérdő pontja: modus
vivendi, vagyis hogyan vannak a tanu-
lók elhelyezve Sopronban. A kimutatás-
ban és a két anyakönyvben található
válaszok eléggé kimerítően tájékoztat-
nak bennünket a tanulók elhelyezkedé-
séről. Ezeket a feltételeket találjuk: „do-
mi, domo. — cambio, — victu conductu,
fundatione et beneficio, — instructione.”
A latin szavak jelentését Németh Sámuel,
akinek „A Soproni Evangélikus
Liceum tanuló ifjusága a XVIII. század-
ban” c. írásából idéztem a fentieket, így
magyarázza: domi = otthon; domo = ha-
zulról kap élelmet; cambio = cserében
van; victu conductu = fizetett ellátást;

35 Fejérpataky I. m. 61. old.

36 U. ott 82. old.

1 SSz. 1957. 72-73. lap.

fundatione et beneficio = alapítványból és jóléteményből; instructione = tanításból.

Száz év elmúltával szinte ugyanezek a lehetőségek álltak a Sopronba került vidéki diákok előtt. A Soproni Napló 1899-ben két ízben is foglalkozik az elszállással.

már a vasuti állomáson elkapják... A diákok megfelelő gondos elhelyezése orvoslást igényel."

A líceum igazgatóságának terve tíz évvel később, 1909-ben valósult meg, sikerült kiadni a soproni szállások jegyzékét.² Az előszóban bizonyos ellenőrzést is helyez kilátásba az ügyintéző bizott-

Kiránduló diákesoport a Rozália hegységben 1906 őszén

„A líceum igazgatósága kéri a kosztadókat jelentkezésre, mert csak a jelentkezőket ajánlhatja a diákoknak. Egyébként semmiféle vizsgálátot nem helyez kilátásba” — írja július 20-i számában, majd mintegy jelzi a kezdeményezés sikertelenségét szeptember 7-én: „A kosztos diákokat, ha tehetősnek látszanak,

ság. A jegyzék a névsoron kívül néhány szociológiai adatot is tartalmaz. Fejléce a következő kérdéseket teszi fel: név, családi állapot, foglalkozás, vallás, kiadó szobák száma, teljes ellátást ad-e, egyéb juttatások, ár stb. A jegyzék 273 vállalkozót tüntet fel. Jellemző a szobaadók utca szerinti megoszlása:

² Soproni tanuló-szállások jegyzéke. Sopron, 1909. Romwalter. Haránt quart, 40. lap.

Az utca neve:	Kiadók	Kiadó szobák sz.	Diákok sz.	ebből teljes ellátásra
Alsólőver u.	1	1	2	2
Balfi út	9	10	16— 18	13— 15
Bécsi u.	1	2	2— 3	2— 3
Csendőr u.	1	1	2	2
Csengeri u.	3	5	8	7
Deák tér	4	5	6	6
Domonkos u.	16	18— 19	42— 43	17
Erzsébet u.	5	6	10— 11	9— 10
Eszterházy u.	1	2	4	4
Ezüst u.	4	4	7	5
Előkapu	1	1	2	2
Fapiac u.	1	1	2	2
Fasor u.	1	1	1	1
Fegyvertár u.	1	2	4	4
Flandorfer u.	4	4	6— 8	5— 7
Győri út	1	1	1	1
Győri indóház u.	1	1	2	2
Halász u.	6	6	11	11
Híd u.	3	3	7	3
Ikva híd	5	5	11	10
Jókai u.	6	7	11	8
Kis u.	5	6	13— 14	7— 8
Kolostor u.	5	5	14	12
Kossuth u.	1	1	2	2
Kurucdombsor	3	3	7— 8	7— 8
Lackner u.	1	1	1	1
Magyar u.	8	8	18	12
Malom u.	2	2	2	2
Mező u.	2	2	5	2
Müller P. u.	1	1	2	2
Nándor fasor	1	1	2	2
Ógabona tér	7	7	16— 17	9— 10
Orsolya tér	2	3	9	6
Ösvény u.	1	1	2— 3	2— 3
Ötvös u.	4	4	10	10
Papréf	3	3	7	3
Petőfi tér	4	5	11	—
Patak u.	1	1	2	2
Pozsonyi út	1	1	2	2
Rákóczi u.	12	14	30— 31	17— 18
Rózsa u.	4	4	12	12
Sas tér	3	3	5	2
Széchenyi tér	11	13	26	18
Szeder u.	1	1	3	3
Szentgyörgy u.	21	25	63— 64	51— 52
Szentlélek u.	2	2	4	4
Szentmihály u.	2	2	5	5
Szélmalom u.	1	1	2	2
Szigetköz	1	2	4	4
Színház u.	13	16	26— 28	17— 19
Szög u.	1	1	3	—
Templom u.	16	19— 20	37— 40	23— 26
Torna u.	1	1	2	2
Új u.	8	10	24	22

Az utca neve:	Kiadók	Kiadó szobák sz.	Diákok sz.	ebből teljes ellátásra
Újteleki u.	17	19	40	19
Várkerület	26	31	75—76	55—56
Végfordulat	1	1	2	2
Zsilip u.	1	1	3	—
Városház tér	4	4	9—10	6
	273	309—311	653—673	456—472

A 653—673 diákot vállaló ajánlattal szemben több volt az igénylők száma. Ugyanis ne számítsuk ide a tanítóképző és a zárdai iskolák tanulóit, mert ezekhez csatlakozott internátus, csak vegyük a többi középiskolát, kiderül, hogy 1909-ben 668 vidéki diák tanult Sopronban.

Az intézet neve	Felvételt nyert tanulók	Vidéki
Líceum	325	212
Reáliskola	303	80
Bencés gimn.	300	160
Polgári isk.	255	149
Kereskedelmi	109	51
Női kereskedelmi	28	16
		668

Ehhez még hozzá kell számítani azokat, akik — bár intézetüknek volt internátusa — nem vették azt igénybe. Így tehát a lista végső összege nem fedezhette a kívánalmakat. Korabeli adatokat kaptunk olyanoktól, akik akkoriban diákoskodtak. Megtudtuk, hogy a bejárók száma nem volt még nagy, inkább csak vasutasok gyermekei számára jelentett anyagi előnyt, akik ingyen utaztak. Úgy szokott tehát történni, hogy akik kiszorultak a listában feltüntetett szállásokról, meghúzták magukat rokonnál, ismerősnél, és azután a szállásadók sem vették nagyon szigorúan, hogy kettő helyett három-négy diákot is bezsúfoltak egy helyiségbe. Az egyik adatközlőnk elmondta, hogy a listán feltüntetett két helyen is lakott. Az egyikén egy idős öreg asszony igen jól főzött, jól is fűtött, de a szoba egyetlen ablaka olyan szűk udvarra nyílt, hogy a szemben lévő lakás ablakába szinte át lehetett nyúlni, ez a szűk udvar egy szitakötő és egy lakatos munkájától volt hangos, az illemhely pedig az emeleti lakásokhoz is az udvar végében csatlakozott. A másik helyen szegődtetéskor még tízóraikat is ígérték, amely azonban az első héten elmaradt

már, a szobát kettőjüknek adták ki, de hamarosan egy rokondiák is betelepedett. Fűteni igen gyéren szoktak, viszont a házi néni foltozó batyujával beült óraszámra, és meg-megújuló kérdezősködésével zavarta a tanulást.

Ha végignézzük az összeállításban az utcákat, könnyen áttekinthető, hogy levegősebb, korszerűbb lakórészekben igen kevés diáknak jutott hely, annál több a zsúfolt részekben, ahol az udvari szobák sötétek és szellőtethetetlenek.

Az ellátást tekintve sem nagyon kedvező a kép. A lakással nem mindenütt járt a kosztolás is. A líceum tápintézete bizonyosan sokat segített: 155-en kaptak a líceum 212 vidéki tanulója közül ételmezt. Ott étkeztek a tanítóképző internátusának diákjai is. Reggeli, ebéd és vacsora járt. Az iskolai értesítő felsorolja, miként folyt az étkeztetés: „Reggelire kapott egy-egy ifjú 0,3 l forralt tejet és egy zsemlyét. A déli és esti étlap megállapítása hétről hétre történt. Ebédre hetenként négyszer-ötször volt húsleves, máskor paradicsom-, tojásos- vagy bableves. Szerda és péntek kivételével minden nap kaptak húsételt, még pedig főtt marhahúst, vágott húst, pörköltet, sertéscsészét; tésztával túrós-, mákos-, diós-, darásmetéltet, szilvás vagy szilvaizes gombócot, ünnepek alkalmával rizsfelfujtat, almásrétest, vagy cukrászsüteményt. Vacsorára rántott, bab-, borsó-, rizs-, burgonya stb. levest és tésztát (töpörtös pogácsa, mákos-, diós-, szilvaizes kalács, lepény, búza- vagy daragancát, rizs- vagy darakását) vagy kolbászt, sertéssültet, székelygulyást, hurkát, kocsonyát, töpörtöt burgonyával, liptai túrót, kemény tojást stb.” Adatközlőim szerint a kosztra általában csak olyan panaszok voltak, amelyek mindig voltak és lesznek; a fiatal gyomrok számára mindig kevés volt, egyebekben a bucinac nevezett kenyeret szívesen ették azok is, akik nem étkeztek a tápintézetben.

A teljes ellátásért kért összeg a magánházakban megközelítette a havi 90–100 koronát. Összehasonlításként közöljük, hogy a tápintézetben az ellátás maga évi 200 koronába került csak. Természetesen sokkal olcsóbban is vállaltak némelyek ellátást.³ A kosztadók foglalkozását figyelembe véve elképzelhető, hogy a diáktartásban nem vezette őket valami jóékonnykodási szempont. A legtöbbször meg akartak élni a szoba értékesítéséből és a kosztpénzből. Azokban a negyedekben, ahol tehetősebbek laktak, ritka volt a lakás, legfeljebb tanároknál. A szállásadók közt 84 magánzónó van, ebből családos 38. Az aránylag magas iparos-számot az magyarázza, hogy többen ezt jelzik foglalkozásként – mint varrónők –, pedig inkább lakásadásból éltek. Érdekes jelenség az is, hogy a líceum kiadta listára csak a polgári iskola értesítője hívja fel nyomatékosan a figyelmet. Valami keveset bizonytalansággal használt, ha nem is soka*.

1914-ben kitört az első világháború, a viszonyok még tovább romlottak, az internátusokat hadikórháznak foglalták le, a bejárást a vasutak szűkített menetrendje lehetetlenné tette. Az élelmiszerek állandó drágulása, sőt megszerzési nehézségei a kosztadást egyszerűen megszüntették, az egyetlen népkonyha főztjében alig volt valami zsír vagy cukor. Az akkori diáknemzedéknek bizony nem volt rózsás az élete!

A világháború megszüntével is sokáig rendezetlenek voltak a viszonyok. Az inflációs idők sújtották a diákságot is. A Sopronvármegye c. lap 1924. augusztus 31-i száma e címmel: *Jó üzlet Sopronban a diáktartás* cikket közöl, amelyből megtudhatni, hogy mi módon uzsorázzák ki a vidéki diákokat. Lakásért és kosztért havi 500 000 korona készpénzt, 10 kiló főző-, 10 kiló nulláslisztet, 1 kiló vajjat, 8 kiló zsírt, 1 kiló diót kérnek. Fűtésért külön számítanak. Egyes kosztadókra jellemző, hogy egy-egy öt-, vagy hattagú család élelmezési gondját az ilyen sze-

rencsétlen vidéki ifjak nyakába varrják. „Az aranszívű kosztosnénik örökké derűs, mosolygón szigorú alakja kezd kiveszni Sopronból, és helyükbe termett a másokat minél inkább kihasználó, spekuláló szívtelen üzlet, és jaj annak a szegényke, érzékeny diákokcsának, kit ilyen lelkiismeretlen környezetbe ültetnek.”

A líceum lelkes tanára, Hetvényi Lajos már az első világháború előtt szorgalmazta a korszerű diákotthon építését a minisztériumban, de akkor már háborús gondolkodás volt, s azzal utasították el a soproni tervet, hogy fényűzés, mert nem 30–40 diák alszik és tanul egy teremben. Hetvényi azonban nem nyugodott, és bár a világháború alatt és után gyűjtött összegek elértéktelenedtek, mégis tovább izgatott terve mellett, mely azonban csak halála után vált valóra.⁴ 1928-ban már felépült a katolikus középiskolások és főiskolások számára a fényűzően berendezett Szt. Imre Kollégium a mai Dimírov téren, majd 1934-ben a Hetvényi szorgalmazta líceumi Diákotthon, az u'óbbi 40 személyre csak, tehát elkészültek már szűknek bizonyult. Ez a körülmény, valamint az, hogy a Szent Imre Kollégium és a líceumi Diákotthon is csak ún. úri fiúk számára volt elérhető, a diákkérdést nem oldotta meg. A Szent Imre Kollégium megszerezte a Kossuth úton a Haller-villát is, főleg kisebb diákjai számára. Természetesen tovább működtek a tanítóképző internátusa, a líceum tápintézete és a zárdák internátusai is.

A második világháborúban erősen megsérült a líceumi Diákotthon és már általános iskolának épült fel. A tanítóképző internátusával együtt súlyos bombatámadás érte, le kellett bontani.

Ma már szép számmal vannak diákjaink számára internátusok és kollégiumok, e téren a népi demokrácia a kérdést szinte teljességgel megoldotta. Lehet, hogy akadnak ma is olyanok, akiknek típusát Horatius a laudator temporis

3 Az apácák internátusa rendkívül nagy követelményekkel lépett fel. 1909-ben po. az egyik tájékoztatójában olvasható, hogy az évi 500 koronás díjon kívül mindegyik növendéknek magával kell hozni a következőket: ágynemű, matrac, dunna vagy gyapjútakaró, fejtörő, levarrott takaró 3–3 felhuzattal, 3 lepedő, szappantartó, mosdótál, korsó, ezüst evőeszköz, kávéskanál, stb.

4 Ruhmann: A soproni ev. líceumi Diákszövetség Évkönyve. 1938.

acti-ban formálta meg, azaz akik a múltat dicsérik mindig a jelennel szemben, de ilyenkor gondoljunk arra, amit 1738-ban az öregdiák a panaszkodó ifjúnak

mondott: „Oh ti boldogok, mennyire boldogabbak, mint mi voltunk akkoriban.”⁵

Maros László

Utcakép az Előkapunál 1920 körül

⁵ Németh: i. m. i. h.

Művelődési események Sopronban 1959

Sopron 1959. évi művelődési rendezvényeinek összefoglaló kimutatásából mindenekelőtt örömmel tapasztalható a város kulturális igényeinek fokozódása. Ez egyébként minden vonalon megfigyelhető. A rendezvények számbelileg egyeznek az előző évekével, ugyanakkor azonban tartalmilag sokkal színesebbekké váltak. A Liszt Ferenc Művelődési Ház, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT), a Liszt Ferenc Klub és az Ady Endre Kultúrház előadásain társadalom- és természettudományi kérdéseket tárgyaltak, és egy-egy ilyen előadáson átlag 50 fő volt a hallgatók száma.

A Műszaki Tudományos Egyesületekben számos műszaki előadás hangzott el. Ezek továbbképzés-jellegűek is voltak. Az Erdőmérnöki Főiskola Művelődési Tanácsának rendezvényei iránt is fokozódott az érdeklődés. A Liszt Ferenc Művelődési Házban lebonyolított rendezvényeken (előadások, hangversenyek, tanfolyamok, kiállítások stb.) a résztvevők száma 103 000 volt.

Javul a kép a színházi fronton. Az előző évivel szemben a 30 színházi előadás helyett már 54 az előadások száma. A győri Kisfaludy Színház műsorában hét operettel szemben hét prózai előadás, sőt egy opera is szerepelt. Az 1958. évi nagyszámú és gyakran nagyon selejtes esztrád-műsorok helyébe a színházban is komoly hangversenyek kerültek. Új szint jelentettek a színházi sport-rendezvények. A filmszínházak műsora a népi demokratikus országok filmgyártmányainak szaporodását jelzi, a látogatottság is fokozódott.

A főbb események statisztikája

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat előadásait a város területén a következő számadatokat mutatják:

Irodalmi	39	Agrár	4
Művészeti	40	Biológiai	17
Filozófiai	51	Egészségügyi	48
Pedagógiai	43	Fizikai — kémiai	25
Történelmi	45	Matematikai — csillagászati	42
Jogi — közgazdasági	28	Földrajzi	25
		Műszaki	21
	246 előadás		128 előadás

A Soproni Szabadegyetem előadásai

- XI. 11. *Kulin György*: Az űrhajózás mai állása és kilátásai.
XI. 25. *Winkler Oszkár*: Sopron építésze az utolsó évtizedekben.
XII. 9. *Makkai László*: Parasztmozgalmaink összefonódása függetlenségi harcainkkal.
XII. 16. *Lőrincze Lajos*: Nyelvművelésünk helyzete és feladatai.

Zenei rendezvények

A Városi Tanács Liszt Ferenc szimfónikus zenekarának hangversenyei. Vezényelt Horváth József.

IV. 11. *De Falla*: Bűvös szerelem.

Liszt: Es dūr zongoraverseny (Zempléni Kornél).

Farkas Ferenc: Furfangos diákok.

V. 23. *Beethoven*: II. szimfónia.

Mozart hegedűverseny, G-dūr (Kovács Dénes).

Beethoven: Karfantázia (Mihálka Margit és a Kisipari Szövetkezetek Énekkara Radó Ferenc betanításában).

VI. 20. *Haydn emlékhangverseny*.

Oxford szimfónia

Gordonkaverseny (Dénes Vera)

Évszakok. Részletek (Pedagógus énekkar Törzsök Béla betanításában).

X. 17. *Operahangverseny*, pesti művészekkel.

XI. 11. *Händel emlékhangverseny*.

II. Concerto grosso.

Áriák (Sándor Judit).

V. Concerto grosso.

Tűzijáték.

XII. 12. *Beethoven*: Egmont nyitány.

Brahms: Hegedűverseny (Kovács Dénes).

Schubert: Befejezetlen szimfónia.

Különféle hangversenyek:

IV. 18. *Veszprém város ének- és zenekarának hangversenye*.

IV. 25. *Szonáta est* (Metzker Károly és Simon Atala).

IV. 30. *Énekkari hangverseny* (Kisipari Szöv. énekkar, karnagy Radó F., Pedagógus kórus, Törzsök B., Soproni Ruhagyár, karnagy Kovács Sándor, a Városi Tanács fúvószenekara, vez. Sziklai Adolf).

Kiállítások a Liszt Ferenc Művelődési Házban

IV. 2—IV. 15. Atomháború-ellenes kiállítás (5160 látogató).

VI. 12—VI. 28. A Soproni Ünnepi Hetek kiállításai (Kézimunka, Haydn stb., a látogatók száma 12 240).

VIII. 1—VIII. 20. Magyar és olasz festők (385 látogató).

Kultúrműsorok az Ady Endre Kultúrotthonban

III. 2. Ifjúsági Irodalmi Színpad. Daloló hónapok. Modern francia est.

III. 12. Petőfi est.

IV. 17. *Megindult a föld*. A Tanácsköztársaság irodalma (Hárs György, Fehér Pál).

XII. 18. *Röpülj páva*. Irodalmi est.

A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének előadásai

Faipari tudományos egyesület; három előadás

Geodéziai és kartográfiai egyesület; egy előadás

Ipargazdasági szakosztály; három előadás

Közlekedés- és közlekedéstudományi tudományos egyesület; hat előadás

Mezőgazdasági és élelmiszeripari tudományos egyesület; négy előadás
 Műszaki geofizikus tudományos egyesület; két előadás
 Műszaki kémikus tudományos egyesület; hét előadás
 Országos erdész egyesület; hét előadás
 Országos magyar bányászati kutató egyesület; négy előadás
 Textilipari műszaki tudományos egyesület; 21 előadás.

Vendég-előadók voltak: Klemens Béla, Dobay Zoltán, Szalai József, Várnai László, Góra Béla, Frischmann Gábor, Vidor György, Egyed László, Mázor László, Hajas József, Halász Aladár, Huszár Endre, Menyhárdt László, Fónyad Tibor, Nagy Jenő, Virág Zoltán, Tóbisch Ferenc, Mihalik Béla, Boróczy Endre, Végh László, Ramaszeder Károly, Nagy Imre, Schmalz József, Füsti Pál, Vámos Magda.

Színelőadások a soproni Petőfi Színházban

87 nap alatt 92 előadás keretében lebonyolítottak 54 színházi, 19 esztrád, 13 sport és hat ünnepi rendezvényt.

A színházi előadások

A Kisfaludy Színház vendégjátéka:

- I. 3. *Dankó Pista*. Daljáték.
- I. 13. *Eletem dala*. Pagogyin színműve.
- I. 24. V. 15. VI. 28. *Víg özvegy*. Lehár operettje.
- II. 5. *Cleopatra három éjszakája*. Felkai F. történelmi szatírájt.
- III. 6. *Ilyen nagy a szerelem*. Kohout játéka.
- III. 15. *Don Carlos*. Schiller tragédiája.
- IV. 25. *Majd a papa*. Kállai-Fényes zenés vígjátéka.
- V. 23. *Pesti emberek*. Mesterházy Lajos színműve.
- VIII. 14. *Mosoly országa*. Lehár operettje.
- IX. 29. *Szeretve mind a vérpadig*. Dráma, Jókai regénye után.
- X. 6. XI. 24. *Bástyasétány*. Eiseman operettje.
- X. 20. *Egy pohár víz*. Scribe vígjátéka.
- XI. 10. *Kormos ég*. Darvas színműve.
- XII. 1. *A princesszin*. Felkai F. vígjátéka.
- XII. 29. *Bál a Savoyban*. Ábrahám operettje.

A soproni Vasas Művészegyüttes

- II. 27. III. 17. *A romok felett*. Egry V. drámájának magyarországi bemutatója. Forstner Éva—Gáspárné—Mészáros Tibor—Korán Jenő—Hetésy László.
- VI. 21. 22. VII. 15. *Lampionünnep*. Pfeiffer H. színjátéka. Forstner Éva—Mészáros—Resnák—Schulek Gyula—Korán Jenő.
- IX. 23. 24. 25. *Tacsó*. Nicodemi vígjátéka. Sóvári Eszter—Korán—Schulek—Mészáros—Hetésy.

Különféle munkásszínjátékok

- I. 21. *Holly J. szlovák népijátéka*.
- IV. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. *Bánk bán*. Katona tragédiája. A soproni Erdészeti Technikum színjátékszói.
- II. 1. *A soproni határőrség színjátékszóinak kultúrműsora*.
- II. 22. *Pettyes*. Sós Gy. vígjátéka. A MÁV fűtőház KISZ kultúrcsoportjának előadása.
- III. 14. 15. *Anna Frank naplója*. A szombathelyi postás kultúrotthon színjátékszóinak előadása.
- XII. 20. 31. *Feleség kis hibával*. Bán P. vígjátéka. A Liszt Ferenc Művelődési Ház színjátékszóinak előadása.
- XII. 23. 24. 25. *Mesejátékok*. A Textiles színjátékszók előadása.

Hangversenyek a színházban

- V. 6. *A Szovjet Rádió zenekara*, Vezénylő: Janszonsz.
Csajkovszkij: VI. szimfónia.
Prokofjev: A *Romeó és Júlia* ballett részletei.
Liszt: *Les Préludes*.
- V. 30. *MAV szimfónikus zenekar*.
Strauss—Lehár est.
- XI. 28. *Haydn-est*, Vasas központi Művészegyüttes
A lakatlan sziget. Nyitány.
Medve szimfónia.
A primadonna. Opera.
- XII. 12. *A rajkó-zenekar hangversenye*.

Különféle rendezvények a színházban

- II. 15. *A Liszt Ferenc Kultúrház művészegyüttesének előadása*.
- II. 19. *Szovjet—Magyar est*.
- III. 8. *Nemzetközi nőnap*.
- III. 20. *A harag napja*, Sándor színműve és a Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából ünnepély.
- III. 21. *KISZ kultúrverseny*.
- III. 21. *Lenin-ünnep*.
- IV. 26. *Járási kultúrverseny*.
- V. 10. *Anyák napja*.
- V. 29. *Uttörők ünnepélye*.
- VI. 14. *Hazafias Népfrent*, Békegyűlés.
- XI. 27. *Légoltalmi szervezetek előadása*.

*A Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal rendezvényei
a soproni üdülők és az állami szanatórium betegei részére:*

- 44 *zenés műsor*, A Liszt Ferenc zeneiskola növendékei, a város énekkarai, a városi fúvószenekar, a brennbergi sramlizenekar és Szentgyörgyi Kálmán orgonazenéjével. Résztvevők száma kb. 8 000.
- 79 *városismertetési séta*, kb. 9 000 résztvevővel.
- 47 *vetített-képes előadás*.
- 17 *műtermi és képzőművészeti kiállítás látogatása*; 1560 résztvevő.

Soproni filmszínházak

A négy filmszínház 395 műsort adott 2364 előadásban, a műsorok közül 127 színes, 268 fekete-fehér volt. 84 nyugati és 311 keleti filmet láthatott Sopron.

Friedrich Károly

MEGEMLEKEZÉSEK

Kássa Gábor
1893—1961

Alig öt héttel azután, hogy Sopron nagy festőjét, Horváth Józsefet a Szent Mihály-temető csendje magába fogadta, 1961. június 2-án festőtársa és barátja, Kássa Gábor felett zárult be az Óbudai-temető sírja.

Kássa Gábor Sátoraljaújhelyen született 1893-ban, de soproninak érezte és vallotta magát, mert a kamaszfiúban itt lobbant fel először a láng, melynek foly'on növekvő lobogása betöltötte életét és csak testével együtt hunyt ki. Négy éven át szomszédom volt a líceum padjaiban, szemem előtt keletkeztek első rajzai a tanárokról, délutánonként pedig első képei lent az Angeron vagy fent a Bécsi-negyed görbe utcáiban. Négy éven át és utánuk még a főiskolai szünetekben a Rákóczi utca 1. számú ház második emeletén lévő keskeny szobájában, a „műteremben”, a festék, firnisz, pasztellkréta izgalmas illatában, a mindent elborító rajzok és festmények sűrűjében szőttük terveinket, miközben modellt ültem neki.

Ami akkor vagy és álom volt, abból sok megvalósult, még több szétpattant, mielőtt elérhette volna célját. A béke utolsó éveit éljük és gyanútlan nyomultunk mind beljebb a legvéresebb és legembertelenebb század sűrűjébe. Gábort az első világháború örvénye nem szívta magába. Elvégezhette a Képzőművészeti Főiskolát, ahol *Edvi-Ilés Aladár* és *Bosznay István* voltak a mesterei, míg a kecskeméti művésztelepen *Révész Imre* oldalán mélyíthette tovább tudását. Ezek az évek, melyek felett a világegés lángjai és füstfátylai lobogtak, a fiatal művész vívódásokkal terhes érdeklődését sietteték, úgyhogy a húszas évek kezdetén már mint igéretes művészegyeniséget tartották számon, akinek képei ettől kezdve minden tárlaton érdeklődést keltenek.

Döntő jelentőségű esztendő volt életében az 1926-os év, amikor állami ösztöndíjjal Münchenben, Nürnbergben és Rothenburgban, majd Hollandiában volt tanulmányúton, ahol a német és németalföldi mesterek képeinek tanulmányozása és a párás tengeri levegő különös színhatsái művészi látókörét jelentősen tágították. Rotterdamban kiállításon mutatta be képeit, melyek között már túlsúlyban voltak a nagyméretű vízfestmények, mivel úgy érezte, hogy ezzel a látszólag könnyebb, valójában azonban nehéz technikával, mely az impressziók gyorsabb és üdőbb lerögzítését teszi lehetővé, jobban ki tudja fejezni azt, amit szeme a valósból átszűrt a képzeletbe. Később a tiszta vízfestést fedőfestéssel kombinálva egy olyan egyéni stílust alakított ki, amely az akvarell könnyedségét a temperafesték révén pregnánsabbá és mintegy tömörebbé, s ezzel olyan témák ábrázolására is alkalmassá teszi, melyeket a közhiedelem addig a súlyosabb olajtechnika számára szokott fenntartani.

A festészet és a grafika minden ágában otthonos fiatal festő először Sopronban volt rajztanár, és az ősi város kifogyhatatlan témákat kínáló utcáin és festői környékén — *Agoston Ernővel* és a két *Mühlllel* együtt — lázas szorgalommal dolgozott és fejlesztette kifejezőképességét. 1921-ben Zalaegerszegre, majd 1925-ben a győri reáliskolához nevezték ki. Mindkét hely jelentős állomás fejlődésében, mely-

nek mérvét és gyors ütemét számos kiállításon nagy sikerrel bemutatott és — az akt kivételével — mindig szélesebb tárgykört felölelő festményei bizonyították. A harmincas évek közepén teljesült régi vágya: Mátyásföldre, majd a főváros legmodernebb tanintézetébe, az óbudai Árpád-gimnáziumba került, ahol egy minden tekintetben korszerű műterem további fejlődésének külső feltételeit biztosította. Az érett férfi szent mohóságával vetette magát a munkába. Még 1935-ben *Borult reggel* című vízfestményével elnyerte a *Balaton Intézőbizottság ezüstplakettjét* s ezzel bekerült a legismertebb Balaton-festők sorába.

Az alkotás vágyától szinte állandóan túlfűtött életének legtermékenyebb évei következtek. Már az 1937. évi gyűjteményes kiállításán, a „Műterem”-ben feltűnést és elismerést arattak képei, mint a *Cinkotai menyecske*, az *Ocskás-piac*, húga bravúrosan megfestett portréja, az *Olvasó öreg* életteljes alakja, *Kárpáthy Jenő* festőművész arcképe. A szünidőben járja az országot, különösen a Balaton vidékét és az Alföldet. Ebben az időben festi az *Alföldi estet*, mellyel 1939-ben a *Zala-érmet*, és az *Alföldi gulyást*, mellyel 1940-ben a *Halmos „Életkép-díjat” nyeri el*. Közben a Nemzeti Szalon arckéпкиállításának kiemelkedő értékeként méltatja a kritika erőteljes, jellemábrázoló portréit, az 1938. évi téli tárlaton pedig, a Műcsarnokban, különösen havas tájképei keltettek feltűnést. Nincsen tárlat a fővárosban, ahol képei ne aratnának elismerést. 1941-ben Csók Istvánnal és Kárpáthy Jenővel volt közös kiállítása, 1942-ben a Műcsarnok tavaszi tárlatának legjelentősebb képei közé sorolták *Májusfa* és *Megérkezett a komp* című, különösen nagyméretű akvarelljeit. 1943-ban elnyeri az *Állami Akvarell-díjat* és az *Esterházy-díjat*, tagja lesz a zsűri-nek és titkára a Magyar Akvarell- és Pasztellfestők egyesületének. Szuggesztív erejű önarcképek, pompás művészportrék (*Hajdu Mihály karnagy*, *László Antal hegedűművész*, *Csellista*), családi képek, melyekben a szeretet és a művészi kifejező erő egymást kölcsönösen fokozzák, alkotóereje teljében mutatják az ötven éves művészt, akire azonban mind súlyosabban nehezedik a háború szörnyősége.

Az ostrom után, felszállva a pincéből, vérző lélekkel járja a Várnak, a Krisztinának és főleg kedves Óbudájának üszkös romjait. Vádat emel a színek és vonalak felháborodott erejével a háború és az embertelenség ellen, s megrázó sorozatokban örökíti meg Buda sebeit és a hidak roncsait. Ezek a sorozatok ma a Történeti Múzeumban vannak. Az új alapokon újjáépülő országban Kássa Gábor alkotókedve is visszatért, s az elkövetkező években erőteljes ecsetje alól a művek ragyogó sora került ki: arcképek, zsánerképek, csendéletek, melyek közül sokat a Művészeti Alap vásárolt meg. 1960 tavaszán a II. kerületi képzőművészeti kiállításon „a Mészöly hagyományait őszinte lélekkel őrző és továbbfejlesztő, kiváló akvarellista, Kássa Gábor”, ahogy a Magyar Nemzet írta, utolszor mutatta be termését. Az évtizedeken át túlfeszített szív akadozott, alkotó keze már nehezen fogta az ecsetet. De lelke még erős volt, és legyőzte a test gyengeségét, még egy utolsó, csodálatos erőfeszítésre sarkallta. *Gábor Jenő*, festőtársa és meghitt barátja mondja, hogy művészetében ekkor valami egészen új, különös jelenség alakult ki. Fanatikus hévvel rajzolt, mégpedig embercsoporthatásokat eszpresszóban, fürdőpénztárak előtt, baleseteknél, és ezeket a csoportokat csodálatos lendülettel papírra vetett, száguldó kusza vonalakból összehányt formákból elképesztő élethűséggel alakította ki.

Amikor 1961. június 2-án szíve megállt, olyan életművet hagyott hátra, melynek alkotóját a szerencsés emberek közé kell sorolni. Az élet az ő generációjának oly kegyetlen bőséggel kijutott megpróbáltatások jelentős részétől megkímélte és külső megjelenésének varázsával s belső értékének gazdagságával embertársai szeretetébe ajánlotta. Művészi fejlődése egyenletes, törésmentes volt, s aránylag korán kiforrott. Persze, őt sem kerültk el az igazi művészt annyiszor fojtogató kétségek és csüggedések, de ezeket derűs életerejével, bölcs humorával és ernyedhetetlen szorgalmával csakhamar önbizolammá gyúrta át. Szeretettől ihletett képeket festett családjának tagjairól, megkapó erővel jellemezte a művészeket, de a mindennapok embereit is, a kanászt, a gulyást, a cigánysoriakat, a horgászokat. Legszenvedélyesebben azonban a tájat szerette az évszakok és napszakok forgásában. Nemcsak ecsettel, hanem szívével is festett. Lírai természet volt, az ecset lírikusa. Ezért tárult ki

legteljesebben a vízfestésben a lüktető, élő színek eme legérzelmesebb festési módjában. Hogy emellett az olajnak is mestere volt, arra elég egyetlen példa: *Az utolsó garas* c. remeke. Összeszűkített szemmel nézte a világot, melynek képzelete millió képre bontott. Nem szenvedve, vergődve alkotott, hanem a nemes élvezet mámorában. Nem volt problematikus lélek, nem sokat kísérletezett, nem került a különféle izmusok bűvöletébe: — festett, ösztönösen, saját fénye világánál. Impresszionista volt? Realista? — Meddő kérdések. Vérbeli festő volt, aki távol minden absztrakciótól, csupán művészi ösztönére hallgatva, színbőségben, témában, világos, erőteljes kompozícióiban gyökeresen magyar képeket festett, és világító színharmónáit nem néhány túlfinomult kiválasztott számára terem'tette, hanem minden embertársa számára, akiben tisztán él a szépnek és nemesnek szeretete.

Kássa Gábon küldetését hiven teljesítette. Hátrahagyott műve kötelez, mert létének folytatása. Nem búcsúzhatunk Tőle azzal, hogy szívünkben kegyelettel és hálával fejet hajtunk emléke előtt: többet kell tennünk. Sopronban lévő nagyszámú képeit — kiegészítve néhány későbbi fontos művével — emlékkiállítás keretében ifjúkora városa elé kell tárnunk, hogy alkotó szellemének gyümölcseit szívünkbe zárva hiven őrizhessük.

Becht Rezső

Hauser Károly: A Brückel torony
(A Templom utcában állt a 23. sz. ház helyén)

39. A soproni hírközlés múltja

A Soproni Szemle 1961. évi 1. száma „Tíz éves a Soproni Kempelen Farkas Gépipari Technikum” címmel tanulmányt közöl. Ebben olvashatjuk, hogy Sopronban nincs jövője a híradástechnikai oktatásnak, mivel Sopron nem rendelkezik ilyen iparral és tervbe sincs véve, hogy ide telepítenek a közeljövőben.

Ha jövője nincs is, de múltja van a híradástechnikának Sopronban. Erre utal a következő hír, mely a „Képes Családi Lapok” I. évfolyamának 1879. évi 7. füzetében jelent meg:

„A telefont kezdik már használni a gyakorlati életben. A Sopron város tulajdonát képező kőszénbányában, Brennbergben, a napokban állították föl a telefon-összeköttetést Ágfalva és a bánya között. A távolság egy mérföld, és az eredmény valóban meglepő. Ha beszélni akarnak, egy jelzővel jel adatik, mire a tulsó állomáson lévő a jelzővel visszafel. Ekkor megkezdődhetik a beszélgetés,

mely minden megeröltetés nélkül történik. A szavakat tisztán és jól hallani. A monarchiában ez az első telefon-összeköttetés gyakorlati célra és hosszabb távolságra. Ugyan e bányában fölállították az elektrikus világítást is, mely hazánkban az első kísérlet. E világításra a villamosság száraz úton dörzsölés által állítatik elő. A fény annyira intenzív, hogy jó száz lépésnyire az apróbetűs hírlapot minden megeröltetés nélkül lehet olvasni.”

Tehát ebből a kis hírből rögtön két fontos dolgot tudhatunk meg. Először azt, hogy az egész monarchiában Sopronban használtak először telefont. Ugyancsak először a hazában elektrikus világítást. Tehát Sopron nemcsak a kultúra terjesztésében járt mindig elől, hanem amint az idézet mutatja, a technikai újdonságok is mindig felkeltették figyelmét.

Szele Lajos

40. Soproni részletek egy kaposvári képkiallításon

A képzőművészek Somogy megyei Munkacsoportjának 1960. évi őszi kiállítása október 30-án nyílt meg Kaposvárott. A kiállított 49 kép között számos soproni tárgyú akadt, mégpedig Ruisz

György (Kaposvár) három olajfestménye: Ikva-part, Udvar, Művésztelepen, továbbá Soós István két olajfestménye (Sopron, Sopronbánfalvi táj). Az árak 1200 és 2500 forint között mozogtak.

41. Mi folyt az 1634/35-ös soproni országgyűlésen?

Sok szó esik az 1622-ös, az 1625-ös és főleg az 1681-es országgyűlésről. A városban számos emlékhely beszél róluk, a soproni történeti munkák részletesen

szólnak róluk. De jóformán csak említi az 1634/5-ös országgyűlést, sem Payr Sándor, sem Bán János nagyobb összefoglaló munkáiban nem találunk bővebb

adatot a lefolyásáról, pedig úgy látszik hosszú ideig tartott és egyik évről átnyúlt a másikba. Azt hiszem, Sopron

múltjának minden érdeklődő barátja szívesen hallana erről az eseményről bővebb adatokat. H. F.

42. Az 1634/35-ös soproni országgyűlésről

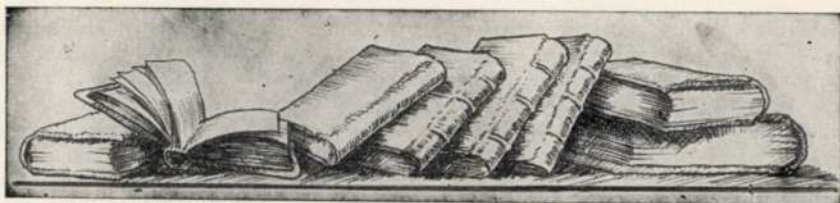
Valóban keveset olvashatunk az 1634/35-ös soproni országgyűlésről, akár urbi et orbi, azaz a helyi irodalomban is, akár a magyar történelmi irodalomban. De oka ennek az, hogy nem volt szerfelett fontos esemény. Az egyik résztvevő, Berényi György naplót írt róla, ezt Komáromy Andor közölte a Történelmi Tár 1885-ös évfolyamában (118. lap.), ugyanő a mondott esztendőben a Századok hasábjain ismertette Berényi életét és egyúttal részletesebben írt a soproni országgyűlésről is. Lehóczky Tivadar Kolossy Tamás számára kiadott utasításokat közöl a Történelmi Tár 1897. évfolyamában az 533. lapon, és ebben is találunk egy és más érdekes dolgot, po. azt, hogy 94 törvénycikket hoztak. Ugyancsak ez a követi utasítás tanúsítja, hogy ezt az országgyűlést is eredetileg Pozsonyba hirdették meg, és a pestis miatt kellett Sopronban megtartani.

Most Berényinek adjuk át a szót: az országgyűlést november 30-ra hívták össze, de csak december 18-án nyílt meg, mert a király, II. Ferdinánd és neje csak akkor vonult be Sopronba, vele jött a már éppen Sopronban királlyá koronázott fia, III. Ferdinánd és egy Lipót főherceg. Úgy látszik, megütközést keltett, hogy a városon kívüli szokásos fogadtatáson az uralkodó nem fogott kezét a küldöttséggel. Hideg volt. Az ifjabb király meg már másnap vizsament Bécsújhelyre, mert felesége várandós volt. Az érdemleges tanácskozások ismét csak december 22-én kezdődtek, külön gyűltek össze a karok és rendek, külön a főurak. Ezek két úrral izentek a rendeknek, hogy jöjjenek hozzájuk, s együtt mentek az uralkodóhoz és misére kísérték, onnan a szállására. Ez ott lehetett a Kossow-házban, vagy a mellette lévő Esterházy-palotában, mert a város számadáskönyvében szerepel egy tétel dobogó építéséről, amely a király szállásáról a templom karzatára vitt. Az uralkodó trónusra ült és meghallgatta Sennyey István kancellár magyar beszédét, maga azonban latinul felelt és kö-

zölte, mennyire szereti a magyar nemzetet. Erre a „gyűlö hely”-re mentek a rendek és megkezdték a javaslatok tárgyalását. Az evangélikus státusok a valódi sérelmek tárgyalását kívánták, a katolikusok azonban a maguk panaszaival nem kívántak előhozakodni. Így mégis sok szó esett a sérelmekről, jóllehet semmit sem orvosoltak. A protestáns követek azzal fenyegetöztek, hogy otthagyják a gyűlést, ha nem vitatják meg érdemlegesen a sérelmeiket, de a katolikus főpapok ellenkezésén hajótörést szenvedett a kívánság. Ehhez járult az is, hogy a király a maga és felesége betegeskedését is felhozta, csak mielőbb végezzenek, s hetek múltán már kérte, hogy vessenek véget az országgyűlésnek. Ámbár Esterházy nádor sok tekintetben az elégedetlennel tartott, mégis a végén már ő is fejet hajtott és a megegyezést sürgette, így a protestánsok annyit értek el, hogy az országgyűlés az 1608-i és a soproni 1625-ös törvények további érvényét kimondta, ami persze nem sokat jelentett. 1635. február 13-án sebtében elkészítették a törvénycikkeket, közük megszavazták a végvárak számára a 30-ad vám felét két éven át. A király következő napon alá is írta és ezzel be is fejeződött az országgyűlés. Berényi így zárja le naplóját „Die 15 Febr. haza indultunk”.

Esterházy Miklós nádornak feleségéhez intézett levelei közül csak egy olyan maradt fenn, amely erről az országgyűlésről szól. Ebben írja 1634. december 14-én Sopronból: „Ide még kevesen jöttek az urakban. Csudálkozom igen alkalmatlan dolgokon s busulok is miattok. Ófelsége pedig hétfőn bizonyosan be igyekszik; Cardinált pedig mára várják be, ki mint értem a rókakint náthás.” (Történelmi Tár, 1901. 279. lap). A nádor előre sejtette, hogy alighanem ujjat húz Pázmánnyal a következők során. 1635 májusában egy ismeretlenhez írott levelében méltán panaszkodik, hogy akarata nem érvényesült: „engem is mennyire premáltanak légyen, nyilván vagyon Kgdnél.”

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Zsidó történeti emlékek

1. Három kötet fekszik előttem: Scheiber Sándornak „Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig” (Bp., 1960, 365 lap + 131 kép) című könyve és a „Magyar-Zsidó Oklevéltár” ötödik, pótkötetének két része (Bp., 1959—1960, 515 + 499 lap + 5 + 13 tábla), amely Grünvald Fülöp és Scheiber Sándor szerkesztésében jelent meg. Mindhárom kötetet a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete adta ki.

2. A magyarországi zsidóság régebbi történetének tárgyi emlékei alig-alig maradtak fenn, különösen ha az ember összehasonlítóképpen a prágai zsidó múzeum és temető gazdag anyagára gondol. Így a szakemberek számára is meglepetés Scheiber könyve, amely összegyűjti az eddig eléggé szétszórtan kiadott anyagot, kiegészítve a második világháború után előkerült leletekkel és adatokkal. A tárgyi emlékeknél — ahol ez csak lehetséges volt — közli a fényképet, a latin, görög, vagy héber betűs feliratot, magyar fordítását, a lelet múzeumi adatait, a rá vonatkozó irodalmat, majd a szöveg magyarázatához szükséges felirattani adatokat és irodalmat. A kötet avatott kézből így valóban „Corpus Inscriptionum Hungariae Judaicarum”. Mindezt szerencsésen egészíti ki az egyes lelőhelyekre vonatkozó legfontosabb, zsidó vonatkozású történeti adatok összefoglalása.

A római kort egy-egy felirat képviseli Aquincumból (Óbuda), Siklósról, Solvaból (Esztergom) és négy Intercisából (Dunapentele, ill. Dunaújváros), egy méces és egy gemma Savariából (Szombathely), egy érem Brigetioból (Szöny), továbbá egy panóniai zsidónak a bulgáriai Oescusban (Gigen) előkerült sírköve.

Gazdagabb a középkori anyag. Scheiber itt külön szól a zsinagógákról, a zsidó temetőkről és a sírkövekről. Bár okleveles adataink vannak a középkori esztergomi, budai, pozsonyi, soproni, nagymartoni (Mattersburg, ma Burgenland), bazini és nagyszombati zsinagógákról, mégis csak egy, a soproni maradt fenn, a nagymartonit az 1938. évi náci megszállás pusztította el. A soproni is csak annak köszönheti fennmaradását, hogy 1526-ban, a soproni zsidók kiűzése után lakóházzá alakították át, amelyből az 1957—1960. évi feltárás és helyreállítás után nyertük vissza a magyarországi viszonylatban páratlan, európai viszonylatban is ritka műemléket. Folyóiratunkban annak idején éppen Scheiber ismertette (SSz. XII, 289—98)¹. Az első említésére idézett 1440. évi adat azonban nem állja meg a helyét. Az 1440. évi adójegyzéknek ez a helye („Item Niklinn bey der schül III. fl.” SoprOkl. II/3, 210) már csak azért sem vonatkozhat a zsidó iskolára, ill. a zsinagógára, mivel ez a belvárosban, a Zsidó utcában (ma: Új utca 11.) volt, az említett adat viszont a külváros harmadik fertályához tartozik. Ha a zsidó iskoláról lenne szó, forrásunk ezt kétségtelenül feltüntetné („bey der juden schül”). Az idézett helyen szereplő iskola az akkori Szent Mihály utca (ma: Kellner Sándor utca) elején álló városi, azaz plébánia iskola, Niklinn annak a Miklósnak az özvegye, akit mint Leims Miklós patricius (1379—1410) rokonát (*gevetter*) 1424-től kezdve ismerünk². Családneve még nincs, ezért ún. ragadványnévvel különböztetik meg a többi Miklóstól: *Luems gevetter, gegen der schul, am egk,*

¹ V. ö. még ugyanő: La découverte d'une synagogue médiévale à Sopron. *Revue des Études Juives* CXVIII. 79—93.

² SoprOkl. II/3, 326, 352; II/6, 136; II/2, 405, 422; II/3, 31; II/6, 126; II/3, 52, 71.

gegen der schul vber, von der schul. E nevek rokonságára, illetőleg az iskolával szemben, a Fövényvermen (*Sandgrube*) lévő lakhelyére utalnak. Szomszédját állandóan így emlegetik a források: *Leb auf der Santgrub*. Ha az összeírók Miklós házát a Fövényveremhez számítják, akkor a második fertályban, ha a Halászok utcájához (*Fischergasse*), akkor a harmadik fertályban találjuk. Az összeírások értelmezésénél ezeket a helyrajzi viszonyokat állandóan figyelembe kell vennünk.

Kifejezetten zsinagógát (*synagog*) a soproni források csak a zsidók kiűzése után, 1526-ban említenek először: (SoprOkl. I/7, 220). A zsinagóga meglétével azonban egyértelmű a zsidóiskola (*Judenschül*) 1441. évi adata (SSz. XII 291), sőt a rituális fürdő (*Tuckhaus*)³ 1379. évi említése (SoprOkl. I/1, 184).

Középkori zsidó temetőt ismerünk Budáról, Vasvárról, Esztergomból, Sopronból, Pozsonyból, Sárvárról és a Vas megyei Toronyból. Nem mindegyikből ismeretesek sírkövek, viszont vannak sírkövek, amelyeket nem lehet egyelőre helyhez kötni. A soproni zsidó temetőre Scheiber 1437-ből idézi az első adatot, holott már egy 1427. évi összeírásban előfordul: „Item *juden freithof*” (SoprOkl. II/6, 137)⁴, sőt az ennek megfelelő helyen az 1424. évi adójegyzékben ezt találjuk: „Item *Judenhaws*” (I. h. II/2, 328). Itt lakik a zsidó templomszolga, a sámmás (németül: *juden mesner* ‚zsidó sekrestyés’) is, legalább az 1437–1442. években: Pollack (*Polekch*, *Polek*) sámmást 1437-ben törlik az adójegyzékből, 1440-ben 60 dénárt, 1442-ben pedig szolgálja 32 dénárt fizet (I. h. II/3, 72, 210, 351). Ez a temető a Wieden, a helytelen hivatalos magyar elnevezés szerint Gazda utca végében terült el, s így nem véletlen, hogy 1944-ben itt, a 31. számú ház pincéjében került elő az eddig egyetlen ismert 1411–1412-ből való soproni zsidó sírkő. Érdemes volna ebben az irányban további kutatásokat végezni. Négy zsidó sírkő került elő az egykori zsinagógához tartozó Új utca 9. számú házból, egy sírkőről meg csak az irodalomból tudunk, maga a kő elveszett. Sírkövek maradtak még Budáról, Nagyszombatból és Szokolcáról, összesen 26.

3 V. ö. bajor *tucken* ‚untertauchen; alámerülni (vízben)’. Schmeller, Andreas: Bayerisches Wörterbuch. München, 1872², I. 489.

4 Házi Jenő ezt a füzetalakú forrást (SoprOkl. II/6, 133–44) 1440-ből keltezi, mert az előlapon ez a keltezés olvasható. Az előlő és a hátsó fedőlapon található, a házak sorrendjében haladó névsor (I. h. 142–4) valóban 1440-ből való. Mégpedig az előlő fedőlapon a csesemő V. László király soproni tartózkodása (jún. 3–júl. 3.) idejéből, mert a tanács ekkor a király és kíséretének elhelyezése céljából hirtelen kilakoltatta a várostorony melletti házából (ma tanács-háza) Juding Miklós patrícius özvegyét, akinek Ellinsgrab Egyed patríciusnál kellett meghúzódnia (I. h. I/3, 198–9; II/6, 144). A hátsó fedőlapon névsora Moser Osvátot nevezi meg polgármesternek, Traismauer Pétert meg városbírónak (I. h. II/6, 143). Ez csak az 1440. április 25-ével kezdődő egy éves ciklusra vonatkozhat (v. ö. ZsidóOkl. V/2, 287.). A fedőlapon kötött füzet azonban korábbi keltezésű. Ez Székeles Pétert mondja polgármesternek és Ellinsgrab Györgyöt városbírónak (I. h. II/6, 140). Ez csak az 1426–27. évi vagy az 1427–28. évi ciklusban lehetséges (I. h. II 2, 349; GerB. 5). Az összeírás az 1427. évi adójegyzék után, tehát az 1427–28. évi ciklusban keletkezett, mert Schadendorfer Tamás Szent György utcai háza (I. h. II/2, 366) már Körmeny Andrásé (I. h. II/6, 140). Azonban 1428. február 23-a előtt, mert ekkor az itt szereplő Piberauer János már nem él (I. h. II/6, 140; II/1, 39). Tekintettel arra, hogy az összeírás a várakokban végzendő munkálatokhoz szükséges és a város polgárai s lakói által megváltandó napszám megállapítására készült, bizonyos, hogy 1427-ből való: Schadendorfer Tamás városi kamarás számadáskönyve szerint a város ez év június 26-tól október 6-ig javíttatta a várfalakat („Das ausgehen auf die mawrer auf das paw in gräben.” I. h. II/2, 391–3). Házi Jenő szerint a nevek mellé tett pontok a kiállítandó munkások számát jelentik (I. h. II/6, 141). Ennek ellene mond a végösszeg: mit kezdett volna a város 774 munkással (ebből 60 a zsidóké)? Ellene mond a negyedik fertály után következő és többnyire áthúzott feljegyzések címe: „Notandum, die in den graben schuldig beileibend in der stat”; „Die schuldig sind aus der stat” (I. h.). Ezzel nemcsak egy fontos várostörténeti forrás keltezését sikerült megállapítanunk, hanem szempontokat kapunk a középkori város, nevezetesen Ernst Konrád városi jegyző (1419–1450.) iratkezeléséhez is (vö. még I/2, 357). Mihez készült azonban a fedőlapon két névsora? Kétségtelenül egy-egy adójegyzék előmunkálataihoz. A fedőlapon német címének pontos fordítása található az 1440. évi adójegyzék latin címében (I. h. 133; II/3, 204). Idetartozik a hátsó fedőlapon névsora. Az előlő egy soron kívül kivett adó jegyzékéhez. Ez az adójegyzék vagy elveszett, vagy pedig el sem készült V. László és kíséretének hirtelen eltávózása miatt.

A török hódoltság korából (1526—1686) származó 83 zsidó sírkő és 4 feliratos tárgy legnagyobb része Budán került elő, aztán Stomfán, Rohoncon (ma Rechnitz Burgenlandban) és Csepregen, egy soproni vonatkozású, XVI. századi pedig a morvaországi Magyar-Bródon.

3. A történeti emlékekhez tartoznak a héber kéziratokon (vö. Róth: SSz. X, 319—34) kívül az írásban fennmaradt egyéb emlékek is. A „Magyar-Zsidó Oklevéltár” első négy kötete 1903—1938-ig jelent meg és a levéltári anyag kiadásában 1740-ig jutott el. A most megjelent ötödik kötet két része az e korszakra vonatkozó és 1938 óta feltárt levéltári anyag közzétételével egészíti ki a már kiadott köteteket. Különösen a családi levéltárak 1954 óta hozzáférhető állománya jelentett gazdagodást. Nyugat-magyarországi szempontból a Batthyány- és az Esterházy-levéltár szolgáltatott meglepően gazdag és sokrétű anyagot. Ehhez járult a soproni városi levéltár eddig kiadatlan és ugyancsak gazdag anyaga.

A szerkesztőknek a kötet összeállításában Dercsényi Móric, Esze Tamás, Horváth Antal Tibor, Iványi Béla és Házi Jenő voltak a segítségükre. Mindnyájan kitérő szakemberek, akik megbízható munkát végeztek. Az anyag közzétételére vonatkozóan — a további kötetek érdekében — csak annyi bíráló megjegyzésünk van, hogy missziónak első közzétételénél a külzetet, tehát a címzést is mindig közölni kellene. Forrásközlésnek nem válik hasznára, ha a közlés elején álló kivonat „megmagyarosítja” a forrás neveit, mert ez nyelvi szempontból hamisítással egyértelmű. Így például a 257. számú közlésben szereplő soproni „mayster Steffan *Barbierer*”-t a kivonat „*Borbély István*”-nak teszi meg; így lesz a soproni István *kádár*ból „*Pintér István*” (269. sz.) stb. A 301. számú közlés regesztájában szereplő „*Halász (Vischer) Péter* soproni városi kamarás az eredetiben: „*Peter Vischer*” (SoprOkI. II/5, 383). A 465. számú közlés forrásául ezt jelöli meg az oklevéltár: „*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*”, holott e forráskiadványnak ez a címe: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*. Hosszabb forrásoknál az oklevéltár csak a zsidókra vonatkozó részt közli, a regesztában szereplő személyekre és a keltezésre vonatkozó részt már nem, holott ez első közzétételénél megnyugtatóbb volna. Az 508. számú magyar nyelvű levél a regeszta szerint 1618. szept. 9-én „*Mankóbük*”-ön kelt, utóbbit a helymutató Sopron vármegyébe helyezi: jó volna, ha ezt a helynévi adatot az eredeti forrás szövegösszefüggésében is olvashatnók.

Míndez ugyanis kihat a közölt anyag értelmezésére, akár a kötet folyamatos feldolgozásával, akár a különböző mutatók segítségével végzi ezt valaki. A név- és tárgymutató elkészítése oklevéltáraknál a közölt anyag első feltárását jelenti. Ha ilyenkor valamilyen adat nem a megfelelő helyre kerül, ez hasonló következményekkel jár, mint amikor nagy könyvtárban egy könyvet nem a helyére tesznek vissza: csak véletlenül kerül elő! Pedig a két kötet a zsidóság történetére vonatkozó adatoknak valóságos tárháza. Az V/1. kötet 1096—1700-ig, az V/2. kötet közel 280 lapon 1701—1740-ig (a statutumokban 1830-ig) terjedő értékes pótlásokat közöl az előző kötetekhez, az V/2. kötetben 153 lapon pedig Házi Jenő a soproni levéltár eddig kiadatlan 1427—1561. évi zsidó vonatkozású anyagát publikálja. Házi közzétételeihez is, az előző részekhez is külön-külön mutató készült (Házi Jenő, Ladányi Péter). A kétféle mutató kétféle megoldása a használó szempontjából nem a legegyszerűsebb. Ladányi Péter mutatója minden adatfajta külön címszónak vesz. Ez annyit jelent, hogy például a nála szereplő 36 Sopron megyei település lakói, dülői nem a település neve alá besorolva, hanem külön címszóként szerepelnek. Ezáltal elvesznek az adatokból adódó összefüggések. Így például külön címszóként szerepel „*Czekeles Péter*” és külön „*Gelusch Péter*”, holott mindkét adat *Székeles Péter* soproni patriciusra és zsidóbíróra vonatkozik. Kismarton, Rohonc és Sopron, a leggazdagabb anyaggal szereplő megyei települések címszava után rengeteg szám áll, ezeket azonban további alcímszók nem értelmezik. Helyesebb Házi Jenő eljárása, aki itt is soproni okmánytárnál bevált név- és tárgymutatót alkalmazta, amelyben minden adat lehetőleg egy nagyobb egység címszava alá kerül. Ladányinak helynévi használata következetlen, néha hibás is: hol a magyar, hol a német helynévi alakot használja címszóként, esetleg mindkettőt is (például *Duntelskirchen* = Fehéregyház, ma *Donnerskirchen* Burgenlandban) stb.

Figyelembe vehető még (vö. az V/2. kötet előszavát!) az 1697—1698., illetőleg az 1713—1714. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv, amelynek burgenlandi részét Házi Jenő tette közzé: *Die kanonische Visitation des Stefan Kazó, Archidiakon von Eisenburg/Vasvár im Burgenland-Teil des Komitates Eisenburg in den Jahren 1697—1698.* Eisenstadt 1958. Ebből megtudjuk, hogy Szalomonak (ma: Schlaining) 1697-ben 55, Rohoncon (ma: Rechnitz) 1713-ban 400 zsidó élt.

4. Ezen a helyen külön kell megemlékeznünk Házi Jenő mintaszerű forrásközléséről⁵. A soproni levéltár tíz kiadatlan forráscsoportjából közli a zsidó vonatkozású adatokat. E forráscsoportok közül négynek, az ún. *Gerichtsbuch*-nak, *Grundbuch*-nak, *Gedenkbuch*-nak és Móric Pál kereskedő hitelkönyvének teljes kiadását néhány évvel ezelőtt határozta el a soproni tanács. A munka meg is indult, aztán fedezet hiányában abbamaradt. A zsidókra vonatkozó részek megjelentetése igazolja, milyen város-történeti értéket képviselnek ezek a források, amelyeknek teljes kiadására sort kellene keríteni.

5. Az itt ismertetett három kötet nemcsak a magyarországi zsidók történetéhez nyújt igen gazdag forrásanyagot, hanem keresztények és zsidók viszonyához, a magyarországi liberalizmus, a tolerancia történetéhez is. Országos viszonylatban is korai adat Esterházy Miklós nádornak 1641. december 30-án Kismartonból Batthyány Adámhoz intézett levele, amelyben többek között a következőket írja: „nem azt kell nézni, hogy eok Sidok, hanem az igasságot, a meli megh adattja kinek, kinek a mi az eouek” (ZsidóOkl. V/1, 311).

A Zsidó Oklevéltár most már módot nyújt a magyarországi zsidók nyelvének vizsgálatához, ezzel a magyarországi zsidók bevándorlásának megismeréséhez. A magyarországi zsidók a XIX. század végéig a héberen kívül az ún. zsidónémet, helyesebben a jiddis nyelvet használták. Ez a nyelv ma már a németből kiszakadt önálló nyelvnek tekintendő, amelynek jelentős tudományos és szépirodalma, írói (például Scholem Alejchem) vannak. E nyelv történetének a kutatása, a jiddisztika ma a német nyelvtudományok önálló ága⁶. A jiddis nyelv két nagy nyelvjárasterülete, a keleti jiddis és a nyugati a régi Magyarország területén találkozott. E kettősségre a magyarországi zsidók leggyakoribb régi ragadványnevei is utalnak: a fent említett (vö. 2.) soproni sámmás *Pollack* neve ugyanis „lengyel”-t jelent, az ugyancsak gyakori *Behem* név pedig „csehországi”-t. A jiddis nyelvet beszélő zsidók (*Aschkenasim*) a német nyelv elterjedési területén (*Aschkenas* „Németföld”) találhatóak. Ide Palesztínából főleg a Balkánon át jöttek. A zsidók másik része Észak-Afrikán és Spanyolországon (*Sepharad*) át jutott Európába. Ezek zsidóspanyol (szpaniol) beszélnek (*Sephardim*), főleg Spanyolországban, Franciaországban és Németalföldön. 1697. július 1-én Avigdor Ábrahám fia és Náftáli Ábrahám fia bérbeveszik a felsőporumbáki (Fogarás vm.) üvegghutát és a magyar nyelvű szerződés alá a zsidó szokásnak megfelelően héber betűkkel, de szpaniol nyelven írják a maguk 8 soros záradékát (V/1, 498). Ezek szerint a régi Magyarország területén szpaniolt beszélő zsidókkal is kell számolnunk.

E nyelvi vizsgálatok a magyar nyelvtudományt is érdekelhetik a magyar nyelv német jövevényszavainak kutatása szempontjából, mert vannak jiddis közvetítésű és jiddis eredetű jövevényszavaink is⁷.

Várjuk a Zsidó Oklevéltár készülő VI. és VII. kötetét, amelyek a soproni városi levéltár újkori zsidó vonatkozású anyagát és az összeírások zsidó anyagát teszik majd közzé.

Mollay Károly

5 A *Gerichtsbuch* 13. számú szövegének keltezéséből a „feria quarta” kifejezés után kimaradt a *post* „után” szócska.

6 V. ö. Beranek, Franz J.: *Jiddisch* (Stammler, Wolfgang: *Deutsche Philologie in Aufriß*. Berlin, 1957. 2 I. kötet).

7 V. ö. Hutterer, Claus Jürgen: *Zur Frage der jiddischen Lehnwörter im Madjarischen*. *Mitteilungen aus dem Arbeitskreis der Jiddistik*. Bd. 2 (1960), F. 12, 24—6; ugyanő: *Tréfi-tréflit-réfní*. *Magyar Nyelv*, LVII, 84.

Bartha—Somfai: Haydn als Opernkapellmeister

Bp. 1960. Akadémiai Kiadó. 26,5 cm. 460 lap. + Haydn: Scena di Pedrillo. 29 lap.

Haydn élete javát Magyarországon töltötte, a rá vonatkozó levéltári anyag jórésze a budapesti Esterházy-levéltárban lappangott. A korábbi magyar zenetörténet adós maradt még népszerűbb Haydn-életrajzzal is, egyetlen kis füzetben kívül (Papp Viktor), viszont évről évre megjelentek handabandázó hírlapi cikkek azzal, hogy Haydn magyar, sőt Hajdu volt a neve, jöllehet még őseiről sem lehet ezt teljes bizonyossággal megállapítani, habár félig magyar lakosságú Moson megyei faluból vándorolt el Alsó-Ausztriába a nagyapa. Annál öröndetesebb, hogy az Esterházy-levéltár nemzeti tulajdonná válván a magyar zenetörténet a ráháruló nagy feladatot végre vállalta és szinte évről évre kiváló, európai szintű és érdeklődésre számot tartó könyvekkel jelentkezik.

Ez év elejének nagy zenetörténeti élménye a fenti című könyv megjelenése, amelyet a Haydn-kutatás kiváló magyar művelője, Bartha Dénes és az újabb nemzedék egyik legtehetségesebb tagja, Somfai László neve jelez. A hatalmas terjedelmű munka hozzáférhetőség szempontjából német nyelven került könyvpiacra, mégpedig külsejében is igen tetszetős kiállításban: a világos szürke borítólapon a cím nagy betűi mögött a régi eszterházi színház körvonalai látszanak.

A könyv maga Haydn életművének olyan pontjával foglalkozik, amely a korábbi életrajzokban alig szerepelt. Egy-egy odavetett mondat utalt csak eddig arra, hogy a mester nemcsak zeneszerző volt, hanem operakarmester is az eszterházi színházban. A könyv hatalmas anyaga tehát szinte egészében ismeretlen anyagot hoz és Haydn életének ismeretlen oldalát mutatja be. Az utóbbi időben ugyan történt egy-két nagyobb utalás erre, de tán azért, mert a munkák az 1959-es jubileumi évre kissé siettetve készültek, több hiba csúszott beléjük, amelyeket a jelen munka javítgat.

Persze a rendelkezésre álló adathalmaz az említett levéltárból sem minden, így po. nem hiánytalan az operapartitúrák sora, vagy a szövegeknyvek, más forrásokat, almanachokat, újsághíreket is fel kellett dolgozni.

1776 az az év, amikor Eszterháznál (a mai Fertődön) az operaház a mai értelemben vett műsort játszik, addig csak Haydn operáit adták elő megfelelő alkalmakkor. Haydn szerezte meg a kottákat az operákhoz, és ő döntött, mi kerüljön színre. 1790-ben szűnt meg az opera a kastély mellett, és szétszéledt a társulat. A szóbanforgó 15 év alatt Haydn körülbelül éppen 100 darabmal foglalkozott, ebből 88 bemutató volt, hat új betanulás. Érdekes, hogy mindennek zöme vígopera. A szövegírók nagyrészt jelentéktelen mesteremberek a területen, de Goldoni és Metastasio, azaz a legjobbak közül valók is szerepelnek. Haydn a maga operáit is előadatta, továbbá számos darabhoz betéteket írt.

Karmesteri munkája ott kezdődött, amikor a megvett vezérkönyvet először vette a kezébe. A herceg itt úgy látszik teljesen megbízott karmestere ítéletében, kb. 24 megvásárolt operát vetett el, nem éppen erős műveket. Amit előadásra méltónak talált, azt is erősen bírálhatta és nemegyszer ráírta a kottára: kann wegbleiben, elmaradhat. Itt nemcsak az illető rész minősége volt mérvadó, hanem az a körülmény is, hogy az operaszemélyzet nem volt nagyszámú, hat férfi, öt nő, amikor a legnagyobb volt a létszám és hasonlóképpen a zenekar is hiányosnak mondható. Nem volt klarinétos, néha hiányzott a fuvalás, a trombitások; hegedűs sem volt sok, de viszont igen jók, képzettek. Maga Haydn a zongora mellől vezényelt és kísérte a zenekart. Így látni egy ismert képen, amely a színházat belülről zenekarostul, színpadostul ábrázolja. Most tehát Haydnnek ilyen irányelvek szerint kellett a kottamásolókat utasítani, mit és hogyan írjanak ki a partitúrából. A hercegi udvar takarékos volt és hogysen a drága szolamokat megvegye, inkább olcsó másolókat tartott.

Az énekeseknek 4—5 hónap állott rendelkezésére a betanulásra. Kórus nem volt, és így a nem szereplő énekesek pótolták azt. Haydnnek alaposan kellett ismernie, ki mennyire képes és aszerint másoltatta a szolamot könnyebbre, vagy hagyta meg az eredeti nehéz fekvésekben. Igen érdekesen alakul ki karmesteri tevékenységéből nagy szerelmének képe. Ugyanis egy elég gyenge képességű, Polzelli énekesnő volt

titkos imádottja. Mikor őt és férjét a herceg el akarta bocsátani, Haydn járt közbe. Főszerepet nem kapott a kis tehetségű nő, szerepének nehéz részleteit amúgy is törölte Haydn, sőt ő irt képességeinek megfelelő betéteket.

Utólag megállapítható, hogy a törlések lényegbe vágó helyeket nem érintettek, így a finálékát, a nyitányokat rendszerint meghagyták. Ritkán fogott félre Haydn, de megtörtént, hogy egy Mozarttól származó betétet elhagyott. A magairta betétek egy része ismeretes; a javát még 1790-ben, mikor távozott Eszterházáról, maga emelte ki a kottatárból.

A könyv az 1776. és 1790. évről évre felsorolja az előadásokat, roppant gonddal kikeres minden elmondhatót a darabokról. Sopronban számos szöveggönyt nyomtatott Siess József nyomdásznál. Fényes Miklós herceg meghalt 1790-ben, Haydnal együtt a társulatot szélnek eresztették; pedig Mozart Figaró házassága című operáját akarták színpadra hozni. A könyv most a kimutatható énekeseket sorolja fel, majd megkezdődik az előadott darabok alapos elemzése az eredeti kották alapján. Ez a könyvnek legnagyobb részét kitölti. Ha az első rész élvezetes olvasmányt nyújt a laikusnak, a második rész, ugyan elsősorban a zeneértőknek szól, mégis vonzó tárgya, közérthető előadása nem engedi, hogy abbahagyjuk az olvasást. A függelék az elő nem adott operákat sorolja fel elsősorban, ezeknek partitúrája megvan a levéltárban. Majd Haydn eredeti operáira kerül a sor. A betéteket több csoportra osztják a szerzők, a biztos szerzőségük után a kétesekre kerítik a szót, amelyek teljesebb, következnek Haydn toldásai és átdolgozásai, Haydnnak nem azonosítható betétei és végül azok, amelyekről tud a kutatás, de nem kerültek elő.

A következő rész a függelékben óriási munka eredménye, a kéziratokból összeállítva kapjuk a másolók névsorát, legtöbbször csak „névtelen”-ként. De a rendkívül aprólékos hasonlítások után kialakul számos egyéniség, így Elssler József, a híres táncosnő nagyapja, aki a süttöri temetőben alussza örök álmát, továbbá a táncosnő apja, János, meg József nevű rokona. A függelékkel, egyúttal a kötetet is lezárja Somfai Lászlónénak aprólékos, gondos munkája a kották papírosának vízjegyeről rajzokkal. Részletes indexek teszik a könyvet használhatóvá.

A műhöz külön kis kötetként járul Haydn egyik betétjének első kiadása.

Soproni vonatkozások is szépen vannak a könyvben, de hiszen Fertőd külön élete ellenére is összefonódik Sopronnal, és így városunk zenebarátait nagyon érdekli a mű, amely a magyar zenetörténetnek és kiváló szerzőinek egyaránt nagy dicsőséget szerez.

Csatkai Endre

SOPRON BIBLIOGRÁFIÁJA

1958. (folytatás)

- Országgyűlési Könyvtár:* A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Bp. 1958. (Számos soproni és megyei vonatkozással, tárgymutató.)
- Pakots György:* 100 éves a Kugler utóda, a Gerbeaud utóda, a Vörösmarty cukrászda. Ország Világ 1958. VIII. 6. (Kugler cukrász soproni születésű.)
- Parádi Nándor:* Középkori cserépfedők. Folia Archaeologica 1958. (Soproni példákat is mutat be.)
- P. B.:* A sopronhorpácsi templom helyreállítása. Műemlékvédelem 1958. 2. szám.
- Petz Aladár:* A Győri Kórház története. K. l. ny. Közlemények a Győr-Sopron megyei Tanács Kórházai c. munkából, 1958. (Soproni vonatkozásokkal.)
- Péczely Béla:* Rövid hírek. Műemlékvédelem. 1958. 4. szám. (Fertődről.)
- Péczely Piroska:* Közbiztonság Sopronban és Sopron megyében. SSz 1958. 2. szám.
- Pogány Péter:* A régi hazai népies ponyvakutatás problémái. Ethnográfia. 1958. 4. szám. (Egy soproni botrányról is ír.)
- Póczy Klára:* Reliefszerű tálnegatív töredéke Scarbantiából. SSz. 1958. 3. szám.
- Pröhle Jenő:* A Bercsenyi Gimnázium iskolatörténeti kiállítása. SSz 1958. 4. szám.
- Réthly Antal:* Soproni orvosok üdvözlő versei 1745-ből. SSz, 1958. 4. szám.

- Roth A. N. Z.:** A Fragment of R. Judah b. Nathans Commentary on the Talmud from Ms. Samuel K. Mirsky Jubilee Volume New York 1958. (A soproni levéltár egyik zsidó szövegű középkori darabja.)
- Rózsa György:** A Birckenstein-féle metszetes könyv. Ismertetés. SSz 1958. 4. szám.
- Rozsondai Károly:** Képek a soproni tanítóképző történetéből. SSz 1958. 3. szám.
- Scheiber Sándor:** A feltárt középkori soproni zsinagóga. SSz 1958. 4. szám.
- Scheiber Sándor:** Európai zsidó esemény. A középkori soproni zsinagóga feltárása. Új élet. 1958. III. 15.
- Scheiber, Sándor:** Medeltida Synagoga upptaect i Sopron. Judiska Hem. 1958. 14. füzet.
- Schmidt, Leopold:** Zu einem angeblichen „Menschenopfer im Burgenland“. BglHbl. 1958. 1. füzet.
- Schneller Margit:** Sütőipari ankét Sopronban. Sütő- és tésztaipar. 1958. 9—10. szám.
- Schwarz Johann:** Der Hany Istók. Fabelwesen oder wirkliches Wesen? VUH 1958. 9. szám.
- Sedlmayr János:** A soproni középkori zsinagóga helyreállítása. Műemlékvédelem. 1958. 3. szám.
- Sedlmayr János:** Új feltárások soproni műemlékekben. Műemlékvédelem. 1958. 4. szám. (Fabricius-ház, Gambrinus, Kolostor u. 7., Új utca 4.)
- Simkovics Gyula:** Dóczy Lajos ismeretlen levele Gebhardt József soproni polgármesterhez. SSz 1958. 1. szám.
- Simkovics Gyula:** Soproni áldozat a haza oltárára 1848-ban. SSz 1958. 3. szám.
- Sinovatz, Fred:** Reformation und katholische Restauration in der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt. Eisenstadt 1958. 375. lap.
- Storno Pál:** Schweitzer György barokk szobrász arcképe. SSz 1958. 2. szám.
- Sümeghy Vera:** Egy thessaliali bronzérem és a budakalászi kocsiedény. Num. Közlöny. 1956/7 évf., megjelent 1958. (Soproni vonatkozások.)
- Szakál Ernő:** Stukkókról és stukkóhelyreállításokról. Műemlékvédelem 1958. 3. szám. (A soproni Dóm, Fövényverem utca 29.)
- Szalatnai Rezső:** Sopron műemlékváros. Élet és Tudomány. 1958. 49. szám.
- Szele Lajos:** Egykorú tudósítások az első soproni kisedővőről. SSz 1958. 4. szám.
- Szele Lajos:** Régi soproni írók SSz 1958. 3. szám.
- Szelényi István:** Liszt Ferenc élete képekben. Bp. 1958. 70 lap.
- Takács Lajos:** A hőveji legények igazsága 1837-ben. SSz 1958. 2. szám.
- Thier László:** Liszt Ferenc soproni hangversenyei és műveinek nyilvános előadásai 1956-ig, a mestert érintő fontosabb helyi és megyei események felsorolásával. SSz 1958. 3. szám.
- Thirring Lajos:** Sopron jellemzése Fényes Elek 1836 és 1867 közt megjelent statisztikai-földrajzi műveiben. SSz 1958. 3. és 4. szám.
- Tompos Ernő:** Eltűnt műemlékekről és a megmaradtak védelméről. SSz 1958. 4. szám.
- Traeger Ernő:** Az első magyarországi gyorsírási tankönyv soproni vonatkozásai. SSz 1958. 2. és 3. szám.
- Unger Károly:** a szállodaipar helyzete Győrött és Sopronban. Megyei és városi statisztikai értesítő. 1958. 1. füzet.
- Valkó Arisztid:** A Stotz nyomdászcsalád magyarországi működéséről. Magyar Könyvszemle. 1958. 1. szám.
- Varga Endre:** Ūriszék XVI—XVII. századi perszövegei. Bp. 1958. 1104 lap. (A lozsi uradalom 394—503, a lándzséri 636—700.)
- Vass Imre:** Restaurálják a műemlékek és műkincsek festőien szép városát, Sopront. Magyar Nemzet 1958. VII. 11.
- Wilsdorf, Helmuth:** Das neue Bergbau-Museum in Sopron, Ungarn. Bergakademie 1958. 2. füzet. 4 képpel.
- Vincze István:** Emberek és kövek Sopronban. Magyar Hírek. 1958. VIII. 15.
- Vincze Oszkár:** Tizenötéves terv készült az ősi Sopron fejlesztésére. Népszabadság, 1958. VIII. 27.

(Folytatjuk)

Tekintse meg
Hazánk egyetlen bányászati múzeumát

**a KÖZPONTI
BÁNYÁSZATI MÚZEUMOT!**

**Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN**

Képekben,
tárgyi emlékekben,
mozgó modellekben
tanulmányozhatja
a magyar bányászat
fejlődéstörténetét
az ősidőktől napjainkig

NYITVA:

Hétfő és szombat kivételével
naponta délelőtt 10-től délután 1 óráig

Magyar Selyemipari Vállalat
SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

Sopron, Kőszegi út

I G É N Y E S
BEL- ÉS KÜLFÖLDI
VÁSÁRLÓK
SZÁLLÍTÓJA

SOPRONI
GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI
VÁLLALAT

Sopron, Mátyás király utca 5 szám

Telefon: 10-37

Mindennemű lakatosmunka vállalása
Faipari és egyéb megmunkáló gépek
gyártása

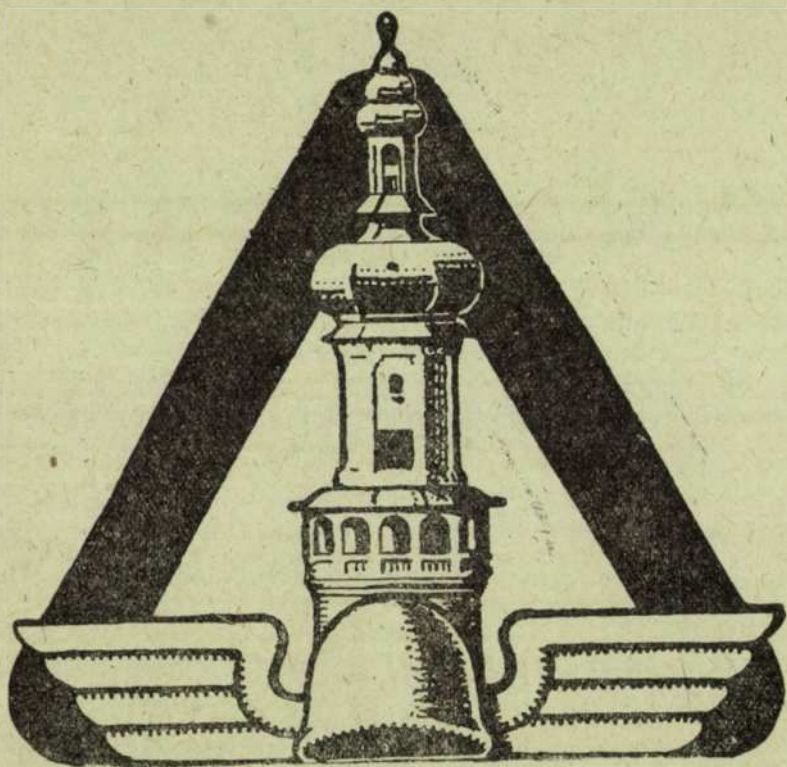
AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása

HŰTŐGÉPEK garanciális javítása

OLLÓK, KÉSEK köszörülése, ÓRÁK javítása jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYÖR-SOPRONMEGYEI

RUHÁZATI

Kiskereskedelmi Vállalat

SOPRONI SZAKBOLTJAI

KÖZKEDVELT

A

**SOPRONI
SÖRGYÁR**

készítménye

A kiváló

VILÁGOS

SOR

BARNA

SOR

KINIZSI

SOR

A SOPRONI

**Élelmiszerkiskereskedelmi
Vállalat**

*fűszer, csemege, édesség,
dohány,
tej és hús boltjai*

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára
állnak*

Sopron és vidéke

körzeti Földművesszövetkezet

MEZŐGAZDASÁGI SZAKBOLTJA:

ÖTVÖS UTCA 3

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerek
műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók.
permetezőgépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

KÖZPONTI TELEP ÉS IRODA :

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58 és 10-59

ÜVEGES RÉSZLEG:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

V Á L L A L :

**kőműves, ács, tetőfedő, épületasztalos, szobafestő,
mázoló, címfestő, dukkozó, üvegező, üvegesiszoló,
kályhás, parkettás**

munkákat

Soproni Asztalos- és Faipari Ksz

S O P R O N

Vitnyédi u. 13

Telefon: 12-73

*Asztalos, festő, mázó, játék, kárpitos,
javító, iparművész* részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére
a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:

hálószobát, kombinált szekrényt, rekamiét, sezlont,
konyhabútort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat,
egyéni megrendelésre, elsőrendű minőségben
és ízléses kivitelben

Vállal:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

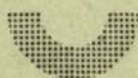
Játék és iparművészeti készítményei minden
alkalomra nagy választékban kaphatók

a Soproni Kiskereskedelmi Vállalat üzleteiben

SOPRONI
HÚSIPARI
VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

A Soproni Húsipari Vállalat dolgozói

jóminőségű hentesáru

készítésével

járulnak hozzá

az élelmiszeripar fejlődéséhez

Hátulsó utca 2—4. szám alatt

*a húsipar húsüzletében naponta friss hentesáru
kapható bőséges választékban*

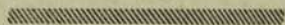
Soproni

PAMUTIPAR

Sopron,

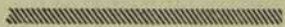
Selmeci utca 15—17

szám

Telefonszám:

20-90

PAMUTSZÖVŐGYÁR

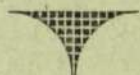
ELZETT

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

SOPRON

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

Soproni

Fésűsfonalgyár

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVAI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15.

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

„Rába“ motor, futómű,

kapcsolóművek

Csepel 130—300 futómű és csörlőművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

Sopron, Csepel utca 3

SOPRONI TŰGYÁR

Termékei: Különféle tűárúk. — Kárpítos díszszegek

Cipőkarikák. — Fűzőszemek

Bőrszegecsek

LÖVŐI KÉSGYÁR

Termékei: Háztartási kések. — Zsebkések

Ipari kések. — Mezőgazdasági gépkések

Különféle kéziszerszámok

SOPRONI
RUHAGYÁR

Sopron, Rákóczi utca 6

•

12 éves működése alatt

gyártmányaival:

női-, lányka- és baby-ruháival

a bel- és külföldi igényeket

egyaránt kielégíti

•

Saját laboratórium

•

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

A TAKARÉKBETÉT KAMATOZIK,
BÁRMIKOR, MINDEN ELŐZETES FELMONDÁS NÉLKÜL
FELVEHETŐ!

BŐVEBB FELVILÁGOSÍTÁST AD AZ

**ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR
FIÓKJA,**

SOPRON, Lenin körút 98, valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET! LOTTÓZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában
SOPRON, Hátsókapu 8

LEGSZEBB AJÁNDÉK

A KÖNYV

AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET

A SOPRONI

ANTIKVÁRIUMBÓLI

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

ANTIKVÁRIUM

LENIN KÖRÚT 13 — TELEFON: 13-50

SOPRONI

Járműgyártó

SZÖVETKEZET

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27. — Telefon: 17-26

Szíjgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése, javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szervíz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi, szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,

autókarosszéria készítés

TISZTASÁG:

FÉL EGÉSZSÉG

Saját egészsége érdekében látogassa
a több káddal bővített, hőlégfürdővel
központi fűtéssel
korszerűsített

Városi fürdőt

FÜRDŐVÁLLALAT

*SOPRONI
FODRÁSZ SZÖVETKEZET*

KORSZERŰSÍTETT,

HIGÉNIKUS

TERMEIBEN

GONDOS

ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

A

Soproni

Állami Gazdaság

KÉKFRANKOS

LEÁNYKA

MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT

MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI

SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttárú üzlete

Torna utca 1. — Telefon: 14-63

Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkból

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés

Minőségi munkával!

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

akkor kisebb lesz a gázzámla és jobb lesz
a gáznyomás

Felvilágosításért és panasszal forduljunk

A GÁZMŰHÖZ

Táncsics Mihály utca 12. Telefon: 25-10

A

Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

- Ü** **PANNÓNIA ÉTTEREM, FEHÉRTEREM:**
a város reprezentatív vendéglátó üzeme
- Z** **TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:**
a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely
- E** **BISZTRÓ:**
a város központjában hideg ételek választékával, reggelizési lehetőséggel, cukrászati készítményekkel és presszó-feketével
- M** **ALPESI VENDÉGLŐ:**
a Lővérek nyári vendéglátó üzeme
- E** **DEÁK ÉTTEREM:**
a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével
- I** **GAMBRINUS ÉTTEREM:**
a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával
- VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:**
I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján
- FÓRUM-, GYÖNGYVIRÁG-, CIKLÁMEN-, PÖTTYÖS**
cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagylaltkülönlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

Látogassa meg üzemeinket!

Győr-Sopron megye

Idegenforgalmi Hivatala

Sopron, Ógabona tér 8. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállás biztosítás:

szállodában turistaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Győri turistaszállás, Szeszgyári út 8

Soproni turistaszállás, Ferenczi utca 4

Soproni belvárosi turistaszállás, Új utca 8

Soproni turistatábor és camping

Szállásigények idejében bejelentendők az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni

Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24. szám.

GYAPJÚSZÖVETEK

TAKARÓK

MŰSZAKI SZÖVETEK

BÚTORSZÖVETEK

SZÖNYEGEK

É. M.

Soproni
Épületasztalosipari
Vállalat

Hazánk legkorszerűbb épületasztalosipari
nagyüzeme

Gyárt:

Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket

Gyárttelep:

SOPRON, TERV UTCA 2
Telefon: 17-55, 10-70

**Soproni
Vas- és Szerelő
Kisipari Szövetkezet**

vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS
VILLANSZERELŐ, MOTORTEKERCELŐ
munkákat

Sopron, Ógabona tér 16

**VÁSÁROLJA
FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!**

*fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli stb.*

Soproni Sütőipari Vállalat

Az üdülőnegyed bejáratánál várja az

Ady Endre Kultúrház

SOPRON, ADY U. 10 — Telefon: 17-34

Tanfolyamok:

szabás-varrás, nyelvoktatás

**Tudományos ismeretterjesztő
előadások a havi műsorplakát szerint**

**Minden kedden és szerdán mozielőadás,
minden vasárnap filmmatiné**

Minden vasárnap táncest

Büfé és eszpresszó a Soproni Vendéglátóipari Vállalat kezelésében

Segítsd

*Sopros városképének külső szépségét,
az utcák tisztaságát!*

Támogasd

a Köztisztasági Vállalat fontos munkáját

Ne szemetelj az utcán!

Liszt Ferenc Művelődési Ház

Sopron, Liszt Ferenc utca 1

Telefon: 27-55

a soproni kultúrélet központja!

*Ismeretterjesztő előadások,
hangversenyek, szakkörök,
tanfolyamok, klubok!*

Orosz-, angol- és német nyelvtanfolyam

Szabás-varrás tanfolyam

*Balettiskola — Színjátszó csoport — Bábcsoport — Kézimunka-
és rajzszakkörök — Bélyeg- és „Ki mit gyűjt” klubok
Liszt Ferenc klub — Ifjúsági társalgó*

A SOPRONI SZEMLE

különkiadványai

*A soproni képzőművészet
és zenei művelődés története
1848—1948*

Megrendelhetők a kiadóhivatalnál: Sopron, Városi Tanács

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkaí.

Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Tompos, Ernst: Ferdinand Handler und seine Familienmitglieder
Házi, Eugen: Der Beginn des Tabakrauchens in Ódenburg
Fabricius, André: Beiträge zur Geschichte des Fabricius-Hauses
Nováki, Julius: Beiträge zur Geschichte der Rondellen der Stadtbefestigung
Tardy, Ludwig: Ein ódenburger Weinhändler und der russische Minister Besztuzsev-Rjumin

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrek-turában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tisztelet-díjából levonja. (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban.)

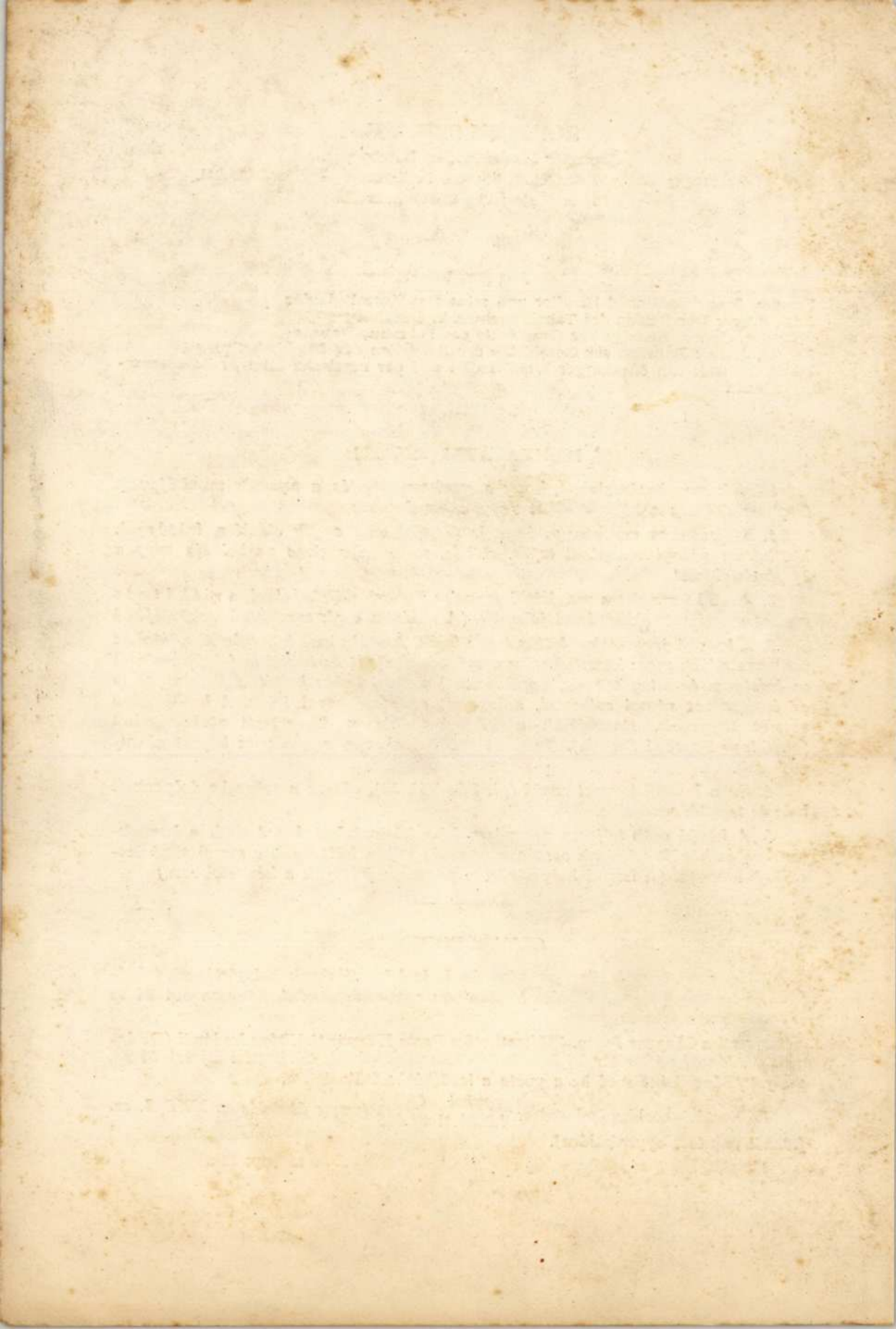
OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyó-irata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Elfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Buda-pest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Elfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

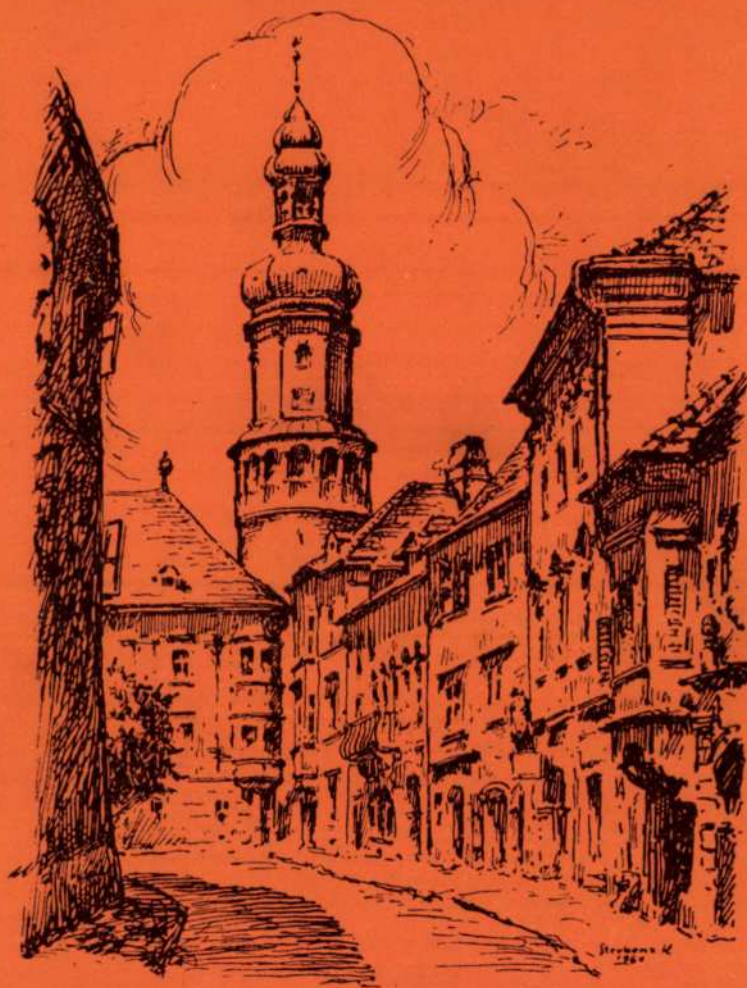
Elfizetési csekkszámlaszám: egyéni 61.280 (vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszerűlára).
közületi 61.066

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

XVI. ÉVFOLYAM

1962.

2. SZÁM

KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELENYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBENYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Kölkedi István:</i> Soproni sztrájkok a századforduló körül	97
<i>Tirnitz József:</i> Sopron vármegye parasztságának és agrárproletariátusának helyzete a Horthy-korszakban — egykorú jelentések tükrében	104
<i>B. Thomas Edit:</i> Dorffmaister freskók a szombathelyi püspöki palota „sala terrena”-jában	114
<i>Domonkos Ottó:</i> Sopron megye pászterművészete I.	124

Helytörténeti adattár

<i>Nováki Gyula:</i> Sopron topográfiai fejlődésének vázlata az újabb ásatások alapján	135
<i>Koncsek László:</i> Mi lett a sorsa a kismartoni (Eisenstadt) Wolf- múzeumnak?	139
<i>Csekey István:</i> Liszt Eduárd halálához és családfájához	143
<i>Balogh Jolán:</i> Renaissance-oltár Sopronban	144
<i>Kelényi Ferenc:</i> Sopron művelődési, jótékony célú és egyéb intézményei 1846-ban	147
<i>Schram Ferenc:</i> Soproni könyvtárak II. József idején	156
<i>Csatkai Endre:</i> Ehrlinger János festő	161
<i>B. Koroknay Éva:</i> A soproni metszett kötéstábla	164
<i>P. J.:</i> Thirring centenáris megemlékezések	166
<i>Cs. E.:</i> Korai Schubert-előadások Sopronban	167
<i>F. E.:</i> Vilmos bádeni örgróf Sopronról és Kismartonról 1809-ben	167
<i>Cs. E.:</i> Botanizáló és népdalgyűjtő soproni diákság	168
<i>Cs. E.:</i> Krudy Kálmán körözése a soproni rendőrségi lapban	169

Sopron kulturális élete 1960.

<i>A múzeum vezetősége:</i> A Liszt Ferenc Múzeum működése	170
<i>Faller Jenő:</i> A Központi Bányászati Múzeum beszámolója	171

Megemlékezések

<i>Gyulay Zoltán:</i> Kövesi Antal (1876—1961.)	172
<i>Nováki Gyula:</i> Szőke Béla (1913—1961.)	174
<i>Az olvasó kérdez — az olvasó közöl . . . . .</i>	176
<i>Soproni könyvespolc . . . . .</i>	178
<i>Soproni bibliográfia 1958—1959 . . . . .</i>	187

Terjedelem: 8,8 (A/5) iv 40 szövegek közti ábrával. Példányszám: 1000

Felelős kiadó: Csatkai Endre — 62.31930 Győr-Sopronmegyei Nyomda Vállalat

Soproni sztrájkok a századforduló körül

írta: Kölkedi István

A soproni mesterlegények nyomorúságos sorsa korán kiélezte a munkás és munkaadó közti ellentéteket. Már a középkorban találkozunk bérmozgalommal, amikor a kovácslegények léptek fel követelésekkel mestereikkel szemben, a múlt században több alkalommal is került sor bérmozgalomra, ezek közül azonban csak az Általános Munkásegylet soproni szervezetének megalakulása után nőtt sztrájkká a szabólegények bérmozgalma.

A soproni szabólegények sztrájkja 1872. október 7-én kezdődött. Erről a sztrájkról részletes ismertetést adott a Soproni Szemlében László Ernő „A soproni szabólegények sztrájkja 1872-ben” címmel (1959, 1. szám.). A sztrájk csak néhány napig tartott, mert október 16-án a sztrájk vezetőit eltoloncolták a városból, a többi sztrájkoló pedig önként visszatért munkaadójához.

Ezt a sztrájkot aránylag szélcsend követte. Nem is talákoztunk hasonló megmozdulással 1896-ig. Ekkor már nem kisipari munkások, hanem gyárimunkások lépnek sztrájkba. Ez annál is inkább érdekes, mert ebben az időben Sopronnak még alig van valamire való gyárüzeme. A sörgyár még egy éves múltra sem tekinthet vissza, hiszen a tényleges termelés csak az év elején kezdődhetett meg, viszont a Weitzer-féle vagongyár mintegy kétéves szüneteltetés után ugyancsak akkoriban kezdett dolgozni, mint épületasztalos- és lakatosárugyár (a mai Zárgyár elődje).

A sztrájkról a Soproni Hírlap 1896. szeptember 3-i száma ad először hírt. A következőket írja:

„Sztrájk egy helybeli gyárban. Weitzer János gyárában mintegy 32 munkás tegnap beszüntette a munkát. A sztrájkot Pernecker, Boór, Zechner és Schaller nevű munkások készítették elő, akik közül a gyáros a rendőrségnél tartott békéltető eljárás után csak a családos Perneckert fogadta vissza gyárába. A többi munkások megegyezvén ma munkába állottak.”

A sztrájk részleteit is megismerhetjük a további híradásokból. A sztrájkról a Soproni Ujság ezeket írja:

„Sztrájk a Weitzer-gyárban. Egy kis fővárosias allürt adott ma a Weitzer-gyár környékének az a sztrájkoló munkássereg, amely a kaput valóssággal zár alá vette. A gyár 32 munkása szüntette be tegnap a munkát. A sztrájkra már az e hó 30-án tartott gyülésükön határozták el magukat, amely egyik kocsmában folyt le s az oda küldött rendőrtisztviselő már csak bevégzett tényre akadt. A sztrájk kitörésére az igazgatóság ama intézkedése adott okot, amellyel a munkásgyűlés főszónokait, Bar, Zechner, Schaller és Pernecker munkásokat azonnal elbocsátotta. Erre 32 lakatos a munkát abban hagyta s a többieket is sztrájkra izgatta. A sztrájkolók ma délután megjelentek a rendőrségnél és kérték a tárgyalást. Megjelent a gyár igazgatója, Bramberger Arduin is, aki a 32 munkás munkára kényszerítését kérte.

A főkapitány, dr. Nessel Károly tapintatos békéltetési eljárásának meg volt az eredménye, úgy, hogy a 32 munkás holnap reggel már megkezdi ismét működését. Ezzel vége is a sztrájkoknak, mert az egyik elbocsátott munkás is visszakerült az igazgatóság engedékenységéből a gyárba. A három főbujtogatót azonban nem fogadta vissza az igazgatóság” (Soproni Ujság, 1896. szept. 3.).

„Sztrájk egy helybeli gyárban. E cím alatt megírtuk, hogy a helybeli Weitzer-féle gyárban sztrájk ütött ki, sztrájk, amely tegnap már el is múlt, még pedig anélkül, hogy az igazgató vagy a kilépett munkások élesebb ellentétbe keveredtek volna egymással. Mindössze az okozott még egy kis surlódást, hogy az igazgató nem volt hajlandó visszafogadni három munkást, akik a félig sikerült sztrájkot előkészítették. Ezek az igazgató ellen kártérítési igényel akartak fellépni, de ma kiegyeztek, megígérték a főkapitány előtt, hogy ezután jól viselik magukat. Így a »sztrájk«, amely első pillanatban nyugtalanítólag hatott a kedélyekre, e percben teljesen elsimultnak tekinthető, s a helyzettel kibékült lakatosmunkások époly nyugalmian ütik a vasat, mint ütötték ezelőtt négy nappal” (Soproni Hírlap, 1896. szeptember 4.).

Ez a megmozdulás a már ismét éledező munkásmozgalom bizonyítéka. Annál is érdekesebb bizonyíték, mert a fellelhető kimutatások szerint vas- és fémmunkás szakszervelet, illetve szervezet csak 1903-ban alakult. Egyébként téves hiedelem, hogy Sopron inkább mezőgazdasági és kereskedő jellegű város volt; lakosainak kereseti megoszlása mást mutat. Az 1900-as népszámlálás adatai szerint a lakosok száma 33 478 személy volt. Közülük mezőgazdaságból élt 2291 kereső és 2739 eltartott, ugyanakkor iparból 3834 kereső és 4073 eltartott, kereskedelemből pedig 1060 kereső s 1836 eltartott. Az iparhoz kell számítanunk a bányászatból és kohászatból élőket is, akiknek a száma 780 keresőt és 986 eltartottat tett ki (Magyar Statisztikai Közlemények, 1900, Népszámlálás, I. kötet).

Ezek az adatok bizonyítják, hogy az iparból élők voltak a legtöbben. Természetesen nem ennyi volt az ipari munkásság száma, mert az adatok magukba foglalják az egyedül dolgozó kisiparosokat, vagy az egy-két segéddel dolgozókat is. Nagyüzemi munkásság csak Brennebergbányán volt.

Élt a munkásmozgalom a városban. Mi az oka mégis, hogy az említett két sztrájkon kívül komolyabb munkásmozdulás nem volt? Érdemes elemeznünk a kérdést annál is inkább, mert az országban a századforduló táján már nagyobb bérharcok folytak, olyannyira, hogy a belügyminisztérium minden év végével 1902-től kezdve megkövetelte a szocialisztikus mozgalmakra vonatkozó jelentést. A soproni rendőrkapitányság is elkészítette első ízben ezt a jelentést, amely a tények felsorolása mellett érdekes módon indokolja a sztrájkok hiányát:

„Sopron sz. kir. város területén szocialisztikus irányú munkásmozgalom nyilvánulásai az elmúlt 1902. évben észlelhetők nem voltak... Szociális színezetű munkás forrongások és zavargások 1902 évben elő nem fordultak... A szocialisták ellen 1902 évben büntetések, vagy kiutasítások alkalmazva nem lettek... Stricke-mozgalmak városunk területén 1902 évben észlelhetők nem voltak, ennek oka legfőképp abban keresendő, hogy különösen iparosmunkásaink városunkat az élelmiszerek drágasága miatt rövid itt tartózkodás után elhagyják és így állandó munkáselem, mely sorsán stricke mozgalom útján óhajtana segíteni — városunkban nincsen” (Soproni Állami Levéltár, 869/rk./1903.).

A rendőrségi jelentés csak részben látta helyesen a helyzetet, de a túlzott derűlátás, amely szerint Sopronban a sztrájkmozgalmaktól tartani sem kell

— ez csendül ki a sorok közül —, a tényleges helyzet lebecsülése volt. A következő évben már kénytelenek voltak sztrájkokról is jelentést adni:

„... Sopron sz. kir. város területén szocialisztikus irányú munkásmozgalmak nyilvánulási az elmúlt 1903 évben észlelhetők nem voltak, mert a város területén lakó munkások bár érzelmeik tekintetében a szocialista tanok felé hajlanak, egyetértő vezetés hiányában eddig szervezkedésig el nem jutottak ... Stricke mozgalom a városban az elmúlt 1903 évben kettő volt. Az év elején a pékmunkások szüntették be a munkát és pedig azért, mert részben a kosztot nem akarták elfogadni, hanem ennek fejében csakis kosztpénzt, részben, mert a gazdák a vasárnapi munkaszünetet be nem tartották. A mesterek is a munkások is a tárgyalások során engedtek, mire lassanként a munkások ismét munkába léptek. A második stricke-mozgalom az év vége felé tört ki s csak részleges volt. A Romwalter nyomda cég munkásai kiálltak a munkából, mert a munkaadó a szerződésben kikötött feltételeket be nem tartotta. A békéltető bizottság tárgyalásai során az egyeszség meg lett kötve, de a munkások dacára annak nem álltak rögtön munkába, hanem csak egyenként álltak némi idő mulva ismét munkába” (465/rk./903.).

A rendőrségi jelentésben foglaltakkal, az előzmények rövid tárgyalásával, értekezésünk tulajdonképpen tárgyához jutottunk el. A szabók 1872-es és a gyári munkások 1896-os sztrájkja után először a sütőmunkások kezdtek sztrájkolni. Hogy miért éppen ők, erre a jelentés próbál magyarázatot adni. Két érvet hoz fel. Ezek közül az első, a vasárnapi munkaszünet be nem tartása, valóban helytálló. Nem sokkal a sztrájk kitörése előtt az alábbi hírt tette közzé a „Sopron” című napilap:

„A vasárnapi munkaszünet áthágása. Heiszler Mihály, Kappel Adolf, Leyrer János, Brenner Mihály, Laschober János és Roth Gyula helybeli sütőmesterek ellen a vasárnapi munkaszünet áthágása miatt feljelentést tettek a rendőrségnél, amennyiben a nevezett pékmesterek a hétfő virradati sütéshez a tésztát már vasárnap éjfél előtt készítették el. A kihágási eljárást a rendőrség megindította...” („Sopron”, 1903. február 25.).

A mesterek a nemrégiben törvénybe iktatott vasárnapi munkaszünetet — mint látjuk — nem tartották be, s az akkori egyéb közlemények is bizonyítják, hogy minden erejükkel harcoltak ellene. Hasonló lehetett a helyzet az élmezéssel is. Lényegében ezek voltak a sztrájk közvetlen kiobbanásának az okai. Mindez azonban nem lett volna elég hozzá, ha gyenge lett volna a sütőmunkások szervezete. A sütőmunkások létszáma a jelentős iparágak sorába emelte a szervezetet. A korábban már idézett Magyar Statisztikai Szemlék 1900. évi kiadványa szerint Sopronban 1890 és 1900 között a sütőmunkások száma 159-ről 147-re, tehát alig valamivel csökkent. A sztrájk, a bérharc kezdeményezéséhez pedig ösztönzést kaptak, mert a pékmesterekhez eljuttatott felhívás nyomdában készült és csak a címzést, valamint a szervezet nevét töltötték ki tintával.

A soproni sütőmunkások ezt a felhívást 1903. május 7-én küldhették el a mesterekhez. A felhívás szövegét a „Sopron” 1903. május 10-i száma teljes egészében közli. Az elküldés időpontját viszont a május 8-i szám jelzi:

„Ma délelőtt kézbesítették a soproni sütőmestereknek azt a felhívást, melyben a helybeli sütőmunkások helyzetük jobbátételét kérik...” („Sopron, 1903. május 8.).

„... A mesterekhez a következő felhívást intézték:

Tisztelt Munkaadó Ur! Ismeretes t. c. előtt, hogy a soproni sütőmunkások helyzete egyáltalán nem felel meg ama követelményeknek, amelyeket korunkban az emberies életmód feltétlenül szükségessé tesz. Ezen ember-

telen helyzetünkben való szabadulást tehát jogosnak kell, hogy tartsa, melyet nekünk az életfenntartási ösztönünk sugall és azért a következő kérésünket terjesztjük t. c. elé, melyet ha elfogad, legkésőbb folyó hó 11-ig életbeléptetni s ezen ivünket két tanu előtt aláírni szíveskedjen: 1. Napi 14 órai keretben legfeljebb 10 órai munkaidő, a négy órát 14 órai keretben egyszerre, vagy egyszer megszakítva pihenni. Az a munkás, aki süteményt is kihord, annak a süteménykihordási idő beszámítandó a 10 órai munkaidőbe. 2. Hetibérek (kosztpénz nélkül): Helfer 20 korona, dagasztó 16 korona, dagasztóhelfer (Zusammenarbeiter) 18 korona, feketedagasztó 14 korona, Ausschitter és jódli 12—12 korona, ficik 8 korona. 3. Tiszta, jól szellőztethető és fűthető oly nagy hálószoba, hogy abban minden egyes munkásra 10—10 köbméter levegő jusson és minden egyes munkásnak egy ágy álljon rendelkezésére kéthetenkénti tiszta ágyhuzattal. Mosdóedény: hetenkint legalább 2 tiszta törülközőt kapjon minden munkás. 4. Husvét, pünkösöd és karácsonykor a munkások fele egyik nap, a másik fele másik nap teljes napon ünnepel. 5. A munkaadók kötelesek munkásszükségletüket a munkások szervezete közvetítőjéből beszerezni és a munkások szervezetének pénzbeszedőjét műhelyébe beengedni. 6. A törvényes vasárnapi munkaszünet szigorú betartása és a hetibéreket vagy a kosztpénzt a munkaszünet miatt megcsonkítani nem szabad. 7. Csak szakképzett munkást szabad alkalmazni. 8. Heti kosztpénz 12 korona, melyből a munkásnak hétköznapokon 2 Kor. 60 fillér, vasárnapokon pedig 2 Kor. 40 fillér kifizetendő. 9. Az 1884:17. t.-c. 65 §-ának szigorú betartása, melynek értelmében 16 éven alóli tanonc éjjeli munkára nem alkalmazható. 10. A mozgalomban résztvevő munkásokat megrendszabályozni nem szabad. Ezen ivünket a munkaadó a kijelölt helyen aláírja és legkésőbb folyó hó 12-ig gyűlésünk színhelyén az alulírott bizottságnak átadja. Kelt Sopron, 1903 május hó 7.-én. Tisztelettel a Magyarországi Sütőmunkások Szervező és Szaklapbizottságának helyi szervezete. A fenti pontokat elfogadom s kötelezem magamat becsület szavammal azt pontosan betartani mindaddig, míg köztem és a munkások szervezete közt újabb megállapodás nem jön létre” („Sopron”, 1903. május 10.).

Érthető, hogy a fenti tíz pontban összefoglalt követelések a munkaadók nemtetszésével találkozhattak. A sütőmunkások hiába hívták össze gyűlésüket a Bécsi utca 7. szám alatt levő Vig paraszthoz címzett vendéglőbe és hiába vettek azon mintegy negyvenen részt, megegyezésre nem jutottak (4614/rk/, 1903. május 9.).

A sütőmunkások tovább kísérleteztek, hogy a munkaadókkal jogos követeléseik teljesítésére egyezséget köthessenek. A gyűlést május 12-re halasztották el, megválasztották az egyeztető bizottság hat tagját (4657/1903 május 10.).

A mesterekben is volt hajlandóság a munkások helyzetének javítására. Mik voltak ezek az engedmények?

„A soproni péklegények bérharca, a jelek szerint ítélve, aligha fog sztrájkra vezetni. A mesterek 20 % béremelést kínáltak és a munkások egyéb kívánásait is teljesítik. A vasárnapi munkaszünetet illetően a mesterek beleegyeztek abba, hogy a műhelyekben d. e. 10 órától esti 11 óráig szüneteljen a munka” — közli a „Sopron” a május 12-re összehívott egyeztetési tárgyalásról,

„... de eredményre nem vezettek, minthogy a péklegények szigorúan ragaszkodnak feltételeikhez,” („Sopron”, 1903 május 15.)

„... s így a segédek még kedden éjjel megkezdték a sztrájkot. A közönség a dologból csak annyit vett észre, hogy a megszokott formájú sütemények

helyett részben más alakukat kapott, de hogy bárki is ne kapta volna meg süteményét, oly esetről nem hallottunk.” — írja a Soproni Napló 1903. május 14-i számában. Ezek szerint tehát egyhetes előzetes tanácskozás után május 12-én éjjel kezdték a soproni sütőmunkások a sztrájkjukat.

A mesterek persze a sztrájkba se nyugodtak bele.

„Szerdán délelőtt Roth Gyula és Pócza István sütőmesterek panaszt tettek segédek ellen azért, mert a munkából fölmondás nélkül kiálltak. A sztrájkoló segédek a rendőrséghez megidéztetvén, ott közölték velük, hogy büntetés alá esnek, ha ismét munkába nem állnak. Esztl Rezső iparügyi biztos újra tárgyalásba bocsátkozván a segédekkel, Róth és Pócza segédei kijelentették, hogy a munkához visszatérnek. Ilyenformán alaposak a kilátások, hogy a sztrájk a munkaadók előzékenysége folytán, mellyel a segédek minden méltányos kérelmét teljesítik, még ma megszűnik.

A Heissler-féle sütődén a honvédség segített, a mennyiben kellő számú munkaerőt bocsátott rendelkezésre. Heissler szállítja a honv. főreáliskola részére a süteményeket.

A sztrájkolók a »Vig paraszt« helyiségében tanyáznak és szerdán délután még kereken megtagadták a munka felvételét. A velük való eljárás igen egyszerű lesz, a mennyiben a nem soproni illetőségeket a rendőrség el fogja toloncoltatni” (Soproni Napló, 1903. május 14.).

A munkaadók tehát a rendőrséget is igénybe vették, hogy fenyegetéssel a sztrájk beszüntetésére kényszerítsék a munkásokat. Sőt sztrájktróroket is alkalmaztak a honvédség bevonásával. A sütőlegények azonban nem egykönnyen adták meg magukat.

„A pékek sztrájkja még egyre folyik. A Sopronban alkalmazott péklegények száma 54 s ebből 32 még nem állt munkába. A 32 közül 5 soproni illetőségű és 12 családos, mely utóbbiak rendes évi lakással bírnak. Mindössze tehát csak 15-en vannak, a kik nem soproni illetőségűek és rendes kereseti forrással és lakással nem bírnak. Ezeket Nessel Károly dr. rendőrfőkapitány fölhívatta hogy szombaton d. u. 4 óráig igazolják, van-e rendes lakásuk és keresetforrásuk. A fölhívottak küldöttségileg kérték a rendőrfőkapitányt a határidőnek hétfő délutánig való meghosszabbítására, a mit Nessel dr. meg is adott, annyival is inkább, mert a munkaadók és munkások közt folytak a tárgyalások és kilátás van rá, hogy a sztrájk most már rövid idő alatt egészen megszűnik” (Soproni Napló, 1903. május 17.).

A sztrájkot nem lehetett a végtelenségig húzni. A sütőmunkásoknak nem volt meg a kitartásuk, anyagi fedezetük rá, hogy a teljes győzelemig szüneteltesék a munkát. A sztrájk azonban így is hozott némi eredményt.

„A pékek sztrájkja megszűnt. A munkások egy része a munkába állott, másik része távozott a városból. A sztrájk eredménye nagyon változatos. Van mester, a ki megadta a munkások által követelt kedvezményeket, csak a kosztpénzt nem, van viszont olyan, a ki ezt is megadta írásban, de munkásai ugyancsak írásban kijelentették, hogy e kedvezmény élvezetéről lemondanak. Az egész tehát csak arra szolgál, hogy a sztrájkot vezető központi bizottságnak port hintsenek a szemébe. Végül van olyan mester, a ki semmiben sem engedett a munkások követeléseinek és mégis visszatértek hozzá a munkások egy kis szeleid rendőri nyomás alkalmazása után. A sztrájk helybeli vezetői közül azonban többen elvesztették eddigi helyeiket” (Soproni Napló, 1903. május 21.).

Ennyit sikerült megtudnunk a fennmaradt iratok és sajtóközlemények alapján a soproni péklegények sztrájkjáról. Jellemző példaként még hadd közöljünk egy kis utójátékot:

„A péklegények februári mozgalmá idején történt, hogy Pekler Pál sütősegédet egy barátja felszólította, nem jöjjön-e vele Amerikába. Pekler Pál szívesen ráállt volna, de hiányzott a pénze hozzá. A korcsmában búsan tanakodtak, mitevők legyenek, a mikor Peklernek eszébe jutott, hogy majd ír Pócza Istvánnak, volt mesterének. Meg is írta neki, hogy vagy kölcsönöz neki 400 koronát, vagy pedig fel fogja jelenteni őt, — t. i. Póczát — az iparhatóságnál a vasárnapi munkaszünet megszegése miatt. Pócza haladéktalanul feljelentette Peclert, kinek a büntetőbírótság előtt kellett számolnia a tettéért... Pócza István maga sem kívánta megbüntetését... a törvényszék Peclert egy napi fogházra ítélte. Az ítélet jogerős” (Soproni Napló, 1903. aug. 2.).

Az 1903-as évi nyomdász-sztrájkról lényegesen kevesebbet tudunk, mint a pékekéről. Igaz, hogy jelentősége sem akkora, mint a pékeké volt. Hiszen — amint a rendőri összefoglalóból is láthattuk — a sütőmunkások bérmozgalmá a soproni szakmára teljesen kiterjedt, a péksegédek valamennyien sztrájkba léptek, s a munkaadóktól függően vették fel a munkát egész rövid idő alatt, kérésük teljesülése után, vagy véglegesen otthagyták munkahelyüket, esetleg rendőri kényszernek engedve hagyták abba a sztrájkot. A nyomdász-sztrájk azonban csak egy üzemet érintett, ott sem valamennyi munkavállalót, hanem mindössze a szedőket.

A Soproni Állami Levéltárban erre a sztrájkra vonatkozóan nem is maradt meg rendőrségi iratok, az események néhány részletét a sajtó tudósításaiból lehet kideríteni. Ez azonban elég megbízhatatlan, mert például a „Sopron” egyetlen cikkeskében, mégpedig a nyomdatulajdonos szája íze szerint foglalkozik a sztrájkjal:

„Sztrájk. A lapunkat kiállító Romwalter cég szedő személyzete szerdán délben váratlanul abbahagyta a munkát. Csütörtökön d. e. a cég tulajdonosa munkásaival tárgyalásba bocsátkozott. A tárgyalás az iparhatóság előtt folyt le, ahol annak rendje és módja szerint létrejött az egyezség és a munkások kötelezték magukat, hogy délután újból munkába állanak. A munkások azonban nem tartották be az egyezséget és újabb követelésekkel állottak elő, amelyeket a cég megtagadott és bevárván a törvényes időt, tegnap délután a munkásokat elbocsátotta, megtevéen egyuttal a szükséges lépéseket, hogy az eltávolított szedőinasok hatóságilag visszahozassanak és csábítóik a méltó büntetést elvegyék” („Sopron”, 1903. december 11.).

A híradás sántít, s ezt rögtön észreveszi, aki csak egy kicsit is ismeri a nyomdász szakmát. A nyomdászok voltak már ebben a korai időben is a legszervezettebbek, kollektív szerződéssel dolgoztak, s ha a tulajdonossal meg egyeztek a békéltető tárgyalások során, akkor minden bizonnyal be is tartották az egyezséget. S ha — mint ebben az esetben történt — mégsem álltak munkába, annak komoly oka lehetett. Az ok minden bizonnyal az volt, hogy a tulajdonos a kollektív szerződést megszegte.

Ezt a feltevést igazolja a konkurrens soproni lap híradása a Romwalter nyomdában kitört sztrájkról:

„Nyomdászsztrájk. A Romwalter-féle soproni nyomdávállalat szedői, szám szerint 12-en szerdán délben abbahagyták a munkát. A sztrájkra a vállalat főnökének az az eljárása adott okot, hogy a jelenleg érvényben lévő díjazási tarifát a szedők a jövő évi márczius hó 1.-ére írásban felmondták, mire Romwalter mintegy válaszul a szedők felmondására, négy leánytanonczot állított munkába, holott már ezidő szerint is 12 fiu tanonczot foglalkoztatott s így az érvényben lévő és általa is elfogadott és aláírt árszabálynak a tanonczok számára vonatkozó részét megsértette. A sztrájk humoros szí-

nezetet nyert azáltal, hogy a 12 fiutanoncz is szolidaritást vallott a segédekkel s nehogy a nyomdatulajdonos a rendőrséggel kényszeríttesse őket munkára, testületileg Győrbe utaztak, majd mikor Romwalter neszét vette ottlétüknek, továbbmentek. Csütörtökön délelőtt egyezkedési tárgyalás folyt Nessel Károly dr. rendőrfőkapitány előtt, aminek azonban nem lett meg az eredménye, mert a sztrájkoló szedők a Romwalter által időközben fölfogadott öt idegen szedő elbocsátásához ragaszkodtak, mibe Romwalter nem egyezett bele, bár az öt szedő közül három már abbahagyta a munkát” (Soproni Napló, 1903. december 13.).

Mindenesetre így már másként látjuk a sztrájk kitérésének okát. Romwalter, a cégtulajdonos nem engedett, a szedők sem. A munkások a közvélemény nyomására akarták a tulajdonost engedékenységre bírni. Ezt a célt szolgálta legalábbis az a Nyílt levél, amelyet a Soproni Naplóban közzétettek, s amely a tulajdonos munkásellenes, szervezetség-ellenes magatartását teljes rútságában elénk tárja:

„Nyílttér. Néhány igaz szó Sopron város nagyközönségéhez.

Egy hete immár, hogy az áldatlan harc a Romwalter-féle könyvnyomdában tart, — egy hete már, hogy munkás és munkaadó egymással hadilábon állanak. Midőn ezt konstatáljuk, szükségét érezzük annak, hogy a nagyközönséget az ügy igaz állásáról informáljuk.

December 1-én nyújtották át Sopron város nyomdászai főnökeiknek az eddigi bérmeg egyezés felmondását, melyben tudtukra adták egyuttal, hogy annak idején, ha a lejáratí határidő, — 1904 március 1. — közeledik, egy memorandum alakjában lesznek bátrak a főnök urak elé járulni követeléseikkel.

Sopron város nyomdász-főnökei, Romwalter kivételével, mind tudomásul vették a felmondást és nyugodtan várják, míg munkásaik követeléseikkel eléjük járulnak. Csupán Romwalter urnak volt sürgős a dolga, hogy magához kérette 4 legidősebb munkását, kik előtt kijelentette, hogy vagy meghosszabbítják az eddigi megállapodást újból, vagy szedő lányokat állít munkába, kiket majd márciusig a szedés mesterségére kitanít, s ezen követelése elfogadására 8 napi határidőt adott.

A munkások összejöttek tanácskozni, s miután Romwalter ur maga is elismerte, hogy tényleg nagyon drága a város, egy esetleges egyezés változástól el nem állhatnak, mit Romwalter ur tudomására is hoztak.

Erre Romwalter ur azzal felelt, hogy az aláírásával magára nézve kötelező árszabályt, melyet már egyszer úgy is megszegett — mert abban ki van kötve, hogy minden 3 szedő után 1 tanoncz alkalmazható — újból áthágta, amennyiben 10 segéd mellé 12 fiut, most pedig újból december 9-én, szerdán reggel 4 szedő lányt tanonczul alkalmazott.

Aránylag egy szakmánál sincs annyi munkanélküli, mint éppen a nyomdászoknál, s így kötelessége volt az ott álló többnyire családos munkásnak, miután a szépenkérés nem vezetett eredményre, a legvégsőre, a sztrájkra gondolni.

S tart a sztrájk tovább, mert Romwalter ur nem akar elállni attól, hogy lányokat nem alkalmaz, mert ő a békéltető tárgyalás folyamán bár hozzájárult, hogy a 121. számú házban nem alkalmaz lányokat szedőkül, de hogy privát lakásán ne rendezhessen be helyiséget, hol a lányok tanulhatnak, az ellen tiltakozott. Ezzel ismét csak ki akarta játszani a munkásokat.

Most már nem marad más hátra, mint kitartani igazunk mellett. A város nagyérdemű közönségéhez fordulunk erkölcsi támogatásért! Ne dolgoztasson, s ne fogadjon el senki Romwalter nyomdájából mindaddig nyomdai

terméket, míg ő becsületes munkásaival ismét meg nem egyezik. Többnyire mind családapák, kik családjaik jövő boldogságáért küzdenek. Támogassák őket igaz küzdelmükben!

Sopron, 1903 december hó 15.-én

A Romwalter nyomda sztrájkban álló személyzete"

(Soproni Napló, 1903. december 17.).

A nyomdász-sztrájk végét nem ismerjük, nem tudjuk, hogy sikerült-e a végén Romwaltert megegyezésre, s munkásellenes magatartásának megváltoztatására bírni. Mindenesetre a következő év márciusában sikerült Romwaltert is rákényszeríteni az új kollektív szerződés elfogadására.

„Megszűnt sztrájkmozgalmak. A nyomdatulajdonosok szedőkkel három évről három évre március 1.-én kötik meg az árszabályszerződéseket. Mondanunk is felesleges, hogy a szedőszemélyzet ilyenkor mindig ujjabb és ujjabb követelésekkel lép elő. Így az idén a bér heti minimális összegét 24 koronában való megállapítását követelték, továbbá a szedési tarifának a felemelését, valamint azt, hogy a felszabadult inast 18 korona heti bér mellett köteles a munkaadó egy évig tartani. A szedők, hogy követeléseiknek nagyobb nyomást adjanak, rendszerint sztrájkmozgalmakat insceníroznak. Sopronban azonban a munkaadók és a szedők közötti tárgyalások, mint örömmel értesülünk, eredményre vezettek. A munkások és munkaadók közös engedmények után aláírták az árszabályt. Csak a Török és Kremszner-féle nyomda tulajdonosai félreértés következtében nem akarták kezdetben aláírni a megállapodásokat, épp ezért ennek a nyomdának a személyzete tegnap sztrájkba állott. A nap folyamán megtartott tárgyalások azonban eredményre vezettek és ma már ennek a nyomdának a személyzete is felvette újból a szedővasat, hogy 1906 március 1-éig (eztúttal csak két évig), amennyiben a megállapodások pontosan betartatnak nyugodtan tovább dolgozzanak és ez idő alatt új tarifán törjék a fejüket” („Sopron, 1904. március 2.).

Ha már a nyomdászok eme egynapos megmozdulását ismertettük, térjünk át egy másik 1904-ben lefolyt sztrájkra, amely azonban nem soproni, hanem országos jellegű volt. Csak egész kis részben érintette a várost, amennyiben a soproni-pozsonyi vasút dolgozói csatlakoztak az országos vasutas sztrájkhoz.

„... Az állami kezelés alatt álló soproni-pozsonyi vonalon az alkalmazottak tegnap reggel 7 órakor jelentették be a sztrájkot. Vonatindulás előtt megjelent a MÁV személyzete Willingstorffer állomásfőnöknél, ahol kijelentette, hogy a vonatot el nem viszi. A személyzet erre a vasuti vendéglőbe ment és ott töltötte az egész napot...” („Sopron”, 1904. ápr. 22).

Egyedül a MÁV vonalon szünetelt a forgalom, mert

„... A cs. kir. szab. déli vaspályatársaság és a győr-sopron-ébenfurti vasut menetrend szerint közlekedtetni vonatait...” (Soproni Napló, 1904. április 21.). Valóban nem túlságosan érintette Sopront a vasutas sztrájk:

„... A mi városunkat a vasuti sztrájk meglehetősen érintetlen hagyta. Az összeköttetést az ország szívével és a külfölddel a déli vasut tartja fenn...” („Sopron” 1904. ápr. 24.).

Ha a várost nem is érintette túlzottan a sztrájk hatása, a MÁV-nak azonban tetemes kárt okozott.

„... a sztrájk hónapjában 2,436.730 koronával csökkent a MÁV bevétele, ami százalékban kifejezve 16,3%. Ugyan-e hónapban... a déli vasut 1.1, a győr-sopron-ébenfurti vasut pedig 4.2 százalék bevételi emelkedést ért el... (Soproni Napló, 1904. június 12.).

Érdekes itt megjegyezni, hogy bár a déli vasút dolgozói körében volt mozgolódás és sztrájk, a GYSEV-en azonban csupán két alkalommal sztrájkoltak, mégpedig 1919-ben és 1956-ban.

Még egy sztrájkot meg kell említenünk. Ez ugyan nem Sopronban tört ki, hanem a megyében. Egyike volt a mezőgazdasági munkások megmozdulásának. „Az aratók sztrájkja. A Berg Miksa báró nagybérlő földszigeti uradalmán az elmúlt napokban az arató munkások lázongani kezdtek. Mint a vizsgálat megállapította, néhány idegen vidékről e tájakra került munkás izgatott, miért is az izgatókat eltoloncolták. Ezzel a régi rend helyreállt” („Sopron”, 1904. júl. 27.).

Mint az elmondottak is bizonyítják, ez az év, 1904 meglehetősen csendes volt Sopronban — az ország többi részéhez viszonyítva. Az azonban mindenestre túlzás, amit a rendőrfőkapitányság jelentett a város szocialisztikus mozgalmairól:

„Városunk területén szocialisztikus irányu munkásmozgalmak az elmúlt 1904 évben elő nem fordultak, minek okát részben az egységes vezetés hiányában, részben pedig abban kell keresnünk, hogy városunkban a gyári ipar fejletlensége folytán a gyári munkások nagy számban nincsenek. Szociális színezetű munkásforrongások és zavargások az elmúlt évben elő nem fordultak. ... Sztrájkmozgalmak városunk területén az elmúlt 1904 évben egy esetben sem voltak észlelhetők” (319/rk/905.).

Kétségtelen, hogy 1903-hoz viszonyítva a munkásmozgalom — legalábbis, ami a sztrájkokat illeti — nem volt jelentős, de ha nem is több, egynapos részleges nyomdász-sztrájkjal találkozunk és a vasutasok megmozdulása is sztrájkra szólított néhány soproni lakost.

A soproni villamos első útjára indul 1899 körül

Sopron vármegye parasztságának és agrárproletariátusának szociális helyzete a Horthy-korszakban — egykorú jelentések tükrében

Írta: Tirnitz József

1919: „Sopronmegye dolgozó népe a legnagyobb lelkesedéssel teszi a magáévá a kommunista állam programját. A föld szegényei lerázták magukról azt a gyalázatos uralmat, mely mindeddig rabszolgasorban tartotta őket. A proletárok ezrei reggeltől estig kint vannak a májusi mezőkön és Sopronmegye népe még sohasem dolgozott olyan kedvvel, mint ezen a tavaszon. Mindenfelé lázasan folyik a munka, a föld a proletároknak terem, a föld proletárjaié lesz már az idei nyár és ősz...”¹

A Tanácsköztársaság leverése után azonban „... a tanácsköztársaság által kiadott összes rendeletek, melyek alapján a földbirtokok tulajdonba vétettek, hatályon kívül helyeztetnek. Ebből folyólag minden birtokos haszonbérelő, vagy ezek jogutódai illetve meghatalmazottai tartoznak gazdaságaikat átvenni, azok vezetéséről, a termelés folytonosságának biztosításáról gondoskodni...”² Ez meg is történt. Hogy ezután a vármegye szegényparasztsága és nincstelenjei milyen anyagi körülmények, milyen szociális viszonyok között éltek, azt bizonyítsák azok a mozaikszerűen összeállított egykorú jelentések, amelyek elfogultsággal egyáltalán nem vádolható vármegyei tisztviselők tollából származnak.

A csornai járási főszolgabíró 1920. okt. 1-én jelenti az alispánnak: „A nulla lisztet egyáltalán nem viszik el, mert a szegényebb nép nem képes megfizetni, helyette pedig más lisztet nem kapnak. Így tehát fejkvótájukat sem kaphatják meg.”³

Sopron vm. tisztifőorvosának jelentése 1922. aug. 10-én: „... A vérhas Rábakecöl község területén Miklósmajorban 11 esetben mutatkozott, illetve járványszerűen lépett fel. Ezen megbetegedések főleg a majorban elhelyezett idegen mezei munkások között jelentkezett (!), ... a túlszűfolt helyiség, 64 egy helyiségben, a betegség terjedését elősegítette...”⁴

A soproni járás főszolgabírájának jelentése 1922. okt. 2-áról: „... Az ellátatlanok körében nagy elégedetlenség tapasztalható, mert a kilátásba helyezett 6 kg. fejadag helyett alig 1,5 kg-ot kapnak. — Az ellátatlanok kataszterének revíziója nem fogja meghozni a remélt létszámcsökkentést. — A tél folyamán egyre szaporodó munkanélküliekkel ezeknek száma — ép ellenkezőleg — emel-

1. „Soproni Vörös Ujság” 1919. máj. 4.
2. „Sopronvármegye” 1919. aug. 10.
3. 14326/1920. Sopron vm. alisp. sz-hoz.
4. 582/1922. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

kedni fog. — Alig remélhető, hogy a Nyomorenyhító mozgalom ezeknek ellátását biztosítani tudná.”⁵

A csornai járás főszolgabírójának 1924. márc. 6-án kelt jelentése: „... A kihágási ügyekben a múlt évihez viszonyítva emelkedés mutatkozik, aminek oka az iskolamulasztási kihágások nagy száma, ugyanis az iskolába járó szegényebb gyermekek sokszor ok nélkül, de igen sokszor ruha és cipőhiány miatt iskolába nem mennek... , nem egy esetben községi bizonyítvánnyal igazolja a szülő azt, hogy gyermekét azért nem tudja iskolába járatni, mert képtelen neki cipőt vagy ruhát szerezni...”⁶

A csornai járás főszolgabírójának 1924. ápr. 3-i jelentése: „...Az előljáró választások minden rendzavarás nélkül történtek meg, csupán Dör és Rábata-mási községben folyt le némi zavaró körülmény, amennyiben ezen 2 községben a bírói állásra más egyén jelölését akarták kieroszakolni, mint akiket a bírói állásra kandidáltam. Minthogy a nép ugynevezett kívánságáról előzőleg senki nálam kérelmet elő nem terjesztett, hanem a választás alatt mintegy erőszakal akarták véleményüket, illetve kívánságukat érvényesíteni, azt figyelembe nem vettem s a szavazást a jelöltekre megejtettem...”⁷

A soproni járás főszolgabírójának 1924. jún. 1-i jelentése: „... A nagylozsi napszamosok panaszt emeltek a környék uradalmi ellen, mert kevés napszámot fizetnek és ennek hatósági megállapítását kérik. A férfiak 4 kg., asszonyok 3 kg. és gyermekek 2 kg. búzának árát kapják napszám fejében...”⁸

A kapuvári járási főszolgabíró 1924. szept. 5-i jelentése: „... Nagyszámban lesznek olyan munkások és törpebirtokosok, akiknek a tél közepéig keresményük és termésük elfogy. Ezekre nézve a következő tél katasztrófát jelent, mert munka alkalom nincs s így keresetre kilátásuk sincsen...”⁹

A soproni járás főszolgabírójának 1928. jan. 2-i jelentése: „... A mezőgazdasági munkálatok megszűnése és az ipari vállalatoknál keresztülvitt üzemredukció járásom egyes községeiben a munkanélküliek számát lényegesen megnövelte...”¹⁰

Sopron vm. gazdasági felügyelőségének 1928. febr. 7-i jelentése: „Munkaszerződések az aratási munkálatokra vonatkozó lekötése folyamatban van... A szerződésekben szereplő munkabérek a normális viszonyoknak megfelelnek és a munkásoknak szerény, egyszerű megélhetési feltételeket biztosítanak.”¹¹

Sopron vm. gazd. felügy. 1928. ápr. 10-én kelt jelentése: „... A mezőgazdaság munkásszükséglet az aratás és cséplésre a legnagyobb részben fedezve van... Munkát kereső mezőgazdasági munkások körében csupán Horvátzsidányban, Peresznyén és Nagylozson maradt szerződés nélkül mintegy 158 pár arató...”¹²

Sopron vm. gazd. felügy. 1928. nov. 6-án kelt jelentése: A jégkárosult községek lakócai között őszi vetőmagvak kiosztására került sor. „Kiosztatott: 12 községben 1017 károsultnak 2022³ mm. buza és 1531¹⁶ mm. rozs. A buza átlagára 100 kgrként minden költséggel, fuvardíjjal együtt 30 P. 33 fillér, a rozsé: 28 P. 31 fillér. — Az ár kissé magas, de ennek ellenében az eszterházi, nagygeresdi, a peresztegi, tormáspusztai, dasztifalui uradalmak elsőrendű gabonáját osztot-

5. 8835/1922. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

6. 222/1924. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

7. Sopron vm. Kb. I. 6/1924.

8. 517/1924. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

9. 803/1924. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

10. 5/1928. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

11. 62/1928. Sopron v. Kib. sz.

12. 458/1928. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

tam ki és tekintettel arra, hogy a vetés a maga idejében jól megmunkált földbe került, bízom benne, hogy kielégítő terméshozammal fogja a magas beszerzési árát visszafizetni.”¹³

Sopron vm. gazd. felügy. 1931. jan. 4-i jelentése: A mezőgazdasági munkák kevesbbednek, „... ezzel elkövetkezett a mezőgazdaságban is a munkanélküliség... — Egyre több munkás és cselédember keresi fel irodámat munkát kérve és alkalmazásba való helyezést. Sajnos nem teljesíthetem kérésüket, mert az általános válság, pénztelenség miatt a gazdaságok is apasztják a cselédek számát...”¹⁴

Sopron vm. gazd. felügy. 1931. aug. 12-én kelt jelentése: „... Indokolt és szükséges, hogy a gazdaságok a saját beléletükben a legszigorúbb takarékoságot érvényesítsék, de itt figyelmeztetni kell arra, hogy tulhajtott takarékoság, különösen a munkabérek terén és a hasznos beruházások elhagyásával, a munkanélküliséget fogja szaporítani, ami igen súlyos következményekkel járhat... A gazdák legalább a minimális életszükségleteit biztosítsák munkásaiknak, kik a súlyos helyzetben lévő munkaadók iránt teljes megértéssel és bizalommal vannak. Minden törekvésünk az legyen, hogy ez a megértés és bizalom ne változzék reménytelen csüggedéssé, ami a lelkiismeretlen izgatóknak könnyítené meg munkáját.”¹⁵

Sopron vm. gazd. felügy. 1932. márc. 8-án kelt jelentése: „... A munkásviszonyok: az elmúlt hónapban rosszabbodtak, amennyiben az erős fagy miatt külső munkát, különösen földmunkálatokat, ami a nélkülözhető és nehéz sorban élő gazdasági munkásoknak kereseti lehetőséget nyújtott — alig lehetett végezni. Az Esterházy hitbizományi uradalom hánysági gazdaságában a vízlevezető árkok tisztításával és új árkok ásásával a szomszédos községek erre válalkozó munkásságának tűrhető és kielégítő keresetet nyújtott. Ugyancsak a Rábaszabályozási Társulat a nagy csatorna tisztogatásával tekintélyes munkaalkalmat ad, sajnos azonban olyan alacsony munkabéreket fizet, amelyek mellett a munkások alig-alig keresik meg a legminimálisabb élelmiszerre szükséges összeget.”¹⁶

Sopron vm. gazd. felügy. 1932. ápr. 12-én kelt jelentése: „... A munkásviszonyok keveset javultak, munkaalkalom még kevés. A még mindig tartó súlyos gazdasági helyzet, a cukorrépatermelés újabb csökkentése, valamint a nagycenti Cukorgyár Rt. igen belterjesen kezelt és számos munkaalkalmat adó gazdaságainak felparcellázása következtében, vármegyénkben is jelentkezik a gazdasági munkanélküliség. A csepregi járásban Bük és környékén, továbbá Vitnyéden, Himódon, Kapuváron több száz munkanélküli van, akiknek nem sikerült sem aratási, sem sommás szerződést kötni.”¹⁷

Sopron vm. gazd. felügy. 1932. jún. 8-án kelt jelentése: „... A gazdasági munkásviszonyok az elmúlt hónapban nem a legjobbak voltak. A szárazság miatt rosszul kelt répavetések kevés munkáskéznek adtak foglalkozást, amihez hozzájárul gazdáink nagyfokú pénztelensége. Emiatt a gazdasági napszamosok kereseti lehetősége igen gyenge volt és több helyről súlyos panaszok érkeztek a munkát kereső napszamosok részéről. Sajnos azonban, hogy elhelyezni őket nem tudtuk, mert minden számba vehető uradalom el van halmozva munká-

13. 1282/1928. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

14. 31/1931. Sopron v. Kib. sz.

15. 300/1931. Sopron v. Kib. sz.

16. 174/1932. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

17. 256/1932. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

sokkal, akiknek foglalkoztatása az elmúlt hónapban sok gondot és kiadást okozott, úgy, hogy újabb jelentkezőket képtelenek voltak befogadni.”¹⁸

A soproni járás főszolgabírójának 1932. júl. 4-i jelentése: „... A mai súlyos gazdasági helyzet közepette, mint aggasztó tünetre kell rámutatnom a munkanélküliségnek Sopront környező községekben való állandó szaporodása. Különösen Sopronbánfalva, Fertőrákos és Kópháza községekben emelkedett nagyobb mértékben az utóbbi időben a munkanélküliek száma. S ezt az amúgy is súlyos helyzetet még fokozta Sopron város vezetőjének intézkedése, mellyel felhívta a városi építkezési vállalkozókat, hogy a vidéki munkásokat bocsássák el s azokat a városi munkanélküliekkel pótolják. Sopron városának ezen mivel sem magyarázható, minden jogi és erkölcsi alapot nélkülöző rendelkezése folytán az egyes építési vállalatoktól s városi üzemekből 166 járásombeli munkás lett elbocsátva mind olyanok, akik ezideig állandóan Sopronban találtak munkalehetőséget s keresetüket is legnagyobb részben Sopronban költötték el. Az elbocsátott munkások Ágfalva, Sopronbánfalva, Fertőrákos, Kópháza, Harka és Balf, tehát Sopront közvetlen környező községekből valók.”¹⁹

Sopron vm. gazd. felügy. 1932. júl. 12-én kelt jelentése: Sopronkövesd községből, a munkanélküli gazdasági munkások közül 15 családos munkást sikerült a nagyenyeni Cukorgyárnál cséplési munkára elhelyezni.²⁰

Sopron vm. gazd. felügy. 1933. jan. 10-én kelt jelentése: „... A munkabérek kevés munkaalkalom és túlzott munkáskínálat folytán alacsonyok voltak. Az 1933. évi aratási és cséplési munkálatok biztosítására irányuló munkaszervezések megkötése csak e hóban veszi kezdetét. Ezeknek megkötésénél számolnunk kell a szociáldemokrata mozgalomnak vármegyénk mezőgazdasági munkássága körében is tapasztalható térfoglalásával, ill. ennek hatásával. Bízom azonban munkásságunk józanságában, de főként bízom munkaadó birtokosaink részéről eddig is tapasztalt méltányos és saját érdekeiket is mindig szem előtt tartó magatartásában... A mai igen súlyos és nehéz időkből, mikor az anyagi válság lelki válságot hozott létre, egyformán kötelessége úgy a munkások vezetőinek, mint a munkaadóknak mindent elkövetni arra nézve, hogy a munkás a jól végzett munkáért a minimális megélhetését biztosító munkabérét elnyerhesse és a nehéz megélhetés fölött érzett elkeseredése elfajulásokra ne vezessen.”²¹

Sopron vm. gazd. felügy. 1933. febr. 9-én kelt jelentése: „... A gazdasági munkásviszonyok némileg rosszabbodtak, mert az időjárás miatt egyideig szüneteltek a különféle erdei munkák... A munkaalkalom csökkenése és a munkáskínálat emelkedése folytán természetesen a munkabérek is alacsonyok voltak. — A folyó évi aratási és cséplési szerződések kötése folyamatban van... az uradalmak általában a tavalyi feltételek mellett adják ki a szerződéseket, mégis azzal az eltéréssel, hogy a készpénzjárandóságot kb. 10 0/0-al csökkentik... A mai súlyos időkből Sopron vármegye munkaadói fejlett szociális érzéküknek és a munkásság iránt érzett megbecsülésüknek dícséretes tanujelét adják, viszont a munkásság józan gondolkodású része is teljes mértékben megérti az idők követelményeit és ha küzdelmes, lemondásos élet árán is, de elkeseredés nélkül végzi kötelességét.”²²

18. 457/1932. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

19. 538/1932. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

20. 630/1932. Sopron vm. Kb. sz-hoz.

21. 10/1933. Sopron v. Kib. sz.

22. 59/1933. Sopron v. Kib. sz.

Sopron vm. gazd. felügy. 1933. márc. 9-én kelt jelentése: „... A gazdasági munkásviszonyok a munkaalkalmak további csökkenése folytán ismét rosszabbodtak.”²³

Sopron vm. gazd. felügy. 1933. ápr. 19-én kelt jelentése: „... meg kell emlékezni a vármegyénkben eddig ismeretlen mezőgazdasági munkanélküliségről. A nehéz gazdasági viszonyok minden gazdát a termelési költségek apasztására kényszerítettek, a mi leghamarabb a kevesebb szakmányos és napszámos használatában jut kifejezésre. — Ennek folyamánya, hogy megyénkben is van ... szerződés nélküli mezőgazdasági munkás. Számuk összesen: 800—1000-re tehető. — Elhelyezésük érdekében az összes uradalmakat ismét felkértem, hogy ha csak tehetik vegyenek fel még 10—12 pár munkást, adjanak foglalkozást és kenyeret nekik, mert a tétlenül ülő és éhező munkás ember könnyű prédája lesz a felforgató eszméket hirdetőeknek, akik mindenütt akadnak ... és lehetetlennek tartom, hogy ne tudnának azoknak a f. évben is adni munkát és ha munkát adhatnak, azért fizessenek terménnyel, ha pénzük nincsen, mert ez is jobb a semminél és a jóllakott ember, mégha a külsőre rongyos is, már nem veszedelemes.”²⁴

Sopron vm. gazd. felügy. 1933. máj. 9-én kelt jelentése: „... Mezőgazdasági munkásviszonyok a répakapálás megindultával javultak, bár még mindig vannak községek (Bük, Csepreg, Himod, Csorna, Szany), ahol vannak munkanélküli munkások. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy a városból kiszoruló és munkanélküli gyári munkások és iparoslegények hazajöttek a falura és ezek is szaporítják a foglalkozás nélküliek számát...”²⁵

Sopron vm. gazd. felügy. 1933. júl. 13-án kelt jelentése: „... Az aratómunkások elhelyezésénél nagyobb baj azoknál a tehetősebb kigazdáknál van, akik eddig aratásra szoktak alkalmazni munkásokat, de a mai pénztelenség mellett minden munkát igyekeznek sajátmaguk, családtagjaik segítségével elvégezni és így az ezeknél azelőtt elhelyezkedni tudó napszámosok egy része nyári kereset nélkül maradt. Ennek enyhítése érdekében ... minden alkalmat felhasználunk arra, hogy a tehetősebb gazdákat felvilágosítsuk ennek az eljárásnak rájuk is kiható veszélyére, mert a dolgozó munkás a társadalmi rend szempontjából nem veszélyes, de ha munka nélkül marad és elkeseredetten tölti idejét, könnyen juthat a felforgató eszmék hatása alá. Ennek elkerülése pedig minden embernek nemcsak hasznára válik, de nemzeti szempontból is első kötelessége...”²⁶

Sopron vm. gazd. felügy. 1934. febr. 6-án kelt jelentése: „... A mezőgazdasági munkásviszonyok változatlanok, munkaalkalom csak az erdők közelében fekvő községekben volt. — A gazdák jégvermek töltését, a tárgyahordást, teregetést, faszállítást és magtári munkákat részben maguk végzik, részben éves cselédjeikkel végeztetik...”²⁷

Sopron vm. gazd. felügy. 1934. márc. 6-án kelt jelentése: „... A munkásviszonyok az előző hónaphoz képest nem változtak, munkaalkalom alig volt...”²⁸

Sopron vm. gazd. felügy. 1934. máj. 8-án kelt jelentése: „... A vármegyében az összes mezőgazdasági munkások száma 8057, ezek közül az elhelyeztetlenek száma még mindig meghaladja az ezret...”²⁹

23. 109/1933. Sopron v. Kib. sz.

24. 176/1933. Sopron v. Kib. sz.

25. 194/1933. Sopron v. Kib. sz.

26. 277/1933. Sopron v. Kib. sz.

27. 54/1934. Sopron v. Kib. sz.

28. 84/1934. Sopron v. Kib. sz.

29. 163/1934. Sopron v. Kib. sz.

Sopron vm. gazd. felügy. 1934. jún. 12-én kelt jelentése: „... A munkanélküliek száma csökkenőben van. Sokan találtak munkát a megszállott Nyugat-magyarországon és remélhető, hogy aratás idejére a többiek is munkához jutnak egyes nagyobb gazdáknál, amivel a téli kenyérre valót szűkösen megke-reshetik...”³⁰

Sopron vm. gazd. felügy. 1934. szept. 12-én kelt jelentése: „... A mezőgazdasági munkásviszonyok a múlt hónaphoz képest rosszabbodtak, amennyiben az aratási és cséplési munkálatok befejezése után ismét több mezőgazdasági munkásnak nincs foglalkozása. A mezőgazdasági munkanélküliek számának emelkedése azonban csak viszonylagos, mert a mezőgazdasági üzemben tulajdonképpen munkanélküliség nincs, mert az arató és cséplőmunkások, valamint a különböző idénymunkások aránylag rövid idő alatt teljesített nagy munkával hosszabb időre szerzik meg az életfenntartáshoz szükséges keresetüket. A jelenleg munka nélkül lévők számát az is emeli, hogy Ausztriából sok munkás jött haza, mert lejárt útlevelüket nem hosszabbítják meg...”³¹

Munkásjelvény (1919)

Sopron vm. gazd. felügy. 1934. dec. 11-én kelt jelentése: „... A munkaalkalom november végén erősen csökkent, ez azonban normális jelenség, mert a mezőgazdaságban, ebben az időszakban, mindig kevés a napszámos munka. A mezőgazdasági munkások a nyár és az ősz folyamán kerestek annyit, hogy téli megélhetésük biztosítva van, annál is inkább, mert ebben az évben jó burgonyatermés volt...”³²

Sopron vm. gazd. felügy. 1935. ápr. 6-án kelt jelentése: „... A mezőgazdasági munkásviszonyok március hóban nem változtak lényegesen, mert a napszám és munkaalkalom is igen kevés volt...”³³

Sopron vm. gazd. felügy. 1935. máj. 7-én kelt jelentése: „... A munkaszerződések megkötését a képviselőválasztások késleltették, helyenként károsan befolyásolták. A sopronmegyei uradalmak ugyan a választásból kifolyólag nem éltek retorzióval, a kisebb gazdák közül azonban sokan mereven elzárkóznak

30. 206/1934. Sopron v. Kib. sz.

31. 328/1934. Sopron v. Kib. sz.

32. 449/1934. Sopron v. Kib. sz.

33. 222/1935. Sopron v. Kib. sz.

azoknak a munkásoknak alkalmazása elől, akik nem velük együtt szavaztak. Ezeknek a munkásoknak elhelyezése még gondot okoz..."³⁴

Sopron vm. gazd. felügy. 1935. jún. 12-én kelt jelentése: „... A munkásviszonyok tekintetében annyiban javult a helyzet, hogy az aratási és cséplési munkálatokat sikerült kizárólag helybeliek részére biztosítani... Csak Horvátzsidány, Bó, Bük és Bősárkány jegyzőségei területén vannak munkanélküliek, akik az új osztrák munkásrendelet miatt kiszorultak az ausztriai nyári munkálmunkákból. Bősárkányból a mosonmegyei Frigyes Főhercegi Uradalomba jártak a munkások, de a helybeliek kizárólagos alkalmazására irányuló elvet ott is olyan szigorúan hajtották végre, hogy a bősárkányiak a szerződésből kimaradtak...”³⁵

Sopron vm. gazd. felügy. 1935. aug. 5-én kelt jelentése: „... A betakarítási és cséplési munkáknál a mezőgazdasági munkások foglalkoztatva voltak, ezzel a téli kenyérszükségletüket nagy részben megkeresték. Nagyobb baj azonban az, hogy a szárazság miatt a bab, burgonya és tengeri termés nagyon gyenge lesz, pedig a burgonya és bab a munkásnép kenyérpótléka, viszont a tengeri az egyetlen hizlaló takarmánya — így, ha ez nem terem — zsirszükségletét nem tudja fedezni a szegény munkásnép...”³⁶

Sopron vm. gazd. felügy. 1935. okt. 10-én kelt jelentése: „... Kapuvár, Bősárkány és Bük községekben volt átmenetileg számbajöhető munkanélküli...”³⁷

Sopron vm. gazd. felügy. 1936. jan. 7-én kelt jelentése: „... A mezőgazdasági munkák szünetelésével a munka alkalom csupán az erdei munkákra szorítkozik, itt azonban a mezőgazdasági munkásságnak csak kis része tud elhelyezkedni, a nagyobb rész kereset nélkül van...”³⁸

Sopron vm. gazd. felügy. 1936. febr. 11-én kelt jelentése: „... A mezőgazdaságban a munka alkalom nagyon kevés. Trágya hordásnál, erdei munkáknál és egy-két gazdaságban árkolási munkáknál volt kisebb csapat mezőgazdasági munkás foglalkoztatva...”³⁹

Sopron vm. gazd. felügy. 1936. márc. 11-én kelt jelentése: „... Napszámos munka nagyon kevés akadt, csupán a jég vágás és annak betörésénél voltak a mezőgazdasági munkásaink pár napig foglalkoztatva...”⁴⁰

Sopron vm. tisztifőorvosának 1937. febr. 11-én kelt jelentése: „... A hó végén a nyilvántartott tüdőgümókórosok száma 88, ami bizony ismét növekedést mutat az előző hónapokhoz képest. Ez a hónapról-hónapra növekvő szám csak részben mutat arra, hogy talán érelyesebb és pontosabb a felkutatás munkája, nagyobb részben azonban mégis inkább a socialis viszonyok rosszabbodása, a lakosság táplálkozásának elégtelenségére és egyoldalúságára, a ruházkodás hiányos voltára és az ezzel kapcsolatban létrejövő lecsökkent szervezeti ellenállóképességre vezethető vissza...”⁴¹

Sopron vm. gazd. felügy. 1939. ápr. 7-én kelt jelentése: „... Munkásviszonyok: a kedvezőtlen idő következtében, a hó folyamán a mezőgazdaság igen kevés munkást alkalmazott, illetve foglalkoztatott. Így sok volt a kereset nélkül álló mezőgazdasági munkás...”⁴²

34. 286/1935. Sopron v. Kib. sz.

35. 331/1935. Sopron v. Kib. sz.

36. 419/1935. Sopron v. Kib. sz.

37. 518/1935. Sopron v. Kib. sz.

38. 18/1936. Sopron v. Kib. sz.

39. 101/1936. Sopron v. Kib. sz.

40. 166/1936. Sopron v. Kib. sz.

41. 300/1937. Sopron vm. Kb. sz.-hoz.

42. 156/1939. Sopron vm. Kb. sz.-hoz.

Sopron vm. gazd. felügy. 1940. ápr. 7-én kelt jelentése: „... Szerződés nélkül maradt nagyobb számú mezőgazdasági munkás van még Himod, Círák és Horvátzsidány községekben...”⁴³

A csornai j. főszolgabíró 1940. nov. 4-én kelt jelentése: „... A rossz termés eredményre, továbbá számos napszám munka kényszerű kimaradására visszavezethető kisebb munkabér keresetre való tekintettel a munkásosztálynál itt-ott már jelentkeznek az inség jelei...”⁴⁴

A csornai j. főszolgabíró 1940. dec. 3-án kelt jelentése: „... A munkaalkalom hiánya növekvőben van, minek eredményeképpen máris jelentékeny számú a munkanélküli...”⁴⁵

Sopron vm. gazd. felügy. 1943. dec. 1-én kelt jelentése: „... A mezőgazdasági munkásoknál helyenként előfordul, hogy az őszi munkákat az időjárás rosszabbra fordulásával, megfelelő lábbeli hiánya miatt a munkások nem tudják vállalni...”⁴⁶

*

1959. március hó 6-ával megtörtént Győr-Sopron megye mezőgazdaságának szocialista átalakulása:

„... Ilyet még nem látott ember a Kisalföldön, a sokorói hegyek alján, a Rábaközben, a Szigetközben, a Tóközben, a Hanság vidékén, Sopron hegyei alatt. Csak most láthat ilyet, amikor falun is eltűntek a régi korhadtt korlátok, keretek, amelyek keresztbe-kasba hasogatták a drága föld testét, amelyek szétválasztották, egymás farkasává tették a kisebb-nagyobb földdel bíró embereket, kifarcellázták, kicsinyessé tették a gondolkodásukat, s majd, hogy nem kizárták az emberek munkáját megkönnyítő gépeket. Köszöntjük az új korszakot, az új korszak új embereit, megyénk szövetkezetekbe törömült parasztságát...”

A közös munka szinte ég már sok-sok szövetkezeti paraszt kezében, sok helyen szántanak, vetnek, fejtrágyáznak, építenek...”⁴⁷

- 43. 155/1940. Sopron vm. Kb. sz-hoz.
- 44. 2732/1940. Sopron vm. Kb. sz-hoz.
- 45. 2970/1940. Sopron vm. Kb. sz-hoz.
- 46. 791/1943. Sopron vm. Kb. sz-hoz.
- 47. „Kisalföld” 1959. márc. 8.

Dorffmaister freskók a szombathelyi püspöki palota „sala terrena”-jában

Írta: B. Thomas Edit

E munka egy régészeti, művészettörténeti és kultúrhistóriai szempontból egyaránt figyelemre méltó magyarországi objektummal kívánja megismertetni az olvasót.

Szombathelyen a püspökvár földszintjén található az ún. *sala terrena*, melynek falait Dorffmaister Istvánnak, a bécsi származású soproni barokk festőnek falfestményei díszítik. A téma, melyet a művész feldolgozott, egyrészt a római hősmonda alakjait jeleníti meg, másrészt Róma város műemlékeit, római kori romépületeit ábrázolja, sőt ezen túlmenően helytörténeti értéke is van, amennyiben az antik Savaria 1784-ig felszínre került feliratos köemlékeit, szobrait, a római kori város épületeiből származó oszloptöredékeket és más architektonikus díszeket is bemutatja.

Az ábrázolt régészeti anyag, melyet az irodalmi adatokból kimutathatóan a XV. század végétől a szombathelyi püspökvár őrzött, az első ismert magyarföldi lapidárium és régészeti gyűjtemény, melynek létrehozásában a nagy magyar reneszánsz uralkodónak, Mátyás királynak is szerepe van.

Ennek a gyűjteménynek a történetét kíséreltük meg feldolgozni, melyet az első szombathelyi püspök, Szily János megbízásából Dorffmaister István ecsetje foglalt művészi keretbe, hiszen tükrözve korának régészeti és történeti érdeklődését.

*

A XVIII. század elején Szombathely nem tartozott Nyugat-Magyarország nagyobb jelentőségű városai közé. A város fejlődése és fellendülése akkor vette kezdetét, mikor Mária Terézia Szombathelyen püspökséget alapít és a püspöki székbe a magyar felsőszopori Szily Jánost nevezi ki. Vele indul az az építő munka és kulturális fellendülés, mely Szombathelyt a legjelentősebb dunántúli magyar városok sorába emelte. Vára ettől az időtől fogva megszűnt a győri püspök tulajdona lenni.

Szombathely várának, mely az új püspök befogadására lett volna hivatva, külső fala már romokban hevert, a belső várfal s a várkastély is rossz állapotban volt, amikor 1777-ben Szily püspöki székét elfoglalta. 1777. február 24-én kelt felterjesztésében Szily János köszönetet mond Mária Teréziának a püspöki kinevezésért. Jelenti egyebek között, hogy új püspöki palotát szándékozik építeni, mert a régi már dűledezik s mindössze öt lakható szoba van benne.¹

Már beiktatása után egy héttel szerződést köt Hefele Menyhért bécsi építésszel és megbízza a papnevelde építésével.² Hefele tervei szerint készült 1778–1783-ig a püspöki rezidencia is, mely külső és belső architektúrájában, de belsejének legkisebb részletében is a Louis XVI. stílus formanyelvének egyik előkelő képviselője.³

1. Országos Levéltár Kancellária 1777. év 899. szám és Géfin Gy. Szombathely vára. Szombathely 1941, 9. sk.

2. Fábíán Mária: Dorffmaister István munkássága a szombathelyi egyházmegegyében. Vasi Szemle 1935. 297. l.

3. Voit Pál: Régi Magyar Otthonok Bp. 1943. 251. l.

Az új püspök a palota belső kiképzésére a szomszédos Ausztria legnevebb művészeit kéri fel és bízta meg őket különböző munkákkal. Az új palotát a régi szóhasználat megtartásával továbbra is „püspökvár”-nak nevezi a nép.

Schoenvisner írja 1790-ben a régi várról, hogy az már rég elhagyatott, utolsó napjait éli, rövidesen földig lerombolják, minthogy már áll a püspök új palotája és az új székesegyház alapjai is ki vannak jelölve.⁴

Szily 1791-ben teljesen lebontatja az ősi várat és vártemplomot, hogy anyagukat a székesegyház építéséhez használja fel.⁵

Érdekes a kor kettőssége: egyrészt érdeklődése a régiségek felé fordul, másrészt a keze ügyébe kerülő régiségeket, templomokat, antik épületeket irgalmatlanul átformálja a maga ízlése szerint. Ez alkalommal nem szabadulhatott a kiváló nagy alkotó szellem sem — a régiségkedvelő humanista — korának, a barokk-kornak minden régi épületet ledöntő vagy építésetileg átformáló erőszakos, a múlton uralkodni vágyó áramlatától.

Szily János érdeklődése az archaeológia, a klasszikus ókor és irodalom emlékei és maradványai iránt palotája belső kiképzésekor nyilvánul meg először. Ekkor látszik, hogy az egykori római Collegium Germanicum-Hungaricum-ban töltött évek (1755–58-ig) a fogékony lelkű ifjú egyéniségének kialakulására döntő befolyást gyakoroltak. Maga az Örök Város csodálatos művészetével kitorölkhetetlen benyomásokat hagy Szily János lelkében. Az ott tanultak, látottak, tapasztaltak kifejlesztették műérzékét, csiszolták tudását és egész további életének érdeklődési körét előre meghatározták.⁶

Egészen természetes, hogy mikor szabadon rendelkezve magának rezidenciát épít, annak díszítésében jelentős szerepet juttat az ókori történet és az ókori kultúra egy-egy emlékének. Szily Jánosra, a klasszikus ismereteknek erre a lelkes apostolára elkerülhetetlenül hatott székvárosának, a római idők Colonia Claudia Savaria-jának története; ez az érzés összefonódott benne fiatal éveinek benyomásaival, melyeket az Örök Városban nyert.

Az időszak, melyet Szily János szombathelyi püspöksége felőlel, csaknem pontosan egybeesik azzal a szakasszal, amit a magyar történelemben a nemzeti megújulás korának (1770–1800-ig) szoktunk nevezni.⁷

A *költészetben* Faludi Ferenc, Fazekas Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc, hogy csak a legnagyobbakat említsük, de a többi lelkes író is kifejleszti a szép magyar nyelvet. A *muzsikában* barokkos formanyelven, de magyar dallamkinccsel csendülnek fel Lavotta János, Bihari János, Csermák Antal melódiái, megteremtve a magyar hangszeres muzsikát.

A *képzőművészetekben* ez a kor az, mely képes az idegenből jött formát — a barokk művészet nyújtotta kereteket — nemzeti magyar tartalommal megtölteni. Ez a sajátos magyar barokk szellem mindazokon az alkotásokon érezhető, melyek Szily püspök inspirációjának köszönhetik létüket.

Művészeink ez idő tájt nem nagyon voltak, de voltak lelkes műpártolóink, akik műpártolásukért megkövetelték az idegenből érkezett művészeket, hogy magyar szellemben dolgozzanak.⁸

Garas Klára kitűnő munkájában kifejezően vetíti elénk a magyar barokk festészetet és művészeinek szellemét. Megállapítja, hogy a magyarországi barokk művészet fejlődésének lezáró szakaszára, a XVIII. század utolsó három évtize-

4. Schoenvisner: Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri IX. Pestini 1791, 331. l.

5. Géfin Gyula i. m. 6. l.

6. Géfin Gy.: A Szombathelyi Egyházmegye Története. I. Szombathely, 1929. 28. l.

7. Garas Klára: Magyarországi festészet a XVIII. században. Bp. 1955. 79. l.

8. V. ö. Fábrián M. i. m. 203. l.

dére az idegen behatások csökkenése, a hazai törekvések megerősödése jellemző.⁹

Olyan jelentős külföldi mesterekkel is találkozunk, akik az állandó magyarországi megbízások révén szervesen illeszkednek be a hazai művészetek történetébe.¹⁰ Ilyen, a magyar művészet talajába gyökeret eresztett mesterek Maulbertsch és Dorffmaister is.

Szily székvárosában, az antik Savariában szerencsésen találkozott a város ősi múltja a püspök érdeklődésével s a barokkban annyira kedvelt antik tárgyválasztással. Tehát szinte adva volt a nemzeti megújulás korára jellemző környezet kialakulásának lehetősége.

A püspökvár földszinti dísztermét, az ún. „sala terrena”-t Dorffmaister István freskói díszítik. Mint majd látni fogjuk Szombathely múltjának, a római-kori Savariának tárgyi emlékeit: épületeinek oszlopait, párkányait, temetőinek feliratos sírköveit s legszentebb szentélyének, a Capitoliumnak istenszobrai ábrázolta Róma-városi környezetben a mester 1784-ben Szily püspök megbízásából.

A szombathelyi püspökvár sala terrenája mind ez ideig még nem nyert méltatást sem a régészeti, sem a művészettörténeti szakirodalomban. Ez annál érdekesebb, mert hozzáférhető volt, benne nyilvános múzeum és több időszaki kiállítás kapott elhelyezést. Talán a falak mentén álló kiállítási szekrények voltak az okai annak, hogy az eltakart freskók, melyekből szinte csak az ég látszott ki, nem vonták magukra a kutatók figyelmét.

Évekkel később először Fábián Mária tesz említést a szakirodalomban a helyiségről.¹¹ „Alapos feltevés szerint a püspökvárban a volt régiségtár falfestményei is Dorffmaister munkái lennének. Erre vonatkozólag azonban nincs biztos adatom. Annyi bizonyos, hogy a festésmód, a színezés, a figurális és architektonikus részek megoldása emlékeztetnek Dorffmaister többi művére.” — Voit Pál a „Régi Magyar Otthonok” című munkájában fényképet közöl a terem egy részéről, de szöveget nem fűz hozzá.¹² — Garas Klára ugyan közöl a teremről egy képet, de Dorffmaister oeuvre-katalógusában nem tesz említést erről a munkájáról.

Dorffmaister István, az Ausztriából Sopronba szakadt bécsi mester sokat dolgozott a Dunántúlon, de különösen sok művét találjuk a nyugati országhatár mellett elterülő szombathelyi egyházmegyében.

Mielőtt a sala terrena falfestményeinek tárgyalására térünk, szükségesnek tartjuk néhány életrajzi adatának feljegyzését is. — Életrajzírói szerint 1729-ben született Bécsben. Testvére János György volt, aki ugyanott, 1736-ban született. „Mindketten fiai egy Dorffmaister nevű műöntőnek, ki az Arany Napnál a bécsi Spittelbergen lakik.”¹³ Így a családban feltételezhető a művészi hajlam öröklődése, mert a műöntők egyben művészek is ebben az időben. Az öröklött hajlam mind a két testvért a művészi pályára vitte és mindketten a híres bécsi festőakadémia növendékei lettek. A fiatalabbik testvér, György 1750-ben, István pedig 1751. október 13-án lett bejegyzett tanulója az akadémiának; Istvánból festő lett, Györgyből szobrász.¹⁴ Miután az akadémiát elvégezte, a kor szokásának megfelelően leveleiben és aláírásain akadémiai festőnek jelöli magát.

9. Garas K. i. m. 102. l.

10. Garas K. i. m. 48. l.

11. Idézett tanulmányában a 310. lapon.

12. 1943, Budapest, 251. l.

13. Lott császári tanácsos levele Köberl-hez. Szombathelyi Ujság, 1897, 17. szám, 8. l.

14. V. ö. Fábián M. i. m. 298. sk. és Garas K. i. m. 274. l.

Nevét általában az eddigi szakirodalom „Dorffmeister”-nek szokta írni, viszont csak egyetlen művét írta alá „e” betűvel: a celldömölki apátsági templom Nepomuki Szent János apothéózisát ábrázoló oltárképét.¹⁵ Ennek kivételével valamennyi művén és levelén mint Dorffmaister szerepel, ezért mint Fábián Mária az első monografikus jellegű Dorffmaister-feldolgozás szerzője, mi is nevének ezt az írásmódját alkalmazzuk.

Dorffmaister István magyarországi működését 1760-ban kezdte Csornán, ahol a premontrei prépostság templomában freskókat festett.¹⁶ Egész életét Magyarországon tölti, az ország területén kívül nem is ismertek alkotásai. Külföldi kapcsolatairól nem tudunk. Művészete a hazai helyi viszonyokat tükrözi, s ha születése szerint nem is volt magyar, életműve a magyar festészet körébe tartozik. Dorffmaister István a XVIII. századvég egyik legtehetségesebb és legtermékenyebb festője.¹⁷

A soproni szt. Mihály plébánia anyakönyvének bejegyzése szerint 1762-ben születik Anna-Mária nevű leánya és a Sopron városi 1762-es telekkönyv a volt Esterházy palota lakójaként említi.¹⁸

1764-ben született a mester József nevű fia, aki később 1789-től 1794-ig ugyancsak a bécsi akadémián tanul és apjának segéde lesz.¹⁹

Dorffmaister István — mint Fábián Mária írja — tipikusan barokk ember volt, „... a legmélyeb vallásos elmélyüléstől a hangos vidámságig minden érzés átviharzott lelkén.” — Dorffmaister igen szegényen él. Népes családja van, de mégsem vetette meg a jó dunántúli borokat sem. A soproni kihágási naplóban gyakran előfordul neve éjszakai rendzavarásokkal kapcsolatban.²⁰ Derűs kedélye, könnyed művészjelleme azonban nem gátolják a munkában. Munkabírása szinte páratlan. Műveinek nagy számát tekintve keletkezésüket csak úgy érthetjük meg, ha figyelembe vesszük, hogy később fia és valószínűleg segédek is segítségére voltak azok elkészítésénél. Képei gyorsan készültek. Fia és tanítványai leginkább az architektúrát és a díszítőelemeket festették. A szentgottvárdi templom egyik falfestményének szegélyén ezt bizonyítja a következő felirat:

Joseph
Dorffmaister
Filius pinxit²¹
Architekturam

Szorgalma és rengeteg műve mellett is állandó pénzzavarral küzd. A meszternek soha nincs pénze, s alig van levele a szombathelyi püspöki levéltárban, melyben ne pénzt kérne vagy alkudozna.

Jó kompozíció, ízlés és komoly, biztos rajztudás jellemzik a mestert, képei tetszetősek voltak és a kor ízlésének megfeleltek. Egyházi körökben Dorffmaister hamarosan megbecsült névre tett szert, Szily püspök is szívesen fogadja szolgálatait és folyamatosan munkával látja el.

Mikor a püspök újonnan épülő palotája helyiségeit belülről díszíti, az abban az időben legdivatosabb két művész, Maulbertschet és Dorffmaistert hívja meg.

15. Fábián M. i. m. 21. l.

16. Garas K. i. m. 214. l.

17. Garas K. i. m. 103. l.

18. Csatkai Endre. Dorffmeister István festő életrajza. Művészettörténeti Értesítő, 1960. 40. l.

19. Garas K. i. m. 215. l.

20. Fábián M. i. m. 299. l.

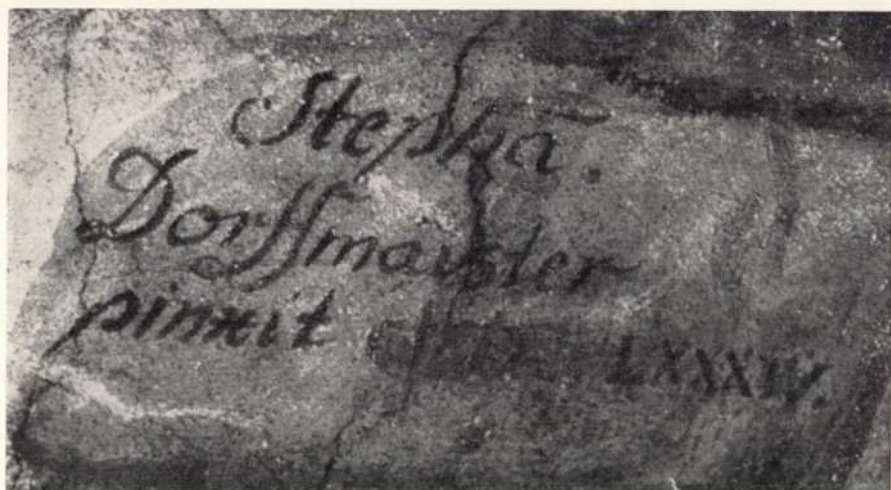
21. Fábián M. i. m. 33. sk.

A két mester művészi kvalitásáról általában a magyar Dunántúlon található alkotásaik tükrében az a vélemény alakult ki a művészettörténeti szakirodalomban, hogy a jelesebb alkotásokat egyszereűn Maulbertschnek, a kevésbé jelentőseket Dorffmaisternek tulajdonították. Ez az általánosítás figyelmen kívül hagyta a Dunántúlon működő kisebb-nagyobb mesterek sorát.²²

Ha a kortárs Szily értékelését kívánjuk tudni a két említett művészt illetően, erre fényt vet a püspöki levéltárban őrzött levél,²³ melyet a püspök Dorffmaisterhez írt a készülő Szent István kép tárgyában, s melyben Szily a képért ugyanannyit ígért, mint amennyit Maulbertschnek hasonló munkáiért ad. — Tehát a két művész munkáját egyformán értékeli.

Hogy a sala terrena falfestményei minden kétséget kizáróan Dorffmaister István alkotásai, azt a stíluskritikai vizsgálatoknál biztosabban döntötte el a mester sajátkezü szignaturája, melyet Géfin Gyula fedezett fel nemrégiben.

A szignatura szerencsés módon közli a terem kifestésének évét: 1784-et (1. kép). — Nézzük most már ezen az éven belül azokat az eseményeket, melyek a sala terrena festményeivel, mesterével és megrendelőjével, a püspökkel kapcsolatban vannak.

1. Dorffmaister jelzése a szombathelyi püspöki palota freskóján

Az 1784-es év Dorffmaister mester számára igen termékeny és gyümölcsöző volt. Az év tavaszán a püspöki palota úrnapi oltára számára megfesti az „*Utolsó vacsora*” című olajfestményt, s a „*Corpus Rationum*” 386. száma alatt szereplő tétel szerint „*Kép-Irónak Urnapi Oltárért 92 frt.*” fizettek ki.²⁴ — Úgy látszik Szily kénytelen volt engedni, mert 1784. január 28-án kelt levelében csak 80 forintot ígért a képért.²⁵

22. V. ö. Garas K. i. m. 96. l.

23. Püspöki Levéltár III. szekrény 4. fiók.

24. *Corpus Rationum Incliti Domini Episcopalis Sabariensis Anno 1784.* A szombathelyi püspöki uradalom számadáskönyvi adataiért Géfin Gyulának tartozom köszönettel.

25. Fábíán M. i. m. 313. l.

1784-ben jöttek létre Dorffmaisternek csaknem legjelentősebb alkotásai a szentgotthárdi cisztercita apátságban és templomban. A templom főhajójának egyik kupoláját festi itt a szentgotthárdi csata (1664) jeleneteivel díszítve. — Ugyancsak 1784-ben Szentgotthárdon az apáti terem falait is nagy, állóalakos olajfestményekkel borította.²⁶ Dorffmaister számláit a heiligenkreuzi apátság őrzi, mellyel a szentgotthárdi apátság 1877-ig egyesítve volt, így ezek költségei a Szily-féle kiadások között nem szerepelnek.²⁷

Soproni magántulajdonban volt, de jelenleg lappangnak Dorffmaisternek Neumayer Lőrinc és neje soproni polgárokról készült arcképei, ugyancsak 1784-es évszámmal.²⁸

Az eddig felsorolt és még valószínű több kisebb munkával eltelik az év első fele. — Hogy Szily püspök mikor és milyen feltételek mellett rendelte meg Dorffmaisternél a sala terrena falfestményeit, azt nem tudjuk. A szombathelyi püspöki levéltárban Szily és Dorffmaister levelezésének sok lapját őrzik, sajnos azonban sem a terem kifestésére vonatkozó megrendelőlevél, sem a püspök utasításait vagy kívánságait tartalmazó levelek egyike sem maradt ránk, pedig a többi művekre vonatkozó levelezésekből következtetve ilyeneknek erre vonatkozóan is kellett lenniük.

Szily püspök érdeklődését az 1784-es év nyarán — miután pompás palotája külső-belső díszében csaknem teljesen készen állott — összegyűjtött régiségei és azok méltó elhelyezése foglalkoztatták. Ezt többek között élénken tükrözi Garampi József nunciának egy Bécsből Szilyhez intézett válaszlevele 1784. aug. 14-i keltezéssel, melyben a következőket írja: „... Elsősorban örülök a nagyszerű püspöki palotának, melyet ott (Szombathelyen) építtetett s a legutóbbi napokban felavatott... Azt is örömmel hallom, hogy összegyűjteni szándékozik a feliratokat és régiségeket, melyek a város és a falvak különféle helyein szétszórva vannak s annak a veszélynek voltak kitéve, hogy elvesznek és szétmállnak s nehezen voltak hozzáférhetők a tudós kutatóknak. Most tehát valamennyit összegyűjtve létesít egy régiségi muzeumot, amely a püspöki palota díszét fogja emelni.”²⁹

Miután Dorffmaisternek az 1784. év első felére keltezhető műveit ismergettük és Garampi nuncius levelét, melyben a muzeum helyiségéről még csak mint tervről esik említés, idéztük, ebből következik, hogy a sala terrena kifestése az 1784. év őszén történt.

Most nézzük a már idézett *Corpus Rationum* adatait, ahol a 31. oldalon a következőket olvashatjuk:

388. sz. *Itten Dorffmaister István Sopronyi Kép Irónak a Declaratioja producaltatik.*

389. sz. <i>Fizettetett neki</i>	96.—	
390. sz. <i>Item</i>	15.—	
391. sz. <i>Item</i>	30,—	300,—
392. sz. <i>Item</i>	100,24	
393. sz. <i>Item</i>	48,36	
394. sz. <i>Item specificalt munkáiért</i>		26.—
		326.—

26. Garas K. i. m. 108. sk.

27. Géfin Gy. közlése.

28. Garas K. i. m. 214. l. SSz. 1940, 284. lap.

29. Garampi levele Püspöki Levéltár I. állvány kurrens iratai között és Géfin Gy. A szombathelyi egyházmegye története 66. l.

A vonatkozó számlákat, nyugtákat és a deklarációt sajnos nem találtuk, de minthogy Dorffmaister 1784-ben a püspökvárban más munkát nem végzett, (az úrnapi oltárképet más tételszám alatt számolták el) nyilvánvaló, hogy a fenti összeget a sala terrena kifestéséért kapta.

Dorffmaister deklarációjának elveszése különösen nagy veszteség számunkra mert az okmány bizonyára a képek leírását is tartalmazta. Véleményünk szerint tehát a püspöki uradalom számadáskönyvének 389—393. sz. tételei alatt bejegyzett összegeket, mintegy 300 forintot Dorffmaister a sala terrena kifestéséért vette fel. — Az előző évben ugyanitt a palota Szent Pál termének vásznaiért ugyancsak 300 forintot kapott.

Úgy véljük, még ide tartozik Dorffmaisternek az a pénzkérő levele, melyet 1785. ápr. 6-án ír Szilynek, s melyben azt írja, hogy sok gyermekével már majdnem felélték az őszi keresetét.³⁰ — Ha nem tévedünk, ez az őszi kereset azonos azzal az összeggel, melyet a sala terrena kifestéséért kapott. — Hogy Szily a művész kérését meghallgatta, azt mi sem bizonyítja jobban, minthogy a mestert újabb megbízásokkal és megrendelésekkel látta el.³¹

A sala terrena díszítésénél a megrendelő püspök szempontja valószínűleg az volt, hogy valamennyi régiségét egy teremben mutathassa be annak ellenére, hogy — mint már említettük — a lapidáris anyag az épületen kívül nyert megfelelő elhelyezést.

Szily — korának szokásához híven — méltó környezetben akarta elhelyezni régiségeit, így juthatott arra a gondolatra, hogy köemlékeinek hű másolatait „múzeumtermének” falaira felfestesse. — Azt hisszük, nem járunk messze a valóságtól, ha feltételezzük, hogy a bécsi udvarban gyakran megforduló főpap fantáziáját III. Károly bécsi udvari könyvtárának Apulum-i köemlékekkel ékített feljárója és előcsarnoka ragadta meg,³² mely 1767-ben készült el s nyerte mai végleges alakját.³³

De míg Szily a köemlékeknek csak a másolatait festette fel a falra, addig a Hofbibliothek falaiba az eredeti kövek vannak besüllyesztve.³⁴

A sala terrena esetében is, mint a Szily által megrendelt többi alkotásoknál, feltételezhetjük, hogy a megrendelőkor a püspök a művésznak előírta kívánóságait, megadta a témát. A kivitelre vonatkozólag pedig tudjuk, hogy minden képről, amelyet megrendelt, vázlatot kért.³⁵

Ezt most sem mulaszthatta el. — Szily János hatalmas alkotószelleme kétségtelenül nagy hatással volt és rányomta bélyegét Dorffmaister munkásságára. A sala terrena Róma-városi romjai a nagy püspök rajongásának tárgyát és fiatalságának színhelyét, a Aeneis alakjai az ő klasszikus műveltségét jelenítik meg. — Az is lehetséges, hogy az Aeneis a Városalapítás mondaköre és az új szombathelyi püspökség alapítása között némi párhuzamot vonhatunk, mely gondolat felvetődhetett Szilyben, aki ugyancsak nem függetleníthette magát a barokk-korban annyira kedvelt hasonlatoktól és ezek allegorikus képzőművészeti vetületeitől. — Mint Aeneas hazája ősi isteneinek, a penateseknek, úgy készít és hódít ő is új területeket meg újonnan szervezett püspökségében és egyházmegyéjében az ő isteneinek.

30. Püspöki Levéltár III. szekrény 4. fiók.

31. Fábíán M. i. m. (1935) 299. l. és (1936) 25. skk.

32. Paulovics István: Lapidarium Savariense. Szombathely 1943, 4. l.

33. E. Groag: Die Römischen Inschriftsteine der Hofbibliothek. Wien 1913. 13., 15. skk.

34. Joseph Stummvoll: Die Österreichische Nationalbibliothek Wien 1955. 5. skk. képekkel.

35. Fábíán M. i. m. 313. l.

Hogy Vergilius gondolatvilága ez időben Szilytól sem lehetett idegen, annak egyik érdekes bizonyítéka, hogy első emeleti dísztermének mennyezetén a főbejáráttal szemközt a Sibylla álmát örökíti meg Maulbertsch.³⁶

Másik adat, mely Szily vonzódását Vergiliushoz bizonyítja, hogy 1787-ben Kőszegi Rájnás József „*Magyar Vergiliusát*”,³⁷ az eclogák fordítását neki ajánlja. „*Egy darabotskáját*” már korábban bemutatta, a püspök „*azt kegyesen fogadta és nagy ditsérettel magasztalta*” s a munkát „*ékesítő képeknek leirattatását költségével is elé segítette*”.³⁸

A szombathelyi püspöki palota földszinti terme, a sala terrena egy hossz-négyszög formájú helyiség, melynek keleti rövidebb fala, déli hosszabb fala és nyugati rövidebb fala érintkezik a palota belső helyiségeinek sorával és folyosójával, míg északi hosszabb fala ma a székesegyház előtti térre néz, mely korábban a palotához tartozó kert volt.

A terem hossz-négyszög formájú alaprajzát a keleti falmező közepén egy apsidálisan — félkörívesen — kiképzett kis fülke bontja meg. Az északi falat a helyiség szélességének középtengelyétől jobbra és balra szimmetrikusan két-két, összesen négy falnyílás tagolja: három ablak és egy ajtó. A terem fedése dongaboltozat, a barokk építészetre annyira jellemző szegmentikus lapos kiképzéssel.

Dorffmaister a terem tagoltsága nyújtotta lehetőségeket kihasználva, az architekturális beosztáshoz alkalmazta és az ezek által diktált lehetőségeknek megfelelően osztotta be a díszítendő felületeket.

A terem nyugati falában kiképzett félkörös fülke, az ettől jobbra és balra levő kis beugró-fülkék és a boltozat négyes tagolása tulajdonképpen maga kínált egy fülkére bontott megoldást. A helyiség architekturáján uralkodó szimmetria megkívánta a festőművésztől, hogy a nyugati fülkés fallal szemközt keleti keskeny falfelületet is hármastagolással lássa el, és amit az építész elmulasztott ezen a falon — a fülkék kiképzését —, a terek megnyitásában oly zseniális barokk festő végezze el.

A fülkék kiképzésével az ezeket keretelő sziklás köves árkádot utánzó festéssel tulajdonképpen a művész megnyitja a belső teret és kilátást nyújt egy képzelt kertre, melyet kutak, szobrok, régiségek díszítenek. Mint látni fogjuk, az északi fal ajtaja eredetileg egy valóságos kertre nyílt.

A sala terrena falfelületeinek tagolását a két keskeny oldal képeinek keretével szolgáló kertmiliót az a kert határozta meg, melyre a helyiség északi falán levő ajtó és ablakok nyíltak. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ennek az egykori kertnek, mely a püspöki palota mértéktartó architekturájának megfelelően harmonikusan alkalmazkodott ehhez — tervezését, létrejöttét és végleges formáját is ismerjük a palota levéltárában őrzött eredeti tervrajz birtokában.³⁹

1780 őszén Szily János megbízást adott Batthyány József herceprímás rohonci kertészének, hogy készítsen tervrajzokat a nagy püspöki kert, valamint a palota mellett és a szeminárium mögött felállítandó kisebb kertek számára.⁴⁰ A kert tervrajza 34,5×48 cm nagyságú papírlapon tussal kihúzva és vízfestéssel színezve mutatja a

36. Kapossy János: Maulbertsch a Szombathelyi Püspöki Palotában. Szombathely, 1943, 14. skk.

37. Kőszegi Rájnás József: Magyar Virgilius. Első darab. Máró Virgilius Publiusnak Eklogái azaz válogatott pásztori versei. Pozsony 1789. Ajánlás 1787-ből, 4—5. l.

38. Némethy Géza: Vergilius élete és művei. Budapest, 1902, 98. skk.

39. Püspöki Levéltár III. szekrény 6. fiók.

40. Püspöki Levéltár I. állvány, kurrens iratok 1780. nov. 15. és 17-én.

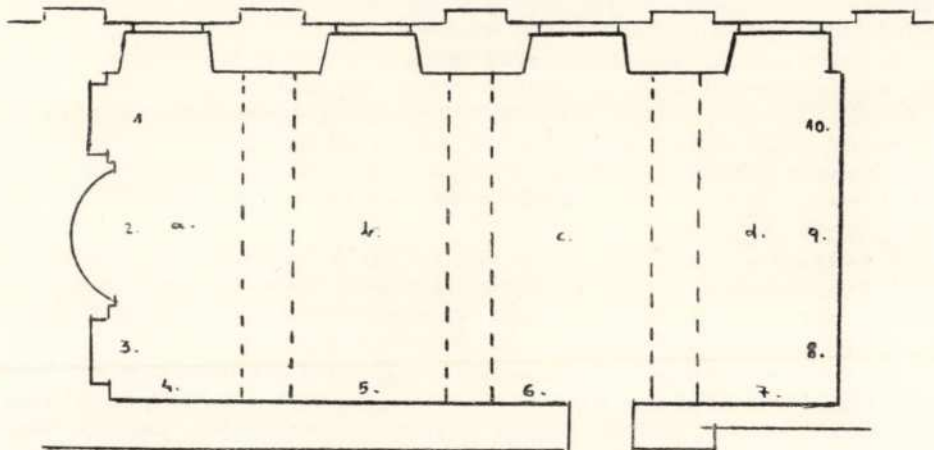
kertet. A kép hátlapján olvashatjuk Szily sajátkezű feljegyzését: „*Delineatio horti*” („*A kert rajza*”), alatta Eölbe Jánosnak, Szily oldalkanonokjának és hűséges munkatársának kézírásában e szavak: „*Delineatio primaeva Horti Eppalis*” („*A püspöki kertnek első időbeli rajza*”).⁴¹

1781 tavaszán megindultak a kertépítő munkálatok.⁴² A rohonci kertész a kertépítés klasszikus szabályai szerint járt el. A két épület, a püspöki palota és a szeminárium között egy ún. építészeti kertet tervezett átmenet gyanánt az architektúra és a természet között. A palota Dorffmaister freskókkal ékes sala terrenájából erre a kertre nyílt az ajtó, amelyet hossz tengelyében egy középső főút vonal és erre merőleges két mellékút hat parcellára osztott. A parcellák közepén színpompás virágágyak díszlettek.

Ez a kert már teljes pompájában állott, mikor Dorffmaister a terem kifestésére szóló megbízását megkapta és szépségével termékenyítően hatott a mester képzeletében kialakuló kompozícióra. Nem lehetett véletlen az sem, hogy ha a terem déli hosszanti falának háttal állt meg a szemlélő, akkor jobbra-balra tekintve ugyanazt a kert képet kapta a falfestményeken, melyet szemben az ajtón és ablakon kitekintve a kert természetben nyújtott.

1791-ben történt az új rendezés,⁴³ a kert megszűnt, hogy helyet adjon az új székesegyháznak s így a sala terrena elvesztette szép, természetes kiegészítőjét, a kert.

A környezet, a kert ismeretében nézzük meg a püspöki palotának azt az alaprajzi részletét,⁴⁴ melyben a sala terrena elhelyezkedik (2. kép). A teremben

2. A Sala Terrena alaprajza

az architektúra nyújtotta és a festő rendszerező készsége által kiképzett és beosztott felületeket a terem alaprajzán számokkal és betűkkel jelöltük. A további tárgyalások során a felületek megnevezésénél ezekre fogunk hivatkozni.

A helyiséget tagoló kő- vagy márványfaragványokat utánzó lizénák, konzolok, profilált párkányok, rozettás kazetták és konzolfigurák festése a szürke szín különböző árnyalataival történt: aszerint sötétebb vagy világosabb, amint mélyebb vagy magasabb felületet kíván érzékeltetni.

41. Géfin Gy. Szombathely vára 15–16. l.

42. Püspöki Levéltár I. állvány 1781. március 17. és 19.

43. Géfin Gy. i. m. 18. l. és Schoenvisner i. m. 378. l.

44. Püspöki Levéltár III. szekrény 6. fiók.

A két keskenyebb fal középmezőjét kétfelől közrefogó szobrot utánzó posztamensen álló alakok (1, 3, 8, 10) színe a sárga különböző árnyalataiban játszik, míg az alakok és ruházatok élfényei valóságos aranyfestékekkel vannak felrakva. A szobrok sárgás tónusa, az élek aranyfényei valószínűvé teszik, hogy arany, vagy aranyozott szobrot kívánt utánozni a művész.

A 2, 9, és a 4, 5, 6, 7. számú mezők színesek, de még az élénk színekbe is egy fátyolos szürkés-rózsaszín tónus keveredik, mérsékelve és tompítva a színek hatását.

A terem színhatásának összbenyomását tekintve tompa, finom, harmonikus színárnyalatokban úszó képmezőket varázsol elénk itt Dorffmaister, kerülve a barokk sokszor túlerős rózsaszín, kék, zöld, lila stb. színeit.

A festők kék csoportra oszlanak figurális és architektonikus tematikájuknak megfelelően, míg a mennyezetet a felhők között lebegő és virággirlandokat tartó gyermekalakok, puttók díszítik.

(A cikk folytatása folyóiratunk 1962. évi 3. számában következik.)

Sopron megye pásztorművészete

Irta: Domonkos Ottó

I. rész

A Sopron megyei pásztorművészet emlékeinek bemutatására a szép anyag és az a tény serkentett bennünket, hogy bár több népművészettel foglalkozó munka tárgyalja a dunántúli pásztorfaragásokat, vidékünket csak említik, s a képanyagban szerepel néhány díszesebb tárgy. A soproni múzeumban levő emlékek azonban lehetővé teszik, hogy ne csak néhány kiragadott tárgyat mutassunk be, hanem a pásztorfaragás jellegzetes technikáját, díszítőelemeit, nagyobb stílus-korszakait is — melyek egyébként országosan jellemzőek a pásztorfaragásokra — széles körben ismertessük. E népművészeti tárgyak részletesebb tárgyalásával egyben a rajzoktatás segítségére is kívánunk lenni, jobban hozzáférhetővé tenni a népi motívumokat. Másrészt e művészi tárgyakon keresztül egy már letűnt életforma körvonalait is igyekszünk megrajzolni, háttérben azzal a gazdasági rendszerrel, amelyben kialakult a pásztorok művészkedése. Itt természetesen a mai Győr-Sopron megyének csak a korábbi Sopron megyéhez tartozó részét vizsgáljuk, egyrészt mert erről a területről származnak a bemutatásra kerülő faragások, másrészt mivel az anyag gyűjtése lényegében még a régi megye határainak meglétekor befejeződött.

Sopron megye magába foglalta a hatalmas, nádas, füves, legeltetésre alkalmas Hanságot, az erekkel, folyókkal és csatornákkal átszőtt Rábaközt. Természetes tehát, hogy a jó adottságokkal rendelkező területen nagyobb méretű juh-, marha- és disznótartás folyt, különösen a földesúri birtokok kapitalizálódó, 19. században kialakult uradalmaiban. Az állatokat őrző gulyások, juhászok, kanászok, egyszóval pásztorok, ráérő idejükben faragással, furulyával mulatták magukat. Szébbnél szébb tárgyakkal kedveskedtek szeretőjükhöz, éppúgy mint a somogyi, zalai vagy Veszprém megyei társaik. Ez utóbbi területek pásztorművészetére már akkor figyelmet fordítottak a kutatók, amikor az még virágzott. A feléjük forduló érdeklődés, a faragványaikat felvásárló kereskedelem ugyanúgy hozzájárult művészetük napjainkig tartó fennmaradásához, mint a kiemelkedőbb faragó egyéniségek hivatásérzete és szakadatlan alkotómunkája. Készítményeiken megőrik a jelen társadalmi átalakulását, mint száz évvel ezelőtt elődeik tették a pásztorélet és természet szépségeivel.

Sopron megye területén tervszerű néprajzi gyűjtés a múlt század utolsó évtizedét és jelen századunk első két évtizedét kivéve nem folyt. A lassacskán begyűlt anyag sem került publikálásra, legfeljebb szűkszavú jelentésekben rögzítették a gyarapodást. Az ismeretlenségben dolgozó pásztorok készítményein nem is fedezhetjük fel a kereskedelem által üzletszerűvé változtatott faragásnak még csak a nyomát sem. Itt sohasem vált kereseti forrássá a faragás, megőrizte

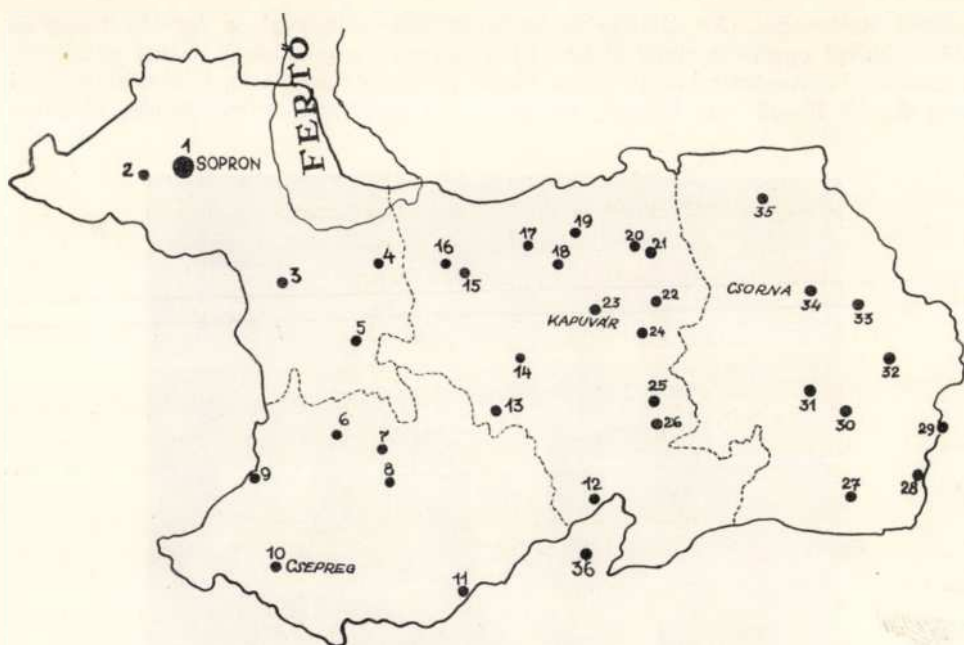
eredeti tisztaságát. Az állattartás belterjesebbé válásával, a legelők művelés alá vételével együtt a rideg életmód is megszűnt, a pásztorok száma csökkent, a szokások változásával szép lassan kihalt a pásztorfaragás is. Utolsó képviselői még élnek, 70–80 éves öregek, de már nem faragnak évtizedek óta. Megvál-

1. Tompa István számadójuhász és felesége.
Kiscenk, 1879.

tozott az életük, a juhászból vagy kanászból béres lett a 20-as, 30-as években, 1945 után pedig újjazda. A gazdaság gondja mellett már kevesebb ideje és kedve maradt a faragásra, mint régen a nyáj vagy gulya mellett.

Az itt tárgyalt anyag a soproni múzeum, az Országos Néprajzi Múzeum, a nagycenki általános iskola helytörténeti gyűjteményében és Molnár Zoltán szombathelyi orvos tulajdonában van.

2. A Sopron megyei pásztorfaragások lelőhelyei:

1. Sopron	19. Földvárdomb
2. Sopronbánfalva	20. Házhely-major
3. Nagycenk	21. Osli
4. Hegykő	22. Veszvény
5. Nagylózs	23. Kapuvár
6. Völcsej	24. Babot
7. Nemeskér	25. Kisfalud
8. Újkér	26. Mihályi
9. Zsira	27. Szany
10. Csepreg	28. Sobor
11. Berektompaháza	29. Árpás
12. Dénesfa	30. Rábacsanak
13. Csapod	31. Szilsárkány
14. Göbös-major (Csapod)	32. Rábapordány
15. Süttör	33. Dör
16. Eszterháza (Fertőd ma)	34. Csorna
17. Gémespuszta	35. Acsalag
18. Rábaréti-major	36. Nick

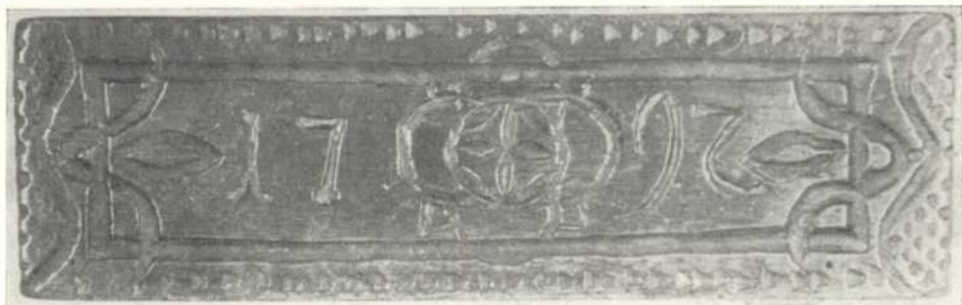
Sopron megye területén a pásztorélet hosszú múltjára tekinthet vissza a kutató. Sopronban 1627-ben,¹ Sopronnyéken a környező falvakkal együtt 1635-ben,² Fertőszentmiklós, Kapuvár, Sárvár és Nemetkeresztur pásztorai közösen, 1649-ben alakítottak céhet.³ Szabályzataik előírták kötelességeiket az állatok körül, a vallásos szertartásokon, körmeneteken való részvételüket. Az

1. Winkler Elemér: A soproni céhek története a XV—XIX. században. Sopron, 1921. 9. l.

2. Csatkai Endre: Adatok a sopronmegyei céhtörténethez. II. rész. Történetírás, 1937, 638. l.

3. I. m. 647. l.

3. Beretvatartó oldala, 1792. Liszt Ferenc Múzeum, 57. 65 l. lt. sz.

1724-ben kelt vármegyei árszabásban pedig az évi bért rögzítette a megyei gyűlekezeti. „A szolga rend fizetése” felsorolásban rangsorban a majoros gazda, faragó béres (szerszámok, kocsi, szekér alkatrészek készítője), kocsis, lovász után elsőnek a gulyás, mint a legértékesebb állat gondviselője, utána a juhász, majd a kanász, végül a bojtár következik, legutolsóként pedig a napszamosok bére van felsorolva. Idézzük a pásztorokra vonatkozó részt:

„4. Eöreg Gulyásnak leg fellyebb 2. Marha tartason felöl	16 f
5. Juhásznak leg fellyebb 20 marha (itt juh. D. O.) tartason felöl	12—
6. Kanásznak leg fellyebb 10 eöreg s vv. (sit venia verbo)	
Malacz tartáson felül	15—

Ezen Pásztorok ha fokas (falkás D. O.) marha mellett szolgáltnak a bujtarjanak egy öreg szürt, Nadrágot és, bocskort adhatni. Ezeknek étel kőbőlre

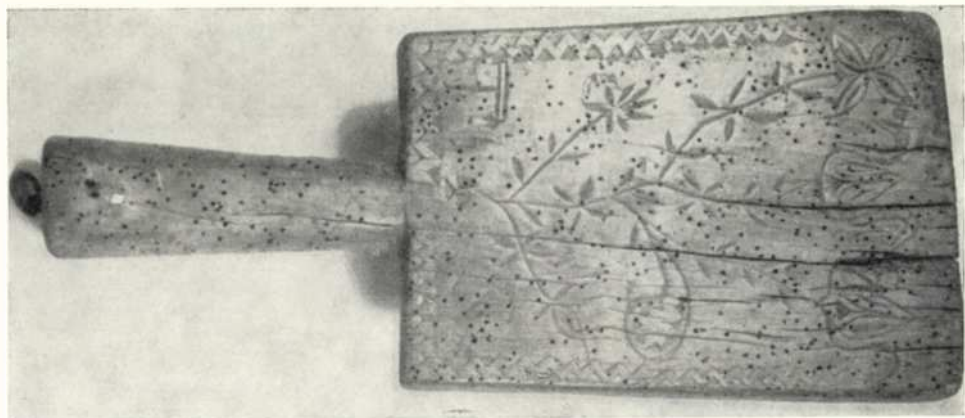
Az öregeknek 2 kőből Buza. 10. kőből Ros

Bujtarjanak 1. kőből Buza. 5. kőből Ros.

Annyi font Sóója, a mennyi kőből gabonája

Gulasnak, Juhásznak leg föllyeb fel, fel fel (sic!) masa tehen hus.

A Kanásznak Esztendős Südő.”⁴

4. Mosó-sulyok. Nemeskér, 19. sz. közepe. Liszt Ferenc Múzeum, 57. 147. l. lt. sz.

4. Soproni Állami Levéltár, Lad. XXXI. Num. 23.

5. Beretvatartó. Berektompaháza,
1828. Orsz. Néprajzi Múzeum, 114. 974 lt. sz. Francisci József felvétele

Az árszabás az egész megyére irányadó volt, azonban nem jelenti azt, hogy pl. Sopron városa vagy a földesurak ezt mindenkor be is tartották, másrészt a pásztorok sem vették szigorúan a saját állat tartásának engedélyezett számát és az évi fél mázsa tehénhús járandóságot. Ellenőrzésük nehéz volt a járhatatlanul mocsaras, lápos Hanságban, még a múlt század közepén megindult csatornázások után is. „Még ezelőtt hatvan évvel is embernek számított, aki oda

6. Fűszertartó. Osli, 1838.
Liszt Ferenc Múzeum, 57. 77. 1. lt. sz.

be tudott jönni” — mondta a 74 éves Varga György 1957-ben. Szent Györgynaptól (április 24) Szent Mihály-napig (szeptember 29) járták az állattal a legelőket, szabad ég alatt hálva, és csak ekkor húzódtak közelebb a baromszállásokhoz, lakott helyekhez. A szilajon tartott magyar fajták erős, egészséges álla-

tok voltak, nagy kelendőségük volt a hizott állatoknak a soproni vásárokon, ahonnan nyugatra szállították a marhakereskedők.

A Hanság hatalmas legelőterületei a földesurak birtokaihoz tartoztak, de kihasználni a múlt század első felében sem tudták még teljesen. Egyes részeit csak a vízenélők, a lápi emberek, halászok, csikászok, pákászok ismerték. A falvakat körülvevő legelőket bérbe adta az uraság, részben pénzért, részben szénáért, melyből távolabbi birtokai állatállományát látta el. Az időről időre bérelt nagykiterjedésű legelőkön nem alakult ki a falvakban jelentősebb állattartás. A szárazabb részeken termelt jobb minőségű szénát az ország belsejében, a megye déli felében értékesítették, gabonáért elcserélték. Ugyanis ezek a falvak kevés szántóterülettel rendelkeztek és a váltakozó vízjárás is bizonytalanná tette gazdálkodásuk eredményét. A rosszabb minőségű savanyú szénát pedig az azt kedvelő bécsi söröslovaknak vásárolták fel a szénakereskedők, vagy maguk a falusiak vitték a bécsi piacra.⁵

A jobbágyság felszabadulása után a falvakhoz közel eső területeket megváltotta a lakosság, de még így is 75 % maradt a földesurak, elsősorban az Esterházyak birtokában. A vízszabályozási munkák megindulásával párhuzamosan alakultak ki az egyes dombháton a majorok, az állattartás, tőzegkitermelés és a művelés alá vett területek gazdasági központjai. A cukorrépa termesztésének nagyszerű eredményei a tőzeges talajon, másrészt az állattartás intenzívebbé válása jelentős mértékben elősegítette a mezőgazdaság kapitalista átalakulását. A több ezer állat mellé állandó és nagyobb számú őrizetet kellett biztosítani a gulyások, juhászok és kanászok szervezetein keresztül. A számadó gulyás vagy juhász tartozott felelősséggel az egész állományért, az ő irányításuk alatt dolgoztak a gulyások és bojtárok. A még élő pásztorok vallomása szerint a múlt

7. Ostornyelek a 19. század második feléből. Kapuvár, Házhely major. Liszt Ferenc Múzeum.

5. Kövér Fidél József: A Hanság földrajza. Föld és ember, 1930.

század végén, jelen század elején sokszor a béresek közül állítottak egyeseket az állatok mellé, akik azután beletanultak ebbe az életbe. Máshol apáról fiúra szállt a tudomány és vele együtt a művészkedési hajlam is. 1. kép.

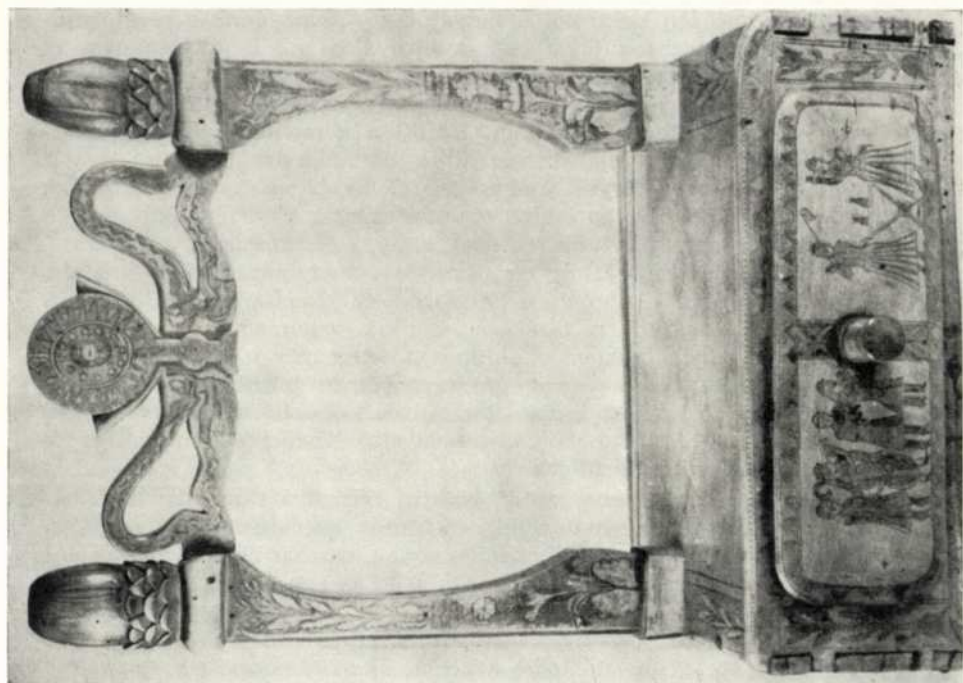
Ruházatuk a múlt század végén, de még az 1910-es években is a bőgatya, bő ujjú gyolcs ing, magas sarkú, hegyes orrú, oldaltvarrott csizma, kalap volt, ünnepen posztóruha. A századforduló körül vettek maguknak utoljára szűrt a pásztorok a sárvári és pápai szűrszabóktól, 12—17 forintot. „Abba aztán ázhatott az ember. Piros bakló (bojt) volt a gallér két sarkán. Piros és fekete rátétekkel volt díszítve, de úgy, hogy a piros kilátszott a fekete alól” — vallotta Lakatos Gábor 96 éves gulyás 1952-ben Kapuvárott. A szűr ujja nyitott volt, fel lehetett öltetni, mint a kabátot. — A bőgatya viseletet az 1920-as években váltotta fel a városias „pricses nadrág” és kis kabát „jankli”, télen a bársonyruha volt használatos teljesen egyéni válogatás alapján. Ez a kor egyébként is a népviselet gyors városiasodásának, a „kivetkőzés”-nek az ideje megyszerte.

A szűr viseletet a kapuvári uradalomban, a Gyöngyösbokréta hatására, 1935-ben újból igyekeztek meghonosítani. Gál László intéző méret után csináltatott négy szűrt és csikós-kalapot Debrecenben a Gémespusztán élő gulyásoknak. Ezt azonban csak akkor viselték, ha jött a herceg szemlét tartani tisztjeivel vagy vendégeivel. A kalapot különösen nem szerették, mert nagyon kemény volt, a szűrtől pedig már elszoktak. A soproni múzeum vásárolt egy ilyen szűrt és kalapot mint a romantikus magyarságszemlélet dokumentumát.

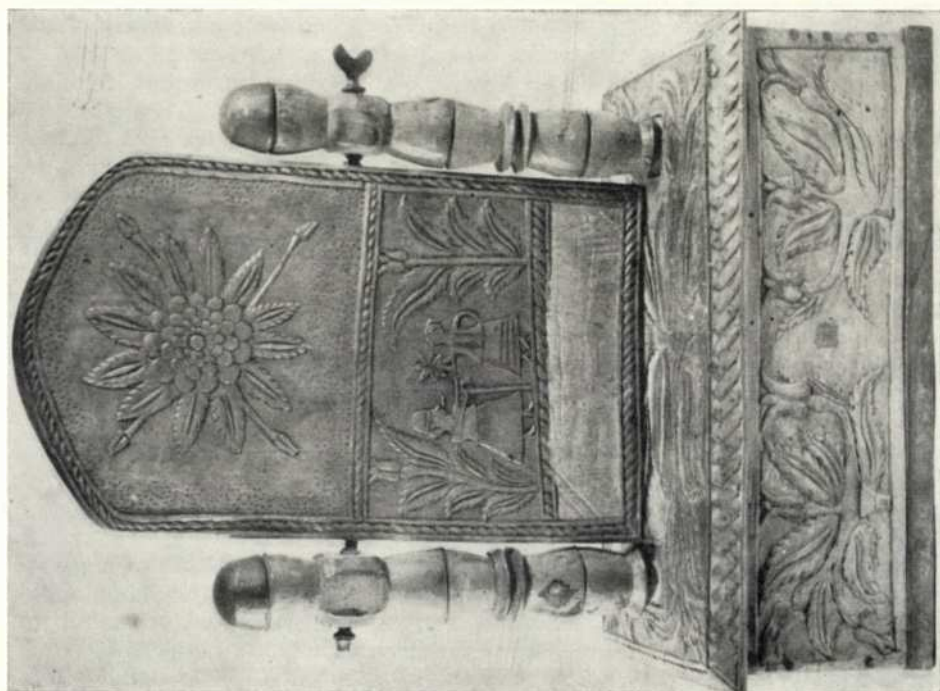
A megye területén előkerült pásztorfaragások származáshelyeit térképre rajzoltuk a könnyebb áttekinthetőség kedvéért. Ebből világosan kitűnik, hogy a tárgyak nagy többsége a hanságszéli és rábaközi falvakból került elő, ahol túlsúlyban volt a nagybirtok és jelentős méretű az állattartás, pásztorokodás. Nick ugyan már kívülesik a volt megye határán, de tájilag szervesen idetartozik. 2. kép.

8. Szaruból készített sótartó, 1871. Liszt Ferenc Múzeum, 57. 83. 1. lt. sz.

9. Állótükör. Újkér, 19. sz. második fele.
Liszt Ferenc Múzeum, 57. 92. 1. lt. sz.

10. Állótükör hátlapja. Újkér, 19. sz. vége.
Liszt Ferenc Múzeum, 57. 91. 1. lt. sz.

A népművészet egészén belül külön helyet biztosít magának a pásztorművészet sajátos ízlésével, technikájával és mondanivalójával. Egyik lényeges és megkülönböztető vonása a népművészet más ágaival szemben az, hogy általában nem a falusi közösség, hanem a pásztor egyéni ízlése, érzésvilága jut kifejezésre a faragásokon, díszített tárgyakon. Kötetlen a mondanivaló, a választott motívum, ritkán másolja mások munkáját, de néha ismétli saját magát kisebb-nagyobb eltérésekkel. Egyes tájegységek szűkebb pásztortársadalmának hagyományai azonban éreztetik hatásukat éppúgy, mint a kiemelkedőbb faragóegyeniségek stílusa. Így beszélhetünk somogyi, zalai, Veszprém megyei pásztorfaragásokról. A tárgyak formája, anyaga, díszítése, ábrázolása, színhasználata, esetleg jellegzetes technikája alapján, a pásztorok vándorlása, helyváltoztatása következtében egész tájegységek faragásai kaptak különleges ízt, jellemző vonást, és azonnal felismerhetők, megkülönböztethetők más vidék hasonló készítményeitől. Az említett vidékek faragásain gyakran jelentkezik a betyár-ábrázolás, anyagban a fa mellett a csont (szaru) és kobaktök (Somogy megye) alkalmazása, merítő vagy ivócsanakok készítése stb. Kiemelkedő művészegyeniségeket ismerünk ezekről a területekről.

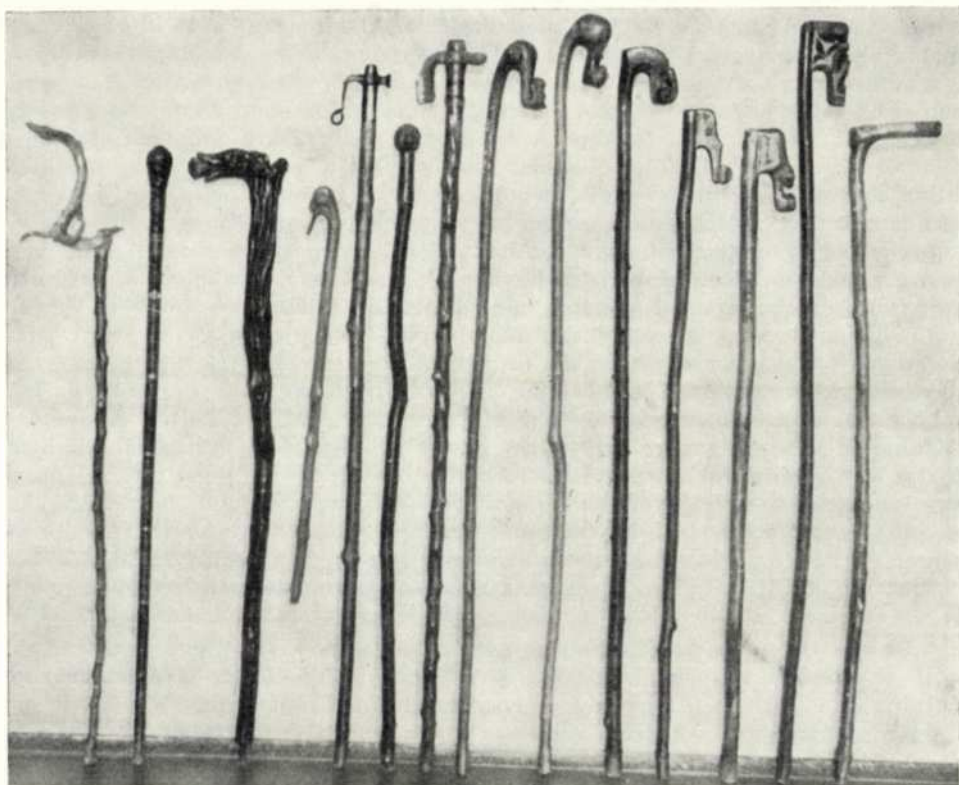
Ha Sopron megyéből jelesebb, stilstal alakító faragópásztort nem is ismerünk, mert ez irányban elkésve indult meg a kutatás, azért érdemes szemügyre venni készítményeiket. Az általunk vizsgált anyag százharminc évet ölel fel, 1792-től 1928-ig. A két határpontot a legkorábbi és az ismert legkésőbbi darab évszáma jelöli. Ezen az időszakon belül három nagyobb díszítőeljárást különböztetünk meg mint jellemzőt: ékrovás, spanyolozás, domborúfaragás. Mint mellékes, de nem jelentéktelen díszítőmód a karcolás és az ólmozás.

Ékrovás. A díszítendő fa felületébe V-alakban metszik bele a mintát minden további színezés vagy egyéb eljárás mellőzésével. A 2—3 mm mély barázda fény-árnyék hatásával igen szembetűnően juttatja érvényre a motívumot. Az első ilyen darab 1792-ből való, hasáb alakú beretvatartó. Ez a technika tovább él a spanyolozás mellett is a 19. század végéig. Főleg beretvatatok, ivócsanakok és mángorlófák készültek ezzel az eljárással. 3—4. kép.

A **spanyolozás** a 19. század elején kezdődik a pásztorművészetben, feltehetően a merinói juhokkal érkező juhászok honosították meg. Területünkről 1828-ból ismert az első ilyen tárgy beretvatartó formájában. 5. kép. Ez a díszítőmód kedvelt maradt a század végéig, sőt még századunk elején is felbukkan, de már csak mint kiegészítő elem. Megyénkben csak fatárgyakon volt használatos ez az eljárás, míg a Dunántúl más vidékein a szarura is átvitték. A kirajzolt mintát egy-két milliméter mélyen vésték a fába úgy, hogy az Δ alakú vájat lefelé szélesedjen, miáltal a folyékonyan beleöntött, vagy meleg késheggyel beletyomkodott viasz megszilárdulás után jobban beleszorult, nehezebben hullott ki, mintha csak V-alakú barázdába kenték volna. A viasz színe a 19. század első évtizedeiben piros, majd a 40-es években megjelenik a kék, zöld, fekete és sárga szín is. A piros pecsétviaszt boltban vették, a többit maguk készítették méhviaszból, festék és gyanta hozzáadásával.

A minták kifaragása többnyire egyszerű faragókéssel és vésővel történt, fűrész csak a daraboláshoz használtak alkalomszerűen. A késeket, vésőket is maguk készítették rossz kés vagy törött beretva acéljából, nyelét faragással díszítették, pengéjét ólomöntéssel rögzítették. 6. kép.

Spanyolozva készültek a személyes használatra szánt tárgyak, mint amilyen a beretvatartó, zsebtükrös gyufatartó, fűszertartó, valamint az ajándékba adott állótükrös, mángorlófa, sulykoló stb. Az alapanyag rendszerint világos színű fa, mert ezen szebben mutat a minta, jobban érvényesül a színes berakás. Kedvelt volt a cseresznye, körte, szil, köris, kecskerágító szép sima, jól faragható fája.

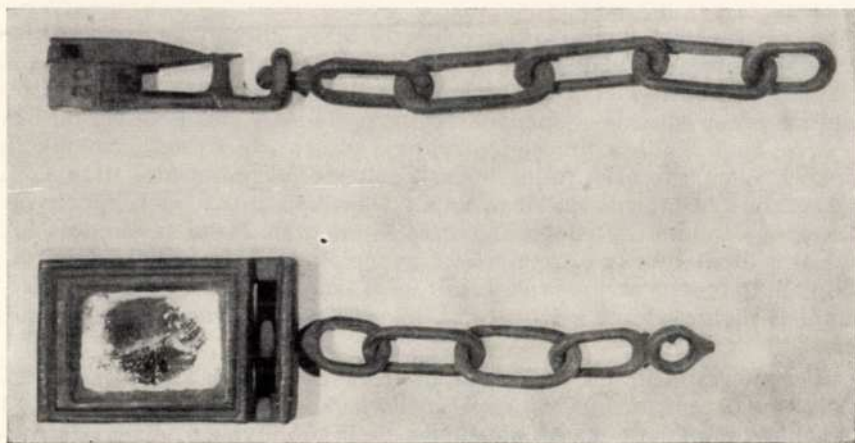
11. Juhászkampók és pásztorbotok, 19. sz. második fele —
20. sz. eleje. Liszt Ferenc Múzeum

A viaszberakással technikailag rokon *ólmozás* korban is egybeesik azzal, sőt azt túlélve még az 1920-as években is gyakorlatban volt. Ólmozással díszítették a karikásosor nyelét, a bőrduda sípjainak nyakát, a kések, bicskák nyelét. A mintának szánt barázda a spanyolozáshoz hasonlóan volt kivésve, de ügyelni kellett arra, hogy a minta teljesen körülfogja pl. az ostornyelet, ezzel biztosítva a folyékony ólom gyors és teljes hézag-kitöltését és merevedés utáni szilárdságát. Legszívesebben szilvafából faragták a karikásosor nyelét, ennek beérett sötét színétől jól elütött a világosabb, ezüstös ólmozás. Néha az ólmozás mellett ékrovással is díszítették az ostor nyelét. Ugyancsak művészetszámba ment a sokágú, bonyolult fonású szíjostorok készítése is, melyeket még színes, cifra sallangokkal is díszítettek. A szép ostor a kanászok és gulyások büszkesége volt. 7. kép.

A spanyolozás mellett a 19. század közepén szélesebb körben kezd elterjedni a *karcolás* fa- és szarutárgyakon egyaránt, a legkorábbi darabok már az 1830–40-es években megjelennek. Az alapanyag itt is többnyire a világos fa és ökör-szarv. A karcolás hegyes késsel történt. A hajszálvékony vonalakkal kialakított mintát azután kalapzsirral vagy faggyús korommal kenték be, hogy az a karcolásokban megülve, fekete színt kapjon a minta, és így jobban elüssön a világosabb háttértől. Végül üveg-darabkával simították le a karcolt felületet. Ez a karcolt eljárás egészen finom részletek kifejezésére volt alkalmas, néha

a réz- vagy acélmetszet hatását megközelítve. Alkalmazása a 19. század végén már csak másodlagos a mindjobban előtérbe nyomuló domborúfaragásokon, itt is elsősorban a botvégeken. Néha együtt fordul elő a spanyolozással. A megrajzolt csokornak szélesebb levelei és virágjai spanyolozottak, finomabb részletei pedig csak karcoltak. 8—9. kép. A harmadik, a korszakra jellemző eljárás, a *domborúfaragás*, az 1880-as években kezdődik és a legutóbbi időkig uralkodó stílus maradt. A domborművű megoldások és a teljesen plasztikus botvégek faragása mellett jelentkezik a szoborszerű megoldás is az 1920-as években, életképre törekvő csoportosításban. A használt alapanyag a botoknál a fa és a szaru, világos és sötét színben egyformán. A természetes görbületű vagy éppen gyökérhajtású galagonya, kőkény, mogyoróbokor fájából készültek a juhász-kampók, gazdáiknak ékességei, az állat megfogásának eszközei. 11. kép. Mindennapos használatra egyszerű, az ünnepi öltözethez szépen faragott kos-, madár-, kutya- vagy éppen emberfejes bot készült. A bot kampója sokszor más fából vagy szaruból készült, és azt két erős csavarral erősítették a nyélhez. A fantázia gazdagságát, az ágas-bogas, görbe gyökér ötletes kihasználását bizonyítja egy Dénesfáról származó bot. A gyökérhajtás fordulójánál nyúlfej harap egy kajlaszarvú tehén nyakába, ennek bimbót harapó szájából hosszú, nyakát görbítő, sziszegő lúdfej nő ki, melynek nyakáról három láncszemen rózsabimbó csüng. A ritka darab természetesen az uraság tulajdonába került, majd 1952-ben a múzeum gyűjteményébe. A domború faragás természetesen helyet kapott a botok szárán is, de állótükrösök, zsebtükrösök, gyufatartók oldalán is.

Itt említjük meg a sok türelmet és kézügyességet kívánó, egy darabból készült *faláncokat*, melyeknek minden egyes szeme különálló, de elválaszthatatlan darabja az egésznek. A lánc végén rendszerint valami kis csüngő is van, pl. egy kis templom, tükrökeret, természetesen ugyanabból a darab fából faragva mint maga a lánc. A pásztorok találékonyságát, izlését, mintakincsét a technikai megoldáson túl részletesen is megvizsgáljuk a továbbiakban. 12. kép.

12. Faláncok. 19. sz. második fele. Liszt Ferenc Múzeum, 57. 71. l. és 57. 72. l. lt. sz.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Sopron topográfiai fejlődésének vázlata az újabb ásatások alapján

Sopron topográfiai fejlődésével az utóbbi években többen is foglalkoztak. A különböző szerzők különféle eredményekre jutottak, ami komoly vitákra adott már alkalmat. A vita pedig egy fő kérdés köré csoportosul: hol volt az első soproni vár (melyet általában a 10—11. századra kelteznek), az mikor keletkezett, és mikor alakult ki a mai belvárost övező, ma is látható várfal-rendszer. A többi, ehhez kapcsolódó mellékkérdés mind ettől az egytől függ, ezért ha az alapgondolat hibás, a többi is vele együtt semmisül meg. Két fő irányzat alakult ki. Az egyik szerint mindig a mai belváros volt a vár helye, a másik szerint azonban a Szent Mihály templom környékén és a Bécsi-dombon kell keresni ezt, és a belváros csak később alakult ki. Mindkét véleményt indokokkal támasztották alá, a kérdésről részletes tanulmányok jelentek meg.¹ Ezek majdnem kizárólag írásos emlékeken alapulnak, ami éppen Sopronnál viszonylag gazdagnak mondható, ahhoz azonban mégis kevés, hogy bármelyik felfogásról megnyugtató véleményt kapnánk. Az írásos emlékeket a végsőkig kiaknázták s több forrás nem lévén, a

vitát egyelőre le is zárták azzal a közös véleménnyel, hogy további támpontokat most már csak a régészeti kutatásoktól várhatunk.

Az utóbbi évekig azonban ez irányú régészeti kutatásról nem beszélhattünk. *Bella L.* ugyan igen sok megfigyelést végzett a századforduló táján, ezek azonban a mai igényeket már nem elégítik ki, sőt néha tévútra is vezetnek. Csak az utóbbi években történt több helyen olyan régészeti ásatás, amelyek segítségével a város topográfiai fejlődésének kérdését tovább vihetjük. Egyelőre azonban csak a belvárosra vonatkozólag, mert a külvárosban (Szent Mihály templom környéke, Bécsi-domb) egyetlen régészeti ásatás sem történt eddig, így ezekre a területekre nézve továbbra is találgatásokra vagyunk utalva. Addig is, amíg ez egyszer sorra kerül, érdemes röviden összefoglalni a belvárosi ásatásokat, melyek több váratlan eredményt hoztak.

Az alábbiakban nem ismertetem részletesen az egyes ásatásokat és megfigyeléseket, ez szakfolyóiratokban részint már napvilágot látott, részint pedig megjelenés előtt áll.² Jelen dolgozatban csak

1. Lásd *Gergely E., Verbényi (Veszélka) L., Mollay K., Major J., Radnóti A., Gerő L., Nováki Gy.* írásait, elsősorban a Soproni Szemle évfolyamaiban és a „Sopron és környéke műemlékei”-ben.

2. *Holl I.—Nováki Gy.—Sz. Póczy K.*, „Várfalátvágás a soproni belvárosban”. *Arch. Ért.* 1962. 1. szám.

Nováki Gy., „A magyarországi ún. égett sáncok kérdése.” Kéziratban.

topográfiai szempontból, vázlatosan foglalkozom ezekkel az ásatásokkal röviden, melyek a következők voltak: volt Orsolyita kert 1954 (Nagy E.), Fabricius-ház 1959—60 (Holl I., Nováki Gy., Sz. Póczy K.), Templom utca 23. 1960 (Nováki Gy.), Caesar-ház 1961 (Holl I., Nováki Gy., Pammer N.). Ezekon kívül még több régi és újabb megfigyelésre is támaszkodom, melyek a fenti négy ásatás alapján kaptak értelmet. 1950-ben is volt egy jelentős ásatás a belváros több helyén Radnóti A. vezetésével, sajnos azonban ennek közzététele még nem történt meg, így ezt most nem tudjuk figyelembe venni.

A korábbi vélemények szerint Scarabantia, mely az 1. sz. első felében keletkezett, teljesen nyílt város volt, erődítések nélkül. *Bella L.* ugyan említette már, hogy a belvárost római városfal vette körül, de ezt az újabb időben figyelmen kívül hagyták. Pedig az újabb ásatások Bellát igazolták. A Fabricius-ház mögötti várfalátvágás eredménye a következő volt: legalul 1—2. századi épület alapfalai voltak, ezen pedig közel 3 m vastag városfal, mely már a 4. században épült. Ennek a városfalnak a törmelékeire épült egy favázás sánc, melynek közei vörös színű, terrazzo-szerű anyaggal voltak kitöltve, majd ennek tetejére a ma is látható legbelső középkori várfal, mely ma már házfalként szolgál. Ugyanezt eredményezte a Caesar-házi ásatás, valamint a Templom u. 23. sz. ház alapozásánál végzett megfigyelések is. Ezek ismeretében megállapíthatjuk, hogy *Bella L.* is ugyanezt találta a városháza építése (1893—1896) és a volt Orsolyita-kert bővítése (1870—90 körül) alkalmával. Ennek eredményeképpen tehát az a kép alakult ki, hogy a mai belvárost eredetileg egy későrómai városfal vette körül. Ez nem mond ellent annak a véleménynek sem, amely szerint Scarabantia nyílt város volt, mert valóban az volt, de a 4. században a római birodalom gyengülése következtében a limesen (Pannóniában a Duna jelentette ezt a vonalat) belüli részeket is megerősítették, így került sor Scarabantia megerősítésére is. Ennek során azonban nem az egész korábbi, nagy kiterjedésű várost, hanem csak a mai belváros területét (mely pár

méterrel magasabb a környékénél) látták el városfallal.

A városfal vastagsága 2—3 m között van, belső oldala kváderkövekkel van kiképezve, alul egy kiugró, nagyobb kváderkövekből álló szegély fut körbe. A Templom u. 23. sz. háznál az ehhez tartozó járósínt, tehát a város későrómai járósíntje a Fabricius-háznál 3,00, a Templom u. 23. sz. háznál 2,30 m mélyen van a mai városszinthez képest. A fal külső oldalát és a hozzátartozó árkot eddig még egy helyen sem sikerült feltárni, de itt a középkori alsó zwinger nyilván erősen megbolygatta.

Nem ismerjük még pontosan a római erődítmény kapuit, erre csak közvetett úton kapunk utalásokat. Az újabb időkben a Savariába vezető római út pontos vonalát sikerült kimutatni.³ Ha ennek irányát meghosszabbítjuk a belváros felé, akkor ez kb. a Széchenyi tér 18. sz. házon át fut neki a római és az ugyanezt követő középkori városfalnak. Nyilván itt kell keresni a római déli kaput, valahol az Orsolyita-kert Ny-i vége alatt. Annak ismeretében, hogy a középkori városfal pontosan követte, sőt fel is használta a római városfalat, nem éredekeltelen felhívni a figyelmet az 1597. évi térképre, mert ezen éppen a feltételezett déli kapu helyén kettős kis tornyot találunk, melynek kapuvédő jellegét már *Gerő L.* is felismerte. Nem gondolhatunk másra, mint a római déli kapu emlékére.

A római táborokon, erődítményeken mindig keresztülvezetett az út. Feltétlenül kellett tehát lennie egy északi kapunak is, melyen keresztül az út tovább vezetett Carnuntum vagy Vindobona felé. Ez az út azonban ma még nem köthető pontos helyhez, erre nézve csak feltételezések vannak. Ilyen az a körülmény is, hogy az új Szent Mihály temető környékén római sírok kerültek elő és ennek alapján a Nagy-Mélyutat próbálják azonosítani a római úttal. Ez valószínű, de még bizonyításra szorul. Itt kell megemlíteni, hogy 1959-ben az Előkapu 1—3. sz. ház alapjainak megerősítése közben 4,00 m mélyen római útburkolat ke-

3. Nováki Gy., „A Scarabantiából Savariába vezető római út.” SSZ X. (1956) 175—179.

rült elő. Ez a feltárás azonban annyira kicsi területre korlátozódott, hogy az út irányát nem sikerült megállapítani, ezért csak feltételezzük, hogy a Carnuntumba vezető úttal azonos. Mindenesetre az északi kapunak valahol az Előkapunak ezen a részén, a mai várostorony környékén kell lennie, sőt helyrajzilag talán azonos is vele. A belváros belső területén is előkerült már több helyen a római kori út, de mindig annyira kis területen tárták fel, hogy topográfiai szempontból ezek az adatok használhatatlanok.

A római kori erődítés nem sokáig lehetett használatban, mert 400 körül a birodalom határa visszahúzódik messze délre. Sopron vidéke is belekerül a népvándorláskor zavaros történetébe. A rómaiakat követő évszázadokról tulajdonképpen semmit sem tudunk, laktak-e egyáltalában és kik a városban, erre sem írásos, sem régészeti adat egyelőre nincs. Az első nép, amelyről biztosan tudunk a város falai között, már magyar volt.

Ugyanígy nincsen semmi nyoma annak, hogy a Bécsi-dombon frank, vagy avar erődítmény (földvár) lett volna, mint ezt az „Erdburg” (ma azonban már csak „Erdburger” ismeretes) dülönévvél kapcsolatban fel szokták hozni. Az Erdburger dülő nincsen beépítve, ezért valamilyen formában nyomának kellene lennie egy esetleges földvárnak. Egyelőre a legelfogadhatóbb vélemény az, amit *Major J.* vetett fel, hogy a Bécsi-dombi amphiteatrumot nézheték régebben földvárnak és innen származik ez a dülönév. Még *Paúr I.* is úgy említi az amphiteatrumot 1886-ban, hogy ha nem is őskori, de kúrkori körsánc ez, ő egyébként ettől függetlenül az Erdburger dülőt mint keltakori földvár emléket ismerteti, de minden indoklás nélkül, nyilván a közeli keltakori temető miatt.⁴

A rómaiak és a magyar középkor 12 százada között egyetlen emléket ismerünk Sopron város területéről, a favázas sáncot, amelynek a szerkezetét legjobban az orsolyita-kerti 1954. évi ásatás révén ismerhettük meg. Az ásatások és megfigyelések szerint ez is körbeveszi az egész belvárost és mindenütt rátámaszkodik a római városfal romjaira, illetve annak pusztulási rétegére. Írásos emlék ilyen

formában nem említi, az ásatások pedig közelebbi kormeghatározást nem adtak, ezért ennek keletkezési ideje ma még bizonytalan. A sáncszerkezet cseh-, német-, lengyel- és oroszországi analógiái alapján azonban a 9—11. századba valószínűsíthetjük. Mivel azonban ez még csak valószínűsítés, nem is bonyolodunk bele olyan kérdésbe, hogy kik és mikor építhették. Pedig éppen ennek a sáncnak a kronológiája fogja egyszer eldönteni azt a kérdést, vajon helyes-e az első várat (a rómaiát nem számítva) a Szent Mihály templom környékére, illetve a Bécsidombra helyezni.

Ennek a sáncvárnak nem ismerjük még a részleteit, így kapuit sem. Mivel azonban mindig szorosan a római városfalhoz igazodik, feltételezhetjük, hogy minden szempontból annak formáját vette fel alaprajzilag.

A sáncvár után már a többnyire ma is látható középkori várfal következik. Ez is szorosan követi két előzményét. A sánc tetejére magas fal épült, a római városfal tönkrement tetejére pedig mellvéd került. Alaprajzilag tehát ez is pontosan megegyezik a római kori városfallal.

Mást mutat azonban a kapuk elhelyezése. Mint láttuk, a római kori és középkori északi kapu kb. megegyezik a várostorony környékén, a város másik végében azonban nem. Ennek pedig az utak, illetve a főközlekedési irányok változása volt az oka.

A rómaiak központja, Itália, Soprontól D-re esett. A rómaiak igyekeztek minél rövidebb úton kapcsolatot fenntartani a tartományok városaival, ezért útjaikat a lehető legegyszerűbb vonalon jelölték ki. Így került sor arra, hogy a Scarabantiába D felől érkező út nem a közlekedésnek jobban megfelelő soproni völgyben van, ahová a harkai domb alatt kellett volna bekanyarodni, hanem inkább a katonai lőtér—Várisi erdő valamivel meredekebb, de rövidebb vonalát választották, így érkezett az út pontosan a város D-i oldalához.

A római birodalom megszűnte után azonban ez az É—D irányú forgalom megszűnt. A magyarok honfoglalása után pedig éppen beleesett ez az útvonal a nyugati határvédelmi övezetbe, ahol É—D irányú közlekedésre már nem volt

4. *Paúr I.*, Arch. Ert. u. f. VI. (1886) 97.

szükség, sőt egyenesen veszélyessé vált a Ny felől várható betörések miatt. Így a római kori út, legalább is Sopron környékén, teljesen feledésbe merült, az erdő hamar belepte. A Harka (ma Magyarfalva) felé vezető országút is vele párhuzamosan, de 1—1,5 km-rel távolabb K felé alakult ki olyan időkben, amikor a római kori útról talán már nem is tudtak.

A forgalom tehát mindjárt a középkor elején az É—D irányból átterelődtől K—Ny, illetve a soproni völgnél K—ÉNy irányba. A városba érkezőnek tehát kerülő lett volna a régi D-i kaput használni, amit megnehezíthetett annak a területnek mocsaras volta (lásd M. Zacharias 1700-ból származó metszetét vagy az 1622. évi alaprajzot) és a Rákpaták akkor még szabályozatlan medre is. Hogy mikor hagyták fel a D-i kaput, sőt egyáltalában használták-e azt még a magyarok korában, és mikor nyitották meg a Hátsókaput, arra egyelőre semmi támpontunk sincs. Annak alapján azonban, amit az előbb a közlekedési irányok változásáról mondtunk, feltételezhetjük, hogy ez már a magyar uralom elején megtörténhetett, az 1597. évi alaprajzon látható kapuvédő jellegű kettős torony pedig a római kori erődítmény felhasználásából eredhet.

A fenti vázlat alapján tehát kiderül, hogy a rómaiak óta állandó földrajzi kontinuitás áll fenn a belváros területén, és ha nagy időközökben is, de mindig ugyanezt a területet erődítették. De ez nem is várható másképpen. A soproni völgynek a fejenél a sík területből ez volt az egyetlen kissé kiemelkedő rész.

Ezt már felismerték a rómaiak, akik különben is lehetőleg a síkságokon maradtak (ezért nem mentek fel a Bécsi-domb látszólag jobban védhető magaslatára) és ettől kezdve az utánuk jövő népeknek szinte készen adva volt egy erődítés, amit csak ki kellett javítani, először favázassáncsal, majd a ma is látható falakkal. Itt felmerül a kérdés, ugyan mi szükség lett volna a Szent Mihály templom környékén, illetve a Bécsi-dombon erődítést építeni, amikor a belvárosnál szinte a készlet kapták. De ugyanígy a belvárossal kapcsolatban is — az ásatások alapján — kétség merül fel azon vélemény iránt is, mely szerint a belváros nem mindjárt alakult ki, hanem fokozatosan, egy kisebb magból, lassú fejlődéssel érte el a mai méretét. Ennek megint sem irásos, sem pedig kartográfiai alapja nincsen, sőt a római kori városfal és a favázassánc megismerése után aligha gondolhatunk már erre, mert hiszen a falak mindig aránylag jó karban és nagy magasságban álltak köröskörül, mi szükség lett volna ezen belül még egy kisebb várat is építeni?

Az újabb régészeti kutatások tehát új megvilágításba helyezik Sopron topográfiai kialakulását. Fenti ismertetésünkkel még nem tartjuk megoldottnak ezt a kérdést, mindössze újabb szempontokat vettünk fel. További ásatásokra van még szükség, de most már nemcsak a belváros, hanem a külváros területén is. Amíg ezek meg nem történnek, nem zárhatjuk le véglegesen az említett vitát sem.

Nováki Gyula

*Abriß der topographischen Entwicklung der Stadt Sopron
auf Grund der neueren Ausgrabungen
(Gyula Nováki)*

Im Zusammenhang mit der topographischen Entwicklung der Stadt Sopron erscheint als vordringlichste Frage: wo war — von der Römerzeit abgesehen — die erste Festung? Dort, wo heute die innere Stadt liegt, oder in der Umgebung der höher gelegenen St. Michaelis-Kirche, bezw. am Wienerberg? Die sich mit dieser Frage beschäftigenden Historiker teilen sich in zwei Gruppen.¹

Die Ausgrabungen der letzten Jahre in der inneren Stadt haben neue Gesichtspunkte gezeigt. Nach diesen hat die Entwicklung der inneren Stadt folgenden Verlauf genommen:²

Die Römerstadt *Scarbantia* war eine offene Siedlung von grossem Ausmass. Im 4. Jahrhundert wurde dann ein Teil hievon, eben die heutige Innenstadt, mit einer 2—3 Meter starken Wehrmauer umgeben. Die Stadttore kennen wir noch nicht, doch können wir den Ort des Süd- und des Nordtores auf Grund der römischen Strasse, ungefähr bestimmen.

Auf die Ruinen der Stadtmauer aus der Römerzeit baute man später einen Wall mit Holzkonstruktionen, wobei die Zwischenräume mit einem roten, terrazzoartigen Material ausgefüllt wurden. Das Alter des Walles kennen wir nicht, wir können lediglich auf Grund von Analogien annehmen, dass er wahrscheinlich aus dem 9—11. Jahrhundert stammt. Die Frage nach den Erbauern bleibt daher noch offen.

Schliesslich wurde auf diesem Wall, spätestens im 13. Jahrhundert, die heute noch sichtbare, mittelalterliche Stadtmauer erbaut.

Somit folgen die Wehrbauten der späteren Zeit in der inneren Stadt genau der Linie der römischen Befestigungen, benützen sogar selbst die Mauer. Das Nordtor blieb immer unverändert, doch wird das Südtor der Römer im Mittelalter nicht mehr benützt, dafür baut man an der Südostseite der Ringmauer ein neues Tor, welches durch die veränderte Richtung der Verkehrsstrasse bedingt war.

Auf Grund dieser Feststellungen hält es der Verfasser für wahrscheinlich, dass man in Sopron Befestigungsbauten aus jeliczer Zeit stets nur auf dem Gebiet der inneren Stadt zu suchen hat, denn die Wehrmauern der Römerzeit waren immer in brauchbarem Zustand. Immerhin kann diese Frage ins solange nicht als abgeschlossen gelten, bis auch in der Umgebung der St. Michaeliskirche, bezw. am Wienerberg Ausgrabungen vorgenommen wurden.

Mi lett a sorsa a kismartoni (Eisenstadt) Wolf-múzeumnak?

A soproniak és környékbeliek gyakran látogatta gyűjtemény alapjait Wolf Sándor kismartoni bornagykereskedő és szőlőbirtokos 1901-ben rakta le. Mint fiatal embert, az akkor már száz éves cége ta-

régiségeket. Bella Lajos soproni tanárt bízta meg a munka vezetésével és valóban egy múzeumot megtöltő anyag került felszínre, melyet Wolf felajánlott Kismarton városának. De az akkor nagy múltjá-

Biedermejer szalon a hajdani Wolf-múzeumban. (Csatkai E. felvétele, 1936)

nulmányútra küldte Dalmáciába, hogy a tengermelléki bor kezelését megismerje. Wolf Sándor azonban ideje javát Spalatóban töltötte, ahol akkor nagyszabású ásatások folytak. Az érdeklődése anynyira felfokozódott, hogy hazatérve 1901-ben a város határában levő ún. Gölbésäcker nevű dűlöt több évre bérbé vette és a szó szoros értelmében utolsó négyzetméterig felásatta, mert hire volt, hogy ott sokszor felvetett az eke római

hoz képest szerény anyagiakkal rendelkező város volt, az ajándékot elfogadta volna ugyan, de legfeljebb csak tárolásra, alkalmas elhelyezésről nem tudott gondoskodni. Wolf Sándor a hercegséghez fordult, de onnan rideg visszautasításban részesült. Így nem maradt más hátra, mint maga alakíttatta át az egyik házának a földszintjét múzeummá és ott helyezte el az ásatások értékes anyagát. Hamarosan egy Groller nevű régésszel szövetke-

zett össze és Fehéregyház (Donnerskirchen) határában is nagyjelentőségű ásatást végzett, amelynek eredménye most már a saját múzeumát gazdagította. Időközben kedvet kapott a gyűjtés egyéb ágaira is. Minthogy nagy kiterjedésű üzleti hálózata volt, ügynökei egyúttal régiségeket is hajszoltak fel, elsősorban Sopronban. 1914-ig egy Hess nevű régiségkereskedőnél nézett maga is gyakran körül, azután Németkeresztúron és másutt a hajdani Sopron megyében. Most már a néprajz is nagymértékben érdekelte, főleg a céhemlékek, a rábaközi hímezések és minden, ami a szőlészettel kapcsolatos. Minthogy Elssler Fannynak erős kismartoni kapcsolatai voltak, ilyen emlékeket is nagyszámmal sikerült neki, főleg Lékán, szerezni. Áldozatkészsége nem ismert hátrált. A soproni Régészeti Társulatnak tagja volt; ha ott a soproni múzeum számára valami vétel anyagi okokból nehézségbe ütközött, azonnal kész volt segísége. 1918-ban nagy összeget ajánlott fel, ha az azóta szétszóródott Teicher-gyűjtemény Dorfmeister vázlatait eladásra kínálnák fel a soproni múzeumnak. Felajánlotta, hogy saját költségén felásatja a Duna mentén épült római védősáncot; csak az volt a kikötése, hogy a maga próbált régésze, Groller végezze a munkát; 1910 körül a magyar régészek féltékenységén múlt, hogy a tervet nem válthatta valóra.

Miután Kismarton Ausztriához került, a gyűjtési tevékenység még jobban kibővült. Az eredeti épülethez egy kétemeletes részt csatolt, úgyhogy immár 26 helyiségben és számos udvaron, folyosón foglaltak helyet a műtárgyak, mert most már az általános nagy iparművészet és képzőművészet, sőt zenetörténet és színház-történet is érdekelte. Ő maga saját személyét illetőleg teljesen igénytelen volt, jövedelmét teljesen a múzeumra költötte, de nemcsak gyarapította az anyagot, hanem megfelelő kezelésére három tagú személyzetet is tartott, megadva nekik a legszélesebb kutatási lehetőségeket is. Az osztrák topográfia 24. és 26. kötete fólióoldalak nagy számával méltatja a műtárgyak legjavát, a múzeum egyébként nyilvános volt és évente sok ezer látogatója akadt, a tetszés szerinti belépődíj pedig jótékony célra jutott.

Wolf Sándor 1938-ban kénytelen volt a nácik elfoglalta Ausztriát elhagyni. Még

megérte, hogy 1945-ben az ország ismét megszabadult a náci járom alól, de akkorra gyűjteményének egyes darabjait, a több helyiségben felhalmozott Haydn- és Liszt-emléktárat és a könyvek egy részét kiszakították már. Wolf Sándor 1946 januárjában elhunyt. Egyetlen örököse, húga Löwyné Wolf Frida az izraeli Haifában él. Idős korú lévén nem akart a körülötte élő rokonságtól elszakadni, viszont életkörülményei is nagyon szűkösek voltak; egyébként bátyjának segítő társa volt a gyűjtésben, minden darab jóformán a szívéhez nőtt, főleg pedig kitűnően értett a kézimunkákhoz és a csipkéhez. Nagy lelki tusa után úgy döntött, hogy a megoldás mindenkinek a javára szolgált. Maga igen jelentéktelen összeget igényelve felajánlotta a gyűjteményt az osztrák kormánynak, Mondhatlan örömet keltett a burgenlandi kulturális körökben, hogy a hallatlan értékű gyűjtemény, egyúttal nagy idegenforgalmi nevezetesség, így a városban marad, mert a vételbe beleértették az épületet, sőt a mellette levőket is, amelyekben az idők folyamán a tartományi múzeumot is elhelyezték már. Így a két múzeumból egy páratlan értékű, gazdag múzeum alakult volna ki. Ezek a tényezők mindent megtettek a vétel érdekében. Évekig folyt az alkudozás. „Jelenleg nincs kellő fedezet” — ezzel a visszatérő refrénnel halasztgatták a végleges döntést. Végül is a gyűjtemény örököse megúnta a meddő vitát és huza-vonát és az egész gyűjteményt egy tételben eladta a luzerni Fischer Galériának.

Mikor e sorok írója — 1956 nyarán — Kismartonban járt, már nagyon szomorú képet nyújtott az elhanyagolt, összezsúfolt, gazdátlan gyűjtemény. A gazverte udvaron római sírmlékek, sírládák, szobrok heverték rendetlen össze-visszaságban, az eső- és fagyomarta emlékek repedéseiben gyom burjánzott. Az épület gondozatlan, takarítatlan szobáiban porréteg lepte el a szenvedélyes szeretettel összehalmozott kincseket...

Pedig nagy értékek rejtőztek a gaz és por alatt. Rómaikori gyűjteménye nagyon gazdag volt, legtöbbször környékbeli ásatásokból került ki, és így a soproni régészet számára is nyírázó lett. Figyelemre méltó volt egy gótikus szoba teljes épségű faburkolattal és berendezéssel. Volt egy teljes sekrestye, számtalan antik miseruhával, biedermejer szalón, háló és

Borkereskedő-iroda
a hajdani
Wolf-múzeumban
(Csatkai E. felvétele,
1936)

gyermekszoba ugyanebből az időből. Gótikus csapszék, kis barokk patika stb., stb. Több száz esztendőre visszamenő háztartási szerek egy teljesen felszerelt nyílt tűzhelyes konyhában, kádárműhely, borpince, zár- és kulcsgyűjtemény. Régi hangszerek, köztük egy kitűnően működő barokk orgona, fuvolaóra. Egészen Baranya megyéig, Tapolca környékéig gyűjtött korszok, a Sopron környéki bábsütők ütőfái. Svájci festett üvegablakok, gótikus és barokk szobrok (közel 40 darab, köztük egy teljesen ép szárnyas oltár). A kerámia helyi, környékbeli fajánszokkal és kiváló porcelánnal volt képviselve. Kb. 26 000 darab műtárgy és könyv — elhanyagoltságában és rendezetlenségében is megfogta és gyönyörködtette az embert. Így festett a Wolf-múzeum, az alkudozó tárgyalások idején, 1956 nyarán.

1960 tavaszán találkoztam Haifában Wolf Sándor örökösével, hűgával Löwy

Fridával. Az öböllé kerekedett Földközi-tenger partján, a Hafia fölé emelkedő Karmel hegyén hozott össze a véletlen egy villanegyedben, Rücskös derekú pálmák és sok virág közt él ott immár több évtizede az idős nő. Nincs más kívánsága, csak a csendes és békés, gondtalan öregség hátralevő esztendeire. Erről beszélt, amikor a Wolf-múzeum sorsát, eladását kérdeztem tőle: „Öreg asszony vagyok — mondja — és rendkívül nehéz körülmények között éltem. Európában örökségem volt, itt pedig csak a szükség és gond vett körül. El kellett adnom a bátyám gyűjteményét.”

Elmondta, hogy az osztrák kormányzati tényezőkkel nem vezetett eredményre a sok meddő tárgyalás. A gyűjtemény gondozatlanul, elhanyagoltan állott Kismartonban. Nem volt más választás, el kellett adni annak, aki huzavona nélkül elfogadható árat ajánlott fel és ez a luzerni

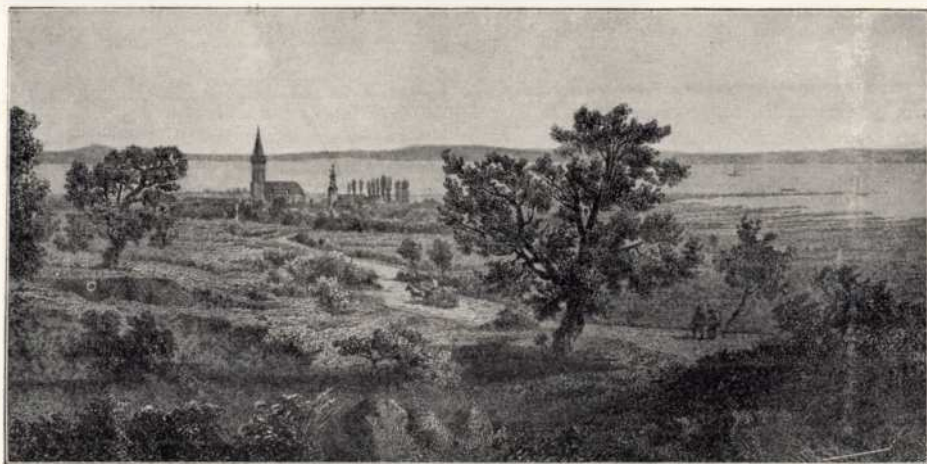
Fischer Galéria volt, amely 1 800 000 sillingért tehát megvásárolta az egész gyűjteményt.

Ami a továbbiakat illeti, a Fischer Galéria tehergépkocsijai megjelentek az összeg lefizetése után Kismartonban. Az ottani művelődési körök nagy megdöbbenéssel vették tudomásul a dolgok illetén fordulatát és legalább annyit tudtak elérni, hogy a tartomány a burgenlandi ásatások anyagát, a Haydnre és Lisztre vonatkozó kéziratart és kottákat, végül általában a burgenlandi anyagot visszavásárolják Fischeréktől. Így maradt ott néhány soproni vonatkozású tárgy is, főleg kéziratok, így Deccard soproni orvos emlékkönyve, több soproni krónika. A Fischer cég óriási boltot csinált a Wolf-múzeummal. Sietve elrendezte az anyagot és két aukción darabonként elárverezte. Az első 1958 júliusában, a másodikat novemberben tartották Luzernben. Már az első aukció bevétele meghaladta a 2 millió sillinget, tehát néhány száz-ezerrel többet kapott a Fischer cég, mint amennyit a gyűjteményért fizetett. A második aukció bevétele meghaladta a 2 és fél millió sillinget, ez már tiszta nyereséget jelentett. Az egyes darabok mind

magasabb áron kelttek el, mint a kikiáltási ár volt. Csak néhány adatot közlünk, milyen nagy nemzetközi értékek voltak a Wolf-múzeumban. Az adatokat a Fischer Galériának erre az alkalomra kiadott bibliofil katalógusából vettük. 69 antik bútor kikiáltási ára összesen 560 000, egy régi kocsmacégeré 21 000, egy rokokó kályháé 39 000, egy ereklyetartó díszszekrényé 45 000, miseruháké és hasonló szerelvényeké együttesen 55 000, öt svájci festett ablaküvegé 95 000, egy ezüst barokk kehelyé 12 000, a kerámiai gyűjteményé 565 000, a könyvtár egy részéé 210 000, varia jelszóval egybefoglalt műtárgyaké 111 000 silling volt.

Minden elkelt. Svájci, nyugatnémet, francia és angol régiségkereskedők vásárolták meg a gyűjtemény egyes darabjait, valamint néhány nagygyűjtő, aki a maga gyűjteményét akarta kiegészíteni, meg egy pár európai múzeum. Az évtizedeken át gondosan, tervszerűen és nagy szeretettel összehordott és csoportosított darabok tehát szétszóródtak a szélrózsa minden irányában, a legtöbbször nyoma veszik majd a műkereskedelem vadonában...

Koncsek László

Fertőmeggyes (Mörbisch), 1860.
(Sopron hajdani faluja). Rohbock rajza

Liszt Eduárd halálához és családfájához

A Muzsika IV. évfolyamának 10. száma rövid cikket közölt Liszt Eduárd haláláról, aki mostoha unokaöccse volt Liszt Ferencnek. 1961. július 25-én halt meg az alsó-ausztriai Neunkirchen városkában: 94 évet élt meg. A gráci egyetemnek volt magántanára, azonban később professzori címet kapott. Akkor a gráci egyetem büntetőjogi tanáraként működött testvérbátyja, Franz v. Liszt, ő habilitálta a kriminalisztikából. Így tehát sohasem volt bécsi egyetemi tanár, amint a magyar lapok évtizedek óta szinte stereotipszerűen írták róla. Járásbíró volt, majd védőügyvédkedett Bécsben.

A nemzetközi Liszt-zongoraverseny alkalmával 1956-ban nálunk járt Liszt Eduárd így nyilatkozott a Budapesten megjelent *Freies Leben* című lap 1956. február 25-i számában, hogy immár kiegészítő adatok vannak a kezében, amelyek szerint a család a gróf Liszthiek nemesi ágából származik. E különben *erdélyi száz* eredetű családról azonban történéseink oklevelekkel bizonyították, hogy a XVII. század végén, tehát 150 évvel Liszt Ferenc születése előtt teljesen kihalt.

Nem valószínű tehát, hogy a mostanában elhalt Liszt Eduárd hagyatékából előkerülhessenek oly dokumentumok, amelyek bizonyíthatnák a nyugat-magyarországi (burgenlandi) Liszt-családok, valamint az erdélyi Liszt (Liszthius) családok legtávolabbi rokonságát is. Maradt azonban Liszt Eduárd kezéből egy emberi gyengeségre valló levél Bécsből, 1917. május 10-ről keltezve Zimmermann János rajkai ev. alespereshez, amely arra mutat, hogy a nagy zenetítánnal ellentétben rokonsága mit nem adott volna érte, ha magyar nemessége bizonyítható lenne. Liszt Eduárd az említett levélben ugyanis egyezer aranykoronát ajánl fel Zimmermann útján a plébánosnak, ha sikerül a Liszt-családot, amely rajkai származású, az erdélyi Liszthiekével olyanképpen egybekapcsolni, hogy a hatóság is elismerje. Mivel a levélírónak leszármazói nem voltak, akiknek az érdekében tette volna ezt a különös ajánlatát, ezt csak mérhetetlen nagyravágásával és sznobizmusával okolhatjuk meg; tán az 1663-ban pénzhamisítás miatt lefejezett

köpcsényi Listhius László grófi rangját szerette volna megszerezni?

Liszt Ferenc sokkal nemesebb és gazdagabb lélek volt, mintsem ilyen külsőségekkel törődött volna. De szüksége sem volt rá, mert például 1846-ban a bécsi magyar királyi kancellária útlevelébe foglalkozása helyett azt írta: celebritate sua est notus, vagyis szabad fordításban: éppen elég híres ember ahhoz, hogy mindenki ismerje. Szinte megfoghatalan, hogy a nemrég elhunyt Liszt Eduárd mért törekedett ennyire a Liszt-család régi nemességének elismertetésére, mikor oklevelekkel bizonyítható, hogy a világhírű zongoraművész még anyakönyvileg is kimutatható dédapja, Liszt Sebestyén ház nélküli szegény zsellér volt, és az egész családfán egyetlen magyar név nem fordul elő, úgyhogy Lisztünk német ajkú szülőknek Magyarországon született sarja volt. Annál nagyobb érdeme és a hazai föld hatalmas átalakító sajtáságáé, hogy ő, aki Bartók Béla szavai szerint egyedül volt illetékes nemzetiségének meghatározására, magát mindenütt és mindenkor magyarnak vallotta. Amikor 1859-ben Ferenc József osztrák császár Lisztnek a vaskoronarend lovagkeresztjét adományozta, és még abban az évben fel is vették az osztrák lovagok közé, 1867-ben ezt a címet a nála fiatalabb mostohanagybátyjára, Liszt Eduárd osztrák főállamügyészre ruházta. Ettől örökölték fiai, Ferenc, a világhírű büntetőjogász, később berlini egyetemi professzor, valamint öccse, a most elhunyt Eduárd, bécsi ügyvéd és gráci egyetemi magántanár. Liszt Eduárd tehát világhírű nagybátyja önzetlen gondoskodásából osztrák lovagi (Ritter) címhez jutott. Mi szüksége volt a család nem létező régi nemességének megállapítására?

Ma már nincs vita Liszt Ferenc származását illetően a magyar és a német közvéleményben. Míg a nácik idejében Lisztet a fajelmélet hívei teljesen kisajátították a németiség számára, addig ma már Felix Werner professzor (Franz Liszt in unserer Zeit, 1961) azt kérdi: „Ugyan mi veszhet el Liszt művéből a német zenekultúra kárára, ha tisztelettel és megbecsüléssel megállapítjuk, hogy Liszt ma-

gyar volt?" Ugyanő idézi Liszt Augusz Antalhoz Weimarból 1873. május 7-ről kelt levelének szavait: „Meg kell nekem engedni, hogy nem tekintve a magyar nyelvben való sajnálatos járatlanságomat,

születésemtől a síromig szívemben és lelkemben *magyar* maradjak és ennek folytán a magyar zene kultúráját komolyan ápolni kívánjam.”

Csekey István

Renaissance-oltár Sopronban

Az egykori ferences (utóbb bencés) kolostor ún. Káptalan termének¹ restaurálása (1949—1951) alkalmával néhány renaissance töredék került elő: homokkőből faragott, finoman kidolgozott kisméretű építészeti tagozatok. A gótikus leletek jelentőségéhez mérten igénytelen törmelék-darabkák. Mégis nagyon fontos

1. Párkánytöredék a soproni ferences kolostorból. (Adorján A. felvétele).

dokumentumok: a renaissance-stiluskorszak hírmondói Sopron városából. Az egyik töredék² akantuszlevelekkel és gyöngy-sorral díszített párkány, melyet alul canneluraszerűen, rovátkoltan tagolt rész csatlakozik. A másik töredék³ meglehetősen teljes maradványa az egykori friz-

nek, illetve a friz jobboldali végződésének, Körös-körül akantusz-levélsor kereteli, a mélyített középmezőben a szemcsésen megmunkált felületet domborúan faragott, de erősen töredezett leveles-indák töltik ki. A harmadik töredék⁴ a legigénytelenebb, mégis ez a legfontosabb. Valamilyen fülkemélyedésnek jobb felső sarka, melyhez jobboldalt igen rongált pilaszter csatlakozik. A pilasztertörzs mélyített mezejét karikán függő gyümölcshüvely díszíti. A fülkemélyedés jobb sarkában pedig mintegy felfüggesztve egymást keresztező vastag, tömött levélfüzerek csüngnek. Ennek a töredéknek oldal-lapja is megmunkált: levéldíszes pilaszterfejezet és füzérral ékesített pilaszter-törzs van rá kifaragva.

A töredékek megértéséhez a kulcsot a harmadik darab, a fülkemélyedés sarokmaradványa adja meg. Ennek feltűnő díszítése a tömötten lecsüngő füzérekkel nagyon jellegzetes motívum. Előfordul a pozsonyszentgyörgyi templom Szent György oltarán⁵ és ugyanott a Háromkirályok oltarán, továbbá néhány bécsi,⁶ illetve ausztriai művön.⁷ Szinte közös ismertető jele mindegyiknek. Ezek az emlékek részben oltárok, részben sírkövek. Valamennyi 1510—1520 körül készült renaissance stílusban. De korántsem egy műhely munkái, hasonlóságuk inkább irányt jelez és közös eredetre mutat. Vala-

1. Csatkai—Dercsényi: Sopron és környékének műemlékei. II. kiadás. 1956. 252—255. lap.

2. Leltári szám: 58. 21. 1. Mérete 13 cm magas, 25 cm széles, 17—12 cm vastag.

3. Lt. sz. 58. 20. 1. Mérete 30 cm magas, 50 cm széles, 16 cm vastag.

4. Lt. sz. 58. 22. 1. Mérete 35 cm magas, 25 cm széles, 18 cm vastag.

5. Eber L.: A pozsonyszentgyörgyi oltár. Az Orsz. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. I. 1918. 135—150 lap.

6. Hans Rechwein sírköve 1514. Stephansdom. (Öst. Kunsttopographie. XXIII. 1931. 492. lap. 606. kép); Thomas Resch sírköve. 1520 körül (u. o. 485. lap, 600. kép.); Pál nevű ismeretlen sírköve 1520 körül (u. o. 433. lap 514. kép).

7. Altmünster (Felső-Ausztria), a plébániatemplom oltára 1518 (Eber i. m. 1. kép); Siendorf (Alsó-Ausztria), a plébániatemplom főoltára 1516 körül (u. o. 3. kép) stb.

2. Fríztöredék a soproni ferences kolostorból.
(Adorján A. felvétele).

3. Fülke jobb felső sarka,
Töredék a soproni ferences kolostorból.
(Adorján A. felvétele).

mennyin az oltárfülke, illetve síremlék-fülke építészeti kerete renaissance-motívumokból van felépítve, amelyek végső fokon olasz eredetűek ugyan, de mégis északi átdolgozásban, átfarmálásban jelennek meg. Ebben a csoportban a legje-

4. A fülketörödéék pilaszterrel díszített oldallapja. Sopron, ferences kolostor. (Adorján A. felvétele).

lentősebb emlék a pozsonyszentgyörgyi főoltár, mely egyúttal a legkorábbiak közé is tartozik, tekintve felépítésének és laposan faragott ornamentikájának olasz vonatkozásait.

A soproni törödékek kétségtelenül ehhez az irányhoz tartoznak. Ornamentikájuk — különösen a finoman faragott akanthuszlevélsor a párkányon és a frizen — a pozsonyszentgyörgyi oltárhoz kap-

csolódik. Feltűnő azonban, hogy a saroktörödéék szemközti pilaszterének díszítő motívuma, a karikán csüngő füzér a budai renaissance jól ismert motívumaira emlékeztet. Ez arra vall, hogy mestere nemcsak közvetett olasz, illetve német-osztrák hatás alatt dolgozott, hanem ismerős volt előtte a hazai korrenaissance is. A friz-törödéék levéldíszén és a saroktörödéék oldalsó pilaszterének mélyen aláfürt levéldíszén a gotikus falfaragás hatása is megmutatkozik. Ezek az összefüggések egyszersmind a törödékek korát is meghatározzák. Valószínűleg a XVI. század legelejéről valók, tekintve, hogy ornamentikájuk általában véve korábbi jellegű, mint az 1510-es évekből való osztrák emlékeké.

Az analógiák alapján kétségtelen az is, hogy ezek a törödékek valamilyen kisméretű oltár⁸ vagy esetleg aediculás oltárormozat maradványai. Az írott források említik, hogy a soproni ferences kolostor káptalan-termében Jacobus Siebenburger soproni polgár a XVI. század elején 1508—1512 körül oltárt alapított a Háromkirályoknak.⁹ Ez az adat a pozsonyszentgyörgyi templom Háromkirályok oltárát idézi az emlékezetünkbe, amely — mint fentebb láttuk — ugyanebbe a stílusirányba tartozik. Éppen nem lehetetlen, hogy a soproni renaissance-törödékek hasonlóképpen a Káptalanterem egykori Háromkirályok oltárának maradványai, hiszen az azonos titulusok nemegyszer utalnak időrendi összefüggésekre.

A kicsiny, jelentéktelen törödékek így válnak beszédesekké, így lesznek hiteles dokumentumai annak, hogy Sopron is bekapcsolódott a renaissance áramlatba, a hazai stílusfejlődésnek oly jelentős korszakába.

Balogh Jolán

8. Nem valószínű, hogy sírkő lett volna, mert a sarokmaradványnak (Lt. sz. 58. 22. 1.) még az oldallapjára is pilaszter van faragva, tehát három oldalról látható fülke volt. Fülkés sírkövek épításmunkák pedig Magyarországon a XVI. század elején még nem készültek — legalább is a fennmaradt emlékek tanúsága szerint.

9. Csatkai-Dercsényi i. m. 255. 1. — Jacobus Siebenburger neve szerepel soproni polgárok végrendeleteiben: 1495-ben, 1500-ban, 1505-ben, 1508-ban, 1518-ban (Házi: Sopron sz. kir. város története. II. rész 1. kötet, 1930. 244. 252. 270. 297. 310—311. 347). 1508-ban mint templomatyja számol el a városi tanács előtt a ferences kolostor bevételeiről és kiadásairól (Házi: Sopron középkori egyháztörténete, 1939. 178. lap). A Háromkirályoknak szentelt oltárt 1512 előtt emeltette, mivel Vilmos kereskedő özvegyének ugyanerre az oltárra tett alapítványából 1512-ben már kölcsönt is vesznek fel (Házi i. m. 186—187. lap).

Sopron művelődési, jótékony célú és egyéb intézményei 1846-ban

Sopron 1840-ben (Hárosy Gyula kőrajza)

A soproni kiseddóvás történetének kutatása közben érdekes iratcsomó került a kezembe a Soproni Állami Levéltárban.¹ A köteg legbelső okmányának külzetén, a díszes piros pecsét mellett a 2094-es iktatószám és „A Nádori Cancelláriából” felirat látható, alatta pedig a címzés: „Szabad királyi Sopron Város Nemes Tanácsának, és Esküdt Polgárainak, Sopronba”. A ritka szép kézírással írt belső szöveget József nádor írta alá.

A Budán, 1845. december 24-én kelt nádori leirat utasítja a városi tanácsot, „hogy e Város kebelében fönálló férfi- és nő-nevelő, szépművészeti, társadalmi, egészségi, mindennemű jótékony, vagy az ipar gyarapítására irányzott intézetekről, mellyek akár egyeseknek, akár társulatoknak köszönik létezésüket, szükséges adatokkal ellátott tudósítást lehető legrövidebb idő alatt terjesszen föl.”

Az 1846. január 16-án megtartott tanácsülésen Schütz Pál tanácsnok és Ertl Nep. János főjegyző kapott megbízást a a jelentés összeállítására. Az iratköteg nagyszámú melléklete azt bizonyítja, hogy gondos adatgyűjtő munkát végeztek

a felterjesztés megszővegezése előtt. Többek között pontos kimutatást készítettettek a városi számvevőséggel az egyes intézmények vagyoni helyzetéről. A szegény mesterlegények és szolgálók kórházáról 16 lapos német nyelvű füzet², az Oedenburger Spaar—Casse gazdálkodásáról pedig egy ívlap nagyságú, ugyancsak német nyelvű nyomtatvány ad tájékoztatást.

Schultz Pál kézírásával először egy hevenyészett jegyzék készült, amely „Sopron Szabad Királyi Városban létező Intézetek, és Alapítványok” címmel 25 tételben csupán az egyes intézmények megnevezését tartalmazza. Ennek alapján történt a jelentés végleges megszővegezése, melyet jó két hónap múlva az 1846. évi március 27-i tanácsülés hagyott jóvá. A kísérő irat másolatán ugyanez a dátum és Martiny Frigyes polgármester aláírása olvasható.

Egy másik iratból azonban megállapítható, hogy hiba történt a fölterjesztés során. Schultz Pál április 7-én a nádori iroda igazgatójának írja:

„Tévedésből a' mit csak most veszünk

1. Fasc. VIII. 1311 (9 drb a Soproni Állami Levéltárban).

2. Ausweis des leitenden Ausschusses der ödenburger Kranken-Anstalt für arme Handwerkgesellen und Dienstboten vom Jahr 1845.

észre az említett jelentés helyett csak némely előleges jegyzetek csatoltatván, magát a' felhívott 's a' kellő adatokkal ellátott jelentést ide rekesztvén Nagyságodat alázatosan kérjük, hogy azt a' feltebb érintett levélhez mellékeltesse, a'

A soproni Szent Mihály templom
a restaurálás előtt
1855. Reschka acélmetszete

hibáson ada csatolt iratot pedig elszedet-
tetni méltoztassék.”³

Szerencse, hogy a „kellő adatokkal ellátott” jelentésnek egy szép kézírású másolati példánya megtalálható az iratkötegekben.⁴ Négy nagyméretű (40×25 cm-es), fehér fonállal összefűzött világoskék papírlap mindkét oldalára, igen jól áttekinthetően, tagoltan írták, és Schultz Pál tanácsnok, valamint Ertl Nep. János főjegyző aláírása hitelesíti.

A fogalmazványi példány 25 tételével szemben ebben a végleges szövegezésben csak 22 szerepel, ugyanis az előzőben részletesebb utalás található az iskolákra,

az utóbbiban viszont mindössze egyetlen pont beszél róluk.

Mindamellet a jelentés értékes helytörténeti dokumentum, mely a majdnem egy és negyed évszázaddal ezelőtti Sopron intézményeinek leírásával hasznos kultúrtörténeti adatokkal szolgál. Az alábbiakban a felterjesztés egyes tételeinek megnevezésével, illetőleg annak sorrendjében vizsgáljuk őket részletesen.

1. „A' Katholika Gyülekezet”⁵

Az ismertető elején megtudjuk, hogy „két háza, egy majorja,⁶ 's szöllei 's néhány alapítvány” jelenti a gyülekezet anyagi jólétének alapját, s hogy „miután az Intézet⁷ adósságaiból, melyekben az 1808-ik minden házait emésztette nagy tűzvész után merült, már kivergődött, az adományok is nagyobbak lehetnek.”⁸

A jövedelem felhasználásáról is tájékozódhatunk:

„Szegény mester inasoknak felavatási, 's felszabadítási segély adatik, Sz. György és Sz. Mihály napja táján a' házbér könnyebb elviselhetésére házi szegények megadományoztatnak, holttak, kik semmi vagyont nem hagytak, 's kiknek eltakarításokra a' költség sehonnan be nem kerül, eltemettetnek, az elemi iskolákba járó szegény gyermekek iskolai könyvekkel ellátatnak, a' házok után járó tűzello' fa a' szegények közé elosztatik.”

Kiderül viszont az is a jelentésből, hogy valójában csupán morzsák jutottak a szegényeknek, mert az „egy egy félnek” kiadható összeg 30 krajcártól mindössze 5–6 forintig terjedhetett.

A politikai község és az egyházközség vezetésének korabeli jellemző összefonódására utalnak a következő sorok:

„A' Katholika Gyülekezet Elnöke a' város katolikus fő tisztviselője, az az: a' polgármester vagy a' főbíró; — a' kato-

3. Fasc. VIII. 1311/b (Soproni Áll. Levéltár).

4. Fasc. VIII. 1311/A (Soproni Áll. Levéltár).

5. A Katolikus Konvent 1700-ban létesült Keresztélyi Agost győri püspök kezdeményezésére. Kezdetben „Status” volt a neve (Bán: Sopron újkori egyháztörténete, 1939, 276. lap).

6. A szóban forgó két ház: a Lenin körúti — ma is ún. Konvent-ház — és a hozzá tartozó Rózsa utcai, valamint a Balfi út 1–3. számú házak helyén állt kisebb épület. A major a Végfordulaton volt (9-es szám); eredetileg a Türck család birtokolta, a Konvent 1746-ban vette meg, de a két világháború között eladta (Csatka Endre szíves közlése).

7. Az „Intézet” kifejezést a jelentés mindvégig „intézmény” értelemben használja.

8. Az 1808-as nagy soproni tűzvészről Kazinczy Ferenc is megemlékezik Kis János barátjánál tett látogatásának leírását tartalmazó levélében, melyet 1808. november 10-én írt Szentgyörgyi József debreceni orvoshoz (Kazinczy Ferenc levélezése, VI. kötet, 1370. sz. levél).

likus tanácsnokok hivatalbóli tagjai, Jegyzője a városi Fő Jegyző; többi tagjai az elnök és a Gyülekezet által a kath. közönségből nevezetnek; számok mintegy 40-re meggy."

A jelentés első tételének befejezéseként a gyülekezet két iskolai ösztöndíjáról olvashatunk:

„A' Gyülekezet gondviselőse s' kegyurasága alatt van két iskolai ösztöndíj is, t. i. Gensel tanárféle, mellyből 4. az orvosi, jogi s' bölcselkedési tanulmányokkal foglalatostkodó Sopronyi ifju száz száz v. fttal, és Langeckerféle, mellyből a' Gymnasiumba járó 9. Sopronyi polgárfia, egy egy 30 v. fttal megadományoztatik.”⁹

2. „Az Evangelika Gyülekezet”¹⁰

Az egyházközség „tiszte s' hatásköre” taglalása során a jelentés különösen annak iskolafenntartói szerepét emeli ki:

„Az oskolákrai felügyelés, a' lelkészeknek, s' az' elemi oskolák tanítóinak, kik a' reáloskola, s' a magyar nyelv tanítóján nem külömben az asszonyi művekre tanító nön kívül, még hatan vannak, a' lyceumbeli Professoroknak, kik az egyházi kerület által nevezett és fizetett Professoron kívül, 5-en vannak, választása, több rendbéli vagy az egyház és oskolák, vagy szegény tanulók számára tett alapítványok feletti gondnokság és a' szegények gyámolítása. Vagyon az itteni Lyceum mellett egy tápintezet is (Alumneum) mellyből szegény tanulók élelemmel eltartatnak; az erre kívántató költség, az itteni evang. község s' a' kerület-

ből szedett pénzbeli vagy élelem szerekbeni adományokból beszerezetik.”

Az alapítványok és ösztöndíjak közül név szerint is megemlíti a „Dell, Torkos, Szaka, és Hermann tanárféle, mellyekből jelennen 22. árva, még az intézetnek saját háza lesz, magánosoknál tartatik, mintegy 3500 v. ft évi költséggel.”¹¹

Miként a katolikus gyülekezetről, itt is a város evangélikus főtisztviselője az elnöke az egyházközségnek.

3. „A' felebaráti szövetség”¹²

Ennek a jótékony célú intézménynek a keletkezésére vonatkozóan az alábbiakat olvashatjuk:

„Régtől fennálló katholika Intézet, mellynek tagjai havankint egy pengő garast fizetnek; s' ezen fizetésekből a' lebetegedő tagok, ha az Intézet segedelmét igénybe veszik, ételekkel, orvossággal és orvosi segítséggel ellátatnak.”

A jobbmódú családok hetenként kétszer, a kevésbé tehetősek minden héten egyszer vagy kéthetenként „főzetnek a beteges számára”, a szükséglet előzetes bejelentése alapján.

Elhalálozás esetén a szövetség gondoskodott a tagok temetéséről is. Széleskörű altruista tevékenységéről az alábbi számadatok tanúskodnak:

„A' mult évben 2279. orvosi rendeletre szolgáltatott 482 p. ft 33. xr áru orvosság; halott temettetett 40, az Intézet költségén, betegeknek szolgáltatott 2725. portzio étel.”

Jelentős tőkét is gyűjtött a felebaráti szövetség azzal a távolabbi céllal, hogy

9. Gensel Ádám szabadgondolkodó volt; kijelentése szerint egyik felekezethez sem tartozott. 1720-ban halt meg. Egyformán hagyatkozott a katolikus és az evangélikus diákok számára. — Langecker Ignác (+1803) alapítványából csak katolikus ifjak részesedhettek (Poda: A soproni kat. parókia története, 1892, 144. lap).

10. 1674-ig közvetlenül maga a város irányította az ev. gyülekezetet. A templomokat és a katolikus jellegű alapítványokat ekkor elvetették tőlük, s ettől kezdve a város helyett az újonnan alakult egyházközség maga intézte az ügyeit.

11. Dell Károly katonatiszt 1810-ben 15 000 Ft-ot adományozott tisztí fiúk, ill. a felesége családjából származó fiúk katonai képzésére. Felesége 1813-ban 8 000 Ft-ot hagyományozott megöreged vt férfi- és nő-cselédek számára, továbbá 6 000 Ft-ot, amelynek kamatait évenként Klára napján (aug. 12.) osztották ki a „szemérmes szegények”-nek (A soproni ev. egyházközség kezelésére bízott alapítványok és alapok kimutatása, 1904, 13–14. lap).

12. Torkos Sámuel magas rangú tisztviselő 1831-ben létesített alapítványából 14 000 Ft-ot első sorban a Torkos család leszármazottjainak ösztöndíjára, 14 000 Ft-ot ev. lelkészek nyugdíjalapjára, 14 000 Ft-ot árvák segélyezésére hagyományozott az ingóságai eladásából származó összeget pedig tanárok fizetésének pótlékára hagyta (I. m. 129. lap).

Szaka István ügyvéd 2 000 Ft-ot hagyott „árvapénz-alap”-ra (I. m. 123. lap).

Hermann András dr. 1762-ben ugyancsak árva-alapra hagyott 6 000 Ft-ot (I. m. 52. lap).

12. Bruderschaft (Testvéregyesület) néven 1763-ban Primes György városplébános alapította.

„ha egyszer a' kamatok elegendő öszletre felmennek, a' szegény betegeknek lak-jaikhoz ápolgatók rendeltethessenek.”

A jóléti intézmény — egyházi elnöke és világi alelnöke mellett — fizetéses alkalmazottakat is tartott, mégpedig sebészt, illetőleg két ún. „beyondó”-t „kik beszedik a' járulékokat, értesítik a' jötevőket a' betegek számára szolgáltatandó élelem iránt, meghívják a' tagokat a' temetések-re s a' t.”

4. „A' városi Ispitály és Lazaretom”¹³

Ezt a jótékony célú intézményt „elszegényedett polgárok és lakosok vagy azoknak özvegyei” számára létesítették. A lakással, élelemmel és ruhaneművel való ellátás mellett a gondozottak orvosi kezelésben is részesültek.

Az összeírás időpontjában az intézmény jelentős vagyonnal rendelkezett. Ahogyan a jelentés megjegyzi: „Tökéi 31 923 ft 59 3/5 xrra mennek.”

Egy több évtizedes hagyomány, ill. szokás is hozzájárult az anyagi bázis gyarapításához, ugyanis az „ujjantan felesketet polgárok” a város iránti hálájukat minden esetben néhány forintos adománnyal is kifejezésre szokták juttani. A jómódú polgárok közül többen végrendeletükben is megemlékeztek e nemcséles célokat szolgáló intézményről, mely a jelentés időpontjában 20 férfi és 45 nő ellátásáról gondoskodott.

5. „A' Szegények Intézete”

Ugyancsak tekintélyes tőke — 18 085 v. ft 31 krajcár — felett rendelkezett. A szó szoros értelmében *krajcáronként* gyűjtötték ezt össze a templomajtók melletti perselyezéssel, valamint az ún. „koldusbirák” a hetenként és házanként végzett kéregetéssel. A városi színház mindenkori bérlőjét is szerződésben kötelezték, hogy az intézet javára évente két előadást tartson. A 3 „osztály”-ba sorolt „adományosok”-at azonban legfeljebb csak az éhenhalástól mentette meg a hetenként kiosztott 28, 21, ill. 14 krajcár. Ráadásul 28 krajcárt mindössze 10, 21-et 46, 14-et viszont 173 inséges kapott rendszeresen.

13. Az épület ma is megvan a Május 1. téren, az általános iskola mögött.

14. Tóth János győri származású *kirurgus* jóformán egész vagyonát jótékony célokra hagyta. Alapítványának kamataiból minden pénteken, az Erzsébet kórházi templomban (Ikvahíd, 1800 körül lebontották) részesedtek a város katolikus szegényei. II. József Tóth Jánost aranylánccal tüntette ki, melyet nagy ünnepséggel nyújtottak át neki a városházán. Utána hamarosan meghalt (1787-ben).

A paritás elvét ennek az intézménynek az ellenőrzésében is szigorúan érvényesítették: egy katolikus és egy evangélikus tanácsnok gyakorolta fölötté a felügyeletet, s a Helytartó Tanácshoz is fel kellett terjeszteni félévenként az elszámolásokat.

6. „A' koldulást szüntető Intézet”

Aláírással megajánlásokkal 1843-ban, tehát alig 3 évvel a „statisztikai felmérés” előtt hívták életre ezt az intézményt, mely az előző kettőéhez hasonló jótékonyági célokat szolgált, „s azon kívül olly mesterlegények, kiknek czéheinél az ugy nevezett ajándék szokásban nincs, kenyeret kapnak” — az „Intézet” jóvoltából.

Ez a három intézmény egységes pénzügyi kezelést alott, gazdálkodásáért az Ispitály gondnoka volt a felelős.

Sajátságos, hogy a város akkoriban a karitatív feladatok megoldását szinte teljes egészében ezektől a társadalmi szervezetektől várja, s csak „a' mennyire ezen 3. Intézet egyesült jövedelmei a' kitűzött czéloknak nem elegendők, a' város házi pénztárából segittetnek.”

Bizony nem kis gondtól mentesítette magát a város vezetősége azzal, hogy ezek az intézmények „jól működtek”: sokezer forintnyi összeget fordítottak évente az egyre fokozódó inség enyhítésére. Így aztán — mivel felmentve érezte magát a város a nagyobb áldozatvállalás alól — 1845-ben megelégedett azzal, hogy „a' szegény adózók számára ingyen szolgáltatott gyógyszerek ára”-ként 600 forinttal megoldottnak tekintse a maga részéről ezt a kérdést.

7. „A' Tóth féle alaitvány”¹⁴

Célját, rendeltetését tekintve szorosan kapcsolódik a fenti jótékonyági intézményekhez, azzal a különbséggel, hogy ennél már a *felekezeti jelleg* is kidomborodik. Hetenként 31 *katolikus vallású szegény* részesült rendszeresen, egyenként 30 krajcár adományban az alapítvány te-

kintélyes, 31 050 forintot kitevő tőkéjének a kamataiból, melynek számadója szintén a városi Ispotály gondnoka volt.

8. „Lackner tanár alapítványa”¹⁵

Az alábbiakban emlékeznek meg róla a jelentés:

„Lackner tanár alapítványa a Törökök-nél epedő foglyok és a szegények számára most egészen az Ispotály alapjával egyesítve van. De van azon kívül még Lackner tanár féle más alapítvány szegény mind két nemű's vallású árvák javára; adatik ez alapítványból 48. árvának, tudniillik 24. katolikus és 24. evangélikusnak, és pedig mind a két valláson 12 finak és 12. leánynak évenként nevelési segedelem, és pedig 1. éven alól lévő kisdedeknek 24. v. ft. körül 1-ső évén túl lévőeknek 10. esztendő korukig 18. ft. v. p. azon túl még koruk 15-ik évét elérik 15. v. ft. Van ezen alapítványnak különös számadója, a' ki a' városi hatóságnak számol.”

Ennek az alapítványnak — a felekezeti jelleg kikapcsolásával — városi szempontból lényegesen nagyobb volt a jelentősége az előzőnél, s miként a különféle alapítványok elszámolásait tartalmazó hatalmas iratsomókból megállapítható, nem egy olyan szegénysorsú ifjú taníttatását segítette elő, akik a későbbiekben a város történetében is szerepet játszottak.

9. „A' Voss féle Árvaház”¹⁶

Voss Dorottya alapítványaként létesült ez az intézmény 24 katolikus árva számára. Időközben azonban — miként a jelentés megállapítja — „a' beállott mostoha körülmények és nevezetesen a' bankoczedulák leszállítása által tőkési csorbultást szenvedvén, az Intézet kéntelen volt igen szorult korlátok megé vonulni.”

A Helytartó Tanács kegyéből „körülményei ismét jobbra fordultak”, mert 1843-ban „állami adóssága” egy részét

elengedték, azonkívül „némelly hagyományok” is elősegítették, hogy a jelentés időpontjában, tehát 1846-ban „az Intézetben 10 fi és 10 leány neveltetik.”

Külön választmány állt az árvaház élén, melynek irányítója a város polgármestere, a domonkos rend perjelje és a városplébános volt.

10. „Kórház szegény mesterlegények és szolgáltók számára”¹⁷

Már a 19. század elejétől kezdve szokásban volt Sopronban, hogy az „az új esztendőkor szét küldeni szokott köszöntő jegyek megváltása”-ként a tehetősebb polgárok körében gyűjtést rendeztek bi-

Az iparossegédek és cselédek kórházát fenntartó egyesület jelentése 1845-ből.
(Sopron. Állami Levéltár)

15. Lackner (1571–1631) polgári származású diákok számára létesített alapítványát, valamint a kórháznak juttatott hagyományát az ev. konvent kezelte (I. m. 64. lap).

16. Voss Károly (+1761) hadbiztos volt. Feleségére 8 700 Ft-ot hagyott azzal a kívánsággal, hogy azt árvaház létesítésére fordítsa. Az özvegy (+1770) a hagyatékhoz a maga vagyonának zömét is hozzácsatolta. A nevüket viselő árvaház 1772-ben nyílt meg (Bán i. m. 371–372. lap).

17. Később magánkórház lett; az első világháború idején vette fel Zita nevet. A két világháború közt az egyesület alaposan lerongyolódott. Az épületet megvette a város és polgárotthont létesített benne. A második világháború bombatámadásai igen megtépázták; jelenleg munkásszállás a Kazinczy utcában, de csak földszintes.

zonyos emberbaráti célokra. Egy ilyen gyűjtés vetette meg ennek az intézménynek az alapját 1823-ban, mely aztán különféle adományok, hagyatékok segítségével csakhamar életképessé vált. Az 1840-es évektől kezdődően amolyan „részenyvénytársaság”-féle szervezéssel biztosította az intézet fennmaradását, illetőleg működésének zavartalanságát.

Miként a jelentés mondja: „*fenntartatik a' czéhek és magánosok, kik magokat tagoknak beiratják, járulékaiból; a' czéhek adályai különfélék, a' mint tudniillik magokat az intézettel alkudozás útján lekötelezik. Magános tag egy évi adománya 2. p. ft. Ezért egy egyént gyógyíthatat az Intézetben; de több egyedet is adhat az Intézet házába, de akkor a' 2. p. ftnyi adályt szintannyiszor kell megfizetnie.*”

Az intézet — föntebb már említett — „*Ausweis des leitenden Ausschusses der Ödenburger Kranken — Anstalt für arme Handwerksgelesen und Dienstboten vom Jahr 1845*” című német nyelvű ismertetője számos adattal bizonyítja ennek a „vállalkozás”-nak az életképességét.

A füzet elején, az intézet célját, szervezetét ismertető bevezető után, *Simonisz Mihály* „*Rechnungsführer*” táblázatokba foglalt elszámolása ismerteti a kórház vagyoni helyzetét. Megtudjuk belőle, hogy saját házán és felszerelésén kívül 10 500 forint tőkével rendelkezik az intézet, s a tagok által befizetett összegek nemcsak fedezik a kiadásokat, hanem évente tetemes tőkésíthető maradvány is jelentkezik.

A „*Krankenstand*” címet viselő táblázat foglalkozási nemenként ad kimutatót a kórház 1845-ben ápolott betegeiről. Az összes gondozottak száma ebben az évben 227 volt, ebből 33 nő, 194 férfi. A legtöbb beteg a szolgálók, ill. szolgálók (46), valamint a szabók (26) és csizmadiák (22) köréből került ki. A 227 ápolott közül nyolcan haltak meg 1845-ben.

A kórház élén a 24 tagú választmány állt, melyben *Martiny Frigyes* polgármester mellett több tanácsnok is képviselte a várost. Tagja volt *Kis János* ev. püspök¹⁸ és természetesen az intézet két

orvosa: *Berzon József* és *Töpler Károly* is.

Az ismertető a 7. lapon betűrendben sorolja fel az intézmény tagjait. Köztük a város akkori vezetői mellett egy-két arisztokrata nevével is találkozunk, túlnyomó többségük azonban egyszerű mes-terember.

Miként már föntebb utaltam rá: ennek az intézménynek a szervezeti felépítése, egész tevékenysége azt mutatja, hogy egy jó évszázaddal ezelőtt nemhogy az állam, de még a nagymúltú és anyagi javakkal bőségesen rendelkező város sem veszi magára a lakosság egészségi ellátásának a gondját. Pedig hogy mennyire égető kérdés volt ez akkoriban, bizonyítja a levéltárban kezembe került többszáz kérelem, melyben az itthon és az Osztrák—Magyar Monarchia számos más városában kórházi kezelés alatt állt soproni polgárok kéri a súlyos ápolási díjak elengedését. Mindenesetre ez az intézmény, a „*szegény mesterlegények és szolgálók*” kórháza abban az időben fontos emberbaráti célok szolgálatában állt, ha nem is jelentette az egészségügy kérdésének gyökeres, általános megoldását.

11. „*A' Kisded Óvó Intézet*”

A magyar kiseddóvás történetében meglehetősen előkelő helyet foglal el — keletkezésének időpontját tekintve — ez az intézet, mely 1838. október 16-án, tehát egy évtizeddel az első magyar óvoda, *Brunszvik „Angyalkert*”-je után nyílt meg a Halász utcában. Ekkor még kevés ilyen intézet működött az országban.

Annál meglepőbb, hogy a jelentés összeállítói az alapítás időpontját még csak nem is hozzávetőleges pontossággal jelölik meg. Ezt írják:

„*Keletkezett ez előtt 4—5. esztendővel magánosok adakozásaiból, kik magokat évenkénti adományokra először 3. évre, ezek eltelte után pedig ismét más 3. évre lekötelezték. Van az Intézetnek tulajdon háza, azon kívül 2700 p. ft tőkéje, az alá irt egy évi összeg az egyszer mindenkorra adott adományokon kívül tesz 392 p. ftot 13 xt. Van egy tanítója, e' mel-*

18. Korának jeles költője, Berzsenyi egykori felfedezője, Kazinczy barátja, a soproni Magyar Társaság alapítója ugyan már a jelentés felterjesztése előtt, 1846. február 9-én meghalt, neve azonban még természetesen szerepelt a hivatkozott, 1845-ben kelt ismertetőben.

lett egy ápoló asszony. A' tanítványok száma 268. körül áll."

Sajnos mindössze ennyit mond a jelentés erről a maga idejében különösen fontos szociális és kulturális missziót betöltő intézményről, amelynek keletkezéséről, működéséről folyóiratunknak egy későbbi számában adunk rövid összefoglalást.

12. „A' takarékpénztár”

A jelentés szerint ezt az intézményt 1843-ban alapították,¹⁹ 300 drb 50 forintos részvényvel, s ahogyan megjegyzi:

„Az ezen befizetésekéből eredett 15 000. p. ftnyi összeg biztos helyre kiadtván az illető kötelezvény a' Városi Tanácsnál a' betételek biztosítékául letéteztetett.”

Megtudjuk azt is belőle, hogy az alapítás óta eltelt két év alatt 31 000 forintért vásárolt saját házra is szert tett a takarékpénztár, s az ingatlan és ingó vagyoni-
ra kihelyezett kölcsönök azóta a 300 000 forintot is meghaladják.

13. „A Sopron vasi Szeder egylet”²⁰

Sopron és Vas megyei lakosok részvénytársasági alapon hozták létre 1840-ben. A tagok 12 évnyi időtartamra, évenként 100—50—25—10, ill. 5 forintnyi összeg befizetését vállalták „a szeder fa tenyésztes” céljára.

Bizonyos azonban, hogy az egyesület tagjai, akik közvetve az iparpártolás úttörőivé váltak városunkban, a 12 évnél nagyobb távlatot láthattak maguk előtt, mert ezt olvashatjuk a jelentésben:

„Van neki 33. hold földje Sopron városa határában, ezen téren építettett az igazgatónak és a' kertésznek lakot, azon kívül hernyótenyésztő és gombolító házat; szederfákat nem csak a' vásárolt földeken, hanem más a' város által bizonyos évszámra használatra átengedett téren, sőt a' maga szederkertje használatát is átengedte a' város, egy részét még is a' közönségnek fenntartván. Most az egész intézet az alább nevezendő Soproni

nyí selyemtenyészítő társaság haszonbérletében van.”

14. „A' Sopronyi selyemtenyészítő egyesület”²¹

Miként a föntebbiekből is kiderül, ez az egyesület a legszorosabban együtt működött a Szederegylettel. Tagjai viszont csak pénzesebb emberek lehettek, mert a részvények egységesen 100 forint névértékben kerültek kibocsátásra. Nincsen adatunk a jelentésben az egyesület pénzügyi helyzetéről, gazdálkodásáról, de hogy a maga idején komoly „ipari”, sőt „kereskedelmi” tevékenységet fejtett ki, megállapítható a következő sorokból:

„Czélja a' gubótenyésztés, 's e' végre a' Sopron Vasi szederegylet telepét vette haszonbérbe, de azon kívül 38 1/2 hold földet is vásárolt, hogy szederfákat és hernyókat tenyészthessen. Legombolítás végett gubót is vásárol; a' legombolyított selymet eladja, a' hulladékot feldolgoztatja.”

15. „A' bor tenyészítő egylet”

A jelentés soraiból következtethető, hogy ennek az egyesületnek a későbbi évtizedekben nagy szerepe lehetett a soproni bortermesztés felvirágoztatásában, a modern szőlőkultúra meghonosításában. Ezt olvashatjuk róla:

„Czélja a' szőlőmivelés és bortermesztés javítására eleven példával hatni; mi végre venyige és mustra oskolát szándékozik fölláttatni; de arra való telepet most keres; még most csak egy hold földje van, melyet ingyen használatra kapott. Tagjai egész fél, 1/4 és 1/8 betétekre kötelezi magokat; az egész betétel egyszer mindenkorra 16 p. ft.”

Sajnos, a jelentés nem közöl adatokat sem a tagok számáról, sem az egyesület vagyoni helyzetéről, melyből következtetni tudnánk e fiatal vállalkozás eredményeire.²²

19. Az alapítási évszám itt is téves, mert a takarékpénztárt nem 1843-ban, hanem 1842-ben létesítették (Lásd: *Lestyán: A százéves soproni Takarékpénztár 1842–1942.* – A jubileumi ünnepség is 1942. augusztus 31-én volt).

20. Létrehozását *Széchenyi István* szorgalmazta (Lásd: *Slachta Etelka* naplója, SSZ, 1943). A gombolyító a mai *Meyne-telepen*, a város szederkertje pedig a Május 1. tér helyén, a patak mentén (*Szedres!*) volt.

21. *Hofer Péter* híres soproni kereskedő létesítette, népszerűen „*Peterhofer*”-nek hívták.

22. *Fürst: Weinbau und Weinhandel der Oedenburger Gespanschaft* c. műve ad az egyesület munkásságáról részletesebb tájékoztatást.

16. „A' hangművészeti egyesület”²³

Ezt az intézményt is meglehetősen szűkszavúan jellemzi a jelentés. Nem közli például az alapítási évszámát sem. Mindössze ennyit olvashatunk róla:

ség nélkül. Ezen oskolának már 600. pft körüli alapja is van.”

Persze jóval érdekesebb lenne, ha az egyesületi tagok létszáma helyett az „éneklő és hegedű oskola” tanulóinak a

Erstes Verzeichniß
fämmtlicher Bücher, Werke
und
sonstiger Journale
der
Leihbibliothek
des
Casino-Vereins
in Oedenburg.

A soproni Casino-egylet
könyvtár regényei, és
könyveinek
első jegyzéke.

Druck von Wolf Reichard in Oedenburg.

„Ennek tagjai (100—120. számmal) évenként 12 v. ftot fizetnek; ezért minden tag két belépti jegyet kap a' hangversenyi előadásokba, millyen 4—6. szokott lenni esztendő által. Az egyesület éneklő és hegedű oskolát is tart, ebben a' tagok rokkoni ingyen taníttatnak; amaban pedig mindenki gyermekei külömb-

számáról, szervezetéről stb. olvashatnánk a jelentésben.

17. „Az olvasó társaság vagy Casino egylet”²⁴

A soproni levéltárban hatalmas köteg a „Casino egylet” iratanyaga, ez a jelentés

23. Az 1948-ig fennállt Zeneegyesület (Musikverein) 1929-ben vette fel a Liszt Ferenc Zeneegyesület nevet.

24. A Kaszinó Egyesület 1945-ig fennállt. Történetét — egyben hattýúdalát — 1943-ban Deszkássy Boldizsár írta meg „A soproni Kaszinó 100 éve” címmel.

azonban — mintha összeállítói kissé elnagyolták volna az utolsó 6—8 intézmény ismertetését — alig mond valamit. Ezt írja:

„A' társalgási mulatságon kívül, mily-lyen a' kártya 's tekejáték, czeja a' hírlapok olvasása. Tagjai száma 150-re mehet. Egy tag eleinte fizetett 10 p. ftot évi járulékképen, azután le szállított a' fizetés 6 ftra, ujjabban felrugtatott 12 pftra.”

18. „A' polgári lövészársaság”

Ma már szinte különösnek hat, hogy több mint egy évszázaddal ezelőtt a soproni polgárok közül számosan „más illy nemű társaságok módjára czélra lövés-sel mulatták magokat.”²⁵ Sőt az egyesület még a város támogatását is élvezte:

„A' város közpénztárából évenként 26 p. ft. segítséget kap az ugy nevezett Pünkösdi lövésre.”²⁶

Bár a jelentés nem utal rá, tudjuk, hogy a „Casino egyesület” meglehetősen arisztokratikus jellegű intézmény volt: tagságát a város előkelősége alkotta. A polgári lövészársaság azonban nem volt ilyen válogatós, mert „tagnak felvetetik mindenki, ki kedvét leli a' czéllapra lövésben” — tehát nyilvánvalóan az egyszerűbb polgárok tömörültek benne.

19. „A' polgárőrségnek gyámolpénztára”²⁷

Nem is egészen három sort szánt csak a jelentés ennek az intézménynek:

„A' polgárőrségnek gyámolpénztára van, mellyből a' polgárörök temetési költségei fedeztetnek, és özvegyeik is egy kis segítséget huznak.”

Az utolsó három intézménynek nem ad külön címet a városi fölterjesztés, de a szöveg előtt a számozást tovább folytatja. A jelentés egyes pontjainak első sorában közölt megnevezések alapján folytassuk a még hátra lévő intézmények leírását!

25. Valamikor a lövészet nem szórakozásszámba ment, hanem mivel minden polgárnak kötelessége volt kivenni részét a város védelméből, a férfiaknak bizonyos korig lögyakorlatokon kellett részt venniök. A 18. századtól, az állandó katonaság szervezésétől kezdődően vált csak „szórakozás”-sá a lövészet. A Schiesstátte a Lackner-majornban, a mai Lackner Kristóf utca tengelyében volt.

26. A 26 Ft támogatást a város 1848-ig minden évben megadta.

27. A polgárőrség is a város polgárainak a kötelezettségeihez tartozott még az 1840-es években. Külön lovas és gyalogos polgárőrsége volt a városnak, de a 19. században már csak főleg a nagyobb parádék alkalmával szerepeltek: zenekarukkal, zászlós sorsfaluikkal köszöntették pl. a város valamely előkelő vendégét.

28. Lásd: Schneider Lipót: A soproni úszósport története (SSZ, 1959, 2. szám, 175—182. lap).

20. „Oskolák”

Igen vázlatosnak, elnagyoltnak mondható az iskolák jellemzése is. Az egyetlen terjedelmes összetett mondatba sűrített megállapítás még számszerű felsorolásnak sem eléggé pontos:

„A' közoskolákon kívül, mellyek: a' királyi Gymnasium, az Evangelicus Lyceum, mellyel egy magyar nyelvű tanoda 's egy realoskola össze van kapcsolva, a' catholicus elemi 's nemzeti 5. osztályu oskolákon, mellyekhez számitandó még az orsoliták alatt lévő 2. leányosztály, az Evangelicusok elemi oskoláin, 's ugyan ezekben a' női kézi munkákra tanító nőn, nem különben a' rajzoló oskolán kívül, van egy magános de felsőbb helyen helyben hagyott leány oskola Pitroff kis asszony alatt; — ezeken kívül a' kereskedői állit fel; — azon kívül vannak franczia, olasz, 's angol nyelv mesterek, zene mesterek; egy testgyakorlati oskola (Turnerschule) de ez csak ideiglen.”

Mindenesetre ezek az adatok is szemléletesen bizonyítják, hogy Sopron már egy évszázaddal ezelőtt is „iskolaváros” volt. Középiszkoláinak a történetéről vannak többé-kevésbé pontos összefoglalásaink, a többi iskolafajták — elsősorban a népiskolák — múltjának feltárása azonban még a jövő feladata.

21. „Uzó oskola”

Folyóiratunk hasábjain is olvashattunk a nagymúltú soproni úzósport fejlődéséről,²⁸ s most is sok szó esik arról, hogy az egykori nagy sikereknek nincsen méltó folytatása a jelenben. E sportág szószólói ma is joggal vetik fel az uszodák kialakításának, illetőleg fejlesztésének a kérdését, amely már 116 évvel ezelőtt is foglalkoztatta a város vezetőit:

„Egy uszoda taval állittatott fel Greilinger molnár által. Már ez előtt is volt uszó oskola a' tó malomban; melly a' vá-

roshoz közelebb, felállítása után megszünend.”

22. „Védegylet”

Bécs árnyékában, közvetlen gazdasági vonzókörében határozottan hazafias tettek számát, hogy — miként a jelentés utolsó pontja írja:

„A' Védegyletnek itt is keletkezett egy fiókja megyei egyének paizsa alatt.”

A mondat folytatása — egyben a fölterjesztés befejező sora azonban már nem dicséri az alapítókat: „Kelete óta működésének sem hire, sem nyoma.”

A főntebb ismertetett, a maga idejében elsősorban statisztikai célból összeállított jelentés átfogó és részletes képet igyekezett rajzolni Sopron város akkori — a kíséréső irat szavaival — „férfi 's nő nevelő, szép művészeti, társadalmi, egészségi, mindennemű jótékony vagy az Ipar gyarapítására irányzott Intézet”-éről. Helytörténeti értéke azonban természetesen csak akkor lenne igazán aprópénzre váltható, ha minél több kutatónak adna indítást egy-egy intézmény történetének tüzetes felderítésére.

Kelényi Ferenc

Soproni könyvtárak II. József idején

Sopron városában és a megye akkori területén II. József szerzetesrendeket feloszlató rendelete a következő kolostorokat találta: Sopronban és Kismartonban ferenceseket¹, Vimpácon minoritákat, Loretóban és Stoczingban szervitákat², Wandorfon, a mai Bánfalván pálosokat³, karmaliakat Lándzsérban, Ágoston rendi apácákat Kismartonban⁴, domonkosokat Sopronban⁵. A jezsuita rend feloszlására⁶, kik 1636-ban a keresztes lovagok akkor már csaknem teljesen megszűnt soproni székházába telepedtek le⁷, már Mária Terézia alatt sor került. E kolostorok mindegyike szép könyvtárral rendelkezett, melyet a császár parancsára⁸ számba kellett venni.

Marczali Henrik⁹ idézi az 1782-es legelső rendeletet a rendek feloszlására, ebben fordításban olvassuk: a biztosok

„vegyék át minden pénztár, templom, levéltár és raktár kulcsát... mindent irjanak fel. A régi beces iratokat és könyveket vegyék át külön.” Sopronban is valószínűleg így mehetett végbe a könyvtárak jegyzékbe vétele, s ezeket a helytartótanácsához terjesztették fel, ennek alapján az akadémiák és gimnáziumok számára osztották szét a könyveket. A teológiai műveket az újonnan felállítandó plébániák kapták. Az egyetem részére a magistratus választott könyveket, Ürményi adta át — mint királyi biztos — a katalogusokat¹⁰, így kerültek ezek a budapesti Egyetemi Könyvtárba. A felsorolt rendházakból azonban csak haté található meg (tulajdonképpen hét, de a soproni ferences könyvtár katalógusa másolatban is megvan), ezeket szeretnénk az alábbiakban ismertetni.

1. Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története. I—III. Pest, 1870. I 2. 515—520; 478—481. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron 1939. Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. Karácsonyi János: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I—II. Bp. 1922.

2. Rupp: i. m. II 2 522—525.

3. Rupp: i. m. I 2 485—489. Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. I—II. Bp. 1940. Uő: A pálosrend eltörlése. Regnum egyháztörténeti évkönyv 1937. 206—243. Császár Elemér: A pálosrend feloszlása. Századok 1901.

4. Rupp: i. m. I 2. 481—483.

5. Ezek megmaradtak.

6. Ez pápai bullával történt 1773-ban az egész világon egyidejűleg, kivéve Oroszországban és Poroszországban.

7. Fuxhoffer-Czinár: i. m. II. 147—148 és Házi: i. m. 132—150. Rupp: i. m. I/2 506, 508—513.

8. L.: Wolf, Adam: Aufhebung der Klöster. Wien 1881. 19—20.

9. Magyarország története II. József korában. I—III. Bp. 1885. II. 130.

10. Rövidítve és a továbbiakban: B. E. K. Kézirattár 208, 229, 371/786.

Kezdjük a legmintaszerűbb katalógussal, a jezsuitákéval.¹¹ Az 1767 műből álló könyvtár katalógusának 3. folióján megkapjuk alfabetikus tartalomjegyzékét, itt csak a tárgykört, szakot tünteti fel, s azt hogy a katalógus hányadik folióján található. A felállított tárgycsoportok a következők: *Ascetae, Biblia, Classici, Concionatores, Contraversistae, Dictionaria, Expositores, Geographici, Grammatici, Historici, Juridici, Mathematici, Medici, Miscellanei, Philosophi, Polemici, Precatori, Theologi, Vitae, Prohibiti.*

Az egyes szakoknál első rovat a sorszám (minden szaknál újrakezdve), utána a szerző nevének abc rendjében a szerző és mű, az utóbbinál nemcsak a megjelenés évét tünteti fel, hanem nyomdáját is, valamint alakját (In folio, 4°, 8°, 12°). Teljesen szokatlan, hogy a könyv árát, helyesebben értékét nem tünteti fel. A tiltott könyvek után index generalis következik, mely a szerzők abc-je szerint adja a leltár folio számát, valamint numerusát, tehát itt már nincs az állomány szakokra bontva.

A klasszikusok (206 mű) közé nemcsak a szó szoros értelmében vett klasszikusokat sorolja be (bár ebből is szép gyűjteménye van, a görög szerzők görög betűkkel írva, mint a teológiai szaknál az ószövegség és rabbinikus irodalom héber betűkkel), hanem ide számítja a latin nyelvű tankönyveket, metodikákat is, még ha matematikai, algebrai, vagy a jezsuiták tanítási módszeréről szóló mű is. Érdekes, hogy ha a kiadás éve csak colophonban van jelölve, nem tünteti fel. Incunabulummal itt csak eggyel találkozunk: *Tertoris Joan.: Tibullus, Catullus, et Propertius cum comenta. sumpt. Joan. de Tridino 1449. in folio.*¹² Ha egy mű több példányban volt meg, a könyv után feltünteti: *exemplaria duo.*

A magyar szónokok közül Barany Pál (*Imago vitae... Nagyszombat 1719.*) Foglár György, Gyalogi János, Káldi György, (A vasárnapokra való praedikatio... Posonii 1631 és Istennek szent akaratya... Nagyszombat 1681), Molnár János, Pázmán (!) Péter, Szabó István, Viszocsány Ferenc nevével találkozunk. Molnár műve 1766-ban jelent meg, tehát

súlyt helyeztek rá, hogy a régi prédikációk mellett az újabb szónokok művei is meglegyenek.

A 13 szótár közt Calepinus 1558- és 1568-as, Hübner 1715-ös kiadásai mellett különböző latin-görög, latin-német valamint olasz és francia szótárakkal találkozunk.

Ugyancsak 13 földrajzi munka van, magyar vonatkozású nincs közte, legrégibb Volaterani Raphaelus *Commentarius Urbanorum 1530-as* és Strabo 1539-es kiadása.

A történelem 254 darabbal van képviselve, magyar világi vonatkozású közülük Bonfini műve, Benczur Jos.: *Hungaria semper libera... Viennae 1764*, Bertalanfy Pál: *Világnak két rendbéli Ismérete... Nagyszombat 1757*, Hevenesy 1745-ben megjelent műve és Istvánffy 1622-es kiadása. Itt foglalnak helyet azok a ma klasszikusoknak nevezett latin szerzők is, akik történetírók voltak, mint Julius Caesar, Herodotos stb. Találunk egy soproni könyvet is, a pálos Orosz Ferenc művét: *Synopsis Amalium Eremitorum Sancti Pauli P. E. Sopronii apud Mariam Renauerim. 1747, in 8°.*

A jogi könyvek közt Ptolemeus: *Quadripartitum, Venetiis per Erhardum Ratdalt 1484 in 4° ősnymtatványa* mellett egy soproni is szerepel: *Prileszky Pauli: Quadripartitum Juris Consuetudinarii Inclity Regni Hungariae... Sopronii typis Joan. Philippi Renauer 1743, in folio.*

Az Albertus Magnus-sal kezdődő filozófusok közt ősnymtatvány Ottmar Joan. (de Reuttlinger) *Exercitia Parvorum Logicalium secundum viam modernum. 1487. (h. n.) in 8°.*

A polemica tárgykörben elsősorban az „eretnekekkel” vitatkozik, de van politikai mű is, pl. a köztársasági államforma kárhóztatásáról.

A prohibiti (tiltott) könyvek közt Luther, Melancthon, Kalvin műveire bukkanunk, de szerepel a Korán-nak 1685-ös francia nyelvű kiadása is, több magyar szerző munkája, közte Lethenyi István: *Az Calvinistac Magyar Harmoniaiainac... Csepregen 1633-ban megjelent könyve is.*

A legnagyobb könyvtár a lorettói szer-

11. J. 10/14. *Cat. Librorum Bibliothecae Collegii Soproniensis 1779 conscriptus.*

12. A szerzők nevét, nyomdát stb. szándékosan nem egészítettük ki, így teljesebb képet kapunk az egykori katalógizálásról.

vitaké volt, 2419 mű 1741 Ft. 94 xr. értékben. Ez a nagy szám, mely az összes soproni könyvtárakat felülmúlja, annál érthetlenebbnek tűnik, mert az 1629-es alapítású kolostor 1781-ben leégett,¹³ azt kell feltennünk, hogy a könyvtárat nem érte tűzkár, különben lehetetlen, hogy az 1787-es feloszlásig, tehát öt év alatt ilyen gazdag gyűjteményt tudott volna összeszedni. Leltára¹⁴ német nyelvű fejléccel van ellátva minden oldalon, a következő adatokat tünteti benne fel: folyószám, szakonként újrakezdve, példányszám, szerző, mű címe, megjelenés helye, éve, hány részből (in Theilen, kötetből?) áll, formátuma, ára. Ez utóbbit összegezi és átviszi a következő folióra Uebertrag megjelöléssel a folio alján, egész a szak végéig, ahol újra kezdődik az összeadás. Tizennégy csoportból áll, utána következik a Manuscripta et Miscellanea rovat. A 14 szak a következő: Biblia sacra et Interpretes, SS Patres et Scriptores Ecclesiastici, Theologia Scholastica Dogmatica Polemica, Theologia Moralis, Theologia Paraneitica, Asceta, Historia Ecclesiastica, Jus Ecclesiasticum et Profanum, Philosophi et medici, Polimathia, Humanistae, Historia profana, Verbottene Bücher, Atlantes. Magyar vonatkozást a dogmatika szakban találunk legelőször, sajnos azt is negatívumként, Muszka Miklósnak, kora egyik legkitűnőbb teológusának munkái Bécsben jelentek meg, nem hazánkban. A prédikációk közt Káldi, Pasmann (!) Matucsek nevével találkozunk. Az aszketikusok közt helytörténeti adatra bukkanunk, a 9 példányban meglevő Streibig: Exercitia Spiritualia, Sopronii 1757 című művére, mely 54 krajcárt ér. Az egyháztörténetben feltűnő, hogy öt kötet megvan a Bollandistákból, megtaláljuk Stillingus latin nyelvű könyvét István királyról. A jogi könyvek nagyjából fedik a jezsuitáknál tárgyalt anyagot, Verböczy, Corpus Juris stb. Nagyon gazdag a 9. és 10. szak, (231, ill. 124 mű), Aristoteles, Plutarchos mellett növénytan, anatómiai, matematikai művet találunk, új (1760–80) kiadásokat is; az utóbbiban szőlészeti, kert-

művelési munkákat, klasszikusokat, elsősorban Cicerot és Ovidiust találjuk, német nyelvű színjátékok és az index librorum prohibitorum társaságában. A humanisták között találjuk a szótárakat is, Calepinusét (6 Ft értékben) és több klasszikus, valamint modern nyelvű szótárat, klasszika filológiai segédkönyvet, nyelvtant, retorikákat. A világi történelemben (147 mű) egy névtelen: Hist. Regni Hungariae, Tyrnaviae 1737, 12 Xr mellett vitairatokat, köztük Pazmanz (!) Péterét is megtaláljuk sok világtörténelmi és földrajzi könyvvel együtt.

A tiltott könyvek között találunk egy incunabulumot is: Abdolizi: Libellus Isagogicus 1483-ban megjelent 4 alakú könyvét 30 Xr. értékben. Előfordul az „eretnekek” könyvein kívül számos csillagjósással, tenyérjósással foglalkozó mű is.

Az atlaszokat sokra értékelte az összeíró, a 10 darabot 60 Ft 41 Xr értékben vette fel.

Sajnos a kéziratokról semmit sem tudunk meg (egy a prédikációk közt is található: Conciones variae de dolore című műve ismeretlen szerzőnek folio alakban 15 Xr. értékben), címük általános, Vetus manuscriptum, vagy Manuscriptum Hungaricum. A 6. tétel: 2 in folio, 21 in 4º Manuscripta.

A miscellanea anyag elsősorban imakönyveket tartalmaz, köztük az Officium Rakocianum 1746-os Prágában megjelent kiadását is.

A másik szervita könyvtár, a stotzingi, messze nem éri el ezt a gazdagságot, mindössze 117 könyve van 20 Ft 54 Xr értékben, incunabulumokat nem találunk köztük. A leltár ugyanilyen, de a könyvek csekély száma miatt több szakot összevont P. Hyacinthus Hengsberger szervita administrator és Pfundtner Mathias soproni könyvkereskedő, akik a jegyzéket aláírták.

A bánfalvi pálosok könyvtára következik: 1409 mű 224 Ft értékben.¹⁵ Illésy József írta alá 1786. III. 20-án, kiküldött királyi kommisszáriusként. A katalógus rovatának beosztása ugyanolyan, mint a

13. Rupp: l. h.

14. B. E. K. J. 17. Katalog deren bey den, den 24. Jan. 1787 aufgehoben in Oedenburger Comitāt liegenden Serviten Kloster zu Loretto vorgefundenen Büchern.

15. B. E. K. J. 13/11. Cat deren ... in Oedenburger Comitāt liegenden Pauliner Kloster zu Wandorf vorgefundenen Buchern.

szervitáknál, de itt nincsenek szakonként csoportosítva az egyes művek, mindazonáltal valami rendszert találunk, 3—4—5 azonos jellegű munka kerül egymás mellé. Feltehetjük talán, hogy a szerzeményi naplót másolták le, vagy esetleg a könyvek elhelyezési rendjében írták össze a katalógust, ellentétben a többi könyvtárral, ahol szakonként helyezték el. A legtöbb magyar könyv ebben a könyvtárban található, az országnak csaknem valamennyi nyomdája szerepel termékeivel a XVIII. századból: elsősorban Nagyszombat, aztán Buda, Eger, Győr, Kassa, Lőcse, Pest, Pozsony, (Székes) Fehérvár és Sopron. Ez utóbbiból P. Sti. Szabó: *Conciones Hungaricae* 1743, *Vita et Elegia S. Antonii Padiani* 1654 szerző nélkül,¹⁶ *Dufrene Maximi: Sacerdos Sanctus*, 1765, Orosz már említett *Synopsis-a* (4 példányban is megvan, 4 helyen találjuk meg), *Conversio S. Margaritae in Ungaria* 1757. Valamennyi munka 3—4 Xr. értékben van felvéve. Találunk még két pálos liturgikus kéziratot is, mindkettőt itt írták, 30—30 Xr-ra értéklik.

A soproni ferencesek könyvtára 1227 művet tartalmaz, 235 Ft 52 Xr értékben.¹⁷ A leltár a szerzők alfabetikus rendjében közli a műveket, nem osztja szakokba, a rovatok ugyanazok mint Loretónál, de a sorszám a könyvtári számra utal, nem kurrens. Ősnyomtatványai: *Aboalus: Liber canonis primus quem Princeps Aboali de Medicina ex Arabico in Latinam translatus. Venetiis* 1490. in 40.

Antonius Arciepiscopus (!) Florentinus: Summula Confessionis in Confessionibus audiendis observanda. Venetiis 1481. in 40 6 Xr.

Robertus Caracholius: Quadragesimale de peccatis. Venetiis 1488 in 40 6 Xr.

Hieronimi Praesbiter: Explanatio Sacrae Scripturae. Venetiis 1498. in folio. 6 Xr.

Antonius Koberger: Decretales cum Summariis suis, et Festum divisionibus, ac etiam rubricorum Continuationibus. Norinbergae 1496. in folio. 45 Xr.

Jus canonicum antiquissimum 1467. (szerző, h. n.) in 40, 15 Xr.

Soliloquium in Psalmis 1472. (H. szerző n.) in folio. 3 Ft.

Rationale Divinorum officiorum 1486 in folio. (Durandus műve)

Láthattuk, hogy a többi könyvtárban együttvéve nem volt annyi ősnyomtatvány, mint ebben az egyben. Talán az volt az oka, hogy az összes soproni kolostorok közül ez a legkorábbi alapítású, korán kezdve a könyvek gyűjtését, jöhetett össze ennyi incunabulum. A város is nagy gondot fordított mindenkor rá, mikor 1450-ben Ciner Miklós akkori guardián magával vitt egy a kolostor tulajdonát képező breviáriumot, a tanács maga írt a székesfehérvári rendháznak ebben az ügyben, visszakérve a könyvet.¹⁸ A Pesten őrzött katalógus egy példánya a pozsonyi Ferences Rendtartományi Levéltárban volt,¹⁹ nem tudjuk azonban, hogy ez milyen rendszer szerint írta össze a könyveket. Az Egyetemi Könyvtár példányába több hiba is csúszott be, a szerzők nevének nagy következetlenséget találunk, pl. Kempis Tamás szerepel így a K betűnél és a T-nél mint Thomas Kempis.

Soproni kiadású könyv is kerül elő: *Biesmann Caspar: Doctrina Moralis* 1739. in 160, 1 Xr. Ugyanez a szerző *Biesmann* néven is szerepel: *De Fide, Spe, et Charitate* 1738 in 120 1 Xr. Előbbi művének 1704-es olmtüzi kiadása is megvan. Az 5 példányban meglevő *Vita S. Antonii Paduani* in 80 1757. 1 Xr. Orosz Ferencnek előbb idézett *Synopsis-a* két példányban van meg.

Pribszky Paulus: Qadripartitum Juris Hungarici 1743 in 40 6 Xr.

Joannes Scoti: . . . Die ad Cor Religiosi. (é. n.) in 120 1 Xr.

Az incunabulumokon és Sopronban megjelent műveken kívül is nagyon gazdagnak mondhatjuk a könyvtárat, számtalan jogi, természettudományi, matematikai műre akadunk, köztük magyarokra is. Ezekben az újabb művek is találha-

16. Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának (Bp. 1879.) III/1 kötetében nem találtuk.

17. B. E. K. J. 15/4. *Specificatio Librorum in Cellis Aboliti Conventus P. P. Franciscanorum Soproniensis repertorium, et juxta Ordinem et Characterem Conscriptorium.* Ez csak a művet, szerzőt (egy rovatban) formátumot, példányszámot tünteti fel, minden rendszer nélkül.

18. Magyar Könyvszemle. 1888. 87—88. Közl. Cs. J., a választ ugyanott közli Csánki Dezső: 1890. 52—53. Adatok a középkori könyvtárak történetéhez.

19. V. ö.: Házi: i. m. 193—194.

tók, akárcsak a történelemben, ahol Desericzky Ince magyar őstörténete már megvolt.

Utolsónak hagytuk a vimpáci minoriták könyvtárát, ahol 1787. I. 16-án kezdtek el a leltározást, s kerek egy hónapig tartott. Hegedüs és két másik kiküldött (a pecsétek miatt olvashatatlan a nevük) voltak jelen állami részről. 1116 művet 237 Ft 32 Xr értékben írtak össze. Kurrens számot követtek, a már ismert rovatokkal, de a könyveket nem szakozzák, hermeneutika joggal vegyesen, egyháztörténet klasszikusokkal keveredik. Ősnyomtatványok, soproni kiadványok nem kerültek elő.

A többi, a bevezetőben említett kolostor könyvanyaga, illetve katalógusa került ezekkel együtt mai helyére, nem tudjuk mi lett a sorsuk.

Ha megkíséreljük áttekinteni a katalógusokat, a következőket mondhatjuk. A teológiai művek dominálnak,²⁰ az egyes könyvtárakban az anyag 60—70 %-át teszik ki, szerzetesi bibliotékákról lévén szó, ez természetes is. Emellett egyéb szakok is, mondhatni a kor (és a megelőző korok) valamennyi tudományága képviselve van. Ezek összeállításáról, beszerzéséről nem tudunk meg semmit. Nagyjából egységes képet mutat a könyvek szakokba való sorolása is, a skolasztikus teológiának egyes ágaira bontották fel a mennyiségileg túltengő hittudományi műveket. Valamivel nagyobb az ingadozás a világi könyveknél, de itt is egységes szakokról beszélhetünk. Bizonyos vonatkozásban létezhetett „segédkönyvtár” is, ahova a teológiai és profán szakokhoz egyformán használatos könyveket sorolták: a szótárakat, lexikonokat. Egyéb segédkönyveket az egyes tárgyaknál találunk, pl. concordantiát a hermeneutikánál, nyelveknél „rudimentákat”, nyelvtanokat stb. Biztosra vehetjük, hogy a könyvtáraknak volt katalógusuk, nem tudjuk azonban, hogy ebbe szerzeményi

naplóként vezették-e be a könyveiket, vagy már itt szakokra bontották-e. Az is lehetséges, hogy 20—30 évenként a rendi káptalan utasítására leltározták a könyvtárát, s ezt használták az újabb leltárig. A címleírás elvei egyezést mutatnak a mai szabványokkal, anélkül természetesen, hogy a mai számtalan árnyalatot kifejező előírások meglettek volna. A jezsuiták pl. nemcsak a megjelenés helyét, hanem a nyomdát is feltüntetik, a többiek csak esetlegesen. Feltűnő a könyvtárak gazdagsága, a stotzingit leszámítva, mindenütt ezren felül van a művek száma. Ehhez még 2,5—3 % -ot tehetünk, ennyi volt a duplumok száma. Nem tudjuk, miért ennyire alacsonyra értékelték a könyveket, nem fedik a reális értéket. Egyedül Pfundner Mátyás összeíró tüntette fel a valódi értéknek megfelelő összegeket. Lehetséges, hogy ez központi utasításra történt, minel alacsonyabba értékelné a könyveket, lehet, hogy a katalógust író szerzetesek nem voltak tisztában vele.

Utoljára hagytuk azt a kérdést, mi lett a könyvek sorsa. Két elenchust találunk, az egyik „post repartitionem remanentium” könyveket, a másik „ad bibliothecam regiae universitatis Budensis transmitendi”-ket tünteti fel,²¹ nem bukkanunk azonban könyveink nyomára. A lorettoi szervita könyvtár katalógusának végén találunk egy rovatot: Supplementum Librorum qui sub Commissione ad Bibliothecam restituti sunt, e szerint 29 könyv (különböző szakokból) 22 Ft 9 xr értékben visszamaradt. Nem valamennyi teológiai, pl. Bonfini könyvét is visszahagyták. Hogy ezek tényleg ott maradtak-e, esetleg a plébánia könyvtárában, vagy csak a bizottság véleményezte, nem tudjuk. Hasonlóképpen csak valamennyi könyvtár feldolgozása után tudunk a többi — itt éppen csak érintett — kérdésre megnyugtató módon felelni.

Schram Ferenc

20. V. ö.: Varga Ottó: A régi egyházi könyvtárak. Magyar Könyvszemle. 1937. 12—18.

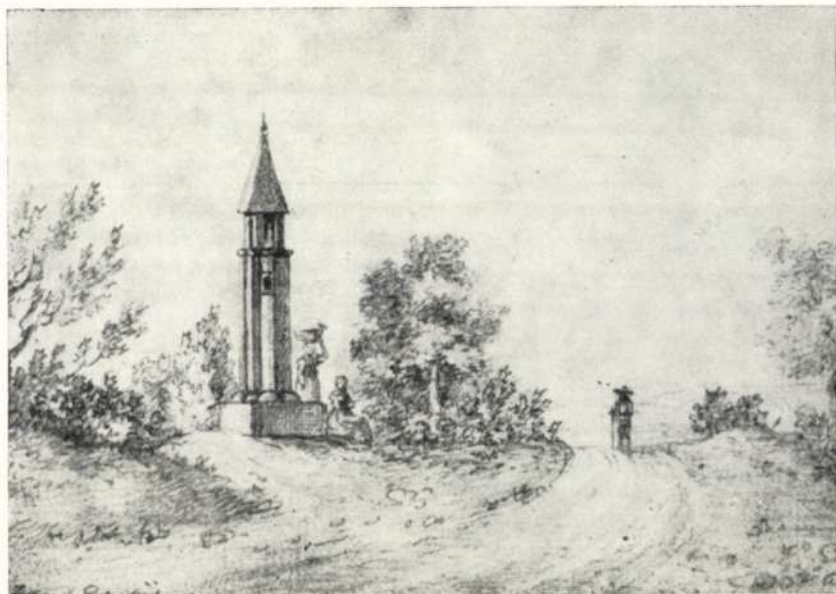
21. J. 18 és 20. Előbbiben 786/20. 334133 Litt. ocon. No. 52. dep. lit. pol. Sess. 492, szám alatt kellene a Sopronból származó könyveket megtalálnunk.

Ehrlinger János festő

Ehrlinger János, Pozsonyban, Sopronban és Pesten kimutatható festőről kívánánk néhány újabb adattal kiegészített életrajzot adni, minthogy városunk művészettörténetében nagyobb szerep jutott neki, mint a pár évig itt járt vándorló festőknek.

Műegylet kiállításán három tájképpel szerepelt. Ez, úgy látszik, Pestre költözésének mintegy előkészítése volt, mert 1846-ban Pozsonyból odaköltözött. Klobusiczky Péterről arcképet festett és ezt köre is rajzolta.

A pozsonyiak magukénak vallják.

Ehrlinger János: A soproni Pihenő-kereszt.
Liszt Ferenc Múzeum.

Az egykorú folyóiratokban lappangó híradások alapján először róla a Szendrey-Szentiványi Magyar Képzőművészek Lexikonja c. műve adott az irodalomban hírt (1915. 426—427. lap). Ezek szerint születési és halálozási éve és helye ismeretlen, a 19. század első felében élt, „alighanem” Bécsben tanult, inkább tájképfestő lett volna, de főleg képek restaurálásával foglalkozott, így dolgozott a következő nemesi családoknál: Erdődy, Esterházy, Haller, Nyáry, Pálffy, Zichy és Hellensbach. 1845-ben a Honderű ebéli munkáját így jellemzi: „A hangya és méhe szorgalmát fölülmuló kicsinyes, ugyszólván mikroszkopiai műfogásokhoz folyamoda munkájában, míg sikerült a képet új életre visszahívnia.” A pesti

1958-ban az odaváló képtár igen szépen kiállított ismertetőjében (Anna Petrova: Umenie Bratislavy 1800—1840) ezt a pársort olvashatjuk róla: „Akadémiai festő, rajztanár. Pozsonyban működött a 19. század második negyedében. 1846-ban Pestre költözött. A bécsi Akadémia tanítványa volt, sokoldalú működést fejtett ki; arcképeken, oltárképeken kívül életképeket és céhzászlókat festett és restaurált régi képeket. Meghalt 1848-ban.”

Mint kitetszik, a soproni működésről egyik forrás sem ír. A lexikon még nem tudhatott róla, a katalógus írója pedig a helytörténeti adatok elszigetelt közlése folytán nem vett róla tudomást. Ugyanis Verbényi László a SSZ 1938-as évfolyamában ezzel a címmel „Ehrlinger János

magánrajziskolája Sopronban (1817)" beiktatta a festő nevét a helyi művészet-történetbe, elmondván, hogy Ehrlinger 1817-ben kérvényt intézett a városi tanácshoz, hogy saját költségén szabadkézi rajziskolát nyithasson műkedvelők számára. A tanács kiküldötte aztán megtudta a festőtől, hogy akadémiát végzett, de bizonyítványa nincsen,¹ idősebbekre gondol, akik koruk miatt nem akarnak nyil-

Ehrlinger János:
Színlaposztó a Várkerületen.
Sopron, Liszt Ferenc Múzeum.

vánosan tanulni, vagy nincs idejük hétköznapi gyakorlásra. A rajziskola meg is nyílt, és amikor Ehrlinger Bécsújhelyre pályázott, Sopron városa adott is rajztanítói működéséről tanúsítványt, de nem járt sikerrel a pályázat, Ehrlinger 1821-ben Sopronban van még, és a városi rajziskola tanítói állását pályázza meg (261—2. lap). Verbényi egy további cikkében, szintén az SSz hasábjain (1939. 117. lap. A soproni rajziskola története) a pályázat sorsáról is értesít. A város harmadmagával első helyen terjesztette fel a helytartótanácshoz Ehrlingert, hol is ügyes kezűnek találták, fő-

leg alakok lerajzolásában, de építészeti rajzai nem mutattak nagyobb gyakorlatra. Így elesett az állástól. További sorsára nézve Verbényi helyesen következtet, hogy rajziskoláját még egy ideig fenntartotta.

A Verbényi így megadta életrajzi keretet kellett tehát most már munkákkal kitölteni, így egypár eddig figyelemre nem méltatott kép egyszerűben jelentőséget kapott. A múzeumban volt egy kis soproni látkép, vízfestéssel kitöltött tollrajz Sopronról, a várost a Schönherr malom tájékaról vette fel; nyilván kórajzot akart a festő ennek alapján készíteni, de nagyobb méretű sokszorosításra nem került a sor, egy példányát Holl Jenő birtokolja ma is, míg a rajzot a SSz közölte (1955. 58. lap). E korban vidéki festőnél ritka érdeklődés mutatkozik Ehrlingernek egy másik vízfestéses rajzán a soproni múzeum képei közt: az öreg, ütött-kopott színlaposztót ábrázolja, amint a Várkerületen baktat. Évszáma ugyan elmosódott, de 1819-esnek olvassuk, a színlapon olvasható Mohrin című darab megnevezése is erre vall, mert ez évben adták először Sopronban.² Vidéken is előkerült egy Ehrlinger kép; a jobaházi templomban kis Szent család olajfestménye van 1846-ból. Megyei vonatkozású kép volt az Esterházy Pál nádort ábrázoló másolat, amelyet a lexikon szerint maga a festő ajándékozott a Nemzeti Múzeumnak. Ezek az adatok a Verbényi közlések nyomán szintén a SSz 1938-as évfolyamában jelentek meg (317. lap). Kiegészítendő ezek még a következőkkel: a Pannónia c. pozsonyi újság szerint 1844-ben a festő két képet küldött Pannónhalmára, egy feszületet és Szt. Benedek képét és ekkor restaurálta a Hellenbach család régi képeit. Műkereskedésben pedig feltűnt egy 1830-ból való kórajza ezzel a címmel: „Das Bürger Spital in der königl. Krönungsstadt Pressburg.”

A második világháború után a soproni múzeum egy újabb Ehrlinger munkával gyarapodott. Ugyanis Scholz János, lelkes múzeumbarát Amerikában egy 1820—25-ös bejegyzéseket tartalmazó díszes soproni emlékkönyvet fedezett fel.

1. Az 1818-as tanácsjegyzőkönyv szerint bemutatott az akadémiától bizonyítványt ügyességéről a festészet és egyéb művészeti ágak terén. 3106. számú végzés.

2. Margor Ferenc 25 évig volt színlaphordó, mikor 1820-ban rágalmak miatt elvesztette állását. A városi tanácsot kérte, hogy segítsék vissza. Tanácsjegyzőkönyv 1820. 229. végzés.

megszerezte és a soproni múzeumnak ajándékozta. A bejegyzések többnyire katonatisztekől és előkelő soproniaktól származnak (többek között Benedek Lajos, a későbbi híres hadvezér is írt bele), itt kapott helyet Ehrlinger ceruzarajza a soproni Pihenő keresztéről, amelynek ez az első ábrázolása a soproni képzőművészetben, egyúttal az első megörökítése is.

Úgy látszik, Ehrlinger e magasabb körökben otthonos lett és birtokukban levő festményekkel is megismerkedett, vásárolt is, így sikerült neki egy mesterműhöz jutnia, amelyet nyilván megtisztított és megtalálta annak jelzését, amely szerint a 17. század nagy francia tájképfestőjének, Claude Lorrainnek (1600–82) egy tájképét fedezte fel. Meghirdette a Pressburger Zeitungban (1819. 433. lap), hogy 400 aranyért kapható aranyozott rá mástul, mérete kb. 55×47,5 cm. A hirdetés így hangzott: „In... Oedenburg ist ein Original—Gemaelde Landschaft, mit des berühmten Künstlers Namen gezieret, von Claude, Gellée, genannt Lorrain, 22 Zoll hoch und 19 Zoll breit, in einer goldenen Rahme gut erhalten, um den Preis pr. 400 Stück Dukaten zu verkaufen. Genaue Kenner und Kaeufer haben sich bey dem Zeichenmeister Jo-

hann Ehrlinger in Oedenburg zu erkundigen.”

De úgy látszik, egész képgyűjteményre rendelkezett Ehrlinger és azokat a Pressburger Zeitung 1822-es évfolyamában meghirdetve (233. lap) metszetekkel, rajzokkal és más műtárgyakkal április elsején és másodikán Sopronban árverésre bocsátotta. A városi rajztanári állást mással töltötték be, 1819-ben tervezetet készített a Tűztoronyra alkalmazandó freskóra, ezt sem fogadták el,³ vándor vére tovább űzte Sopronból. Képeivel együtt eladásra kínálta iskolájának berendezését is, nem árverésre, abból naponta lehetett vásárolni. A hirdetés szerint meglehetősen nagyvonalú iskola volt, mert 40 személyre szolgáló ülő berendezést kínál megvételre, 400 kézi rajzot, részben a technika teréről, részben szabadkézi rajzokat. 1822-vel tehát elköltözött Sopronból. Nyilván Pozsonyba. Ha sikerült eladnia helyben a berendezést, akkor ott újból fészket vert. Ismerjük a Pressburger Zeitungból hirdetését 1825-ről, mely szerint ez év november elsején újból megnyitja rajziskoláját a belvárosi Lőrinc kapunál a Halzel-házban. Havi tandíj, napi egy órát számítva 2 Ft.

Csatkai Endre

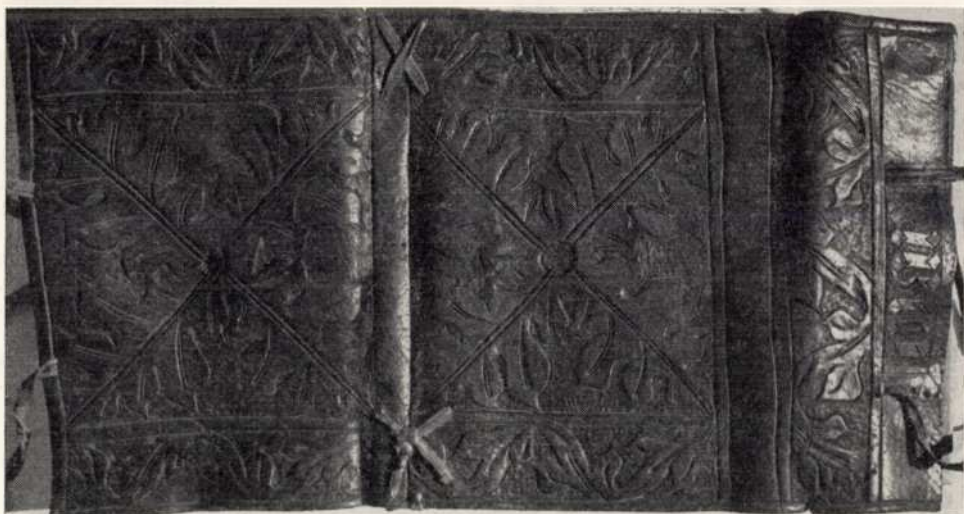
Középkori pálos templom és kolostor romjai
Sopronkertesén (Baumgarten)

3. Tanácsjegyzőkönyv. 1819. 2601. sz. végzés.

A soproni metszett kötéstábla

A magyar kötésművészet jelentős emléke ez a kötés, amely egy XVI. sz. eleji városi könyvet foglal magában. Mivel ezen kívül mindössze két magyarországi metszett kötéstábla ismeretes, azt mondhatjuk talán, hogy ez a kötés a Soproni Állami Levéltár legnevezetesebb kincsei

számával felmetszik a körvonalat. Az alapot általában poncolják, vagyis tűszerű szerszámok sűrű egymasmellé ütögetésével díszítik. A poncoló szerszám végébe legtöbbször apró körök és pontocskák vannak vésvé. A metszés és poncolás „hídeg eljárás”, a szerszámot nem melegí-

„Bürgerbuechl”. Sopron. Állami Levéltár.

közé tartozik. Jelenleg az Iparművészeti Múzeum könyvművészeti kiállításán szerepel, és hirdeti a soproni mesterek kiválóságát és sokoldalúságát.

Mestereket mondunk és nem könyvkötőket, mert bár a soproni könyvkötők igen kiválóak, de a bőr metszés tudománya külön iparág volt és külön művészet. A könyvkötő igazi eszköze a bélyegző, vagyis az olyan fém szerszám, amelynek végébe vésik a mintát és azt a szerszám felmelegítése után nyomják a bőrfelületbe. Bár a sokféle bélyegző variálásával eléri azt, hogy minden kötéstábla más és más, a bélyegzés maga mégis bizonyos értelemben sokszorosító eljárás. Természetesen, hogy ennél az általánosan elterjedt technikánál sokkal ritkább a metszés, amellyel mindig egyedi alkotást hoznak létre.

A metszésnél a mintát kirajzolják a bőr felületén. majd éles késszerű szer-

űvel végzik a díszítés munkáját. A metszett díszű bőrmunka ritkábban sík-szerű, gyakoribb, hogy plasztikus-, néha relief-szerű hatása van.

A kötésekön kívül így díszítettek tokokat, ládikákat és egyéb bőrtárgyakat. A metszett díszű bőrmunkákon ember- és állatalakokkal találkozunk, de leggyakrabban ornamentális, virágos, leveles minták borítják a felületet.

Ez a technika a VII. sz. óta ismert, virágkora azonban a XIV—XV. sz. Használata elsősorban Németországra jellemző, központja Dél-Németország, mindekelelt Bamberg és Nürnberg. Természetesen Észak- és Kelet-Németországban is elterjedt, sőt Ausztriában, Csehországban és Magyarországon is találkozunk szép példáival. Feljegyezte a német szakirodalom, hogy Németországban számos héber kéziratot borított metszett díszű kö-

téstábla. Egy héber mestert név szerint ismerünk, ez az Ulmból való Meir Jaffe, aki 1468-ban Nürnbergben egy városi könyvet kötött és díszített.

A metszett díszű kötések hazájukban is ritkák és sokra becsültek. De saját korukban is értékelték ezt a fáradságos technikát, a kötéseknek jobbára csak az előlapját díszítették ily módon, míg a hátlapot bélyegzős díszekkel látták el.

nünk, hogy a bőr anyaga maga is mutatja a kötés magyarországi eredetét. A hátsó tábla a könyvtestre hajlik és két szalaggal kötődik az elülső táblához. Elő- és hátlapján lent és fent hullámvonalú leveles inda fut vízszintes irányban. Az így keletkező négyzetes tükörfelületet karéjos, négylevelű díszítmény tölti ki. A sarkokból kiinduló, két egymást metsző diagonális alkotja a levelek fő erezetét,

Írásszalag a „Bürgerbuech”-ről (2,3×8,3)

A magyarországi emlékek között csupán két metszett kötést tartott számon a régebbi szakirodalom. Mindkettőről megállapítható, hogy pozsonyi munka. Az egyik jelenleg budapesti magántulajdonban van, és azonos azzal, amit Hunyadi József 1937-ben még úgy ismertetett, mint Kraus bécsi antiquárius tulajdonát. Hála gyűjtőink ügyszeretetének és anyagismeretének, a kötés az 1940-es években Magyarországra került. A másik, az ún. „pozsonyi kodex” a pozsonyi kaptalan könyvtárából való és az 1882-es könyvkiállításon szerepelt.

A pozsonyi kötések folio méretűek, csak az előlapjuk metszett díszű, és mindkettőn finom rajzú figurális ábrázolással találkozunk.

Egészen más jellegű a soproni kötés. Ez negyedréte alakú, anyaga durva, béleletlen marhabőr, díszítése ornamentális, leveles minta és felirat. Ez a dísz az egész felületet beborítja. — Meg kell jegyez-

anyelhez kétoldalt — a karéjoknak megfelelően — oldal-erek csatlakoznak. A négy levél középpütt kis körben találkozik.

A hátsó táblának a könyvtestre boruló részén ugyancsak leveles inda fut végig, függélyes irányban. Az alatta lévő sávban ugyancsak függélyes irányban írásszalag látható. A metszett díszítés alapja poncolt.

A kötés-dísz stílusa, mint már rámutattunk, távol áll a pozsonyi kötésektől, talán inkább az 1500 körül Ulm-ban készült kötések stílusával hozható kapcsolatba.

A kötéstáblát a gerinc alsó és felső részén 2—2 kereszt-alakban elhelyezett szíjpánt erősíti a könyvtesthez. Ugyanakkor a gerinc alsó, felső és középső részén jól látható az eredeti fűzés nyoma. Gondolhatnánk arra, hogy másodlagosan használták fel a kötéstáblát, azonban mintahogy a kézirat és a kötés egyaránt

a XVI. sz. lelegejéről való, valószínűbb, hogy a később kilazult könyvtestet helyezték vissza ilyen hozzá nem értő módon.

Azt mondtuk, hogy ez a metszett díszű kötés a soproni levéltár kincsei közé tartozik, azonban rá kell mutatnunk arra is, hogy ez a rendkívül gazdag levéltár még számos kötés-ritkaságot őriz.

A városi könyveket helyi mesterek kötötték, így a levéltári kötetek — a bennük lévő írott szöveg történeti jelentőségén túl — egy-egy vidék könyvkötőinek munkásságát is megőrizték a számunkra. A mohácsi vész és az azt követő háborús századok alatt megsemmisültek vagy szétszóródtak a magyarországi emlékek. Városi kötések — mint más emlékek is — csakis a védettebb peremvidékeken, így

elsősorban az egykori Észak- és Nyugat-Magyarországon maradtak fent. A mai Magyarország területén Sopron az egyetlen város, ahol a levéltárban a XV—XVI. sz. fordulójától töretlenül végigkövethető a hiteles kötés-emlékek sora.

A soproni kötések oly magas színvonalúak, hogy méltó helyet foglalnak el a magyar kötetéstörténetben, de az egyetemes európai fejlődés szemszögéből nézve is kitűnnek jó technikai kivitelükkel és egyéni hangú stílus-változataikkal.

Ismerjük a soproni könyvkötők nevét a XVI. sz. óta. Ez szintén nagy ritkaság Magyarországon. Sajnálatos azonban, hogy e kiváló mesterek magas művészi színvonalú kötéseit ismeretlenül, kellő megbecsülés nélkül bújnak meg a levéltár polcain.

B. Koroknay Éva

Thirring centenáris megemlékezések

Thirring Gusztáv, az európai hírvélelmezés statisztikus 100 évvel ezelőtt született Sopronban, azaz 1861. december 25-én. A budapesti, szegedi és pécsi egyetem jogtudományi karainak statisztikai tanszékei ebből az alkalomból bensőséges ünnepséget rendeztek együttesen Budapesten. Az emlékünnepet az Egyetem téri központi épület első emeletén levő statisztikai tanszék háromablakos előadó termében tartották, amelynek egyik fala mellé három tárlóban kiállították Thirring legnevezetesebb munkáit. A középső tárló fölé a tudós felnagyított fényképét akasztották. Mintegy 70-en jelentek meg, olyanok is, akik Thirringet csak munkáiból ismerték. Az emlékülést Kovácsics József docens nyitotta meg, utalva arra, hogy Thirring éppen a budapesti Tudományegyetemen kezdte ragyogó pályafutását, mint tanársegéd, majd ott volt egyetemi magántanár, végül egyetemi rendkívüli tanár címet is kapott. Az emlékbeszédet Horváth Róbert, a szegedi egyetemen a statisztikai tanszék vezetője mondta. Tartalmas, színvonalas, mindenre kiterjedő is-

mertetése volt Thirring tudományos működésének anélkül, hogy egyoldalú dicsőítménnyé vált volna. Az egyszerűségében is nagyvonalú emlékünnep Kovácsics József szavaival zárult, mire a közönség megtekintette az érdekes kiállítást, amelyből a soproni művek sem hiányoztak. Ez a kis kiállítás mintegy kiegészítette Horváth professzor előadását, aki Thirringnek főleg a statisztika, a demográfia és a történeti statisztika terén kifejtett működéséről szólt.

A budapesti Eötvös Loránd Egyetem állam és jogtudományi kara ezenfelül 33 lapos füzetben kiadta Thirring munkáinak jegyzékét, persze a kisebb közleményeket elhagyva. A címlapot arckép díszíti. Ezzel a kiadvánnyal a tanszék valóban maradandó emléket állított Sopron nagyjának.

Még meg kell jegyeznünk, hogy a soproni Liszt Ferenc Múzeum, továbbá a Járasi könyvtár is Sopronra vonatkozó Thirring-művekkel kisebb külön-kiállítást rendezett.

PJ.

Korai Schubert-előadások Sopronban

A Fővárosi Könyvtár Schubert Ferenc halálának 100. évfordulójára 1928-ban értékes füzetet adott ki, amelynek első részében „Schubert és a magyarok” címmel gazdag bibliográfiai adatsorolás után összeállítást találunk Schubert műveinek magyarországi előadásáról a halálát követő 50 esztendőben, azaz 1828—1878-ig. Ezek szerint 1833-ban került volna nálunk nyilvános előadásra első ízben Schubert szerzemény. A 17. helyen áll Sopron, egyébként a vidéken első: 1839. november 15-ével, mikor is Kern Janka, csodagyerek Liszt átíratában játszotta Schubert Esti dalát.

Ezzel szemben az 1829-ben alapított Zeneegyesület sokkal korábban, a fővárost is megelőzően műsorára tűzte Schubertnek több darabját, és így városunké az országban az elsőség, Schubert nagyságának felismerését illetően. Az adatok a Soproni Állami Levéltárban őrzött műsorok szerint a következők:

Az egyesület legelső hangversenye 1829. június 16-án zajlott le; ez alkalommal Amthor katonakermester¹ klárinet-ten Schubertnek erre a hangszerre írt koncert-polonaise-ét adta elő. Ugyanez év augusztus 22-én Schubert egyik legismertebb dalát, a Vándort énekli valaki; sajnos, a műsor nem tünteti fel a nevét. 1830. augusztus 11-én az egyesületi énekkar a korai időszak egyik nagy sikerével áll ki, Schubert egyik kardalát adják elő ezzel a címmel „Isten a viharban.” Ezt a darabot megismétlik 1834. február 28-án és 1836. december 30-án. 1832. november 28-án a vadászok és vadász nők kardalát mutatják be. 1834. január 24-én pedig vokálnégyes a Falucska című dalt énekli.

Ezek szerint az eddigi adatokkal ellentétben Sopron zenei életében már 1829-től fogva elfoglalta Schubert az öt megillető helyet, mégpedig nem éppen szórványosan.

Cs. E.

Vilmos bádeni őrgróf Sopronról és Kismartonról 1809-ben

A bádeni hercegség 1809-ben Napóleon szövetségeseiként az asperni csatában is részt vett. Vilmos bádeni őrgróf, a bádeni herceg ifjabb fia, Massena francia marsall mellett volt adjutáns. Az asperni csatát követő fegyverszünet ideje alatt Vilmos bádeni őrgróf Bécsben tartózkodott, ahonnan Rosenfels Károly — Vilmos bádeni ezredessel és báró Andlau — Birseck Konrád bádeni belügyminiszterrel kirándulásokat tett. E kirándulások közt volt a soproni és kismartoni is, melyekről naplójában, mely „Denkwürdigkeiten des Markgrafen Wilhelm von Baden” címmel Heidelbergben 1906-ban nyomtatásban jelent meg, a következőkben emlékezett meg:

„A legérdekesebb kis kirándulás volt az, melyet szept. 15-én Pozsonyba, Nezsíderre, Eszterházára és Sopronba tettünk. Sopronban egy kávéház biliárdasztalán aludtam, mert másutt nem volt szállás kapható. Kismartonban láttuk hg. Esterházy kastélyát. A kastély diszorségének egyenruhája a bádeni csapatok 20 év előtti egyenruhájával volt azonos. Mondták, hogy Esterházy hg. az egyenruha mintáját annak idején Karlsruheból hozatta. A színházban, melynek második emeletén akár kocsizni is lehetett, mutatták azt a széket, melyen Mozart¹ az operát vezényelte.”

F. E.

1. Amthor zenét is szerzett. Thier László gyűjteményében két kézirat is van. Deutsche für Piano Forte, gewidmet den Piquenichen Oedenburgs 1815 vom Kapellmeister des 3. Kürassier Regiment Herzog Albert. Deutsche füd den Oedenburger Piquenique Saal zu Fasching 1816.

1. Természetesen nem Mozart, hanem Haydn.

Botanizáló és népdalgyűjtő soproni diákság

Az iskolák történetéről szóló munkák nagy általánosságban beérik azzal, hogy elmondják az épület történetét, a régebbi tanmeneteket; az intézet neves növendékeiről és tanáiról is beszámolnak. Forrásuk többnyire csak az iskolai irattár. Néha azonban egyéb forrásokból is érdekes adatok kerülhetnek ki. Így po. egy kis közlemény a Magyar Kurír 1794-ik évfolyamának 750. lapján (49. szám) júniusban a következőket írja: „Tegnap u. m. Pünkösöd havának 16dikán, reggeli hat és hét óra közt, szép rendel az itt való ifjúság, a Tiszt. Professor, és egygy Török nevezetű Apatikárius uraknak vezérlése alatt, Sopron körül levő erdőbe mentünk botanisálni, avagy füvelni, a hól sok jó és szép füveknek esméretére, s természeti valóságának és hasznainak tudására jutottunk. Őszve jártuk továbbá a köszén bányát is, és annak minden üregeit, melly bámulásra méltó temérdek szénnel bővölködik. Hasznos tapasztalásaink után, midőn a nap is alkonyodott volna, szép rendel, s egész meg elégedéssel haza mentünk.”

Itt természetesen a mai Berzsényi Gimnázium elődjéről, a líceumról van szó, mert a második gimnázium akko-

riban csak vegetált, a jezsuiták elhagyták Sopront, a bencések még nem költöztek ide. Az iskolához közel álló személyek között volt kitűnő botanikus, így érthető a természet iránt való érdeklődés magában az intézetben is, amely a későbbiek folyamán is több neves botanikust nevelt, mint po. Szontagh Miklóst vagy Gombocz Endrét. Az iskolában ébren volt állandóan a költészet iránt való érdeklődés is. Ennek egyik megnyilatkozása az, hogy mikor 1870-ben megalakult az iskolában a Zenetársulat nevű önképzőkör, a figyelem a magyar népdalok felé is fordult. Erre nézve a Zenészet Lapok 1871-72-es évfolyamában olvasható közlemény: „Múlt tanévben megkezdett népdalgyűjteményünk mintegy 100 dallal bír. Szóba jött már ezek elküldése a Kisfaludy társaságnak, melynek jótékony működése legújabbban a magyar népdalok s dallamokra is kiterjed.” Kár, hogy az idők folyamán el-lankadt a gyűjtés és az addig összegyűlt anyag is elkallódott. Azóta sem akadt sem egyéni gyűjtő, sem testület, amely rendszeresen összeszedte volna a hajdani Sopron megye népdalait.

Cs. E.

Rákóczi u. 9. Ebben a házban üdült Petőfi, diákbarátai körében

Krudy Kálmán körözése a soproni rendőrségi lapban

Krudy Kálmánról van szó, akiől Mikszáth: Krudy Kálmán csínytevései címmel novellát írt. Ebben így írja le: „Szép nyulánk legény volt ez a Krudy, nem volt annyira sötét, hogy ki ne lehetett volna venni hosszukás lelkes arcának finom vonalait, kis kunkorodott bajszát s kemény tűzű szemeit.” Valmivel odább öltözékéről írja: „urias a Krudy külseje, elegáns fekete kabátot viselt és szürke nadrágot, a köpenye is szürke volt, kerek, palástszerű, az akkori legújabb divat, vörös zsinórral hátul, melyről bujt légett le”.

Nem számítva azt, hogy a betyáréletre éppen nem alkalmas viseletbe öltözteti Mikszáth a hőst, a korabeli személyleírások nem éppen egyeznek az írói képzelet kialakította figurával. 1850-től fogva a hivatalos Magyar Hírlapban többször olvassuk a körözését, amely szerint öltözéke betyáros, termete közép-szerű. Egyébként a Duna és Tisza között bujkált, elfogása után a pesti börtönből megszökött, majd 1851-ben elfogták, elszökött, ismét elfogták, besorozták katonának.¹ De a gyönyöveget sem von-

zotta, miről is a soproni cs. kir. rendőrigazgatóságtól kiadott Hirdetések 1853. december 13-i száma értesít:

„Krudy Kálmán szökevény. A pestbudai kerületi parancsnokságnak f. hó 3-án kelt 9092. sz. értesítménye folytán Krudy Kálmán, főherceg Esztei Ferencz Ferdinánd nevét viselő cs. kir. 32. sz. gy. sorszambeli közlegény az esztergomi katonai laktanyából megszökött. Ez nőgrádmegyeyi szécsény-kovácsi szül. 27 éves kath. nőtlen, mesterség nélkül, közép-termetű, barna arcú, széles homlokú, hosszas orrú, fekete hajú, barna bajszú és szakáltalan. Feltalálás esetén a legközelebbi cs. kir. katonai hatósághoz kísértetni kéretik.”

Mikszáth gáncs-nélküli lovagnak festi Krudyt, akit azonban mikor 1861-ben a Vasárnapi Újság újból való elfogatásáról ad jelentést, rablónak nevezi, ámbar ebben az időben szökött katonák iránt bátran kifejezhette a rokonszenvét. Még 1861-ben szökési kísérlet közben Balasagyarmaton agyonlőtték a későbbi novella hőst.

Cs. E.

A hajdani MÁV (Déli) pályaudvar

¹ Krudy Kálmánra vonatkozó körözéseket buzgalommal gyűjtöttem, de később értesültem róla, hogy Király István Mikszáth kritikai kiadásának 11. kötetében elvégezte, csupán a soproni adat volt eddig ismeretlen (Komlovsky Tibor közlése).

A Liszt Ferenc Múzeum működése az 1960. esztendőben

A Liszt Ferenc Múzeum működése 1960-ban zökkenésektől mentő volt. Legnagyobb eseménye a Lásbas-ház átrendezése. Az 1956-ban megnyílt kisipartörténeti részleg új állandó kiállítása 1960. augusztus 20-án nyitott kaput, ezúttal a soproni ruházati ipar történetét mutatta be az új rendezés, sorra kerültek a szabó, posztó, takács, lábbelikészítő, parókás, fésűs stb. ipar emlékei, számos új anyag korszerű rendezésben mutatkozott be, ehhez járult még két teljes műhely (posztós, zsinóros). A régi házban a helytörténeti kiállításon csak kisebb változások estek, mint pl. az Új utcai zsinagóga mellett alakult zsidó emlékszoba kiegészítésére a múzeum anyaga odakerült, az így felszabadult tárlót a soproni orvosok és gyógyszertárak emlékei töltik meg. A régi házban tovább folytak az ún. külön kiállítások. Április 4-re a Felszabadult Sopron 15 éve címen főleg a Tanács szép eredményeit lehetett látni. Másodiknak Széchenyi halálának 100. évfordulóján állította ki a múzeum a maga Széchenyire vonatkozó értékes tárgyait. A megnyitót egybeesett a Történelmi Társulat soproni vándorgyűlésével, amelyet Széchenyi tiszteletére rendeztek. A harmadik kiállítás az esztendő nevezetesebb évfordulóit szemléltette (Mikszáth, Tolsztoj, Erkel, Csehov stb.). A következő kiállítás, 1947 óta a 75., a soproni régebbi festőnők munkásságáról számolt be. Végül október elején a soproni munkás-színjátás 15 évét vitte a közönség elé. A múzeumi dolgozók illetén való igyekezete nem maradt a dolgozók részéről viszonzás nélkül. Míg 1959-ben a látogatók száma

20 764 volt, addig 1960-ban majdnem 13 0/0-os volt a növekedés, azaz 23 452. Használó növekedést mutat a két év összehasonlításakor a tárlatvezetések száma is: 1959-ben 221, 1960-ban pedig 274.

A régészet terén — hála jól kiépített hálózatunknak — legtöbbször idejében érkezik a jelentős lelet felbukkanásáról. Számos egyéb eredmény mellett jelentősebbek voltak a soproni Fabricius-ház pincéjében római épület nyomainak feltárása, Pinnyén egy igen szép Ceres fogadalmi kő (SSz, 1961. 356. lap), Osliban kelta sírok, Szakonyban korabronzkori temető, Ivánban korabronzkori sírok és kelta házak (SSz, 1961. 247—50), Peresztegen római falak. Múzeumunk számára Hegykőn igen jelentős leletekkel folytatott ásatást Bóna István kandidátus (SSz, 1960. 133—37).

A múzeum régésze 39 napot töltött leletmentéssel, a gyarapodás 90 darab. A néprajz terén mind a kisipar, mind a gazdálkodás múltjának emlékei voltak a gyűjtés elsőrangú tárgyai, a gyarapodás 255 darab. Ebből kisipari (köteles, kefekötő, cukorkakészítő, posztós, posztónyíró) 80, gazdálkodásra vonatkozó tárgy 23 darab. A viselet köréből Sopronban és Kapuvárt a szerzemény 152 darab.

Iparművészeti tárgy részben vétel, részben ajándék útján csak négy került a múzeumba, köztük egy igen szép rubin pohár. A képzőművészeti anyag 22 darabbal gyarapodott, köztük vétel útján Pálmay soproni festőnek egy szép leányarcképe (SSz, 1958. 76. lap), örökség révén jutott a múzeum egy Steinacker képhez, két állítólagos Pálmayhoz, a festőnő

kiállítás alkalmával Autheried Kamilné, Hernfeld Mária egy-egy művét ajándékozta, Becht Rezső pedig a korán elhunyt Billitz Margitnak 8 soproni vízfestményét. A helytörténeti anyag csak kisebb darabokkal szaporodott, amilyenek régi fegyverek, meg egy kávéházi felszerelésből származó tárgyak.

A kéziratok közt értékes gyarapodás Wohlmann soproni kántor kaligrafikus, színes születési bizonyítványa, 1742-ből, ezt már soproni alkalmazása idején kapta a szülővárosából. (1742). Liszt Ferenc egy sk. levelét is megszerezte a múzeum 1869-ből.

A szakkönyvtár gyarapodásánál meg

kell emlékeznünk Weinberger G. Adolf hagyományáról, aki képzőművészek önéletrajzát gyűjtötte egyéb szakkönyvek mellett, végrendeletileg 333 darab könyvet örökölt tőle a múzeum. A könyvek száma 1960 végén 5871 volt. A tudományos dolgozók az év folyamán Sopronban és Budapesten, valamint a győri rádióban 29 tudományos vagy ismeretterjesztő előadással szerepeltek, megjelent cikkeik száma 23.

A múzeumban zenetörténeti és művészettörténeti szakkör is működött, hallgatói 15 városi sétán és lemezközvetítésen vettek részt.

A múzeum vezetősége

A Központi Bányászati Múzeum 1960. (harmadik) évi beszámolója

Múzeumunk fennállásának harmadik esztendejében tovább folytattuk a már előző két évben kialakított munkánkat.

Ez mindenekelőtt gyűjteményünk gyarapítására, további rendszerezésére és fejlesztésére szorítkozott. Az anyag gyűjtésével párhuzamosan végeztük annak feldolgozását, nyilvántartását és a szaklapokban való publikálását.

Tovább mélyítettük külföldi és hazai kapcsolatainkat, még inkább kiszélesítettük a bányákkal s azok dolgozóival fennálló szoros összeköttetésünket. Ennek során állandó tanáccsal és felvilágosítással szolgáltunk a dolgozóknak, kutatóknak, hazai és külföldi tudományos intézeteknek, mindenekelőtt azonban a múzeum látogatóinak. Ez irányú munkánkkal kapcsolatban mindinkább beigazolva látuk múzeumunk egyre növekvő jelentőségét s mindazt, amit annak alapításával eredetileg céloztunk. Üzemeink, bányáink s azok műszaki dolgozói rendszeresen keresték meg múzeumunkat minden technikátörténeti kérdésben, s számos bányának szolgáltunk adatokkal a bányatelepeinken összel megindult kötelező munkásakadémiai előadásokhoz.

Ami a múzeum látogatottságát illeti, ez évben — mint az előző években — sem a látogatók számával, hanem azzal mértük, hogy múzeumunkat, mint szakmúzeumot elsősorban hazai és külföldi szakemberek és bányáink dolgozói keresték

fel, nem szólva a nagy számban jelentkező iskolákról, kollégiumokról, főiskolákról és egyetemekről.

A tárgyi év folyamán múzeumunk egyébként egy 92 m² alapterületű csarnokkal bővült, az épület egykori istállóinak és garázsának átalakításával. Ugyanakkor kialakítottuk az épülethez tartozó ún. Haydn-Bástyakertet, rendezvényeink számára. Az új csarnokban az eddig raktáron tárolt, igen becses, nagy gépegységeinket állítottuk ki, melyek eddig hozzáférhetetlenek voltak.

Mint az előzőekben közöltük, ez évben is tovább gazdagítottuk gyűjteményünk anyagát, s leltárunk 253 darabbal szaporodott. Új szerzeményeink nagyrészt tárgyi emlékek, gépek, szerszámok és könyvek.

Múzeumunk az év folyamán, mégpedig nov. 27-én külön bányászgyerek rajzkiállítását rendezett. A kiállított rajzokat Freibergbe küldtük az ottani 1961. évi nemzetközi bányászgyerek rajzkiállításra. Soproni külön kiállításunkat 1872 személy kereste fel. A 114 kiállított rajzot Freibergbe küldés előtt hat szaktanárból álló bizottsággal bíraltattuk felül, s a legjobb tíz rajz készítőjét 200—200 Ft-tal jutalmaztuk.

Múzeumi munkánkat az eddig kialakítottak nyomán folytatjuk tovább.

Faller Jenő

(Folytatjuk.)

MEGEMLEKEZÉSEK

Kövesi Antal (1876—1961)

Elhunyt a magyar bánya-, kohó- és erdőmérnöknevelés szolgálatában eltöltött fél évszázad után nyugalomba vonult *Kövesi Antal* egyetemi tanár, Sopron társadalmi életének 1919 óta ismert és becsült tagja.

A Pest megyei Tápíóságon született 1876. augusztus 31-én. Atyja kisbirtokos és bérlő, de tönkremegy és Budapesten vállal állást, hogy öt gyermekét taníttathassa. Antal, a gyermekek közt a legfiatalabb, a budapesti I. kerületi reáliskolában tesz jeles érettségi vizsgát és 1894 őszén beiratkozik a Kir. József-műegyetem gépész-

mérnöki karára. A műegyetem ekkor már úgy kinőtte az alig egy évtizede elkészült Múzeum körüti új otthonát, hogy a szomszédos bérházakban is helyiségeket kell bérelnie az oktatáshoz. A rohamos fejlődés kora ez, az iskola alig tud lépést tartani a technika fejlődésével. A gépészmérnöki karon ekkor a mechanikát *Réthy Mór*, a mechanikai technológiát *Rejtő Sándor*, a gépszerkezettant *Asbóth Emil*, az elektrotechnikát *Zipernovský Károly* tanítja, mind kiváló professzor és tudós. Ebben a környezetben szerez *Kövesi Antal* 1898-ban kitűnő gépészmérnöki oklevelet. A budapesti utászászlóaljnál töltött önkéntesi év után, a Ganz-gyárban kezdi üzemi szolgálatát, majd helyettes üzemfőnök a Magyar Belga Fémárugyárban. *Herrmann Emil*,

a selmecbányai Bányászati és Erdészeti Akadémia nagynevű professzora innen hívja maga mellé a fiatal mérnököt a gépészeti tanszékre, amelyen 1901. január 1-től tanársegéd lesz, 1903-tól pedig adjunktus. A fiatal ember úgy megfelel a képességeibe helyezett bizalomnak, hogy 1906. május 17-én rendkívüli tanárként a közben akadémiából Bányászati és Erdészeti Főiskolává szervezett főiskola mechanikai tanszékének élére helyezik, ahol 1907. május 1-től, alig harminc éves fővel már rendes tanár. A mechanikai tanszéket 1947-ig vezeti, közben a főiskola 1919-ben Sopronba költözik és 1934-ben a József Nándor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, kohó- és erdőmérnöki Karává alakul. Hetvenedik évét elérve, 1947-ben nyugalomba vonul, de mivel az országépítés szüksége úgy hozza magával, és ő szívvel-lélekkel teszi, tovább tanít egészen 1951-ig, hetvenötödik életévéig.

Mint tanár, pályáját hivatásnak tekinti és csak annak él. Mestere a világos, tiszta, nyugodt előadásnak. Hallgatóival szemben igényes, szigorú, de igazságos. Tanári működése alatt négy tankönyvet ír, az általa oktatott minden tárgykörből egyet-egyet, azokban az időkben, amikor még ritka holló a tankönyv a műszaki egyetemeken. Ezek a tankönyvek, melyekből generációk tanulnak, az *Erdészeti géptan* (1907), a *Grafosztatika és vasszerkezetek* (1910), a *Szilárdságtan* (1927, 2. kiadása 1951) és a *Hidraulika* (1946).

Mint tudományának művelője annak a soproni műegyetemi tanári karnak tagja, amelynek tudományos és kutató működéséről, az 1936. évi magyar felsőoktatási kongresszus tanulságait összegezve, így ír a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye: „Úgy látszik, az a csend és elvonultság, ami a tudományos kutató munka egyik feltétele, különösen kedvez a Sopronban elhelyezett bánya-, kohó- és erdőmérnöki karnak, mert az ő tevékenységük látszik a legintenzívebbnek.” *Kövesi Antal* jelentősebb kutatási eredményeit 25 tanulmányban közli a hazai és külföldi folyóiratokban. Tanulmányát a rácsos és öntőde darukról a Magyar Mérnök és Építész Egylet aranyérmével jutalmazza. Csak olyan tudományos problémákkal foglalkozik, amelyek gyakorlati jelentőségűek.

Fiatalabb éveiben energikus szervező. Az eredetével 1735-ig visszanyúló Bányászati és Erdészeti Akadémia főiskolává szervezése a kilencszázas évek elejére, 1904-re esik. Ennek a nagyarányú átszervezésnek egyik erőteljes munkása *Kövesi Antal*. Az átszervezéskor új erőkkel felfrissült tanári karnak fiatalabb része ekkor már úgy érzi, hogy Selmecbánya, az egykor fényeshírű bányaváros — Schemnicium gloriosum — haladó ércbányászatával és szűk kereteivel nem megfelelő székhely többé egy fejlődni akaró műszaki főiskola számára, és eléri az', hogy a tanári kar egy szavazattöbbséggel hitet tesz a Budapestre történő áthelyezés mellett. Javaslatukat két fiatal tanár, *Kövesi Antal* és *Barlai Béla* terjeszti elő, de a bánya- és kohómérnöktársadalom, érzelmi alapon, elutasítja. A kérdés azonban tovább érik és 1917-ben a tanári kar már egyhangúan kéri a Kassára történő áthelyezést. Ezt a kívánást is *Kövesi Antal* és *Barlai Béla* terjeszti elő, *Kövesi Antal* mint a főiskolának az 1916/17 és 1917/18 tanévekben rektora. A székhely kérdését végül a történelem oldja meg, 1919-ben, a veszített háború után a magyar kormány a főiskolát Sopronban telepíti le. Az átköltözést féltő gonddal *Kövesi Antal*, akkor már mint professzor, vezeti.

Sokat tesz az ifjúságért is. Még Selmecen ő alapítja a „Mensa Akademia”-t, amely díszelnökévé választja, tiszteleti tagja a Segélyző Egyletnek és az Ifjúsági Körnek is.

Ami ideje az oktatáson és a tudományos munkán túl marad, azt megosztja a családjá, — fiát kohómérnöknek, két leányát pedagógusnak nevei, — és a társadalmi munka közt. A felszabadulás előtt hosszú éveken át tevékeny tagja a selmecbányai, majd a soproni törvényhatósági bizottságnak. A munka embere lévén, a nyugdíjas állapot nem szívze szerint való. Ezért nyugdíjba vonulása után a Hazafias Népfőnt Győr-Sopron megyei elnökségi tagjaként különösen élénk társadalmi munkát végez.

Annyira a munkának és a családjának él, hogy alig van kedvtelése. Fiatalabb éveiben szereti a sétát, az utazást, a kuglizást és a levélírást.

A kitüntetést nem keresi. Mint rektort, 1917-ben, mérnökeztudományi címmel és jelleggel tüntetik ki. Már nyugdíjas, amikor megkapja 1950-ben a Magyar Népköztársasági Érdemrend IV. fokozatát, 1952-ben a műszaki tudományok kandidátusa

címet, 1957-ben pedig, 50 éves értékes működéséért arany diplomával tünteti ki a Budapesti Műszaki Egyetem.

A kohómérnöki, majd a bányamérnöki kar Sopronból történt elköltözésével barátai egy részét elveszti, családjá is szétszóródik, így élete alkonyán egyedül marad. Egészségi állapota megromlik, mindkét szemére ráborul a szürke hályog, kiesik a kezéből a toll. Ezzel megszűnik számára a munka, amely tartalmat adott az életének. Hosszú szenvedés után, élete 85. esztendejében, 1961. november 1-én hunyt el Sopronban, ahol élete felét töltötte.

Egy nagymúltú főiskola — amelynek mai utódai a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Bányamérnöki Kara és Kohómérnöki Kara, valamint a soproni Erdőmérnöki Főiskola — 225 éves múltjának 50 évén ível át érdemes professzorának, *Kövesi Antal*nak tanári pályája. Ez idő alatt több mint öt és félezer bánya-, kohó- és erdőmérnökhallgató tőle tanulja a mechanikát, a műszaki alaptárgyak egyik legszebbikét és legfontosabbikát, amelyről *Leonardo da Vinci*, az uomo universale, minden idők egyik legnagyobb mérnöke ezt mondta: „A mechnika a matematikai tudomány paradicsoma, mert vele jutunk a matematika gyümölcseihez.”

Tisztelet *Kövesi Antal*, a tudós professzor emlékének.

Gyulay Zoltán

Szőke Béla (1913—1961)

1961. november végén a magyar régészettudomány egyik neves tudósa költözött el az élők sorából. Kevesen vagyunk itt Sopronban, akik őt személyesen ismerhettük, munkája révén azonban szoros kapcsolatai voltak Sopron vidékével, annak múltjával és a város múzeumával.

A Pozsony megyei Malackán született 1913-ban. Középiskolai tanulmányait Érsekújvárott fejezte be 1932-ben. Utána a brünni egyetem jogi fakultásán tanult három évet, majd a pozsonyi egyetemen történelem-magyar szakon tanult tovább. Itt Eisner J. régész-professzor mellett dolgozott, és ekkor jegyezte el magát végleg a régészettudománnyal. Budapesten doktorált 1938-ban. Tanári pályáját 1940-ben Nagysurányon kezdte meg, majd 1945—46-ban az érsekújvári gimnáziumban tanított. 1946 végén a győri múzeum vezetésével bízták meg. Hatalmas feladatot kellett megoldania, a régi, nem megfelelő elhelyezésű gyűjteményt átköltöztette a mai pompás épületébe. Ezzel a győri múzeum biztos alapjait rakta le.

Nagy munkájának eredményeit azonban nem sokáig élvezhette. És itt következik az első, mondhatnánk végzetes kapcsolata Sopronnal. 1951 telén a sopronkőhidai kertészeti gazdaság területén öntözőcsatorna ásása közben 9. századi, késő-avarkori sírokat találtak. A bejelentés alapján a múzeumok akkori központi szerve, a MMOK Szőke Bélát küldte ki a leletmentő ásatásra. Február 21—23-án, három napig dolgozott kint a helyszínen. Szeles, esős időben, kellő számú munkást nem kapván, egy segítséggel nagyrészt sajátkezüleg tárt fel 11 sírt. Jelentésében előre jelezte, hogy ősszel folytatni kívánja a sírok feltárását. Sajnos, ez már kivihetetlen szándék maradt számára. A háromnapos kintlélt abban a rossz időben erős meghűlést eredményezett, és egy régen lappangó betegséget váltott ki. Betegségéből többet már nem

tudott kilábolni, betegállományba kellett vonulnia s neki, akinek eleme volt a mozgás, a terepmunka, folytonos kényszerű pihenés jutott osztályrészül.

Élet- és munkakedvét azonban ez sem vette el. Külső munkáit abba kellett hagynia, annál nagyobb hévvel vetette rá magát korábbi gazdag gyűjtésének feldolgozására. Betegsége sokszor kényszerítette még ebben is hosszabb szünetekre, tudományos irodalmi munkássága mégis sokban gazdagította a régészettudományt. Különböző szakfolyóiratokban sok eredményes publikálás és összefoglaló munka örököztette meg nevét, elsősorban a honfoglaló magyarsággal és a későavarokkal foglalkozott. Feldolgozásai különösen a Kisalföld és környéke 10—11. századba tartozó régészeti emlékeivel foglalkoznak. Ezeken kívül igen jelentősnek mondható több könyvismertetése, amelyek révén a csehszlovák és jugoszláv régészek különböző korokkal foglalkozó munkáit ismertette magyar nyelven. Érdeklődési köre néha kiterjedt a néprajztudomány terére is, sőt egy időben kutató munkát végzett Érsekújvár 18—19. századi történetével kapcsolatban is. Egyik munkájával már e folyóirat olvasói is találkozhattak az 1955. évfolyamban, amikor a sopronkőhidai sírokat ismertette.

Betegsége egyre inkább elhatalmasodott rajta. 1956-ban még egy szlovákiai tanulmányt tudott végezni, de aztán végleg ágyhoz és szobához köti betegsége. Ennek ellenére munkakedvéből semmit sem veszített. Utolsó évében a történelemtudomány kandidátusi fokozatát nyerte el. A honfoglaló magyarság történetével kapcsolatban nagyszabású terve volt: összefoglaló munkában értékelni elődeink régészeti hagyatékát az egész Kárpátmedencében. Utolsó pillanatig remélte, hogy ezt meg is tudja írni. A legutolsó időkben a nyugat-magyarországi gyeprü kérdésével is kezdett foglalkozni.

Egyre gyengülő szervezete azonban nem tudott ellenállni elhatalmasodó betegségének, kezéből örökre kihullott az íróto. Befejezetlen maradt több nagy munkája és másra vár sok egyéb tervének is a megvalósítása, többek között az 1958-ban feltárt veszkényi honfoglaláskori magyar temető elkezdett feldolgozása is.

E sorok írója barátját is gyászolja benne. Gyakori levélváltás volt köztük. Betegsége ellenére írásai telve vannak élet- és munkakedvvel, a régészet, a történelem és a magyarság iránti szeretettel. Nem volt benne a szakmai féltékenység szikrája sem, mindent, amit tudott, szívesen átadta azoknak, akiknek arra szükségük volt. Levelei egy igazi, önzetlen, humánus érzésű tudós egyéniségét tükrözik. Eltávozása nagy veszteség mindannyiunk, a magyarság történetét kutatók, régészek, de a soproniak számára is.

Nováki Gyula

AZ OLVASÓ KÉRDEZ — AZ OLVASÓ KÖZÖL

44. Mik a norimbergi áruk?

Régi soproni naptárakban többször látom, hogy egyes kereskedők „norimbergi” árukat hirdetnek. Mivel e hirdetések mellett gyakran van német fordítás is, abból látom, hogy a szónak Nürnberg városával van kapcsolata. Az utóbbi időkben mézes süteményt szoktak hazahozni azok, akik megjárták a híres, szép várost. Valami efféle-e a norimbergi áru? **F. T.**

45. A „norimbergi” áru és annak soproni múltja.

A norimbergi áru nem valami soproni különlegesség, kapható volt az mindennütt. Szabad legyen először Schedel 1811-ből való Waarenlexikonából idéznem: „Nürnberg Spielwaren bestehen aus unzähligen kleinen Artikeln, insbesondere Holz- und Metallarbeiten, wovon die wenigstens in Nürnberg und dem Stadtgebiet gemacht, sondern aus Bayern u. Schwaben gezogen werden. Die Nürnberger sind nur Verleger davon.” Azaz tömérdek apró holmi, amelyet azonban nem Nürnbergben gyártanak, hanem Bajorországból és a sváb tartományokból hordanak össze, *a nürnbergiek csak kereskednek vele.* Jó jellegzetes kapitalista dolog. De magyar nyelvű magyarázattal is szolgál a Hasznos Mulatságok 1824-es évfolyamának első felében a 222. lapon: „Itt (ti. Nürnbergben) szélteben az utzákon, és boltokban mindenféle öntött, metszett, faragott, esztergált, festett, festetlen apróságokat, játékokat, edényeket, s eszközöket árulnak. De vannak nagyobb, hanem könnyű szerrel készült, és oltó munkák is, melyeket a Kétsinálók, Lakatosok, Esztergálosok, Asztalosok, Réz- és Öntők s művesek készítenek, úgy hogy minden nagyobb kereskedő városokban, így Pesten is vannak olyan boltok, melyekben egyedül Nührenbergi munkák árultatnak s ezekből mind a kereskedők, mind a sok Nührenbergi készítőik tisztességesen él-

nek, a nélkül, hogy tsak egy tenyérsnyi földet is mivelnének.” (Egy tekintet Norimbergába a címe a cikknek; névtelen).

Sopronba már a 18. század legelejétől fogva a gyönyörű fekvésű, de a legújabb időkben rossz emlékezetű Berchtesgadenből jártak efféle barkácsoló árukkal vándorkereskedők, de ugyanennek a századnak második felében már kelete van a nürnbergi áruknak is. 1792-ben a városi tanács hozzájárul, hogy Grundtner Tamás Pock Mihálytól átvehesse nürnbergi árukkal kereskedő üzletét. Így tehát néhány évtizedesnek vehetjük az üzletág meghonosodását. De Grundtner Tamás később inkább mint vaskereskedő szerepel, háza, a mai Lenin körúton; a korábbi 91-es szám alatt volt a boltja, amelyet 1814-ben nevelt lánya, Payr balfi lelkész neje, nagynevű tudósunk Payr Sándor nagyanyja örökölt. (SSz. 1937, 103. lap).

1816-ban egy Belloni nevű, nyilván olasz származású ember nyit a tanács engedélyével nürnbergi árus kereskedést (Tanácsjegyzőkönyv 2280. sz. végzés). 1840 körül azonban már két bolt foglalkozott tisztára a csecebecsék forgalomba hozatalával, amelyeknek régies neve norimbergi áru volt. 1840-ben a ruszti származású Guggenberger Pál és János jelentkezik a városi tanácsnál és kér engedélyt együttes bolt nyitására, meg is kapják, mert a megokolás szerint eleget vándoroltak és tanultak (Tanácsjegyzőkönyv 3104. és 3686. sz. végzés). Úgy gyanítom, hogy megelőzte őket a szakmában Müller József, akit 1841-ben azzal gyanúsítottak meg, hogy a polgári jog megszerzése előtt már megkezdte a nürnbergi árukkal való kereskedést, de ez nem bizonyult valósnak (Tanácsjegyzőkönyv 4746).

Nem igen igazodtak el az áruk mikéntjén a kereskedők. Így történt, hogy 1842-ben Pachofer trafikost eltiltották a nürnbergi áruk tartásától és a tanácsvégzés fel-

is sorolta, mik is tehát a norimbergi áruk: pöntárca, levéltárca, tollkés, zsebfésű, kefe, pecsétviasz, ceruza, tyúkszemvágó, zsebreszelő (körömrészelő?). Ugyanakkor a két fivért és Müllnert is megintették, hogy ne áruljanak pipát, pipaszárt, dohányszelencét: ez Pachofer dolga (Tjk. 3230. sz. végzés). A két norimbergás azonban nem nyugodott bele és győri, pozsonyi, valamint bécsi példákra hivatkoztak, hogy ott szabadon árulják a norimbergi kereskedők a dohányzásra való kellékeket. (Tjk. 1843, 57. sz. végzés). 1844-ben a két Guggenberger szétválk a boltközösségből (Tjk. 3301), a következő évben még Braun aranyozó panaszára tilalom érkezik az egyik Guggenberger címére, hogy nem szabad aranyozott tárgyakat árusítania. (Tjk. 1709). De még a második nemzedék is folytatta ezt az ágát a kereskedelemnek, 1886-ban vezető jelent meg Sopronról, abban Guggenberger Eduárd az egyik norimbergi árus, a másik pedig Pachofer, azaz a trafikról a végén mégiscsak áttért a család az apróságok eladására.

A vezető második kiadása 1891-ben jelent meg, és most már hét norimbergi kereskedőt tüntet fel, de éppen a verseny miatt egyik kesztyűs is, a másik írószereket is árul és a harmadik orvosi szerek eladásával fokozza a jövedelmét; egy kivételével mind a Várkerületen nyitotta a boltját, köztük Guggenberger Eduárd szerepel még. Ekkoriban már évről évre jelentek meg soproni naptárak névmutatókkal; a kereskedők száma úgy a hat körül mozog, nagy többségben a Várkerületen, de a magyar ódon hangzású elnevezés helyett most már ezt olvassuk: Dizmű és divatáruk, csak a német fordítás szól így: Nürnberger und Galanteriewarenhändler. 1917-ben a Röttig cég kiadta magyar-német naptárban nyolc kereskedőt sorolnak fel ebben a rubrikában, köztük ismert nagy cégeket, amilyen a Mitzger, Lengyel stb. Még ma is megvan a Habermann bolt nagy labda-cégérje a Lenin körúton, hanem, amint a példa mutatta, a norimbergi áru elnevezés kikapott egészen a használatból.

Csatkai Endre

A bánfalvi patak boltozása a Deák tér alsó részén 1920 körül
(Gantner Antal felvétele)

1 Jellemző a nürnbergi áruk elterjedésére, hogy még az Alföld legtávolibb zugában, Gyulán is akadt ilyen bolt. Rozványi nevű író említi, hogy 1849-ben e városban, „a mai városházzal szemben volt egy nürnbergi kereskedés” és ebben Kossuth Lajos számos terrakotta és porcelán szobrát vásárolták a megszálló orosz tisztek, az egyik ezt mondta rá: Hoc est meum idolum = ez az én bálványom. Századok 1894, 257 lap.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Három, Sopron környékét érintő, újabb növényteni munka

Bár folyóiratunk helytörténeti jellege és olvasóközönségünk többirányú érdeklődése nem teszi lehetővé, hogy az elmúlt esztendő három, szűkebb pátriánkat közlelről érintő növényrendszertani, ill. növényföldrajzi munkájáról olyan részletességgel számoljak be, mint amilyen részletesség azokat jelentőségüknel fogva megilleti, mégsem mehetünk el mellettük szó nélkül már csak azért sem, mert Sopronnal kapcsolatos tárgyi vonatkozásaikon túlmenően kettőnek szerzője Kárpáti Zoltán professzor személyében soproni, a harmadik mű pedig, Terpó Andrásról, nevezett tanszékén, irányítása alatt készült.

A szóban forgó munkák közül Kárpáti Z. berkenye (*Sorbus*)- és Terpó A. vadkörte (*Pyrus*)-monográfiái a botanikai irodalom jelentős gazdagodása mellett hazai vadontermő fafajaink természetési gyakorlatát is szolgálják, a Dunántúl régóta vajudó növényföldrajzi felosztását újabb lépésekkel előbbrevívő tanulmány pedig (Kárpáti Z.-tól) a kérdéstről eddig vallott ismereteink összefoglalása és a szerző kutatásai alapján alkotott szintézis.

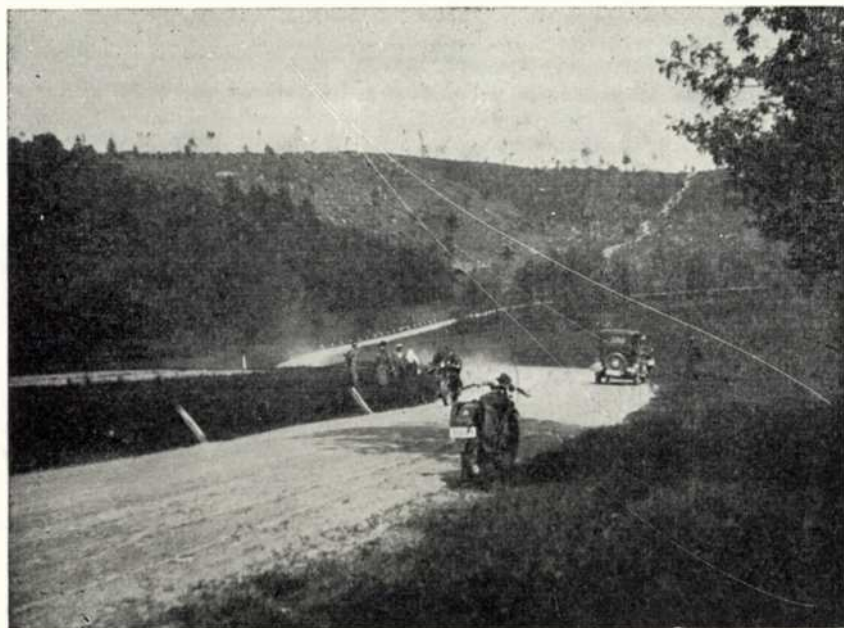
1. »Kárpáti, Z.: *Die Sorbus-Arten Ungarns und der angrenzenden Gebiete.*« *Feddes Repertorium*. Bd. 62. Heft 2/3. S. 71—334. Berlin. 1960.

A Magyarország és a környező területek berkenyéit feldolgozó monográfia német nyelven, 263 oldalon a nagyhírű botanikai folyóirat hasábjain látott napvilágot, s ez már önmagában fémjelzi és aláhúzza jelentőségét. Méreteire jellemző, hogy 6 elterjedési- (area) térképen és 4 egyéb ábrán kívül 36 táblán összesen 395 levélforma jól sikerült tusrajzát adja közre (Csapody Verától) és 348 irodalmat dolgoz fel. A *Sorbus*-nemzetségbe tartozó fajokat 5 section belül (*Cormus*, *Aucuparia*, *Aria*, *Torminaria*, *Chamaespilus*) a legalacsonyabb rendszertani egységig lebontva, teljes részletességgel tárgyalja, mindenütt megadva a sinonimikát, a növény latin nyelvű diagnózisát és a természetes előfordulások bőséges adatsorát, valamennyi jelentősebb hazai köz- és magángyűjtemény kritikai feldolgozása és évtizedeken át folytatott saját gyűjtései, megfigyelései alapján. Csak így érthető, hogy az elvonatkoztatott rendszertani kérdésekhez csatlakozóan — modern monográfiák esetében szinte egyedülálló módon — a munkában bőséges termőhelyi és növénytársulástani adatok gazdag sorát kapjuk, amely közvetlen megfigyelések élményszerűségét sugározza. Abból a számos problémából, amelyet sikerrel old meg, csak példaképpen ragadom ki a *Sorbus domestica* (házi berkenye) kontinuos elterjedésének bebizonyítását a Földközi-tengertől az Északi Kárpátok déli lábáig; a *Sorbus aucuparia* (madárberkenye)-n belül a földrajzilag és ökológiailag egyaránt elég jól elkülöníthető egységeknek a levél szőrözöttségére alapított szétválasztását; a rendkívül változatos *Sorbus aria* (lisztes berkenye) mesteri rendszerbe foglalását; az *Aria*-sectio tagjai között fellépő transzitusok rendszertani helyének és azok növényföldrajzi-cönológiai viszonyainak tisztázását; az *Aria* és *Aucuparia* közötti köztesalakok és primár hibridek értékelését; a *Sorbus torminalis* (barkóca berkenye) nálunk alakváltozatos tagjainak morfológiai leírását; az *Aria* és *Torminaria* sectiók között keletkezett és a Dunántúli Középhegy-

ségben fellépő 21 hibrideredetű köztesfaj leírását, azoknak a levélalak és fonákjuk indumentumai, valamint a termés színe és alakja között felfedezett paralelizmust stb. Sopronra vonatkozóan a *Sorbus domestica* f. *domestica*, *S. aucuparia* var. *aucuparia*, *S. aria* f. *incisa*, *S. torminalis* és *S. torminalis* f. *sphaerocarpa* mellett találunk lelőhelyi adatokat. Az egész munkát — az elmondottakon kívül — rendkívüli alaposág és mintaszerű pontosság jellemzi, amely méltán váltott ki idehaza és külföldön egyaránt teljes elismerést. A monográfia használhatóságát a kitünően tipizált névregiszter nagyban emeli.

2. »Terpó András: Magyarország vadkörtéi. (Pyrus Hungariae).« Kertészeti és Szőlészeti Főiskola Évkönyve. XXII. évf. 1958. Tom. 6. Fasc.: 2. Bpest. 1960. 258. o.

A munka — mint az a „vadkörték kutatásának történeti áttekintése” című első

Részlet a brennbergi völgyből

érdemi fejezetből is megállapítható — hazai szakirodalmunk régi adósságát törleszti és nemzetközi vonatkozásban is jelentős hozzájárulás e nehéz nemzetség tisztázásához. A 258 oldalon 2 elterjedési térképpel és 164 fényképpel, ill. tusrajzzal kísért monográfia főbb fejezetei a *Pyrus*-nemzetség rendszertani tagozódásáról, elterjedéséről, származásáról és jellemzéséről szólnak. A fajokat 4 sectióban (*Pashia*, *Achras*, *Xeropyremia*, *Argyromalon*), alakkörük teljes feltárásával, a korszerű monográfiák igényeit kielégítő módon tárgyalja (l., mint fent) és sikerrel oldja meg az *Achras* és *Argyromalon* sectiók fajai közötti köztes alakok, transitusok, hibridek és primär hibridek kérdését. Határozott érdeme a munkának, hogy a természet és kivadult (elvadult) körték elterjedéséhez, rendszerezéséhez is hozzányul, értékes adatokat szolgáltatva a hazánkban található fajták keletkezéséhez. A szerző gyakorlati érzékét dicséri, hogy az elméleten túlmenően a vadkörték egészen gyakorlati, természetstechnikai kérdéseire is kitér. A 144 irodalmat feltüntető jegyzék arról győzi meg az olvasót, hogy a körték megítélésénél nélkülözhetetlen keleti, főként szovjet irodalom ismertének bőséges birtokában a monográfia fiatal szerzője témájának teljesen ura. Tárgykáját dicséri. Soproni vonatkozásban hazánkból egyedül a Szárhalmi erdőből, a Harkai csúcsról és a kópházi Kőhegyről írja le a *Pyrus decaisneana* var. *rapaisiana* új mutatója nála is hasznos segédeszköz, a mű kiállítása a Mezőgazdasági Kiadó jó mun-

változatot, továbbá említett helyekről, mint fő lelőhelyekről említi a *P. pyraster* alakköréből a var. *ovata* (2 formával), a var. *nyárádyana* (3 formával), a var. *brevipes*, a var. *pénzesiana* változatokat, a típus 4 új alakját (f. *rotundifolia*, f. *spathulata*, f. *cordifolia*, f. *Borbásiana*) és a *P. transdanubica* nevű új hibrid *witasekiana* nevű megjelenési alakját.

3. »Kárpáti, Z.: Die Pflanzengeographische Gliederung Transdanubiens.« *Acta Botanica Acad Scient. Hung. Tom. VI. Fasc. 1—2. Bpest. 1950. p. 45—53.*

A Dunántúlnak, mint hazánk növényföldrajzilag legvitatottabb részének geobotanikai kutatása a múlt század végétől napjainkig újabb és újabb határvonalakat vont meg. Ennek a fejlődésnek egyes fázisait jelöli meg a szerző pontos adatszerűséggel és jut el a kérdés legkorszerűbb és mind ez ideig legátfogóbb kifejtéséhez. Ami ebből Sopronra és környékére vonatkozik, azt már *Kárpáti Zoltán* főbb vonásokban ugyan egyik korábbi dolgozatában (*Die Florengrenzen in der Umgebung von Sopron und der Florendistrikt Laitaicum Acta Botanica. 1956. 2. kt. p. 281—307*) kifejtette és e sorok írója ismertette (L. *Soproni Szemle 1957. XI. évf. 1—2. sz. p. 155—156*), új azonban benne a hazai (*Borhidi, Horánszky, Károlyi, Pócs, Tallós*) és osztrák kutatók (*Koegeler, Guglia*) azóta napvilágot látott kutatási eredményeinek figyelembe vételével az egész Dunántúl egységes növényföldrajzi képeinek megrajzolása (vö. ábrát p. 48). Eszerint a Dunántúlon a kelet-alpesi (*Noricum*) és a magyar flóratartomány (*Pannonicum*) osztozik, amíg azonban az előbbit csak a nyugati határszélen, Sopronnál és Kőszegnél a *Ceticum*, a Vendvidéken a *Stiriacum* flórajárások képviselik, addig a *Pannonicum* 3 flóravidekén belül (*Transdanubicum, Matricum, Eupannonicum*) 7+5+3 flórajárás foglal helyet. Ezen utóbbiak közül Sopronnál megtalálható a *Transdanubicum* 2 flórajárása: a *Laitaicum* és a *Castriferreicum*; továbbá Balftól keletre az *Eupannonicum* flóravidek kislalföldi flórajárása (*Arrabonicum*).

Itt tartom szükségesnek fehérvni a figyelmet a *Kakás J.* szerkesztésében megjelent *Magyarország éghajlati atlasza (Klimaatlas von Ungarn)* c. standart műre (1960), melyben a „hazánk természetes növénytakaróját” feltüntető térkép (4. tábla) ugyancsak a szerző munkája. Az atlasz egyébként Sopron környékének éghajlati elemeit illetően fontos adatokat tartalmaz és hosszú időre nélkülözhetetlen forrásmunkát jelent.

Csapody István

Jügel, Karl-Heinz: Hungarica-Auswahl-Katalog der Universitätsbibliothek Jena. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger 1961, 341 p. + 8 tábla. (Claves Jenenses. Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek Jena, hrg. von Karl Bulling Bd. 10). Ára füzve 24,60 német márka.

1959-ben ismertettem folyóiratunkban az 1558-ban alapított jénai egyetem történetének megírására alakult munkaközösség egyes eredményeit, köztük Jügel forrásközlését a jénai egyetem magyarországi diákjairól (SSz. XIII, 274—5). A jénai egyetem 1918-ig fontos szerepet töltött be a magyar-német művelődési kapcsolatok történetében, hiszen eddig az évig 3000 magyarországi diák látogatta. Mivel magyarországi diákjainak egy része Sopronból, az ev. líceumból került ki, vagy ide tért vissza, az egyetem története ezen a helyen közelebbről is érdekel bennünket (vö. még Pröhle Jenő: SSz. XV, 365).

Jügel fenti tanulmánya két részből áll. Az első rész Christian Gottlieb Buder (1692—1763) jénai polihisztor és gyűjtő könyvtárából és a jénai egyetemi könyvtár más gyűjteményeiből a XVI—XVIII. századi magyarországi vonatkozású nyomtatványokat ismerteti. Jügel itt — többek között — több mint 100 olyan magyarországi vonatkozású nyomtatványt tár fel, amely eddig még egyetlen magyarországi bibliográfiában sem szerepelt, közte két 1566. évi újságot! Az eddig ismeretlen nyomtatványok között 4 soproni vonatkozású is van: két darab negyedrétt, négy leveles nyomtatvány az 1622. július 26-i soproni koronázás leírásával (az egyik Nürnbergben, a másik Sopronban jelent meg), továbbá az 1681. évi soproni országgyűléssel kapcsolatos, Pozsonyban 1681-ben és ismeretlen helyen, 1682-ben megjelent egy-egy nyomtatvány.

Utóbbi, valamint az 1622. évek német nyelvűek. Helytörténetírásunk szempontjából az 1622. évi soproni nyomtatvány a legfontosabb: „Gedruckt In der Königlichen Stadt Oedenburg im Jahr 1622”. A soproni nyomdászat kezdeteiről ugyanis eddig csak az az 1617. évi adat ismeretes, amely szerint a város 10 héten át egy vándornyomdászt foglalkoztatott (Csatkai Endre: SSz. XV, 38). Az 1622. évi soproni nyomtatványt tehát közelebről is meg kell vizsgálni. Meg kell természetesen vizsgálni a többi, eddig ismeretlen magyarországi vonatkozású nyomtatványt is. Jügelt feldolgozásához itt csak néhány kiegészítést szeretnék hozzátenni. A 28. szám alatt közölt és eddig ismeretlen 1579. évi nürnbergi nyomtatvány címében nem tudja értelmezni a *Corana* folyónevet és a *Dreßnick* helynevet (név- és helymutató). Az első a horvátországi Kulpa mellékfolyója, a másik pedig ugyanott Dreznik német neve. A nyomtatványban leírt török elleni csata helye tehát megállapítható. A 184. szám alatt szerepel Michael Hobler, *Blindenburg* plébánosának egyik két leveles bécsi nyomtatványa 1649-ből: „Warhafftiger Bericht vnd Zeitung Von einem alten Wunder Man, so sich in Vngern, in der Stadt Blindenburg sehen lest...”. *Blindenburg* Visegrádnak a német neve,

Az 1622. évi soproni nyomtatvány első és utolsó lapja

s így ezzel az eddig ismeretlen nyomtatvánnyal Visegrád múltjának forrásai gyarapodnak. A 285. szám alatt közölt 1679. évi boroszlói nyomtatvány tartalmilag Kós (Košch) Nyitra megyei és Alsó-Mecenzéf (*Unter-Metzensäuffen*) Abauj-Torna megyei helységekhez (ma mindkettő Szlovákiában) köthető.

A mű második része az 1857-ben alapított Jénai Magyar Könyvtárat, a „Jénai Magyar Kör” könyvtárát ismerteti. A könyvtár alapítói között találjuk az iglói (Szepesség) születésű Weisz Somát (1834—1895), aki Fehér Sámuel néven 1859-től haláláig a soproni ev. tanítóképző, majd az ev. líceum földrajz-történelem tanára volt, s a könyvtár alapításáról a „Vasárnapi Ujság” 1857. szeptember 6-i számában számolt be.

Mollay Károly

A zalaegerszegi múzeum kétszeri korábbi sikertelen próbálkozás után végre 1950-ben elkezdhetette komoly gyűjtő és feldolgozó munkáját. Egy évtized nem nagy idő egy múzeum életében, a Göcseji Múzeum azonban e rövid idő alatt is szép eredményeket tud felmutatni. Ennek az évtizednek mintegy betetőzésekként jelent meg a múzeum első emlékkönyve.

Első tanulmányként *Szentmihályi I.*, a múzeum igazgatója ismerteti a múzeum történetét, majd *L. Nagy Zs.*: „A Tanácsköztársaság Zala megyei történetéről” értekezik, melyben sok adatot olvashatunk arról, miként vett részt Zala népe a proletárdiktatúra építésében.

A geológia tudományának köréből *Dedinszky J.* foglalja össze röviden az újabb eredményeket „Göcsej geológiai fejlődése” címmel. Göcsejben az olajkutatás csak a felszabadulás után indult meg erőteljesebben, ami egyben a vidék geológiai felépítésére is sok adatot eredményezett.

A régészeti tudományok köréből *Korek J.*: „Adatok Zala megye őskorához” c. dolgozata nyitja meg a sort. Zala megye régészeti katasztere után egy kisebb aranyleletet ismertet Csáfordról a rézkor kései, illetve a bronzkor korai szakaszából. — *Bóna I.*: „A becsvölgyi női idoll”-t tárgyalja i. e. 2200—2000 körül időkben. — *Nováki Gy.*: „A kemendi vár” őskori és középkori történetére világít rá egy próbaásatás alapján. — *Dienes I.*: „X. századi magyar temető Zalaszentgróton” c. dolgozatában 12 honfoglaló magyar sír alapján újabb adatokat közöl Zala megye egyelőre szegényes honfoglaláskori történetéhez. — Ugyanerről a kis temetőről következik *Nemeskéri J.*: „Előzetes jelentés a zalaszentgróti X. századi magyar temető csontvázleteiről” c. rövid összefoglalása az antropológia szempontjából. — *Sági K.*: „A zalacsányi törökkori várak”-at ismerteti, majd *Csalog J.*: „Hid és dorongutak Zalavár környékén” c. tanulmányában az egykori mocsárvárakra annyira jellemző építményeket. — *Gedai I.*: „A zalavári bécsi dénárlelet”-ben egy régebbi pénzleletet közöl a 14. századból.

A helytörténetírók közül *Iványi B.*: „Zalavár és a balatonhidvégi átkelő a török időkben” c. alatt okleveles adatokkal kapcsolódik Csalog J. fent idézett munkájához. — Ezután *Holub J.* két tanulmánya következik: „A bortermelés Zala megyében” c. alatt gazdag bizonyítékát adja a zalai szőlőkultúra középkori múltjának, „Zalaegerszeg régi pecsétjei”-ben pedig az egyetlen 17. századi és több 19. századi pecsétet közöl. — *Jakab G.*: „Zalai kódexeink”-et ismerteti, így a hahóti kódexet a XI. és a csatári bibliát a XII. századból. — *Degré A.* „Boszorkányperek Zalamegyében” dolgozata a még a 18. században is előforduló istenítéletekre közöl sok adatot. — A helytörténetírásokat *Tilkovszky L.* „A tagosítás és legelőkülönözés Széchenyi István pölöskei uradalmában” c. cikke zárja le, melyben a feudális mezőgazdaságnak a tőkés formába való áttérését ismerhetjük meg, és mely Széchenyi révén soproni érdekű is.

A néprajzi tanulmányokat *Dömötör S.* két cikke kezdi. „Göcsej és Girgácia”-ban Göcsejnek ezt a tréfás ál-latin elnevezését tárgyalja, „A göcseji lakodalom néhány mozzanatáról” c. tanulmánya pedig népi szokásokat ismertet. — *Barabás J.*: „Zalai pajták”-ról értekezik, a csürös gazdálkodás e jellemző épületeiről. — *Tóth J.*: „A magyar skanzen és a göcseji szabadtéri múzeum”-ban új múzeumi törekvéseket ismerteti, ami e különösen gazdag néprajzi vidéken igen jelentős kezdeményezés. — Végül még két, a népművészet körébe tartozó tanulmány következik, *H. Kerecsényi E.*: „Fehérhímzéses viseleti darabok Nagykanizsa környékéről” és *Szentmihályi I.*: „A Göcseji Múzeum mángorlőgyűjteménye”.

Valamennyi tanulmányhoz többnyire gazdag képanyag is csatlakozik, ami még csak fokozza a kötet sokrétűségét. A szerzők között egy soproni van, Nováki Gy. Közvetlen Sopron megyei vonatkozást nem nagyon találunk benne, csak Széchenyi jöhet számításba, mégis szívesen ajánljuk olvasóink figyelmébe, hogy egy szomszédos vidék fiatal múzeumának komoly kulturális törekvéseit megismerhessék.

Tóth Ferenc

Arrabona. A győri Xantusz János Múzeum Évkönyve. II., III. kötet. 1960., 1961.

Rendkívül örvendetes, hogy a nagymúltú Győri Szemle utódaként évről-évre pontosan megjelenik az Arrabona, a győri múzeum évkönyve. Az 1960-as kötet 198, az 1961-es pláne 236 lapon. Uzsoki András múzeumigazgató-szerkesztőnek sikerült most már állandó munkaközösséget teremtenie a győri kutatókból (Szőke Béla, Czigány Béla, Lengyel Alfréd, Filep Antal, Jeney Ferenc), akikhez győri tárgykörrel is foglalkozó, de másutt élő kutatók csatlakoznak (Kozák Károly, Thomas Edit, Erdélyi Gizella, Kalmár János stb.) Sopront ebben a sorban a mi szerkesztőnk, Csatai Endre képviseli. De sokoldalú cikkek bő sorával gazdagítja a köteteket maga Uzsoki András, aki az érdem a kötetek igen izlées külső megjelenési formájáért is. A nyomás kellemes, a képek tiszták, jól adagoltak. De nemcsak új adatok kerülnek felszínre a folyóirat hasábjain, hanem régebbi, téves közléseket is találunk a helyes megvilágításban, így Uzsoki cikkei ilyenek a híres győri vaskakasról, a mosonmagyaróvári Szalé festőről; vagy a győri püspökvár titkos folyosójáról Kozák Károly nagy vártörténeti cikkében. A győri múzeum egyes nevezetesebb darbjait megfelelő szakemberek ismeretik. Több cikk nyomán kialakul a győri munkásmozgalom képe (Czigány Béla és Fogarassy László), ismét más értékes településtörténeti tanulmányokkal szolgál (Filep). Bőségesen szerepel 1848/49 is (Lengyel). Az összeállítás az időrendet követi, így mindegyik kötet egyúttal az egész győri történet kaleidoszkópszerű képét adja. Győr mellett Mosonmagyaróvár is bőven szerepel, itt a már említett Szalé életrajzon kívül Huszár Gál 16. századbeli nyomdájáról van nagyobb tanulmány, (Uzsoki), továbbá Halász Sándor értekezik a munkásmozgalom történetéről. Sopron számára főleg a páli ásatás érdekes leírása Uzsoki és Szőke Béla tollából érdemel említést (a 2. kötetben), továbbá a háromszögletes alapú barokk építmények (Kozák Károly), amelyek sorában egy peresztegi szobormű is szerepel, végül a csornai vegyes céhről szóló cikk (Sergő Erzsébettől).

Igen jelentős az ásványrárói aranymosásról szóló adatsor, amely részben Uzsoki, részben Timaffy László cikkében vetődik fel.

A most már három kötet a legszebb reményekkel kecsegtet arra nézve, hogy a mind erősebben meginduló vidéki helytörténeti kutatás továbbra is kitünő képviselőt talál az Arrabonában, és hogy az első kötet lendülete nemhogy lassúdik, de még erőteljesebben folytatódik.

Tóth Ferenc

A Lenin körút és Ötvös utca sarka 1905 körül (Gasztner Antal felvétele)

Csatkai Endre: A soproni színészet története 1841—1950. Sopron, 1960. Soproni Szemle

Csatkai Endre 4 fejezetben tárja elénk a magyar színészet küzdelmes korát és diadalra jutását, egészen a legújabb időkig, az egykor oly magas fokon álló soproni színházkultúra önhibáján kívüli elsorvasadásáig.

A szerző mindenre kiterjedő figyelme és tárgyyszeretete felkutatta és közzétette a legapróbbnak látszó adatot is. Az így elénk tárt anyag bőséges kútforrása a soproni kultúrtörténetnek és hű tükre a német és magyar színészet nemes vetélkedésének.

Az *Előszó*ban megemlékezik az eddigi színészettörténeti kutatások eredményeiről, majd a *Bevezető*ben rövid visszpillantást nyújt az új színház megnyitását (1841) megelőző színészet kialakulására. Részletesen ismerteti az 1841—48. évek színészetét (Pokornyi, Megerle, Roll, Kottaun).

Az *új színház megnyitó előadásáról* (Norma 1841 X. 9) Széchenyi is megemlékezik Naplójában. *Pokornyi* opera- és drámai előadásaival valóban a közönség ízlésének nemesítését célozta és eredményezte is. *Megerle* és *Kottaun* magyar darabok (népszínművek) színrehozásával tettek szolgálatot a magyar színészetnek.

Az *I. fejezet a magyar színészet küzdelmes korszakát tárgyalja 1848—1873 közt.*

A magyarbarát *Kottaun Lipót* nevéhez fűződik az operett meghonosítása, az első francia erkölcsrajz és életrajzi darabok színrehozása.

A *magyar színészet úttörői* 1842-től egyre gyakrabban, egyre jobb társulattal jelentkeznek. *Szuper*, *Petőfi* egykori színésztársa még erősen küzd a közönség kegyeiért. *Hidassy* népszínművekkel férközik a közönség szívéhez. Társulatának gyermekszereplője Kölesi Lujza, a később európai híró *Blaháné*. *Ressler* operákkal kedveskedik a soproniaknak, *Szigeti* az operettek áradatával. 1867 fordulópont a magyar színészet soproni múltjában. A Nemzeti Színház együttese, élén *Szerdahelyi Kálmán*-nal, a magyarosodó németiséggel is megkedvelteti a magyar színészetet. A magyar színészet számos kiválósága vendégszerepléssel járul hozzá a sikerhez (*Egressy*, *Liebhárdt*, *Prielle Kornélia*, *Lendvay*, *Hollósy Kornélia*, *Reményi Ede*).

A *II. fejezet a magyar színészet megerősödésének története 1873—1885. években.*

A német társulatok közt *Haag* aránylag sok Schiller és Shakespeare darabot hoz színre, az ő idejére esnek az első Offenbach-sikerek. *Ludwigot* a fényes operai előadások, *Rault* az operettek pazar kiállítása jellemzi. Ekkor jelenik meg a soproni színpadon a naturalista színmű (*Zola*: *Patkányfogó*).

Az 1873-as magyar idényt *Aradi* társulata kezdi meg. *Szigeti* és *Szigligeti* darabjai vannak az élen. Sikeresek a 48-as időkről szóló darabok is. Igen jó prózai előadásokat nyújt *Beödy*, *Erkel* operáit *Bogyó* ismerteti meg a közönséggel. Az *Ember* tragédiáját *Jakab Lajos* kiváló társulata mutatja be. Híres vendégszereplők *Felekyné Munkácsy Flóra* és *Ujházy Ede*.

A *III. fejezet a magyar negyedéves idénytől a magyar féléves idényig eltelt idő közzel foglalkozik (1885—1905).*

A magyar színészet egyre erősebb versenytársa lesz a németnek. Az 1873-ban létrehívott Színügyi Bizottság javaslatára 1885-ben megfelelzik a magyar és német idényt. A társulat Győrrel közös.

Az 1885-ben kezdődő őszi idény első negyedéve három éven át a magyaroké. A megnyitó ünnepélyes keretek közt megy végbe (1885. IX. 26.). Lejön vendégszerepelní a Nemzeti Színház több tagja. A továbbiakban egymás után ismeri meg a közönség *Jászai Mari*, *Vizváry*, *Blaha Lujza*, *Pálmay Ilka*, *Hegyí Aranka*, *Helvey Laura*, *Hegyési Mari*, *Náday Ferenc*, *Pálffy György*, *Csillag Teréz*, *Meszlényi Adrienne*, *Ney Dávid*, *Hajdu Kamilla*, *Dömjén Rózsa*, *Kerényi Adél*, *Bakó László*, *Krammer Teréz*, *Szoyer Ilona* művészetét.

Jobbnál-jobb magyar társulatok váltják egymást: *Jakab Lajos* kitűnő együttese, tagjai közt *Pajor Emiliával*, *Veres Sándorral*, *Fenyvesivel*, *Ditrói Mórral*. *Somogyi Károly* jónevű társaságában találjuk *Laczkó Arankát*, *Dezső Józsefet*, *Barna Izsót*,

Bónis Lajost, Pethes Imrét. Sikerrel adják a Nemzeti Színház verses újdonságait is. 1891. március 15-én megünneplik a legelső magyar színielőadás (Igazházi) bemutatásának 100 éves jubileumát. Jó operai előadásokat hoz *Makó* s ugyanő honosítja meg a vasárnap délutáni előadásokat is. A rákövetkező években kiválótt nyújtott *Komjáthy*. Társulatának erősségei Áldor Juliska, Závódszky Teréz, Vidor Dezső, Sziklai Kornél. *Dobó* igazgatása alatt kezdődik meg az angol táncos operett pályafutása (Gésák), de anyagi érdekből helyet kapnak a műsorban a Vígszínház szabados darabjai is. A társulat tagjai közt találjuk Erdős Renéet, a későbbi hrés magyar frónót. Nagy öröm fogadja az új évszázad első napján Sopronba visszatért *Somogyi* Károlyt. Opera- és operettsikerek mellett említésre méltó Hauptmann: Henschel fuvarosának bemutatója. *Deák* Péter szólaltatja meg elsőnek Vörösmartyt (Az áldozat, 1901). Hauptmann: Takácsok c. drámájával megelőzte a német bemutatót is. Az ifjúsági előadásokat is Deák rendszeresíti, gondosan megválogatott darabokkal. A sort *Szendrey* Mihály zárja le. Az első diadalmas magyar operett: Huszka „Bob herceg” bemutatója után színre hozza a soproni színezet legnagyobb sikerét: Kacsóh Pongrác János vitéz c. darabját. A János vitéz példátlan sikere dönti el végleg a csatát a magyar színezet javára.

Az 1885—1905 közötti német színezet Strauss, Lehár, Zeller operettek sikerét mondhatja magáénak. Hauptmann drámai művészete is ekkor válik — több művének bemutatásával — szélesebb körben ismertté. *Cavar*, *Strassmayer*, *Schreiber*, *Rust*, *Blasel* társulatai jeleskednek. Vendégzereplésre Bécs kiválóságai jönnek el: Thiemig, Werbezirk, Hedvig Bleibtreu, Odillon, Pallenberg. — Mindamelllett a magyar színezet győzedelmeskedik: 1905-től kezdve a német színezet a tavaszi idényre szorul.

A IV. fejezet a magyar színezet fölényét mutatja be (1905—1950).

Akadnak ugyan jó német társulatok (*Schmidt*, *Bauer* és *Szillé*, különösen *Zemann*, aki Reinhardt-i rendezésben hozza ki az Ödipusz királyt és a Szép Helénát), a német színezet mégis lassanként háttérbe szorul. Az állandó társulatokat tiroli paraszt-társulatok, 1941-ben a Nieder Donau-Gau vándortársulata, a bécsi Volksoper alkalmi együttese váltják fel. 1945 után nem találkozunk német előadásokkal.

De sok veszély fenyegeti a magyar színezetet is, pedig 1905-ben a János vitéz sikere és a tulipán-korszak lelkes magyar hangulatának jegyében indult meg az immár félévig tartó magyar színházi idény. *Nádassy* idejében Huszka és Leo Fall operettek, a prózában Molnár Ferenc, Lengyel Menyhért, Bródy Sándor, Biró Lajos, Shaw, Wilde, Bernstein, Rostand drámák gazdagítják a műsort.

A színház átépítése 1909-ben, a háborús veszély 1912-ben, majd az I. világháború kitörése és az infláció megakasztják a sikeres idényeket, melyek során *Nádassy*, *Thury*, *Polgár* kiváló együtteseiben sok, híressé vált színész nevével találkozunk (Fekete Mihály, Makó Aida, Feledy Boriska, Batizfalvi Elza, Ujj Kálmán, Szigeti Jenő, Zöldi Vilma, Toronyi Gyula, Buday Ilonka, Homolka, Lind Alfréd, Ocska Kornél, Falusi István, Hont Ferenc, Mészáros Ági).

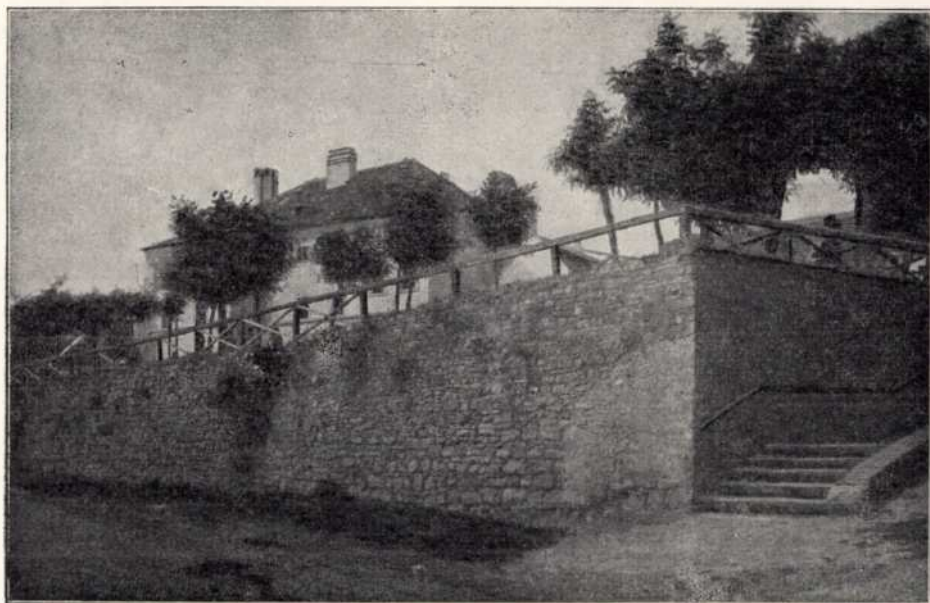
Az általános gazdasági leromlás következtében 1925-ben válságba jut a soproni színház. Nehéz idők járnak *Bodonyi*, *Somogyi*, *Faragó*, *Kiss*, sőt részben *Sziklay* és *Tolnay* társulataira is az 1925—37 közti években. A bajon úgy próbáltak segíteni, hogy a színi évadot megrövidítették és Győrt és Sopront egy kerületbe olvasztották. A szövetség Győrrel 1927-ig tartott, utána szerepét Székesfehérvár kapta meg. A színház mégis gyakran üresen maradt, csak a neves fővárosi művészek vendéggjátéka vonzza még a közönséget. 1926-tól kezdve *Alapi*, *Déry*, *Szentiványi* kamaratársulatainak vendéggjátéka jelent közönségsikert, majd utánuk *Bánki Róbert*, *Miskey* staggione-társulatai vendégzerepelnek. Kiváló prózai műsoruk a világirodalom remekeivel ismerteti meg a soproni közönséget. 1937-ben a Magyar Színpártoló Egyesület siet a színezet segítségére. 1939-ben átszervezik az egész színiügyet és 2 esztendőn keresztül 4 csere-társulat működik Sopronban (*Inke*, *Beleznay—Unger*, *Thuróczy*, *Jakabffy*) A II. világháború ismét visszavetette a soproni színi életet, 1945-ben romos városban, lerongyolódott társulat kezd meg játékát, meglehetősen silány darabokkal. Lassanként javul a műsor, 1948-ban *Horváth Gyula* kitűnő társulattal jön. De nem sokáig tart a soproniak öröme: 1950-ben, a vidéki színházak államosításakor a város színházügyét alárendelték Győrnek. A győri kapcsolat „nagyon lazának bizonyult” és Sopron városa amelynek színházi kultúrája a középkorig nyúlik vissza, s amelynek 1754 óta állandó

színháza van, színészet nélkül maradt. Az üresen álló színházban soproni műkedvelők, a Faluszínház és Gördülő opera 1—1 előadása tartják ébren a soproni színészet egykor magas fényvel lobogó, most kilobbanni készülő fátylóját.

Csatkai Endre színháztörténete is hatalmas érv amellet, hogy nem lehet sorvadásra ítélni a nagymúltú város nagymúltú színészetét, ahonnet annyi híresség hirdette a magyar színészet dicsőségét a vendégszereplések alkalmával. A szerző a *Függelekben* közli a világirodalom és a magyar színműirodalom legkiválóbb termékeinek előadásait 1841—1950 közt, de a színészet történetének tárgyalásakor is minden alkalmal felhívja a figyelmet az egyes darabok bemutató előadásaira. A rengeteg értékes adat áttekinthetőségét megnehezíti a könyv tömörsége, az egyforma szedés, helyenként az interpunctio hibás volta. Kár, hogy nem minden esetben közli az igazgatók keresztnevét. Egy sajtóhibája kiigazításra szorul: Moser társulata nem 1889-ben játszik, hanem 1888-ban.

Mindent egybevetve, a könyv régvárt kiegészítője a soproni kultúrtörténetnek és betölti hivatását, ha az illetékes tényezők felfigyelnek Sopron színészetének ügyére.

Vértes Ilona

Bástya-részlet a Sas téren. Lebontották 1895 körül.

SOPRONI BIBLIOGRÁFIA 1958—1959-BŐL

Gyűjtők: Csapody István, Csatkai Andra, Faller Jenő, Gyulai Zoltán, Pröhle Jenő
1958. Társadalmi tudományok.

(Befejezés)

Vörös Károly: Lektorai jelentés a Sopron város története 1848—1948 c. munkaközöség eddigi munkálatairól. SSz 1958. 2. szám.

Winkler Oszkár: A soproni belváros szanalásának egyik fontos kérdéséről. Műemlékvédelem. 1958. 3. szám.

Winkler Oszkár: Sopron művelődési középületeiről. SSz 1958. 1. szám.

Névtelen: Az Erdőmérnöki főiskola 150 éves. Az Erdő 1958. 10. szám.

Névtelen: Botvay Károly. SSz 1958. 4. szám. (Nekrológ)

Névtelen: Két új műemléket találtak Sopronban. Népszabadság. 1958. X. 16.

Névtelen: Lakits Mihály soproni díszkovács 80 éves. Népművelés. 1958. 8. szám.

Névtelen: Jubileumi ünnepségek. Erdőgazdaság és faipar. 1958. 9. szám. (A soproni Erdőmérnöki Főiskola 150 éves jubileuma.)

1959.

1. Természettudomány.

Csapody István: A Sopron környéki szelídgesztenyések. SSz 1959. 3. sz.

Firbás Oszkár: A soproni hegyvidék forrásai SSz 325. lap.

Győrfi János: A nyárfafélék nagylepke károsítói. (Sopron, Szany). Állattani Közlemények. 1959. 1—2. füzet.

Győrfi János: Beiträge zur Kenntnis der Wirte verschiedener Braconiden-Arten. Acta Zoologica. Tom. V. Fasc. 1—2. 49—65.

Győrfi János: Dárdahordozó fürkészdarazsak Sopron környékéről. Rovartani Közlemények. XII. évf. 20. szám.

Győrfi, János: Neuere Beiträge zur Kenntnis der Wirte der Braconiden. Beiträge zur Entomologie. Bd. 9. 140—143. lap.

Győry Jenő: Madártani megfigyelések Sopron vidékén. Aquila. XXV. évf. 298. l.

Győry Jenő, Gárdonyi Gyula: Adatok néhány madárfaj költéséhez. Aquila. LXV. évf. 293—295. lap.

Haracsi Lajos: Dr. Botvay Károly. (Nekrológ) Erdészettudományi Közlemények. 1958 (1959-ben jelent meg.) 253—255. lap.

Hübl, Erich: Die Wälder des Leithagebirges. Verhandlungen d. 200-bot. Gesellschaft. Bd 98—9. 96—167. lap. (1960-ban jelent meg.)

Járó Zoltán: Megemlékezés dr. Botvay Károlyról. Az Erdő VIII. évf. 116—118.

Kiss László: A fenyőfélék fagyállósága és visszaszerző képessége. Erdészettudományi Közlemények. 1959. 59—80. lap.

Magyar Pál: Dr. Bokor Rezső (nekrológ). Az Erdő. VIII. évf. 190—200. lap.

M. dr. Botvay Károly. SSz 190. lap.

Tompá Károly: Egy soproni vörösfenyves 1956. évi magtermése és az állomány kezelése. Erdészettudományi Közlemények. 1959. 9—33. lap.

Traxler Gottfried: Die Flora des Leithagebirges und am Neusiedler See. BgIHbl. Burgenländische Heimatblätter 1959. 1. szám.

Wendelberger, Gustav: Die Vegetation des Neusiedler See-Gebietes. Sitzungsbericht d. Öst. Akademie d. Wiss. Mathem.-naturw. Kl. Abt. I. 4/5 Heft, 1959. (megjelent 1960-ban).

Winkler Oszkár: Solt Béla (nekrológ). Erdészettudományi Közlemények. 1958. 249—251. lap.

Zádor Oszkár: Magashegységi madárfajok fészkelése Sopronban. Aquila. 1958. 295—7. (Megjelent 1959-ben.)

Névtelen: A 150 éves Erdőmérnöki Főiskola jubileumi ünnepsége. Erdészettudományi Közlemények. 1958. 262 lap. (Megjelent 1959-ben.)

2. Társadalmi tudományok.

Alföldi Géza: Liber pater oltára Scarbantiából. SSz 158.

Ambrus Béla, Kupa Mihály: Magyarország papírszükségpénzei az első világháborúban. Az Érem. 1959. 11. szám.

- Ambrus Béla, Kupa Mihály, Lakos János*: Magyarország szükségpénzei az első világháborúban. (A szanyi szövetkezet.) Az Érem 1959, 13. szám.
- Angyal Endre*: Európai manierizmus és magyar irodalom. (Soproni vonatkozások.) Irodalomtörténeti Közlemények, 1959. külön lenyomat.
- Angyal, Andreas*: Karl Georg Romy (1780—1847.). (Soproni tanár.) Wissenschaftliche Zeitschrift der Schiller-Universität Jena, Heft 1. 110—134. l.
- Asztalos Sándor*: Haydn példája. Magyar Nemzet. 1959 V. 31. (366, 368, a kismartoni kálváriáról szól.)
- Baranyai, Hildegard*: Der Krucsay-Altar in Nyirbátor. Acta Historiae Artium. 1959.
- Barta Lajos*: Haydn városában. Népszabadság IV. 26. (Kismarton).
- Bay Ferenc*: „A magyar nyelvet kell hivatalos nyelvvé tenni. „Győr és Sopronmegye követeinek harca a hivatalos magyar nyelvért 1825-ben. Kisalföld 1959. IX. 6.
- Bárdosi János*: A magyar Fertő tapogató halászata. Arrabona a győri múzeum évkönyve. 1959.
- Becht Rezső*: Az elillant ifjúság varázsában. Emlékezés diákéletemre. Kisalföld. 1959. X. 18.
- Bene István*: Néprajzi adat Nagycenkről. SSz 175. lap.
- Beney Zsuzsa*: Pap Károly Krisztusa. Vigilia. 1959, 8. szám.
- Békés István*: Petőfi nyomában. Sopronról 78—86. lap. Bp. 1959, Gondolat.
- B(odrog)i M(iklós)*: Az akvarell poétája (Horváth Józsefről) Evangélikus Élet 1959. V. 3.
- Boronkay Pál*: Sopron vízellátása. SSz 205. lap.
- Boronkai Pál, Füredi Oszkár, Tompos Ernő*: Hozzászólások Winkler Oszkár: A soproni belváros szanálásának egyik fontos kérdéséhez c. cikkéhez. Műemlékvédelem. 1959, 1. szám.
- Boros Lajos*: Megjegyzések és kiegészítések A magyar irodalom helyi hagyományai c. füzethez. Irodalomtörténet. 1959. 250—62. lap.
- Bors András*: Bors László, az ember, a költő és a forradalmár. SSz 53. szám.
- Borsi D. József*: Emlékezés Székács Józsefre. (Soproni diák volt.) Evangélikus Élet. 1959 II. 22.
- (borsi): A magyar nap alatt. Sopron. Evangélikus Élet 1959 VIII. 30.
- Cennerné Wilhelmb Gizella*: A Magyar Történelmi Képcsarnok rézlemezgyűjteménye. (A soproni Schrapcs Mihály lemezei) Folia Archaeologica. 1959.
- Csapody István*: Gombocz Endre soproni diákévei SSz 164. lap.
- Csapody István*: Kítaibel Pálra vonatkozó töredék. SSz 376. lap.
- Csatkai Endre*: Adalékok az első soproni vasút történetéhez. SSz 11. lap.
- Csatkai Endre*: Állítólagos Petőfi forradalmi vers a soproni diákok versesgyűjteményében. SSz 144. lap.
- Csatkai Endre*: Egykori újság tudósítása Kónyról 1823-ban. (A soproni koldusokról.) Kisalföld 1959 I. 7.
- Csatkai Endre*: Haydn József Nyugatmagyarországon. Kisalföld. 1959 V. 31.
- Csatkai Endre*: Haydn Teremtés c. oratóriumának kismartoni vonatkozásai. SSz. 162.
- Csatkai Endre*: Kísérletek Sopronban újság és folyóirat alapítására 1850-ig. Magyar Könyvszemle. 1959, 1. szám.
- Csatkai Endre*: Pásztorlevél a Bach-korszakból. Néprajzi közlemények. 1959, 4. szám.
- Csatkai Endre*: Schiller és Sopron. SSz 358. lap.
- Csatkai Endre*: Soproni leány magyar szón. (Bük) SSz 370.
- Csatkai Endre*: Sopron képzőművészeti élete a Tanácsköztársaság idején. SSz 103. lap.
- Csemegi József*: Építészeti műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme. (Gerő L. könyve.) Magyar Tudomány 1959. 7/8. szám. A soproni középkori teremről
- Csenár János*. Ősze János kurrens könyve 1845—49. SSz 259, 354.
- Danczi József*: Udovit Stur tanulóévei Győrött. (Petz Lipót soproni költő²¹ is szó van.) Irodalomtörténeti Közlemények 1959. 93. lap.

- Dávidházy István:** 50 éves a soproni Posztó- és szőnyeggyár. SSz 270. lap.
- Demény János:** Bartók Béla művészi kibontakozásának éve. 1914—1926. (szól a Soproni 1924-es hangversenyéről is). Zenetudományi Tanulmányok. 1959. 289—92. lap.
- Dercsényi Dezső:** Műemlékvédelmünk a soproni helyreállítási munkák tükrében. Népszabadság 1959 IV. 25.
- Domonkos Ottó:** A soproni gombkötőlegények szabályzata. Néprajzi Közlemények. 1959. 4. szám.
- Dóczy Róbertné:** A katonapoztótól a lakásdíszig. Az 50 éves SOTEX köszöntése. Kisalföld 1959 IV. 2.
- Dömötör Sándor:** Fumu. (Említi a soproni vágott zsemlye, a Fumml készítését is.) Magyar Nyelv 1959, 1. szám.
- Dömötör Sándor:** Lakodalmi kalácsaink néprajzához. (Beigli, Fummel.) Néprajzi Értesítő 1959, 314, 318. lap.
- Dömötör Sándor:** Potyondi dülönevek. SSz 276. lap.
- Dömötör Sándor:** Sopron megyei adatok a kalinkó készítéséhez és lakodalmi szerepéhez. (Mihályi, Gyóró, Kópháza) Néprajzi Közlemények. 1959, 4. szám.
- Entz, Géza:** Die Gotik in Ungarn (225—6. Sopron). Acta Historiae Artium. 1959.
- Faller Jenő:** A brennbergi bánya emlékkönyve. Bányászati Lapok. 1959, 1. szám.
- Faller Jenő:** Adatok a bányavilágítás fejlődéstörténetéhez (a soproni K. Bányászati Múzeum anyagának bemutatásával); Bányászati Lapok. 1959, 9. szám.
- Faller Jenő:** A soproni Központi Bányászati Múzeum 1958 (első) évi beszámolója. SSz 187.
- Faller Jenő:** Brennbergi munkásmozgalmak. Az 1907. évi sztrájkok. SSz 222. lap.
- Falvy Zoltán:** A Haydn-évről. Valóság. 1959, 6. szám.
- F. B. Sonntag in Sopron, Österreich.** Volksstimme. 1959 VII. 5.
- Fehér Pál:** Az elfeledett Naszódiról (1875 IV. 4 Sopronban született fró). Kisalföld 1959.
- Fehér Pál:** Emlékezés-emléktábláért (Zay Károlyról és Petz Lipótról). Kisalföld V. 13.
- Fehér Pál:** Beszélgetés Jászai Mari unokahugával. Kisalföld 1959 VII. 2.
- Fehér Pál:** Így indultak a hírnév felé Berzsenyi, Petőfi. Kisalföld. 1959 VII. 3, 17.
- Fitz József:** A magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története. I. Bp. 1959. Akadémia (Említve Soproni Péter s a répckekethelyi Mannerstrofer János.
- F. M. Ünnepségen Fertődön.** Muzsika. 1959, 11. szám.
- Friedrich Károly:** 1958. évi soproni krónika. SSz 281, 364. lap.
- G(audy) L(ászló):** Egy novella margójára (Kónya A reverzális c. novellája (Evangélikus élet. 1959. VIII. 16.
- Gaborjáni Alice:** Két magyar hosszúszerű lábbelitípus viselettörténeti elemzése. Néprajzi Értesítő. 1958 (megjelent 1959-ben).
- Genthon István:** Kis adat Bartók Béla első soproni szerepléséhez .SSz 279. lap. (Sopron 298—327; képek 266—330.)
- Genthon István:** Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1959. Képzőműv. Alap.
- Gerő László:** Építészeti műemlékek feltárása, helyreállítása és védelme (Árpás, 19. 1. Bánfalva, Sopron). Bp. 1959.
- Győry Zsuzsa:** Pattintott kovakövektől a füttyölős fazékig. Kisalföld XI. 13.
- Habel György:** Mi tehetné kedvezőbbé az egyetem és város közötti kapcsolatot? (A volt soproni műegyetem sorsa.) Északmagyarország 1919. VII. 9.
- Hajdu Tibor:** A forradalom győzelme vidéken (Sopronról 159. 160. lap). Századok, 1959, 1. szám.
- Halász László:** Sopron műemlékei között. Fonómunkás. 1959. VII. 16.
- Harmuth, Adolf:** Die burgenländischen Dreissigstämter. (Soproni vonatkozások.) Volk und Heimat. 1959, 7. szám.
- Harmuth, Adolf:** Die Ödenburger Zauberer. Volk und Heimat. 1959, 11. szám.
- Hárs György:** Különféle soproni madarakról (embertípusok). Élet és Irodalom 1959 V. 1.

- Házi Jenő:** A soproni külváros 2. fertályának telekkönyve az 1536. évből. SSz 353. lap.
- Házi Jenő:** Az 1566. évi soproni borkereskedelem. SSz 288. lap.
- Heckenast Gusztáv:** Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban. (A salétromfőzés *Babóton*.) Bp. 1959. Akadémia.
- Hernádi Tibor:** Soproni képeslap. Szolnokmegyei Néplap. 1959 XII. 18.
- Hoffmann Tamás:** Horreum-szérü-csür. (Soproni majorságokról az 1379-es telekkönyv nyomán.) Ethnográfia M. 1959, 1—3. szám.
- Horányi Mátyás:** Ausztriai kutató útja. (Az Esterházy színházak.) Irodalomtörténeti Közlemények. 1959, 162. lap.
- Horányi Mátyás:** Eszterházi vigasságok. Bp. 1959 Akadémiai. 269 lap.
- Imre József:** A soproni Arbeiter Zeitung. SSz 42. lap.
- Ivancsics Nándor:** Gabonaverem a Sopron megyei Peresztegen. Néprajzi Közlemények. 1959, 4. szám.
- Ivancsics Nándor:** Legénycéh nyomai egy petőházi népszokásban. SSz 168. l.
- Jeney Ferenc:** A múzeumépület története. (50—52. lap a soproni Schaller festőről.) Arrabona. A győri múzeum évkönyve 1959.
- Juhász Kálmán:** Der Raaber Bischof-Probst Graf Ladislaus Nádasdy. (Soproni vonatkozásokkal.) BglHbl. 1959, 1. füzet.
- Cs. Katona Imre:** A fertődi (eszterházai) kastély kialakulása. Építész- és Közlekedéstudományi Közlemények. 1959, 1—2. szám.
- Kárpáti Zoltán:** Megjegyzés. SSz 280. lap.
- Kelényi Ferenc:** Kazinczy Ferenc soproni kapcsolatai. SSz 305. lap.
- Kemény György, Regele Zoltán:** A műemlékvédelem mélyépítési és alapozási problémáiról. (Sopron Lenin körút 114, Előkapu 11, Új u. 9 stb.) Műemlékvédelem 228. lap.
- Keresztury Dezső:** Pap Károly. SSz 95.
- Kertész István:** Hű tükör és semmi egyéb. Emlékezés Sopron város és vármegye első kommunista lapjára. Kisalföld 1919 II. 22.
- Kertész István:** (összeállította) Tanácsköztársaság Sopron 1919. Győr (1959) 112. lap.
- Klampfner, Josef:** Haydn und die Haydn-Gedenkstätten in Eisenstadt. Wien, Bergland.
- Kodály Zoltán:** Haydn emlékére. Muzsika 1959, 5. szám.
- Koncsek László:** A bécsi és soproni ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben. II. rész. SSz 73. lap.
- Koncsek László:** A Renn—Gasse-i összeesküvés. Bp. 1959 Kossuth kiadó. 205 lap.
- Kovács József:** Bírósági eljárás Sopronban 1855-ben két, szabadságharcra kapcsolatos vers miatt. SSz 20. lap.
- Kovács József:** Szenvedélyes firkálók. (Soproni esetek.) Népszabadság. 1959 VIII 27.
- Kovács József:** Török rabszolgák Sopronban, soproniak török rabságban a 17. század folyamán. SSz 6. lap.
- V. Kovács József:** Gúnyvers Sopron követe ellen 1830-ból. SSz 352. lap.
- Kókay György:** A hazai újságolvasás történetéhez. (359. lapon a soproni Magyar Társaságról is szól.) Magyar Könyvszemle. 1959, 4. szám.
- Kónya Lajos:** A reverzális. (Diákkori élmény.) Magyar Nemzet. 1959 VII. 30.
- Kónya Lajos:** Itt szállt meg Zrínyi. (Vers) Élet és Irodalom. 1959 XII. 24.
- Kónya Lajos:** Soproni Horváth József kiállítása a Nemzeti Szalónban. Falusi Vasárnap 1959 IV. 26. (két képpel).
- Kőhegyi Mihály:** Adatok Sopron sörgyártásának történetéhez. SSz 182. lap.
- Krisztinkovich, Béla:** Chirurgiens, baigneuses et apothicaires anabaptistes en Hongrie au XVIe et au XVIIe siècle. Therapia Hungarica. 1959, 3—4. szám.
- Kubinszky Mihály:** Műemlékek a magyar vasutak mentén. (Sopron MÁV pu. Nagycenk.) Közlekedési Közlöny. 1959 V. 17.
- Kunszeri Gyula:** Horváth József gyűjteményes kiállítása. Vigilia. 1959 V. 307—8.
- Kunszeri Gyula:** Soproni képeslap. Új Ember, 1959 VII. 5.
- Láng György:** Haydn. Bp. 1959 Gondolat. 257 lap.
- László Ernő:** A soproni szabólegények sztrájkja 1872-ben. SSz 29. lap.
- László Ernő:** Móra Ferenc téves elbeszélése Haydn koponyájának sorsáról. SSz 374. lap.

- Lessenyi* Ferenc: A selmecbányai erdészeti tanintézet története (1808—46) Sopron 1959. 120. lap.
- Levárdy* Ferenc: Pannonhalma építéstörténete. (Id. Storno működéséről.) Művészet-történeti Értesítő. 1959, 1. szám.
- Loibersteck*, Josef: Deutschkreuz. (Goldmark életrajza.) Volk und Heimat. 1959, 7. szám.
- Makkay* Jánosné: Kis János levele az Akadémiához a soproni nyomdák működéséről. SSz 371.
- Mende* Gusztáv: Van-e soproni jellegű tájképfestés? SSz 257. lap.
- Mesterházi* Lajos: Pár lépés a határ, Bp. 1959. Móra (Sopron 291—306. lap, Brennberg 306—352. lap).
- Mihalik* Sándor: Die ungarischen Beziehungen des Glockenblumenpokals. (Említi a Liszt Ferenc Múzeum 16. századi kehelyrajzát) Acta Historiae Artium. 1959, Tom. VI. Fasc. 1—2.
- Mollay* Károly: Háztörténet és várostörténet. A Szent György utca 3. számú ház. SSz 121. 193. lap.
- Mollay* Károly: Soproni növendékek a jénai egyetemen. SSz 274. lap.
- Molnár* József: Egy irodalmi tréfa. József Attila a soproni sajtóban. Kisalföld. 1959. XI. 8.
- Múzeumvezetőség: A soproni Liszt Ferenc Múzeum működése 1958-ban. SSz 185. lap.
- Nagy* János: Oláh Gábor levelesládájából (Szabó Dezső a soproni szerepléséről) Irodalomtörténeti Közlemények. 1959, 111—130. lap.
- Németh* Gabriella: Buchenwald 1944. december 24. (Ferenczy János halála) Kisalföld
- Novák* Elek: A nemeskeri artikuláris templom múltja és jelene. Evangélikus Élet. 1959. március 29.
- Pais* Dezső: Zsirai Miklós. (Soproni diákkoráról) Magyar Nyelv. 1959, 317—318. lap.
- Pap* Károlyné: Pap Károly, a vörös katona. SSz 102. lap.
- Patay*, Pál: Archaeologische Forschungen im Jahre 1958. (*Fertőd, Hövej, Kapuvár, Kisfalud, Rábatamási, Nagylozs, Sopron, Csorna, Veszvény, Sopronhorpács*) Arch. Értesítő. 1959. 2. szám.
- Péter* Imre: Jegyzetek kiállításokról. Soproni Horváth József. Népszabadság. 1959. IV. 11.
- Póczy*, Klára: Der Einfluss der spätitalienischen Sigillata—Werkstätten. Acta Arch. 1959. 144. lap.
- Póczy* Klára: Rabszolgaélet Scarbantiában. SSz. 2. lap.
- Pósfai* Vilmos: Hauser Károly soproni festőművész. SSz 345. lap.
- Prahács* Margit: A Zeneművészeti Főiskola Liszt-hagyatéka. Zenetudományi Tanulmányok. VII. kötet. 1959.
- Radics* Elemér: Dág—Agendorf—Ágfalva. Kisalföld. 1959. XII. 24, 29.
- Rajk* András: „Az én nyelvemet mindenütt megértik.” (Haydn életrajza) Népszava 1959. V. 31.
- Riedl*, Adalbert, *Klier*, Karl Maria: Lied-Flugblattdrucke aus dem Burgenlande. (Sok soproni nyomtatvány említése) Eisenstadt 1958, 198. lap.
- Rigó* János: Látogatás Thier László soproni műgyűjtőnél. Kisalföld. 1959. III. 4.
- Sallay* Marianna: A fertődi Esterházy-kastély. Bp. 1959. 41. lap.
- Sauerzopf*, Franz: Problem Neusiedlerseedamm. BglHbl. 1959, 1. szám.
- SCH. I. Herbstausstellung von Gemälden. Neue Zeitung. 1959. X. 23.
- Schneider* Lipót: A soproni úszósport története. SSz 175. lap.
- Sebők* Lajos: Soproni utcarészlet. Élet és Irodalom. 1959. XI. 27.
- Sedlmayr* János: Egy műemléki lakóház kutatása. (Sopron, Kolostor u. 5.) Műemlékvédelem. 1959, 2. szám.
- Simkovics* Gyula: Első lépés a szervezeti munkásmozgalom felé. SSz 26. lap.
- Sólyom* György: Joseph Haydn. Muzsika. 1959, 5. szám.
- Somfai* László: Az operakarmester Haydn. Muzsika. 1959, 12. szám.
- Soós* Katalin: Adalékok a Magyar Tanácsköztársaság és az osztrák köztársaság kapcsolatainak történetéhez. 110. 137.
- Stoll* Béla: Újabb zenetudományi kiadványok. (Ismerteti Lajtha László Sopronmegyei

- virrasztó énekek c. könyvét.) Irodalomtörténeti Közlemények. 1959, 149—50. lap.
- Szabolcsi Bence:** Joseph Haydn 1732—1809. Népszabadság. 1959. V. 31.
- Szabó István:** Az 1919-es borjegyről. SSz 90. lap.
- Szakál Ernő:** A sopronbánfalvi gótikus templom helyreállításáról. Műemlékvédelem. 1959, 2. szám.
- Szalatnai Rezső:** Haydn-évfordulónk. Evangéliumi Élet. 1959. IX. 6.
- Szele Lajos:** Adat a kurucdombi szélmalom történetéhez. SSz 375. lap.
- Szerb Antalné:** Szerb Antal utolsó hónapjai. (*Fertőrákos, Balf*) Irodalomtörténet. 1959, 3—4. szám.
- Szigeti István:** Szakál Ernő szobrászművész érmei és plakettjei. Az érem. 1959, 13. szám.
- Szöke Béla:** Fejezetek Győr koraközépkori történetéből. (*Kapuvár, Veszékény* említése) Arrabona. A győri múzeum évkönyve. 1959.
- Takács Lajos:** A dohánytermesztés kibontakozása a jobbágykor végén a nyomásos gazdálkodású területeken. (Sok adat *Kapuvárra, Himodra, Sopronra*) Ethnográfia. 1959, 216, 231—5, 247—8. lap.
- Takács Tibor:** Petőfi után Bem és Kossuth körözőlevele is előkerült Romániában. (Bem szolgája Francesca N. 26 éves, Odenburgban született) Élet és Irodalom, 1959 XII 24.
- Tamás István:** Vidéki folyóiratok szemléje. Magyar Nemzet. 1959. VI. 10.
- Thirring Gusztáv:** Népösszeírási adatok és adatforrások a nemnemes népességről a 19. század első feléből. Történeti statisztikai közlemények. 1959, 1—2. szám.
- Tilkovszky Lóránt:** Ismeretlen Széchenyi-levelek. Valóság. 1959, 1. szám.
- Tilkovszky Lóránt:** Lunkányi arcképehez. SSz 361.
- Tirnitz József:** Adatok Sopron város munkásmozgalmának történetéből. SSz 110. 137.
- Valkó Arisztid:** A Harmonia Celestis rézmetszőinek egykorú számadásai. (Esterházy nádor kottás könyve) Magyar Könyvszemle. 1959, 1. szám.
- Vargha Balázs:** Berzsényi Dániel. Bp. 1959. Gondolat. 291 lap.
- vas —: Társasutazás. (Fertőd) Komárommegyei Dolgozók Lapja. 1959. X. 31.
- V. B. Pest megyei pedagógus képzőművészek soproni képei.** SSz 280. lap.
- Verbényi László:** Modern nyelv és irodalom oktatásának nyomai Sopronban 1840 körül. SSz 362. lap.
- Vécsey Jenő:** Haydn művei az Orsz. Széchenyi Könyvtárban. Bp. 1959. Akadémia. 169. lap.
- Vécsey Jenő:** Haydnt ünnepeljük. Muzsika. 1959, 10. szám.
- V. Gy. Vendégkönyv.** (A soproni múzeumé) Kisalföld. 1959. V. 30.
- Wettler Rezső:** Evangélikus templomunk Sopron városában. Evangélikus Élet. 1959. X. 11.
- Wessetzky Vilmos:** A felsőpannóniai Isis-kultusz problémái. (*Egyed*; a soproni múzeum Isis és Bubastis emlékkövééről is szól) Arch. Értesítő. 1959, 1. szám.
- Wessetzky, V.:** Die Probleme des Isis-Kultes in Ober—Pannonien. (*Egyed, Sopron*) Acta Archaeologica Academiae Scientiarum. Tom. XI. 1959.
- Zimmermann:** Sauerkraut mit Schweinefleisch und Paprika. (Liszt tiatal koráról) Volk und Heimat. 1959, 12. szám.
- ó: A Sopronban és Fertődön járt nyugati újságírók beszámolóí a nyugati sajtóban. Kisalföld. 1959. XI. 13.
- Névtelen:** Danzer János Gáspár élete és gyorsírástörténeti szerepe. (Sopronban is lakott) Gyorsírók lapja. 1959, 5. szám.
- Névtelen:** Hamarosan elkészül műemlékeink helyreállításának távlati terve. Népszabadság. 1959. VII. 12.
- Névtelen:** Haydn önéletrajzi jegyzeteiből. Muzsika, 1959, 4. szám.
- Névtelen:** Liszt Ferenc vallomásai magyarságáról és kedvenc hangszeréről. Muzsika. 1959, 7. szám.
- Névtelen:** Ötven éves a Soproni Posztó- és Szőnyeggyár. Népszabadság. 1959. IV. 1.
- Névtelen:** 150 éve halt meg Haydn József. Muzsika. 1959, 4. szám.

Tekintse meg

Hazánk egyetlen bányászati múzeumát

**a KÖZPONTI
BÁNYÁSZATI MÚZEUMOT!**

***Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN***

Képekben,
tárgyi emlékekben,
mozgó modellekben
tanulmányozhatja
a magyar bányászat
fejlődéstörténetét
az ősidőktől napjainkig

NYITVA:

Hétfő és szombat kivételével
naponta délelőtt 10-től délután 1 óráig

Magyar Selyemipari Vállalat
SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

Sopron, Kőszegi út

I G É N Y E S
BEL- ÉS KÜLFÖLDI
VÁSÁRLÓK
SZÁLLÍTÓJA

SOPRONI
GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI
VÁLLALAT

Sopron, Mátyás király utca 5 szám

Telefon: 10-37

Mindennemű lakatosmunka vállalása

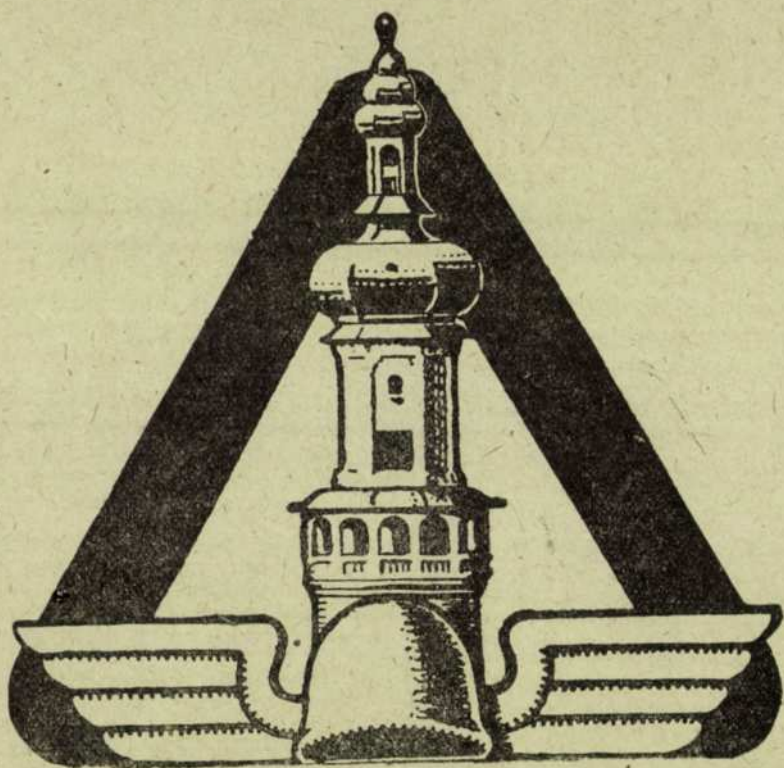
*Faipari és egyéb megmunkáló gépek
gyártása*

AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása

HŰTŐGÉPEK garanciális javítása

OLLÓK, KÉSEK köszörülése, ÓRÁK javítása jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYŐR-SOPRONMEGYEI

RUHÁZATI

Kiskereskedelmi Vállalat

SOPRONI SZAKBOLTJAI

KÖZKEDVELT

A

**SOPRONI
SÖRGYÁR**

készítménye

A kiváló

VILÁGOS

SOR

BARNA

SOR

KINIZSI

SOR

A SOPRONI

**Élelmiszerkiskereskedelmi
Vállalat**

*fűszer, csemege, édesség,
dohány,
tej és hús boltjai*

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára
állnak*

Sopron és vidéke

körzeti Földművelésszövetkezet

MEZŐGAZDASÁGI SZAKBOLTJA:

ÖTVÖS UTCA 3

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerek
műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók.
permetezőgépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

KÖZPONTI TELEP ÉS IRODA:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58 és 10-59

ÜVEGES RÉSZLEG:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

V Á L L A L:

**kőműves, ács, tetőfedő, épületasztalos, szobafestő,
mázoló, címfestő, dukkozó, üvegező, üvegesizoló,
kályhás, parkettás**

munkákat

Soproni Asztalos- és Faipari Ksz

S O P R O N

Vitnyédi u. 13

Telefon: 12-73

*Asztalos, festő, mázó, játék, kárpitos,
javító, iparművész* részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére
a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét, sezlont,
konyhabútort
és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat,
egyéni megrendelésre, elsőrendű minőségben
és ízléses kivitelben

Vállal:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden
alkalomra nagy választékban kaphatók

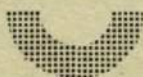
a Soproni Kiskereskedelmi Vállalat üzleteiben

SOPRONI
HÚSIPARI
VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

A Soproni Húsipari Vállalat dolgozói

jóminőségű hentesáru

készítésével

járulnak hozzá

az élelmiszeripar fejlődéséhez

Hátulsó utca 2-4. szám alatt

*a húsipar húsüzletében naponta friss hentesáru
kapható bőséges választékban*

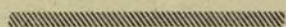
Soproni

PAMUTIPAR

Sopron,

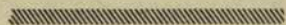
Selmeci utca 15—17

szám

Telefonszám:

20-90

PAMUTSZÖVŐGYÁR

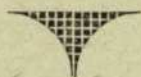
ELZETT

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

SOPRON

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

Soproni
Fésűsfonalgyár

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVAI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

**„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15.**

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

„Rába“ motor, futómű,

kapcsolóművek

Csepel 130—300 futómű és csörlóművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

Sopron, Csepel utca 3

SOPRONI TŰGYÁR

Termékei: *Különféle tűárak. — Kárpitos díszszegek*

Cipőkarikák. — Fűzőszemek

Bőrszegecsek

LÖVŐI KÉSGYÁR

Termékei: *Háztartási kések. — Zsebkések*

Ipari kések. — Mezőgazdasági gépkések

Különféle kéziszerszámok

SOPRONI
RUHAGYÁR

Sopron, Rákóczi utca 6

•

12 éves működése alatt

gyártmányaival:

női-, lányka- és baby-ruháival

a bel- és külföldi igényeket

egyaránt kielégíti

•

Saját laboratórium

•

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

A TAKARÉKBETÉT KAMATOZIK,
BÁRMIKOR, MINDEN ELŐZETES FELMONDÁS NÉLKÜL
FELVEHETŐ!

BŐVEBB FELVILÁGOSÍTÁST AD AZ

ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR FIÓKJA,

SOPRON, Lenin körút 98, valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET! LOTTÓZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában
SOPRON, Hátsókapu 8

LEGSZEBB AJÁNDÉK

A KÖNYV

AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET

A SOPRONI

ANTIKVÁRIUMBÓLI

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

ANTIKVÁRIUM

LENIN KÖRÚT 13 — TELEFON: 13-50

SOPRONI

Járműgyártó

SZÖVETKEZET

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

Szíjgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése, javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi, szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,
autókarosszéria készítés

TISZTASÁG:

FÉL EGÉSZSÉG

Saját egészsége érdekében látogassa
a több káddal bővített, hőlégfürdővel
központi fűtéssel
korszerűsített

Városi fürdőt

FÜRDŐVÁLLALAT

**SOPRONI
FODRÁSZ SZÖVETKEZET**

KORSZERŰSÍTETT,

HIGÉNIKUS

TERMEIBEN

GONDOS

ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

A
Soproni
Állami Gazdaság

KÉKFRANKOS
LEÁNYKA
MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT
MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI
SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna utca 1. — Telefon: 14-53

Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkból

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés

Minőségi munkával!

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

akkor kisebb lesz a gázszámla és jobb lesz
a gáznyomás

Felvilágosításért és panasszal forduljunk

A G Á Z M Ű H Ő Z

Táncsics Mihály utca 12. Telefon: 25-10

A

Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Ü

PANNÓNIA ÉTTEREM, FEHÉRTEREM:

a város reprezentatív vendéglátó üzeme

Z

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

E

M

E

BISZTRÓ:

a város központjában hideg ételek választékával, reggelizési lehetőséggel, cukrászati készítményekkel és presszó-feketével

I

ALPESI VENDEGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

**FÓRUM-, GYÖNGYVIRÁG-, CIKLÁMEN-,
PÖTTYÖS**

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyaltkülönlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

Látogassa meg üzemeinket!

Győr-Sopron megye

Idegenforgalmi Hivatala

Sopron, Ógabona tér 8. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

K i r á n d u l á s o k

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállás biztosítás:

szállodában túristaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetővel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Győri túristaszállás, Szeszgyári út 8

Soproni túristaszállás, Ferenczi utca 4

Soproni belvárosi túristaszállás, Új utca 8

Soproni túristatábor és camping

Szállásigények idejében bejelentendők az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni

Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24. szám.

GYAPJÚSZÖVETEK

TAKARÓK

MŰSZAKI SZÖVETEK

BÚTORSZÖVETEK

SZÖNYEGEK

É. M.

*Soproni
Épületasztalosipari
Vállalat*

Hazánk legkorszerűbb épületasztalosipari
nagyüzeme

Gyárt:

Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket

Gyártelep:

SOPRON, TERV UTCA 2

Telefon: 17-55, 10-70

**Soproni
Vas- és Szerelő
Kisipari Szövetkezet**

vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,

GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,

BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,

LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS

VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCESELŐ

munkákat

Sopron, Ógabona tér 16

**VÁSÁROLJA
FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!**

*fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli stb.*

Soproni Sütőipari Vállalat

Az üdülőnegyed bejáratánál várja az

Ady Endre Kultúrház

SOPRON, ADY U. 10 — Telefon: 17-34

Tanfolyamok:
szabás-varrás, nyelvoktatás

Tudományos ismeretterjesztő előadások a havi műsorplakát szerint

Minden kéden és szerdán mozielőadás, minden vasárnap filmmatiné

Minden vasárnap-táncest

Büfé és eszpresszó a Soproni Vendéglátóipari Vállalat kezelésében

Segítsd

*Sopros városképének külső szépségét,
az utcák tisztaságát!*

Támogasd

a Köztisztasági Vállalat fontos munkáját

Ne szemetelj az utcán!

Liszt Ferenc Művelődési Ház

Sopron, Liszt Ferenc utca 1
Telefon: 27-55

a soproni kultúrélet központja!

*Ismeretterjesztő előadások,
hangversenyek, szakkörök,
tanfolyamok, klubok!*

Orosz-, angol- és német nyelvtanfolyam

Szabás-varrás tanfolyam

*Balettiskola — Színjátszó csoport — Bábcsoport — Kézimunka-
és rajzszakkörök — Bélyeg- és „Ki mit gyűjt” klubok
Liszt Ferenc klub — Ifjúsági társalgó*

A SOPRONI SZEMLE különkiadványai

*A soproni képzőművészet
és zenei művelődés története
1848—1948*

Megrendelhetők a kiadóhivatalnál: Sopron, Városi Tanács

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.
Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatka.
Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Thomas, Edit: Dorffmaisters Fresken im bischöflichen Palast zu Szombathely
Domonkos, Otto: Kunst der Hirten im Komitat Sopron
Nováki, Julius: Skizze der topographischen Entwicklung Soprons auf Grund der neueren Grabungen
Balogh, Jolante: Renaissance Altar in Sopron

MUNKATARSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék).

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrek-turában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tisztelet-dijából levonja. (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban.)

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyó-irata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám:

egyéni 61.280
közületi 61.066

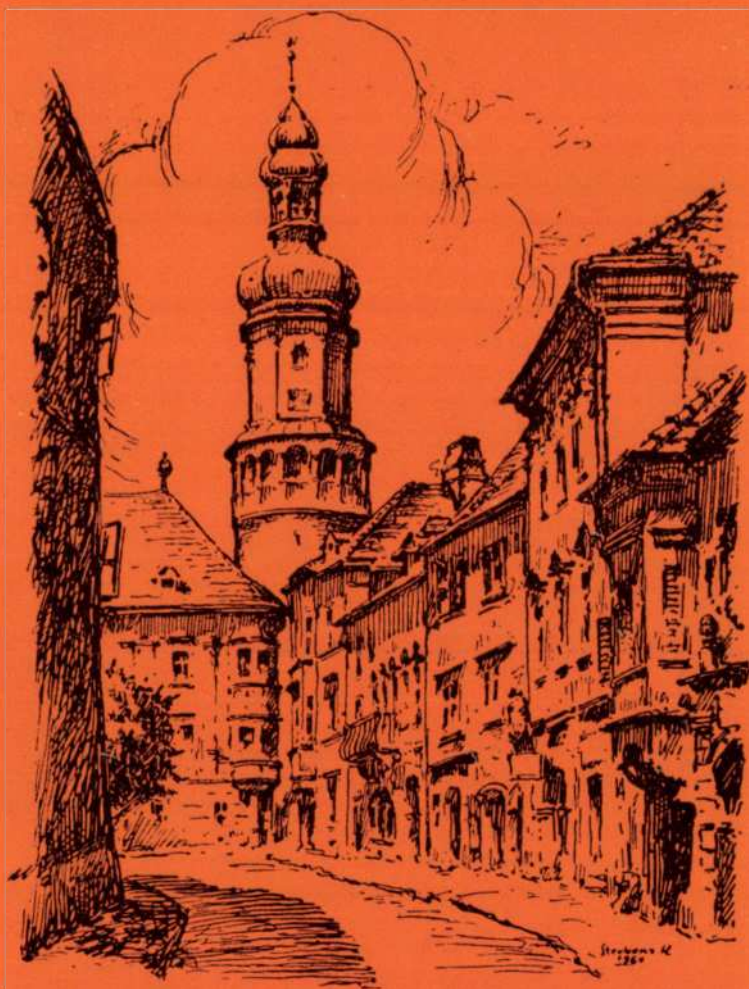
(vagy átutalás az MNB 8. sz.

fióknál vezetett egyszámlára).

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

XVI. ÉVFOLYAM

1962.

3. SZÁM

**KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA**

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÜRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FÁBJÁN LAJOS,
FEKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY,
GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELENYI
FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON
JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL
MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLO, WINKLER OSZKÁR, ZÁMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Tárczy—Hornoch Antal</i> : A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium . . .	193
<i>Simkovics Gyula</i> : Adatok a soproni munkásmozgalom korai szakaszának gazdasági hátteréhez	207
<i>Mollay Károly</i> : Középkori soproni naptárak I.	215
<i>Bóna István</i> : A darufalvi ezüstkincs I.	227
<i>B. Thomas Edit</i> : Dorffmaister freskók a szombathelyi püspöki palota „sala terrena”-jában II.	242

Helytörténeti adattár

<i>Tompa Károly—Bründl Lajos</i> : A sopronkőhidai fűzkísérleti telep	266
<i>Kovácsics Sándor</i> : XVII. századi orvosi kézirat a soproni Berzsényi Gimnázium (volt ev. líceum) könyvtárában	272
<i>Kelényi Ferenc</i> : Népszerű soproni egészségügyi könyv 1796-ból	274
<i>Domonkos Ottó</i> : Egy soproni csiszármester levele a céhmesterhez 1621-ben	280
<i>Cs. E.</i> : Liszt Ferenc állítólagos felfedeztetése Lakompakon	283
<i>Pj.</i> : Adalékok a soproni természetrajzi gyűjtés történetéhez	284

Megemlékezések

<i>Gyulay Zoltán</i> : Boleman Géza (1876—1961)	285
<i>Diószeghy Dániel</i> : Balázs István (1881—1962)	287

Terjedelem: 8,8 (A/5) ív 55 szövegközti ábrával. Példányszám: 1000

Felelős kiadó: Csatkai Endre - 62.33522 Győr-Sopronmegyei Nyomda Vállalat

A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium

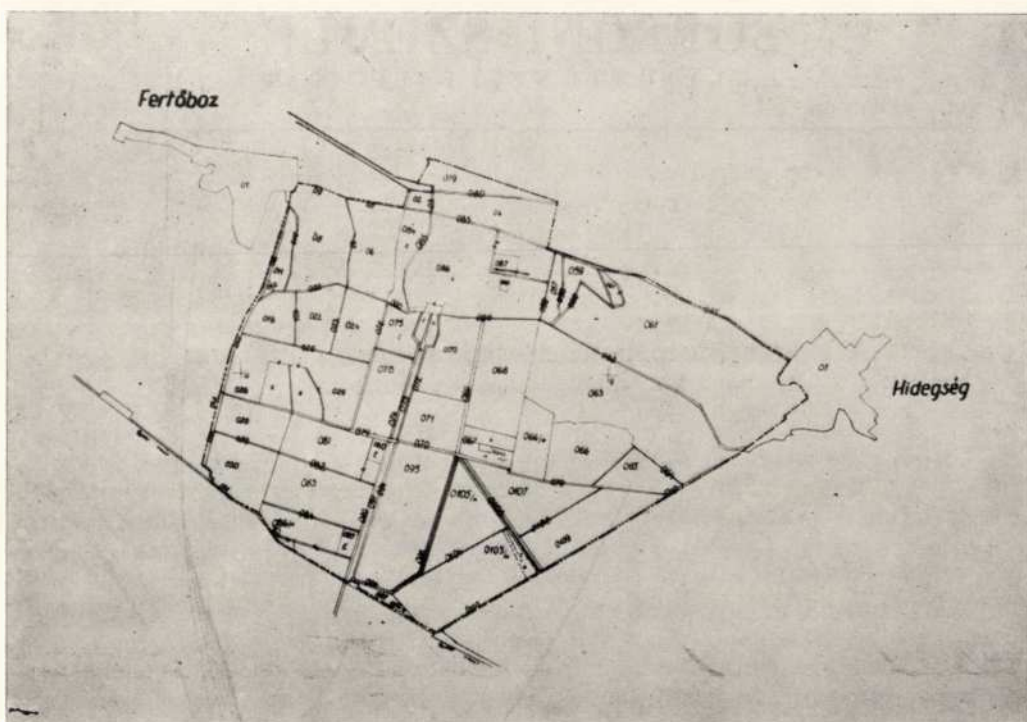
Irta: Tárczy—Hornoch Antal

Különösen az elmúlt években sokat olvashattunk a lapokban a Nemzetközi Geofizikai Évről, az ún. világnapokról és a nemzetközi geofizikai együttműködéssel elért eredményekről. Ezekben a munkákban a Magyar Tudományos Akadémia soproni Geofizikai Kutató Laboratóriuma is részt vett és ezek a munkák talán e folyóirat olvasóit is érdekelni fogják.

A harmadik nagy nemzetközi geofizikai összefogás¹, a Nemzetközi Geofizikai Év, az IGY (= International Geophysical Year) 1957–58-ban mozgósította a hazai szakembereket is. Milyen feladatokat adott az IGY a geofizikusoknak? Minden természettudomány, így a geofizika is igen nagy mértékben kísérleti tudomány, ezért törvényszerűségeiknek a vizsgálata nagy részben mérési eredmények segítségével történik. A geofizikai kutatás első fázisa tehát a mérés. Ezért az IGY is azt kívánta elsősorban, hogy minél többet, minél sokrétűbben és minél több helyen mérjék, regisztrálják a Föld különböző erőtereit, fizikai jelenségeit. Nagypontosságú, folyamatos mérést, azaz regisztrálást nagyérzékenységű, kényes berendezésekkel szabad területen elvégezni igen nehéz és sok esetben a rendelkezésre álló, nemzetközileg szabványosított műszerekkel lehetetlen feladat. Az IGY megkívánta tehát, hogy építkezzünk, műszerházakat, ún. obszervatóriumokat létesítsünk és ezzel otthont teremtsünk az állandó jellegű földfizikai vizsgálatokhoz, kutatásokhoz is. Így építette fel fokozatosan 1956–58-ban a Magyar Tudományos Akadémia a Fertő tó D-i partján, Fertőboz és Hidegség községek között a „Nagycenk melletti geofizikai obszervatóriumot” 4 pavillonjával és geodéziai obszervatóriumát 1 pavillonjával a soproni Geofizikai és részben a Geodéziai Kutató Laboratóriumai kutatásaihoz.

Mindjárt bevezetőben egy kis kitéréssel magyarozatát kívánjuk adni annak, hogy miért nevezzük az obszervatóriumot „Nagycenk melletti”-nek, holott helyrajzilag közelebb fekszik Fertőbozhoz. A szintén közeli Nagycenk a Magyar Tudományos Akadémia alapítójának, a „legnagyobb magyarnak”, Széchenyi Istvánnak emlékét idézi a tudományos világ emlékezetébe, s a Magyar Tudományos Akadémia ezen intézménye ezzel is emlékének kíván hódolni. De van ezen kívül még egy gyakorlati oka is: az obszervatóriumok helyét ismerni kell, már pedig Nagycenk, éppen Széchenyi István révén, nemzetközileg ismert hely. A részletesebb leírásokban különben rámutatunk arra, hogy az obszervatórium Fertőboz határában fekszik.

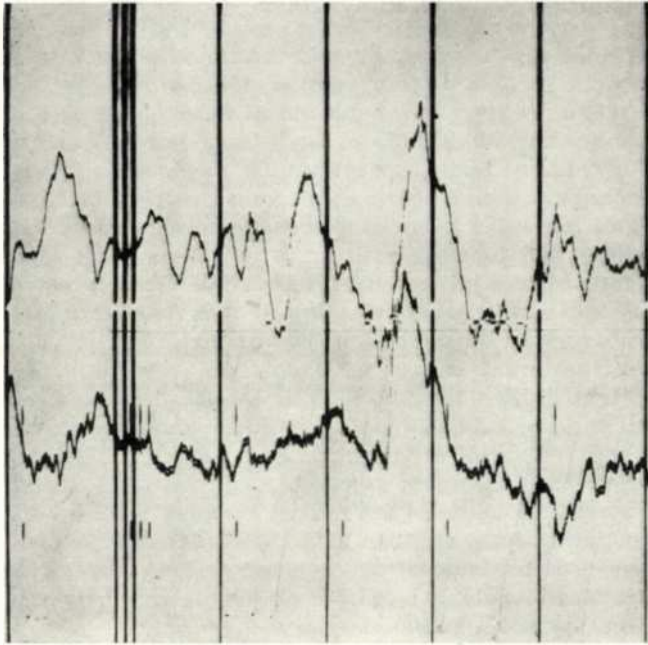
1. Az első 1882–83-ban, a második 1932–33-ban volt, s nevükben (Nemzetközi Poláris Év) még csak a sarkvidékek geofizikai kutatása szerepelt.

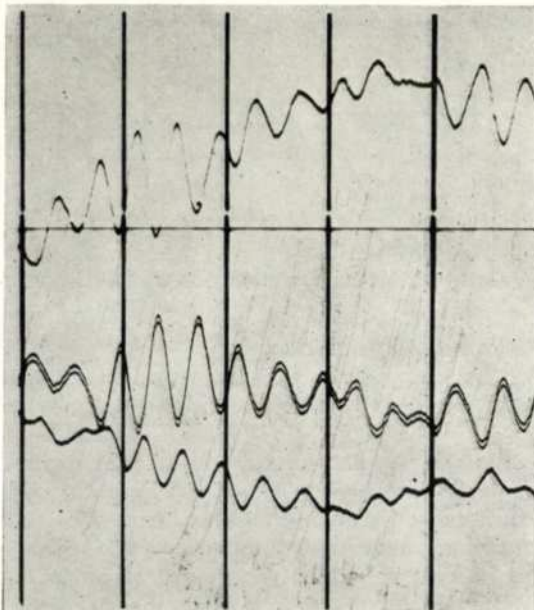
1. ábra: Térkép az obszervatórium körüli védett területről

A Nagycenk melletti geofizikai obszervatórium a Föld elektromágneses térnek vizsgálatára, tanulmányozására szolgál. A földi elektromágneses tér összetevői: a földmágnesség, a földi (tellurikus) áramok és a légköri elektromosság. Felvetődhet a kérdés, hogy a MTA Geofizikai Kutató Laboratóriuma a geofizika oly széles területének miért éppen ezt a részét kívánja tanulmányozni? Ezen a ponton ki kell emelnünk azt, hogy tisztán tudományos jellege ellenére mennyire nem öncélú az obszervatóriumokban folyó kutatás, mennyire a gyakorlatot is szolgálja, esetünkben a hasznosítható ásványi anyagok felkutatását geofizikai módszerekkel. A MTA Geofizikai Kutató Laboratóriuma, illetve jogelődje, a Nehézipari Műszaki Egyetem Geodéziai és Geofizikai Munkaközössége, már régebben több éven keresztül vizsgálta többek között a földi áramok alkalmazhatóságát a kőolajat tartalmazó földtani szerkezetek felkutatására. Értékes eredményei voltak ennek a munkának nemcsak módszertanilag, hanem műszerfejlesztési vonalon is. Ugyanakkor ez a gyakorlati jellegű tevékenység kénytelen volt kutatásainak egy-egy további lépésénél komoly tudományos megfigyeléseket végezni a felhasznált „kutatási eszköznek”, a földi áramoknak természetére nézve is, tekintettel arra, hogy Magyarországon egyáltalán nem, a világon is igen kevés földiáramobszervatórium működött, s így maga a „kutatási eszköz” nem volt még eléggé ismert. Ezért közeledett a Laboratórium más oldalról is az obszervatórium szükségességének a gondolatához, amíg az IGY termékenyítőleg lépett közbe és elősegítette annak megvalósítását. Ez csak egyetlen kiragadott példa a Laboratórium témái közül az elmélet és gyakorlat kölcsönhatásának igazolására.

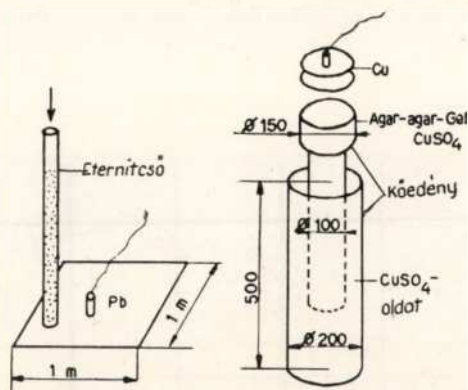
2. ábra: Egy tellurikus lassú regisztrátum

3. ábra: Egy tellurikus gyors regisztrátum

Az obszervatórium helyének kiválasztása

Egy obszervatórium helyének kiválasztása mindig meghatározott szempontok szerint történik. Ezeket a szempontokat döntően az adja meg, hogy benne milyen fizikai mennyiségeket kívánunk mérni és vizsgálni. A földi elektromágneses tér komponensei külön-külön és együttesen is bizonyos követelményeket támasztanak. Így pl. a földáramregisztrálás megkívánja, hogy a terület az elektromos gépeknek a földre kerülő elektromos zavaró hatásaitól, az ún. kóboráramoktól mentes legyen. A kóboráramok meghamisítják a földáramokról alkotott képet. Kerülni kell tehát az elektromos létesítményeket és főként azoknak a földre vezetett biztonsági berendezéseit (földeléseit), amelyeken keresztül áram juthat a kis ellenállású felső talajrétegbe. A zavar hiányáról, illetőleg mértékéről próbaregisztrálással kell meggyőződni. Tehát az obszervatóriumot eleve ipari centrumoktól, városoktól távol kell elhelyezni, lehetőleg olyan helyre, ahol jelentős ipar telepítése huzamosabb ideig nem várható. Kézenfekvő a földmágnesség vizsgálatánál jelentkező további igény: mágnesezhető anyagoktól (többnyire vastól és vastartalmú anyagoktól) lehetőleg mentes területet kell keresni. Ez a szempont könnyen megtevesztheti a kívülállókat. Hajlamos arra, hogy csak a földfelszínen nézzen körül és távolítsa el a zavaró anyagokat. A földmágneses teret azonban igen erősen deformálják a földalatti hatók is, a különböző, erősen vastartalmú és mágnesezhető kőzetek, mint pl. a jól ismert és kedvelt útburkoló, a bazalt. Ezek jelenlétéről, helyesebben hiányáról ún. mágneses térképezéssel kell előzetesen meggyőződni.

4. ábra: Az elektróda rajza

A léghőmérséklet tanulmányozása megkívánja, hogy a területnek elsősorban a növényvilága, domborzata ne torzítsa el a léghőmérséklet elektromos teret. A mérések ún. érzékelő részeit pl. famentes, füves területen kell elhelyezni.

Nem elég azonban a terület kiválasztásánál biztosítani a fent felsorolt kívánalmakat. Egy obszervatórium nagy anyagi befektetéssel nem egy-két évre létesül. Így tartósítani is kell a jó mérésekhez szükséges feltételeket. Esetünkben kerülni kell, hogy az obszervatórium körzetében olyan elektromos létesítményeket építsenek, amelyek kóboráramot juttatnak a talajba. Az obszervatórium közvetlen közelébe nem szabad nagyobb vasmenyiséget tartalmazó gépjárműveknek jutni, mert ezek megzavarják a földmágneses tér változá-

5. ábra: Tellurikus- és irodaépület

6. ábra: Variométerház

sának regisztrálását. Biztosítani kell a lélegektromos kutatásokhoz az ún. mikroklíma állandóságát, amely elsősorban a növényzet függvénye. Nem lehet tehát az obszervatórium körüli erdőket tetszőlegesen művelni, vágni és telepíteni, pl. kerülni kell a tarvágást. Ezért a Laboratórium a Természetvédelmi Tanácshoz fordult és kérte az obszervatórium körüli terület védetté nyilvánítását. Ma az 1. ábra szerinti területen már a törvény biztosítja az obszervatórium működésének a zavartalanságát. De a zavartalanság enélkül is meglenne. Kedves kötelességemnek tartom itt is kiemelni, hogy az obszervatórium helyének megszerzésében, a felépítésében és működésében a Soproni Állami Erdőgazdaság igazgatója, Sallai Ferenc, a tudományos kutatások fontosságát átértve és jelentőségétől áthatva, mindenkor nagy megértéssel volt és van segítségünkre. De nagy megértéssel vannak kutatómunkánk iránt a szomszédos termelőszövetkezetek is, amit örömmel kell e helyen is megállapítanom.

Az obszervatórium helyének kiválasztásánál az eddig említett lokális szempontok mellett még regionális körülményeket is ki kell elégíteni. A célunk egy ország első néhány obszervatóriumának létesítésénél az, hogy lehetőleg minél nagyobb (közel homogénnek tekinthető) terület fizikai viszonyait tudjuk megfigyelni. Így a Nagycenk melletti obszervatórium is egy jelentős tájegységünk, a Kisalföld földi elektromágneses terét reprezentálja.

Ezek a szempontok vezettek benünket végül is az obszervatórium helyének Nagycenk melletti kiválasztásához.

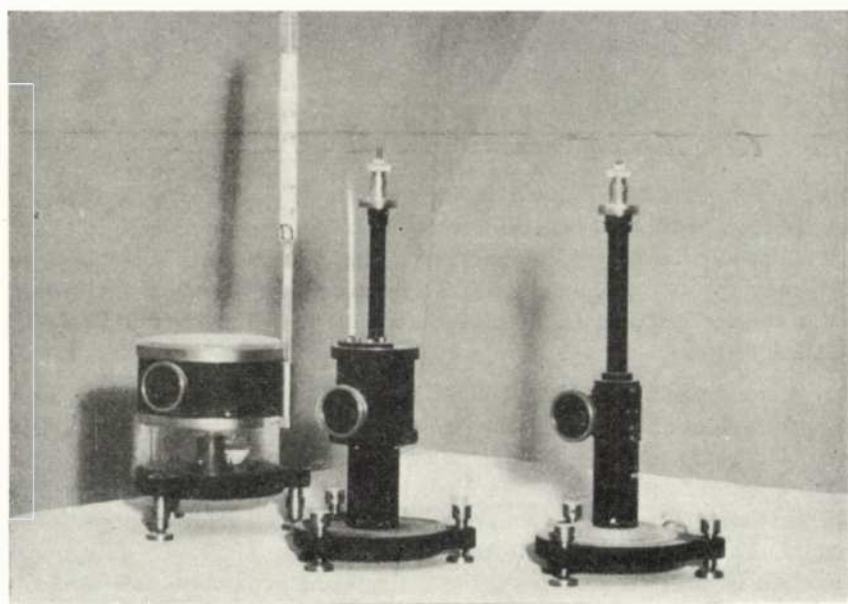
E bevezető általános rész után bemutatjuk az obszervatórium létesítményeit és az ott folyó munkát a földi elektromágneses tér komponensei szerint tagolva.

Földáram-obszervatórium

A földi áramok igen kis nagyságrendű, s időben változó, alacsonyfrekvenciás, tehát viszonylag nagy hullámhosszú természetes áramok. Vannak közöttük órák és még sokkal hosszabb periódusú áramok, viszont olyanok is, amelyeknél egy másodpercre esik száz, sőt több hullám. A különböző hullámok napi viselkedése egészen különböző. A megfelelő csoportok elhatárolása, törvényszerűségeiknek a meghatározása kitűzött kutatásainknak egyik közvetlen célja. Az áramerősség valamennyinél igen kicsiny: A gyakorlatban használt 1 Ampére áramegységnek milliárd részét kell itt a méréskor érzékelni, hiszen a feszültségkülönbség két egymástól 1 km távolságra eső pont között sokszor mindössze a Volt ezred része, vagy még kevesebb. A földi áramok elektromágneses hullámok útján jutnak a Földbe a felső légkörből, ahol a Napból származó különböző sugárzások, mint pl. a hullám, vagy a részecsketermészetű sugárzás hatására jelentkeznek. Az ionoszféra ionizált, tehát jól vezető gáztömegének mozgása mágneses terével is kelthet (indukálhat) földi áramokat a talajban. Az ionizált gáztömegeknek az indukcióhoz szükséges mozgását az égitestek, elsősorban a Nap és Hold tömegvonzása okozza, amelyek a légkörben is árapályjelenségeket hoznak létre. Láthatjuk tehát ebből a pár soros, talán már túl szakszerű megfogalmazásból is, hogy a földi áramok, amelyek a Földben óriási kiterjedésű és több tekintetben összefüggő áramrendszereket alkotnak, minden földi élet éltetőjének, a Napnak ilyen jellegű „szeszélyeskedéseit” fordítják le a könnyebben mérhető mennyiségek nyelvére. Szándékosan használtuk az előbbi kifejezést és hogy ezt igazoljuk, bemutatunk egy példát a 2. ábrán a földi áramok időbeli változásáról. Gyakorlatlan szem valóban kevés szabályosságot fedez fel rajta. A regisztráló műszernek azonban csak a sebességét kell megnövelni és mindjárt előtűnnek a szebbnél szebb szinuszos lükte-

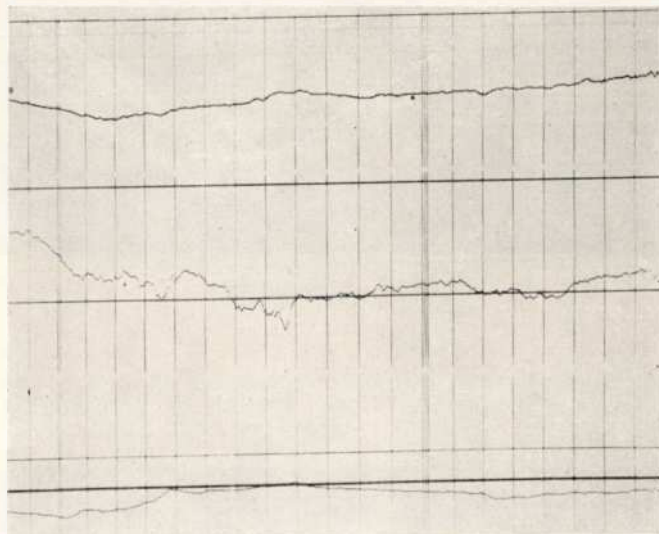
7. ábra: Abszolút ház

8. ábra: Variométerek

tések: a pulzációk. (L. a 3. ábrát). Meg is fordíthatjuk a dolgot. Képzletben nagyon le is csökkenthetjük a filmtovábbítást és akkor kirajzolódnak előttünk az áramváltozás szabályos nagyperiódusai (éves, 11 éves – napfoltciklus szerinti – periodusok stb.).

A gyakorlat a pulzációkat földtani ismeretek szerzésére, azaz geofizikai úton történő nyersanyagkutatásra használja fel. Megfelelő módszerrel meg-

9. ábra: Földmágneses regisztrátum

kerüli az áramok időbeli változását és úgy kutat velük, mintha végtelen nagy távolságba elhelyezett elektródákon vezetne be egyenáramokat a talajba. Ezen áram terének eloszlásából következtet az altalaj felépítésére. Régebben, de elég gyakran még ma is, valóban a talajba bevezetett vagy benne gerjesztett áramokkal történt a kutatás. De sokkal olcsóbb és átfogóbb erre a Föld meglévő áramait felhasználni.

Az obszervatóriumban 500–500 m távolságban, É–D és K–Ny irányban az erdő nyiladékaiban állandó áramszedők, ún. nehezen polarizálódó elektródák vannak a fagyhatár alá leásva. (Ilyen elektródákat mutat a 4. ábra). Ezek között a földi áramok következtében feszültségkülönbség keletkezik, amely vezetékrendszeren keresztül az észlelőhálózatban (5. ábra) elhelyezett regisztráló műszerekhez jut. Ez utóbbiakról csak annyit, hogy igen érzékeny galvanométeres berendezések és magyar konstrukciók, sőt soproni gyártmányúak: a Geofizikai Mérőműszerek Gyárának soproni kirendeltségén készültek (Sopronban készült tellurikus és más geoelektromos műszereket használnak egyébként több világ-részben is). A 2. és 3. ábrának megfelelően két különböző filmsebességű műszer működik. Az ún. lassú (filmelőtolása: 2,5 cm/óra) műszer állandóan regisztrál, míg a nagy filmfogyasztású, ún. gyors (2 cm/perc) műszert csak rendkívüli alkalmakkor vagy speciális kutatások végett indítjuk meg. Így működtek a rádióból

10. ábra: Lélegektromos ház

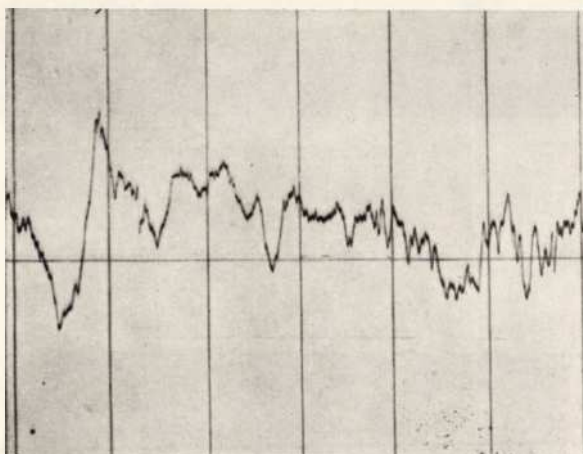
11. ábra: Lélegektromos potenciálmérő szonda és vertikális árammérő lemez

is jól ismert „világnapokon” és működnek ma is a Nemzetközi Geofizikai Együttműködés naptára szerint.

A mérésekhez szükséges egyéb berendezések, mint pl. a műszerek áramellátó akkumulátortelepe, az időjelzést végző kontaktóra (ingaóra) stb. úgyszintén az 5. ábrán látható épületben van elhelyezve. Ugyancsak itt van a telepőr lakása, az előhívólaboratórium, valamint a külszolgálaton lévő kutatók irodahelyisége.

Földmágneses obszervatórium

A földmágnesség közismertebb jelenség, mint a földi áramok, hiszen a mágnesűt már több évszázada ismerik és használják. Mint ismeretes, a Föld mágneses mezeje egy állandó és változó részből (komponensből) áll. Ennek megfelelően az obszervatóriumi méréseknek is kettős célja van. Egyrészt meg kell határozni folyamatos regisztrálással a földmágneses tér ún. elemeinek

12. ábra: Lélegektromos potenciálgradiens regisztrátum.

(H = horizontális komponens, D = mágneses deklináció, Z = vertikális komponens) időbeli változását, másrészt meg kell mérni bizonyos időközökben a fenti elemeknek abszolút értékét, szaknyelven a földmágneses regisztrálás ún. bázisértékét. A kétféle mérést általában külön épületekben végzik el, mégpedig a folyamatos regisztrálást a „variométerházban”, az abszolút értékek meghatározását pedig az „abszolút házban”. A Nagycenk melletti obszervatóriumban is megvan mindkét épület. A tervezésüknél két lényeges szempontot kellett figyelembe venni. Egyrészt olyan építészeti megoldást kellett keresni, amelynél a mágnesek elég nagy hőérzékenysége miatt a hőmérsékletváltozás hatása elhanyagolhatóan kicsi, másrészt pedig csak teljesen vasmentes építőanyagot volt szabad felhasználni. A variométereknél megtehettük azt, hogy az épületet pincszerűen, ablak nélkül bevágtuk a domboldalba, amint azt a 6. ábra mutatja és tetejét jó hőszigetelő náddal fedtük be. Az abszolút háznál azonban a deklináció értékének meghatározásakor a műszer távcsövével felszíni irányzásokat is kell végezni és értéküket leolvasni (esetünkben a balfi

13. ábra: Asztrogeodéziai pavilon

14. ábra: A passage műszer

templomtornyot használjuk fel erre), ezért az épületet a földbe mélyíteni nem lett volna célszerű. Így adódott itt a másik megoldás: ennél az épületnél vastag falakkal kellett a hőmérséklet állandóságát biztosítani. A 7. ábrán jól lehet látni az épület szinte középkorosan robusztus jellegét.

A házak műszerezéséhez hazai műszerek még nem álltak rendelkezésünkre. Ezért a nagymúltú Dán Meteorológiai Intézettől importáltunk a nemzetközi szabványok szerint elkészített műszereket. A 8. ábrán láthatók az ún. variométerek; amelyeknek érzékenysége, szintén fizikai mértékegységgel, az 1 Gauss-szal összehasonlítva, annak százvezred része, külön néven egy gamma skálaosztásonként.

Az abszolút műszerek egyik fontos darabja az Askania gyár által készített ún. földinduktor, amely forgó tekercsének feszültségmentes helyzetével határozza meg a mágneses lehajlás (inklináció) szögét.

A 9. ábrán bemutatunk egy földmágneses regisztrátumot.

Légelektromos obszervatórium

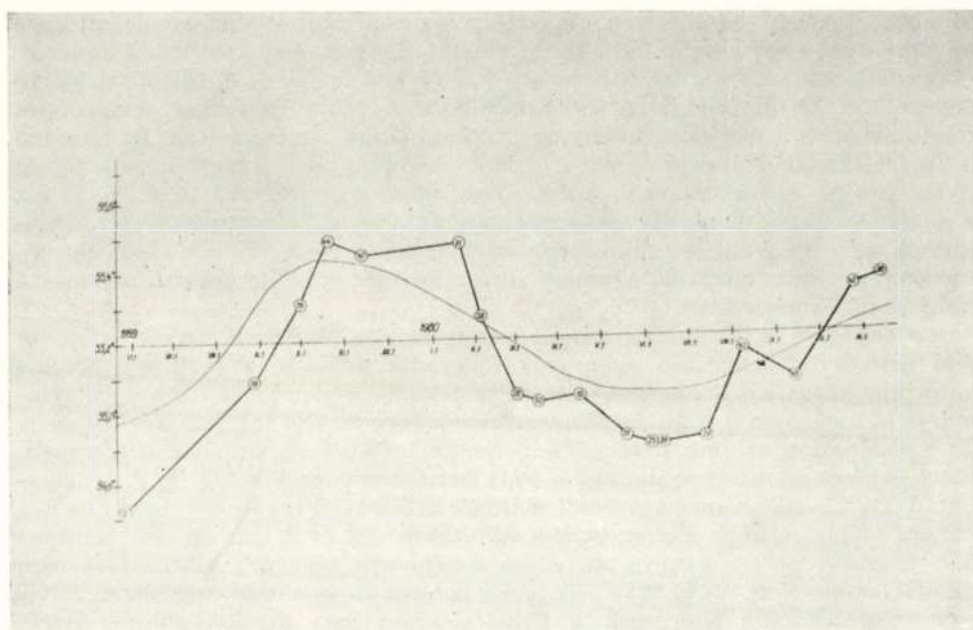
1961-ben kezdte meg rendszeresen működését a Nagycenk melletti légelektromos obszervatórium. Ennek műszereit a Laboratórium több év munkájával maga kísérletezte ki, mivel ilyenek hazánkban nem készültek, s az importra sem lehetett számítani.

Amikor a légköri elektromosságról beszélünk, akaratlanul is a mennydörgés és villámlás jut az ember eszébe. A gondolatársítás eléggé találó. A légköri elektromosság legfontosabb része az ún. zivatargenerátor, amely fenntartja az elektromos feszültséget a Föld és a légkör között. Ennek a hatására állandó töltésáramlás van a Föld és a légkör között, amelynek megnyilvánulása hol a villám, hol a csendes kisülés, hol az ún. vertikális áram, vagy mint másodlagos jelenség az elektromos kisüléskor keletkező hangfrekvenciás sugárzás stb. Az áramkör a Földön keresztül záródik, tehát a fenti jelenségek hatására a Földben földi áramok is keletkeznek. Íme itt a kapcsolat a földi elektromágneses tér komponensei között, amikor is természetesen minden áramnak mágneses tere is van.

A légelektromos vizsgálatok céljaira szintén külön épület szolgál (*L. a 10. ábrát*). Ebben helyeztük el a műszereket, mégpedig a légköri potenciálmérő, a vertikális árammérő, a kisülés számláló és a csúcskisülési áram regisztráló berendezést. Ezeknek külső, ún. érzékelő szervei részben az épület tetején (pl. mérővillámhárító, antenna), részben pedig az épület előtti füvesített, famentes területen (szonda, gyűjtőlemez) vannak felállítva. A műszerek többnyire elektronikus berendezések.

A potenciálmérő műszerrel az 1 m magas levegőoszlop két végpontja közti feszültségesezt, azaz az ún. potenciálgradienst, (*L. a 11. ábrát*) mérjük. A 12. ábrán egy potenciálgradiens-regisztrátumot mutatunk be. A vertikális árammérő műszer a már említett töltésáramlásra nézve ad felvilágosítást. A csúcskisülési áram regisztráló az obszervatórium felett elvonuló felhőzet töltéséről, illetve az ezzel kapcsolatos kisülésekről tájékoztat. A kisülés-számláló pedig az obszervatórium körül kb. 20 km-es körön belül lezajló elektromos kisüléseket számolja.

Mínthogy a légelektromos vizsgálatok kapcsolatban állnak a meteorológiai viszonyokkal is, az obszervatórium területén meteorológiai szolgálat is van. Ez a folyamatos regisztrálások (hőmérséklet, légnyomás, páratartalom) mellett naponta háromszor (7, 14, és 21 órakor) a szokásos megfigyeléseket is elvégzi.

15. ábra: A Föld forgástengelyének ingadozásai 1959 júliusától 1960 végéig.

Az adatokat az Országos Meteorológiai Intézet Hálózati Osztályának havi jelentés formájában küldjük meg.

***

Miután felvázoltuk a Nagycenk melletti obszervatórium létrehozásának körülményeit, valamint felépítését és megfigyelési szolgálatát, rámutatunk röviden ezek céljára is. A kutatásaink célja a földi elektromágneses tér jelenségeinek tanulmányozása, azok részben kozmikus, részben geofizikai eredetének kutatása, az említett komponensek közötti összefüggések, törvényszerűségek keresése és az ezekből a gyakorlat számára is hasznos következtetések leszűrése.

Ennek a célnak elérésére a MTA Geofizikai Laboratóriumának kutatói Sopronban elmélyedt tudományos munkával, igen sokrétűen dolgozzák fel az obszervatórium regisztrálási, mérési anyagát, amelynek bizonyítéka az a több száz oldalas eredményhalmaz, amely az Acta Technica Series Geodaetica et Geophysica hasábjain már eddig is megjelent az obszervatórium jelentéseiben. Ennek bizonyítéka továbbá az a sok új és érdekes eredményeket tartalmazó tudományos dolgozat, cikk is, amelyet a kutatók az elmúlt évek során hazai és nemzetközi szaklapokban egyaránt közöltek. Az *obszervatórium* jó munkájáról tanúskodnak az IGY nemzetközi adatgyűjtő központjai is, amelyek állandóan igénylik az obszervatórium regisztrátumairól készült mikrofilmeket. A Geofizikai Kutató *Laboratórium* jó munkáját viszont nemcsak jelentős külföldi rokon tudományos intézményekkel megkötött együttműködési egyezményeink igazolják, hanem az a körülmény is, hogy tudományos kiadványainkat világszerte kéri, és hogy öt világrész rokon tudományos intézményeivel csereösszekötötésben állunk, valamint hogy az Akadémia engedélyével szépszámu külföldi tudós keresi fel intézményeinket.

Még tovább fokozódik a Nagycenk melletti obszervatórium jelentősége az 1964–1965 évekre nemzetközileg tervezett „Nyugodt Nap Geofizikai Évének” (International Year of the Quiet Sun: IQSY) közeledtével. A tulajdonképpeni Nemzetközi Geofizikai Évet, 1957–1958-ban, a többi geofizikai megfigyelés miatt helyesen a napfolttevékenység maximumának idejére tették. Ez azonban a Föld elektromágneses terének vizsgálata szempontjából a napfolttevékenység ilyen jellegű erősen zavaró hatása miatt nem volt kedvező. Ezért kell ezt a geofizikai évet a napfolttevékenység minimumára eső Geofizikai Évvel kiegészíteni, mert így a ritkább napfoltcsoportok hatását viszonylag könnyebb oknyomozóan követni, mint az egymást sűrűn követő napfoltcsoportok egymásra halmozódó hatása esetén.

A teljesség és érdekesség kedvéért megemlékezünk néhány szóval a Geodéziai Kutató Laboratórium ugyancsak Nagycenk melletti, a geofizikai obszervatórium közvetlen közelében, tőle délre fekvő *asztrogeodéziai obszervatóriumáról* is, amelyben a Föld forgástengelyének ingadozását mérjük rendszeresen. Ez a geodéziai probléma a Nemzetközi Geofizikai Év programjában is szerepelt, mert értékes adatokat szolgáltat a Föld belsejére vonatkozólag is. A tengelyingadozás következtében egy földi pontnak a földrajzi szélessége nem állandó, hanem változó értékű. Persze ezek a változások egy év folyamán csak mintegy 0,7 szögmásodpercet tesznek ki, s így a földrajzi térképek elkészítését nem akadályozzák. Nem áll ez már azonban a pontosabb geodéziai mérésekre, mivel egy szögmásodperc eltérésnek a Föld felszínén már kerekén 30 m eltérés felel meg. A tengelyingadozások mérésének ez a geodéziai jelentősége. A Föld tengelye földrajzi szélességének ingadozásait kiterjedt nemzetközi tudományos szervezet, a Nemzetközi Szélességi Szolgálat kutatja, amelynek munkálataiba most Magyarország is bekapcsolódhatik. A 13. ábra az astrogeodéziai pavilont a Sopronban átépített ún. passage-műszerrel (14. ábra), a 15. ábra a Föld forgástengelye ingadozásának Nagycenk mellett megfigyelt értékeit mutatja, 1959 júniusától 1960 végéig.

Vannak még további obszervatórium-építési terveink is. De ezekről majd akkor, ha elkészülnek és üzemben lesznek. A meglévők is elegendők azonban ahhoz, hogy a Nagycenk melletti obszervatóriumok és az ezek alapján Sopronban folytatott kutatások nemzetközileg ismertté váljanak, s mindkét helynévnek a geodéziai és geofizikai világban megfelelő helyet biztosítanak.

Adatok a soproni munkásmozgalom korai szakaszának gazdasági hátteréhez

Írta: Simkovics Gyula

1888. szeptember 28-án Brennbergbányán heves sztrájk bontakozott ki. Az eseményről a korabeli sajtó a következőket írja: „...Brennbergbánya munkásai között nagy lázadás kezdődött, melyet csak a város rendőrségének és csendőrségének kellő időben való megérkezése hiúsított meg. A lázadók már az igazgatósági épületet támadták késekkel és kövekkel, de éppen a betörés percében elfogattak és át lettek adva a törvényszéknek.”¹

Sajnos a sztrájk további eseményei, a szereplők sorsa ismeretlen, eredményeiről és következményeiről semmit sem tudunk.

A következő esztendőben, 1889. december 18-án hasonló munkásmozgalmi eseményről hallunk, de most bent a városban: „... a soproni Weitzer kocsigyar munkásainak egyrésze hétfőn szünetelt, ugyanaz nap este értekezletre gyűltek össze, amelyen a műszaki vezető ajánlatait beszélték meg. Ezen eljárásukat az érdekeltek azzal indokolják, hogy eddig hetenként 10,— Ft-t kaptak csak előlegül és most bérük megállapítását követelik.”² Sajnos erről a megmozdulásról sem tudunk többet. A Weitzer kocsigyar munkásai 1896. szeptemberében³ és 1898. április 9-én újra sztrájkot kezdenek. Az utóbbiról a Sopron c. napilap ezeket írja: „... a helybeli Weitzer gyár ismét beszéltet magáról, ezúttal azon a réven, hogy a munkások beszüntették a munkát, a sztrájk oka állítólag a következő: a gyárban hetenként egyszer szokás fizetni a munkásokat, akik most tekintettel a húsvét ünnepekre szerették volna a szerdától szombatig járó bérüket is előre megkapni. Eziránt deputációt küldtek az igazgatóhoz, aki azonban nem volt honn. Írásban tették kívánságukat és a válaszára a mai délelőttöt tüzték ki. Miután azonban választ nem kaptak, ezt kérelmük megtagadásának vették s 9 órakor beszüntették a munkát.”⁴ Újabb sztrájkokról és munkabeszüntetésekről 1903-ig sem Brennbergbányán, sem Sopronban nem hallunk híreket.

Sopron korai munkásmozgalma szegényes eseményekben, bár Koncsek László egyik cikkében⁵ gazdagnak és fejlettnak mondja a város munkásmozgalmi tevékenységét, azonban ezt nem bizonyítja meggyőzően felsorolt adataival. Ha végignézzük azokat az adatokat, amelyeket már ismerünk a század-

1. Sopron, 1888. szeptember 28. sz.

2. Sopron, 1889. december 18. sz.

3. Soproni Hírlap, 1896. szeptember 3. sz.

4. Sopron, 1898. április 9. sz.

5. Koncsek László: Adalékok a soproni munkásmozgalom történetéhez a 19. század végétől és a 20. század elejéről. SSZ, 1960. 337. 1.

A mai Zártyár az alapítás idejében, 1890 körül. Korabeli kőrajzról.

fordulói,⁶ akkor semmiképpen sem mondhatjuk a város munkásmozgalmát eseménydúsnak és gazdagnak. Primitív megmozdulásai spontánok, elszántságuk kevés, könnyen leszerelhetők, következtelenek, nélkülöznek minden radikalizmust, a munkásmozgalomra általában jellemző munkásideológia és eszmeiség hiányzik tetteikből, szervezetlenek, feltűnő talajtalanságuk, elszigetelt, korlátozott gazdasági törekvések elérését célozzák, eredmények és perspektívák nélkül. Feltűnő, hogy a városban és környékén munkásszervezet nem tud alakulni, csupán néhány szakegylet létesül,⁷ a szociáldemokraták szervező munkája is csak 1894-ben ér el Sopronba. Zsombor Géza borbély terjeszti a párt tanait, különösen a brennbergi bányászok között, de nem sok eredménnyel. 1894. április 15-én gyűlést szervezett, hogy a bányászoknak beszélhessen, azonban ezt az igazgatóság karhatalommal megakadályozta.⁸ 1897-ben jelentkezik ismét a Szociáldemokrata Párt, amikor felhívja a lakosságot május 1. megünneplésére⁹, ezen kívül még 1899-ben tartanak impozáns gyűlést a választójog és a parlamenti képviselőlet érdekében.¹⁰ Az első szociáldemokrata pártszervezet csak 1906-ban alakul,¹¹ titkára Wajdits Béla. Sopron munkásmozgalmának

6. László Ernő: A soproni szabólegények sztrájkja, SSZ, 1959. 1. sz. Kölkedi István: Adatok a korai munkásmozgalom történetéhez, SSZ, 1962. 2. sz. Simkovic Gyula: Első lépések a szervezett munkásmozgalom felé, SSZ, 1959. 1. sz. Koncsek László: i. cikke, SSZ, 1960. 337. l.

7. Népszava, 1893. augusztus 12. MMu TVD II. 195. Kölkedi: A szakmai munkásszervezetek kialakulása és tevékenysége Sopronban, SSZ. 1962. 1. sz.

8. MMmTVD, II. kötet 233—234. lap.

9. MMmTVD, II. kötet 423 lap.

10. MMmTVD, II. 587.

erejét, megmozdulásait és jellegét a város gazdasági, társadalmi, kulturális és topográfiai tényezői határozták meg. Ezek azonban nem mindig feleltek meg és adtak megfelelő alapot a munkásszervezkedéseknek. Sajátossá és jellegzetessé tették a város és a munkásság viszonyát. Ezek a determináló tényezők a következőkben foglalhatók össze:

Azok a megmozdulások, amelyek tudatos törekvéseket és következetességet mutatnak, külföldi vagy hazai városok szervezkedésének hatásai. A közeli Ausztria és Pozsony munkásmozgalma jöhet számításba külföldi hatásként,^{11/a} de ez amennyiben fejlesztő, annyiban gátló ok is. 1874-ben Neudorfelben (Lajtaszentmiklós) illegális osztrák szociáldemokrata kongresszust hívnak össze az eisenachi program megbeszélése végett. Ezen a kongresszuson három magyar küldött is megjelent Pozsony, Pest és Mosonmagyaróvár munkásságát képviselve.¹² 1875. május 6-án újra szerveznek az osztrákok egy kongresszust Marcheggel szemben, magyar területen, de ennek munkáját a Tisza-kormány megzavarta, így csak 1876. augusztusában Bécsújhelyen tudták befejezni.¹³ Ezek a közeli osztrák munkásmozgalmi események Sopron és környékének szervezkedéseit magukkal ragadni nem képesek, ösztönző hatásuk nem érvényesülhet, kapcsolat Sopron és Ausztria munkásai között nem épül ki. Sőt inkább akadályozza a már meglévő további erősödést is. Ugyanis a kormány az osztrák beütés ellensúlyozására fokozza terrorját ezen a határrészen.

„... a Szentmiklóson tartott értekezlet óta a munkások között feltűnő politikai tevékenység észlelhető¹⁴ ... az események külföldiek által kezdeményeztetnek¹⁵ ... a megsemmisítésük érdekében, szükség esetén, *csatában, karkahatalommal* is akadályozzák meg...”¹⁶ szólította fel Sopron megye főispánját a Tisza-kormány körlevele.

Sopron, 1867 után rendelkezik azokkal a gazdasági és társadalmi feltételekkel, amelyek a fejlett munkásmozgalomhoz, annak kibontakozásához alapot adnak. A kiegyezés után kialakuló magyarországi kapitalizálódás országos viszonylatában is jelentős helyet foglal el Sopron kapitalizálódása. Ennek köszönhető a munkásmozgalom egészen korai, sokat ígérő jelentkezése.

1870-ben a városban 17 gőzgép működik, 195 lóerővel, ugyanakkor

Aradon	4 gőzgép	125 LE
Debrecen	5 „	64 „
Pécs	14 „	212 „
Pozsony	6 „	64 „
Szeged	3 „	96 „ ¹⁷

A város lakosságának a létszáma a következőképpen alakul:

1870. január 1-én az összlakosság 21 108 fő, ebből

vállalkozó	1067	(a kisiparosokat is ide sorolta a statisztika)
hivatalnok	1157	
munkás	1651	+ 100 ¹ bányász
		összesen: 2658 munkás, a lakosság 13 0/0-a. ¹⁸

11/a Sopron 1873, 18. szám, A bécsújhelyi munkássztrájkok hatnak Sopronra. A városi színházban Szigligeti: STRIKE c. darabját játsszák, hogy ezzel is elejét vegyék a munkabeszüntetéseknek.

12. Magyar Történeti Kongresszus 1953. július 6. 273. I. Arató Endre előadása.

13. I. m. 273.

14. I. m. 274.

15. I. m. 280.

16. I. m. 279.

17. Léderer Emma: Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon, 132. l.

18. I. m. 130. l.

A város topográfiai helyzete, Ausztria és Magyarország viszonya, Bécs közelsége azonban ezeket a lehetőségeket kibontakoztatni nem engedi, a város ipari várossá nem fejlődhet, a munkásság aránya növekedni nem tud. Pozsony veszi át a környéken a vezetést, ezért a fenti arányok a világháborúig alig változnak.

1900-ban az összlakosság	33 000,	5143 munkás	15 ‰
1910-ben „	35 000,	5866 „	16 ‰ ¹⁹

A város ipari üzemei az alábbi módon fejlődnek:
1867–73 között alakul a soproni Keményítőgyár RT.

Sopron. A hajdani Nyúl (v. Vadász) vendéglő a Híd utcában. Itt gyűléseztek a munkások az 1890-es években.

1879-ben a kőhidai cukorgyár elköltözik Petőházára (a régi épületben fogház létesül), 4500 q cukorrépat dolgoz fel naponta.

1881-ben alakul a Seltenhofer harangöntőde, kisebb műhelyből.

1881–89 között 6 cukorgyár épül a környéken.

19. Berend—Ránki: Magyarország gyáripara. 302. l.

1888-ban Lenk Samu vegyészeti üzeme, de 1894-ben megszűnik.
1889-ben Weitzer gráci gyáros létesít vagongyárat, amely csak 1895-ig működik, mert egy része Aradra költözik, ennek keretében alakul 1900-ban a Lapp féle vasöntöde.

1895-ben 5 téglagyár működik.

1896-ban indul a Sörgyár és Kund Gottlieb gépgyára.

1895-ben egy posztógyár, két kékfestő üzem, Stoye György vasöntödéje, a Hollendonner testvérek kénlapgyára, Rupprecht János cukorgyára, két keményítőgyár (Seyring, Bischitz), három likörgyár (Lenk, Zettl, Hillebrand) termel a városban.²⁰

A felsorolt üzemek inkább kisipari jellegűek, kisipari, kevés számú munkássággal, mutatja ezt az is, hogy a tanoncok száma ebben az évben 500 körül van.

A közeli fejlett, rentábilis osztrák ipar hatalmas versenytárs, a város nem képes ellensúlyozni, elvonja a munkaerőt. 1895-ben a megyéből 20 000 ember jár dolgozni a jobb lehetőségeket jelentő Ausztriába. Sokan mennek még ezenkívül a város környékéről az országban más munkahelyre, pl. Salgótarjánba, mert Sopronban magas az élelmiszer ára.²¹

Sopron gazdasági profiljának jellemzője tehát az ipar nem lehet, inkább kereskedővárossá fejlődik. Lakosságának nagyrésze pénzügyekkel, kereskedelemmel, az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolat pénzügyi kihasználásával foglalkozik.

Erős a városban a pénzarisztokrácia, akik a feudális nemességből emelkedtek fel a polgárság színvonalára, így megőriztek bizonyos mennyiségű feudális konzervativizmust és ehhez a feudális-polgári felfogáshoz ragaszkodnak is. Ezeknek közelebb van a szívéhez Bécs mint Budapest.

„...Bécs—Trieszt—Fiume között csak egy nagy piaca volt a kereskedelemnek: Sopron. Hivatalos összeköttetésekben összebogozott bizományi üzleteknek volt itt a középpontja, Ausztria, de több nyugati kereskedelem is itt talált. Dunántúllal Szlavónia, viszont meg a Dráva—Száva vidékéről nyugatra induló áru itt tartotta megálló helyét...”²² „...a hazai kereskedelem főpiaca városunk...”²³ „...Sopronban laknak a megye leggazdagabb gabona-exportőrjei...”²⁴

1882-ben a soproni piacon eladtak:

36 631 szarvasmarhát

610 626 sertést

1885-ben 43 506 szarvasmarhát

19 456 sertést

A sertések forgalmában ez a hanyatlás azért következett be, mert a fő felvásárló Bécsűjhely a soproni kereskedők hasznát megsokalva bojkottálni kezdte a vásárokat.

1886	43 304 szarvasmarha	1887	55 207 szarvasmarha
	21 917 sertés		18 680 sertés
	3 000 ló		3 000 ló

20. Berényi Pál: Sopron megye. Bp. 1895. 44—59. l. Kölkedi István: Az első Soproni Szeszfőzde és Malátagyár RT. története. SSz, 1961. 1. sz.

21. Sopron város, polgármesteri jelentések 1880—90 között.

Berényi i. m. 18 és 48 lapok.

22. Berényi i. m. 59. l.

23. Berényi i. m. 8. l.

24. Berényi i. m. 9. l.

25. Sopron város, polgármesteri jelentések az 1880—92. években.

1888	51 207 szarvasmarha	1890	60 259 szarvasmarha
	14 681 sertés		41 715 sertés
	2 500 ló	1892	55 207 szarvasmarha
			52 635 sertés ²⁵

A soproni állatkereskedelem fejleszti a hiteléletet és a banktőkét. 1873-ban a gazdasági válság hatására az országban 26 pénzüintézet jut csödbe, ebből csak Sopronban 6.²⁶

A soproni Építőbank betétjének növekedése:

1883	13 440,—	Korona
1885	28 118,—	„
1890	108 736,—	„
1894	305 000,—	„
1900	1 112 067,—	„ ²⁷

A váltóforgalom alakulása ugyanebben a bankban:

1873	15 025,—	Korona
1880	449 762,—	„
1885	791 000,—	„
1895	6 791 000,—	„
1900	8 859 369,—	„ ²⁸

A Palatinus vendéglő. A munkások az 1890-es években itt tartották kulturális estjeiket és táncmulatságaikat

26. Hárs József: A Soproni Építőbank működése és bukása, SSz. 1961, 317.

27. Taizs: A soproni bank-bukás. Sopron, 1902, 45—50.

28. I. m. ugyanott.

A Karner-vendéglő a Halász utcában.
Itt működött a munkások önképző egyesülete
az 1890-es években.

1895-ben négy nagy pénzintézet működik a városban:

A soproni Takarékpénztár

betét: 5 000 000,—

hitel: 2 877 000,—

Építő- és Földhiteliintézet

betét: 3 000 000,—

hitel: 1 833 000,— évi nyereség: 34318,—

A soproni Takaréék és Kölcsönző Egylet, és az Osztrák–Magyar Bank

betét: 4 700 000,—

hitel: 1 600 000,—

„a soproni hitelintézetek olyan hatalmas összeget képviselő és könnyen mozgatható tőkék felett rendelkeznek, hogy azokat veszedelem csak egy olyan általános gazdasági válság kapcsán érhetné, amilyenre manapság gondolni se lehet...”²⁹

A kereskedelmi és hitelélet nagysága meghatározza a lakosság egymáshoz való viszonyát, felfogását és törekvéseit. Az ellentéteket növeli ugyan, de formájukat sajátossá teszi. Megjelenésüket nehezíti.

A város környékének és a megyének a mezőgazdaságát átlagon felüli belterjesség és intenzitás jellemzi. Jelentős az erősen porosz úton haladó, kapitalizálódó, fejlett technikával működő, bérlő nagygazdaságok száma. Kisbirtokos alig van, hatvan 1000 holdon felüli és hat 5000 holdon felüli gazdaság termel. Jellemző a bérlőgazdálkodás, amit Ausztria felvásárló képessége segít elő. A soproni gabonakereskedők a bécsi tőzsdén is ott vannak legalább kétszer hetente. Évente vasúton 500 000 q gabonát szállítanak el a városból, kukoricából 4,5 millió q-t. Emiatt a földárak magasak, 400–600 Ft egy hold, de a város közvetlen környékén 1000–1200 Ft-ba is kerül.³⁰

A szegényebbek szénával kereskednek, elterjedt a marhahízalás is. Sopron környéke látja el gyümölcsrel, vajjal, tojással — igen magas jövedelmet jelent ez a parasztságnak — Bécset és környékét.³¹ Erős a háziipar, a Fertő környékén különösen.³² A nagybirtok erősödése a parasztság pauperizálódását feltétlenül magával hozza, azonban a fenti tényezők annak gyorsaságát és élet jelentősen csökkentik. Sopron megyében 1894-ben 2571 birtokváltozás történt, ebből csak 89 volt árverezés.³³

Az eddig felsorolt adatok világosan mutatják, hogy a mezőgazdaság fejlődése úgy hatott a parasztságra, hogy a belső társadalmi ellentmondások élet bizonyos mértékig elvette. A gazdasági viszonyok megőrizték a parasztságot a gyakori válságok ellenére is a gyors elszegényedéstől, így a megye parasztsága nem tudott a város munkásságának tartalékserege, ösztönzője lenni, sem számban, sem törekvésben. Az agrárszocialista mozgalmak ereje és hatása sem tud ezen lényegesen változtatni.

A parasztság nincsen kapcsolatban a munkaerőpiaccal, önellátó, a bér-munkára utaltság kényszere nem áll fenn.

Sopron város gazdasági élete ilyen irányban és sajátosságokkal és erősen ható tényezőkkel fejlődött az első világháborúig. Ezeknek a sajátosságoknak összessége magyarázza meg azt, miért volt a város társadalmi mozgása olyan, hogy abból a kapitalizmus alapvető és fő ellentmondásai nem jelentkeztek úgy, hogy gazdagabb, határozottabb, több következetességet, erősebb lendületet, lelkesedést, nagyobb ideológiai tisztánlátást magába foglaló munkásmozgalom legyen a városban.

Ez adja azt a bizonyos talajtalanságot, amit a korai munkásideológia elterjedése a városban mutat.

30. Sándor Pál: A XIX. század végi agrárválság Magyarországon. 128. oldal.

31. Berényi i. m. 7. l.

32. Sándor i. m. 78.

33. Berényi 25. l.

Középkori soproni naptárak

Írta: Mollay Károly

I. Bevezető

1. A legrégebb, Sopronban nyomtatott német nyelvű naptár 1734-ből való, egyetlen ismert példányát a Országos Széchényi Könyvtár őrzi.¹ Latin nyelvűt már 1727-ből ismerünk: egyetlen ismert példánya a Soproni Állami Levéltár naptárgyűjteményében van.² Sopron tehát elég későn kapcsolódik be a naptárak előállításába, bár a legrégebb soproni nyomtatvány több mint 100 évvel korábbi, 1622-ből való.³ 1727 előtt a soproniak nyugat-magyarországi nyomdákból, Bécsből és Nürnbergből kikerült nyomtatott naptárakat használtak. A városi tanács rendszeresen egy-egy bőrze díszesen kötött példányt kapott, amelyért az ajándékozónak — ez a nyomdász és egyszemélyben könyvkötő volt — ugyancsak ajándék járt. Így jött létre a soproni városi levéltár értékes naptárgyűjteménye. Sopron legrégebb, kicsi (27×27 mm) fametszetes látképe 1562—1708-ig jelent meg Bécsben kiadott naptárak címlapján, ahol Bécs és alsó-ausztriai városok látképén kívül még Kismartoné és Pozsonyé keretezte a címlap szövegét.⁴ Mindez ajánlás, ma azt mondanók, reklám volt azon terület lakóihoz, amelyen a nyomdász kiadványait terjeszteni akarta. Sőt 1584-ben Mannel János németújvári (ma Güssing Burgenlandban) nyomdász, „alß der ich erst jns Landt kommen”, két lapnyi ajánlásában egyenesen a soproni tanácsnak ajánlja a régi és az új, azaz XII. Gergely pápa által 1582-ben elrendelt és ma is használatos időszámítás szerint készült naptárát.⁵ Ezek a naptárak mai naptárainkhoz hasonló terjedelmű füzetek, könyvek voltak, és a tulajdonképpeni naptáron kívül különféle tudnivalókat tartalmaztak. A naptár e formájának is megvan a maga fejlődéstörténete, amely a korabeli irodalom történetéhez tartozik.⁶ A legrégebb ilyen német nyelvű naptár 1480-ból való. Az ilyen naptárak páros lapján lehetett találni a tulajdonképpeni naptári részt, a páratlan számozású lapokat viszont bejegyzések számára üresen hagyták. Ezért

1. Vö. Monsberger Ulrik: A hazai német naptáriródalom története 1821-ig. Bp., 1931, 49—50. A szerző a soproni levéltár naptárgyűjteményét sajnos nem ismerte.

2. Vö. Csatkai Endre: SSz. XV, 43—5. Itt látható címlapjának hasonmása.

3. Vö. Jügel, Karl—Heinz: Hungarica—Auswahl—Katalog der Universitätsbibliothek Jena. Weimar, 1961, 150. szám. Persze még megvizsgálandók e nyomtatvány nyomdászattörténeti körülményei, hiszen a címlapon feltüntetett megjelenési hely nem mindig azonos a nyomdász tartózkodási helyével, nyomdájának működési helyével. Vö. SSz. XVI, 180.

4. Vö. Csatkai—Dercsényi: Sopron és környékének műemlékei. Bp., 1956, 157.

5. Schreibkalender Auff den alt vnd neuen form Auff das Jar nach vnsers Herrn vnd Seligmachers Jesu Christi geburt M. D. LXXXIII. Gestelt durch M. Georgium Caesium Rotenburgensem. Gedruckt zu Güseing in Vngern durch Hansen Mannel. — A Soproni Állami Levéltár naptárgyűjteményében.

6. Vö. Merker—Stammler: Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Berlin, 1958-től, a *Kalender* címszónál (gazdag bibliográfiával).

nevezték őket „Schreibkalender”-nek. A soproni levéltár naptáraiban is sok ilyen, eddig még fel nem használt bejegyzés van. E bejegyzések egy részéből kiderül, hogy egyes ilyen, a tanácsnak ajándékozott díszes naptárakat a soproni városbíró „előjegyzési” és „határidős” naptárul is használta.

1480 előtt a naptárak nem egy-egy bizonyos évre, hanem 19 esztendőre készültek, mert az újhold napja, amelyen az ún. mozgó egyházi ünnepek napjának megállapítása alapult, 19 évenként esik ugyanarra a napra; vagy pedig 4×19 , azaz 76 évre, sőt ún. öröknaptárt is készítettek, amelyhez hasonlót ma is használunk. E naptárakhoz különböző magyarázatokat fűztek, különösen a csillagok járására, az érvágásra alkalmas időpontokra nézve stb. A könyvnyomtatás feltalálása előtt e naptárakat fatáblákba metszték vagy pergamentre írták, festették. A legrégebbi, fatáblára metszett naptárt Johann von Gmunden, a bécsi egyetem tanára szerkesztette 1439-ben, pergamentre az első német nyelvű naptárt Wurmprecht bécsi polgár írta 1373-ban.⁷ Az ezt megelőző időben először latinul, majd nemzeti nyelveken is, a könnyebb megjegyzés érdekében versebe szedték az állandó ünnepek elnevezését, illetőleg az elnevezések kezdő szótagját. A legrégebbi német nyelvű verses, pontosabban rimes naptárt Heinrich der Teichner stájerországi származású bécsi költő 1360 táján írta.⁸ A német nyelvű naptáriródalom kezdetei tehát mindenképpen Bécsbe vezetnek. Ez indokolja Bécs jelentős szerepét a soproni naptárhasználatban és időszámításban is.

A könyvnyomtatás feltalálása természetesen új lehetőségeket nyitott a naptárak terjesztése számára. Johann Gutenberg mainzi patricius, a könyvnyomtatás feltalálója jelentette meg az első nyomtatott naptárakat 1448-ban és 1455-ben. E nagyméretű, egyleveles nyomtatványokkal Gutenberg újfajta naptárt, a későbbi falinaptár őst teremtette meg. Ilyen naptárakat a középkori Sopronban is használtak: egy Nürnbergben nyomtatott 1509. évi példány, amelyről alább szólunk, Sopronban maradt fenn.

2. Az eddig ismertetett naptárak világiak számára is készültek. Elődjük az egyházi naptár volt, amely a kéziratos, később a nyomtatott misekönyvek elején az egyházi év rendjének biztosítására latinul felsorolta az egyházi ünnepeket. A misekönyv naptára ún. öröknaptár, azaz nem egy bizonyos évre készült, ezért tartalmaznia kellett mindazokat a leglényegesebb ismereteket, amelyekkel a naptárt egy-egy évre alkalmazni, használni lehetett. Mivel nem minden egyházi ünnepet ültek meg mindenütt, hanem országonként, egyházmegyénként, szerzetesrendként, egyházi lovagrendként, sőt városonként, templomonként e tekintetben eltérések voltak, a misekönyvek, illetőleg naptárunk másolásakor a másolók, majd a misekönyvek használói ezeket az eltéréseket általában figyelembe vették. Ezért a misekönyvek, különösen pedig naptárunk fontos művelődéstörténeti forrásunk azokra a helyekre nézve, ahol vagy amelyek számára

7. A legrégebbi magyar nyelvű kéziratos naptárt az 1466-ban befejezett Münchener Kódex tartalmazza. Vö. Farkas, Julius v. (hrg.): Der Münchener Kodex. Wiesbaden, 1958. Ez a kódex a legújabb kutatások szerint feltehetően Nádasdy Tamástól (1498—1562), Nyugat-Magyarország leghatalmasabb földesurától kerülhetett Johann Albrecht Widmanstetter (1505—1557) császári tanácsoshoz, Alsó-Ausztria kancellárjához, korának egyik legnevesebb humanistájához és műgyűjtőjéhez, aki Utjesenovic (Fráter) György érsek és erdélyi államférfiú meggyilkolása (1551. dec. 17.) miatt indított vizsgálatot nagyrésztben Sopronban (1553. ápr. 25—máj. 18.) vezette és Nádasdyt is kihallgatta.

8. Vö. Kristof, Hans: Heinrich des Teichners Reimkalender in einer Zwettler Handschrift und Wurmprechts Wiener Calendarium 1373. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 1958/1960, 232—86.

1. Az 1562 és 1708 közt megjelent bécsi naptár címlapja

a misekönyv készült. Későbbi bejegyzések, változások megállapítását, időrendi rögzítését segítik elő. Sopronból egyetlen középkori misekönyv maradt fenn (bizonyos hiányokkal), még pedig Golso fia István 1363-ban befejezett másolata. Ez tartalmazza a legrégebb fennmaradt soproni naptárt, amelyről alább még szólunk. Radó Polikárp a soproni levéltár XVI–XVII. századi városi számadáskönyveinek és jegyzőkönyveinek bekötési tábláiból előkerült középkori pergamenthártyákat több mint 200 soproni kéziratos kódex töredékeként azonosította. E kódexek között több XIV. századi misekönyv van, naptárunk azonban csak részben maradt fenn). Ez nem meglepő, hiszen például az 1279. évi budai zsinat rendelkezései szerint is minden plébánosnak gondoskodnia kellett a szükséges liturgikus kéziratok könyvek, köztük a misekönyvek megszerzéséről.⁹ Ezekhez kell számítanunk a „breviárium” néven összefoglalt könyveket, amelyeknek latin szövegeit (zsoltárok, himnuszok stb.) az egész évre, sőt az egyes napszakokra elosztva a papoknak, szerzeteseknek el kellett mondaniok: ezért a breviárium elején is volt naptár. Sopronból mindezekre közvetlen adataink vannak. 11 középkori templomában és kápolnájában 49 oltárjavadalom volt: ezek felszereléséhez egy-egy kézirat, majd nyomtatott misekönyv, esetleg breviárium tartozott. Például az alsó-ausztriai Weitenből származó Orbán pap 1400. évi végrendeletében többek között 12 dénárfontot hagyott az általa alapított javadalomnak, továbbá *mein mettenpüch* (SoprOkl.II/1,178–9).¹⁰ A polgárok az általuk létesített misealapítványok számára beszereztek misekönyveket, amire 1402-től kezdve vannak adataink.¹¹ A papoknak ezenkívül saját tulajdonukban is volt misekönyvük, nem ritkán kettő is, amellyel végrendeletükben rendelkeztek. A pergamenthártyára írt könyveken¹² kívül így tűnnek fel 1466-ban a papírkönyvek (i. h. II/1,185), 1493-ban a nyomtatottak (i. h. 236, 308); Falschpeck András pap 1485-ben 6 magyar forintért és 60 dénárért adja el papírmisekönyvét.¹³ Az ezekben lévő naptárak szempontjából nem lényegtelen, hogy képviselve van az esztergomi egyházmegyéhez igazodó magyarországi rítus, valamint a passauai egyházmegyéhez igazodó osztrák rítus: Flächel Farkas pap 1520-ban a Szent György templomra hagyja *das messpuech Graner bistümb... vnd ein puech Passawer bistümb* (i. h. 355).¹⁴ A ferenceseknek egy 1503. évi passauai és egy 1514. évi velencei, a bánfalvi pálosoknak pedig már 1502-ben három nyomtatott misekönyvük van, a Szent György kápolnának 1534-ben 16 kéziratos és nyomtatott misekönyve.¹⁵ A ferencesek breviáriumaikat 1450-ben 16 forintra becsülik¹⁶, de különböző értékű, tartalmú és nevű breviáriumaik voltak a világi papoknak is (*tacza pucher, tagzeittpuch, sexternel auf dy wibel, sexteren, breviarium antiquum, diurnale, breuier*), sőt

9. Vö. Radó Polikárp: Sopron város kéziratos misekönyve. Magyar Könyvszemle 1940, 226–35; vö. még a 27. jegyzetet.

10. Ennyiért akkoriban egy hátaslovát lehetett venni (SoprOkl. II/2, 293). A német *mette* a hat, ún. kánoni napszak közül az első, amelynek breviáriumi részét hajnali 3 órakor kellett elvégezni. Utána következtek 3–3 órás időközökben este 9 óráig a *prim*, a *terz*, a *sext*, a *non*, a *vesper* és a *komplet*.

11. SoprOkl. II/1, 146, 111, 202, 213; II/6, 228, 275.

12. I. h. II/2, 68; II/1, 184, 364.

13. I. h. II/4, 367. Ennyiért akkoriban 5–6 akó jó bort lehetett kapni.

14. Amandei Farkas orgonista pap 1487-ben szintén egy passauai eredetű könyvről („ain pettpuch in pergamen, Passawer rubrici”) intézkedik (i. h. II/1, 355).

15. Vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 194, 348; SoprOkl. II/5, 117; II/6, 312.

16. SoprOkl. I/3, 281, 283; Magyar Könyvszemle 1888, 87; 1890, 52.

2. Golso fia István soproni pap 1363-ban befejezett misekönyvének kánonképe, a legrégebbi, Sopronból ismert rajz. Eredeti nagyság.

a kőszegi származású Boldizsár pap 1513-ban többek között egy nyomtatott esztergomi breviáriumról végrendelezik.¹⁷

3. A középkori egyházi naptár azonban nemcsak az egyházi év rendjét volt hivatva biztosítani, hanem ez szolgált alapul az uralkodó osztály időszámításához, amelyet a városok uralkodó kisnemesei, majd polgári rétege is követte. A soproni kancelláriai eredetű írásbeliségben szintén ez érvényesül. Amikor a fent említett Golso fia István 1363-ban befejezett misekönyvének naptára készült, Sopronban már működött a városplébános által fenntartott iskola, amelynek világi iskolamestere a város hivatalos írásbeli teendőit is ellátta (első adat 1354-ből). Ezt megelőzően a világi írásbeliséget 1303-tól 1330-ig tájéig Harkai István mester, soproni nemes polgár, majd István nevű fia képviselték, akiknek ismereteit, írástudását a város igénybe vette. 1247–1347-ig ezenkívül a johannita lovagrend Bécsi utcai lovagházában (a Szt. János kápolna mellett) hiteleshelyi működést fejtett ki, azaz okleveleket állított ki, hitelesített, írt át, ami ugyancsak szükségessé tette a naptár ismeretét.¹⁸

Az egyházi naptár elődje a római naptár volt, amelynek sokkalta több eleme élt a középkori naptárakban, mint a maiakban. A középkori naptárak használatához, még inkább megszerkesztéséhez olyan műveltség kellett, amely annak idején csak keveseknek jutott osztályrészül. A fennmaradt naptárakból éppen ezért e műveltség tartalmának egyes részleteit megismerhetjük. Ebben van a fennmaradt soproni naptárak várostörténeti jelentősége.

Kézíratos naptárakra a papokon és az írástudó polgárokon kívül Sopronban senkinek sem volt szüksége, annál is inkább, mert a fontosabb helyeken, így például a főesperesi székhelynek számító Sopronban, az ún. mozgó ünnepek időpontját évenként, január 6-án kihirdették.¹⁹ A gazdasági szükségletek azonban az írni-olvasni nem tudó városi kézműves és paraszt számára szintén szükségessé tették a naptári egységek változásának ismeretét, rögzítését. Erre a célra szolgáltak az ún. naptári pálcák, amelyeken rovások, bevésett jelek és számok igazítottak el a naptári egységek között. Használtak-e ilyen naptári pálcákat Sopronban is, nem tudjuk igazolni. Tekintettel arra, hogy a rovásos pálcá, németül *rabusch* és *rabasch*, használata a hivatalos és az egyéni ügyvitelben egyaránt általános volt,²⁰ a rovásos naptári pálcák használatát feltételezhetjük.

17. SopronOkI. II/1, 198—9, 210, 218, 267, 413; II/6, 295; Házi i. m. 346. Az itt szereplő *sextern* (vö. latin *sexternus*) jelentése ugyan elsősorban papírmennyiségre ('Lage von sechs Bogen oder zwölf Blättern') utal, a *sexternel auf dy wibel* ('Bibel') azonban valószínűvé teszi, hogy a *sexteren* szóval is a breviárium egyik részét, például bibliai idézetek gyűjteményét (vö. még a *sext* kánoni napszakot!) nevezi meg forrásunk. Házi Jenő ideveszi még a *petpuech* 'Gebetbuch' néven szereplő papi könyveket (i. h. II/1, 218, 222, 229, 339), bár szerepelnek ilyen könyvek (*petpiechl*) polgár hagyatekában is (i. h. 460).

18. Vö. Házi Jenő: A városi kancellária kialakulása Sopronban. SSz. X, 202—15. — A lovagház okleveleinek keitezéséből teljes naptár nem állítható össze. A lovagrendnek egy általános, 1495-ből származó naptárát Hermann Grotefend közölte: *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*. Hannover und Leipzig, 1891—1898, II/2, 41—44. Ugyanitt (37—41.) megtalálható a ferencesrend naptára.

19. Vö. Radó, Polycarpus: *Enchiridion liturgicum. Romae, 1961, II, 1136.*

20. Az első változat a cseh *rabuse* 'Kerbholz' (első adat 1427-ből), a második a magyar *rovás* (első adat 1521-ből) átvétele. A rovásos pálcát hosszában kettévágták, egyik felét az egyik ügyfél, a másikat a másik ügyfél kapta meg. Ha újabb rovás vált szükségessé, a két pálcáfelet egybeillesztették és egyszerre rótták rá az új rovást. Így az egyik félnek megvolt az elismervénye, a másiknak a nyugtája. Elszámolásokról az elismervény-pálcát a nyugtázó félnek végérvényesen át kellett adni. A számadáskönyvekbe beírták az egyes tételeket, nem egyszer azonban csak a rovások végösszegét: „... hab ich ausgericht sein jarsolt, alz daz auch zainczig ist aufge-

A rovásos pálcák általános használatára nemcsak az írás-olvasás szűk elterjedettsége miatt, hanem az aránylag még magas pergament- és papírárak miatt is szükség volt. 1427-ben például a birkabőrből készített és egyetlen oklevélhez elegendő pergamenthártya (a függő pecsét felerősítéséhez szükséges selyemzsinórral együtt) 52 dénár, 1432-ben pedig egy 24 íves konc (*puch*) papír ára 18 dénár volt.²¹ Az ősynomatványok (1500-ig) ugyancsak nem voltak olcsók.

Golso fia István 1363 előtt leírt naptára a középkori Sopron egyházi férfianak, Schöttel Mihály 1509. évi naptára a polgároknak műveltségébe enged bepillantást.

II. Golso fia István 1363 előtt készült naptára

4. Golso fia István naptára az Országos Széchényi Könyvtár „Clmae 91” jelzésű latin kódexében („Missale Soproniense”) maradt fenn. A kódexre 1868-tól kezdve Knauz Nándor²² és Dankó József²³ kutatásai hívták fel a figyelmet. 1928-ban Hoffmann Edit²⁴ művészettörténeti szempontból foglalkozott a kódex iniciáléival és kánonképével, a Sopronból előkerült legrégebbi rajzzal, tegyük hozzá, elég felületesen: „az iniciálék helye mindenütt üres. Csak a kánon előtt látunk tollal rajzolt, ügyes képet, Krisztust a keresztfán, de ezt már csak jóval később rajzolták a könyvbe, semmiesetre sem 1430 előtt”. Az iniciálék ugyanis sok helyen megvannak, szimbolikus rajzukat azonban még senki sem vizsgálta meg. A rajz, a legrégebbi Sopronból előkerült rajz keltezésére nézve az alatta látható írás nyújthat majd támpontot. 1939-ben Házi Jenő röviden ismertette a misekönyv naptárát,²⁵ 1940-ben pedig Bartoniek Emma tette közzé a kódex első tudományos leírását.²⁶ A kódexszel érdemlegesen csak a soproni származású Radó Polikárp, a magyarországi liturgiátörténet legkiválóbb ismerője foglalkozott.²⁷ Az ő kutatásaiból tudjuk, hogy a kódex a XIX. század első felében Sopronból, a második levélen látható könyvtári bélyegző szerint az evangélikus gyülekezet (liceumi) könyvtárából kerülhetett az 1802-ben alapított Széchényi Könyvtárba. Az evangélikus gyülekezet tulajdonába a kódex nyilván a soproni

sniten auf ainen rabusch, den wir gegeneinander haben” (i. h. II/3, 282). Így kapták meg bérüket a városi toronyőrök, a városkapuőrök, a bakterok, favágók, az ágyú-mester, a téglamester, ennek legényei, a mészégető, a csész, az ispotálymester, de még a városi jegyző is (i. h. II/2, 390; II/3, 283; II/4, 265, 314; II/5, 61, 136—7, 161, 165, 233, 235, 410—5, 421, 426, 429—30). Így vásárol a város például bort Erzsébet királyné udvarhölgyeinek, akik 1440. dec. 8-tól 1441. márc. 12-ig Sopronban rekedtek, így fizet a kézműveseknek stb. (i. h. II/3, 305, 337; II/5, 228). Így adja ki az ispotálymester az ispotály szőlőt például az 1490. évi megmunkálásra, Joachim Jakab pedig a Haberleiter-árvák négy szőlejét 1495-ben SSz. VI, 33; SoprOkl. II/4, 380). Így kapnak húst hitelbe a mészárosoktól a ferencesek, de a polgárok egymás közti pénzügyleteiket is így bonyolítják le (i. h. II/5, 258; II/4, 382; II/2, 66; II/1, 400). A város jobbágyfalvainak adóját és dézsmáját is így rótták ki (i. h. II/4, 241). Vö. még Székely György (szerk.): Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Bp., 1953.

21. SoprOkl. II/2, 376; II/3, 11. Ekkor 1 mérő zab ára 18—24 dénár, 1 pint újbore 4—5, óbore 7—8 dénár, az ácsok és kőművesek napi bére általában 20 dénár.

22. Magyar Sion 1868, 805; Kortan. Hazai történelmünkhöz alkalmazva. Bp., 1876, 118.7. szám.

23. Új Magyar Sion 1871, 89, 177; 1872, 88, 94, 167; Vetus hymnarium ecclesasticum Hungariae. Bp., 1893, 97—8.

24. Az Országos Széchényi Könyvtár illuminált kéziratai. Bp., 1928, 83.

25. Sopron középkori egyháztörténete 328—30.

26. Codices Latini Medii Aevi. Bp., 1940, 83—4.

27. Sopron város kéziratos misekönyve. Magyar Könyvszemle 1940, 226—35; Index codicum manuscritorum liturgicorum Regni Hungariae. Bp., 1941; Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae. Bp., 1947.

reformáció idején, a XVI–XVII. században jutott, amikor az evangélikus hiten lévő városi tanács, a soproni templomok kegyura, a katolikus templomokkal és egyházi javadalmakkal szintén rendelkezett.²⁸ Radó a misekönyv elemzése után arra a következtetésre jut, hogy a kódex nem szerzetesi, hanem világi papok temploma részére készült, mégpedig magyarországi használatra, magyarországi liturgikus típusú minta alapján. „Semmit sem tudunk Golso István úrról, ki volt, még voltaképpen az sem biztos, hogy pap volt, bár lehetett akár a kódex írója is. Jó volna, ha nyelvészeink megállapítanák, vajjon neve magyar név-e?”

5. Az eddigi eredmények felhasználásával ma már valamelyest tovább juthatunk. Mi is abból a szövegből indulunk ki, amellyel a második kéz, élénk piros festéket használva, a maga részét 1363. július 14-én befejezte: „*Explicit liber domini stephani dicti Golsonis De suppronio Anno domini MoCoCoCo LXo Ilio finitus est iste liber feria sexta post festum Margarete virginis*”. Azaz: „Befejeződik a soproni Golso (fia) István úr könyve. Ez a könyv befejeztetett az Úr 1363. esztendejében, Margit szűz ünnepe utáni pénteken”. A könyv itt (fol. 174^v a mai számozás szerint) nem fejeztetett be, későbbi használói még pótlásokat írtak hozzá. A kódex ránk maradt szövegének nagyobbik része (ff. 25–174^v)²⁹ a második kéz munkája. Ez előtt 32 levélnyi rész (ff. XIII–XLIV az eredeti számozás szerint) hiányzik, az ezt megelőző rész, így többek között a naptár (ff. 2^r–7^v), az első kéz munkája. A naptár tehát feltehetően a kódex legkorábban másolt része, bár a használt tinta színe és az írás alapján nem feltétlenül az első kéz munkája, ahogy ezt Bartoniek és Radó állítja. Lehetne akár a második kézé is, mindenesetre 1363 előttről való. A kódexben többféle számozás látható, ami arra mutat, hogy a kódexet, nem is egészen hiánytalanul, a második kéz szerkesztette egybe. Amikor ez 1363. július 14-én befejezte munkáját, Sopronban már állt a Szent Mihály plébániatemplom, a várárokmenti Boldogasszony templom,³⁰ a Szent Margit kápolna,³¹ valamint a ferencesek (utóbb bencések) temploma, a johanniták temploma a Bécsi utcában és ispotálykápolnája az Ispotályhídon (Ikvahid 2. szám). Kódexünk szempontjából csak az első három, amely világi papok temploma, jöhet számításba (vö. Radó fenti megállapítását!) Ezt Golso fia István idézett *dominus* 'úr' címe is megerősíti, mert ez a cím a középkorban csak a világi papokat, patríciusokat és a nemeseket illette meg. A templomok közül a legrégebb a plébániatemplom és a várárokmenti volt. E kettőnek koránál és jelentőségénél fogva a XIV. első felében egész bizonyosan már volt misekönyve (benne egyházi naptára), még hozzá nem is egy. Így valószínűnek tartjuk, hogy kódexünk Golso fia István úrnak („domini stephani dicti Golsonis”), a Szent Margit kápolna *papjának* a tulajdonában volt. Sopronban kezdték-e el másolni kódexünket, ott fejezték-e be, maga Golso fia István fejezte-e be, megállapítani nem tudjuk.

István pap nevében a *dictus* 'mondott' kitétel arra utal, hogy az utána álló ragadványnév állandósulóban van, családnévvé alakul, mint például „dominus

28. Vö. Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. — A líceumi könyvtárnak nemegy ősnymtatványa (vö. SSz, II, 293–4) azonosítható középkori soproni papok végrendeletében szereplő könyvekkel. Így például Preirer György 1481. évi végrendelete említi „auream biwliam” (= Biblia aurea. Ulm, 1476), Schwarz Bafázs 1523-ban „dormi secure” (= Sermones secure dormi. Reutlingen, 1485) című könyvét stb. A kérdés még további vizsgálatot igényel.

29. Ebből hiányzik hat levél (ff. LV–LX az eredeti számozás szerint).

30. A várkerületi Mária-oszlop helyén. 1532-ben bontották le a törökök várható, de községi kudarcuk miatt elmaradt támadása miatt.

31. A Vízművek táján állott. 1535-ben még említik.

KL		Reglaris ferat' ante reglaris luna vii Junius h' dies .xv. lu. .xix. h' i' luna lune .xix.	
viii	c viii	Philipi dyacom	
vii	d vii	pauli epi vlti lu. pent	
vi	e vi	Stephardi epi	
v	f v	pau & feliciam	
iiii	giiii		
iiii	A iii	Barnabe apli	
iiii	b ii	Basildis curm flabozis	
iiii	c idus	anthoni p'fessoris vlti p'nt	
iiii	d xiiii	Jul' Cuffini m' solitarii estuati moderi	
iiii	e xviii	Viti & mod'fii	
iiii	f xvi	Aure & Justine v	
iiii	g xv	Sol i' cano.	
iiii	A xiiii	Mara & marcellini m'	
iiii	b xiiii	Geruasi & p'chasti m'	
iiii	c xiiii	Feliciam m'	
iiii	d xiiii	Alban m'	
iiii	e xiiii	Adriaci cu' sororis sue	
iiii	f xiiii		Vigilia
iiii	g xiiii	Matitatis sa' Iohis bapt' & solitarii m'	
iiii	A xiiii	Gallacm m'	
iiii	b xiiii		
iiii	c xiiii	Ladislai rex' Vngarie m' solitarii	
iiii	d xiiii	Leonis papa	Vigilia
iiii	e xiiii	Pet' & pauli ap'loz	
iiii	f xiiii	Memoraco sa' pauli	
iiii	g xiiii	Julius Octa' sa' Iohis baptiste	
iiii	A xiiii	Pet' & marciniani	
iiii	b xiiii	Annulaco sa' thome apli	
iiii	c xiiii	Valtra p'fessoris	
iiii	d xiiii		
iiii	e xiiii	Octa' ap'loz pet' & pauli	
		Haec noctis .v. diei viii	

3. Golso fia István soproni pap naptárának (1363 előtt) június 6-tól július 6-ig terjedő része (fol. 4v)

Georgius Rasoris" soproni pap (SoprOkl. II/1,184) hasonló alakú nevében (a *rasor* 'Scherer, Wundarzt' birtokos esete, jelentése tehát 'des Scherers Sohn'). A *Golsonis* ragadványnév egy *Golso* személynév birtokos esete, István pap teljes nevének alányesete „Stephanus *dictus Golsonis*”, esetleg „Stephanus *dictus Golso*”. Az ómagyarban csak a szláv eredetű *Golsa* személynév mutatható ki, ennek azonban *Golsonis* alakú birtokos esete nem lehet.³² A *Golso* azonban lehet a szerb-horvátban kimutatható *Góšo* férfinév változata, amelyre éppen a XIV. századból van adatunk.³³ Mindez István pap horvát származására mutat.

6. A naptár vízszintes és függőleges vonalozással rovatokra van osztva. A vízszintes rovatok egy-egy nap adatait tartalmazzák: az ún. aranyszámot (ha van ilyen), a nap heti betűjét, hónapi számát, ill. helyét a római naptár szerint, továbbá a napra eső egyházi ünnep vagy ünnepek megnevezését és egyéb naptári ismereteket. Minden egyes lap tetején egy-egy hónap fejrovata látható, akkor is, ha a kérdéses hónap naptári része már az előző lapon kezdődik. A fejrovat nagybetűs **KL** rövidítésének feloldása *Kalendae* 'a kikiáltás napja' a hónap első napjának neve a római naptárban (ebből való a *kalendárium* 'naptár' szó is).³⁴ A fejrovat ezután megnevezi a hónapot, naptári és holdhónapi napjainak a számát, napszabályozóját, holdszabályozóját és más naptári tudnivalókat. A miscskönyv naptára ugyanis öröknaptár: a felsorolt adatok arra szolgáltak, hogy az öröknaptárt egy-egy meghatározott évre alkalmazni, használni lehessen. Ehhez tehát a rómaiak naptárát is, a keresztény egyház naptárát is ismerni kellett.

A római naptárból a hónapneveket a mai napig használjuk.³⁵ A hónap napjai közül csak háromnak volt külön neve: az elsőnek (*Kalendae*), az ötödik-

32. A *Golsa* személynév előfordul az 1208—1235 között keletkezett Váradi Regestrumban: *Golosa, Golsa* (Karácsonyi—Borovszky: Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom. Bp., 1903, 155., 261. szám); továbbá 1270: „super morte *Golsz* fratris eorum vterini” (Fejér, Georgius: Codex diplomaticus. Buda, 1822—1844, VII/3, 65). Ez a személynév van meg nemcsak az Arad megyei *Galsa* (régii *Golsa*) helynévben (vö. Kniezsa István: Keletmagyarország helynevei. Deér—Géldi: Magyarok és románok. Bp., 1943, I, 189), hanem a Nógrád megyei és a Zala megyei *Galsa* (régii *Golsa*) helynévben is. Az ómagyar *Golsa* személynév szláv eredetűre vö. Miklosich, Franz: Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen. Heidelberg, 1927, 50.

33. Vö. 1347: „Gošev dol”, azaz 'Góšo völgye' stb. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. U Zagrebu 1887—1891.

34. Az ókori Rómában a Holdszarló első megjelenését, azaz a holdhónap kezdetét kihirdették, kikiáltották. A rövidítés feloldása esetenként más is lehet: *Kalendis* 'a hónap első napján' vagy (*ante*) *Kalendas* 'a (következő) hónap elseje előtt' (vö. a 37. jegyzetet).

35. A *szeptember* 'hetedik hónap', *október* 'nyolcadik', *november* 'kilencedik', *december* 'tizedik hónap' elnevezés az eredetileg 10 hónapos római év emlékét őrzi, tehát a régi, március 1-i évkezdetre utal. Január és február már a 12 hónapos római év (i. e. 451 óta) utolsó hónapjai. A februárnak ezért jutott a többi, részben 29, részben 31 napos hónap mellett a maradék 23 nap, amelyet csak a későbbi rendezés során egészítettek ki 23+5=28 napra. (A rómaiak hiedelme szerint csak a páratlan szám kedvező előjelű, a páros kedvezőtlen). A *január* elnevezés Janus-nak, a kezdet és a vég római istenének nevét, egyúttal a január 1-i évkezdett (i. e. 153 óta) meghonosodásának emlékét őrzi. A *március* Mars római hadistenre emlékeztet (ekkor kezdték a rómaiak háborúikat), a *május* Juppiter Maius-ra, a természet növekedésének (*maius* 'nagyobb') római istenére, a *június* Juno-ra, Jupiter feleségére, a házasság és a születés római istennőjére. Az 'ötödik hónap'-ot (*quintilis*) i. e. 44-ben nevezték el *Julius* Caesarról (i. e. 100—44), a 'hatodik hónap'-ot (*sextilis*) pedig i. e. 8-ban *Augustus* császárról (i. e. 63—i. sz. 14). A *február* ('a megtisztulás hónapja') a régi évvégi engesztelő áldozatokra, *április* a nyíló természetre utal.

nek, ill. hetediknek (*Nonae*) és a tizenharmadiknak, ill. tizenötödiknek (*Idus*).³⁶ A hónap többi napját ezektől vissza felé számították, amint ez naptárunk harmadik és negyedik függőleges rovatában látható.³⁷ Római örökség a 30 vagy 31 napos (február 28 napos) hónap, mégpedig Julius Caesarnak i. e. 46-ban végrehajtott naptárreformja óta. Ugyanígy az ún. „szökőnap”, amelyet március elseje előtti hetedik nap (*VII. Kal. Mart.*), azaz február 23-a³⁸ és a hatodik nap (*VI. Kal. Mart.*) közé tettek úgy, hogy „másodszer hatodik nap”-nak (*dies bis sextus*, ebből *dies bissextilis*) nevezték, a közöséges év február 24–28. napjait pedig február 25–29-re tolták el. A középkori egyházi naptárban ezt úgy oldották meg, hogy Mátyás napját (febr. 24.) február 25-re tették át, amint erre a mi naptárunk ötödik rovatának egy megjegyzése külön is felhívja a figyelmet. A hét egyes napjainak a rómaiaknál csak a kereszténység óta volt külön nevük, ezeket azonban a naptárak nem használták. Az egyházi öröknaptárak a XI. századtól a XIX. század elejéig a hét napjait A-tól G-ig terjedően betűkkel jelezték (a vasárnap piros, nagybetűs, a hétköznapok feketék, kisbetűsek), amint ez naptárunk második függőleges rovatában látható. A naptár használatához szükség volt egy-egy év vasárnapi betűjének ismeretére is. A vasárnapi betű 28 éves napciklusokban ismétlődik, azaz 28 évenként esik a vasárnap a hónapnak ugyanazon betűs (ma azt mondjuk: ugyanazon számú) napjára. Az egyházi gyakorlat a 365 napos római napévet³⁹ 52 hétre + 1 napra osztotta. A hét napjai tehát 7 évenként ismétlődnek az évnél ugyanazon számú napján, de a négy évenként beállított szökőévek (52 hét + 2 nap) miatt van szükség a $4 \times 7 = 28$ éves napciklusra. A 28 éves napciklus első évéül hétfővel kezdődő szökőévet választottak (i. e. 9.). Ennek G és F a vasárnapi betűje (az első a szökőnap előtt, a második utána), a többi évé innen visszafelé halad A-ig, majd négyszer ugyanígy ismétlődik, de a szökőéveknek mindannyiszor két-két vasárnapi betűjük van. A ciklus 28. évének vasárnapi betűje mindig A. Az öröknaptárak, a miénk is, úgy készültek, január 1-e A betűs vasárnap legyen. Ennek alapján bármely év vasárnapi betűjét könnyen meg lehetett állapítani.⁴⁰

A naptár első függőleges rovatában az aranyszámot tüntették fel (mindig piros festéssel). Az aranyszám azt jelzi, hogy a 19 éves holdciklus melyik

36. A *Nonae* 'kilencedik nap', ti. *Idus*-tól ('osztónap') visszafelé számítva. Ezek az ötödik, ill. a tizenharmadik napot jelentették januárban, februárban, áprilisban, júniusban, augusztusban, szeptemberben, novemberben és decemberben; a hetedik, ill. tizenötödik napot a többi hónapban.

37. E nehézkes időszámítást mégis az egész középkorban használták az egyháziak. A soproni johannita lovagház előljárója 1289. január 10-i oklevelét így keltezi: *IV-o Idus Januarii*, azaz január idusa előtti negyedik napon (beleértve *Idus* napját is!). 1521. január 30-án pedig Eberel Lénárd soproni pap végrendeletét egyik pap-társa *tercio Kalendas Februarii*, azaz február elseje előtti harmadik napon (február 1-ét is beleszámítva!). Vö. *SoprOkl.* I/1, 13; II/1, 365; továbbá a 34. jegyzetet.

38. A régi római év utolsó napja. Vö. a 35. jegyzetet.

39. A napnév a középkori világnépek szerint az az idő, amely alatt a Nap Föld körüli legnagyobb pályáját (ekliptika) befutva az égboltnak ugyanazon helyére tér vissza. A Nap ti. csak a tavaszi (márc. 21.) és az őszi napéjegylenlőség (szept. 23.) idején „kel” pontosan keleten és „nyugszik” pontosan nyugaton; legkevésbé pontosan a nyári (jún. 22.) és a téli napforduló (dec. 21.) idején. A napév pontosan 365 nap 5 óra 48 perc 46 másodperc, a naptári gyakorlatban Julius Caesar naptárrendezése (i. e. 46.) óta 365 nap. Az így elmaradó idő pótlására iktattak be négy évenként egy-egy „szökőnap”-ot.

40. Az évszám 9-cel növelve, 28-cal osztva, maradékol az évnél a ciklusban elfoglalt sorsszámát adja. A vasárnapi betű így megállapítható. Ha az osztásnak nincsen maradéka, a ciklus 28. évéről van szó. Ilyen évek a XIV. században: 1301., 1307., 1312. (szökő!), 1318. stb.

évében van újhold a megjelölt napon. Hasonmásunk a naptárnak június 6-tól július 6-ig terjedő részét mutatja be. Az első aranyszám június 7-nél áll: **XIII**. Ez azt jelenti, hogy a holdciklusok minden 13. évében esik június hetedikére, ill. a **XIII**-as aranyszámmal megjelölt többi napra az újhold. Erre a mozgó ünnepek időpontjának évenkénti kiszámítása miatt volt szükség, amely a holdjárás alapján. Két újhold közt eltelt idő, azaz egy holdhónap pontosan 29 nap 12 óra 44 perc 3 másodperc. A középkori naptárak, a miénk is, azonban $6 \times 30 = 180$ és $6 \times 29 = 174$, összesen tehát 354 napot számítanak. Ezt a 354 napos holdévet a $365 \frac{1}{4}$ napos napévvvel csak úgy lehetett egyeztetni, hogy i. e. 1-től kezdődően számítva 19 éves ciklusokat állapítottak meg. 19 napév $6939 \frac{3}{4}$, kerekén 6940 napot tesz ki, 19 holdév 228 holdhónapja, kiegészítve 7 harmincnapos „szökő” holdhónappal (*embolismus*) pedig ugyanennyit ($110 \times 19 + 125 \times 30$). Így 19 napévenként a Hold fényváltozásai ugyanarra a napra estek. A szökő holdhónap a holdciklus második évében december 2-án, az ötödikben szeptember 2-án, a nyolcadikban március 6-án, a tizedikben december 4-én, a tizenharmadikban november 2-án, a tizenhatodikban augusztus 2-án és a tizenkilencedikben március 5-én kezdődik. Ezt a megfelelő helyen a mi naptárunk is jelzi.⁴¹ A fentiek ismeretében megállapítható, hogy melyik évben esik például a **XIII**-as aranyszámmal megjelölt napokra az újhold. Ilyen évek azok, amelyeknek évszáma 1-gyel növelve és 19-cel osztva, maradékol 13-at ad (1304., 1323., 1342. stb.).⁴² Hasonmásunkon látható, hogy egymás után következő két naphoz is kerülhet aranyszám. Általában az első a nagyobbik, a második a kisebbik. Ha ez fordítva áll, az olaszországi gyakorlat szerint készült naptárak erre az *instancia* 'közvetlen közelség' szóval külön felhívják a figyelmet. A mi naptárunkban is február 3-nál van a *prima instancia*, mivel e nap aranyszáma **XIX**, az előzőé **XI**. Ilyen instancia van még június 4-én, július 30-án, augusztus 1-én, szeptember 27-én, október 3-án, 26-án, november 25-én, december 2-án és 24-én (a naptár néha a kisebbik aranyszámú napnál jelzi). A június 4-i, november 25-i és december 2-i instancia megjelölése naptárunkból hiányzik, a hetedik, *septima instancia* kétszer (júl. 30., dec. 24.) szerepel, a december 2-ra eső két aranyszámot (**XIII**, **II**) a másoló december 1-re és másodikára osztotta el. Mindez arra mutat, hogy a másoló nem értette az instancia szerepét. Knauz Nándor (Kortan. Bp., 1876) az általa átvizsgált közel 100 magyarországi, XIII–XVI. századi naptárból nem említi az instanciákat, s Grotefend, aki idézett művének második kötetében a középkori Német Birodalom, Svájc és a skandináv országok egyházmegeiéinek, továbbá a szerzetesrendek naptárait kiadta, az instanciák jelölésére csak olaszországi példát ismer (i. m. I, 96). Ez ismét támpont naptárunk mintájának eredetét illetően.

(Folytatjuk.)

41. A másolásba azonban hiba csúszott, mert a másoló a *December* fejrovatú lapnak második vízszintes rovatába jegyezte be ugyan az első szökő holdhónap kezdetét („*incipit I-us embolismus*”), a negyedikbe az ötödikét, de — már az előző lapon elkezdett — decemberi naptára itt december 13-nál, ill. 15-nél tart. Ebből következtethető, hogy a másoló naptárát a függőleges rovatok szerint másolta, olyan misekönyvből, amelyben a december hónap új lapon kezdődött (vö. a 42. és az 55. jegyzetet).

42. Az aranyszámok másolásába nem egyszer hiba csúszott. E hibák egy részéből megállapítható, hogy a másoló nem a vízszintes rovatokat, hanem külön-külön a függőleges rovatokat másolta. V. ö. a 41. jegyzetet.

A darufalvi ezüstkincs

Írta: **Bóna István**

1902 decemberében Bella Lajos hazánkban mindmáig páratlanul álló ezüstkincset szerzett meg a soproni múzeum számára. A leletet ugyanazon év őszén Pinteritsch József találta Darufalvától (Drassburg, Burgenland) északra, mintegy 800 m-re, egy dombháton fekvő földjén, boronálás közben. A lelet darabjai: ezüstkészerek és edénycserepek körülbelül 2 m²-nyi területen elszórva bukkantak elő a humuszban, a felszíntől 34 cm mélységig, a sárga agyag határáig. — A leletkörülmények leírásai nem említik, mégis feltételezhető, hogy a kincset tartalmazó edényt már korábban, szántás során, az eke törte össze és emelte magasabb szintbe, tartalma azonban csak a boronáláskor került napvilágra.

A leletet először Kugler Alajos közölte.¹ Gondosan leírta egyes darabjait: a nyakperecet, a karperecet, az 5 db nagyméretű ezüst gyöngyöt, a 29 db harang vagy csengő alakú és a 8 db bogyó alakú csüngőt, végül a 4 db karneol gyöngyöt. Az ékszerekről megállapítja, hogy anyaguk igen jó minőségű ezüst, súlyuk összesen 4 kg. A felsorolt leleteket fényképen is bemutatja, sőt a harang alakú csüngők aljának változatos díszítését rajzban is szemlélteti. — Nagy kár, hogy a kincset rejtő edény cserepeit nem gyűjtötték össze, ha ezek múzeumba kerülnek, a lelettel kapcsolatos későbbi félreértések valószínűleg elkerülhetők lettek volna.

Kugler eredményei a következőkben foglalhatók össze: a darufalvi ékszerkészlet egységes, tehát kétségtelenül egyetlen személy tulajdona volt. Mint ilyen, akár sírból is származhatna. Ennek azonban határozottan ellene mondanak a lelőkörülmények, amelyek világosan edényben elrejtett kincs mellett szólnak. Az egyes ékszereket vizsgálva általában szintén helyes eredményekre jut. Az ezüstgyöngyökhöz a Hampel József által bemutatott ismeretlen lelőhelyű hazai párhuzamokat említi. Ezeket Hampel oroszországi analógiák alapján a XI. századra keltezte.² A darufalvi ékszerek díszítő eljárásához, a granulációhoz és filligránhoz, továbbá a bogyó alakú csüngőkhöz az ugyancsak Hampeltől közölt és a X. századra keltezett tokaji kincs rokon leleteire hivatkozik.³ A darufalvi kincs külföldi párhuzamait a kelet-németországi ún. Hacksilberfund-okban találja meg. A karperechez a leissowi ezüst karperecet, továbbá az ottani kincsekben gyakori négyélű ezüst rudakat (kar- és nyakperecet töredékei), az ezüstgyöngyökhöz a kincsekben gyakori filigrán-díszes gyöngyöket, többek között a čičtēvesi és gnickwitzi hasonló leleteket sorolja fel. Mindezek alapján a kincs korát 890 és 1075 közé, tehát a honfoglalást követő két évszázadra keltezi. Végül leszögezi, hogy ez a hazai leleteink közt egymá-

1. Kugler A., A darufalvi ezütlelet. Arch. Ért. 24(1904) 41—47.

2. Hampel J., (Kövér B.), Újabb adatok az ötvösség történetéhez hazánkban. Arch. Ért. 17(1897) 242., IX. és X. kép.

3. Uo. 233-; IV. kép 11.

gában álló kincs még számos fontos problémát rejthet magában, valószínűleg keletről került hozzánk, lehet, hogy kereskedelem útján.

A darufalvi kincset három évvel később Hampel József ismét teljes egészében leírja, Kugler képeit pedig átveszi a honfoglalás korának emlékeiről készült újabb összefoglalásában.⁴ Ábrái között új a nyakperecet díszítő egyik pajzsalakú palmetta-szerű díszítéssel ellátott öntött veret rajza, amellyel nyilván a leletnek a honfoglaló magyarság fémművességével való kapcsolatát kívánta hangsúlyozni. A kincshez egyébként nem fűz észrevételt, a részletekkel kapcsolatban Kugler „gondos ismertetésére” utal, amellyel annál is inkább egyetérthet, mivel azok jórészt saját kutatási eredményein alapulnak.

Hampel közleményével a kincs évtizedekre kikerült a kutatás érdeklődéséből. A 30-as évek elején E. Beninger egyszer felsorolja ugyan a IV. századi gót leletek közt, de ugyanott azt sem tartja kizártnak, hogy esetleg inkább X. századi.⁵ A hazai kutatók még ennyire sem méltatják a helyi leletektől elütő, elszigetelt együttest, de nem említik azok a külföldi munkák sem, amelyek rokon kincsek és sírok ékszereivel foglalkoznak. Az elmúlt évtizedben, amelyben egymásután jelentek meg az egykorú ezüstkincsekről szóló összefoglaló anyagközlések, szintén elkerüli a feldolgozók figyelmét a magyar nyelvű folyóiratban, illetve sajátosan magyar témával foglalkozó könyvben félszázaddal ezelőtt közölt rendkívül fontos lelet. Munkám, többek között, e hiányosságot törekszik pótolni.

Vita a lelet jellegéről és koráról⁶

1951-ben Fettich Nándor egyik könyvében öt szép új fényképtáblán újra közölte a kincset és technikai jellegű részletes leírás után meglepően új értékelésével állott elő. Alapvetően különböző állásfoglalásának csiráit már a szilágysomlyói II. kincsről írott munkájában megtalálhatjuk. Itt elmarasztalja Hampelt, mivel a szilágysomlyói kincsben szereplő „arany karikához analógia gyanánt a darufalvi (Sopron m.) kincs ezüst karikáját nem ismerte fel; az egész leletet (t. i. a darufalvit) a magyar honfoglalás korába tartozónak gondolta”⁷ — A teljes igazság kedvéért már itt közbevetem, hogy valójában nyilván Fettich nem olvasta el gondosan ekkoriban Kugler beszámolóját, aki hosszasan és tüzetesen összevetette a tényleg hasonló szilágysomlyói és darufalvi nyakperecet, azonos arányaikat, hólýagdízítésük alakját, nagyságát és cikkelyes tagolását; sőt a csüngőékszerek cső alakú füléhez is a szilágysomlyói I. kincs medaillonjainak fülét említi párhuzamul. Mint említettem a részletek tekintetében Hampel Kugler „gondos ismertetésére” utalt, tehát kétségtelenül tisztában volt ezzel a konvergenciával.

4. Hampel J., Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. (Bp. 1907) 225—228; 95—96. t.

5. Beninger E., Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. Mannus Bibl 51. (Leipzig 1931), 5 és 1 j.

6. Fettich Nándornak az alábbiakban kifejtett új elképzeléseit a népvándorlás korával és a korai középkorral foglalkozó kutatóink jelentős része nem tette magáévá. Mivel azonban a helyes álláspontot képviselő eredeti publikációk, továbbá a bíráló megjegyzések csak magyar nyelven jelentek meg, Fettich kritikája és új elmélete pedig az Archaeologia Hungarica sorozat hasábjain teljes egészében német nyelven is napvilágot látott, a kevésbé tájékozott külföldi kutatók számára az utóbbiak tűnhetnek elfogadott magyar álláspontnak. Emiatt érzem szükségét, hogy a kincs valódi problematikájától idegen vitára részletesebben is kitérjek, mégpedig minden félreértést elkerülendő, lehetőleg szószerint idézve a vita főbb tételeit.

7. Fettich N., A szilágysomlyói második kincs. AH VIII (Bp. 1932) 68.

Fettich 1951. évi eredményeit röviden idézem:⁸ „Egészen egyedül áll Magyarország népvándorláskori emlékei között a darufalvai (Sopron m.) sírlelet: LIII–LVII. t. Első publikálója Kugler Alajos bizonytalanságban volt korát és származását illetőleg. Még leginkább az ú. n. «Hacksilberfund»-ok közé (XI–XII. sz.) sorozta volna. Talán ezen az alapon hozta képét és részletes leírását Hampel József a honfoglaláskorra vonatkozó könyvében, minden további tárgyalás, sőt megokolás nélkül.”

A lelet tehát Fettich szerint népvándorláskori, mégpedig az általa húnnak tartott „Martinovka-kultúra egyik legkiválóbb emléke Délkelet-Európában.” Másodszor: sírlelet, mégpedig fejedelmi sírlelet. Véleménye szerint ugyanis Kugler „a karneol-gyöngyök jelentőségét mégsem ismerte fel... ezek döntően bizonyítják a lelet sírlelet mivoltát. Ehhez járul még az a negatívum, hogy a «Hacksilberfund»-okra annyira jellemző feldaraboltság, vagyis feldarabolt ezüst tárgyak részdarabjai nem fordulnak elő benne”. Utóbbiakhoz a lelet töredékei sem kapcsolódhatnak, mert „a Hacksilberfund”-ok feldarabolása általában nagyobb szakértelmet árul el.” — A leletkörülmenyt illetően: „A odmbos terepről évszázadok hosszú során a szél és eső levitte a földet s ezáltal a sír elkopott.”

Fettich kétségbe vonja az ezüstgyöngyök Kugler által említett hazai párhuzamait is. Nem ismer „Magyarországból a csüngőkhöz és ezüstgyöngyökhöz mégcsak hasonlítható analógiákat sem”. A külföldi kapcsolatokkal — szerinte — nem is érdemes vesződni: „Az egész népvándorlástól minden áron való analógiákat összekeresni nem sokat ér. Ezt Kugler is megtette már...” Fettich szerint eredménytelenül. Illetve: „Mégis a mindenünnen általa összehordott analógiák között van olyan, amelyet a származás keresésénél kiindulópontnak lehet venni. Ez a torques nodusainak analógiája: a szilágysomlyói második kincsben.”

Nyilvánvaló tehát, hogy Fettich kiindulópontja a szilágysomlyói nyakperec és további elgondolásait ez a tipológiai jellegű rész-összefüggés befolyásolta. A két nyakperec feltétlen kapcsolata azonban a szerző szerint is nehézségekbe ütközik, mivel: „A Martinovka-kultúra körében ilyen diszítésű torquest egyelőre nem ismerünk.” Ilyen azonban még előkerülhet, ezért úgy gondolja, hogy: „Mégis minden jel arra mutat, hogy a darufalvai torques ebbe a körbe tartozik.”⁹ További fejtegetését, amelyben a darufalvi ékszeregyüttest az V. századi bakodpusztai nyaklánccal veti össze, itt nem kísérik nyomon.

Fettich végső eredménye tehát a következő feltevés: a darufalvi lelet a VI. századi ún. késői hun Martinovka kultúrkörbe tartozó fejedelmi sír ékszereiből áll.¹⁰ Ez az értékelés néhány újabb munkába¹¹ elfogadott tényként került át és napjainkig tartja magát.

A Kuglert és Hampelt cáfoló fejtegetések módszertanilag nem tekinthetők meggyőző kritikának. Ezért csakhamar jelentkeztek a kritikai megjegyzések is. A lelet Fettich által javasolt új időrendjét alapjaiban ingatta meg a halimbai 406. és 631. sír, amelyekben, I. István, I. András és Béla dux érmeivel keltezett

8. Fettich N., Régészeti tanulmányok a késői hun fémművesség történetéhez. AH XXXI (Bp. 1951) XI. fejezet. A darufalvai (Sopron m.) sírlelet. 73—.

9. Uo. 75.

10. Uo. 76.

11. Csatkai E.—Dercsényi D., Sopron és környéke műemlékei. (Bp. 1952 és 1956) 416. (késői hun ezüstkincs). Csallány D., Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. (Bp. 1956) 102. (VI. sz. végi ezüstkincs). Késői hun kincsnek nevezi az alább idézett Szegedy E. is.

temetőrészből, a darufalviakhoz hasonló granulált díszítésű ezüstgyöngyök láttak napvilágot. Közlőjük, Török Gyula megállapítja: „Hampel József nagy tárgyi ismeretét bizonyítja, hogy a darufalvi leletet a honfoglalást követő idők emlékszenyéjébe sorolta.” „A halimbai sírokban a fenti, pontosan meghatározott környezetben való előfordulása, valamint... a Balti tengerig nyomozható előfordulása arról győzhet meg, hogy a XI. században divatos ezüst ötvösmunkákról van szó Halimbán és Darufalván is és nem a késői hun fémművesség készítményeiről.”¹² A kincs előkerülési körülményeire Török nem tér ki, óvatosan csupán „leletnek” nevezi.

A darufalvi ékszerek újabb, illetve kiegészítő, technikai vizsgálatát, László Gyula kérésére, Szegedy Emil végezte el. Munkájában, amelyet a szerinte kincsnek tartott lelet jövőjéről újraértékeléséhez bocsátott közre, elsősorban a legproblematisabb darab, a torques eredeti alakjához és készítésmenetéhez fűz — Fettihtől eltérő — igen lényeges megjegyzéseket. A gyöngyök és csüngők díszítéstechnikájáról és művészetéről megállapítja, hogy szoros szálak fűzik a X. századi szláv ötvösséghez s ezáltal az egész kincset a honfoglaláskor emlékszenyéjébe sorolja. Mindezek a Martinovka körhöz való tartozását „nagyon kétségesnek” tekinti. A végső döntést e tekintetben azonban a régészekre bízta.¹³

Ha a darufalvi lelet korára vonatkozólag támasztott is kétségeket Fettich új értékelése, annál kevésbé mondható el ugyanez a leletkörülmények revíziójáról. A helyzet e téren valóban világos és félremagyarázhatatlan. Mint Kugler beszámolójában olvashatjuk, az ékszerek összetört edény maradványaival mindössze 34 cm mélységből kerültek elő. A találó semmiféle csotról nem tud, tehát az ékszerek nyilván az edényben voltak.

Megvizsgálva a darufalvi lelet rokonsági köréből Fettihtől kirekesztett X—XII. századi kelet-európai kincseket, Darufalvával kapcsolatban már itt három fontos tényről előlegezhetünk: 1. ezek a kincsek általában edénybe rejtve kis mélységből kerülnek napvilágra, 2. számos kincsből megtaláljuk ugyanazokat a gyöngyöket, amelyek Fettich szerint „döntően” sirlelet mivolta mellett bizonyítanak, végül 3. a rokon ékszereket tartalmazó kincsek koránt sincsenek mindenütt feldarabolva, hanem gyakran egy-egy előkelő személy elrejtett ép ékszerkészletéből állanak.

A darufalvi ezüst ékszerek tehát minden kétséget kizáróan edényben elásott kincsleletből származnak.

***

Áttekintve a darufalvi kincs hazai vizsgálatának változatos történetét, nyilvánvalóvá válik, hogy a kincssel kapcsolatos lényeges kérdések eddig alig vetődtek fel, vagy ha felvetődtek is, többnyire válasz nélkül maradtak. A kincs valódi problematikája a következő két kérdéscsoportban foglalható össze: 1. Hol és mikor készültek a kincs egyes ékszerei? Egy avagy több műhely alkotásai-e? Amennyiben több összetevőből áll, hol kerülhetett egy kézbe az együttes? 2. Hogyan került az ékszeregyüttes Darufalvára? Kereskedelem, nép telepítés avagy más úton-módon? Kinek a kezében lehetett a kincs? Mikor és miért rejtette el az ékszereket, mégpedig olyan körülmények között, hogy többé nem volt módja felkutatni?

A következőkben ezekre a kérdésekre igyekszem a lehetőséghez mérten választ adni.

12. Török Gy., FA 6 (1954) 102—103, 7—8 j. és XXV. t. 23.

13. Szegedy E., Beiträge zur Metalltechnik der IX—XI. Jahrhunderte in Ungarn. Acta Arch. Hung. 12 (1960) 325—. A 65—75. képen a kincs egyes darabjainak erősen nagyított felvételét közli.

I. tábla

A X—XIII. századok közötti időben a nyugati és keleti szlávok földjén, az Elba—Kárpátok—Balti-tenger—Volga határolta hatalmas térségen sajátos ezüstművesség virágzott. Gyökerei az Oroszföld déli, a Fekete-tenger közelében élő, törzseinél már a VII—VIII. században feltűnnek. Mint a közelmúltban talált pasztürszkojei és harivkai kincsek tanúsítják, korai készítményei helyi kelet-európai és bizánci ékszerformák keveredéséből és a bizánci ezüstművesség technikai fogásainak a granulációnak és a filigránnak átvételéből, illetve elsajátításából sarjadnak.¹⁴ Igazi virágzásnak azonban ez az ezüst ékszeripar csak a IX—X. században indul. Ekkoriban az addig bányászatból és kereskedelemből származó kisebb mennyiségű színezüstöt a Közép-Ázsia felől behatoló arab kereskedelem jó minőségű pénzei (ún. dirhemek) egészítik ki. Az arab kereskedők, különböző árukért cserében, ettől az időtől kezdve valósággal elárasztják ezüstpénzeikkel Kelet-Európa különböző népeit és törzseit. A pénzgazdálkodás fokára még el nem jutott népeknél a beáramló arab ezüsből ékszereket: fülbevalókat, csüngőket és gyöngyöket készítettek, mint számukra sokkal realisabb értékmérőket. A Balti tenger térségében az arab ezüst behatolását nagymértékben elősegíti a viking tengeri és folyómenti kereskedelem. Az Elba és Visztula között élő szláv törzsekhez például csaknem teljes egészében a vikingek útján árad be az arab ezüst. Cserébe e törzsek termékeit: mézet, viaszt, borostyánt, bőroket s főleg a törzsi háborúk során keletkezett új árucikket, a rabszolgát közvetítik arab megrendelőik számára. Az arab ezüst szolgáltat anyagi alapul az ugyanekkor felvirágzó normann (norvég, dán, svéd) ezüstékszeripar szinte példátlan fellendüléséhez is.

A kelet-európai ezüstkincsek egyes csoportjainak összefoglaló kiadására az elmúlt évekig alig történt kísérlet. Egy-egy kincs különböző folyóiratokban vagy kiadványokban elszórt ismertetésén kívül, mindössze Szilézia kisebb számú és kevésbé jelentős anyagáról, továbbá a darufalvi kincs szempontjából távoli dániai és norvégiai viking kincsleletekről jelent meg összefoglalás.

A mintegy 30 évvel ezelőtt ismert kincsleletek típusairól, eredetkérdéséről és problematikájáról R. Jakimowicz értekezett összefoglalóan.¹⁵ Eredményei számos lényeges kérdésben mindmáig helytálló. Jakimowicz abból indult ki, hogy azok a nézetek, amelyek az ékszereket a kufikus pénzekkel együtt keletről, az araboktól származtatták, túlhaladottak. Az óriási területen elterjedt ékszereket ugyanis azt leszámítva, hogy mindenütt ezüsből készültek, csak technikai ismérvek kötik össze, a valóságban azonban különböző csoportokra oszlanak. Az általa megállapított 15 csoportból a darufalvi kincs megítéléséhez a következők érdekesek: I. csoport. Elba—Visztula közti föld. Nyugati szlávok. Arab, bizánci, német, angol, olasz, cseh, lengyel s nem utolsósorban magyar pénzekkel jól keltezett kincsek. Ékszereikre jellemző, hogy vékony ezüstlemezből készülnek és felületüket igen gazdag granulált és filigrán díszítés borítja. Többek között nagyon gyakoriak az ezüstgyöngyök és a kis cső alakú fülecskével felerősíthető csüngőékszerek e csoportban, III. csoport. Skandináv félsziget, Jütland és Gotland. Elsősorban sajátos viking ékszerek jellemzők e régióra, de a szoros déli kereskedelmi érintkezések eredményeként gyakoriak a kincsekben a szláv ékszerek pl. az ezüst gyöngyök. V. csoport. Cseh és Morva ország. E területről csak kevés ezüstékszer ismeretes, ezek is túlnyomórészt az I. csoport készítményei. Többnyire sírből kerülnek elő és nem kincsből. XIII. csoport. Volinai-kievi csoport. Jakimowicz tanulmánya idején mindössze három kincs tartozott ide. Pénzt egyikben sem találtak. Ékszerei hasonlítanak az I. csoport készítményeire, részben az V. csoport cseh—morva ékszereire. Jakimowicz szerint a XIII. csoport az I. (lengyel) csoport helyi viszonyok között keletkezett változata.¹⁶

14. Berezovec, D. T., Harivszkij szkarb. Arheologija 6 (1952) 109—119. *Braj-csevskij, M. Ja.*, Pasztürszkij szkarb 1949 g. Arheologija 7 (1952) 161—173. *Uők. K* isztorii drevnyeszlavjanszkogo juvelirnego remeszla. *K Szoob*, 53 (1954) 23—28.

15. *Jakimowicz, R.*, Über die Herkunft der Hacksilberfunde. *Congr. Sec. Arch. Balticum (Rigae 1931) 253—*.

16. *Uo.* 251—266, I—IV. t.

Elméleti megállapításainak lényege a következő: A kincsek területi csoportokra oszlanak. Valamennyi ékszer csoport történetileg többé-kevésbé szigorúan körülhatárolt zárt komplexum — mai kifejezéssel élve törzsi vagy népi fémművesség terméke. A szomszédos csoportok nemcsak mennyiségi, hanem minőségi összetételben is különböznek egymástól, legfeljebb hatásokat és kapcsolatokat lehet közöttük kimutatni. Valamennyitől leginkább különbözik az I. (lengyel) csoport, mégpedig formára, anyagra és technikára is. Nyilván helyi nyugatiszláv készítményekből áll tehát.

A közölt típusablázatokból nyilvánvaló, hogy a darufalvi kincs az I. vagy a XIII. csoportba tartozik, de a bemutatott kevés lelet alapján nem dönthető el, melyikbe.

Az elmúlt évtizedben napvilágot látott munkákból, amelyek a pommeraniai,¹⁷ nagy-lengyelországi,¹⁸ cseh- és morvaországi,¹⁹ gotlandi²⁰ és kievi oroszországi²¹ kincsek összefoglaló anyagközlő feldolgozásai, fény derült erre a kérdésre is. Ezek a művek megerősítik Jakimowicz elgondolásának lényegét, hogy ti. az ékszerek általában a helyi fémművesség során különültek el csoportokra, de ugyanakkor értéklésének gyengéire is rámutatnak. Nyilvánvaló pl., hogy az I. csoport korántsem foglal el annyira központi helyzetet, mint gondolta, másrészt a XIII. volinai csoport is önálló egység s nem az I. csoport provinciája. A három évszázad helyi fejlődését közös időrendi horizontba merevítő csoport felosztás is időrendi szintekre töredezik. A korai szakaszban a kievi és általában déloroszországi fémművesség elsődleges szerepe domborodik ki. Ma már az is világos, hogy a számos különböző korú kincset sem gazdaságilag, sem történetileg nem lehet azonos mércével mérni. Gazdaságilag más megítélés alá esik a Jakimowicz féle I. (lengyel) és III. (normann) csoport, utóbbiakból főleg Svédország és Gotland kincsei, mint az összes többi. Erre, mondhatnók csakis erre jellemzők ugyanis a különböző pénzekből és töredékes ezüst ékszerekből álló kincsek — s nem az egész Kelet-Európára, mint pl. Fettich gondolta. Természetesen az sem áll, hogy e területek lakói, nem tudni miért, szándékosan nekiláttak volna szép ezüst fülbevalóikat „szakértelemmel” feldarabolgatni, ilyesmiről szó sincs.

A valóság az, hogy a pénzgazdálkodás a szóbanforgó területeken a X—XI. században vagy meg sem indult még vagy csak kezdeti stádiumban volt. Ugyanakkor, mint már említettem, e terület fontos cikkek forrása volt, illetve a termékek közvetítésében döntő szerepet játszott, aminek következtében valósággal áradt ide a legkülönbözőbb ezüst pénz, a X—XI. században vert német pénzek valamennyi típusa ismeretes az Elbától keletre. E pénzáradatra jellemző, hogy a 950—1140 közötti időből ismert kb. 750 német pénzkincs mintegy $\frac{3}{4}$ része az Elba és Visztula közt, illetve Gotlandon került elő.²² Hasonló a helyzet az 1000—1100 közti magyar pénzekkel is.²³ A legkülönbözőbb pénzek és a belőlük készített ékszerek a számtalan szláv és viking törzs és nemzetségfő kezén egyre halmozódtak. A kemény ezüsből készült törékeny ékszereket sérülésük után is megőrizték sőt a belkereskedelemben nyilván össze is vásárolták. Ennek következtében egy-egy főnök kezében sokszor 50—150 év pénzei és ékszerei gyűltek össze. A pénz és a törött ékszer a belső és külső kereskedelemben nyers ezüst értékében szerepelt. Ezt igazolják az egyes leletekben talált mérlegek. A pénzeket és ékszereket a méréskor vágták két- vagy többfelé, aszerint, hogyan kellett az egyensúlyt a mérlegen helyrebillenteni, illetve egészen kistételű kifizetéseknel. — E kincsek tehát az Elba és Visztula között élő szláv törzseknel és a vikingeknel az egységes állam hiányában még nem létező, de a valóságban má

17. *Kiersnowscy, T.—R.*, Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Pomorza. (Warszawa—Wrocław 1959).

18. *Slaski, J.—Tabaczynski, St.*, Wczesnośredniowieczne skarby srebrne Wielkopolski (Warszawa—Wrocław 1959).

19. *Turek, R.*, České hradistní nálezy, datované mincemi. *Slavia Ant.* 1 (1948) 485—535.

20. *Stenberger, M.*, Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. I. (Stockholm 1958), II. (Lund 1947).

21. *Korzhuhina, G. F.*, Russzkije kladü. (Moszkva—Leningrád 1954).

22. *Suhle, A.*, Deutsche Münz- und Geldgeschichte von den Anfängen bis zum 15. Jahrhundert. (Berlin 1955) 44—45 és térkép.

23. *Huszár L. Sz.* I. Eml. II. (Bp. 1938) 356., és térkép.

nagyonis szükségessé vált állandó értékmérőt, tehát a pénzt helyettesítették. Mihelyt a szóbanforgó szláv területek a német vagy lengyel hódítás során, tehát legkésőbb a XII. század végéig, a rendszeres állami pénzforgalomba bekapcsolódtak, eltűntek az ezüstkincsek a színről.

De eltűntek másért is. Ép ékszerekből, ékszertöredékekből és pénzekből összegyűjtött vagyonát ugyanis valamikor sebtében edénybe rejtette gazdájuk s egy-két ásonyomnyi mélyen elásta. Előkeresni azonban soha többé nem volt módja, tehát az esetek többségében nyilván életét vesztette. Erre a német hódítás és a lengyel állam születésének nehéz vajadásai közepette fölös bőségben volt alkalom. Az Elba és Visztula közt élő kis törzseket évről évre támadták a dán tengeri kalózok, a szász és stauf császárok seregei. Területükön zajlottak le a lengyelek és németek váltakozó sikerű összecsapásai s e két hatalom még egymással is szembe fordította őket. Állandó belső harcokban született a svéd és lengyel állam is. E kincsek tehát az elbai—oderai szláv törzsek véres pusztulásának és a középkori feudális államok kialakulásának régészeti bizonyítékai a szóbanforgó területeken.

Egyébként a szerencsétlen „Hacksilberfund” elnevezés még az elbai—oderai szlávok kincseire sem teljesen találó. Az ékszerek legalább $\frac{2}{5}$ -e ép és használható a kincsekben is, sőt számos olyan kincset ismerünk, amely teljes egészében ép, többnyire egyetlen személy ékszereit tartalmazó készletből áll. Nagy általánosságban a fenti gazdasági körülmények mégis elválasztják e kincs-csoportot a többi szláv nép kincseitől.

Más helyzetet találunk Cseh és Morva országban továbbá a kievi orosz fejedelemségek területén. A cseh hercegek már a X. század közepétől rendszeresen pénzt veretnek. A különféle harcok következtében földbe került cseh és morva kincsek már minden esetben a tulajdonos ép ékszereit és többnyire cseh ezüstpénzeit tartalmazták.

A kievi orosz fejedelemségek földjein eddig talált mintegy 180 IX—XIII. századi ezüstkincsből csak elvétve, elsősorban a nyugati területek korai leleteiben találunk töredékes ezüst ékszerekkel. Csak kevésben találtak (főleg a X. sz.-ban és a XI. sz. elején) kufikus vagy bizánci pénzeket. Óriási többségük egyéni vagy családi ékszerkészlet, amelyeket mintegy 60 %-ban a tatárjáráskor rejtettek földbe. A darufalvi kincssel kapcsolatban bennünket elsősorban a nyugati vidékek leletei érdekelnek, azok a XI. századi kincsek, amelyek elrejtését Vitéz Boleszláv 1018. évi kievi hadjáratával²⁴ és Bölcs Jaroszláv 1031. évi ellentámadásával hozhatók kapcsolatba. A többiek nagyrészt besenyők, uzok, kunok becsapásai és különböző belső küzdelmek során kerültek földbe.

A darufalvi kincs régészeti kapcsolatai

Az eddigiekben röviden ismerttettem az ezüst ékszer-kincsek kialakulásának és elrejtésének gazdasági-történeti hátterét. A következőkben a kincs egyes ékszereit részletesen összevetem az ismert ékszer-csoportokkal s ennek eredményeként megkísérlem az első kérdéskomplexumot megválaszolni.

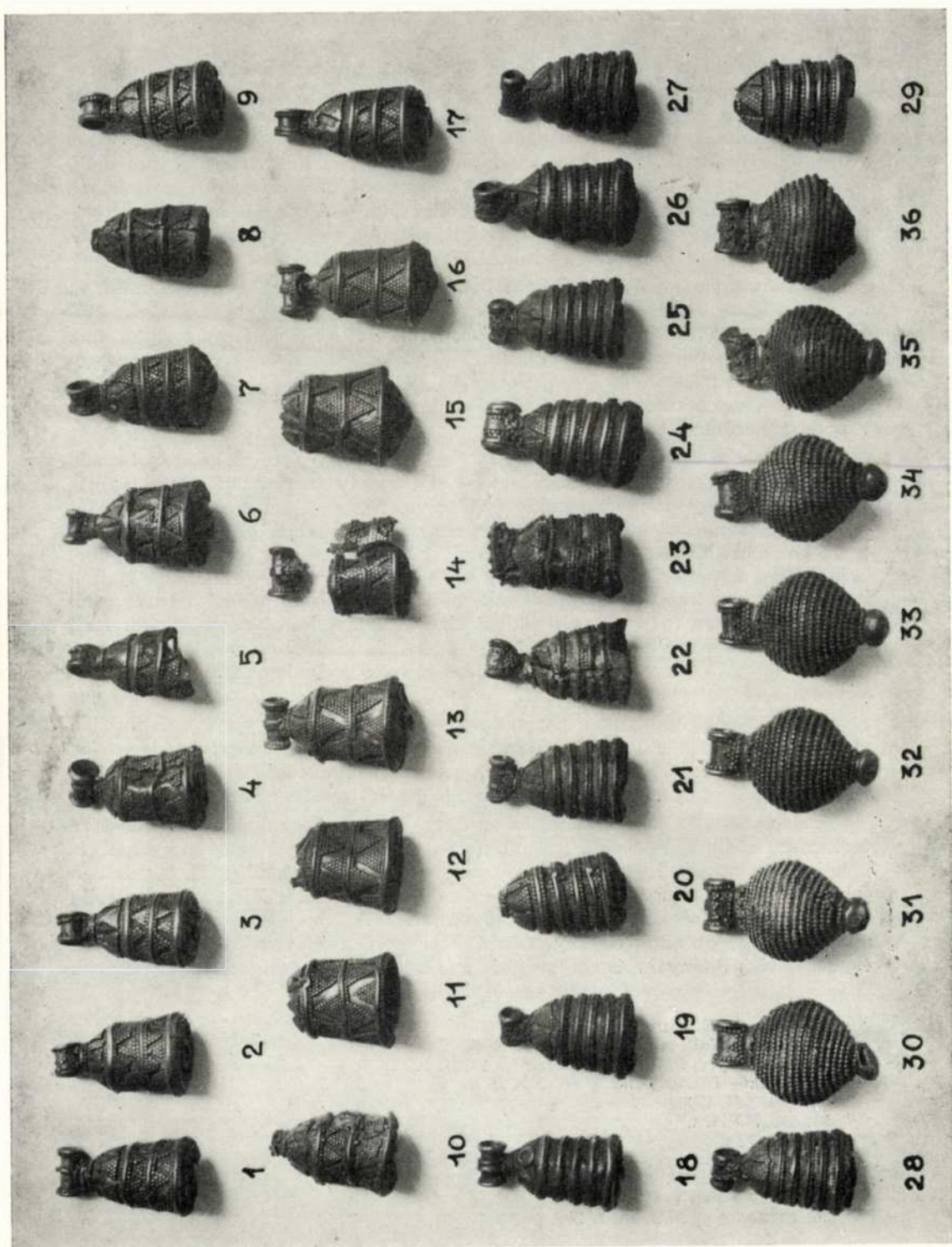
Ilyen irányú rövid kísérlet, mint láttuk, újabbán már történt. Török egyik megjegyzésében a granulált díszítésű ezüstgyöngyök párhuzamait a Balti-tengerig követi.²⁵ Említett, elsősorban cseh és morva földi leletei azonban valójában Halimba s nem Darufalva párhuzamai.

Előljáróban még annyit jegyzek meg, hogy Szegedy kvalitatív vizsgálatokat végzett a kincs néhány töredékén. A megvizsgált darabok színezüstnek bizo-

24. Vitéz Boleszláv korának lengyel, német és orosz hadjáratairól, a hadjáratok útvonalának térképeivel: Nadolski, A., *Polskie sily zbrojne w czasach Boleslawy Chrobrego*. (Lodz 1954).

25. *Török Gy.*, i. m. 103 és 19. j.

II. tábla

nyultak, vas és réz szennyeződés csak elenyésző mennyiségben mutatható ki bennük.²⁶

Harangalakú csüngők (II. t. 1–26). Ritka, mondhatnók szinte csupán Darufalvára korlátozódó forma jelenleg. Míg Darufalváról 29 ép példány ismeretes, addig az összes eddig közölt kelet-európai kincsben mindössze egyetlen párhuzama található. A darufalvi csüngők nagyság és díszítés szerint két főtípus négy változatára oszlanak, sőt aljuk díszítése alapján hat félet lehet köztük megkülönböztetni. A II. t. 1–17 típusnak ismeretes csupán pontos párhuzama a nagylengyelországi *maszenicei* ékszerkincsből.²⁷ A darab kissé összenyomódott, alsó lemeze hiányzik. — Formailag esetleg rokon, de díszítésre különbözik egy lilla vastádei²⁸ és egy zalesiei²⁹ töredék.

A darufalvi kincs harangalakú csüngői semmiképpen nem készülhettek az Elba—Visztula közti területen (Jakimowicz I. csoportja), hiszen az itt előkerült nagyszámú kincsből, továbbá a skandináviai kincsekből még változataik is hiányoznak. Az egyetlen párhuzam pedig töredékes ezüstékszerek közt szereplő, nyilván máshonnet Lengyelországba jutott készítmény. Műhelyük régészetileg kevésbé átkutatott olyan területen keresendő, ahonnet viszonylag kevés kincset ismerünk.

Bogyóalakú csüngők (II. t. 27–33). Szintén a ritka formák közé tartoznak. Ép darab csak Darufalváról ismeretes 9 db, amely számszerint is felülmúlja valamennyi töredékes párhuzamát együttvéve. Nagylengyelországban az imént említett *maszenicei*³⁰ kincsben 2 db, a *wesolki*³¹ kincsben pedig egy példány 2 db-ból álló töredék párhuzama fordul elő, — de esetleg hasonló csüngőből származhat egy dzierznici³² töredék is. A mecklenburgi Quilitzből³³ szintén ismeretes rokon töredék. Gyakoribbak hasonló csüngők töredékei a Dnyepertől és Kievtől keletre, illetve északra talált kincsekben. A Perejaszlav—Hmelnickij közelében előkerült deniszi³⁴ kincsben 4–6 hasonló csüngő (vagy gyöngy?) töredéke állapítható meg. Valószínűleg ide sorolható a leningrádi terület szpankovi³⁵ kincsének egyik töredéke is.

A bogyóalakú csüngők a nyugati szlávoknál éppen úgy elvétve és töredék alakjában kerülnek elő, mint a harangalakú csüngők. Az orosz fejedelemségek területéről is csak töredékként ismerjük a típust, számuk itt valamivel nagyobb. Ez ismét arra utal, hogy nem a kincsekkel jelzett területen készültek.

Ezüstgyöngyök. Míg a csüngők az ékszerkincsek legritkább darabjai közé tartoznak, addig a tojásdad, granulált díszítésű ezüst gyöngyök a nyugati és keleti szláv népek leggyakoribb ékszerei közé tartoznak. A X. században jelennek³⁶ meg. Nyugaton a X–XI. században, keleten a XIII. század elejéig virágzanak. Változataik száma szinte végtelen. A kincsek ékszerkészleteiben általában 6–16 db alkot egy nyakláncot, mégpedig többnyire különböző méretű és díszítésű példányok. Csehországból már régen ismeretesek ilyen gyöngyök

26. Szegedy E. i. m. 330.

27. Slaski—Tabaczynski i. m. XII. t. 2.

28. Stenberger, M. i. m. II. 227. kép 4 (222. lelet).

29. Slaski—Tabaczynski i. m. XXVI. t.

30. Uo. XII. t. 2.

31. Uo. XXII. t.

32. Uo. V. t.

33. Kiernowscy, T.—R. i. m. XVII. t. 2.

34. Korzuhina, G. F. i. m. VIII. t. 1–6, 27.

35. Uo. XXVII. t. 17.

36. Stenberger, M. i. m. I. 209.

a kolini fejedelmi sírból és más sírokból,³⁷ újabban pedig a stará kouržimi fejedelmi temető néhány sírjából.³⁸ Viselete tehát rangos, gazdag személyekhez köthető. Nálunk, mint ismeretes, a halimbai 406. és 631. sírokból kerültek elő ilyen ezüstgyöngyök.

A darufalvi kincsben két változatuk fordul elő (a és b.) *a. típus* (I. t. 4–6). Díszített cső alakú tengely felett szabadon átvívelő három gerezdszerű tag. A kincsből 3 db ismert. Ezek nem teljesen egyformák ugyan, de az amúgyis rendkívül ritka és sajtáságos alak mellett, a gyakorlatilag végtelen díszítésbeli eltérések a vizsgálat során elhanyagolhatók.

Mindenekelőtt feltűnő, hogy Lengyelországban és tőle nyugatra a változat teljesen ismeretlen. Ezzel szemben szórványosan előfordul egy-egy darab Gotlandon és Skandinávia déli csücskén. Mind a gotlandi *mallgårdsi*³⁹ kincsben talált, mind az uppsalai múzeumban őrzött példány⁴⁰ pontos és korrekt párhuzam. Mindkettő ép, de ugyanakkor magányos is. Feldolgozójuk szerint nyilván a vikingek kelet-európai kereskedelmi útjain kerültek északra, mégpedig az orosz fejedelemségek területéről.⁴¹

Az egykori Voliniához tartozó *Jurkoviciban* 1864-ben fontos kincs⁴² került elő. Ebben többek között a szóbanforgó gyöngytípusból 5 ép példány és 4 töredék található, az utóbbiak valószínűleg a találáskor megsérült 1–2 gyöngy maradványai. Lényegében valamennyi pontos párhuzama a darufalviaknak. Szerkezetileg teljesen azonos, némileg eltérő díszítésű gyöngyök kerültek elő a Csernyigov közelében talált, teljes egészében még közöletlen, *guscsinói*⁴³ kincsből. Végül a vinyicai Kopievkából⁴⁴ említhetők 7 db ilyen szerkezetű gyöngyöt, részben hasonló, részben azonban erősen eltérő díszítéssel.

A darufalvi *a.* típusú gyöngyök egyik technikai, illetve díszítő sajátága a két végükre erősített filigrán díszítésű kúpalakú lezáródás, aminek következtében e gyöngyök kissé hegyesedő alakot nyertek. Ugyanezzel a formával és díszítéssel találkozunk egy ismeretlen lelőhelyű volinai ezüst gyöngyön.⁴⁵ Az utóbbi volinai gyöngy-típusnak, amely műhelyre és korra okvetlenül közel áll az *a.* típushoz, egy-egy piciny töredékét ismerjük Nagylengyelországból a már több ízben említett *maszenicei* és *wesolki* kincsből,⁴⁶ továbbá a messze északról már szintén említett *szpankai* kincsből is.⁴⁷ Ez a szerencsés véletlen közelebb visz bennünket a töredékek és az ép darabok viszonyának értelmezéséhez. A töredékek készülni helyét minden bizonnyal ott kell keresnünk — s ez az előbbi két csüngőre is vonatkozik — ahol az illető ékszer ép alakban is előfordul.

37. Pič, J. L., Čechy za doby knížeci. (Praha 1909) XIX. t. 8 — továbbá 45. és 54. kép. Schránil, J., Die Vorgeschichte Böhmens und Mährens (Berlin—Leipzig 1928) 66. t. 5 — továbbá 69. t. 19, 25, 35.

38. Šolle, M., Knížeci pohřebiště na Staré Kouržimi. Pam. Arch. 50 (1959) 353—; 32—33 kép in situ, továbbá 63. kép 1—11 és 64. kép 1—2, 6—8.

39. Stenberger, M. i. m. II. 123. kép 2. (7. lelet).

40. Ūa. I. 59. kép 67.

41. Ūa. I. 210.

42. Guscsin, A. Sz., Pamjatnyiki hudozsesztvennogo remeszla drevnyej Ruszi X—XIII vv. (Moszkva—Leningrád 1936) 32—; 3. kép. Korzuhina, G. F. i. m. 84., VI. t. 2—5; VII. t. 7—11.

43. Korzuhina, G. F. i. m. 86., VII. t. 5.

44. Linka, N. V., Kopíjvzskij szkarb. Arheologija 2 (1948) 182—, III. t. 6—11, 13.

45. Prehistoria ziem polskich. (Kraków 1939—1948) 99. t. 37. (R. Jakimowicz).

46. Slaski—Tabaczynski i. m. XIII. t. 1; XXII. t.

47. Korzuhina, G. F. i. m. XXVII. t. 25.

A darufalvi ezüstgyöngyök a típusáról a fentiek alapján az derül ki, hogy ugyanabban a műhelyben készült, amelyben a volinai jurkovci kincs gyöngyei.

b. típus (I. t. 2–3). A zárt háromgerezdes gyöngyök darufalvi típusai szintén nem tartoznak a gyakori formák közé. A kincsben egy kisebb ép és egy nagyobb, nyilván a találáskor megsérült példány található. Valószínű, hogy eredetileg több, legkevesebb 3 db lehetett belőlük. Pontos párhuzamuk eddig egyáltalán nem ismeretes, legfeljebb többé-kevésbé rokon vagy hasonló gyöngyök. Ilyeneket a következő helyekről említhetünk: Gotlandról a burgei, katlundsai és kánungsi kincsből,⁴⁸ Bornholmról a munkegaardi kincsből,⁴⁹ Nagylengyelországból a görznoi, jarocini, kinnoi, lisoweki, maszenicei, obra nowai és psaryi kincsből,⁵⁰ Sziléziából a rudelsdorfi kincsből,⁵¹ Csehországból a čištěvesi kincsből,⁵² végül Magyarországról a halimbai 406 és 631 sírokból.⁵³

Az orosz fejedelemségek fémművességére nem jellemzők a gerezdelt gyöngyök. Magára a gerezdelésre csak az említett jurkovci és deniszi kincsekben⁵⁴ találunk egy-egy díszítetlen, illetve díszített példát, de ezek nem három, hanem hat gerezdes változatok.

Befejezésül ismételtelen hangsúlyozom, hogy a felsorolt leletek gerezdelt ezüst gyöngyei csak emlékeztetnek a darufalvi gyöngyökre, amelyeknek pontosabb megfelelője egyelőre nem ismeretes.

Karperec (I. t. 1.). A négyszögletes átmetszetű, egyenesen elvágott végű tömör karperec jól beleillik az ezüst kincseletekbe. Pontos párhuzamai mégis elsősorban skandináviai kincsekből ismeretesek. 6 db teljesen azonos karperec került elő Gotlandon az *asarvei*⁵⁵ kincsben. Nyilván ugyanilyen volt a törött végű dániai erridsoi⁵⁶ példány is. Gotlandon jó párhuzama még a hegyesdő végű hummelbosi⁵⁷ karperec. Négyszögletes átmetszetű ezüst kar- vagy nyakperec töredék számos kincsből ismeretes. Az oderai szlávok földjén a quiltsi, wolini⁵⁸ és dzierznicai II. kincsből⁵⁹ említhetünk. Viking leletben Norvégiában a lahelli,⁶⁰ Dáriában az aalborgi,⁶¹ Svédországban a mallgardsi, burgei, halsarvei, skäggsi, katlundsai stb. kincsekben⁶² fordul elő.

A leletegyüttesek tanúsága szerint karperec típusunk a nyugati szláv törzseknél csak elvétve, elsősorban tört ezüst alakjában fordul elő, a keleti szláv törzsekre pedig egyáltalán nem jellemző. Annál gyakoribb viszont a normannoknál, főleg a gotlandi svédekénél, ahol számos töredék mellett, több ép

48. Stenberger, M. i. m. II. 151. kép 6; 190. kép 1; 214. kép 22–23 (199, 288. és 321. leletek).

49. Skovmand, R., De danske Skattefund fra Vikingetiden og den aeldste Midaldaler indil omkring 1150. Aarber f. NOH. 1942., 124., 27. kép.

50. Slaski—Tabaczynski i. m. VI. t. 2; VIII. t. X. t; XIII. t; XV. t; XX. t.

51. Seger, H., Die schlesischen Silberfunde der spät-slawischen Zeit. Altschlesien 2 (1928) 129—; 50—51. kép.

52. Turek, R. i. m. 492., 1. kép 10—11, 14. Pič, J. L. i. m. 45. kép. Jó fényképe: Filip, J., Pravěk Československo. (Praha 1948) 48. t.

53. Török Gy. i. m. XXV. t. 23.

54. Korzuhina, G. F. i. m. VII. t. 6; VIII. t. 16.

55. Stenberger, M. i. m. II. 1. kép (293. lelet).

56. Skovmand, R. i. m. 3. kép.

57. Stenberger, M. i. m. II. 31. kép (67. lelet).

58. Kiernowscy, T.—R. i. m. XVIII. t. 1.; XXVIII. t. 2.

59. Slaski—Tabaczynski i. m. III. t. 3.

60. Grieg, S., Vikingetidens skattefund. Univ. Oldsamlings skrifter. Oslo. II. (1929) 233.

61. Skovmand, R. i. m. 46., 8. kép.

62. Stenberger, M. i. m. II. 123. kép 9; 151. kép 7; 176. kép 15—17; 192. kép 36 (7, 321, 149, 579, 199. leletek).

mása is ismeretes a darufalvi karperecnek. A darufalvi karperecet tehát északi germán, valószínűleg gotlandi készítménynek tekinthetjük.

Gyöngyök (I. t. 8–9). Azok a gyöngyök, amelyekhez Kugler még csak római kori párhuzamokat talált hazánkban; s amelyek később Fettichet arra a téves következtetésre vezették, hogy a darufalvi kincs sírlelet lenne, a valószínűleg igen gyakoriak Kelet-Európa X–XI. századi kincseiben és természetesen sírjaiban is. Darufalván 2 db négyszögletes lecsapott sarkú hasáb alakú (a. típus) és 2 db hatoldalú hasábalakú (b. típus) került elő, illetve ennyi jutott múzeumba.

Az a. és b. típus együtt található Pommerániában a kurowoi és turzei kincsben.⁶³ Az a. típusból állott a már jól ismert voliniái jurkovci ékszerkincs nyaklánc⁶⁴ is.

Az a. típus nagy területen gyakori sírokban. Csehországban Űherce,⁶⁵ Libice,⁶⁶ Stará, Kouržim,⁶⁷ Zákolány,⁶⁸ Tušovic⁶⁹ sírjaiból ismert, Lengyelországban a gnieznoi⁷⁰ ásatásokból, Voliniában a pereszopnicai⁷¹ leletből, végül a kievi X. századi temető számos sírjából,⁷² amelyekben szinte általános ez a típus, – hogy csak néhány példát említsék. A b. típus inkább keletzláv jellegű. Lengyelországban Gnieznoból⁷³ és a lutomierski⁷⁴ temetőből említhetem, a kievi 14. sírban⁷⁵ pedig együtt fordul elő az a. típussal. Az a. típus halimbai sírok tanúsága szerint⁷⁶ hazánkba is eljut.

Nyakpereg (I. t. 7). Szándékosan a végére hagytam a kincs legtöbb vitát kiváltó fődarabját. Pontos mása az elmúlt fél évszázadban még mindig nem került elő. Láttuk, hogy mind Kugler, mind Fettich a kisméretű, aranyból készült szilágysomlyói karpereccel vagy votiv nyakpereccel vetették össze. Ez a formai összehasonlítás azonban terméketlen. Legfeljebb annyit mond, hogy bizonyos bevált formák és díszítőeljárások a kelet-európai ékszeriparban konzervatívék. A IV. századi típus 5–600 éves továbbélést a X–XI. századig, azonban csak akkor igazolhatnánk hitelt érdemlően, ha közben legalább egyetlen összekötő láncszemmel rendelkeznének. Ilyen hiányában, azonban ezt az elképzelést a feltevések világába kell utalnunk.

Fettich vizsgálatai során azt vélte látni, hogy a találáskor megsérült darufalvi nyakpereg törési felületei nem illenek össze, és a hiányzó részre még egy

63. *Kiersnowsczy, T.*—R. i. m. VIII. t. 4–5; XXVI. t. 1.

64. *Korzuhina, G. F.* i. m. VII. t. 12.

65. *Piž, J. L.* i. m. 54. kép, *Turek, R.* i. m. 7. kép 10. — ezüst gyönggyel együtt.

66. *Turek, R.*, AR 5 (1955) 618–, 283. kép — ugyancsak granulált gyöngyökkel együtt.

67. *Šolle, M.* i. m. 74. kép 2. — szintén ezüst gyöngyökkel együtt.

68. *Piž, J. L.* i. m. X. t. 17. — X. századi sírból.

69. Uo. XII. t. 15–16. — XI. századi sírokból.

70. *Hensel, W.*, *Najdawniejsze stolice Polski*. (Warszawa 1960) I. t. 8, 10. *Uő. Słowianczyzna wczesnonredniowieczna* (Warszawa 1956) VI. t.

71. *Prehistoria ziem polskich* i. m. 99. t. 21.

72. *Karger, M. K.*, *Drevnyij Kiev* (Moszkva—Leningrád 1958) V, IX, XI, XX, XXVI—XXVIII. t.

73. *Kostrzewski, J.*, i. m. *Wielkopolska w pradziejach* (Warszawa—Wrocław 1955) 283., 852. kép.

74. *Nadolski, A.—Abramowicz, A.—Pohlewski, T.*, *Cmentarzysko z XI. wieku w Lutomiersku pod Łodzi* (Łódź 1959) LXVI. t. 16; CV. t. 2.

75. *Karger, M. K.* i. m. V. t.

76. *Török, Gy.*, *Die Bewohner von Halimba—Cseres nach der Landnahme*. (Leipzig 1959) 8. kép.

nodust képzelt el.⁷⁷ Szegedy gondos vizsgálatai azonban kimutatták, hogy a két darab összetartozik, tehát a nyakperecen negyedik nodus nem helyezhető el.⁷⁸

Három nodusos, a darufalvival rokon nyakperecet számosat ismerünk viking leletekből. Ezek azonban csak formai párhuzamok, mivel öntött tömör készítmények s dudorjuk is sajátságos viking⁷⁹.

Rendkívül fontos párhuzama került viszont elő a volinai *hajcsai* kincsben.⁸⁰ A lelet egyik nyakperecének alakja, anyaga és ami a legfontosabb készülésének technikája pontos párja a darufalvival. A hiányos darufalvi nyakperec eredeti méretét és zárószerkezetét is a hajcsai torques nyomán kell elképzelnünk. A hajcsai nyakperec azonban teljesen sima, díszítetlen.

A gerezdes nodusokhoz nem találtam ugyan eddig elfogadható párhuzamot, de szerepük a gerezdes ezüst gyöngyöket készítő fémművességben nem idegen és elképzelhetetlen. Hogy mennyire nem, azt éppen a hajcsai torques mutatja, amelynek zárógombja hatgerezdes granulált dísztagból⁸¹ áll. A darufalvi nodusok két oldalára erősített lemezek eredetileg öntött, sima hátú pitykék voltak; később hajlították meg őket s forrasztották a nyakperec csőtestéhez. Pajzszerű alakjuk, utánvésett és aranyozott palmettaszerű díszítésük jól beleillik a sztyeppék és Kelet-Európa népeinek (köztük a honfoglaló magyaroknak) a művészetébe. Ezért hozta már Hampel is külön rajzát. A keleti szláv ezüst-kincsekben a spilevkai leletben⁸² fordulnak elő hasonló jellegű díszítmények, de mint említettem, ilyenek Kelet-Európában bárhol másutt is készülhettek.

Hajcsai párhuzama alapján, jelenlegi ismereteink szerint, a darufalvi nyakperec valószínűleg szintén Voliniában készült, ott kaphatta a nodus és pajzsalakú díszítményeket is.

Vizsgálatainkat összegezve a kincs egyes darabjainak készülési helyére vonatkozó adataink a következők. Biztos alapul az *a* típusú ezüstgyöngyöket vehetjük, amelyek igazoltan volinai típusok és készítmények. Ugyancsak volinaiak tarthatjuk az ezüstlemezéből készült nyakperecet is. A harang és bogyó alakú csüngőkről kimutattuk, hogy sem nem lengyelországi, sem nem (a Kievtől keletre és északra elterülő) oroszországi készítmények, mivel mindkét területen csak ezüst töredékek alakjában fordulnak elvéve elő. Egy Voliniában ép állapotban előforduló gyöngytípus töredékeinek hasonló szétsugárzásából arra a következtetésre jutottunk, hogy a csüngők műhelye a fenti két terület között helyezkedhet el, tehát szintén Voliniában. Az *a* típusú gyöngyről láttuk, hogy Kievtől az Elbáig igen elterjedt típus; előfordul Voliniában is. A *b* típus pedig egyenesen keletsláv jellegű. A karperec valószínűleg skandináviai — feltehetőleg gotlandi — készítményként juthatott Voliniába, mégpedig nyilván azon kereskedelmi összeköttetések útján, amelyek során *a* típusú volinai ezüstgyöngyök kerültek Gotlandra.

A darufalvi kincs csüngő díszei, ezüstgyöngyei és torquese tehát volinai (halicsi) műhely készítményei. A kievi orosz állam fejedelemségei közt a volinai régészet kutatása aránytalanul elmaradott. Így, ezen a magyar kutatások

77. Fettich N. Régészeti tanulmányok i. m. 74.

78. Szegedy, E. i. m. 325—326.

79. Pl. Stenberger, M. i. m. I. 12. kép 3—4.

80. Korzuhina, G. F. i. m. 91., XII. t. 2.

81. Uo. 26., 4. kép.

82. Uo. IX. t. 2—4.

számára legfontosabbnak tekinthető területen, a műhely közelebbi helyét nem tudjuk megjelölni. Valószínűleg a két nagy központ Halics vagy Vlagyimir valamelyikében készülhettek, de a jurkovci és kopievkai kincs alapján az sincs kizárva, hogy jóval dél-keletebre a podoliai tartomány területén. A viking karperec a Bug–Visztula vagy Nyemen folyó vonalán haladó vízi kereskedelmi utak valamelyikén szintén Voliniában került az együtteshez. Ugyancsak helyben egészült ki tulajdoncsának ékszerkészlete a gyöngyökkel is.

(Vége következik.)

Sopronbánfalva.
Hajdani kálvária-állomás, 1932.

Dorffmaister freskók a szombathelyi püspöki palota „sala terrena“-jában

Írta: B. Thomas Edit

II. RÉSZ

A figurális ábrázolások az Aeneis: az új honfoglalás és Városalapítás mondaköréből merítették témájukat. Az ábrázolt személyek és istenek szereplői voltak annak az eseménysorozatnak, melyet Vergilius oly nagyszerű és eleven színekkel írt le, s mely erősen foglalkoztatta a barokk-kor emberének érdeklődését, művészeinek fantáziáját a többi kedvelt mitológiai téma mellett.

Az 1-, 2-, 3- és 8-, 9-, 10-es felületek bizonyos fokig tartalmilag összefüggenek. A következőkben megkíséreljük leírásukat adni, és amennyiben lehetséges, szerepüket az Aeneisben vázolni.

1-es falfelület: Venus ruhás alakja (3. kép) kőposztamenst utánzó talapzaton áll kövekkel keretelt fülkében. A posztamens mögött és a kökeretből előbukkanó virágok jelzik a keretes környezetet, ahol az alakot elhelyezték. A háttérben szelíd szürkés-kék ég, felhőkkel. Venus ruhás alakját a sárga szín árnyalatai jellemzik, néhol arany élfényekkel.

A falsíkból mintegy 20 cm-nyire bemélyedő fülke magassága 4,15 m, szélessége 1,25 m. A festésre felhasznált felület sima fal, fent íves lezárással. Ha feltesszük, hogy a figurális falmezők az Aeneis alakjai közül vették ábrázolásuk témáját, nem lephet meg Venusnak, Aeneas anyjának jelenléte a témakörben.

Aeneas és társai Latium felé törekedve egy tengeri vihar után Libya partjainak egy védett öblébe futnak be.⁴⁵ A kilátástalan további sorsukon kesergő Aeneas előtt anyja, Venus jelenik meg álruhában és erőt önt belé a további küzdelemhez.⁴⁶ Az út és az események kapcsán a költemény gyakran jeleníti meg a fián mindig segítő Venust.⁴⁷ Leghatásosabban talán akkor, amikor már Itália földjén az etruszk főváros közelében a nagy harcok előestéjén Vulcanus által kovácsolt pompás fegyvereket hoz fiának.⁴⁸ A hosszan folyó nehéz párviadal alkalmával, mikor Aeneas a sebesült hőst ápolják, hogy Turnussal ismét kiállhasson viadalra, sebeire gyógyító füveit küldi, mire ez isteni közbenjárás hatására Aeneas ismét erőre kap s kiáll az utolsó összecsapásra.⁴⁹

2-es falfelület: Tiberinus alakja (4. kép) egy kút koronázó részeként díszíti a nyugati falmező közepét. Az előző képhez hasonlóan ismét egy kertre tekintünk ki, s a kertben áll a háromcsészés díszkút. Előterében a Minerva-torzó, az IMP CAESA... stb. feliratú kő és egy római kori oszlop töredéke. A háttérben ködös-lilás tónusban tornyos városkép sziluettje látszik.

45. Vergilius: Aeneis I. 157 skk. sorok.

46. Aeneis I. 225—254.

47. Aeneis I. 314—386, 405—414; II. 585—623; IV. 107—128; V. 778—817 VI. 192—197; VIII. 335, 523—536; X. 16—62, 607—610.

48. Aeneis VIII. 369—453, és 537—728.

49. Aeneis XII. 410—424.

A fülke színhatására jellemzőek a tompa színek: sárgás-zöld növényzet, sárgás-szürke sziklák a kúton és tiszta kék lecsurgó víz. A gyermekalakokon ismét arany élfények.

A kagylósan bemélyedő és a termet ívesen záró fülke magassága 4,40 m.

A kútkorona figurájának meghatározásakor első és felületes látásra az ábrázolt személyt könnyen hajlandók vagyunk Neptunusnak nevezni. — A jelenet részletesebb tanulmányozása azonban más eredményre vezet. — A kagylóba ülő és könyökére dőlve támaszkodó szakállas alak fejét a sárga sásliliom terméséből font koszorú díszíti, míg lábainál két delfinnel játszódozó gyermekalakot látunk.

Vergilius Tiberinust, a Tiberis folyó istenét, tisztos, nagyszakállú aggastyánnak írja le, fején sásból font koszorúval,⁵⁰ aki egy edényre támaszkodva pihen, míg az edényből a folyóvíz habjai törekednek kifelé. — A Museo Pio Clementino-ban⁵¹ lévő ábrázolásán egyik kezében evezőt tart, a másikban bőségszarut, mellette a farkas, Romulussal és Remussal.⁵²

Dorffmaister a barokk mesterek szabadságára jellemzően szigonyt adott a kezébe, ami ha jól megfigyeljük, a kép kompozíciója szempontjából az egyensúly miatt kíváncsított oda.

Tiberinusnak közvetve Róma alapításában is szerepe volt. Mikor Rhea Sylvianak, a Vesta-papnőnek Mars istentől ikergyermekei születtek: Romulus és Remus, Amulius ekkor a vétkes papnőt a Tiberis folyóba dobatta. — A folyó istenének, Tiberinusnak megesett rajta a szíve és feleségévé fogadta. A gyermekeket a hagyomány egyik verziója szerint a szolgálknak, akik erre parancsot kaptak, nem volt lelkük a vízbe dobni, hanem a folyóparti nádasban rejtették el őket. A másik verzióban maga Tiberinus teszi partra a vízbedobott Romulust és Remust.⁵³ Mindkét változatban Róma alapítóinak segítőjét kell Tiberinusban látnunk.

Azt hisszük, hogy most már a freskón Tiberinus lábánál ábrázolt két gyermekalakhoz bővebb magyarázat nem szükséges, a gyermek Romulust és Remust láthatjuk bennük.

Tiberinus segítségének és támogatásának Aeneas is gyakran látta hasznát. Mikor Latiumban a harci készülődés láttán Aeneas gondokba merült, seregeinek kis létszáma miatt, egyszerre csak felbukkant előtte Tiberinus, a folyóisten, fején nádkoszorúval és azt a tanácsot adta, hogy lépjen szövetségre Evander királlyal, aki a latinoknak régi ellensége. Aeneas a tanácsot megfogadta és azontúl többször is érezte Tiberinus segítő hatalmát.⁵⁴

A Tiberinust, Romulust és Remust ábrázoló falkép felső ívét a barokk-korban gyakran alkalmazott, az évszakokat jelképező allegorikus alakok, a Tavasz és a Nyár díszítik, míg a másik két évszakot megjelenítő figura a szemben lévő falkép hasonló helyén nyert elhelyezést, mint azt később látni fogjuk.

3-as falfelület: Apolló alakja (5. kép) az 1. szám alatt leírt Venushoz teljesen hasonló környezetben és színhatásban jelentkezik a nyugati fal harmadik fülkéjében.

Dorffmaister itt a klasszikus „*Apollo Sauroktonos*” típust közelíti meg csekély változtatásokkal. A mellette lévő fatörzscsonkon felfutó gyík és a többi attributum nyilvánvalóvá teszi, hogy az ábrázolt alak Apollóval azonos.

Tematikáját illetően ugyancsak a Venusos falmezőhöz kapcsolódik. — Lybia partjairól továbbhajózva Aeneas útjában Delos szigetén pihent meg, ahol Anius, a sziget királya és Apolló papja fogadja, Aeneas a delosi Apollószentélyben jóslatot

50. Aeneis VIII. 31—35.

51. Catalog. I. 39.

52. Wissowa: Religion und Kultus der Römer. 95, 184. 1.

53. Trencsényi Waldapfel Imre: Mitológia Bp. 1956, 275. 1.

54. Aeneis VIII. 28, 33—35, 36—61, 62—65.

3. Venus az 1. számú falmezőn

4. Tiberinus Pater a 2. sz. képmезőn, az előtérben rómaiakori köemlékek

is kap, mely számára kijelöli az új hazát, — az ősök földjét —, azt a földet, mely boldogan fogadja őket kebelére. — Apolló parancsolta, hogy keressék fel újra a Tiberist, mint ősök Dardanus, ki onnan származott — és a Numicus forrás szent gázlóit.⁵⁵

Itáliába érve Aeneas hajója kikötött Cumae-ban, ahol ismét felkereste Apolló templomát és Apolló papnője Sibylla jóslatát kérte. Ez homályos szavakkal nagy veszedelmeket ígért.⁵⁶

Mindezekből azt látjuk, hogy a Dorffmaister által ábrázolt gondolatkörben az Aeneis egy-egy jelenetének, személyének, vagy istenének megjelenítésekor Apollónak, mint az Aeneis egyik sorsformáló, irányító istenének feltétlen helye van.

A terem, a sala terrena keskenyebb keleti fala triptichonjával pontosan megfelelője az előbb leírt hármas tagolású nyugati falmezőnek. A különbség annyi, hogy míg a nyugati fal architektonikusan is fülkékre tagolt, addig a keleti fal síkját csak a festő ecsetje tagolta egy ál-architektúrával.

8-as falfelület: Turnus alakja (6. kép) az 1. és 3. képmezőkkel teljesen azonos környezetben és az említett Venus-Apolló alakokkal azonos elhelyezkedésben és színekben jelenik meg.

A festet íves-záródású képmező magassága 4,10 m, szélessége 1,05 m, tehát a festett felület képmezeje néhány cm-rel kisebb, mint a szemben lévő fal képmezői. Ez a méreteltérés teljesen indokolt, ha figyelembe vesszük, hogy a nyugati falon megvoltak a fülkék mélyedései, míg itt a keleti falon a keretelő és tagoló ívek sűrűbb profilálásával kellett perspektivikusan a fülkék mélységét érzékeltetni. Így a keret sűrűbb profiljai több helyet foglaltak el s valamivel kevesebb maradt a képfelületre. Ezek a méreteltérések a teremben fel sem tűnnek, így a szemlélőben a szimmetria hatásegységét nem bontják meg.

Ahhoz az eredményhez, hogy a 8-as mezőn ábrázolt személy Turnus, kezében lévő törött kard markolata és másik kezében a hóna alá nyúló törött kardpenge vezetett. A személy meghatározása után nem volt nehéz szerepét az Aeneisben, Aeneas történetében tisztázni.

Latium királya Latinus, barátsággal fogadta a partraszállt Aeneas követeit, mert egy korábbi jóslat megvalósulását látta Aeneas érkezésében. A jóslat szerint leánya, Lavinia messi idegenből fog férjet kapni.⁵⁷ Juno felkeltette Amata királyné nagyravágyását, aki nem akarta leányát egy jöttment idegenhez adni, annál is inkább, mert Lavinia kezét már Turnusnak, a rutulusok szép fiatal királyának ígérték. A királyné fellázította népét a Latium partjaira érkezett idegenek ellen.⁵⁸ Latinus királyt kötötte Aeneasnak tett szövetséges ígérete, s így ő nem akart a háborúba keveredni, minden felelősséget Turnusra hárított.⁵⁹

Aeneas Tiberinus tanácsát megfogadva Enander királlyal szövetségre lépett, ez négyszáz katonát küldött, akiket fia Pallas vezetett.⁶⁰ Turnus az érkezők partraszállását akarta megakadályozni, és az összecsapás alkalmával Pallast Turnus dárdája halálra sebezte. Ezután Turnus Pallas kitűnő fegyverzetét magára öltötte.⁶¹

Dorffmaister Turnust a freskón az Aeneisnek abban a jelenetében ábrázolja, mikor Turnus és Aeneas Lavinia kezéért párviadalra állnak ki.⁶²

55. Aeneis III. 75—98, 188; IV. 345—347; VIII. 386; IX. 638—656.

56. Aeneis VI. 9—13, 42—330.

57. Aeneis VI. 53; VII. 96—101; 267—273.

58. Aeneis VII. 286—403.

59. Aeneis VII. 594—600.

60. Aeneis VIII. 100—163, 470—477, 511—519.

61. Aeneis X. 441—443, 471—506; XII. 938—952.

62. Aeneis XII. 10—17, 76—80.

Összecsap a két vezér, de Turnus kardja eltörik,⁶³ viszont Aeneas dárdája egy fa gyökerébe akad,⁶⁴ addig nem tudta kiszabadítani, míg Juturna nymfa az égből új fegyvert nem juttatott földi bátyjának kezébe.⁶⁵ Venus Aeneas égi anyja is közbelép a nymfa mérészségén fölbosszantva s kiszabadítja fia dárdáját a vadolajfa gyökerei közül.⁶⁶ Folyik az elkeseredett harc, újból meg újból összecsap a két ellenfél. Aeneas már csaknem megkegyelmez Turnusnak, mikor meglátja rajta harcos-társának, elesett segítőjének, Pallasnak fegyverzetét. Óriási haragra gerjed és dárdájával leszúrja Turnust.⁶⁷

9-es falfelület: A keleti fal középmezőjét Dea Muta és a Lar-ok alakjai díszítik. (7. kép) Ez a képes felület megfelel a szemben lévő — Tiberinus alakjával díszített falmezőnek. A figurák zöld, maszatos, sásos nádas vízből kiemelkedő sziklákon vannak elhelyezve, melyeken csúszó-mászó foltos varangyosbékák kapaszkodnak. A kép előterében az egyik sarokban a Jupiter-torzó, a másik sarokban a griff-reliefes SIGN VICTO... feliratú fogadalmi kő falrafestett másolatai.

Ez a képfelület különös jelentőséggel bír, mivel itt a nőalak előrenyújtott lába a szemlélő tekintetét szinte odavonzza egy különben meglehetősen elrejtett táblára (1. kép), melyen a következő szignatura olvasható:

Stepha
Dorffmaister
pinxit 1784.

A felirat számunkra roppan lényeges, amennyiben a termet kifestő mestert és a freskók készülését idejét jelöli meg pontosan.

A képen a természeti környezet, a víz, a sziklák barnás-zöld fátyolos színekben vannak tartva, míg az alakokon a halványsárga színek dominálnak, itt-ott arany élfényekkel. A képmező magassága 4,40 m, szélessége 1,70 m.

Az ábrázolt témát, vagyis annak magyarázatát Ovidiusnál találjuk meg.⁶⁸

A Tiberis egyik nymfája, Lara, a „Fecsegő” szétfecsegte Jupiter tervét, aki szerette Juturna nymfát és a többi nymfák segítségével magáévá akarta tenni. Mikor Jupiter tudomást szerzett arról, hogy már Juno is tud a tervről, haragra gerjedt, a fecsegő nymfa nyelvét kitepette és megparancsolta Mercuriusnak, hogy vezesse a bűnös lányt az alvilágba. Ott is nymfa lesz, de az alvilági mocsarak nymfája. — Útközben megtetszik kísérőjének, aki asszonyává teszi, majd a néma istennő, Dea Muta, az alvilági mocsarak nymfája Mercuriusnak irkeket szül, — ők a Lar-ok.

Mármost, ha e történet ábrázolásának helyét keressük, az Aeneas históriájának jeleneteit, alakjait megörökítő kép-ciklusban azonnal kimutatható a szoros kapcsolat Aeneas, Dea Muta és a Lares—Penatesek között.

Aeneas menti ki a trójai Penateseket az égő város tüzéből⁶⁹ és viszi magával az új hazába. Később, mikor Aeneas a delosi Apolló jóslatát az új hazára vonatkozólag Kréta szigetére érti, a Penatesek világosítják fel, hogy Apolló nem Krétát, hanem Itália földjét jelöli meg jövőző hazájukul.⁷⁰

Dorffmaister művészi ecsetje hűen jeleníti meg az istennő némaságát kissé nyílt ajkai és élénk kifejező kézmozdulatai segítségével. Bal alsó karjának rézsús irányú kinyújtásával és ennek a vonalnak folytatásában, bal lábával a mester a képmezőt ismét átlós irányban bontotta meg, hasonlóan a szemben lévő, Tiberinust ábrázoló kép átlósan elhelyezett szigonyához.

63. Aeneis XII. 738—743.

64. XII. 766—780.

65. XII. 783—785.

66. XII. 786—790.

67. XII. 938—952.

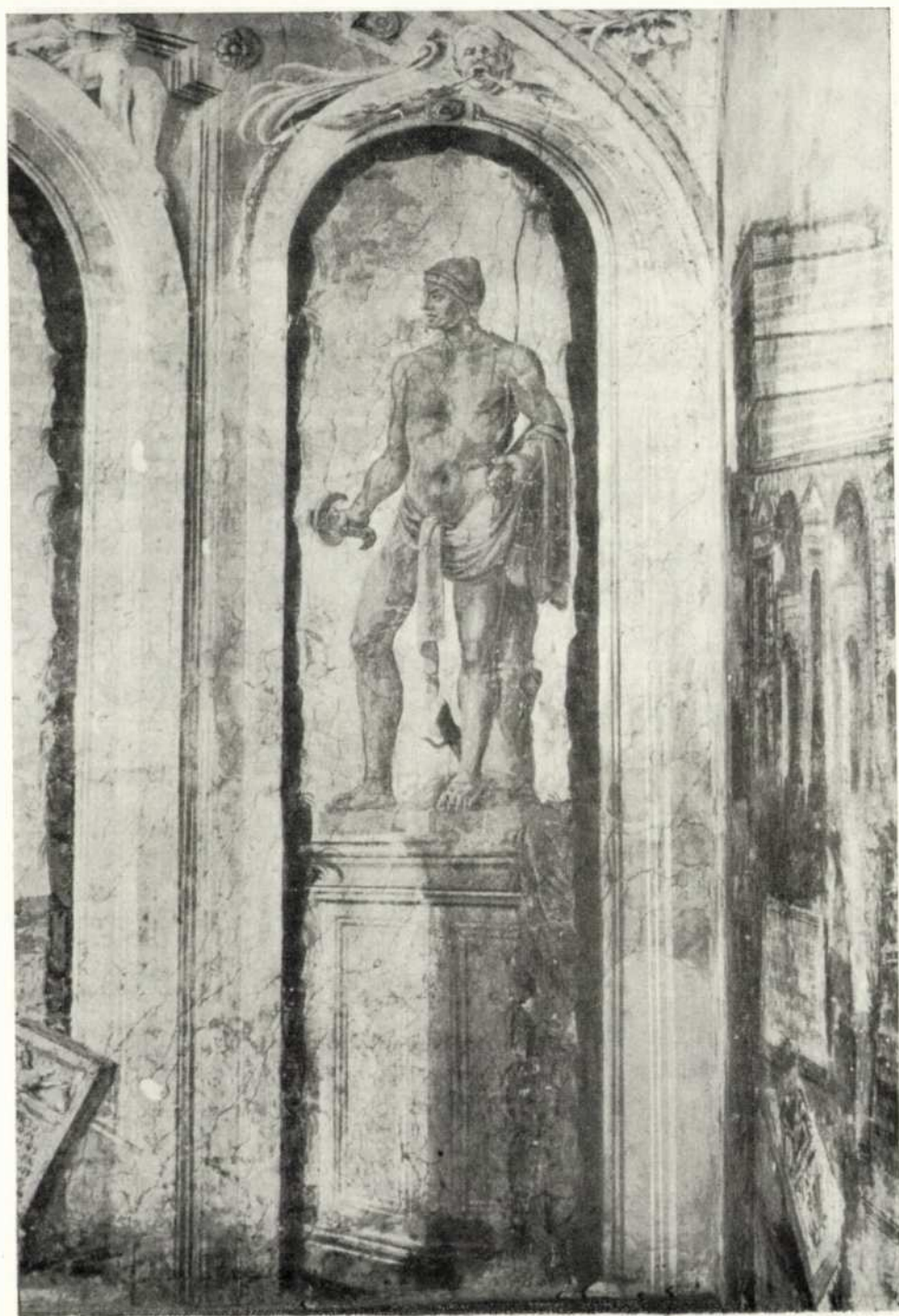
68. Fasti: II. 581—616. v. ö. Trencsényi Waldapfel Imre fordítása.

69. Aeneis II. 717; III. 13; IX. 598.

70. Aeneis III. 147—171.

5. Apolló alakja a 3. számú képmezőn

6. Turnus a 8. számú képmezőn

7. Dea Muta és a Larok a 9. sz. falmezőn, az előtérben rómaiakori kőemlékek

8. Pallas a 10. sz. falmezőn

Míg Tiberinusnál a kútka győlóból aláfolyó víz szinte csillogó égszínkék, addig itt a szikla tövében elterülő víz posványos, foltos, zöldes-barna, valóban mocsárjellegű. A mocsárjelletet hangsúlyozzák még a sziklákon csúszó-mászó kapaszkodó felfújt foltos varangyosbékák is.

A Dea Muta és a Lar-ok jelenetét ábrázoló kép felső ívének koronázó részét az Ősz és a Tél allegorikus alakjai díszítik.

10-es falfelület: Az utolsó figurális díszű mezőt az 1-, 3- és 8-as szám alatt leírt alakokhoz teljesen hasonló környezetben és elhelyezésben Pallas Athene, vagy a római mitológiában jobban megszokott nevén, Minerva, dárdájára támaszkodó álló alakja díszíti. (8. kép) Mint az ugyanazon a falon vele szemben lévő Turnus figura pandanja, méretei teljesen megfelelnek az ott megadot-taknak és színeiben sem tér el az előző figurák sárgás-aranyosan csillogó élfé-nyekkel plasztikusabbá tett festésmódjától.

Pallas Athene fegyverei közül csak dárdáját és barokkos formájú sisakját viseli. Peploszán köpenye alatt kivillan pikkelyekkel és Gorgó fővel díszített aegise. Alakja túl szélesnek hat és tartása kissé görnyedt. Nyoma sincs az ábrá-zoláson Minerva legfeltűnőbb tulajdonságának, a kemény, határozott tartásnak, a lányos alaknak és a szűziesen komoly arcvonásoknak. Egyszóval a ciklus figurái közül a legkevésbé sikerült Minerva ábrázolása.

Míg a többi személyeknél Dorffmaister — úgy tűnik — céltudatosan meg-próbálta a jellegzetességeken túl a tulajdonságokat is hangsúlyozni, mint Venus asszonyos finomságú nyakának hajlatát és a barokk szépségideálhoz közelálló arcát, Tiberinus őszszakállú finom arcélú tekintélyes öreg fejét, Apolló arcan és testben ifjú szépségét, Turnusnak harci elszántságot tükröző izmos testét és egyenes vonalú orrával, valamint éles vágású szemöldökével kifejezett fen-sőbbséges biztonságát. Dea Muta alakjánál szinte a lélekábrázolás magaslatára emelkedett a művész, mikor felfelé tekintő szemével, félig nyílt ajkaival és kérlelő kezeivel az ábrázolt személy némaságát oly nyilvánvalóvá tette. — Nem úgy azonban Pallas Athenenál, akit rozzant tartásban, mogorva, kifejezés-telen tekintettel mutat be nekünk.

Az Aeneis szereplői közül megjelenített alakok sorában csak a mi számo-zásunk következtében került utolsó helyre Pallas Athene. Aeneas históriájában jelentős szerep jut a fenséges istennőnek.

Mikor az Aeneidák először pillantják meg leendő hazájuk, Itália parjait, első-ként Pallas temploma tűnik fel előttük a hegyormon.⁷¹ Őt ünneplik s neki mutatják be az első áldozatot.⁷² Mikor Aeneas megütközni készül a Turnus vezette rutulu-sokkal és az őket segítő volscusokkal, akiket harcias és hős Camilla királynőjük vezet, akkor a már megbékélt Amata királynő Laviniával s népe asszonyaival Pallas temp-lomába vonul, ahol tömjént égetve, esedezve könyörögnek a trójaiak győzelméért.⁷³

Pallas Athene alakjával zörülnek az Aeneas históriáját, helyesebben annak egyes szereplőit megörökítő figurális freskók a szombathelyi püspökvár sala terrenájában.

***

A dongaboltozatú terem három szegmentuma négy egyenlő részre tagolja a déli és az északi hosszanti falakat. Mint már említettük az északi falon ezek-nek megfelelően falnyílások, ablakok és ajtó helyezkedik el, míg a déli fal felületeit a helyiség architektúrája nyújtotta lehetőségeknek megfelelően

71. Aeneis III. 531.

72. Aeneis III. 543—545.

73. Aeneis XI. 477—485.

9. Vespasianus diadalíve Róma városából, az előtérben rómaikori kőemlékek
Sávariából a 4. sz. falmezőn

a helyiség teljes magasságában képmézők díszítik. Ezekben részben Piranesi metszetek nyomán készült rómvárosi, vagy más itáliai rómaikori romépületeket örökített meg Dorffmaister ecsetje. — A klasszikus romok előterében heverő köemlékek viszont provinciális eredetűek és a rómaikori Savaria múltjáról beszélnek.

Az egyes képmézőket a terem alaprajzán jelölt számoknak megfelelően sorrendben ismertetjük alább. Az architektúrával díszített falsíkok a következők: 4, 5, 6, 7. A 6-os felületet csak részben díszíti falfestmény, nagyobbik részét egy nagyméretű kétszárnyas ajtó foglalja el.

A 4-es számú falfelület magassága 4,95 m, szélessége 2,20 m, — Vespasianus omladozó diadalívét ábrázolja (9. kép) úgy, amint azt Dorffmaister Piranesi egy metszetén⁷⁴ látta megörökítve. Kizárólag a diadalívet s annak díszéül szolgáló reliefeket, oszlopokat ábrázolja pontosan a metszet után az ív nyílásán kitekintve már képzelt épület ködös körvonalai bontakoznak ki. A diadalív előterében az IMP CAESAR DIVI... (10. kép), a Q. MULLIUS SEX... feliratos kövek, egy nagy gránitoszlop és egy oszlopbázis hevernek. Valóban említésre méltó az a gondos igyekezet, melyet Dorffmaister kifejtett a kövek feliratainak másolása és pontos méretarányok rögzítése terén. A falfestményeken megfestett köemlékeken sohasem mulasztja el a lépték megrajzolását, és ezen túlmenően jólismert jellegzetes betűivel a méret megjelölését a következő módon: „1 Schuh” egy láb.

A diadalíves falmező színhatása érdekes módon — annak ellenére, hogy kőarchitektúrát és köemlékeket ábrázol — mégsem monoton szürke, hanem a szürke, a bordó és fonnyadtzöld színek egy kellemes keveréke, mely a képet kiemeli az unalmas szokott szürke tónusból, de tompított színeivel mégsem hivalkodóan élénk.

Az 5-ös számú falfelület — magassága az előzővel azonos, szélessége 2,45 m, — egy emeletes rómaikori palota pusztuló romjait örökíti meg, az előtérben egy kagylós kúttal, melybe egy Meduzafő vízköpőnek kiképzett száján át ömlik a víz, a háttérben pedig egy erkélyes oszlopcsarnokkal, mely egy víz partján látszik állani. (11. kép.) A képnek pontos megfelelőjét Piranesinél nem sikerült megtalálni, de több metszetrészlet hasonlósága alapján a hatást nem lehet letagadni. Ebben a milióban helyezi el a kép egyik sarkában a NEMESI AUG... feliratú oltárt (12. kép), ezzel szemben a katonaalakkal díszített követ és a kép háttérében az épülethez támasztva a táncoló alakkal díszített oromdísz (12. kép).

A falfelület színhatása az előbb leírt 4-es számúhoz hasonló, talán csak az épületrom festéséhez használ szürkébb tónusokat. A háttérben az erkélyes architektúra és a vízpart mesteri finomsággal van megfestve.

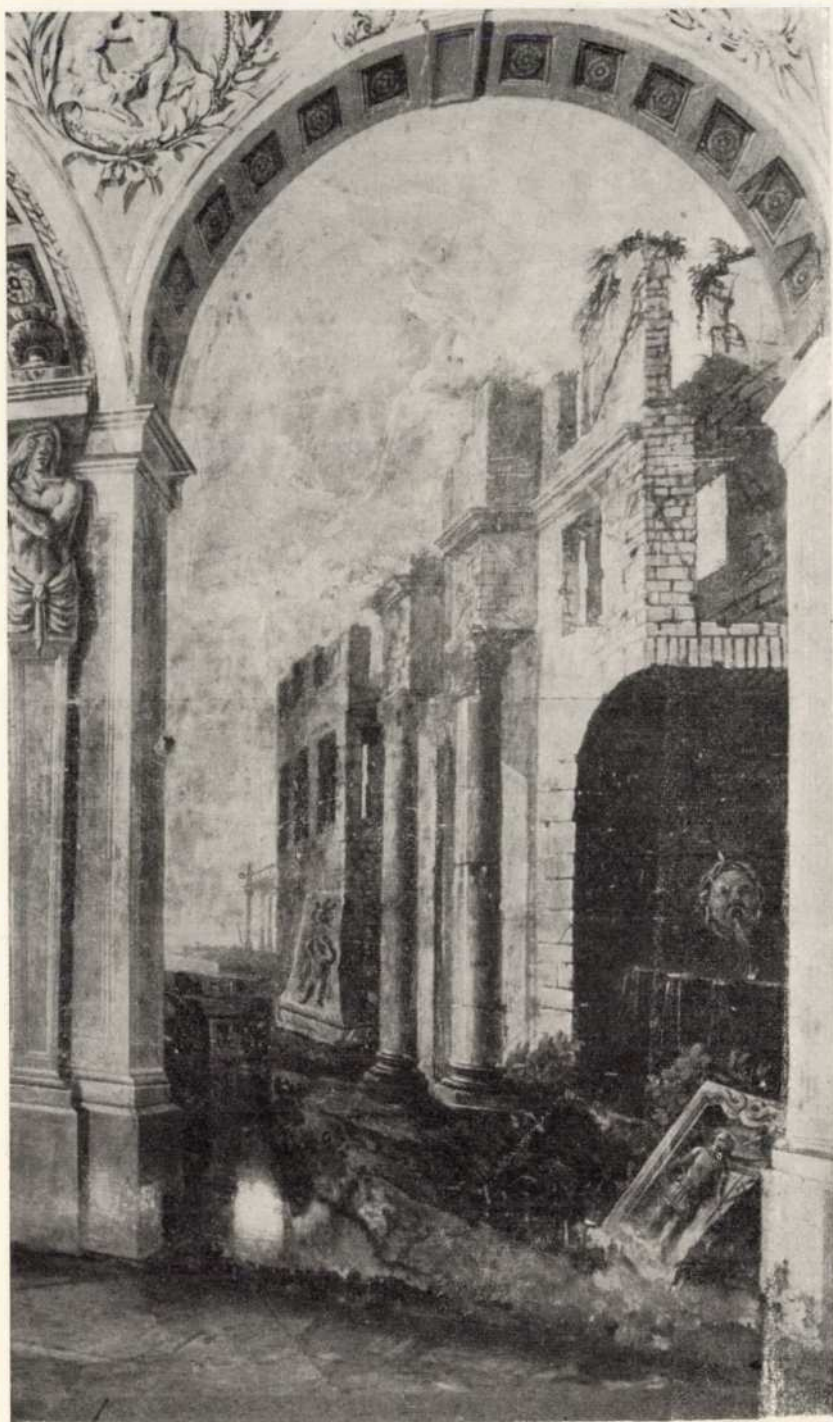
A 6-os számú falfelület szélessége 55 cm, nagyobbik részét a terem palota felőli bejárati ajtaja foglalja el. A fennmaradó keskeny mezőben egy kertrészletet fest Dorffmaister különböző artisztikus bokrokkal és fákkal. Az előtérbe a MUNICIPIUM FLAVIUM... feliratú négyszegletes bázist állítja be. Színei a világoskék ég előtt halvány sárgászöld árnyalatú fáktól a sötétzöldig és a barna-fekete fatörzsek mély színeiig változatosak. Az előtérben lévő bázist a kövek festésénél szokásos szürkésbarna színben tartja a mester.

A 7-es számú felületen az ajtó és a keleti keskeny fal között 2,10 m széles és az előzőkhöz hasonló magasságú képfelületen az itáliai Aqua Claudia egy szakaszát és kapuívét látjuk. (13. kép) Az architekturfestés szempontjából ez a leggyengébb képmező. A füves-bokros előtérben az E. MEMORIAE...

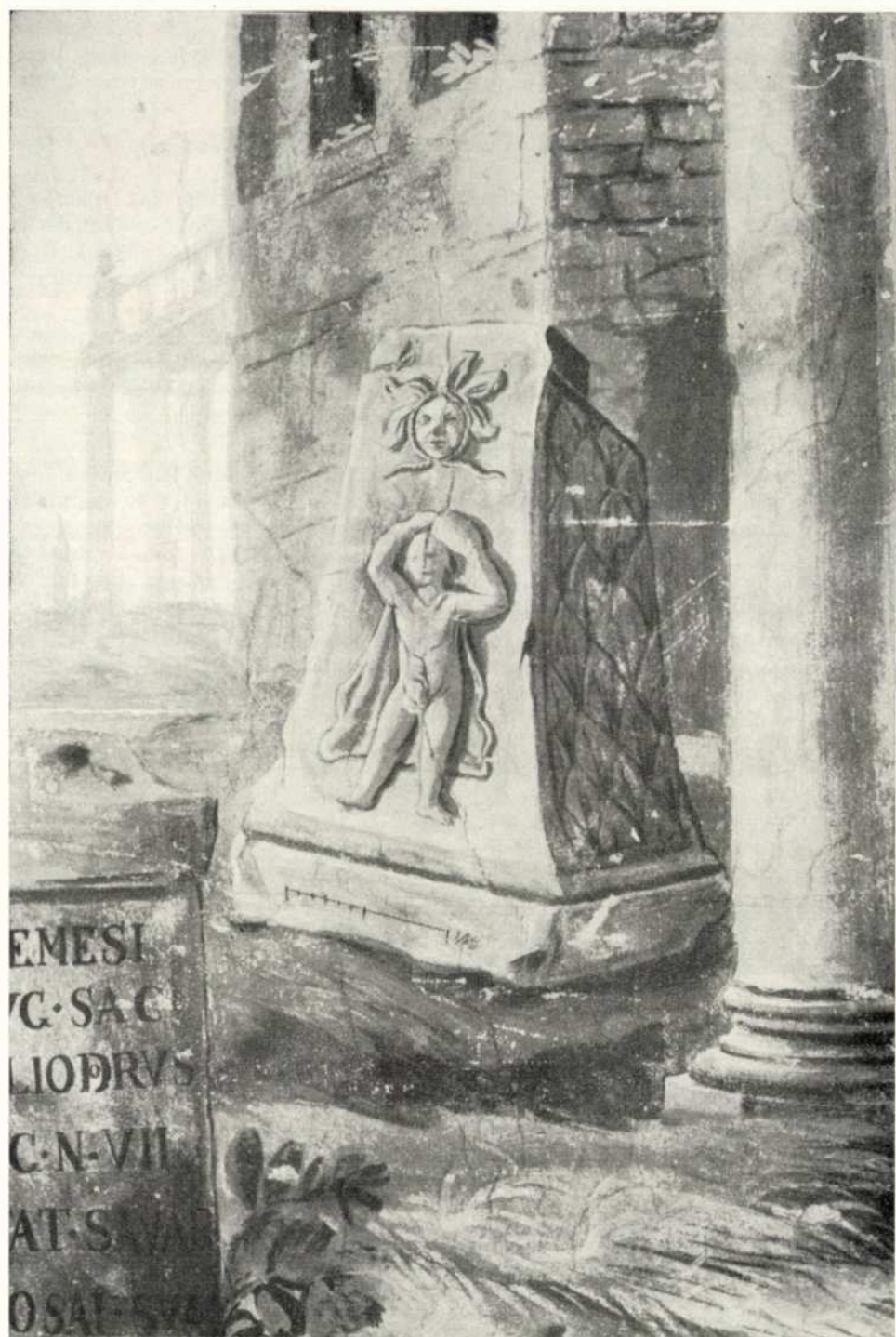
74. Piranesi Vues de Rome. 17. kötet II. rész.

10. Római kori feliratos köemlék Savariából a 4. sz. falmezőn.

11. Romarchitektura és savariai köemlékek az 5. sz. falmezőn

12. Savariai kőemlékek az 5. sz. falmezőről

kezdetű feliratos ókeresztény sírkő, a T. CNORIUS SABINIANUS... fogadalmi felirat, egy nagy gránitoszlop, az alvó Ariadne és a levél- és madárdíszes architektonikus töredék (14. kép) —, mely utóbbi kettőt Dorffmaister tévesen össze tartozónak festett meg — fekszik.

A festett architektúra és az előtér színei a diadalíves négyes számú falmezőhöz hasonlatosak.

A *sala terrena* mennyezetét három boltív négy részre tagolja. Az a, b, c és d felületek díszítése kevés variációval azonos (15. kép). Valamennyin vidám, derűs növény- és szalaggirlandot tartó szárnyas puttók lebegnek. A mennyezetek festésénél különben nyoma sincs a terem falain látható letompított színeknek, ezeken valóban a napsütéses derű uralkodik.

A terem freskódíszéhez tartoznak még azok a *grisaille* tondók, melyek az ablakok feletti mezőket és a boltívek cikkelyeit töltik ki, s amelyekben játékos jelenetek vannak a gyermek Pán és gyermek Dionysos életéből. Festésmódjuk egészen sablonos, a szürke szín különböző tónusaival festve relief-szerűen hatnak (9, 11, 13, 15, 16. kép).

Dorffmaister művének a *sala terrena* falfestményeinek, tematikájának és az ábrázolt alakoknak, tárgyakkal és épületeknek részletes bemutatását, most az alkotás művészeti értékelésének megkísérlésével szeretnénk kiegészíteni.

Tudjuk, hogy a mester a helyiséget 1784-ben díszítette falképeivel. Ez az időszak szerencsésen egybeesik művészetének azzal a szakaszával, melyben már a korai képein tapasztalható bonyolult barokk kompozíciót felváltja a világos klasszicizáló felépítésű képszerkezet és megfogalmazás.⁷⁵

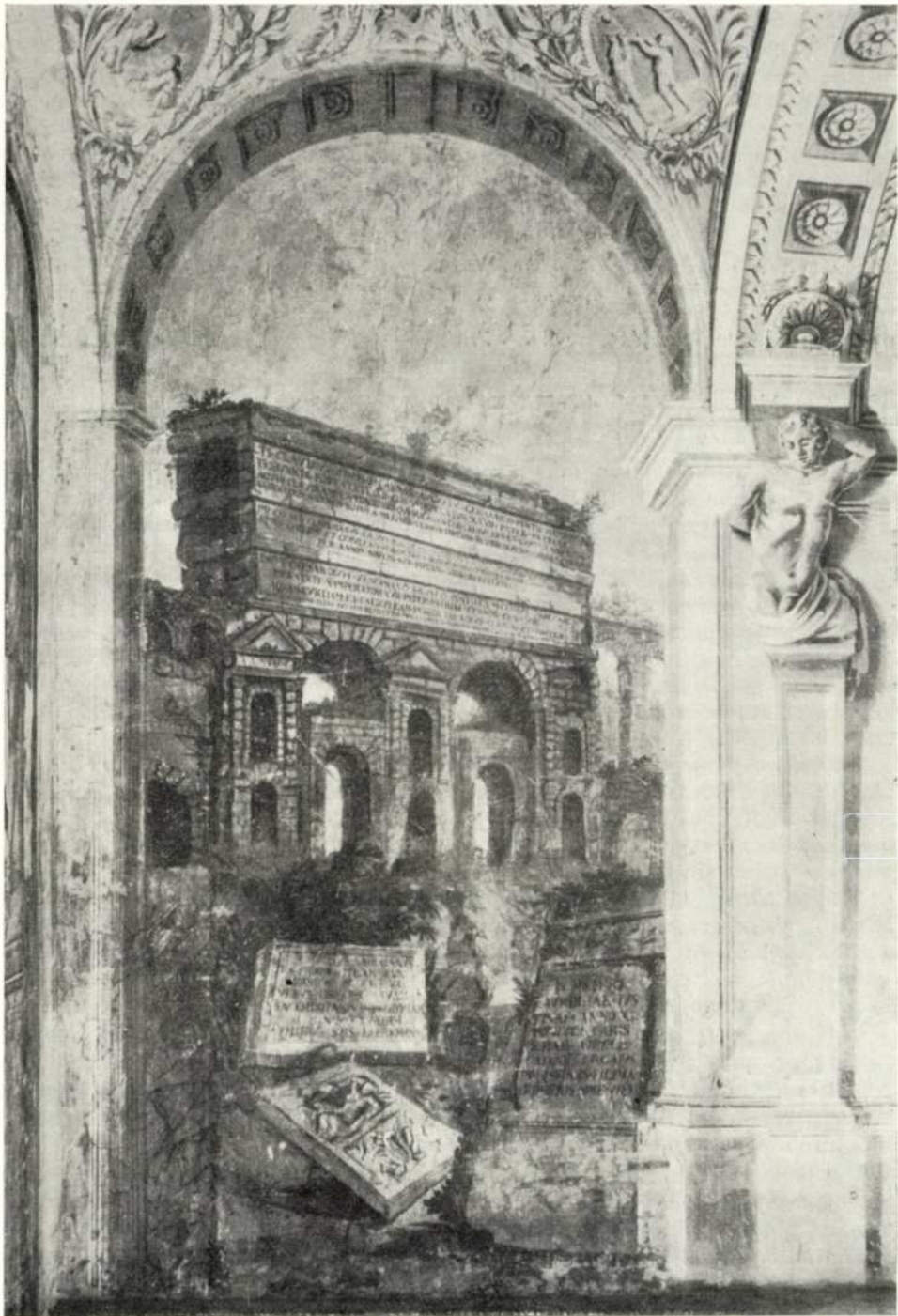
Előadasmódja egyre tárgyilagosabb és egyre közérthetőbb lesz. A *sala terrena* festésmódja és szerkezete — bár a helyiség profán célt szolgál — mégis pontosan beleillik abba a keretbe, amit Garas a magyarországi barokk-kori oltárképfestészet rendszerezésekor megállapít, s mely már a barokk festészet klasszicizáló szakaszát képviseli. „A püspöki székhelyeken reprezentatív szerzetesi templomokban jöttek először divatba, külföldi mesterek közvetítésével, a diadalívszerűen egy síkot kitöltő vízszintes és függélyes tagolású szerkezeteket összefogó, a térben mélységet érzékeltető építészeti elemekkel tagolt szerkezetek. — Az egymás fölé helyezett alakok, képek, egymás mellé sorakoztatott tagozatok eltűnnek s a keretező két-két oszlopnak, pillérnek s a középen az egész magasságot kitöltő ábrázolásnak, képnek vagy szobornak adnak helyet.”⁷⁶ Ilyen építészeti keretekben, tagolásban nyertek elhelyezést a *sala terrena* egyes képmezői is. Az architektonikus díszítő és elválasztó tagok, a konzolfigurák *grisaille*-szerű szürke tónusban vannak tartva, míg a figurális és architektonikus képmezőkre — mint már említettük leírásuknál — a fátyolos, tompa színek a jellemzőek. Garas Klára figyelt fel erre a dorffmeisteri jellegzetességre és a mester teljes oeuvre-jének ismeretében megállapítja, hogy az a fátyolosan elmosódó, sima és gyakorlott előadasmód, a füstös-ezüstös színkezelés a század hetvenes éveit követő Dorffmaister alkotásokra jellemző.⁷⁷ Ez a festésmód a *sala terrenában* már teljes érettségében jelentkezik és olyan biztos és flott festéstechnikával párosul, mely csak a legnívósabb magyarországi barokk festményeken találja párját.

75. Garas K. i. m. 113 l.

76. Garas K. i. m. 74 l.

77. Garas K. i. m. 105 l.

13. Az Aqua Claudia a 7. számú falmezőn, előtérben római kori savariai köemelekek

Ha a falfestmények technikáját megfigyeljük, választ kapunk arra a kérdésre, hogyan volt lehetséges az, hogy Dorffmaister oly sokat és oly gyorsan alkotott. — A nedves vakolatra festett freskótechnikában készült falfestmények nem teszik lehetővé a sok kapargatást, változtatást — gyors és határozott modorban, biztos kézzel kell a festőnek a színeket felraknia. — Ez a frissesség a sala terrena képein talán a legjellegzetesebb vonás. Nyoma sincs elkínzott, többször megváltoztatott felületeknek, a képekből kinagyított részleteken az ecsetvonásokban szinte érezzük a lendületet, amivel a mester könnyedén odavetette őket, hogy egymás mellé kerülve csodálatos formákká alakuljanak. — A különböző színű ecsetvonásokat vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy az egész termet beborító falfestményeken nem találunk sehol egyetlen határozott, keveretlen színt, úgy tűnik, hogy valamennyi alapszínhez egy szürkésfehér színt kevert, a falfestményei ezáltal nyerik sajátosan finom, mértéktartó fátyolos tónusukat. — Ezeknek a fátyolos színeknek az alkalmazása bravuros perspektívamegoldásokat tesz lehetővé, amennyiben a háttérbe mélyen benyúló távolságokat, épületeket nemcsak a szokásos rövidülés segítségével fejezi ki, hanem egyszerűen a távoli részleteket egy lilásrózsaszín fátyolos színben festi meg, szinte leheletszerű finomsággal. Ez a — nevezhetnénk úgy ködperspektíva, a legszebben talán az 5. számú képmezőnek (11, 12. kép) háttérbe nyúló oszlopos erkély megfestésénél és a 2 számú képmezőn csak foltokban jelzett távoli városkép tónusában jelentkeznek (4. kép).

Dorffmaister a XVIII. század utolsó negyedében kialakít egy egyéni sima, tetszetős dekoratív formanyelvet, melyre Garas megállapítása szerint⁷⁸ a világos és laza kompozíció, a grisailleszerű fénykezelés, nyúltabb formák, tartózkodóbb mozgás és kifejezés a legjellemzőbbek. — Az általános barokk tematikából, motívumkincsből átveszi azt, ami szükséges, a szokványos jelképes alakokat, közismert szimbólumokat és figurákat, azonban ezeket kiegészíti a magyarországi vonatkozású, részben egyházi, részben történeti hagyományokkal.

A sala terrena feltehetően Szily által meghatározott tematikája, a hősmonda alakjai, a régi Róma dicsőségét hirdető épületek, az ősi Colonia Claudia Savaria nagy múltját őrző feliratok — Dorffmaister alkotó szellemét is megragadták, megtermékenyítették, aminek eredményeként egyik legkiválóbb alkotása, a sala terrena falfestményei jöttek létre.

Dorffmaister sala terrenabeli műveinek kvalitása nemcsak a főmezők képfelületeinek nagyszerű alkotásában nyilvánul meg, hanem valóban figyelemre méltók azok a — tematika szempontjából — másodrendű figurális és ornamentális elemek, melyek az egyes képmezőket koronázzák, vagy a falfelületek tagolásában van szerepük.

A nyugati és keleti keskeny falak középképei feletti, az évszakokat jelképező allegorikus férfi- és nőalakok (4, 7. kép) a sötét szín különböző tónusaival megfestett szinte szoborszerű plaszticitásukkal, a művész mester-ségbeli tudásának olyan fokát, mutatják, ami méltó a nagy barokk mesterek hasonló zsánerű műveivel való összehasonlításra.

A kariatidok, konzolfigurák, ívzáró groteszkek és maszkok, továbbá a csegyeket kitöltő tondók, a gyermek Pán és Dionysos játékos jelenetei megfestésekor a mester kiélhette játékos kedvét, melyre a fő képmezők festésekor talán túlságosan fegyelmezőleg hatottak Szily szigorú megkötései.

Szily János egyénisége kétségtelenül nagy hatással volt Dorffmaister munkásságára, szinte anyagilag és szellemileg az alkotó főpaptól függött, aki nem-

78. Garas i. m. 113 l.

csak kenyeret adott neki, hanem művészetébe is beleszólt, s mint más alkotásaira vonatkozó levelezésükből tudjuk, gyakran zsarnoki módon irányt szabott neki.⁷⁷ — Dorffmaister mindenben követte megrendelője utasításait, így képei vetületei lettek a lendületes, de mértéktartó magyar barokk szellemnek.

Dorffmaister születésére nézve osztrák volt, művészeti ismereteinek alapját Bécsben szerezte meg, de teljességében magyar földön érett meg és virágzott ki. Művészete a magyarországi szellemi mozgalmaknak alakulásával együtt fejlődött. A művész a legszorosabb kapcsolatban volt azokkal a rétegekkel, melyek a XVIII. század utolsó negyedében a magyar művelődés újjászületésének és átalakulásának hordozói voltak s népszerűsége, hírneve bizonyítja, hogy ez a réteg felismerte és értékelni tudta munkásságát.⁸⁰

***

Deutsche Zusammenfassung

Im Erdgeschoss der bischöflichen Residenz in Szombathely befindet sich die sogenannte *sala terrena*, ein Prunksaal, dessen Wände mit Fresken des aus Wien stammenden Soproner Barockmalers, Stefan Dorffmaister, geschmückt sind. Das vom Künstler gewählte Thema stellt teils die Helden der römischen Sage, teils die Kunstdenkmäler der Stadt Rom, bzw. die Ruinen aus der antiken Zeit dar. Die Fresken besitzen aber auch einen lokalgeschichtlichen Wert, denn auf ihnen sind die bis zum Jahre 1784 aufgefundenen Inschriftensteine und Skulpturen der einstigen Römersiedlung Savaria, sowie Säulenfragmente und andere architektonische Zierstücke von den Gebäuden aus der Römerzeit abgebildet.

Die dargestellten archeologischen Funde, die — wie aus der Literatur nachweisbar — seit dem letzten Viertel des XV. Jahrhunderts in der sog. Bischofsburg zu Szombathely aufbewahrt wurden, bilden in ihrer Gesamtheit das erste, in Ungarn nachweisbare Lapidarium und die erste derartige archeologische Sammlung des Landes, an deren Zustandekommen auch der grosse ungarische Renaissancefürst, König Matthias beteiligt war.

Hier wird nun der Versuch unternommen, die Geschichte dieser Sammlung aufzuzeigen, die der Pinsel Stefan Dorffmaisters, im Auftrag des ersten Bischofs von Szombathely, Johann Szily, als Beweis des archeologischen und historischen Interesses jener Zeit kunstvoll vor Augen führt.

In der Geschichte der bildenden Künste ist dies jene Zeit, die imstande war, die fremde Form — in diesem Fall also den von der Barockkunst gebotenen Rahmen-, mit national-ungarischem Inhalt auszufüllen.

Unser Land verfügte damals wohl kaum über namhafte Künstler, es gab aber begeisterte Kunstfreunde, die — gleichsam als Gegenwert ihrer Kunstförderung — an die, aus der Fremde kommenden Künstler die Forderung stellten, ihre Werke mit ungarischem Geist zu erfüllen. Wir treffen auf bedeutende Meister, die aus dem Ausland kommend, sich dennoch — infolge der ständigen ungarländischen Aufträge — in die Geschichte der ungarischen Kunst organisch eingliedert haben. Meister dieser Art sind die mit dem ungarischen Boden verwurzelten Maler: Maulbertsch und Dorffmaister.

In der Residenzstadt des Bischofs Szily, in der einstigen römischen Siedlung Savaria, trafen sich in glücklichster Weise die Vergangenheit der uralten Stadt und das Interesse des Bischofs für das Altertum, sowie die Vorliebe der Barockzeit für antike Themen. Dadurch war gleichsam die Möglichkeit zur Ausbildung des für die Zeit der nationalen Erneuerung charakteristischen Milieus gegeben.

Im Zuge der Bautätigkeit gelangten zahlreiche Denkmäler der Römerzeit: beschriftete Steine, Säulen- und Skulpturenfragmente, Geldmünzen und sonstige Kleinfunde ans Tageslicht. Bischof Szily hat diese Funde, ferner die in der alten, abgerissenen Bischofsburg aufbewahrt gewesenen römischen Inschriften und alle im Stadtgebiet und in den umliegenden Ortschaften aufgefundenen Altertümer teils im Innenhof des Bischofpalastes, teils in einem Raum des Erdgeschosses untergebracht. Im Innern des Gebäudes liess er die Wände der *sala*

79. Fábrián M. i. m. (1935) 298 l.

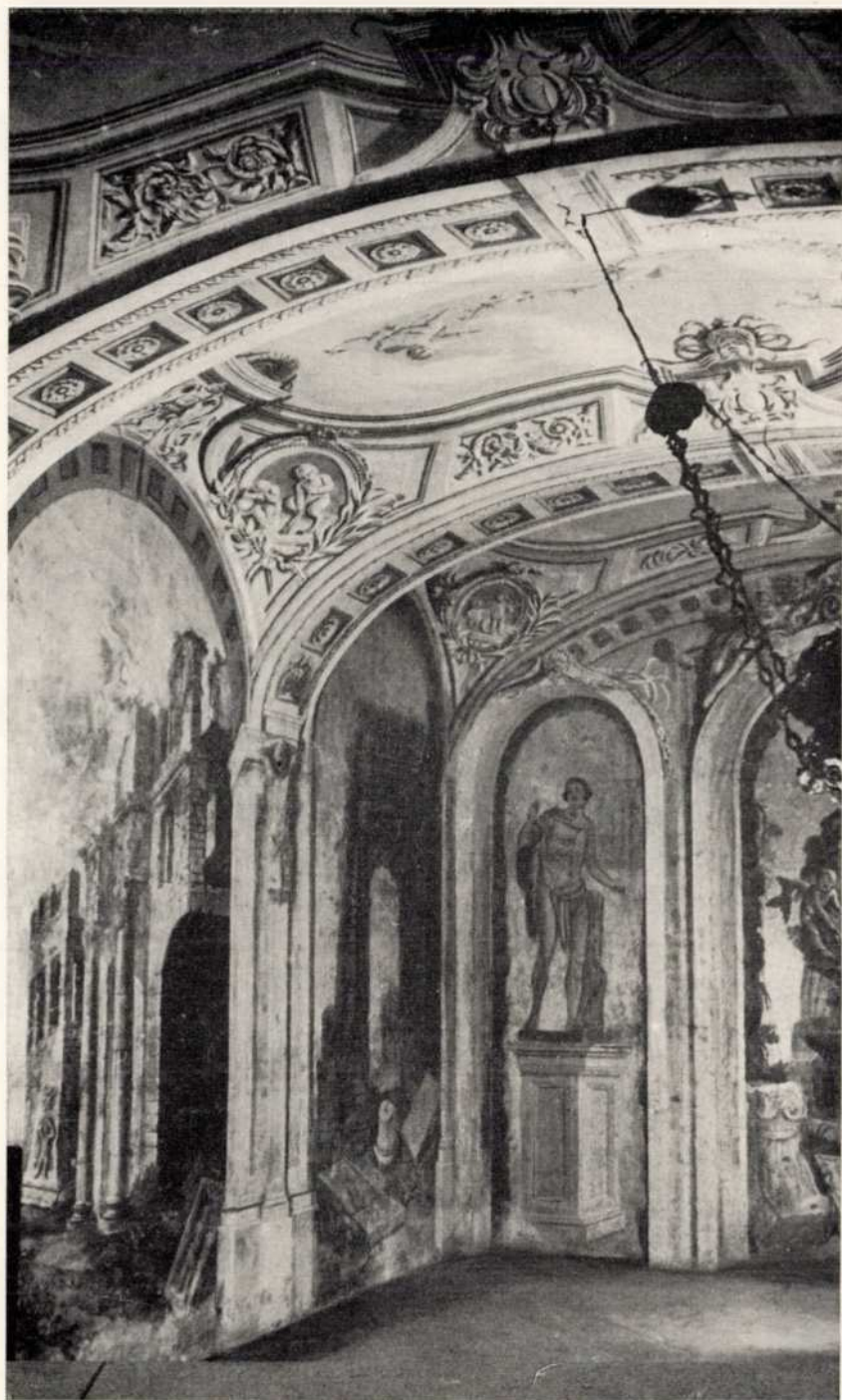
80. Garas K. i. m. 113 l.

14. Részlet a 7. sz. falmezőről

15. Mennyezetfestés a sala terrena d jelzésű boltívén

Részlet a sala terrenaból a 2. 3. 4. 5. sz. falfelületek festményeivel.

terrena mit römischen Themen schmücken, um dadurch seiner archeologischen Sammlung, die als das erste, auf systematische Sammeltätigkeit gegründete Museum Ungarns gelten kann, einen würdigen Rahmen zu geben.

Stefan Dorffmaister begann seine Tätigkeit in Ungarn im Jahre 1760 in Csorna. Er verbrachte sein ganzes Leben in Ungarn, ausserhalb unseres Landes sind von ihm keine Werke bekannt. Über seine Verbindungen mit dem Ausland wissen wir nichts. Seine Kunst spiegelt die ungarischen Verhältnisse wider, und wenn er der Geburt nach auch kein Ungar war, so gehört sein Lebenswerk dennoch in den Kreis der ungarischen Malerei. Stefan Dorffmaister zählt zu den begabtesten und fruchtbarsten ungarischen Malern des ausgehenden XVIII. Jahrhunderts.

Gute Komposition, Geschmack und sichere Beherrschung der Zeichnung charakterisieren den Meister. Seine Bilder waren gefällig und entsprachen dem Zeitgeschmack. Als der Bischof die Innenräume seines neuerbauten Residenzschlosses künstlerisch ausgestalten lässt, beruft er für diese Aufgabe die beiden gesuchtesten Künstler der Zeit: Maulbertsch und Dorffmaister.

Dass die Wandgemälde der *sala terrena* ohne Zweifel und ausschliesslich von Stefan Dorffmaister stammen, dies wird sicherer, als es stylkritische Untersuchungen zu bestimmen vermöchten, dadurch bewiesen, dass die Fresken die eigenhändige Signatur tragen: *Stepha. Dorffmaister pinxit 1784.*

Im Sommer des Jahres 1784 beschäftigte sich Bischof Szily – nachdem sein prachtvolles Palais in seiner äusseren und inneren prunkreichen Ausgestaltung nahezu fertig dastand – mit der entsprechenden Unterbringung der gesammelten Altertümer. Noch im Herbst desselben Jahres erfolgte dann die malerische Ausschmückung der *sala terrena*. Treu den Gepflogenheiten seiner Zeit, wollte der Bischof seine archeologischen Schätze in einer würdigen Umgebung zur Schau stellen. So kam ihm wohl der Einfall, die genauen Abbildungen der steinernen Denkmäler auf der Wand seines „Museumsaales“ zu verewigen.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

A spropnkőhidai fűzkísérleti telep

A népgazdaságunkat terhelő nagymértékű fabehezatal figyelmünket a gyorsan növő puha lombfákra, a nyárra és fűzre irányította. Az utóbbi csak most kezd ünnepelni újrafelfedezését. Pedig a nyárral megegyező, évente és hektáronként 30—40 m³-t is elérő növedéke miatt a legértékesebb fafajok közé kell sorolnunk. A nemzetközi nyárfabizottság 1955-ben tartott VIII. kongresszusán ezért sorolta be a fűzet is munkatervébe. Fel szólította tagállamait, hogy szelekció útján tenyészsenek ki alkalmas faalakú fűzeket és gondoskodjanak azok elszaporításáról, mert a fűzzel a nyárákéhoz hasonlóan kultúrákat lehet létesíteni olyan talajokon is, melyek a nyárák számára már túl nedvesek vagy tápanyagszegények.

De nemcsak a faalakú fűzekkel, hanem a fűzvesző-telepekkel is lényegesen hozzájárulhatunk a fahiány megszüntetéséhez. A fűzvesző felhasználása ugyanis napról-napra kiterjedtebb és sokoldalúbb lesz.

Ládákat, értékesebb fából készült szállítóeszközöket számos esetben helyettesíthetünk kosárfűz göngyöleggel. Ismeretes, hogy a csomagoló ipar különböző fűzfakosarakat használ élelmiszer, gyümölcs, szén, fa, hal stb. szállítására. Kosarakra van szükség palackok csomagolásakor is. A változatos vesszőbútorokkal a bútorigart mozdíthatjuk elő és ezáltal sok értékes méretes faanyagot takaríthatunk meg.

Nagy szerep vár a fonott fűzvesző lapokra is, amelyek a jövőben sokhelyütt kiszoríthatják a burkolat céljaira használt deszkát ott, ahol nincs szükség tömör elzárásra, vagy magasabb teherbíráásra.

Az ágas fűzveszőt kerítésnek, az egyenes, 20 mm-nél vastagabb fűzveszőt pedig bútortáblának, illetve megfelelő hasítással hordóabroncsnak használhatjuk fel.

A fonás céljára erősebb méreteinél fogva nem alkalmas vessző újabb fontos felhasználási területét jelenti a papírgyártás és farostlemezz-gyártás. A külföldi és hazai laboratóriumi, valamint félüzemi kísérletek a fűz magas és jóminőségű cellulóztartalmáról beszélnek.

Tudott dolog, hogy kedvező feltételek mellett a fűz 5—6 éves vágásfordulóval kiváló rostfát szolgáltat. Végül alá kell húzni azt a tényt is, hogy a faalakú fűzből készített furnir nagyobb keresletnek örvend, mint a nyárfából nyert.

A fenti, közvetlenül faanyagpótlást jelentő felhasználásokon kívül nagyfontosságú a fűztelepek létesítése, mert ezáltal:

- fellendítjük a kosárfonóipart, kézműipart és háziipart;
- fontos kiviteli cikkekkel (göngyöleg, bútor, dísz- és egyéb kosárárugyártmány) erősítjük kereskedelmünket;
- elősegítjük gyümölcs- és szőlőgazdálkodásunk fejlődését;
- a bőripar számára jóminőségű cserzőanyagot biztosíthatunk;

- mezőgazdasági célokra alkalmatlan területeket vonhatunk be a termelésbe, hiszen a fűz még olyan talajon is tenyészik, ahol a mezőgazdasági termények, sőt egyéb fajok sem termelhetők;
- folyók gátvédelmét biztosíthatjuk, utak, vasutak bevágásait megköt-hetjük;
- csökkent munkaképességű dolgozókat foglalkoztathatunk és téli idény-munkára adhatunk alkalmat;
- vesszőtermeléssel minden mező-vagy erdőgazdasági növénynél ma-gasabb jövedelmet érhetünk el.

Az utóbbit bizonyítja, hogy az Erdő-kémia Vállalat 2082 ha területen a fűz-vesszőtermeléssel több mint 50 millió Ft termelési értéket ér el, illetve 22 millió deviza forint értékű fűzvesszőt exportál. De ennek az összegnek kb. kétszeresét je-lenti a békési kosárgyár, valamint a kis-ipari szövetkezetek által exportált leg-különbözőbb göngyöleg, bútor és egyéb kcsáraru.

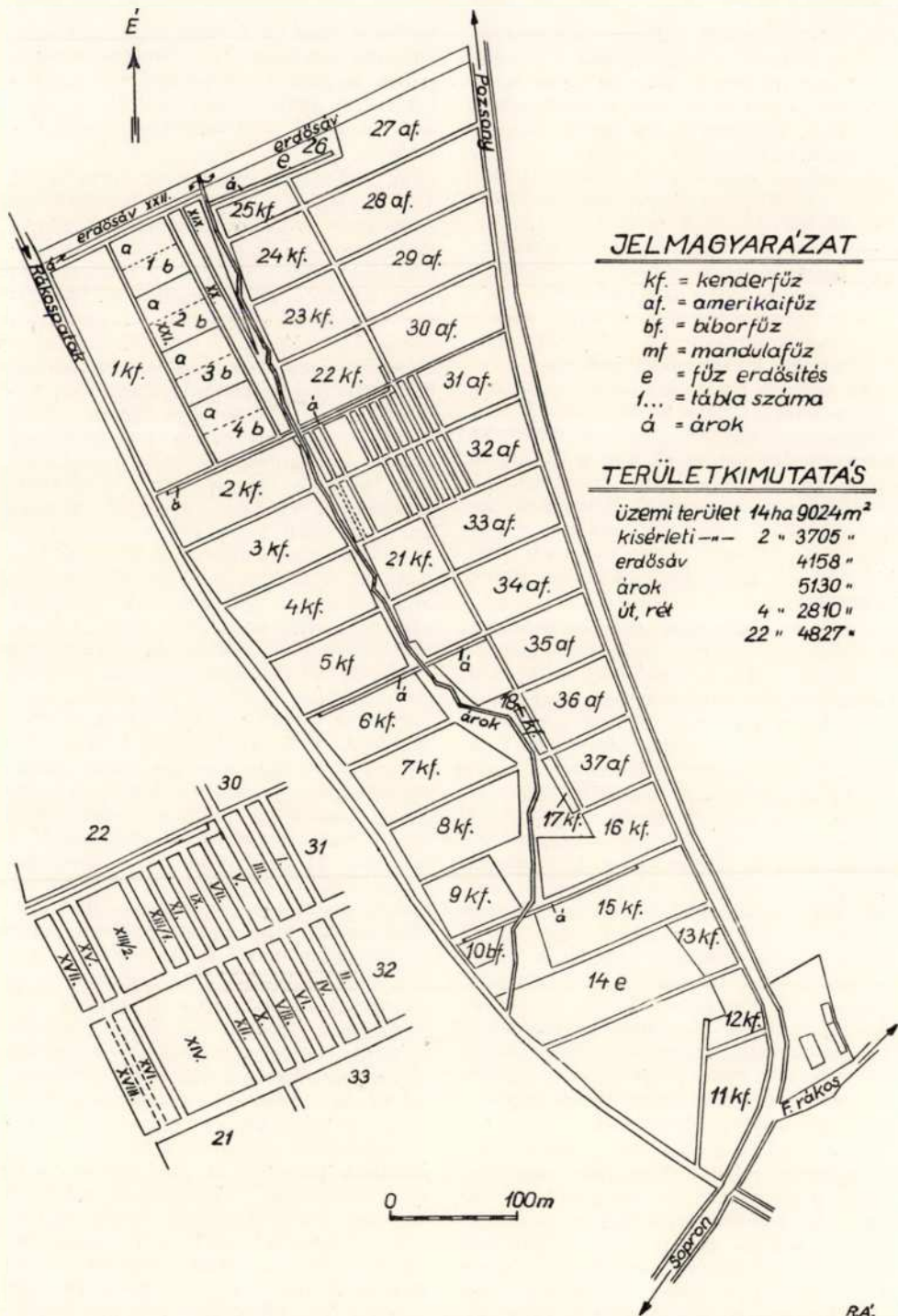
A fűz azonban igen belterjes, jelenleg is állandóan fejlődő termesztési techni-kát igényel. Az e téren elért gyakorlati tapasztalatokat értékelni kell, továbbá a tudományos kutatások révén született új megismeréseket a fűzvesszőtermelés gaz-daságosabbá tétele érdekében át kell adni a gyakorlatnak. Külföldön több évtizede működő állomások vizsgálják a fűzvesszőtermelés kérdéseit. Számtalan összehasonlító fajtakísérlettel, ültetési hálózat kísérlettel, növénypatológiai vizs-gálattal, trágyázási kísérlettel sok értékes tapasztalatot szereztek, amelyeket feltét-lenül át kell vennünk, illetve a hazai termőhelyeken is végre kell hajtánunk ezeket a kísérleteket. Fontos feladatot jelent a kiváló minőségű és ellenálló-képességű fajok szelektálása, az eddigi-nél nagyobb mennyiséget, jobb minősé-get elérő egyedek keresztezéses nemesít-és útján történő létrehozása.

Emelnünk kell a ha-kénti átlagos vesz-zőhozamot és el kell érniünk, hogy leg-több telepünk 1 ha-on évenként legalább 150 q-ás termést produkáljon. A meny-nyiségi hozam mellett nagy gondot kell fordítani a minőség javítására, vagyis a legkényesebb fonás céljára alkalmas szívós fűzvessző termelésére is. Még na-gyobb súlyt kell helyezni az ellenálló-képesség kérdésének tanulmányozására,

hiszen a fűzeink is kultúrfajoknak szá-mítanak, amelyeknek ellenállóképes-sége erősen lecsökkent. Telepeinket a károsí-tók százai lepik el és a további eredmé-nyes termelést nagymértékben veszélyez-tetik.

Az előbbiek ismeretében indította el 1954 őszén az akkori Fűzkitermelő- és Feldolgozó Vállalat (jelenleg Erdőkémia Erdőgazdasági Vegyi- és Ipari Vállalat; a továbbiakban „Vállalat”) az Erdőmér-nöki Főiskola Erdőtelepítés- és Fásítási-tani Tanszékével karöltve, a fűztermelés súlypontos helyein a fűzfakutatásokat. A hozamra és különféle termesztéstechnikai kérdésekre irányuló vizsgálatok (ül-tetési hálózat-kísérletek, a telepítés ideje, módja, a dugványvastagság és hosszúság hatása a hozamra, ápolások stb.) a Vállalat telepein leggyakrabban előforduló *fűzklónokra* (klón egy növényből vegetatív úton szaporított növények összessége) terjednek ki. Statisztikailag értékelhető szá-badföldi kísérletekkel megállapíthatjuk az egyes fajták vesszőhozamát, a magas-sági növekedés menetét, a tövek átlagos vesszőszámát, a vesszőhossz és vastagság viszonyát, az elágazás mértékét, a vessző vízvesztését, továbbá laboratóriumban vizsgáljuk a többi fontos technikai tulaj-donságot, a hánthatóságot, színt, térfo-gatsúlyt, hajlíthatóságot és csavarhatósá-got, valamint a cellulóztartalmat. A technikai vizsgálatok alapján elvégezzük a fajták végleges gazdasági értékelését. A fentiekön kívül beállítottuk a szükséges tápanyagok megállapítását célzó műtrá-gyázási kísérleteket, minthogy a 6—7 éves fűz-telepek tápanyagutánpótlása mind komolyabban merül fel.

A fenti kísérletek lefolytatásában nagy szerep jut az 1957—59-ben létesített sopronkőhidai kísérleti telepnek. A terület (1. ábra) a Soproni Állami Gazdaság sopronpusztai réttjének déli részén, Kőhidától északra terül el, Sopron város hatá-rában. A szóbanforgó rét mintegy 2 km hosszúságban húzódik, szélessége pedig átlagban 150—200 m. Fekvését tekintve egy dombvonal déli lábánál terül el, azonban nem völgyfenék, hanem lépcső-zetes, teraszos szerkezetű. Legalacson-nyabb része a kísérleti területen, vagyis Kőhidánál van, 151 m magasságban, majd lépcsőzetesen emelkedik a terület az oszt-rák határig, ahol a legmagasabb részen 164 m magasságot ér el. Így a legnagyobb

JELMAGYARÁZAT

- kf. = kenderfűz
- af. = amerikai fűz
- bf. = biborfűz
- mf. = mandulafűz
- e = fűz erdősítés
- 1... = tábla száma
- á = árok

TERÜLETKIMUTATÁS

üzemi terület	14ha 9024m ²
kísérleti	2 " 3705 "
erdősáv	4158 "
árok	5130 "
út, rét	4 " 2810 "
	22 " 4827 "

szintkülönbség 13 m, a kísérleti terület két határpontja között pedig kb. 3 m. Az egész rét vizenyős, mocsaras terület, mely csupán rossz minőségű savanyú füveket terem. Talajviszonyait tekintve a terület ún. felláp, mely úgy keletkezett, hogy a réttől északra és északnyugatra fekvő laza feltalajú, de sekély termőrétegű és alul sziklás dombvonulatról a vizek mind erre, a bár lejtős, de mégis viszonylag laposabb fekvésű részekre futnak, ahol pangó víz jön létre és ez lápi területet alakít ki. Az egész területet az altalajban vízerek szövik keresztül-kasul, melyek a legkülönbözőbb helyeken bukkannak a felszínre s kisebb nyíltvízi mocsarakat okoznak.

E kusza vízviszonyoknak megfelelőek a talajviszonyok is. A hegyekből lefolyó vizek meszes hordalékot raktak le, a hordalékdombok között megrekedő vizekben megtelepült vízi növényzetből pedig tőzeg alakult ki. Így a terület talajának anyaga egy meszes-iszapos hordalékaltalaj-féleség, valamint különböző fokban humifikálódott tőzeg. A két anyag azonban nem külön-külön települt, területileg sem választhatók el egymástól, hanem rendszertelenül egymás hegyén-hátán fordulnak elő több rétegben. A tőzeg a magasabb szintekben humifikálódott, meszes kotu alakult ki belőle. A felszínen is vizenyős részekben azonban ez a humifikálódás nem következett be, hanem a tőzeg változatlanul megmaradt, sőt képződése még ma is folyik. A talaj pH-ja 7,3 körüli. Tulajdonképpen mésztalaj, hiszen a mész majd mindenütt meghaladja az 50 %-ot, néhol 80 % fölé is emelkedik. Ha ehhez hozzávesszük még a mindenütt legalább 10–15 %-os humusztartalmat és a 4–5 %-os nedvességtartalmat, az egyéb ásványokra alig jut 5–20 %. Bár a magas szervesanyag-tartalom alapján magas N-tartalomra következtethetnénk, mégis megállapíthatjuk, hogy a terület N-ben szegény, mivel az nehezen feltárolható állapotban van és a nagytömegű szervesanyag elbontásához a baktériumoknak is sok N-ra van szükségük. A könnyen oldható P és K-tartalom is kevés a területen.

A rét használhatóvá tétele csakis telkésítéssel történhet. Első és legfontosabb feladat a csatornázás, a felesleges vízmennyiség levezetése, a vizenyős, mocsaras területek megszüntetése. Itt azonban

figyelemmel kell lenni két adottságra. Egyik az, hogy a terület erősen vizenyős mivolta és annak lépcsőzetes jellege a teljes vízszabályozáshoz sok csatornát kíván, másrészt pedig a sok forrás megnehezíti a lecsapolást, mivel nehéz megtalálni a források eredetét. Ha viszont a csatornákat a forrásoktól távolabb húzzuk meg, akkor alig érünk el eredményt, mivel a forrásokból állandóan utánpótlódik a víz. A csatornázással azonban csak fölös vizet szabad levezetni. Igen káros lenne a terület teljes kiszáraitása. Minthogy a talaj egyrészt erősen meszes, így laza, kiszáradásra, aszályosodásra hajlamos, másrészt kotus, tőzeges, így ez még fokozza a lazaságát annyira, hogy a teljes kiszáraitása azt eredményezné, hogy a szelek nagyrészt elhordának. Az óvatos lecsapolás után tehát megfelelő zsiliprendszerrel kell szabályozni a talajvíz állását, vagyis meg kell oldani az altalajöntözést. Ez azonban a 214 kh összterületű rét egészére hatalmas beruházást jelentene, amire a gazdaságnak nem volt lehetősége, ezért 1957 őszén készségeesen átengedte a rét 22,48 ha-t kitévő déli részét a Vállalatnak, hogy ott a Tanszék irányításával nemes fűz telepet létesítsen és különféle kísérleteket állítson be.

A Vállalat a terület talajelőkészítését 1957 októberében kezdte el, mely mélyszántásból és többszöri tárcsázásból állott. A szántás még lánctalpas traktorral is nagy nehézséget okozott, mert a mocsaras területen a munkagépek többször elsüllyedtek. A talajelőkészítés során hiba volt a Pozsonyi út mentén húzódó sekély talajú magasabb területrész túlságosan mélyen való szántása, mert az eke a sekély humuszos feltalajt a mélybe fordította és sokszor a majdnem steril meszes homokot, ill. a különböző vastagságú mészkőpad egy részét is felhozta. A szántás mélységét a talajadottságokhoz kellett volna igazítani. Az azelőtt is mezőgazdaságilag hasznosított 11–13, 15–16, 29–37-es táblák talaját tökéletesen elő lehetett készíteni az 1958 tavaszi telepítésre, ami amerikai fűzrel történt, ellenben a többi terület frissen feltört gyepeinek elmunkálására 1958 nyarán többszöri tárcsázásra volt szükség. A terület lecsapolását négy párhuzamos, egymástól 200 m-re húzott keresztárokkal és az azok vizét középen összegyűjtő É–D-i irányú

hosszanti csatornával oldottuk meg. A tulajdonképpeni rét területén a telepítés 1958 tavaszán csupán a XIX. és XXI. táblán történt meg, mert az ott elhelyezett kísérleteknek a beállítása sürgős volt. Később azonban beigazolódtott, hogy a friss gyeptörésbe történő telepítés helytelen volt, mert az erősen gyomosodó területen a szulák és egyéb gyom a ma már négy éves kultúrát — az évek során legmondosabban folytatott ápolás ellenére is — kipusztulással veszélyezteti. A telep végleges betelepítése 1959 tavaszán történt meg, az 1. ábrán látható fajta megosztással. A sopronkőhidai telepből

14,90 ha üzemi terület
2,37 „ kísérleti terület
0,42 „ erdősáv
0,51 „ árok
4,28 „ út és rét.

A térképen római számokkal jelölt kísérleti táblákban elhelyezett fontosabb kísérletek az alábbiak:

I. és III. tábla: 1958. évi fajtagyűjtemény 116 fűzfajtája (az ezévben beszerezett további 26 fajtát az V—VI. táblában helyeztük el).

II. tábla: amerikai fűz tábla a termelési ciklus vizsgálatához

IV.—V. tábla: 1959-i faalakú fűz anyatelep és az 1955. évben előállított saját hibridek

VI. tábla: 1955—56. évben előállított saját hibridek

VII. „ 1958. évi saját hibridek

VIII. „ 1958—59. évi saját hibridek

IX—XIII/1. tábla: törzsgyűjtemény

XIII/2 tábla: 1959. évi cellulózfa ültetvény

XIV. tábla: 1959. évi botfa ültetvény

XV. és XVII. tábla: 1959. évi hibridek

XVI. és XVIII. tábla: faalakú fűz klónok nevelése erősen vízenyős területen

XIX. tábla: 1958. évi fejesfaültetvény és fehérfűz facsoport

XX. tábla: a legnagyobb teljesítményű 20 fajta továbbszaporító táblája

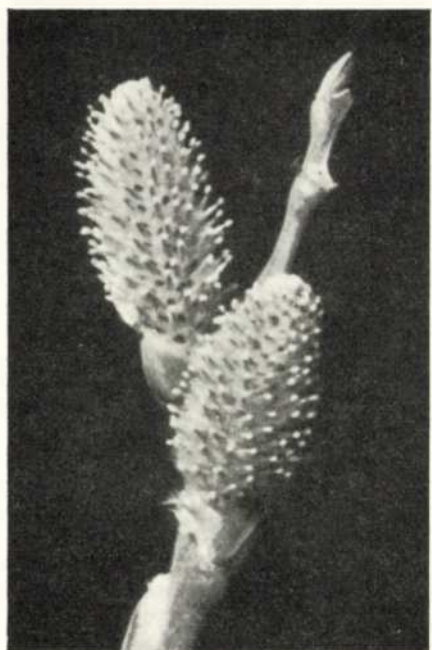
XXI. tábla: ültetési hálózat kísérlet amerikai, kender, bibor, mandulafűzzel és Simazin-os gyomirtási kísérlet

XXII. tábla: hat védősáv típus a faalakú fűzek kipróbálására.

Legnagyobb értéket természetesen a IX—XIII/1. táblában elhelyezett, 351 fajtából álló törzsgyűjtemény képviseli, ami szelektálási, nemesítési célkitűzéseink nélkülözhetetlen alapanyaga. Az ezekkel a klónokkal idáig végrehajtott keresztezések során több mint 90 kombinációból mintegy 7000 db hibridet nyertünk, amelyek elbírálása folyamatban van. Néhány saját hibrid máris figyelmet érdemel. Így dugványozható kecskefűz hibridjeinknek a védősávok szélső soraiban és erdőszegélyekben, nyiladékok mentén főleg méhészeti szempontból lehet jelentőségük, továbbá vadeleséggként, erdősítéseink biológiai védelmében és esetleg tannintartalmuk miatt is számításba jöhetnek. Néhány hibridünk dekorációs értékével tűnik ki.

A 351 fajtából 228 külföldi és 123 belföldi, 8 klón a Szovjetunióból (Leninigrád), 43 klón a Lengyel Népköztársaságból (23 Poznan, 10 Sadlowice, 9 Sekocin, 1 Bogdaniec), 42 klón a Német Demokratikus Köztársaságból (Graupa), 66 klón a Csehszlovák Szocialista Köztársaságból (55 Uherské Hradiste, 11 Brno), 8 klón a Jugoszláv Köztársaságból (Novisad), 32 klón Ausztriából (Mariabrunn), 8 klón Franciaországból (Nancy), 10 klón Hollandiából (Wageningen) és 11 klón a Német Szövetségi Köztársaságból (Hamburg) való. A hazai fűzek 27 származási helyről valók, mégpedig 8 a Főiskola botanikus kertjéből, 9 a Kámonyi Arborétumból, 5 az Erdészeti Tudományos Intézet sárvári Nyárfakutató Állomásáról, 63 az Erdészeti Tud. Intézet ugodi Kísérleti Erdészetéből (18 származási hellyel), 11 a Fővárosi Botanikus Kertből, 10 a Szarvasi Arborétumból, 11 a Vállalat szigetvári telepéről, 3 a Hanságból, 2 Bajáról és 1 Balatonalmádiból származik.

A törzsgyűjtemény fűzei közül 102 faalakú, 6 rövidvesszős díszcserje és 243 a tulajdonképpeni fonófűz. Fonóvesszőtermelés céljára lényegében három európai fajhoz — kenderfűz (*Salix viminalis* L.), biborfűz (*S. purpurea* L.), mandulafűz (*S. triandra* L.) — tartozó változatokat használnak fel. Ezenkívül főképp kötözésre a kötőfűzet (*S. alba* var. *vi-*

2. A kecskefűz nővirágja.
Diebold K. felvétele.

tellina L.) is tenyésztik. Gazdasági-
lag azonban legjelentősebb az amerikai
fűz (*x S. americana hort.*), egy Wiscon-
sinból behozott, a *S. cordata* és *S. peti-
olaris* kereszteződéséből létrejött hím-
nemű fűz.

A fűzek birodalmában az elnevezések
tekintetében nagy pontatlanság ural-
kodik, amit még fokoz a hibridek sora,
amelyek nem megfelelő szaknéven ke-
rülnek forgalomba. Ezenkívül a fűzek
kétlakúsága is növeli az alakok változa-
tosságát.

Fűzgyűjteményünk birtokában minden
alapunk megvan ahhoz, hogy az elkövet-
kezendő években a legnagyobb teljesítő-
képességű fajtát kiválaszthassuk, illetve
további céltudatos, tervszerű keresztezé-
seket hajtsunk végre. A nemesítés egyet-
len fajnál sem olyan sokat ígérő, mint a
fűznél, mely rendkívül hajlamos forma-
képzésre, keveredésre és poliploid alakok
létrehozására. Fenti tény ezen fanemnek
egyedülálló képlekenységet kölcsönöz.
Azonban a legkisebb fajtakülönbségek is

fontosak. Erre mutatnak a termesztett
fűzek árnyalati különbségei, továbbá a
faalakú fűzek közt esetenként fellépő,
különösen tömör fájú, jól növekedő és
egészséges formák.

Közép-Európa leggazdagabb fűz fajta-
gyűjteményének létrehozásával, a fűz-
nemesítés és termesztéstechnika terén el-
ért hétéves kutatási eredményekkel igye-
keztünk a fűzvesztőtermelés hazai fellen-
dítéséhez hozzájárulni. Feladatunknak te-
kintjük, hogy ez elméleti ismeretek, kü-
lönösen pedig a botanika, a talajtan és
a technika tudományos felismeréseinek
minél szélesebb körű alkalmazásával, to-
vábbá az erdő- és mezőgazdasági gyakor-
lati tapasztalatok felhasználásával olyan
racionális termelési módszert ismerjünk
meg, amellyel népgazdaságunknak ezt az
ágát minél inkább előre vihetjük. A sop-
ronkőhidai fűzkísérleti telep ezt a célt
szolgálja.

Tompa Károly — Bründl Lajos

3. A barna kenderfűz hímvirágja.
Diebold K. felvétele.

XVII. századi orvosi kézirat a soproni Berzsenyi Gimnázium (volt ev. líceum) könyvtárában

A nyolcadrét alakú kéziratot *Takács István* volt réti (Győr m.) ev. lelkész ajándékozta az Alma Maternek. Szerzője „*Pettyeni Borbély Márton Alias Gyöngyösi*”.

Egyébként ez a kézirat nem ismeretlen a magyar orvosi kézirat-hagyatékok között. Megemlékezett róla *Magyary-Kossa*¹ is, *Bothár Dánielnek* a fia pedig nyelvészeti szempontból vizsgálta részletes tanulmányában.² *László Ferenc* az *Állatorvosi Lapokban* (1934) ismertette a kéziratban található állatorvosi recepteket.

A gyógyító tudomány múltját, fejlődését kutató szakemberek számára rendkívül sokat mondanak azok az írárok, melyek a régmúlt időkben keletkeztek, ahonnan aztán figyelemmel kísérhetjük a szerteágazó utakat és módokat, a fejlődés különböző állomásait. Ezért is tartom indokoltnak *Pettyeni* kéziratának ismertetését, mely — *Magyary-Kossa* véleménye szerint is — érdemes lenne arra, hogy az Akadémia betűhűséggel kinyomtassa.

Magáról a szerzőről nem sokat tudunk, csak amennyit a kéziratban önmagáról elárul. 1656-ban született Gyöngyösön. Munkája első lapján ez olvasható:

„Genelogiamat ha akarod tudni
Örömmel jelentem en vagiok

Gyöngyös.,

Ezer 6 száz 56-ban lettem Mai,
Nevem se titkolom en vagiok *Pettyeni*.”

Másutt a főnevelő jelzett névvel nevezi magát. A borbély-sebészekről szóló írárokban feltűnően sok a *Borbély* vezetéknev, mely úgy látszik, a mesterségről ragadt az illetőkre, és vezetéknevvé lépett elő.

A szerző latinos műveltségű, s valószínűen református vallású volt. Ezt igazolják a kéziratban olvasható latin idézetek, zsoldár-fordítások, külföldi könyvekből vett idézetek, meg az a tény is, hogy 1687-ben Brassóból a kálvinista Pápara költözött.

Az inasévek letöltése után végigjárta a nagyobb erdélyi városokban működő

borbély-sebész mestereket. Gyulafehérvár, Brassó, Fogaras, Zilah, Nagyenyed, Kolozsvár stb. voltak főbb állomásai. „Bújdosásáról” így emlékezik meg:

„Ezeket az egi nehany szept Orvossagokat jobb szerint inkább mind szememmel experialtam azokul a Becsületes, Tudos Mester ember Uraimektul a kinel tanulo Bujdosasomban laktam, kinek Neveketis nagioobb bizonyosagul Subjicialtam, melyeket Isten Velem leven leis Irtam egy Summaban Brasso Városaban valo lakasomban s elis Vegeztem. — Anno Domini 1,683. Augusti 16.”

A kézirat eredeti táblája lekopott. Maga a mű két részre tagolódik: az első rész 406, a második 144 lapot számlál, s mindkét részhez üres lapokat is kötöttek, melyekre ismeretlen szerzők jegyezték fel orvosságokat.

Sajnos, a kézirat nehezen olvasható, mert szerzője írásjeleket nemigen használ, a betűket zavaróan cifrázza, az *e*, *é* betűket csak ponttal vagy rövid vonással jelöli, az *n* és *m* érzékeltetésére pedig elmosódó hullámvonalat ír. Úgy látszik, hogy a szerző az akkor általánosan szokásos *népies írásmódot* követi, mert jelölési módja nem felel meg az akkori irodalmi művekben használt írásmódnak. Ezt igazolja egyébként a *Nyelvőr* 1911. évfolyamában megjelent cikk is.

Menoriale cím alatt közli a kézirat szerzője, hogy 1687. április 5-én költözött Pápara, majd így folytatja:

„16.án Köszöntem be a Céhben. Ugian azon alkalmatossaggal esküttemis holtomig Feleségemmel. Május 5.én kezdtem el főzni a Probatam azon napon voltak vendégeim... szolgabíró, patikáros, pápista mester, eskütt... Az ebéd 3 napon volt, a 4. napon mutattam be a Probat... 10 mai tettem ki az Medenceket Mikor ebédet attam az Czehben Isten kegyelmességebül és segítsegebül”.

A *Czehbül valo Proventorium* című fejezetben felsorolja 1701-ig befolyt jövedelmét. Közben nagy csapások érthettek, mert ezt írja:

„Volt Istennek Nagi Itélete rajtam...

1. Magyar Orvosi Emlékek, III. kötet, 422. lap.

2. Magyar Nyelvőr, XC. évf., 104. lap. A tudós tanár korán elhalt fia.

1698 Szept. 13 Szabadult fel a Mesterségem. 14 Sep: Tettem ki az Medenceket.”³

A kézirat következő része a *Pápai Probák Lajstroma*. Ez a „Proba” abból állott, hogy felügyelet mellett el kellett készíteni a kijelölt orvosságot, kenőcsöt. Tán nem lesz érdektelen, ha ide jegyzem a 12 „Proba” nevét — eredeti betűhűséggel.

„1. Diachilon Magnum. 2. Septuticum Apostoticon. 3. Stych Flastrom Öklelő. 4. Oxicroceum Flast 5. Emp: Griseum seu Diaconum 6. Cinobrium Fl: 7. Gyapjas Flastrom 8. Czibak Flast: 9. Emp Gratis Dei. 10. Ungv Dialtheae 11. Ungv Regis 12. Ungv Potabile.”

E felsorolás után következik az I. részre utaló *Index Medicamentorum*, mely 231 orvosságra, betegségre vonatkozik.

Az I. rész az *Antimon* ismertetésével kezdődik. Az első lap hiányzik, egyébként 8 cikkhelyben, 26 oldalon tárgyalja. Így nyilatkozik Pettyeni az antimonról:

„Sok volna előlszámlálni azokat a Doktorokat, kik az Antimoniumot mintegy Istentől adatott ajándékot úgy dicsérik; melyet kiváltképpen a szegények és a közönséges nép javára teremtett a Mindenható Isten, a ki mivel minden állatnak rendelt orvosfüveket; ugy az embernek is akit leg inkább szeretett rendelte ezt az Hathato Orvosságot mint egy minden Nyavalya ellen valo Eszközt, a melylyet a Dolgok Panaceának neveznek...” — A 3. *Czikkely* 21 pontban ismerteti az antimon sokféle hatását.

A következő fejezet a *sebekről* szól:

„Igen Szepen És Probalta Jeles Orvosságok, De Mivel Az Sebnek Külömb-Külömb féle Nemei Vadnak Szükséges ez Nehany Regulakat meg tartanunk: Minden mely sebet meg lassa az Ispotal. A csontot el kell távolítani, mert gyógyulás után meg ártana. A vérfolást meg kell állítani orvosságokkal, de ha feletéb nem foly, nem kell hirtelen megállítani. Ha meleg a seb azon kell igyekezni, hogy szep varrással, vagy szep akasztással összeszorítsuk, De arra igen ra vigyazz hogy semmi alutt vért az sebben meg ne rekessz. Az akasztast vagy varrast 5-öd napnál tovább nem kell hagyni, mint némelyek benne hagyják, míg ő magában fel szakad Oka az hogy az varrasban uj eves-

ség találkozik mely az gyógyulást késleli és meg bánta, azért ötöd leg tovább hatod nap mulvan fel kell mecceni és a Sebet össze kell vontatni jo ragado Flastrommal.”

Az egyes orvosságok közlésében nem található rendszer. Csak a „*Szerszámok*”, az orvosságok leírásában látjuk következetesen ezt a sorrendet: az orvosság neve, alkatrészei (Két oszlopban, egyikben az „*Eszköz*” latin, a másikban a magyar nevét írja). Kimerítően tárgyalja az orvosság elkészítési módjait, részletes használati utasítást ad, végül pedig ezt olvashatjuk: „*Accepi*”, vagyis, hogy melyik „Tudós, Becsületes Mester Embertől” tanulta vagy olvasta.

Az orvosságok *előállításánál* az alábbi eljárásokat alkalmazza: törés, kavargás, összevagdolás, timporálás, desztillálás, kifőzés, forralás, szűrés, szitálás, oldás, kimosás, égetés szárasztás, őrlés kő között stb. A készítmények sokféle szerből (3—5—10—15-féle) vannak összeállítva. Érdekes lenne ezeket kikísérletezni, de — mint *Issekutz* professzor értesít — ez sokba kerülne. Az egész kézirat kb. 200 féle orvosságot közöl, vagy 500 betegség el-len.

A *mennyiség, súly* megjelölésére az akkor használatos mértékeket, jelzéseket használja: font, uncia, lat, scrupulus, szemer. *Oldószerrei*: víz, bor, olaj óhháj, eczet, tej, lúg. A törésnél törőfát alkalmaz, a flastrom sikerességét, keménységét „*fejszén*” próbálja ki.

A II. részben az *Index* hiányos, csak a *D* betűnél kezdődik, 168 nevet tartalmaz. Ez a rész inkább csak művelődéstörténeti szempontból érdekes. Háziszerek és fantasztikus-babonás elgondolások eszközei olvashatók benne. Ilyen címeket olvashatunk:

„Hogy meg ne romoljon a Bor, Tyuk meg ne egye a maga tojását, Haj nevelésről, Hajat sárgára festeni, Korpás Fürül, Szeplős Orczarul, Hogy Fő nélkül láttassanak az emberek, Hogy az embernek a Feje mas állatnak Fejévé változzék, Hogy baromfeje lássék az Embernek, Almaban hogy mindent meg valylyon, Tüz hogy repüljön, Kigyók, egerék mind hogy összegyűljön stb.”

A I-I. részben *állatorvosi receptek* is találhatóak. Itt olvashatunk a „*Cortice*

3. Kitétte a cégért, a borbélytányért.

China Chine"-ről: „Hidg Lelis mikor 3 vagy 4 szer ki löli...”⁴

Pettyeni Borbély Márton főntebb ismertetett kézírata mintegy kiegészítője Apáztai Csere János Enciklopédiájának (1653), mégpedig annak a résznek, melyben a *Földi Rész*, a *Morbus*, a *Nyavalyák*, a *Therapeuticon*, a *Remedium* című fejezetek találhatóak.

Magyary—Kossa már említett munká-

jában ezt írja róla: „Hazai orvostörténeti szempontból mindenesetre érdekes és hasznos volna, ha az egész könyvecskét szakszerűen feldolgozva ki lehetne adni.” *Bothár Dániel*, így nyilatkozik a kézirat-ról: „Ez a Kézirat azon kevés ránk maradt művek egyike, mely a XVII. század és ennél régebbi idők orvosi szavainak nagy részét számunkra megőrizte.”

Kovácsics Sándor

Népszerű soproni egészségügyi könyv 1796-ból

A *Magyar Hirmondó* 1794. évfolyamának október 31-én kelt számában, a *Híradás* rovatban érdekes soproni vonatkozású közleményt olvashatunk. Aláírója „Kis József—Gróf Széchényi Ferentz ő Exc. ájának Udvari Orvosa.”

A híradás bevezetéséből megtudhatjuk, hogy Kis József, a „Czenki Kastély” orvosa „Egészséget tárgyazó Katechizmus” címmel népszerű orvosi könyvecskét szándékozik kibocsátani, melyet *németből fordít* magyarra.

„Fő óhajtasom — írja —, hogy olly betses lenne az a' Magyarok előtt, mint Német-Országban, a' hol már száz-ezer nyomtatványnál is több el-szézjeledett, a' Nép, és az Oskolába járó gyermekek között. Sok, minden Vallású Püspökök, s' Földes Urak, ezerenként vették azt, hogy ki-oszthassák Alattvalóiknak; az Oskola-mestereknek, és a' gyermekeknek.”

A szerző nem kis önérzettel hivatkozik aztán arra, hogy műve önmagáért beszél, és hogy „a' ki-pallérozott Nemzeteknél lévő nagy betséből” bárki következtethet értékére.

A könyvecske népszerűsítésére hosszú sorokat szentel:

„Az *Egészséget tárgyazó Katechizmus*, szépen és igen értelmessen taníttya azt: mi módon őrizhetjük egészségünket. Mert meg-esmértet bennünket, mind azon dolgokkal, mellyek ronthattyák az egészséget. Valóságos *Dietetika* ez tehát: de minden Másnál azért lehet különbb; mivel a' Köz-néppel igen értelmessen szól: nem

áll vastag Kötetektől; mellyek sok idejét vennék el az Olvasónak: sem nem drága árrú.”

Ma már enyhén szólva furcsának találánánk, ha bárki ilyen módon próbálná kínálni saját irodalmi alkotását az olvasóknak. Abban a korban azonban ez még általános jelenség volt. A *Magyar Hirmondó* ugyanezen évfolyamának november 7-i számában *Csokonay Vitéz Mihály* aláírással olvashatjuk „a' N. *Debretzeni Ref. Collegiumban a' Poésis*”, és hozzá tartozó szép tudományok' közönséges tanítójának” tudósítását, mely — bár jóval szerényebb stílusban — fölhívja a figyelmet sajtó alá rendezett munkáira, többek között a *Békaegérharca*, a *Tempfőire*, valamint egy sereg görögből, latinból és olaszból fordított művére, „hogy a' fordított munkák' fordításába valaki a' Tudós Hazafiak közül belé ne kezdjen.”

Kis József hivatkozott ismertetőjében könyvének hasznosságát még a következőkkel támasztja alá:

„Tanít t. i. különösen a' Gyermekeknek neveléséről; a' Kisdedekkel való bánásról; azoknak olly formán való gondviselésekről 's táplálásokról, hogy ép 's erős Emberek válhassanak belőlök. — Tanít továbbá a' Betegkekhez való látásról; a' maga-tartásról, és miképp' könnyebbíthet ott a' Nem-orvos; a' hol Orvos nintsen. — Szép oktatásokat ad a' közönséges uralkodó Betegségek eránt. Tanít végtére némelly ragadó betegségekről, mellyek, gyakran meg-fordulnak

4. A *chinin* a 16. század közepén került hazánkba.

az Emberek között: p. o. a' Himlőről; Veres-himlőről; 's ezeknek az emberek közül való nem lehetlen ki-irtásáról; a' Vérhasról, a' meg fagyott, vagy meg fultt Embreknek fel-elevenítéséről 's a' t."

Szükségesnek tartja a szerző annak a hangsúlyozását is, hogy a címben jelzett „Katechizmus” kifejezés csak a mű szerkezeti felépítésére, tehát a tartalomnak kérdés-felelet formájában való kifejtésére utal, távol áll azonban tőle mindenféle felekezetieskedés. A fordítással kapcsolatosan megjegyzi, hogy műve alaposan eltér az eredetitől, mert „szaporodott is olyan Kérdésekkel, mellyek még szükségesek valának a' Magyarokra nézve”, aztán meg a közérthetőség szempontját, a népi, ill. gyermeki olvasótábor igényeit is igyekezett figyelembe venni. Nyomatékosan kiemeli tehát a könyvecskének az eredetinel kifejezettebben népszerű jellegét.

Kis József, az „Egészséget tárgyazo Katechizmus” szerzője, Széchényi Ferenc udvari orvosa, könyvének kiadásakor még 30 éves sem volt egészen, 1765. április 24-én Miskolcon született, 1790-ben Pesten avatták orvosdoktorrá. Tehetségét mi sem bioznytja jobban, mint az, hogy még abban az esztendőben, tehát alig 25 éves korában, az ország egyik legtekintélyesebb főúranak, Széchényi Ferencnek a szolgálatába állhatott.

„Mint a grófi háznak nagyrabecsült barátja 34 évig szolgálta uraságát” — írja róla *Szinnyei József*. Élete utolsó éveiben sokat betegeskedett, s mivel felesége halála és gyermekeinek szétszéledése után az egyedüllét érzése is emésztette, egyik leányához *Triesztbe* költözött. Ott is halt meg 1830. április 28-án.

Sokoldalú, művelt ember portréja bontakozik ki előttünk Kis József működésének áttekintése nyomán. Már „Katechizmus”-a első kiadásának megjelenése előtt 3 évvel — 1791-ben — az *érvágásról* adott ki útmutatót a borbélysebészek számára. Néhány évvel később ugyancsak Sopronban látott napvilágot a *himlőoltás* népszerűsítését célzó, magyar és német nyelvű ismertetője. Nagy magyar nyelvújítóink harcostársaként 1807-ben, névtelenül adta ki „*Magyar! Légy igaz magyar. Láss tovább. Becsüld nyelvedet*” című felhívását. Helytörténeti szempontból sem érdektelen a *Fertőről* szóló két írása, melyek közül az egyik:

„A Fertő tava vizének és orvosi tulajdonságainak fürdő gyanánt leírása” másfél évszázad távlatából ma is sokszor emlegetett, de még mindig nem megoldott kutatási programként emlékeztetes.

Nemegy esetben kimutatható, hogy az

p. 4.

EGESSEGET TARGYAZO
KATECHIZMUS
vagy is
Kérdésekbe, és Feleletekbe foglalt
OKTATÁS
Miképpen Kellefsék
Az Egészséget betsülni, és örizni,
Derék, 's egészséges Gyermekeket nevelni,
A' Betegekkal okofsan bánni, és
Némelly közönségesebb Betegségekben
Miképpen
A' hirtelen - való Vefzedelmekben
magán legiteni.

MINDEN NEM-ORVOSNAK
de különképpen
A' KÖZ-NÉPNEK
és az
Oskolába járó Gyermekeknek
Izámára **A. I. 703.**

DOCTOR KISS JOSEF
Gróf Széchényi Ferencz ö Excellentiájá-
nak Udvari Orvosa által.

Hádk meg - kövvezzéti Kladdé.

SOPRONBAN,
Sztisz Klámanak T. S. Kir. PRIVILEGIÁLT
NYOMTATÓ Műhelyében.

1 - 9 6.

egykori lapokban a föntebbi módon, a szerző által beharangozott művek kiadása hosszú évekig váratott magára. Kis József „Katechizmusá”-nak az első kiadása azonban már 1794-ben, tehát mindjárt a *Magyar Hirmondó*ban közzétett felhívás után megjelent. Ennek az első kiadásnak nem sikerült nyomára akadnom, a második — 1796-os — kiadás egy példányát azonban megtaláltam a *Soproni Felsőfokú Óvónőképző Intézet könyvtárában*, ahová a volt soproni ev. tanítóképző könyvtári anyagával került át.

A könyv címlapjának fénykép-másolatát cikkem illusztrációjaként közlöm. Az első lapokon található szokásos ajánlás a szerző neveltjének — egyben mecé-

násának —, Széchényi Lajosnak, a legidősebb Széchényi-fiúnak szól.

Már az ajánlás első soraiból is kicsendül a tehetséges fiatal orvos nemes szándéka, tiszteletre méltó demokratizmusa, mert művét elsősorban „a' neveletlen Polgári Rend' Testi-mivoltának, és Egészségének... a' tsuppán tsak kézi munkája után élő Köz-népnek” a felemelésére szánja. Fontosnak tartja Kis József „az ártalmas Balvélekedések”, a babona elleni küzdelmet, a szegény nép egészségügyi felvilágosítását, tájékoztatását, ezért is mond köszönetet az ifjú Széchényinek, aki anyagi támogatásával lehetővé tette a könyv kiadását.

„Az Olvasóhoz” című előszóban a mű céljáról, hasznáról, jelentőségéről beszél. Tömörebb fogalmazásban ismétli a *Magyar Hirmondóban* közzétett 1794-es felhívása lényegét, s arra is utal, hogy „ez a' Ildik Kiadás rész szerént megjobbitatott, de nagyobbbrészt megbövitett.” Így zárja le az előszót:

„Írtam a' Czenki
Kastélyban
24. Augustusban
1796.

K. J.”

A 234 lapos, nyolcadrét alakú könyvek a *Bevezetés* az első számozott oldala, melyet szép, barokkos rajzolatú fejléc díszít. Egyébként — néhány apró záródísz és egy gyermek-fekhely rajzán kívül — más kép nincsen benne.

A két fejezetre tagoló *Bevezetés* „Az Embernek életéről” és „Az egészségnek Betséről” című kérdéseket taglalja, katekizáló formában, erősen idealista megvilágításban, bibliai zsolttár-idézetekkel megtűzdelve. A fejezet 24. pontjában azt kérdezi, hogy kiknek van elsősorban szükségük egészségi ismeretekre. Így válaszol:

„Minden Embernek. De főképpen az édes Anyáknak, hogy okosan, és jól tudják kisdedeiket nevelni. — És a' Gyermeknek magoknak. Azért, mert a' ki idején Gyermek korában kezdi betsülni, és őrizni egészségét, abból válhat ép, derék, erős testű, és mindenre alkalmas ember.”

Az *Első rész* 50 lap terjedelmű, s ezt a címet viseli: „*Dietetica vagy-is Azon okokról, mellyek közönségessen az Embernek Egészségét rontják.*” Már az egyes alcímekből is sejthető, hogy ebben a fe-

jezetben számos, kortörténeti szempontból érdekes megállapítással találkozhatunk, persze egy sereg naiv, ma már megmosolyogni való észrevétellel vegyessen.

„A' *Levegőről*” című fejezetben a jó levegő fontosságának hangsúlyozása mellett önkéntelenül is leleplezi az alsó néprétegek embertelen lakásviszonyait, áldatlan szociális körülményeit:

„Az a' levegő, melly a' szegény embereknek alatszony szük szobájokban vagydon, közönségessen igen rossz; mert ők sokan laknak együtt, sokat gőzölögnek-ki, és lehellemek; azonkívül tsibéket-is, vagy más állatot tartanak szobájokban, mellyek ott ganéjoznak. Téiben többnyire olyan nagyon be-fűtenek, hogy a' kementze gőze maga elég már az egészségnek vesztegetésére... Hogy soha ezekbe se jut ki-szellőztetni, ki-füstölni szobájakat. Az ablakjok nints-is úgy tsinálva, hogy azt fel-nyithatnák; egész télen az izzasztó nedves melegben tsiráz falainak tövében a' búza-szem, kedvére bokrosodik a' penész-gomba... Rosz tehát nagyon az ilyen együgyű embereknek házi levegőjük, és ártalmas annyira, hogy ha nem volnának kéntelen dolgok miatt gyakrabban szobájokon kívül lenni, úgy el-kellene nékiek senyvedni rosz levegőkben, mint a' tömlőtzen lévő Rabnak, ki ámbár jól egyen igyon, még-is emberi képet allig visel bűdös rekett levegős lakása miatt.”

Végül bátor, de erősen utipisztikus következtetést von le:

„Üjjonnan kellene tehát sok szegény embernek a' Házát építtetni.”

„Az *Eledelről*” szóló fejezetben sok hasznos tanácsot ad a háziasszonyoknak az ételek elkészítésére vonatkozóan, aztán az egyes táplálék-fajtákról mondja el a véleményét, melyben váltakoznak a ma is helytálló és tudománytalan megállapítások. A burgonyáról pl. ezt a katekizáló kérdést teszi fel:

„Hát a' Krumpli, vagy-is magyarul, a' földi-alma jó eledel e'?”

„Szinte olyan ajándéka ez az Istennek, mint a' Káposzta. Rosz gazda az, a' kinek házánál nints egész esztendőben Káposztája, mert az igen egészséges eledel, és a' leg szegényebb ember-is bőven tehet reá szert. De a' földi alma még jobban táplálja a' testet, és sok Nemzeteknél a' Kenyér szükét pótollyá-ki. Föz-

ve, és meg-sózva, vagy vajjal, zsírral, úgy mint a' törött borsót, igen jó ízűvé tudják azt el-készíteni, a' jó főző gazdaszszonyok. Okos gazda az mindég, a' ki ehhez-is szoktattya házbélieknek ínyneit, mert bőven természet magának" — hangzik a szerző válasza.

Helyesen fejtegeti a gyümölcs- és főzelékfélék hasznát, az egyoldalú táplálkozás veszélyeit, a főtt étel nélkülözhetetlenségét, majd felteszi a kérdést:

„Roszszul tselekszenek tehát azon gazdák, kik szegény munkás szolgálkat több napokig-is engedik a' mezőkön, a' szőlőkben, a' pusztákon dolgozni tsupa kenyer, hagyma, sajt, szalonna mellett?”

Igy felel rá:

„Roszszul, és nem okossan tselekszenek. Mert a' marha is örömöstebb, jobban, és tovább húzhat a' jó sarjú, mint a' szalma mellett. A' húzó vonó ember jobban megérdemli a' jó ízű falatot.”

Ebből a fejezetből még két érdekes megállapítását érdemes idéznünk. Az egyik a „sok hig leves” ártalmasságáról ezt mondja:

„Nem egészséges. Mert áztattya az ember' gyomrát, melly azért nehezebben emészt, osztán a' munkás embernek igen vékony táplálatot ad a' sok hig-leves.”

A „Dohányzásról, Tobákolásról” ez a véleménye:

„Mind a' kettő olyan szokás, mely nélkül el-lehetne minden ember. Sem egyik, sem másik nem táplálja az ember testét. Árt ellenben a' dohányzás közben való gyakor pökdösés, mert a' nyál szűkösés az étel emésztésére. Árt a' dohány füst, a' pipa terhe a' fogaknak. Az Iffiaknak, gyermekeknek éppen meg kell tiltani a' dohányozást.”

„Az Italról” című fejezetben több pontban is indokolja a szerző, hogy „leg jobb Ital a' Viz.” A tea és kávé nagymérvű fogyasztását határozottan ellenzi. Ez a véleménye azonban csakis az uraknak szólhatott, mert a szegény néprétegeknek úgysem vásott a foguk benne. A sört sem tartja sokra: „... sokkal alábbvaló ital a' jó friss víznél. A' gyermekeknek soha se kelj adni.”

Miként ma az elvonó kúra emlegetése, úgy hathatott régen a borivókra Kis József fenyegetése:

„A' részegség közben hamar meg-ütheti

az embert a' guta, mert a' Bornak szesze igen fel-gyúlasztya 's háborította a' vért, és a' fejbe hajtja. Ha ez nem történik-is, igen vesztegetődik a' részegség által az egészség, gyengül a' test, úgy az elme. A' részeges embernek belső részei végtére öszve-sugorodnak, mintegy mindég száradnak; e' miatt mindég szomjúhozik a részeges ember. De közönségesen vízi betegség osztán az ő vége. Víz által kell néki tudni illik, meg-halni, ki annyira gyűlölte vala a' vizet... Sokakat Lelki roszzaságra, veszekedésre, verekedésre, káromkodásra vezet, mellynek sok rossz következés a' vége. Mások az utcán botorkázván el-esnek, öszve törnek, agyon ütnek magokat. Télen sok utazó emberrel történt, hogy, mindön a' nagy tsikorgó hideg ellen bort, vagy pálinkát igen bőven iván, meg-részegettek, útfélben szerencsétlenül meg-fagytak.”

A következő sorokban viszont a mértékletes borfogyasztást egyenesen „hasznos”-nak mondja, csupán a gyermekektől tiltja.

„Az Aluvásról” című fejezetben számos helytálló, ma is hangoztatott higiéniai tanáccsal szolgál. Mai értelemben azonban kevésbé vall modern felfogásra „A Mozgásról vagy-is A' Testigyakorlásról” című fejezet, melyben pl. a táncolást „ártalmas szokás”-nak mondja. Bizonyára mai fiatalságunk sem osztja Kis József véleményét:

„... Átkozott, és el-tiltani való tántz kivált a' Német tántz, mellyben bódultan kerengenek a' tántzolók. De a' Magyar tántz-is hogyha nagyon, és sokáig hánnya-veti magát az ember, ártalmas. A' Nemes tántz leg okosabb, mert tsendes.”

A különféle érzelmek, indulatok fiziológiai alapjait, ill. testi jelenségekben való kifejeződésének kérdéseit boncolgatja „Az Elme-Indulatokról” című fejezetben. „A' Ruházatról” néhány kortörténeti szempontból érdekes észrevételt, szokást rögzít. Többek között felsorolja a különböző. általa egészségesnek ítélt ruhaanyagokat, s tanácsokat ad az öltözékek szabására, az öltözködés higiénijára vonatkozóan is.

„Szép szokások e' az a' magyar falusi Leányainknak, Legényeinknek, hogy ók annyira be-kenik zsírral, vagy vajjal hajokat, hogy az fényes legyen, vagy tsepegjen-is vállokra?” — kérdezi.

A felelet így hangzik:

„Fertelmes szokás, nagy tisztátlanság! köntösseiket elmostkollyák, a' betsületes tiszta embereknek már távulról undorodást okoznak.”

Az „Egészséget tárgyozó Katechizmus” második része 42 lap terjedelmű. Címe: „A' Gyermekek-Neveléséről.” Bevezetésül néhány kérdés-felelet párban általános pedagógiai kérdéseket fejteget a szerző.

Az előző fejezetekben számos helyen kimutatható a műnek a „magyar viszonyokra való alkalmazása”, itt azonban, sajnos, nem derül ki, hogy e fontos pedagógiai elvek rögzítése az eredeti könyv írójától, vagy a magyar orvostól származik-e. Az mindenesetre megállapítható, hogy Kis József korának divatos pedagógiai nézeteit vallja. Természetesen más lapra tartozik, hogy ezek az elvek csak fenntartásokkal elfogadhatóak, illetőleg alapvetően hibásak.

Locke és Helvetius határtalan pedagógiai optimizmusa csendül ki mindjárt az első kérdésre adott válaszából:

„A' Gyermekekből tsak-nem úgy hatalmunkban vagyunk mindenféle embert formálni okos Nevelés által, valamint a' Viaszból több figurákat formálhatunk.”

A következő pontokban — Rousseau nyomán — a természetes nevelés elveit hangoztatja. Fölteszi a kérdést:

„Hát igaz az, hogy a' régi emberek külbömbek voltak a' mostaniaknál?”

„Az tagadhatatlan, hogy Testre nézve sokkal derékebbek, és erősebbek voltak, mint mi vagyunk. Olly sok apró, és nyomorultt testű emberek, mint most, ritkábban voltak régen. Ők hideget melegeket, mindenféle sanyarúságokat könnyen elszenvedtek egészségük kára nélkül. Ha megbetegedtek: maga az erős természet hamar segített rajtuk. Leg súlyosabb dolgban se fáradtak-el mingyart. Ellenségeiktől tsak-nem meggyőzhetetlenek voltak.”

Ezt a véleményét Kis József csak előkészítőnek szánja a „Vissza a természethez! rousseau-i elv alátámasztására, illetőleg a testi nevelés, edzés, egészséges életmódra szoktatás jelentőségének meglátatása céljából.

Kárhoztatja az ősoket, akik a rossz szokások meggyökerezésével előidézői lettek az utódok elsatnyulásának. „A' nagyon kényre-való élés”-ben és „A' Léleknek nagy, és erőszakos kipallérozása”-ban látja ennek legfőbb okát. A testi nevelés sikerét elsősorban a gyermek értelmi erőinek megterhelésétől félti. Mint mondja:

„Az Észnek nagy, és erőszakos kipallérozásával nem áthat együtt a' Testnek ép-sége 's egészsége.”

A görögök és rómaiak nevelési rendszereiben is főleg a testi nevelés értékét dicsőíti, s így folytatja:

„Mert jó az, ha a' gyermekekből okos, és tanult ember válik: De sokkal betesebb lehet — mert szükségesebb-is — az embernek a' derék, ép, és egészséges Test a' sok Tudásnál.”

„A' Kisdéd Gyermekekkel-való Bánásról” című fejezet elején felveti a kérdést:

„Nem volna e' okosabb, ha azok, a' kik nyomorékok, a' kik ősi-betegségben szenvednek, ne házasodnának?”

Szerencsére maga a szerző is érzi a kérdés kényes voltát, és nem ad rá igenlő választ. Felsorolja viszont azokat a beteg-

ségeket, „*a' mellyek gyermekekről gyermeke-re, mint valamely ősi Jóság, plántáltatnak*”, s kiderül, hogy pl. a *köszvényben szenvedőknek* is le kellene mondaniok — tiltó rendelkezések esetén — a család-alapítás örömeiről.

Egyébként itt sok hasznos tanácsot olvashatunk az újszülöttel való bánásmódra, a csecsemő táplálására, gondozására vonatkozóan. Elítélő megjegyzéséből kitűnik, hogy a „*cucli*” (Tzutzi) már ősi eszköze volt a síró kisgyermek elhallgattatásának, csak éppen más anyagból készült, mint a mai: ruhaféléből sodorták s magyarosan „*ruha tsöts*”-nek nevezték.

A maga korában különösen haladó s még ma is jórészt elfogadható higiéniai nézetek tükröződnek „*A' Gyermekek Tes-ti-Nevelésekről*” című szakaszban, ahol az iskoláskor előtti gyermekgondozás, szoktatás és nevelés kérdései szerepelnek. Persze itt is vannak a helyes megállapítások mellett meglepő, mosolyra ingerlő részletek. Lássunk egy példát a kérdés-felelet sorrendjében!

„*Mitől kap a' gyermek, úgy közönségessen minden ember, rosz fogakat?*”

„Ha motskos, tisztátalan lakó szobája; ha igen melegen eszi az ételt; ha meleg italokkal, kávéval, puntsal gyakran áll; ha sokat piszkálja fogait, kiváltt villával, vagy tővel; ha fog-porral, vagy akár mivel gyakran dörzsöli inyeit 's fogait; ha melegen fedi fejét. Mind ezen okoktól nyerik a' fog-fájást-is.”

Különösen hasznosak a tisztálkodásra, öltözködésre és táplálkozásra vonatkozó, ide iktatott útmutatások. Hevesen ellenzi a gyermekek ijesztgetését, elítéli a babonát, s feltehetően a deizmus nézőpontjából kárhoztatja „*a' Lélekről, ördögökről, a' Halálról, és más tündér képzeltt Tümenyekről*” terjesztett misztikus nézeteket.

Helytállóak a gyermekek életkori sajátosságainak figyelembe vételét sürgető követelése (Pl.: „*Hať esztendő előtt A-B-C-re se kellene őket tanítani*”). Sőt még egy „modern” oktatási alapelve is utal:

„Az okos Nevelő mindazonáltal tsupán jádzadozva is sokra megtudja tanítani a' gyermekeket úgy, hogy ez mulattságnak érzi önnön oktatását, és igen örömet tanul.”

„Az Oskolákról” című szakaszban hasonlóképpen igen fontos kérdéseket fesze-

get. Ennek illusztrálására íme három kérdés-felelet pár:

„*Kötelessége e' az Apának, Anyának, vagy a' Gondviselőknek, hogy gyermekeiket oskolába járassák?*”

„Vétek alatt tartozik azt minden Szülő, és Tűtor tselekedni; mert az oskolában tanulhat a gyermek minden jót: ott tanul emberséges, és jó ember lenni.”

„*Talán kényszeríteni-is lehetne a' Szülőket arra, hogy oskolába külgyek gyermekeit?*”

„Igen-is. Megbűntetheti a' világi Törvény-is a' gondatlan apát, anyát, és gondviselőket, kik az Istentől reájok bízott gyermekeket jóra nem igyekeznek nevelni. Mert a rosszul nevelt gyermek tsak kárára nő-fel Felebaráttjának.”

„*Mi haszna van még annak, hogy oskolába küldjük gyermekeinket?*”

„Még szokják a' gyermekek az oskolában egymást esmérni, érteni, szeretni; a' mi által a' Társasági életre való jó emberekké válnak.”

még a 19. században sem teremtődtek meg

Nyilvánvaló, hogy a *Ratio Educationis* sugallta közvetlenül ezeket a szépen hangzó sorokat. Tudjuk azonban, hogy hazánkban azok a gazdasági-társadalmi viszonyok, amelyek lehetővé tették volna az általános népoktatás maradéktalan megvalósítását. Sőt még az egy-két évtizeddel ezelőtti tanfelügyelői jelentések is ijesztő képet rajzolnak a falusi s még inkább a tanyai gyermekek iskolába járásáról.

A „*Katechizmus*” befejező, „*Harmadik Rész*”-e hosszabb terjedelmű (102—234 lap), mint az előző két rész együttléve s „*A Betegségekről, és az Orvoslásról*” címet viseli.

A gyógyítás tudományának története iránt érdeklődők bizonyára szívesen lapoznák ezt a fejezetet, amelyben a szerző a betegségek különböző fajtáit és a korabeli gyógymódokat ismerteti. Ezeknek a kérdéseknek a tárgyalása azonban inkább szakfolyóiratokba kívánkozik. Itt tehát csak egy-két általánosabb, kortörténeti szempontból említésre méltó megállapításra utalunk.

Elsősorban az orvos szerepét, működésének jelentőségét hangsúlyozza. Elítéli a kuruzslást, mert „*a' próbálgatás még veszedelmesebbé teheti a' betegséget.*”

Hol állt még a 18. század végén a magyar egészségügy az *ingyenes orvosi ellá-*

tástól, pedig Kis József ennek a lehetőségeit csillantja meg:

„Mellyik Orvos kéntelen-is tartozik a' szegény embereknek szolgálni?”

„A' Városnak Orvossa minden városbéli szegény embernek tartozik ingyen szolgálni; a' Vármegyének Orvossa pedig, és Borbélyai minden falusi szegény Polgárnak. Ezért veszik őt esztendei fizetéseket az adózó népnek Adójából.”

Éles határt von a „tudós orvos” és a borbély működési területe között, mert „Tsak a külső betegséget, sebeket tudja gyógyítani a' Borbély; a' belső nyavalyáknak gyógyításához nem érthet ő, hogyha azt is különösen nem tanulta.”

Ennek a fejezetnek elsősorban a „Má-sodik Szakasz”-ában olvashatunk sok egészségügyi útmutatást, a „Harmadik Szakasz” pedig „Az Uralkodó Beteaséek-ről És a' Pestisről” szól. Kimutatja, hogy a pestis főleg a háborús állapotoknak, békében pedig a nyomornak s a vele együtt jelentkező tisztátalanságnak a velejárója.

Kis József számos, a témához kapcsolódó reflexiója közül nyomatékosan ki kell emelnünk azt a megjegyzést, amelyre ő maga is két felkiáltójellel hívja föl a figyelmet, s amely egyformán bizonyítéka reális látásmódjának, népét féltő mély-séges hazaszeretetének és humanizmusának:

„Valóban boldog Ország az, a' hol sem a' rossz esztendő, sem háború, sem más, nem viszi a' Népet azon állapotra, hogy kéntelen legyen fahéj, 's korpa kenyeret rágni. Akkor édes Hazája kinek-kinek az Ország, mellyben lakik!!!”

Nem nehéz következtetnünk ezekből a sorokból, hogy a fiatal orvos a magyar jobbgátság és városi szegény nép keserves sorsára céloz.

„A' Himlőről (Tsétsről)” című szakasz-

ban érdekes európai statisztikát közöl ennek a szörnyű betegségnek a pusztításairól. Párizsban pl. 1723-ban fél év alatt 13 350, Svédországban 11 esztendő alatt 95 101, Londonban az 1650—1750 közti évszázadban 152 461 ember halt meg himlőben. Néhány lappal hátrább a himlő európai elterjedését vizsgáló áttekintéséből kiderül, hogy pl. Magyarországon évente átlagosan 22 500, egész Európában pedig mintegy 400 000 áldozata van a himlőnek.

A könyv befejező részében „A Hirtelenvaló veszedelemben lévőkről” és „A' Megholtnak-látzókról” című fejezet található. Tanácsokat ad, hogyan viselkedjék a beteg, ha veszett kutya, mérges kígyó marta meg, vagy valamilyen más fajta mérgezés áldozata. Az égési vagy „szúrt” sebek kezeléséről, a vérzés elállításáról, az ájultak és „megholtnak-látzó” vízbe-fultak, villámsújtottak, megfagyottak, „füst és rossz gőzök által megfűlttak” és „felakasztás által, vagy másképpen megfojtottak” felélesztéséről olvashatunk a mű utolsó szakaszaiban.

* * *

— Az elmondottak, az idézetek talán érzékeltetni tudják, hogy ez a könyv — szemléletmódját és ízes, szép magyar nyelvét illetően egyaránt — díszére válik a 13. századi soproni könyvkiadásnak.

Tudjuk, hogy Kis József minden bajt és jajt megszüntetni vágyó igyekezete csak jámbor óhaj maradt a feudalizmus keretei között. Tisztelettel adózunk azonban a jószándéknak, a nemeslelkű, felvilágosult népbarátnak, aki másfél évszázadnál is régebben egészséges magyarokról, emberséges szociális viszonyokról álmodott. Szerény magvetőként ő is hozzájárult, hogy kalászbá szökkenjen a termés...

Kelényi Ferenc

Egy soproni csizármester levele a céhmesterhez 1621-ben

A levél keltezése Bethlen Gábor csapa'ainak Sopron környéki tartózkodása idejéből való. A harcokkal kapcsolatos eseményekről a Soproni Szemlében az 1942-es évfolyam mellékleteként megjelent Payr-krónikából és egyéb történeti munkákból már ismeretekkel ren-

delkezhethet az olvasó. A levél tartalmának megértése azonban megkívánja, hogy egész röviden vázoljuk az eseményeket. Bethlen Gábor 1619 szeptemberében bocsátotta ki debreceni felhívását, melyben a Habsburg törekvések elleni harcra hív fel. Meginduló hadjárata pár nap múlva

elfoglalta Kassát, majd a Felvidéken haladva október közepén már Pozsonyt is megadásra készítette, november végén pedig Bécs ostromában vesz részt a csehekkel együtt. Bevenni sajnos nem tudták a várost, mert idő előtt a hátszág védelmére kellett fordítani gondját a Lengyelország felől betört, Homonnai által vezetett ellenséggel szemben, ezért elvonult Bécs alól. Kismartonon keresztül érkezett Sopronba 1619. november 30-án, két éjszakát és egy napot töltött a fejedelem a városban, majd 1500 katonát hagyott hátra a város védelmére. A Payr-krónika említést tesz róla, hogy az erdélyiekkel törökök is érkeztek. A városban rend és nyugalom volt, mígnem december 21-én Dampierre osztrák fővezér Sopron ellen vonult, és a csapatával tartó horvátok a külvárost teljesen kifosztották. A külváros felégetésétől csak 2400 tallér ellenében állt el az ellenség. Harcra nem került sor. A következő évben többszöri fegyverszüneti tárgyalások folytak, de ezek ellenére is kölcsönös hatalmaskodások történtek a falvakban, városokban, ezek határában. Sopront 1621. május 22-én szállta meg újból az osztrák sereg Collato fővezér vezetésével. Bethlen csapatai nem messze táborozhattak a város elhagyása után sem, mert több alkalommal rajta ütöttek a szőlőkben és a mezőkön dolgozó polgárokon és csak magas váltságdíj (1—400 forint) ellenében bocsátották őket szabadon. Erre az időre esik az alább közölt levél eseménye is, melyben Csiszár György mester menti magát a soproni szíjgyártó és csiszár céh előtt, hogy jelentés nélkül távozott Sopronból, de nem tehetett másként, mert hirtelen kellett indulni és nem is akart elszakadni a sopronkereszturaktól, akik pedig nem sokat időztek a városban. Az út magánosan pedig nem biztonságos. A városból való kijövetelkor hamarosan elfogták a lesben álló „erdeljek es törökök”, ruhájától megfosztották, fegyverét, kevés pénzt elvették, összekötötték és a kereszturakkal együtt rabba tették. A keresztur városban híre futott a dolognak, onnan kicsaptak a katonák és megszállították mindnyájukat. A mi emberünktől „nyargaló” pénzt kértek a várbeliek fáradságukért. Tőlük is csak nehezen szabadult meg és végül Sárvárra tért meg-

halt régi mesterének házához, ahol most is dolgozik. Többször készült már visszatérni Sopronba, egyszer már Hegykőig el is jutott, embert fogadott, aki Sopronba kalauzolta volna, de ott valaki elárulta és kémkedés gyanújával el akarták fogni a törökök. Egy barátja segítette megszökni, viszatért megint Sárvárra. — E portyázó csapat nyilván Bethlen seregéhez tartozott, és a levél szerint november végén még Sopron közvetlen közelében tartózkodtak. — Kéri Csiszár György a céhmestert, hogy ne higgyen a reá szórt rágalomnak, hogy tán nem merete fegyverét használni, vagy hogy nem akar visszatérni Sopronba. Amint biztonságosabb lesz az út, azonnal útnak indul, mert továbbra is a céh tagjának tartja magát (Csiszár Györgyöt 1621-ben vették fel a szíjgyártók céhébe). A korabeli állapotokra jellemző, hogy a legnagyobb átkozódások közé tartozott, ha valakinek azt kívánták, hogy „pórázon hordozzák”, eszen rabul a töröknél. A levélíró is azt mondja, hogy ellenségei kívánsága majdnem teljesült rajta. Az idézett levélből is kitűnik az állapotok zavarossága, a közbiztonság hiánya, az egyszerű emberek küzdelmes, nehéz élete.

Az alábbiakban *) teljes terjedelmében közlöm a levelet:

„Szolgálatomat ayánlom kegyel(metek)-nek mjnt enneken ioakaro bötseletes Chemester Uramnak, kivanok Jntül (Istentül) ü szent forsegetül kegyelmednek, mjnd kvansagi szerint valo iakat kedves bekesseget mjnden kegyelmedhez tartozandokal egygetemben meg adattnj.

Botsuletes ioakaro Chemester Uram, talan k(egyel)med en ream neheztel; hogy az en kj iovetelemet;sem ke(gyelme)dnek sem az tob mester Uraimnak meg nem jelentehettem;s tudom magamis hogy ugy köllöt volna meg lennj: De hertelen — s veletlenül eset, az en onnet valo kj iove-telem;mert, az keresturialak öszvö akad-ván sopronjban. jelentem akaratomat mjnt hogy Sarvarul nagy dolgomfelöl izentenek volt az melj tj kegyelmetek előtis tudvan nilvan vagion, es mjnt hogy az Xuriakat (Kereszturialakat) nem kestenek, kiknek tarsagatul nem szakadhattam ell s ez ért sem kegyelmedhez sem mas bizott Uramhoz nem mehettem;hogy az en kj iovetelem felöl emlekezhettem volna

*) A nyomda felszereléséből hiányzik a következőkben szereplő két pontos y.

kegyelmetek(nek). Kit azért mjnt ioakaro bötsületes Chemester Uramat.es annak utanna mjnd az eges Chehet . követem s kezem azon; hogy ezt az en hirnekül valo hertelen kj jöveletem,gonosz vegre ne magiarazza; s idegenseget se mutasson ke(gyelme)tek hozzam.mert en.mjnd az Varasnak;s mjnd kegyel(meteknek) az Cheszerint tagia vagiok — s — leszek is. az mjg In (Isten) engemet kegyelmeteket eltet es ha szintin . valamj gonos akarom tamadnais az melj vagy kegyelmetek elöt,vagy peniglen akarholis karhozthatna,semmit ktek nekje ne hidgie;az mjnt hogy tudgiais kmed, minemü ragalmazaim vadnak ennekem otton; az kik joert gonosszal fizetnek ennekem. Kedet megis azert kerem — mjnt jo akaro botsületes Chemester Uramat, most kiny letemben az mj segettséget lehet kegy(el)med ne hadgion. es enis mennel hamarab lehet ke(gyelme)tek köze bemenek. eddegis be mentem volna — hogy ha nagy niomorusagtu nem feltem volna. de egyser kezekben leven nem mertem rea vetnem az utan magamatt.mert mjhelen Sopronjbul akkor kj iüttem;mindgiart . az eredljek es törökök ott lesben leven közel ött (ott) tsak sopronjhoz meg fogtanak; ruhambul kj fostottanak, fegyveremet es az mj keves kolcsegem volt el vontak,magamat kemjnjjen meg kötöztenek; es azokal az kikkel kj iüttem Rabba tetenek. Annak utanna ostan az keresturik(nak) hireke esett az varban, hogy engem az töb keresturiakal el fogtanak azok ütöttenek ostan kj az varbul.es Jn (Isten) kegyelmessegebül azok szabadettotanak meg bennü(n)kett. Az kjk viszontak faradsagokért niargallo penst kevantanak rajtam es tsak Jn (Isten) tudgia azoktul is mjnt fejtoztem (fejtöztem, szabadultam). Mind ezek utan ostan ugy kolletet Sarvara junem az hol. az en rigi iambor botsületes meg holt gasdam uram hazanal. tistessegeessen munkalkottam, iamborulis viseltem magamat, mjnt hogy nem volt mjt egyebet tennem. Jollehet egy njhany sor (egynéhányszor) föl készöltem hogy bemennjek kegyelmetek közé.egyszer Hegyküig fol's mentem ott embert magam melle fogattam, hogy aval be

mennjek szintin az tajban hogy az Sopronjakat fol vertek;De ittis tsaknem nagy szerentstlenség esset rajtam, mert ell arultak volt hogy sopronj vagiok, es tsak kemsegeben (kémségben, kémkedni) jarok, -s ha egy barátom meg nem jelentette volna, elnem iktathatott volna, ugian meg fogtanak volna az Törökök, melliet enis eszembe veven;nagy felelmemeben meg tertem Sarvara,es az ulta itt vagiok, s varom az alkolmatos idöt, hogy Jn (Isten) ü felsege utat nisson,es kegy(elve)tekhez iomodgiaival meg terhessek. Kedet (kegyelmedet) azonis kerem hogy ha kj kemednek en felelem panaszolkodnek, mjnt ha fegyveret ben tartottam volna, vagy hogy ell vesztettem volna,avagy hogy magam sem ternek kegyelmetekhez, es ha valamj tob ezenkjvöl valo busettast tenenek felelem.K(egyel)med igazetsa ell jomodgiaival, tégien kjtsin halladeket az dologba, e hozzam valo attiai szeretetjt most mutassa meg K(egyel)med hogy az en kjtsinemben zakmant ne tegyenek, ha ostan Jn (Isten) engemis be viszen. az kjnek velem valo dolga leszen jomodgiaival ell igazettom.Es k(egyelme)dnakis velem valo attjaj jo tetet hala ado keppen meg igiekezem szolgálnj Irattam volt az elottis Ke(gyel)mednek levelet ez mostanj njomorusagom feöl, kjt nem tudom attak e meg ke(gyelme)teknek avagy nem, es ezt ennjvel inkab irattam büveb szoval. hogy inkab meg ertse ke(gyelme)tek az en njomorult állapotomat; hogy tsak nem kjvansagok tölt az en ellensegimnek;az kjk azt kjvantak hogy szerte szelliel porazzon (pórázon) hordozzanak De kegyelmes az Ur Jn, (Isten) az kj engem az ellenseg kezebul, tsudalatos keppen magam velekedesse kivulis meg mentet. Mentse — s . oltalmazza az Ur Jn (Isten) tjke(gyelmete)ketis mjnd fejenken(n)t az pogany kezetül. In (Isten) eltesse Ke(gyelme)det. Datum in oppid cum) Sarvar. 25 9bris Ao 1621. K(egyelmed)nek szeretettel szolgal Iffiu Csisar Georgj”.

(A levél eredetije a Soproni Állami Levéltárban Lad. XXXVI. Nr. 2/5 szám alatt található).

Domonkos Ottó

Liszt Ferenc állítólagos felfedeztetése Lakompakon

Bartók Béla zenei tehetségét a soproni Altdörfer Keresztény orgonás fedezte fel, a későbbi nagy mester saját vallomása szerint. Liszt Ferencről általában azt olvashatjuk, hogy atyja, Liszt Ádám kicsi korától fogva foglalkozott vele. A SSz 1961. évi 3. számában Liszt Ferenc soproni kapcsolatairól szólva megemlékezünk arról is, hogy a Zenészetűi Lapok 1875-i évfolyamában adatot közölt Liszt gyermekkoráról, a közlemény szerint egy soproni asszony, Neumann-né fedezte volna fel a kis fiúban a zenei hajlamokat.¹ Ennek a híradásnak pontosan 10 évvel ezelőtt kelt változatát sikerült találnunk a Pesti Hölgy-divatlapban.² Mint-hogy ebben az időben még sokan éltek, akik az akkor 54 éves mestert gyermekkorából ismerték és az adatokat nem cáfolták meg, az elbeszélést annyira ameny-nyire hitelesnek tarthatjuk, bár erősen melodramatikus színezete van. A cím: Liszt Ferenc 7 éves korából. A szöveg szövszerint következők:

„Lackenbach nevezetes magyar-zsidó községnek³ legelőkelőbb s gazdagabb tagjai közé tartozott H-úr, kinek házában gyakran megfordult a vidék értelmisége. Eszterházy tisztjei közül is többen voltak igen gyakran vendégei. Ezeknek legidősbje volt Liszt úr, raidingi hercegi sáfár, ki egy órányi távra lakott. 1818-diki év októberének egyik napján nyitott kocsi állott meg H-úr háza előtt, az inas felnyitotta az ajtót, és Liszt úr, kis sóvány, 7 éves gyermekkel ugrott ki a kocsiból. Az élénk, szintén (!) vakmerő fiúcskát minden oldalról körülfozták, és szü-rencsekívánatokkal halmozák el — szü-letésnapjára.⁴ Az öreg úr így szólott a házikisasszonyhoz: Kérem mutassa meg fiamnak a zongorát, mert igen kedvel, s e hajlamából ismerem magamra. Kedves Fanni kisasszony, ha kegyed a mai napot Ferimre nézve feledhetlenné akarja tenni, játszék valamit előtte. A házi kisasszony nem hagyta magát sokáig kéretni, bevezette a gyermeket a mellékszobába,

hol a zongora volt elhelyezve. Fanni k. a. igazán művésznő volt e hangszeren. Nem lennének oly szivesek — szólott az öreg Liszt a háziakhoz — hogy engem a szomszéd-szobába kisérnének. Meg kell néz-nem Ferimet, vajjon lelkesedést vagy pedig csak gyermeki örömet érez-e a játék fölött. Csakugyan átmentek. A kis Ferenc ott állott mozdulatlanul a zongora mellett, szeméi fénylettek, melle emelkedett és hullámzott, s jövő hivatásának egy szikrája ragyogott arcából. Nem vette észre a bejövőköt, csak midőn az utolsó akkordok is elhangzótak, érezte, hogy valaki hátulról megöleli; az atya csókolta meg örömmel gyermekét. A kis Ferenc mintegy eszméletre térve megfordult, ajkaihoz ragadta atya(!) kezét s nagyot sóhajtott; e sóhaj akaratlanul is kifejezte minden óhaját. Az öreg Liszt és fia H. úr vendégei voltak e nap. Ebéd közben sokat beszéltek a gyermekek hivatásáról és Ferenc forgott legtöbbször szóba. Ebéd után H. úr ismét a zongorához vezette az egész társaságot, kézben fogta a kis fiút, s ünnepélyes hangon így szólott: Kedves Feri, mai születésnapjára önnek ajándékozom e zongorát, csupán azt kérem, hogy addig hagyja nálam, míg Bécsből másikat hozatok. És most csak kettőt kívánok öntől. Először, hogy szorgalmas legyen e hangszeren; és másodsor, hogy oly buzgó keresztény legyen, a milyen buzgó zsidó én vagyok, mert minden nemzet java és buzgó férfiai barátok is egy-szersmind. Ferenc megindulva köszönte meg az ajándékot. Fanni kisasszony még játszott pár darabot, azután előbogarott a kocsi, s Liszt ur kis fiával elhagyta H. barátságos házat. A kis Ferenc sok ideig vasárnapi vendég volt itt. Két év múlva lépett föl legelőször nyilvánosan a zongora mellett. Ezóta 40 év mult el, sok megváltozott. Lackenbach községe nem a régi gazdag község többé; a H. ház utolsó sarja most Bécsben mint cipőárus áll egy rongyos bódé előtt; Fanni k. a. mint szegény B-né mostoha helyzetben van ugyanott;

1. 23. lap.

2. 1865. évfolyam, a 15. szám borítólapján.

3. Magyar neve Lakompak, ma Burgenland; Soprontól délre.

4. Október 22-én volt. A Lisztre vonatkozó adatok, életkor, első szereplés vágnak.

5. 22. szám. Koch: Liszt Ferenc. Bibliográfiai kísérlet. 18. lap. A cikk névtelenül jelent meg ezzel a címmel: Ötvenöt év előtt.

a kis Ferenc pedig, kinek egykor zongoráját ajándékozta, világhírű művész lett.”

A lapnak később bővebb lett a neve és mint Budapesti Bazár — Pesti Hölgy-Divatlap 1873-ban fellelegítette az esetet, a lakompaki mecénás nevét is említette, hogy Rehmann lett volna, míg a korábbi híradás szerint H betűvel kezdődött. Rá-

adásul 1875-ben a Zenészei Lapok szerint Lackenbachnak hívták lánykorában Neumannét; Lakompak község német nevével zagyválva össze az elbeszélés hősnőjének nevét. A számos változat arra vall, hogy Liszt felfedeztetése eléggé elterjedt mende-monda volt, nyilván magja igaz is lehetett.

Cs. E.

Adalékok a soproni természetrajzi gyűjtés történetéhez

Csatkai Endre Soproni műgyűjtés története c. munkájának bírálatában Kovács József (SSz, 1960. 92—93. lap) azt a kívánságát fejezi ki, hogy az egyéb gyűjtési ágakra vonatkozólag is jelennék meg mielőbb munka. Ehhez néhány kisebb adalékkal járulnék hozzá.

A bíráló a Torkos-, Gallus- és Ocskay-féle természetrajzi gyűjteményeket említi meg. Torkos József papnak csigakertje volt, Torkos Sámuel pedig kagylókat gyűjtött, Gallus Ferenc 1840 körül rovarokat. Ocskay Ferenc mint műgyűjtő is jelentős állatgyűjteményét 1827-ben már a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta.

Fábry Sámuel vaskereskedő is gyűjtött a rákosi és soproni köfajtókben tengeri kagylókat. Gyűjteményének fődarabja azonban egy elefánt vagy mamu'agyar volt, amelynek szép irodalma támadt. Ugyanis a Pressburger Zeitung 1803-ban közvetlenül a megtalálása után szeptember folyamán röviden jelenti olvasóinak, hogy a pozsonyi országút mellett a homokveremben egy kis társaság bukkant rá a teljes épségben levő agyarrá, 13 fontot nyom, azaz majdnem 7 kilót, hossza 3 láb és hatodfél hüvelyk (75. szám). Pár számmal később arról kaptak részletes értesítést a Pressburger Zeitung olvasói, hogy Fábry vaskereskedő 1803. szeptember 18-án két barátjával a homokveremben megkövesedett csontra bukkant, tovább kutatva a homokfalban, 9—10 lábnyira a

talajtól megtalálta az említett fogat. „Világkatasztrófális özönvíz hozhatta ide” — mondja a cikk. De Sopronban elterjedt a hír, hogy az országúton egy fuvaros vesztette el a fogat. Sőt még gonoszabb híreket is terjesztettek, hogy fagyökér volt a fog, Fábryék csak ráfogták, hogy csont. Ezt a nézetet, mint a soproni rossznyelvek megnyilatkozását, Bredeczky Sámuel tudós örököltette meg Beytraege zur Topographie des Königsreichs Ungern c. művének harmadik kötetében (1809, 104—6. lap), egyúttal közölte, hogy Fábry társa egy Joris nevű természettudós és egy festő volt. Az ő megjegyzései alapján közölt híradást az Intelligenzblatt zur Wiener allgemeinen Literaturzeitung 1813-ban (12. szám). Érdekes, hogy Bredeczky a lelőhelynek a Bécsi-dombot jelöli meg, az ő alapján készült újságcikk meg a rákosi köfajtót, jóllehet még ma is előfordul a Pozsonyi út mentén a homokveremben mamutcsont, és az első tudósítás is ott említi a lelőhelyet. A cikknek további részében történik említés Fábry *gyűjteményéről* és egyúttal a sokoldalú Romy Károlyt is néven nevezi, aki tanítványival gyűjtve az ásványokat Fábrynál nagyobb és tanulságosabb gyűjteményt állított össze. Romy azonban vándormadár természetű volt, pár év után örökre elhagyta Sopront, ahol a líceumban volt tanár és Keszthelyre került.

Pj.

MEGEMLEKEZÉSEK

Boleman Géza (1876—1961)

Selmecebányán, az első magyar bányavárosban született 1876. szeptember 15-én, régi felvidéki családból, mely tudós orvosokat és tanárokat adott a köznek. Édesatyja a hazai fürdő- és forrásügy felvirágoztatásában nagy érdemeket szerzett fürdőorvos Vihnyén.

Középiskolába Selmeceben, Brassóban, végül Budapesten jár, majd reáliskolai érettségi után, 1894-ben a Kir. József-műegyetem gépészmérnöki szakosztályára iratkozik be. Itt Wittmann Ferenc fizikus professzor, az elektrotechnika úttörője és Zipernovský Károly professzor, a transzformátor egyik feltalálója és a magyar villa-

mos ipar megteremtője van rá nagy hatással. Mint műegyetemi hallgató németül, franciául és angolul beszél, a külföldi szakirodalmat olvassa és pályadíjat nyer elektrotechnikai fizikából. Az oklevelének megszerzését követő napon, 1898. június 14-én már a Ganz-gyár villamos osztályának mérnöke, ahol *Bláthy Ottó* és *Hoór-Tempis Mór* vezetésével egy év alatt megismerkedik az elektrotechnika gyakorlati részével. Innen a szülőföld szeretete és a nyugtalan tanulni vágyás a vihnyei jóhívrú Kachelmann-gépgyárba viszi, ahol gyorsanjáró gőzgépet szerkeszt. De *Bánki Donát* hívására 1899. szeptember 1-től már a műegyetem gépszerkezettani tanszékén tanársegéd, ahol *Asbóth Oszkár* és *Bánki Donát* mellett egy évet tölt és közben energiájából még arra is futja, hogy ugyanakkor szerkesztőmérnök a Fegyver- és Gépgyár Diesel-motor osztályán és ezzel egyik résztvevője az akkor nagy újdonságként feltűnő Diesel-motor diadalútjára indításának.

A kiváló fiatalembert a műegyetemről 1900 nyarán szülővárosába, a selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémiára hívja tanársegédnek *Herrmann Emil*, az akadémia nagynevű és jöszemű professzora. Az akadémia ekkor átszervezés előtt áll és tanári karát fiatal erővel kívánja felfrissíteni. *Boleman Géza* 1900. szeptember 1-től egy éven át adjunktus a matematikai tanszéken, majd három éven át *Herrmann Emil* utódként, mint helyettes tanár a mechanikai-bányagéptani tanszéket vezeti, végül az átszervezés befejeztével 1904. szeptember 14-én mint rendkívüli tanár az új fizika-elektrotechnikai tanszék élére áll. Ekkor szegődik egy életre az elektrotechnika, a 20. század műszaki fejlődése e fiatal óriásának szolgálatába. Ezen az általa mintaszerűen megszervezett tanszéken marad, 1906. május 4-től már mint rendes tanár, az 1947. január 1-i nyugalomba vonulása után is, 1948. január végéig. Közben a főiskola Selmecebányáról Sopronba költözik és 1934-től a műegyetemmel egy szervezetbe egyesítve, mint a József Nádor Műszaki Gazdaságtudományi Egyetem soproni Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kara működik tovább.

Boleman Géza Selmecen olyan intézetet létesít, amelyben a hallgatók mind elméleti, mind gyakorlati irányban kiváló elektrotechnikai képzésben részesülnek. Egy évtizedes tanári működésének gyümölcseként jelenik meg Selmecebányán 1917-ben *Elektrotechnika* című műve (632 o.), melynek ez az első kiadása úgyszólván megjelenése alatt elkelt, és amelyet 1919-ben a második kiadás követ. Könyve első kiadását volt középiskolai fizikai-matematikai tanárának, második kiadását pedig műegyetemi professzorának, *Wittmann Ferenc*nek ajánlja „hálából nagyértékű, gondos tanításért”. A 2. kiadást az Országos Magyar Mérnök és Építész Egylet nagy aranyérmével jutalmazza. A 2. kiadásról a Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola Könyvkiadó Alapja 1931-ben új nyomatot készít, amelynél *Boleman Géza* lemond a szerzői részesedésről azzal a kikötéssel, hogy a közoktatásügyi minisztérium a közép- és műszaki iskoláknak juttasson el egy-egy példányt.

Boleman Géznának a magyar műszaki irodalomban úttörő *Elektrotechniká*-ja három és fél évtizedig az egyetlen magyar nyelvű könyv, mely a tárgykört az egyetemi oktatásnak megfelelő részletességgel tárgyalja, és amikor 1950-ben felmerül egy új egyetemi tankönyv kiadásának a szüksége, ennek fiatal szerzői könyvük megírásánál azt tartják szem előtt „hogy *Boleman* művéhez hasonló jellegű munkát” adjanak az olvasó kezébe és könyvük előszavában köszönetüket fejezik ki *Boleman Géznak*, aki felhasználásra rendelkezésükre bocsátotta könyvének 3. kiadásához másfél évtizedes munkával 1950-re elkészült kéziratát és ábraanyagát.

Tanártársai bizalma két ízben, az 1922/23, továbbá az 1928/29 és 1929/30. tanévekben emeli *Boleman Gézát* a főiskola rektori székébe. Első rektorsága idejére esik a főiskola első tanéve a végleges soproni helyén, a volt honvéd főreáliskola épületeiben. Második rektorsága alatt 1929-ben indul meg „A soproni M. Kir. Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola Bányászati és Kohászati Osztályának Közleményei” című idegen nyelvű évenkénti kiadványsorozat, a főiskola átköltözését kiheverte tanári kar tudományos munkásságának közzétételére a nagyvilág felé, és 1931-ben szerzik meg az Ifjúsági Kör Rákóczi úti székházát.

Boleman Géza egész szívvel-lelkével pedagógus, — két leányát is annak neveli. Mint oktatót a világos, kristálytisza, mérnökien gondos előadás jellemzi, a gyakorlatnak az elmélettel való szerencsés összehangolása. Mint nevelőt a megbízhatóságra, a kötelességtudásra nevelés; halk hangja átmelegedik, amikor hallgatóinak *Nelson*

drámaian rövid trafilgari napiparancsát idézi. Mint tudóst a tökéletes korszerűség, a folyamatos együttthaladás a tudomány és a technika haladásával; a húszas évek hallgatói előtt ő a modern mérnökprofesszor mintaképe. Tudományágának nemcsak oktatója, hanem fejlesztője is, akinek nevéhez több eredeti fizikai megfigyelés, új műszer szerkesztése, gyakorlati és gazdasági eredmény fűződik. Tanulmányairól, melyek egy részét külföldi folyóiratok közlik, nem vezet jegyzéket, — „mindig csak annak örültem, hogy egy-egy cikkemmel a Köznek hasznára lehettem” — írja rövid önéletrajzában. Egyik jelentős tanulmányáért 1928-ban megkapja a Magyar Elektrotechnikai Egyesülettől a Zipernovsky Károly Jubileumi Emlékérmét.

Tanári működéséért a felszabadulás előtt külföldről éri az egyetlen kitüntetés: a francia Becsületrend tiszti jelvénye, magyarországi tanulmányúton járó francia bányamérnökhallgatók vezetőjének előterjesztésére, akinek feltűnik, milyen nagy szeretettel és tisztelettel övezik az őket vezető *Boleman Gézát* az üzemekben volt tanítványai. A felszabadulás után választja tiszteleti tagjává az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület, majd a Magyar Elektrotechnikai Egyesület. 1952-ben megkapja a műszaki tudományok kandidátusa címet, 1956-ban 80. születésnapján a Munka Érdemrendet és a Magyar Elektrotechnikai Egyesület díszoklevelét, 1958-ban 50 éves értékes működéséért a műegyetemtől az arany diplomát, végül 1961. december 16-án — négy nappal elhunyt előtt — tiszteletbeli elnökei sorába választja a Magyar Elektrotechnikai Egyesület. De legszebb kitüntetésének ő a bányász-kohász-erdész tanítványai ezreinek háláját, szeretetét és tiszteletét tartja.

Az ifjúságot nagyon szereti, nemcsak hallgatóit, de a fiatalabbakat is. Az egyetemi tanár szívesen tart ismeretterjesztő előadásokat középiskolákban és csodálatosan tud bánni az egészen kis gyermekekkel is. Volt tanítványaival szenvedélyesen levelez.

Erdeklődési köre rendkívül tág. Szenvedélyesen szereti és járja a természetet, az erdőt. Középkiskolásként gyalogszerrel vándorol át a Felvidéken. Sopronban, mihelyt teheti, az erdők tövében, a Lővérekben telepszik le és magas, szikár alakja gyakran feltűnik az erdei utakon. Nagyon kedveli a térképeket és az útleírásokat.

Otthon van a klasszikus zene világában. Egyetemi éveiben során a műegyetemi zenekar első fuvolása, a két világháború közt egyetlen soproni hangversenyéről sem marad el. Később otthonában hallgatja szívéhez nőtt lemezeit, leginkább *Bach*, *Händel*, *Beethoven*, *Rossini* és *Csajkovszkij* műveit.

Utolsó éveiben szívesen foglalkozik műszaki-pedagógiai kérdésekkel. Szellemeleg még egészen friss, amikor szíve 1961. december 20-án megáll.

Boleman Géza kivételesen tiszta, nagy egyéniségére az egész magyar bányász-, kohó- és erdőmérnök társadalom tisztelettel és hálával emlékezik vissza.

Gyulay Zoltán

Balázs István (1881—1962)

Amióta Selmecbányán elkezdődött a kohászok szakképzése, az Alma Mater évről évre bocsátja ki neveltjeit a kohászat verejtékes munkát igénylő szakmai területére. A szakirányú nevelés komoly és áldozatos munkáját végezte a maga jellegzetes szerénységével három évtizeden át Balázs István is.

1881. augusztus 20-án született a Liptó megyei Kispalugya nevű községben. A főreáliskolai érettségi vizsgáját Kőrmöcbányán 1900. június 20-án tette le. Főiskolai tanulmányait a Selmecbányai Bányászati Erdészeti Főiskolán végezte és itt szerzett 1905. október hó 9-én letett államvizsgálója alapján vaskohómérnöki oklevelet. Mivel az államvizsga letétele előtt akkoriban 2 éves üzemi gyakorlatot kellett megszerezni, 1903. szeptember 20-án a zólyombrezói vasgyárban dolgozott mint gyakornok. Innen hívta meg Barlai Béla professzor a Vaskohászati Tanszék tanársegédjének 1904-ben. 1908-ban, mint adjunktus megbízást kapott a Vaskohászati Enciklopédia előadására.

Szakmai fejlődésében — mint sokaknál — törést jelentett 1914. augusztus 1-én történt katonai behívása. A terhes katonai évek után 1918. december 14-én szerelt

le mint tartalékos főhadnagy. A hadiszolgálat egészségromboló hatása csak a későbbi években ütöközt ki és nehezítette meg tanári működésének utolsó éveit.

1919. április 28-tól kezdődően Sopronban kezdte működését és részt vett a Főiskola nehéz, sorsdöntő átköltözési munkájában. Dr. Barlai Béla, a Vaskohászattani Tanszék professzora már 1918-ban súlyos betegségben szenvedett, 1921. november 20-án bekövetkezett haláláig. Így a tanszék gondjai Balázs István adjunktus, főbányatanácsosra nehezedtek. Ebben a válságos időben áldozatos kezdeményező munkájával ő teremtette meg a vaskohászati kiképzés folytatásának lehetőségeit. Üres, kietlen, hideg laktanyában, minden felszerelés és kísérleti lehetőség hiányában kellett a szakképzést újra elindítani. Balázs István páratlan türelemmel, szorgalommal és szakértelemmel küzdött, s ezt a műszaki történelem csak elismeréssel könyvelheti el.

1923-ban az oktatás célszerűbbé, korszerűbbé tétele végett a Tüzeléstan és Anyagvizsgálat oktatását — az új tanterv értelmében — kivették a Vaskohászati Tanszék keretéből és felállították a Tüzeléstan és Anyagvizsgálati Tanszéket. Ennek vezetésével bízták meg 1923. május 14-én Balázs Istvánt. Kedvenc területe a vasipari anyagvizsgálat volt, de a Selmecebányán maradt felszerelés és kutatási lehetőség hiányában szaktudását nem tudta teljes mértékben tanítványaival közölni. 1929-ben épült fel a Főiskola új működési helyén egy Vaskohászati Kutató Intézet, ahol Balázs István tanszéke is hozzájutott a kísérlet lehetőségeihez. Rajongó szeretettel járt ide és egy másuttán valószínűleg megvalósította a korszerű kutatás és oktatás lehetőségeit.

Emberszeretete, jószívúsége és szerénysége közismert volt. Aki hozzáfordult szorultságában, üres kézzel nem távozott el. Tanítványaival mindig közel, szoros kapcsolatban volt. Professzor és hallgató között úgyszólván nem volt távolság. Emlékét tanítványai és kollégái megbecsüléssel őrizzük.

Diószeghy Dániel

Ruszt látképe 1860 körül

Tekintse meg
Hazánk egyetlen bányászati múzeumát

**a KÖZPONTI
BÁNYÁSZATI MÚZEUMOT!**

**Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN**

Képekben,
tárgyi emlékekben,
mozgó modellekben
tanulmányozhatja
a magyar bányászat
fejlődéstörténetét
az ősidőktől napjainkig

NYITVA:

Hétfő és szombat kivételével
naponta délelőtt 10-től délután 1 óráig

Magyar Selyemipari Vállalat
SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

Sopron, Kőszegi út

I G É N Y E S
BEL- ÉS KÜLFÖLDI
VÁSÁRLÓK
SZÁLLÍTÓJA

SOPRONI
GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI
VÁLLALAT

Sopron, Mátyás király utca 5 szám

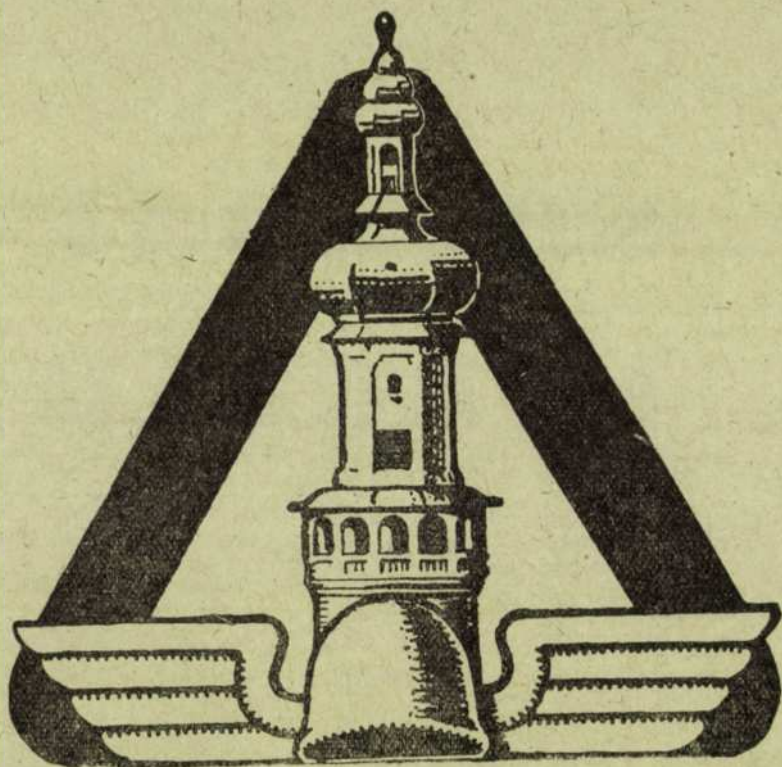
Telefon: 10-37

Mindennemű lakatosmunka vállalása
Faipari és egyéb megmunkáló gépek
gyártása

AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása
HŰTŐGÉPEK garanciális javítása
OLLÓK, KÉSEK köszörülése, ÓRÁK javítása jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYŐR-SOPRONMEGYEI

RUHÁZATI

Kiskereskedelmi Vállalat

SOPRONI SZAKBOLTJAI

KÖZKEDVELT

A

**SOPRONI
SÖRGYÁR**

készítménye

A kiváló

VILÁGOS
SÖR

BARNA
SÖR

KINIZSI
SÖR

A SOPRONI

**Élelmiszerkiskereskedelmi
Vállalat**

*fűszer, csemege, édesség,
dohány,
tej és hús boltjai*

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára
állnak*

Sopron és vidéke

körzeti Földművesszövetkezet

MEZŐGAZDASÁGI SZAKBOLTJA:

ÖTVÖS UTCA 3

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerek
műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók.
permetezőgépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

KÖZPONTI TELEP ÉS IRODA:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58 és 10-59

ÜVEGES RÉSZLEG:

Lénin körút 22 — Telefon: 17-29

V Á L L A L:

**kőműves, ács, tetőfedő, épületasztalos, szobafestő,
mázoló, címfestő, dukkozó, üvegező, üvegesizoló,
kályhás, parkettás**

munkákat

Soproni Asztalos- és Faipari Ksz

S O P R O N

Vitnyédi u. 13

Telefon: 12-73

*Asztalos, festő, mázó, játék, kárpitos,
javító, iparművész* részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére
a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét, sezlont,
konyhabútort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat,
egyéni megrendelésre, elsőrendű minőségben
és ízléses kivitelben

Vállal:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

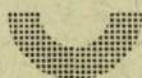
Játék és iparművészeti készítményei minden
alkalomra nagy választékban kaphatók

a Soproni Kiskereskedelmi Vállalat üzleteiben

SOPRONI
HÚSIPARI
VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

A Soproni Húsipari Vállalat dolgozói

jóminőségű hentesáru

készítésével

járulnak hozzá

az élelmiszeripar fejlődéséhez

Hátulsó utca 2—4. szám alatt

*a húsipar húsüzletében naponta friss hentesáru
kapható bőséges választékban*

Soproni

PAMUTIPAR

Sopron,

Selmeci utca 15—17

szám

Telefonszám:

20-90

PAMUTSZÖVŐGYÁR

ELZETT

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

SOPRON

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

Soproni

Fésűsfonalgyár

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVAI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE

SOPRON, BATSÁNYI U. 15.

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek

„Rába“ motor, futómű,

kapcsolóművek

Csepel 130—300 futómű és csörlóművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

Sopron, Csepel utca 3

SOPRONI TŰGYÁR

Termékei: Különféle tűárak. — Kárpítos díszszegek

Cipőkarikák. — Fűzőszemek

Bőrszegecsek

LÖVŐI KÉSGYÁR

Termékei: Háztartási kések. — Zsebkések

Ipari kések. — Mezőgazdasági gépkések.

Különféle kéziszerszámok

SOPRONI
RUHAGYÁR

Sopron, Rákóczi utca 6

•

12 éves működése alatt

gyártmányaival:

női-, lányka- és baby-ruháival

a bel- és külföldi igényeket

egyaránt kielégíti

•

Saját laboratórium

•

Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

A TAKARÉKBETÉT KAMATOZIK,
BÁRMIKOR, MINDEN ELŐZETES FELMONDÁS NÉLKÜL
FELVEHETŐ!

BŐVEBB FELVILÁGOSÍTÁST AD AZ

**ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR
FIÓKJA,**

SOPRON, Lenin körút 98, valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET! LOTTÓZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában
SOPRON, Hátsókapu 8

LEGSZEBB AJÁNDÉK

A KÖNYV

AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET

A SOPRONI

ANTIKVÁRIUMBÓL!

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

ANTIKVÁRIUM

LENIN KÖRÚT 13 — TELEFON: 13-50

SOPRONI

Járműgyártó

SZÖVETKEZET

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

Szíjgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése, javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi, szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,

autókarosszéria készítés

TISZTASÁG:

FÉL EGÉSZSÉG

Saját egészsége érdekében látogassa
a több káddal bővített, hőlégfürdővel
központi fűtéssel
korszerűsített

Városi fürdőt

FÜRDŐVÁLLALAT

**SOPRONI
FODRÁSZ SZÖVETKEZET**

KORSZERŰSÍTETT,

HIGÉNIKUS

TERMEIBEN

GONDOS

ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

■ A
■ *Soproni*
■ *Állami Gazdaság*

■ KÉKFRANKOS
■ LEÁNYKA
■ MUSKOTÁLY

■ *PALACKOZOTT*
■ *MÁRKÁS BORAI*

■ *A KORSZERŰ SOPRONI*
■ *SZŐLŐTERMELÉS*

■ EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna utca 1. — Telefon: 14-53

Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkból

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés

Minőségi munkával!

TAKARÉKOSKODJUNK

A G Á Z Z A L

akkor kisebb lesz a gázszámla és jobb lesz
a gáznyomás

Felvilágosításért és panasszal forduljunk

A G Á Z M Ű H Ő Z

Táncsics Mihály utca 12. Telefon: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

**Ü
Z
E
M
E
I**

PANNÓNIA ÉTTEREM, FEHÉRTEREM:

a város reprezentatív vendéglátó üzeme

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

BISZTRÓ:

a város központjában hideg ételek választékával, reggelizési lehetőséggel, cukrászati készítményekkel és presszó-feketével

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

**FÓRUM-, GYÖNGYVIRÁG-, CIKLÁMEN-,
PÖTTYÖS**

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyaltkülönlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

Látogassa meg üzemeinket!

Győr-Sopron megye

Idegenforgalmi Hivatala

Sopron, Ógabona tér 8. Telefon: 20-40

Kirándulások:

GYŐR, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

K i r á n d u l á s o k

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállás biztosítás:

szállodában turistaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Győri turistaszállás, Szeszgyári út 8

Soproni turistaszállás, Ferenczi utca 4

Soproni belvárosi turistaszállás, Új utca 8

Soproni turistatábor és camping

Szállásigények idejében bejelentendők az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni

Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24. szám.

GYAPJÚSZÖVETEK

TAKARÓK

MŰSZAKI SZÖVETEK

BŰTORSZÖVETEK

SZÖNYEGEK

É. M.

*Soproni
Épületesztalosipari
Vállalat*

Hazánk legkorszerűbb épületesztalosipari
nagyüzeme

Gyárt:

Mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket

Gyártelep:

SOPRON, TERV UTCA 2

Telefon: 17-55, 10-70

**Soproni
Vas- és Szerelő
Kisipari Szövetkezet**

vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,

GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,

BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,

LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS

VILLANSZERELŐ, MOTORTEKERCESELŐ

munkákat

Sopron, Ógabona tér 16

**VÁSÁROLJA
FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!**

*fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli stb.*

Soproni Sütőipari Vállalat

Az üdülőnegyed bejáratánál várja az

Ady Endre Kultúrház

SOPRON, ADY U. 10 — Telefon: 17-34

Tanfolyamok:
szabás-varrás, nyelvoktatás

Tudományos ismeretterjesztő
előadások a havi műsorplakát szerint

Minden kedden és szerdán mozielőadás,
minden vasárnap filmmatiné

Minden vasárnap táncest

Büfé és eszpresszó a Soproni Vendéglátóipari Vállalat kezelésében

Segítsd

*Sopros városképének külső szépségét,
az utcák tisztaságát!*

Támogasd

a Köztisztasági Vállalat fontos munkáját

Ne szemetelj az utcán!

Liszt Ferenc Művelődési Ház

Sopron, Liszt Ferenc utca 1

Telefon: 27-55

a soproni kultúrélet központja!

*Ismeretterjesztő előadások,
hangversenyek, szakkörök,
tanfolyamok, klubok!*

Orosz-, angol- és német nyelvtanfolyam

Szabás-varrás tanfolyam

*Balettiskola — Színjátszó csoport — Bábcsoport — Kézimunka-
és rajzszakkörök — Bélyeg- és „Ki mit gyűjt“ klubok
Liszt Ferenc klub — Ifjúsági társalgó*

A SOPRONI SZEMLE különkiadványai

*A soproni képzőművészet
és zenei művelődés története
1848—1948*

Megrendelhetők a kiadóhivatalnál: Sopron, Városi Tanács

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.
Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatka.
Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Tárczy—Hornoch, Anton: Geophysikalisches Observatorium bei Nagycenk
Mollay, Karl: Ödenburger (Soproner) Kalender aus dem Mittelalter I.
Bóna, Stefan: Der Silberschatz aus Drassburg (Darufalva)
B. Thomas, Edith: Dorffmaisters Fresken im bischöflichen Palast zu Szombathely

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék).

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrekturában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja. (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban.)

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 iv terjedelemben jelenik meg.

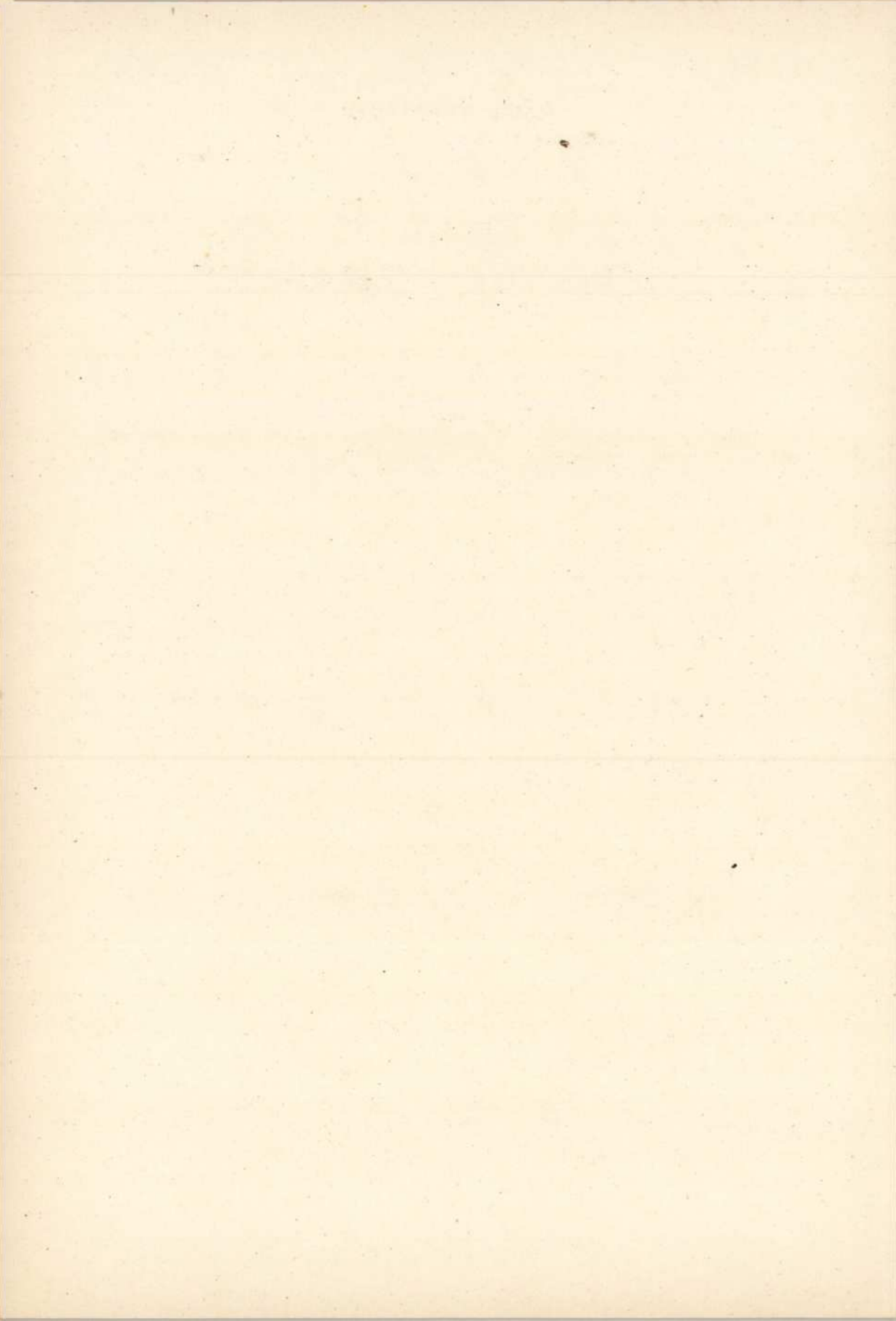
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félevenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066
(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a kiadónál rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztőség, Sopron, Városi Tanács

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.
Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatka.
Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Tárczy—Hornoch, Anton: Geophysikalisches Observatorium bei Nagycenk
Mollay, Karl: Ödenburger (Soproner) Kalender aus dem Mittelalter I.
Bóna, Stefan: Der Silberschatz aus Drassburg (Darufalva)
B. Thomas, Edith: Dorffmaisters Fresken im bischöflichen Palast zu Szombathely

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkített szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék).

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrek-turában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tisztelet-díjából levonja. (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban.)

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyó-irata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

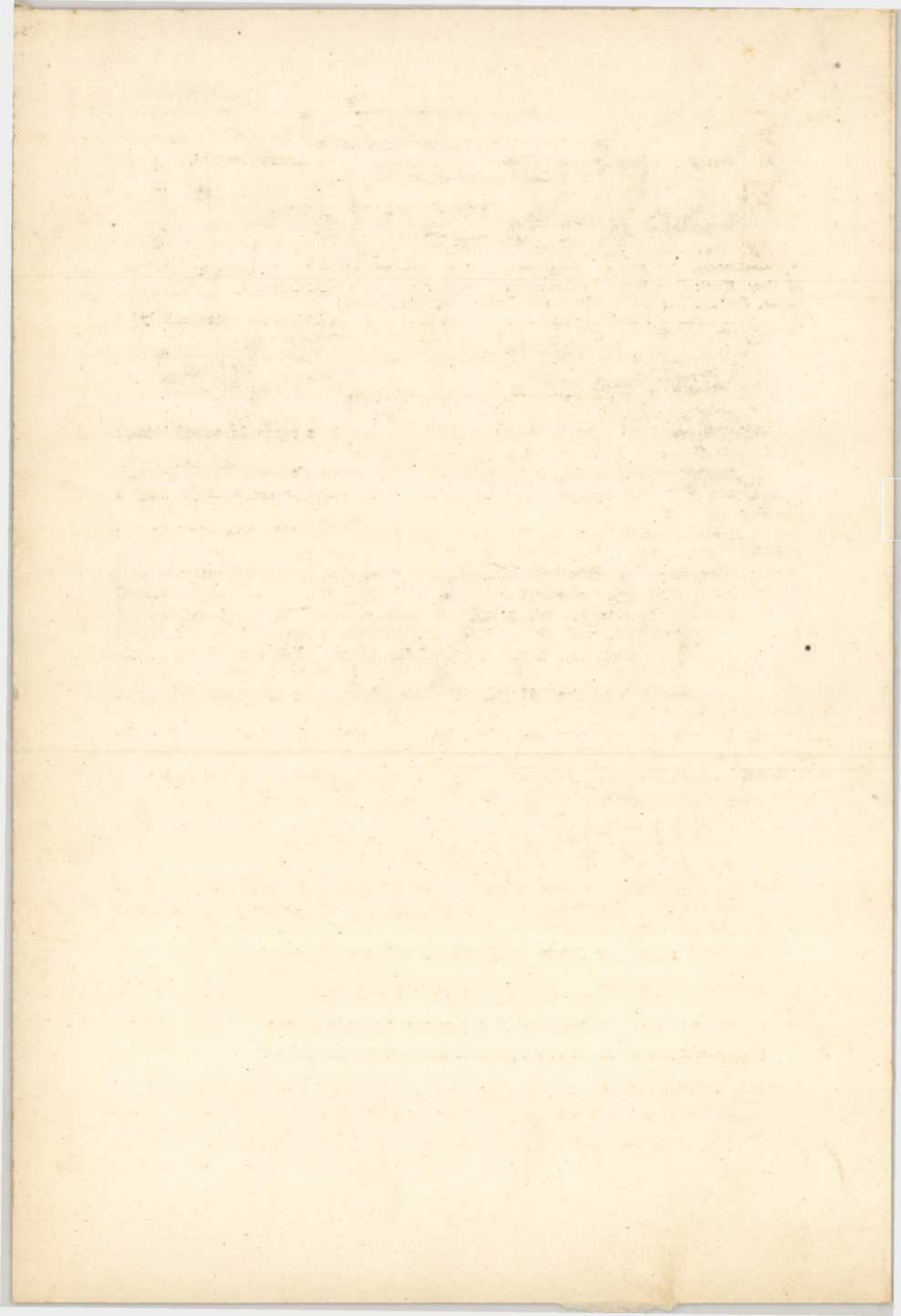
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066
(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egyszámlára).

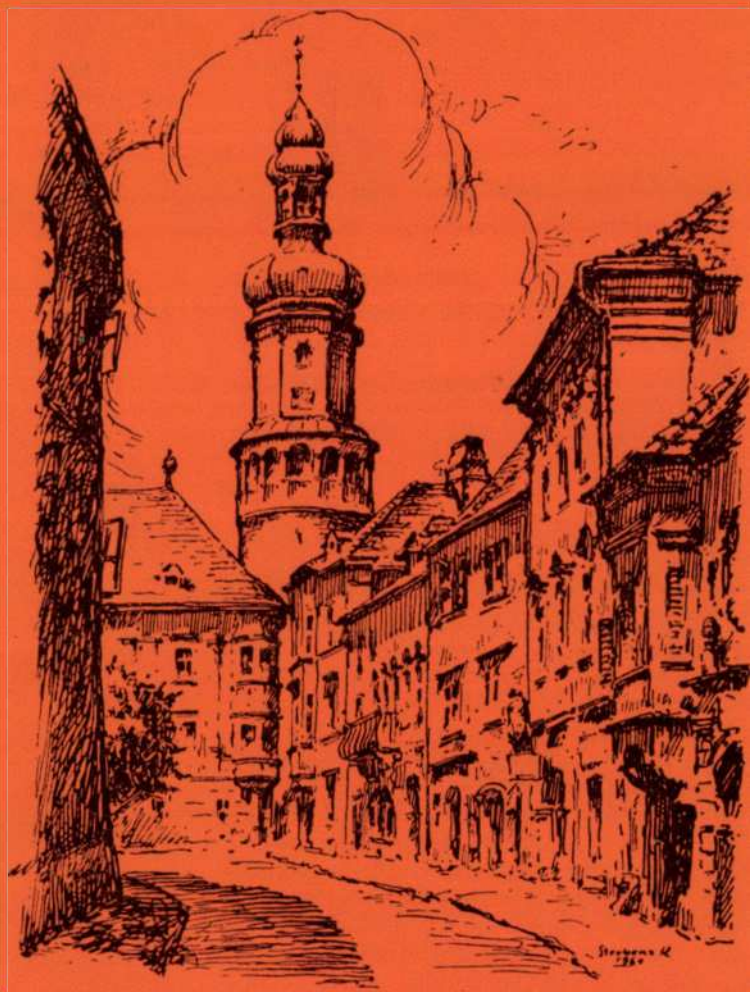
Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a kiadónál rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztőség, Sopron, Városi Tanács

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

SOPRONI SZEMLE

XVI. ÉVFOLYAM

1962.

4. SZÁM

**KIADJA:
SOPRON VÁROS TANÁCSA**

SOPRONI SZEMLE

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

CSIKÓS GYÖRGY, DOMONKOS OTTÓ, ERDÉLY SÁNDOR, FALLER JENŐ, FABJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FÜLDI LŐRINC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHALY, GYULAY ZOLTÁN, HAMMERL LAJOS, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI FERENC, MOLLAY KÁROLY, PINTÉR FERENC, RADÓ FERENC, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SOMKUTI ELEMÉR, TARJÁN GUSZTÁV, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR, ZAMBÓ JÁNOS, ZÁRAI KÁROLY

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

Tartalomjegyzék:

	Oldal
<i>Winkler Oszkár</i> : Új lakóépületek Sopron belvárosában	289
<i>Mollay Károly</i> : Középkori soproni naptárak (Folytatás)	299
<i>Bóna István</i> : A darufalvi ezüstkincs (Folytatás)	312

Helytörténeti adattár

<i>Hammerl Lajos</i> : Pamer György Ferdinánd, a megújított német irodalom magyarországi úttörője	319
<i>Krammer Jenő</i> : A nyolcvanéves kismartoni polgári iskola (ma Hauptschule) múltjából	327
<i>Házi Jenő</i> : Macskakő vára	332
<i>Nováki Gyula</i> : A Szárhalmi erdő romjai	341
<i>F. A.</i> : Lőcsei diák, akit a soproniak váltottak ki török rabságból	348
<i>Csatkai Endre</i> : Adalékok a régi Sopron megye színészetének történetéhez (1900-ig)	349
<i>Simkovics Gyula</i> : Gyenikin tábornok Sopronban	357
<i>Wessetzky Vilmos</i> : A Soproni Liszt Ferenc Múzeum Isis—Bubastis oltára	358
<i>Cs. E.</i> : Egy somfalvi parasztgazda feljegyzései az 1809-es francia megszállásról	362
<i>Faragó Sándor</i> : Ismeretlen barokk szobor Kapuvár határában	363

Sopron kulturális élete

<i>Friedrich Károly</i> : Művelődési események Sopronban 1960.	365
<i>Liszt F. Múzeum Vezetősége</i> : A soproni Liszt F. Múzeum 1961-ben	369
<i>Faller Jenő</i> : A Központi Bányászati Múzeum 1961-ben	371

Megemlékezések

<i>Magyar János</i> : Fekete Zoltán 1877—1962	373
† <i>Horváth József</i> : Janesitz Henrik emlékezete 1889—1947	376
<i>Soproni könyvespolc</i>	379
<i>Sopron bibliográfiája</i>	384

Terjedelem: 8,8 (A/5) ív 32 szövegközti ábrával. Példányszám: 1000

Felölös kiadó: Csatkai Endre — 62.35089 Győr-Sopronmegyei Nyomda, Győr

Új lakóépületek Sopron belvárosában

Írta: Winkler Oszkár

A soproni belváros a budai Vár mellett az ország leggazdagabb és legegységesebb műemlékegyüttese; épületei közül hatvannál több műemlék, közel hetven műemlék-jellegű és tíznél több városképi jelentőségű. Ennek az egységnek a megőrzése érdekében a soproni belváros épületeihez, beépítetlen telkeihez csak a legnagyobb körültekintéssel, megfontolással, megfelelő előkészítő munka után szabad nyúlni.

Már a két világháború között felvetődött az akkor jórészt magántulajdonban levő műemléképületek megővésének, karbantartásának kérdése, amikor a műemlékértékű épületek tatarozása során a hozzá nem értők egyes épületeken az eredetitől eltérő jellegű vakolat, oda nem illő színezés, önkényes kiegészítések alkalmazásával többé-kevésbé kivetkőztették azokat eredeti formájukból. A műemlékvédelmet azóta az országban szakavatott szervek intézik s a hatóságok támogatják munkájukat; az Építésügyi Minisztérium Város és Községrendezési Főosztálya főhatósága alatt működő Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség munkája keretében nemcsak nyilvántartja az ország összes műemlékeit, hanem meghatározott sorrendben gondoskodik a megromlott vagy rossz állapotú műemléképületek szakszerű, a műemlékvédelem korszerű felfogásának megfelelő helyreállításáról, kiegészítéséről, karbantartásáról, bemutatásáról. A helyreállítási munkák során végzett kutatómunka már eddig is számos, eddig ismeretlen régi alkotás, új részlet feltárásához vezetett. E tevékenység eredményeinek igazolására elég, ha Sopronban az Orsolya téri lábasházra, a Kolostor utcai középkori teremre, az Új utcában feltárt középkori zsinagógára, az Új utcai gótikus lakóházra, a Beloianisz téri Fabricius-ház gótikus termeire s a belvárosi házak kapualjaiban kibontott ülőfülkékre utalunk. A műemlékfeltárás, helyreállítás, megőrzés hazai és külföldi tapasztalatai új szemlélet kikristályosodásához vezettek, amely ma és a jövőben az ezirányú tevékenység alapjául szolgál.

A műemlékek helyreállítása mellett már régebben is problémát jelentett a *belvárosi hézagtelkek beépítése*, valamint a szanálásra érett és így lebontandó házak helyére kerülő épületek kialakítása is. A „Magyar Építőművészet” című szakfolyóirat hasábjain már régebben foglalkoztam ezzel a témával¹ és a historizálással, stílusutánnal szemben amellet foglaltam állást, hogy a foghíjakat, valamint a lebontandó házak helyét a korszerű igényeknek megfelelő épületekkel kell beépíteni, annál is inkább, mivel a belváros műemlékegyüttese sem egyetlen rövid korszakban jött létre, hanem évszázadok folyamán alakult ki és a gótikus, reneszánsz, barokk, klasszicista, romantikus és eklektikus épületek mégis harmonikus utcaképekké formálódtak. A telekritmushoz, a

¹ Winkler Oszkár: A korszerű építészet kérdései Sopron Belvárosában. Magyar Építőművészet. 1944. 11. szám.

meglevő épületek párkánymagasságához, hangulatához való alkalmazkodást elegendőnek véltem ahhoz, hogy korszerű házak építésével se bontsuk meg a városkép egységét, ne rontsuk le értékét. A stílusutánczás néhány kirívóan rossz példája Sopronban már ebben az időben is ennek a felfogásnak a helyességét igazolta. A második világháború utolsó időszakában a város elleni bombatámadások nagy pusztítást végeztek a soproni belváros műemlékeiben is, és a rombolások következményeképpen a belvárosi hézagtelkek beépítésének kérdése még inkább időszerűvé vált.

Persze más, ennél sokrétűbb problémák is jelentkeztek, mint pl. a Lenin körüti rombolás folytán bekövetkezett állapot építészeti megoldása, ahol a rongáláskor feltárt városfal és bástyarészek megmutatására irányuló törekvés teszi a kérdést bonyolultabbá. A megoldásra kiírt pályázatra beérkezett tervek² — bár sok érdekes ötletet vetettek fel és hozzájárultak több elvi szempont tisztázásához — nem voltak alkalmasak arra, hogy a megvalósítás városképi, építészeti szempontból kielégítő és gazdaságosság tekintetében is helytálló alapját megadják. Nem vezetett pozitív eredményre az e kérdésre vonatkozó, a „Műemlékvédelem” hasábjain közzétett cikkemet³ követő élénk, de az abban javasolt megoldás helyességét alátámasztó lényeges érveket — véleményem szerint — csak helyenként érintő vita sem. A soproni belváros szanálásának 1957 decemberében elkészült tervdokumentációja,⁴ amely részletes helyszínelés alapján tünteti fel a műemlék, műemlékjellegű és a városképi jelentőségű épületeket, tartalmazza a bontásokra, valamint a beépítésekre vonatkozó elgondolásokat, de későbbi időpontra halasztja néhány olyan részlet megoldását, amelyek alaposabb előkészítést, tanulmányt, megfontolást igényelnek. Ezek közé tartozik a Lenin körüti rombolás — az ún. „Bástya tér” — kérdése is, amelyről már szóltam. Az Előkapu 11. számú kétemeletes lakóház helyreállítása során már döntés történt az épülethez a Lenin körút felől támaszkodó kis fronthosszúságú boltok sorának sokat vitatott kérdése tekintetében, amelynek eredményeképpen a boltsort most megtartják és helyreállítják. A Szt. György utca és Új utca közötti telektömb északi végében ugyancsak a háborús rongálások következtében keletkezett üres telkek beépítésének módját és mértékét majd az ide kerülő épület tervezése során kell — több szempont figyelembe vételével — eldönteni. Az Orsolya tér üres telkeinek beépítésére még a II. ötéves terv folyamán sor kerül és a Győri Tervező Vállalat Soproni Irodája már megbízást kapott a beépítési terv elkészítésére.

A felmerülő kérdések megoldásának, a belvárosi hézagtelkek mielőbbi beépítésének többek között gazdasági természetű nehézségei is vannak. Így pl. a Lenin körüti rombolások során felszabadult telkek beépítése azért is késik, mert itt — a régi várárok helyén — az építkezést a szükséges mélyalapozás költségei tetemesen megnövelik.

Az említett nehézségek és a belvárosi építkezésekkel járó anyagi áldozatok ellenére most mégis *beszámolhatunk három többszintű lakóház építéséről, amelyek a belváros hézagtelkein 1959-től 1962-ig létesültek.* Közülük kettő a

2 Az Építészeti Minisztérium 1959-ben a Magyar Építőművészek Szövetsége mesteriskolájának résztvevői számára zártkörű tervpályázatot írt ki a soproni „Bástya tér” és Orsolya tér beépítési terveinek elkészítésére.

3 Winkler Oszkár: A Belváros szanálásának egyik fontos kérdéséről. Műemlékvédelem, 1958. 3. szám.

4 A soproni Belváros szanálásának tervdokumentációja, 1957. Tervezte az É. M. Városépítési Tervező Vállalat (Riedelmayer Gyula), ill. altervezőként az É. M. Győri Tervező Vállalat Soproni Irodája (Winkler Oszkár, munkatárs Sosztarics András); a tervet Sopron Város Tanácsa Végrehajtóbizottsága 112/1960. vb. számú határozatával 1960. június 16-án hagyta jóvá.

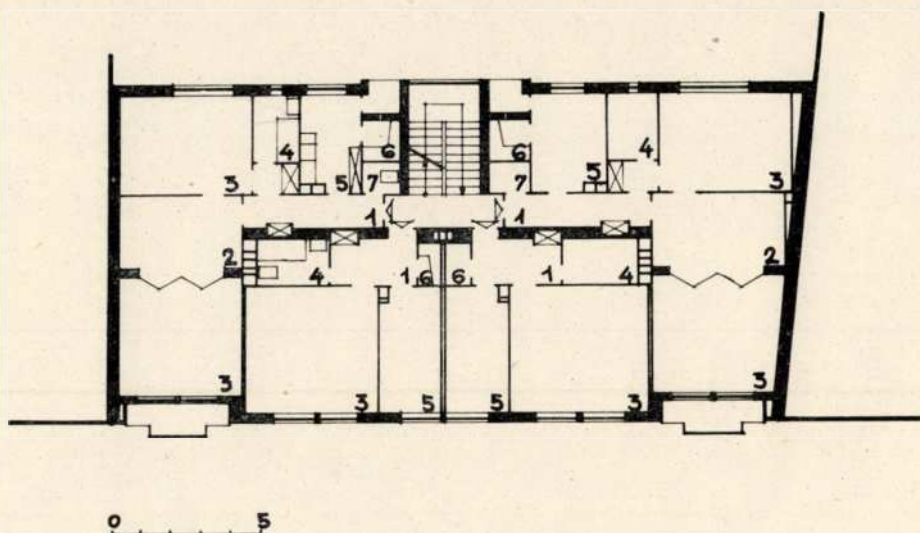

1. A soproni belváros szanalási terve
A hézagtelkeken épített lakóházakat 1., 2. és 3. sorszámmal jelöltük

Templom utcában, egy pedig a Szt. György utcában épült. Az épületek tervezői az adottságok figyelembe vételével igyekeztek korszerű lakásokat tervezni, mégis vitás marad, vajon további lakóházak építésével célszerű-e a belváros amúgyis túl magas laksűrűségét növelni. A lakóházak építése mellett szól, hogy így az üres telkek viszonylag leggyorsabban épülnek be. Középületekre ugyanis a hézagtelkek számának arányában szükség nincs; legnagyobbbrészt a kötött telekméretek sem alkalmasak erre a célra, azonkívül a szűk utcák a középületek előtt szükséges járműparkolásra sem adnak módot.

Az új épületek helyét a belváros itt közölt szanalási tervén (1. ábra) tűntették fel és azokat a tervezés, ill. építés sorrendjében 1 (Templom utca 23.), 2 (Templom utca 24.) és 3 (Szt. György utca 18.) számmal jelöltük.

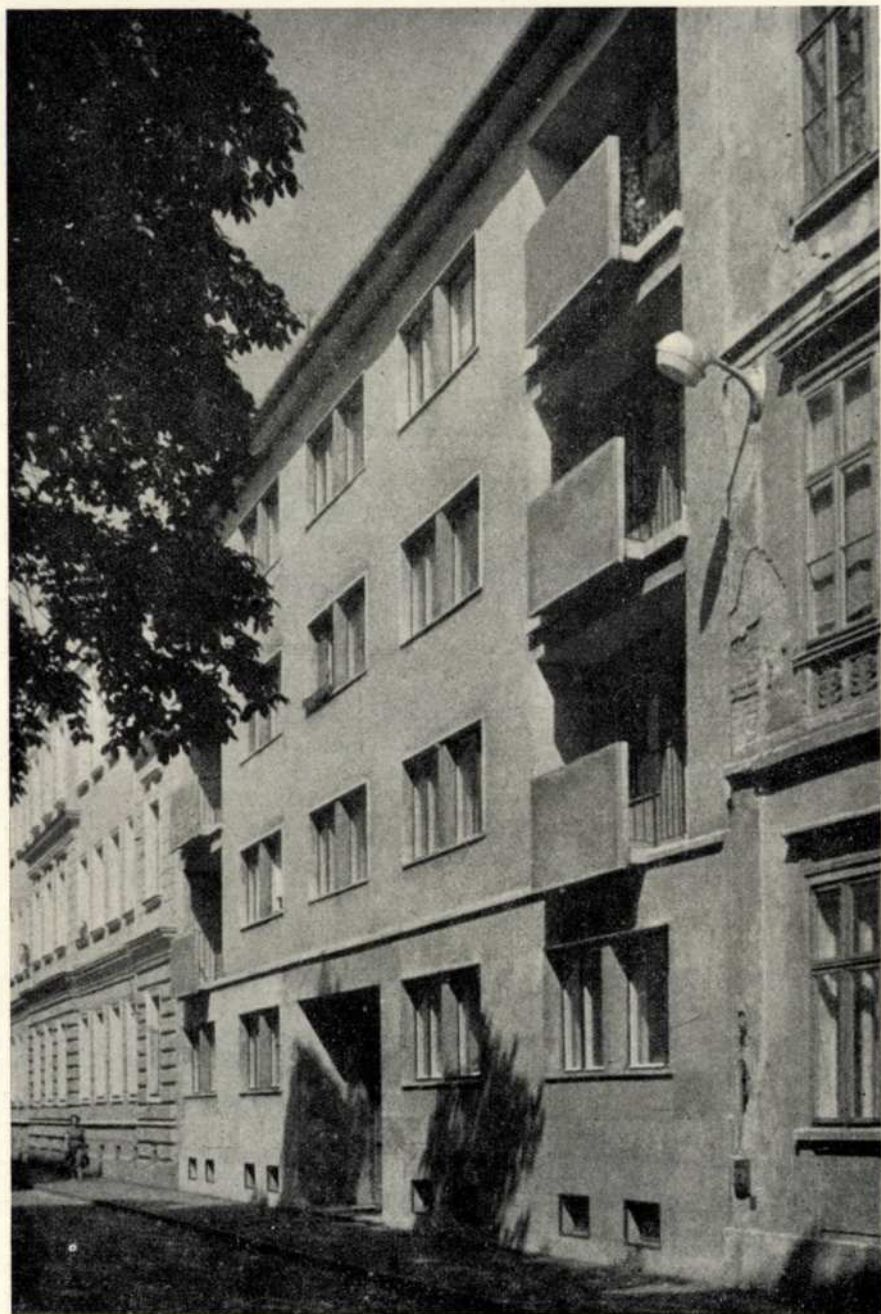
1. *Templom u. 23.* A telken azelőtt eklektikus, szabadon állóan — az utca felől előkerttel — elhelyezett zsinagóga állt, amely a második világháborúban oly mértékben rongálódott meg, hogy megtartásáról szó sem lehetett. A romos épület lebontása után az ötvenes évek elején itt kutatásokat is végeztek az eredetileg ezen a helyen állt Brückl-torony (Zöld-torony) alapjaira vonatkozóan. A zsinagóga szabadonálló elhelyezése következtében mutatkozó szom-

2. A Templom utca 23. számú hézagtelken 1959-ben tervezett és 1960-ban felépített lakóház általános emeleti alaprajza. Tervezte: Winkler Oszkár
1: előszoba, 2: hall, 3: szoba, 4: fürdőszoba, 5: konyha, 6: éléskamra, 7: WC

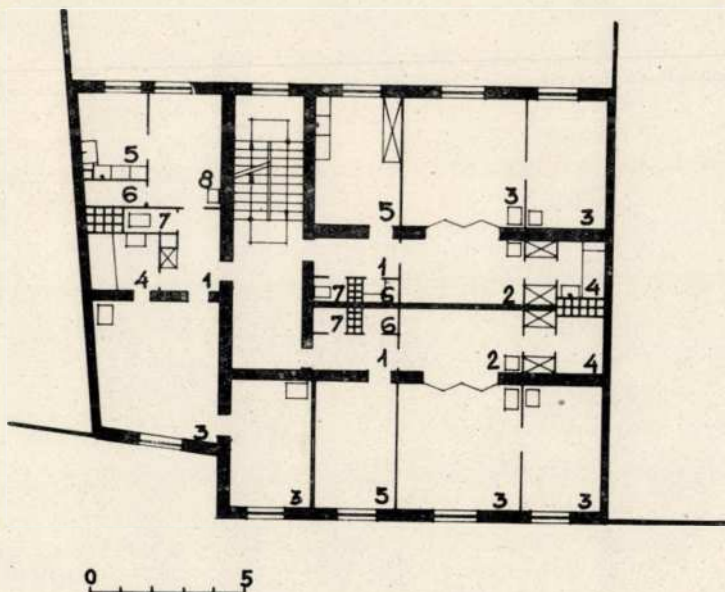
szédos tűzfalak és az előkert a Templom utca térfalának nyugodt megjelenését nem biztosították, és így nem volt vitás, hogy az új lakóépület az utcavonalban, zárt sorban épüljön meg. Az udvar felé kissé szélesedő telket észak felől eklektikus, iskolából átalakított kétemeletes lakóház, dél felől ugyancsak kétemeletes, romantikus lakóépület határolja. A szomszédos épületek nagyobb szintmagasságából adódó párkánymagasságok lehetővé tették, hogy az új lakóépület gazdaságosan 4 lakószinttel — földszint és 3 emelet — épüljön meg. A lakások szempontjából előnyös, hogy az épület utcai homlokzata előtt — a Liszt Ferenc utca és a Liszt Ferenc Kultúrház kertje révén — széles előtér alakul ki.

3. A Templom utca 23. számú lakóház az utcaképpen
Tervező: Winkler Oszkár. Diebold K. felvétele

Az épületben szintenként 4, összesen 16 lakás van elhelyezve. A szűk udvar miatt csak utcai, ill. átmenő lakások létesültek. Szintenként 2 lakás előszobát, hallt, két szobát, konyhát, éléskamrát, fürdőszobát, WC-t és loggiát, ill. erkélyt, további 2 pedig előszobát, egy szobát, konyhát, éléskamrát, WC-berendezéssel ellátott fürdőszobát tartalmaz. Az épület általános emeleti alaprajzát a 2. ábra mutatja.

4. A Templom utca 24. számú hézagtelken 1959-ben tervezett és 1961-ben felépült lakóház általános emeletalaprja. Tervező: Füredi Oszkár. 1: előszoba, 2: hall, 3: szoba, 4: fürdőszoba, 5: konyha, 6: éléskamra, 7: WC, 8: étkezőhelyiség

A teherbíró talaj kb. 5 m mélységben van, és így kútalapozást kellett alkalmazni. A szomszédos épületek állagának megóvása érdekében a középfal-as elrendezésű lakóház szélső kútalapjait a szomszédos telkek határaitól mintegy 2 m távolságban helyezték el, s így a határfalakat a talpgerendák konzolos végeire támaszkodó vasbetonkoszorúk hordják. Mindez természetesen a normális alapozás költségeihez viszonyítva többletet jelentett.

A homlokzat szimmetriája az utcai front hosszmeretének megfelelő alaprajzi elrendezésből adódott. A kis mélységű loggiák és az eléjük helyezett, kis kiülésű erkélyek a homlokzat változatossá tétele céljából terveztettek, amely némi plasztikát megtúr, sőt meg is kíván (3. ábra).

2. *Templom utca 24.* A Templom utca 24. számú ház lerombolásával szabaddá vált telek beépítése körül sok vita folyt. Sokan még ma is azt állítják, hogy a régi, nagyobb részben egyenes, kisebb részben íves beépítési vonalat kellett volna megtartani az új építkezés során is. Ez a beépítési vonal abból adódott, hogy a reál iskola – ma Széchenyi István Gimnázium – épületét annak idején a Templom utca szélesítése céljából a 24. számú lakóépület homlokójához képest beljebb építették és később, a lakóépület átalakítása, ill. bővítése során a 2 épület közötti hézagot az épületsarokpontok íves összekötése

5. A Templom utca 24. számú lakóház az utcaképben
Tervező: Füredi Oszkár. Diebold K. felvétele

mentén építették be.⁶ Kétségtelen, hogy ezt az építési vonalat már megszoktuk és esetlegességével sem hatott zavaróan, sőt előnye volt, hogy az utcategelyt hangsúlyozó evangélikus templomtornyot már a Templom utca elejéről megmutatta. Az új beépítésnél ennek az építési vonalnak a megtartása nem volt indokolt és ezért a tervező vállalat zártkörű tervpályázatot írt ki a kérdés eldöntésére; a részletes tervezés már ennek eredménye alapján készült.⁵ Az új

5 Tervpályázat a soproni Templom utca 24. számú telek beépítésére, 1959. A bíráló bizottság Cserhalmy József tervét minősítette legjobbnak.

6 Tompos Ernő: *Eltűnt műemlékekről és a megmaradtak védelméről*. SSz. 1958. 4. szám.

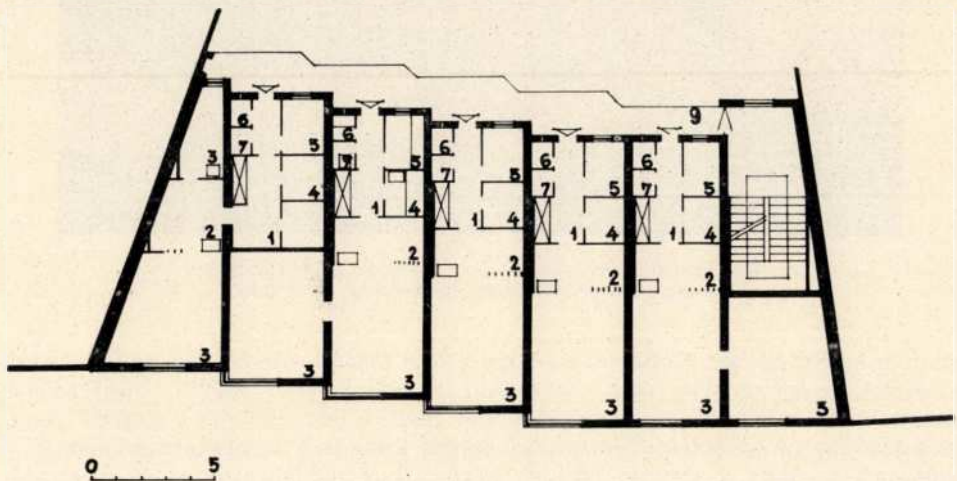
templomtorony, amivel szemben azonban a Templom utcának a Fegyvertár kijelöli az épület tornácos bejáratának helyét is.

Az új beépítés következtében ugyan később tűnik szembe az evangélikus háromnegyed részében a 22. számú szomszédos épület építési vonalát követi, a hosszabbik homloksíkra merőleges határoló fal szélessége 2 m. Ez a megoldás beépítési vonal lépcsős; az utcafront egynegyed részében az iskolaépület, utcánál kezdődő íves szakasza határozott indítást kap. Az épület keskeny, ablaktalan déli homlokfalát mészkőből faragott, gitáros leányt ábrázoló szobor díszíti.⁷

Az épület szintenként 3, összesen 12 lakást tartalmaz; az I., II. és III. emeleten 1–1 lakás előszobából, két szobából, étkezőfülkéből, konyhából, éléskamrából, fürdőszobából és WC-ből, további 2–2 pedig előszobából, hallból, két szobából, konyhából, éléskamrából, fürdőszobából és WC-ből áll. A földszinten a bejáratától délre fekvő lakásnak – a bejárat miatt – csak egy szobája van. Az épület általános emeletének alaprajzát a 4. ábra mutatja.

A rossz minőségű talaj, valamint a sok régi falmaradvány miatt itt is célszerű volt kútalpozást alkalmazni, ami költségesebb volt ugyan, de műszaki szempontból kifogástalan megoldásnak bizonyult. Az épületnek az utcaképhez illeszkedését az 5. ábra szemlélteti.

3. Szt. György utca 18. A lakóház az íves tengelyű Szt. György utca domború beépítési vonalú oldalán épült. A megrongálódott és elbontott egyemeletes lakóház tört építési vonalon létesült. A régi beépítési vonal szó szerinti megtartása nem adott volna kielégítő megoldást, és ezért a tervező új beépítési vonalat javasolt, amely a földszinten kettős törésével jól simul a szomszédos épületekéhez; ezt az I. és II. emeleti homlokfelületek enyhe plasztikájú, lépcsős kialakításával is hangsúlyozza. A megoldás módját adott arra, hogy a

6. A Szt. György u. 18. számú házagtelken 1960-ban tervezett és 1962-ben felépült lakóház általános emeleti alaprajza. Tervező: Erdős László. 1: előszoba, 2: hall, 3: szoba, 4: fürdőszoba, 5: konyha, 6: éléskamra, 7: WC, 9: folyosó

7 A szobor Deák László szobrászművész alkotása.

7. A Szt. György utca 18. számú lakóház az utcaképpen
Tervező: Erdős László. Diebold K. felvétele

lakások szobáiból dél felé is kitekintést, ill. déli benapozást tegyen lehetővé; egyben kiküszöbölte a telek szabálytalan alakjából adódó hegyesszögű metsződések, és a lakások legtöbbször derékszögű helyiségek tervezését tette lehetővé, ami a bútorozás szempontjából feltétlenül előnyös.

A háromszintű — földszint és 2 emelet — lakóépület összesen 15 lakást tartalmaz, mégpedig legnagyobb részét előszobából, hallból, egy szobából, konyhából, éléskamrából, fürdőszobából és WC-helyiségből, valamint előszobából, hallból, két szobából, konyhából, éléskamrából, fürdőszobából és WC-helyiségből álló lakásokat. A lakások megközelítése függőfolyosóról történik. Az általános emeleti alaprajz a 6. ábrán látható.

Az alaprajzi elrendezés harántfalas szerkezeti rendszert indokolt. A rossz talaj miatt itt is mélyalapozást kellett alkalmazni, mégpedig előregyártott vas-

betoncölöpök felhasználásával. A lépcsőzött alaprajz a tetőnek olyan különleges megoldását eredményezte, amelynek Sopron régi épületeiben is hagyományai vannak.

A szürke tónusokban tartott, korszerű homlokzaton a tervező a bejáratot a régi épület épségben maradt kőkeretével hangsúlyozta, amire már a budai Vár hézagtelkeinek beépítésénél is volt példa.⁸ Az épületet az utcaképben a 7. ábra szemlélteti.

Bár úgy látjuk, hogy a tervezők általában helyes úton jártak, nem bíráltuk részletesen, vajon milyen mértékben sikerült a feladat legfontosabb részének megvalósítása, azaz a belvárosban olyan korszerű házak építése, amelyek nem ütköznek ki az együttesből és nem rontják, hanem teljessé teszik azt a harmóniát, amelyet a belvárosi utcaképekben értékelünk. A bírálatot a város közönsége, valamint a városba látogató idegenek adják majd meg és nem utolsó sorban a későbbi kor — már történelmi távlattal bíró — kritikája.

A Tornacsarnok fölavatása 1867-ben

⁸ Perekházy Károly: Új épületek a budai Várban, Műemlékvédelem, 1961. 2. szám.

Középkori soproni naptárak

Írta: Mollay Károly

(Folytatás)

7. Már említettük, hogy minden naptári lap fejezete feltünteti egy-egy hónap napszabályozóját, holdszabályozóját és más naptári tudnivalókat. Egy-egy hónap napszabályozója (*regularis ferialis*, *regularis ad feriaz*, így!) az a szám (1–7-ig), amely egy másik számmal, a napkulccsal összeadva, megmutatja, hogy a hónap elseje a vasárnaptól szombatig számított hétnek⁴³ melyik, 1–7-ig számozott napjára esik. A napszabályozókat és a napkulcsokat a régi római év első hónapjától, márciustól kezdve számították, miként naptárunk is teszi. A március napszabályozója 5, mivel a tizenkét, átlagosan 30 napos hónap 360 napot tesz ki, tehát 5 nap a maradék. Március napjainak számához (31) hozzáadva e napszabályozót, az összeget 7-tel osztva, maradékkal a következő hónap, április napszabályozóját (1) kapjuk és így tovább. A napkulcs (*concurrrens*) az a szám (1–7-ig), amely jelzi, hogy egy-egy évben a hétnek (vasárnaptól szombatig) melyik napjára esik március 24-e. Mivel e napnak *F* a napi betűje, olyan évből indultak ki, amelynek vasárnapi betűje *F*, napkulcsa tehát 1. A többi ebből adódik ($E = 2$, $D = 3$ stb.).

A holdszabályozó (*regularis lunaris*, *regularis ad lunam*) az a szám, amely egy másik számmal, a holdkulccsal összeadva, megmutatja, hogy egy-egy hónap elsején hány napos a hold. A holdszabályozókat és holdkulcsokat Európa-szerte az újabb római év első hónapjától, januártól kezdve számították. Naptárunkban azonban a bizánci évkezdettől (szept. 1.) számított holdszabályozókat és holdkulcsokat találjuk. A bizánci évkezdetet Bizáncon kívül Dél-Olaszországban és Oroszországban használták. A soproni naptár mintájának eredete szempontjából ismét csak Dél-Olaszország jöhet számításba. A bizánci holdszabályozók 5–14-ig terjedő számok. Az első hónapnak, szeptembernek holdszabályozója 5 (vö. a napszabályozókról mondottakat). Ha szeptember napjainak számához (30) hozzáadjuk e holdszabályozót, az összegből levonjuk a szeptemberi holdhónap napjainak számát (30), maradékkal a következő hónap, október holdszabályozóját kapjuk (5), és így tovább. A holdkulcs (*epacta*) az a szám (1 és 29 között), amely mutatja, hogy március 22-én, azaz húsvét lehetséges legkorábbi napján, hány napos a hold. Mivel a holdév 11 nappal rövi-

43 Ez felel meg az ótestamentomi, azaz a zsidó hétnek, amelynek a *szesda* 'közép' (német *Mittwoch*) valóban a közepe. Az egyház csak 325-ben tette át a hetenként ismétlődő ünnepet szombatról vasárnapra. Ez hétfőtől ('a hét kezdete') vasárnapig számított hét kialakulását eredményezte. A kétféle számolást jól érzékelteti a középkori soproni német *pfinztag* és a magyar *péntek* szó. Mindkettő végső fokon bizánci eredetű és 'ötödik nap'-ot jelent. A bajor *pfinztag* azonban az ótestamentomi hét ötödik napja (azaz csütörtök), a szlávok útján közvetített *péntek* a hétfőtől számított hété.

debb a napévnél, a 19 éves holdciklus minden évében 11 nappal „idősebb” lesz a hold, azaz 11, 22, 33 stb. Azonban $33 = 1 \text{ hónap} + 3 \text{ nap}$, a holdciklus egyes éveinek holdkulcsa tehát 11, 22, 3, 14 stb. A 19. évben 12-t ugrik a holdkulcs (*saltus lune*), a mi naptárunk szerint is, mivel a holdciklus napjainak száma (6940) 1-gyel több a 19 napév napjainak számánál (vö. fentebb!). A napkulcs is, a holdkulcs is tehát az aranyszámmal függ össze. Egyes középkori naptárak, így az említett Münchener Kódexé is, ezeket az összefüggéseket emlékeztetőül külön táblázatba foglalták. Az aranyszámokkal függtek össze az ún. határkulcsok (*claves terminorum*), azaz azok a számok, amelyekkel egyes kijelölt állandó napoktól számítva meg lehetett állapítani a legfontosabb mozgó ünnepek és időszakok, mégpedig a húsvét előtti 9. (= Hetvened) vasárnap, a 40 napos böjt, a húsvét, a húsvét utáni 5. vasárnap és a pünkösöd lehetséges legkorábbi és legkésőbbi időpontját, azaz határait (*termini*), amelyeket naptárunk is, a jobboldali széles függőleges rovatban, pontosan megjelöl.

Ebben az ötödik, függőleges rovatban közölt naptári ismeretek közé tartozik a négy évszak kezdete: a tavaszé (febr. 22.), a nyaré (máj. 27.), az őszi (aug. 21.), a tél (ez naptárunkból hiányzik!). Amint látható, ezek a kezdetek nem az ún. csillagászati évszakkezdetekkel (márc. 21., jún. 22., szept. 23., dec. 21.) azonosak, hanem az időjárásváltozás népi tapasztalatának felelnek meg. Sopronban kimutathatóan a XV. században is még ilyen volt a négy évszakos népi időszámítás, amellyel e cikk keretében bővebben nem foglalkozhatunk. Az időjárás évszakok szerinti változása csillagászati jelenségekkel függ össze, mint a tavaszi és az őszi napéjegyenlőség, a nyári és a téli napforduló. Naptárunkban mindegyikből kettő-kettő szerepel. Van ugyanis „rég” (*vetus*) és „új” (*modernum*) tavaszi és őszi napéjegyenlőség: március 25-én, ill. 15-én, szeptember 25-én,⁴⁴ ill. 15-én; ugyanígy „rég” és „új” nyári és téli napforduló: június 24-én, ill. 14-én, december 26-án, ill. 16-án. Amint látjuk, a „rég” és az „új” időpont között éppen tíz napnyi eltérés van. Ennek az a magyarázata, hogy a kerekén $365 \frac{1}{4}$ naposnak vett átlagos, Julius Caesar-féle év 11 perc 14 másodperccel hosszabb a csillagászati évnél, ami kb. 128 évenként egy-egy napnyi eltolódást jelentett a csillagászati jelenség tényleges bekövetkezése és hagyományos naptári helye között. Ez már a XIV. században, naptárunk másolásakor szükségessé tette volna azt a naptárreformot, mely csak 1582-ben következett be.

Eredetileg az évszakokkal függött össze az ún. állatöv 12 csillagképének szereplése a naptárban: a Kos csillagképében ugyanis eredetileg a tavaszi napéjegyenlőség idején, március 21-én állt a Nap stb. A középkorig azonban itt is olyan eltolódás következett be, hogy a mi naptárunk szerint már március 17-én áll a Nap a Kos csillagképében. A többi csillagkép így következett: Bika (ápr. 17.), Ikrek (máj. 18.), Rák (jún. 17.), Oroszlán (júl. 17.), Szűz (aug. 18.), Mérleg (szept. 17.), Skorpió (okt. 18.), Nyilas (nov. 17.), Bak (dec. 18.), Vízöntő (jan. 18.), Halak (febr. 15.), a Bak és a Vízöntő bejegyzése azonban — a másoló hanyagságából — hiányzik. A csillagképekhez viszonyított Napállás ismeretére a középkori embernek, egyházinak és világinak egyaránt, azért volt szüksége, mert e csillagképekhez, ugyanúgy mint a Naphoz és a Holdhoz, a fogyatékos természettudományi ismeretek miatt különböző babo-

⁴⁴ Naptárunkban — nyilván a másoló hibájából — szeptember 24-nél áll. Csillagászati jelenségek időpontjának naptári helye tekintetében tapasztalható ingadozás a középkorban általános jelenség.

nás hiedelmek fűződtek, különösen az időjárás változására, politikai események bekövetkezésére, gyógyítási eljárások (pl. érvágás) sikerére, az újszülött emberi természetére, jövődő foglalkozására, életkörülményeire és sorsára vonatkozólag.⁴⁵ Ezek a hiedelmek persze részben még ókori, római hagyományokból táplálkoztak. Ugyanígy a különböző „szerencsétlen” napok nyilvánartása, mint például az „egyiptomi napok”-é vagy a „kánikulai napok”-é. Az „egyiptomi napok” (*dies aegyptiaci*) elnevezésének eredete még nem tisztázott. A középkori naptárakban, a mi naptárunkban is, egy vízszintesen áthúzott, nagy, piros **D** jelzi őket. E napok: január 1. és 25., február 4. és 26., március 1. és 28., április 10. és 20., május 3. és 25. (utóbbi kettő hiányzik!), június 10. és 16., július 13. (hiányzik!) és 22., augusztus 1. és 30., szeptember 3. és 21., október 3. és 22., november 5. (hiányzik!) és 28., december 7. és 22. napja. A naptárunkból hiányzó napok esetleg a másoló rovására írhatók, lehetséges azonban, hogy a másolás idején már nem számítottak baljóslatú napoknak. Ezt látszik bizonyítani a nagy, piros **D** hiánya Margit szűz napján (júl. 13.), akinek soprni kápolnája számára készülhetett Golso fia István pap miscskönyve; továbbá Imre magyar herceg napján (nov. 5.), mindez azonban nem magyarázza meg a bejegyzés elmaradását május 3-án és 25-én. Hozzá kell tennünk, hogy 1405-ben Nikolaus Jauer, a prágai egyetem magistere már babonának bélyegzi az „egyiptomi napok”-hoz fűződő hiedelmeket.

A „kánikulai napok” (*dies caniculares*) eredetileg a „Kutya” csillag (latin *canis* 'kutya'), azaz a Sirius keltétől az Arcturus keltéig eltelt időt jelentik. A középkori naptárak különböző időpontokkal jelzik őket, de mindig 45 nap körüli időközre adnak meg. A mi naptárunkban csak a „kánikula” vége (szept. 5.) szerepel, kezdete tehát — más naptárak alapján — július 14-én lehetett. A „kánikulai napok”-hoz (németül: *Hundstage*) különösen a fürdéssel, vízivással, érvágással kapcsolatos hiedelmek fűződtek.

Naptárunk minden lap alján feltünteti, hogy egy-egy hónapban átlagosan hány órás a nappal és hány órás az éjszaka. A napot ugyanis napkeltétől napnyugtáig, illetőleg napnyugtától napkeltéig számították. A nappal és az éjjel csak a tavaszi és az őszi napéjegyenlőség idején, azaz nagyjából márciusban és szeptemberben volt 12—12 csillagászati óra, a többi hónapban nem. Decemberben 6 + 18, januárban és novemberben 8 + 16, februárban és októberben 10 + 14, áprilisban és augusztusban 14 + 10, májusban és júliusban 16 + 8, júniusban 18 + 6 csillagászati óra. Az egyházi és a világi gyakorlatban azonban ezeket az egyenlőtlen nappalokat és éjjeleket 12—12 „órára” osztották be. Ezeket az ugyancsak egyenlőtlen órákat „nagy” óráknak (*grosse ur*, *grosse zeit*) nevezték: a nappal és az éjjel egy-egy „nagy” órája ugyanis csak márciusban és szeptemberben volt 60—60 perces, a többi hónapokban 30—90, ill. 90—30 perc között váltakozott. Nappal három-három óránként harangszó adta tudtul a város lakóinak, köztük a breviárium elmondására kötelezett világi papoknak, szerzeteseknek, egy-egy kánoni napszak kezdetét. Harang-

45 Vö. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin und Leipzig, 1927—1942. Nachtrag: Sternbilder I. — Gondoljunk csak arra, milyen hatással lehetett egy-egy napfogyatkozás a középkori emberre, ha még a mi napjainkban, ez év február 5-én is egyeseknél „világvége”-ijedelmet okozott, hogy a Föld, a Merkúr, a Nap, a Venus, a Mars, a Jupiter és a Saturnus égi pályájukon teljes napfogyatkozással járó, ritka helyzetbe kerültek. Időszámításunk második évezredében ilyen helyzet az idein kívül csak tíz esetben adódott: teljes napfogyatkozással egyszer sem, részleges napfogyatkozással kétszer (1186., 1624.), gyűrűs napfogyatkozással kétszer (1284., 1524.), hatszor (1007., 1285., 1483., 1662., 1821. ápr. és máj.) napfogyatkozás nélkül. Napfogyatkozás nélkül adódik majd ilyen helyzet 2000-ben, 2040-ben és 2100-ban.

szó jelezte a nap felkeltét, azaz a nappal kezdetét, valamint a napnyugtát, azaz az éjjel kezdetét: tehát a reggeli munkakezdet, a városkapuk megnyitását ugyanúgy, mint a kocsmák záróját stb. Egy-egy ilyen harangszóra egy felelős pap vagy szerzetes adta a jelet a harangozónak. E papnak vagy szerzetesnek ezért csillagászati ismeretekén kívül nap- és homokórával kellett rendelkeznie.⁴⁶ Éjjel ezt a feladatot a bakter látta el, aki az utcákat járva kikiáltotta egy-egy óra elmúlását. Ez az időjelzés mai fogalmaink szerint természetesen nagyon tökéletlen, pontatlan volt, megfelelt azonban a XIV. század gazdasági és társadalmi rendjének.

Végül még megemlíjtük az ún. adókört (*indictio*), azaz azokat a 15 éves ciklusokat, amelyekkel i. e. 3-tól kezdve az éveket keltezték. Így például Seinreich Ruprecht soproni pap 1485-ben egy paptársának végrendeletében az évet – többek között – így jelöli: „*indiccione tercia*” (SoprOkl. II/1, 217), azaz 'az *indictio* harmadik évében'. Egy-egy év helye, sorszáma egy-egy *indictio* belül kiszámítható, ha az i. sz.-i évszámhoz hozzáadjuk az i. e.-i 3 évet, az összeget 15-tel osztjuk. A maradék a keresett sorszám; ha maradék nincsen, a ciklus utolsó évéről van szó. 1485 tehát éppen a 100. ciklus 3. esztendeje volt (a ciklus sorszámát rendszerint nem jelölték). A középkorban háromféle ismertebb *indictio*-számítás volt használatban: a bizánci, szeptember 1-i kezdettel; Bedaé,⁴⁷ amely szeptember 24-én kezdődik, és a római (dec. 25. vagy jan. 1.). Golso fia István naptára a Beda-félét jelöli meg (*locus indiccionis*), amelyet a XIV. században Franciaországban, Németországban és Észak-Olaszországban használtak. Magyarországon nem használták!⁴⁸

8. Naptárunk eredete szempontjából a sanctorale, azaz az ötödik függőleges rovatban felsorolt szentek ünnepei a legtanulságosabbak. Ezek közül a teljes ünnepek végig piros betűsek, a félünnepeknél a név első betűje van pirossal megjelölve, a fekete betűseknek viszont csak az egyházi liturgiában és a keltezesek szempontjából volt jelentőségük. Mint már említettük, Radó kutatásai kétségtelenné tették naptárunk e részének magyarországi eredetét. Persze a kétségtelenül magyarországi, sőt magyar rítusra valló 11 ünnep⁴⁹ mellett nem hanyagolhatók el éppen a magyar ünnepekben mutatkozó ingadozások. Így például április 23-án hiányzik Adalbert püspök ünnepe, de a miscelánv szövegrészében szerepel „Adalberti collecta” (f. 114); május 30-nál István király jobbjának, június 27-nél László királynak „felemeltetése”, azaz exhumálása. László király ünnepét a naptárba utóbb más, kurzív írással, sötétebb pirossal jegyezték be, ismét más írással pedig a miscelánv szövegrészebe (f. 120^v) a megfelelő szöveget.⁵⁰ Kimaradt Gellért püspök július 26-i

46 Az egyenletesen 60–60 perces órák (*kleine ur, kleine zeit*) bevezetésére csak a XV. században, a súlyokkal és rugókkal hajtott óraszerkezetek elterjedésével tértek át, Sopronban is.

47 Beda (673–735) angol bencés tudós.

48 Vö. Szentpétery Imre: *Chronologia*. Bp., 1923, 12. — Az idézett soproni példából nem derül ki, melyik *indictio* szerint számolt 1485-ben Seinreich Ruprecht pap, mivel a végrendelet nem szeptember–decemberben, hanem április 30-án kelt.

49 Ezek: Gellért püspök (febr. 24.), György vértanú (ápr. 24.); a külföldi 23-a helyett, mert 23-án a magyarországi naptárakban általában Adalbert prágai püspöknek, az esztergomi székesegyház patrónusának volt az ünnepe, Margit szűz (júl. 13.; a külföldi 20-a helyett), Elek hitvalló (júl. 17.), Nagyboldogasszony (aug. 15.), István király (aug. 20.), Imre herceg (szept. 2.), Vencel herceg (szept. 28.), Demeter vértanú (okt. 26.; a nyugati okt. 8.-a helyett), Imre herceg (nov. 5.) és Erzsébet (nov. 19.) napja.

50 A naptári bejegyzés helynevének olvasata és magyarázata mindezideig megoldatlan volt. Az eddigi olvasatok: *zolnpurch* (Knauz: Kortan 206); *zolupnich* (Bar-

és szeptember 24-i ünnepe: az előbbi helyén „Anne matris Marie” ugyancsak elterjedt ünnepe, a második helyén pedig Rupertnek, a salzburgi egyházmegye (Salzburg, Karintia, Stájerország) patrónusának ünnepe áll. Feltűnő, hogy naptárunk az egyetlen a korabeli magyarországi naptárak között, amely Imre herceget – nyilván a másoló hanyagságából vagy tudatlanságából – „püspök”-nek mondja (nov. 5.);⁵¹ hogy Adalbertnek, az esztergomi egyházmegye patrónusának nemcsak április 23-i (lásd fent!), hanem november 6-i ünnepe is hiányzik. Mindezek az ingadozások arra engednek következtetni, hogy naptárunk Magyarországon ugyan, de nem az esztergomi egyházmegye területén keletkezett.

Radó eredményei továbbfejleszthetők a sanctorale második rétegénél, az ún. „frank” (észak-franciaországi, nyugat-németországi) ünnepeknél is. Radó naptárunkból 35 frank eredetű ünnepet emel ki, amelyek a legrégebb liturgikus könyvekkel frank, pontosabban francia területről kerültek Magyarországra. E liturgikus könyvek voltak a magyarországi másolók mintapéldányai, amelyek alapján készültek legrégebb naptáraink is. E frank ünnepek tehát hozzátartoznak a magyarországi naptár-típushoz. Ugyanígy 14 németországi, továbbá 4 ferences és 12 bencés szentnek az ünnepe, amelyeket Radó szintén felsorol. A sanctorale azonban a Radó által említett 76 ünnepnél sokkalta többet tartalmaz. Ezek dönthetik el, hogy naptárunk keletkezésében a magyarországi típus mellett még milyen hatások érvényesültek, honnan kerülhetett ki a mi naptárunk mintapéldánya.

A sanctorale vizsgálatánál először is figyelembe kell venni a különböző fajta másolási hibákat: betűhibákat, amelyek befolyásolhatják az értelmezést,⁵² sorrendi hibákat,⁵³ kihagyást,⁵⁴ betoldásokat.⁵⁵ E hibák javításánál

toniek 83); *Holnpruch* vagy *Solnpruch*, *Zolnpruch* (Radó). Pedig az eredetiben félreérthetetlenül ez áll: „Ladislai Regis Vngarie in *czolnpurch*” (vö. a hasonmást!). A helynevet csak Radó próbálta értelmezni egy Sopron környékén feltételezett, azóta állítólag elpusztult birtokkal („Schollenbruch”). Ilyen feltételezésre azonban sem alapunk, sem szükségünk nincsen. A *czolnpurch* olvasat ugyanis egy *Zolnpurg* helynevet takar, ez pedig Zólyom várának régi német neve. Ez a név a személynévi eredetű magyar helynévből származik, amelynek a XIII. századi okleveleinkben ilyen változatai fordulnak elő: 1238 „in *Zolun*”; 1243 „in *Zoln*” stb. (Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp., 1923-tól, I, 643., 751. sz.). A német *Zolnpurg* (*czolnpurch*) a latin (ómagyar) *castrum Zoln* átvétele, fordítása (Zólyom német *Zool*, *Sol* 'Sohl' neve csak a XV. században tűnik fel). Naptárunk bejegyzése bizonyára László király halálával kapcsolatos, eddig ismeretlen hagyományt őrzött meg. Eddig csak azt tudtuk, hogy a király 1095 nyarán elindult a Nyitra és a Vág völgyei felé a morva- és csehországi hadjárat tervével: az úton, ismeretlen helyen, szélütés érte, amibe 1095. július 29-én belehalt (vö. Karácsonyi János: Szent László király élete. Bp., 1926, 85). Lehet, hogy Zólyom vára volt az a hely, ahol a királyt a szélütés érte.

51 Ugyanígy a Müncheni Kódex 1466-ban befejezett naptára, a legrégebb magyar nyelvű naptár is (vö. a 7. jegyzetet).

52 Ilyenek: febr. 7-nél *Anguli* (*Auguli* helyett); febr. 15: *Ionite* (*Iouite*); febr. 18: *Symonis* (*Symeonis*); márc. 1: *Sutberti* (*Suitberti*); márc. 22: *Palili* (*Pauli*); ápr. 18: *Elutheri* (*Eleutherii*); jún. 25: *Gallacani* (*Gallicani*); aug. 27: *Rafii* (*Rufi*); szept. 23. és nov. 17: *Thede* (*Thecle*); okt. 13: *Columbani* (*Colombani*); nov. 3: *Firmini* (*Pirmini* helyett) stb. Vö. még az 55. jegyzetet.

53 Így például naptárunk másolója egy-egy nappal előbbre hozta Marcellus (szept. 4.) és Quintinus (szept. 5.), egy-egy nappal hátrább Félix (nov. 5.) és Lénárd (nov. 6.), továbbá Dávid király (dec. 29.) napját. Saturninus, Chrysantius, Maurus és Daria közös napját (nov. 29.) viszont kettévágta és az utolsó két nevet november 28-hoz másolta.

54 Június 25-nél Gallicanus neve után egy névnek való helyet a másoló üresen hagyott. Ugyanígy történt egy másik, XIV. századi magyarországi miscskönyv nap-

azonban óvatosan kell eljárni, mert a javítás kihat a naptár eredetének értelmezésére. Így például naptárunk február 9-re teszi „Ambertus” napját, amelyet Knauz is, Radó is önkényesen *Lambertus*-ra „javít”, holott ez a név február 9-én sem magyarországi, sem külföldi naptárakban nem fordul elő. Ellenben észak-francia földön ezen a napon tartják *Ansbertus* (másképpen *Aubertus*) rouen-i püspöknek ünnepét. „*Ambertus*” tehát betűhiba *Ansbertus* vagy *Aubertus* helyett, s ezzel a naptár ünnepeinek francia rétege gyarapítható. Április 26-nál Radó *Cletus* nevét *Anacletus*-ra, május 29-nél *Maximus*-t *Maximinus*-ra „javítja”, holott naptárunk e névalakjai nem az egyedüliek a magyarországi középkori naptárakban, ami naptárunk mintájára is rávezethet. A *Maximus* név a *Maximinus* helyett nemcsak egy rövidítés esetleges elmaradásával magyarázható, hanem lehet tudatos névhasználat is: ebben az esetben nem Trier püspökének naptáraink „frank” rétegéhez tartozó ünnepéről, hanem Maximus veronai püspök ünnepéről van szó, amely a mi naptárunk előtt Magyarországon csak Zágrábban mutatható ki. Március 14-nél másolónk hanyagságból ugyan Róma LXVII mártírjáról emlékezik meg a XLVII helyett (számcsere!), de ez az ünnep a mi naptárunk előtt Magyarországon szintén csak Zágrábban mutatható ki, amint ezt már Knauz (Kortan 216) észrevette. További vizsgálatot igényel *Quintinus* és *Quirinus* nevének felcserélése. Április 30-nál Radó naptárunk *Quirinus* nevét *Quintinus*-ra „javítja”, holott *Quirinus* említése ezen a napon éppen magyarországi naptárakban nem is olyan ritka. Június 4-én viszont csak a mi naptárunkban található *Quintinus* neve *Quirinus*-é helyett, Magyarországon és külföldön ismeretlen, október 20-án pedig csak az olaszországi Trento és a németalföldi Utrecht naptárában fordul elő.⁵⁶ Így jutunk el naptárunk ünnepeinek újabb csoportjaihoz. Az ún. „frank” rétegbe 7 ünnepet,⁵⁷ a németbe hármat,⁵⁸ az olasz rétegbe ötöt⁵⁹ sorolhatunk be, négynek hovatarozása bizonytalan,⁶⁰ bár Magyarországon a XIV. században egy-egy naptárban már szerepelnek, ötöt viszont egyelőre semmi-féle hazai vagy külföldi naptárból sem tudok kimutatni.⁶¹ Ez a 24 ünnep

táránál, ahol azonban egy másik kéz pótlólag bejegyezte *Eligius* nevét (Radó: Libri 74). *Eligius* ünnepét német, francia és olasz földön általánosan feltüntetik a naptárak, Magyarországon a XIV. században még nem ismerik.

55 Február 9-hez (Ansbertus után): *Apollónia*; aug. 7-hez (Donatus után) *Afra* (az eredetiben: *affare*); dec. 14-hez (Drusus és Schortinus után) *Nicasius* ünnepét toldják be. A betoldások minden esetben Magyarországon már meghonosodott, az eredetileg másolt ünnepnél gyakoribb ünnepet tartalmaznak. Dec. 16-hoz, még inkább 17-hez egy másik kéz ezt jegyezte be: *Damasci episcopi*. Ez *Damasus* napja nem lehet, bár Knauz (Kortan 162) szerint ezt többször *Damascus*-nak írják, sőt Grotefend (II/2, 84) szerint a spanyolországi Santiago de Compostela naptárában e napon van *Damasus*. Naptárunkban ugyanis *Damasus* napja a helyén (dec. 11.) megtalálható. Itt csak *Dalmatius* páviai püspök ünnepéről (dec. 5.) lehet szó, amely a másoló szórakozottságából (vö. a 41. jegyzetet!) került december 16-hoz, ill. 17-hez. A *Damasci* itt tehát betűhiba *Dalmatii* helyett.

56 Megmagyarázatlan január 11-nél *Felicis et Felicii* napja (utóbbit Radó *Feliciani*-ra javítja). Itt említjük meg, hogy Radó (Libri) márc. 1-nél korábbi helyes olvasatát (*Subbertus*) a helytelen *Gutbertus*-ra változtatta.

57 *Simplicius* (febr. 11.), *Gregorius* (máj. 9.), *Isidorus* (máj. 15.), *Rufinus* (jún. 14.), *Cyprianus* és *Félix* (okt. 12.), *Cyprianus* (dec. 9.), *Gregorius* (dec. 22.) napját.

58 *Rupert* salzburgi püspök (márc. 27.), *Erasmus* (jún. 3.), *Thecla* (nov. 17.) napját.

59 (Priscus, Malchus és) *Alexander* (márc. 28.), *Félix* (márc. 31.), *Hermogenes* (ápr. 19.), *Cyriacus* (máj. 11.), *Simeon* (júl. 27.) napját.

60 *Dionysius* és *Aemilianus* (febr. 8.), *Theodorus* (márc. 19.), *Eulalia* (márc. 30.), *Cantianus*, *Cantianus* és *Cantianilla* (máj. 30.) napja.

61 Ezek: *Félix* (márc. 9.), *Julius* (márc. 13.), *Simon* (máj. 2.), *Paulus* (dec. 10.), *Drusus* és *Schortinus* (dec. 14.) napja.

további 34 ismert magyarországi ünneppel együtt hiányzik abból a két, XIII. és XIV. századi zágrábi naptárból,⁶² amely véleményünk szerint legjobban közelíti meg Golso fia István soproni naptárának mintapéldányát. A mi naptárunkból 255 ünnep van meg a zágrábi naptárakban, további 53 ismert magyarországi naptárakból is, 5 ismeretlen, 59 nap helye üresen maradt: mindez összesen 372 napot tesz ki, mivel naptárunk hétszer kettős ünnepet tartalmaz.⁶³ A zágrábi mintával érthetővé válnak naptárunk elemzésével feltárt olasz kapcsolatok, valamint Golso fia István soproni pap hovárt származása.

9. Hogyan került Golso fia István pap és misekönyve Sopronba? Tudjuk, hogy éppen a misekönyv keletkezése idején, 1356–1376-ig volt zágrábi püspök az a Kanizsai István, aki a Sopron vármegyében is nagy jövőre hivatott család alapítójának, az Osl-nemzetségből kivált Kanizsai Lőrincnek volt a fia. Kanizsai Istvánról tudjuk, hogy 1366-ban kísérletet tett a soproni polgárok birtokában levő fél fertői vám megszerzésére. Ő szerezhette meg azt a házat, a heiligenkreuzi ciszterciek egykori házát a soproni Sópiacon (ma: Orsolya tér), amely még halála után három évvel, 1379-ben is a zágrábi püspök tulajdonában volt.⁶⁴ 1375. március 7-én Kanizsai István a király előtt egyezsége lép Pápóci (másképpen Ebergőci) Jakab comes unokáival, Jánossal és Andrással, akik rablás és hamispénz verése miatt 1363-ban a rábaközi Dág⁶⁵ és Ebergőc birtokukat elvesztették, amit Kanizsai István és testvére, János kapott meg. A tizenkét év múltán kegyelmet nyert nemeseknek a Kanizsaiak kárpótlásul többek között *in civitate Soproniensi*, azaz Sopron belvárosában telket (*fundum curie*) adtak.⁶⁶ Mindezek az adatok beleillenek abba a képbe, amelyet Sopron küzdelméről kapunk, hogy 1277-ben elnyert városi szabadságát a megyei birtokosokkal, köztük éppen a leghatalmasabbakkal, a Kanizsaiakkal szemben megvédje, s hogy határának kiterjesztésével mezőgazdasági létalapját megteremtse. Golso fia István pap nyilván Kanizsai István révén került Sopronba, valószínűleg a Szent Margit kápolnába. E kápolnára vonatkozó első értesülésünk éppen arról szól, hogy néhai Ikervári Péter fiai, János és Pál soproni nemes polgárok, balfi birtokrészüket, amelyet apjuk a fentemlített

62 Vö. Monumenta Historica Civitatis Zagrabiae. Zagrabiae, 1889, I, 413–36.

63 Február 24-én (*Matthias, Gerhardus*); márc. 27-én (*Rupertus, Resurrectio dominá*); máj. 26-án (*Beda, Augustinus*); júl. 25-én (*Jacobus, Christoforus*); aug. 5-én (*Dominicus, Oswaldus*); szept. 9-én (*Cunegundis, Gorgonius*); dec. 22-én (*Gregorius, 30 vértanú*).

64 Vö. Mollay: SSz. XIV, 333.

65 Azóta elpusztult falu Magyarakeresztúr és Páli között (vö. SSz. XV, 115).

66 Pápóci (Ebergőci) Jakab unokái ekkor költöznek be Sopronba: itt 1377-ben mint nemesek („nobiles de civitate suproniensi”) visszaszerzik korábbi birtokaikat, sőt visszakövetelik nagyapjuk egykori, eladott balfi birtokát, amely időközben a városé lett. 1378-ban már csak Jánossal egyezik meg az országbíró előtt a város, lemondva János pénzbüntetéséről; János viszont köteles négy, Balfra vonatkozó oklevelet a városnak átadni, 8 napon át a várost saját költségén, sőt azon túl is készséggel szolgálni (vö. Belitzky János: Sopron vármegye története. Bp., 1938, 741–5). Pápóci Jánosnak az 1379. évi házösszeírás szerint a Fötéren (ma Beloiannisz tér 5.) egésztelkes háza volt, sőt kimutathatóan 1390-ben és 1397-ben városbíróvá választják (*Hans der Pacz; Hanns von Pucz; Johannes dicti de Papoch* Sopron. 1/1, 184, 253; II/1, 141). Bizonyosnak vehető, hogy az 1375-ben említett belvárosi telek a főtéri háztelekkel azonos. A Kanizsaiak ezt a telket Zámbo Miklóstól szereztek, aki talán a zsebeházi Zámbo családnak volt a tagja (vö. Csánki Dezso: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Bp., 1897, III, 667). Belitzky (i. m. 790) a mezőtelki Zámbo Miklóssal, a későbbi (1382–1388) királyi tárnokmesterrel és pozsonyi főispánnal azonosítja. A telek sorsa mindenképpen azt példázza, hogy a XIV. században birtokos nemesek még igyekeztek háztulajdon révén gyökeret verni Sopronban.

Pápóci (Ebergőci) Jakabtól vásárolt, Sopron városának 1336. november 25-én — többek között — a Margit-kápolnánál fekvő 28 hold szántóért eladják (SoprOkI. I/1. 68—70). Feltűnő, hogy a kápolna ezután még 200 esztendeig szerepel, de forrásaink állandóan csak a kápolna körül fekvő szántókról, káposztásföldekről szólnak, egyetlen egyszer sem a kápolnának szánt adományokról.⁶⁷ Nem lehetetlen, hogy a kápolnához a Pápóciaknak (Ebergőcieknek), illetőleg a Kanizsaiaknak valami közük volt, hogy a kápolna teljes elhanyagolása a soproniak részéről végeredményben ezzel függött össze.

10. A fentiekben jelentőségének megfelelően részletesebben elemeztük Golso fia István soproni pap misekönyvének 1363 előtt készült naptárát. Most közöljük a naptár júniusi lapját (fol. 4^v), pontosabban a június 6-tól július 6-ig terjedő részt, amelyet hasonmásban is bemutattunk:

KL⁹

			Regularis ferialis VI. Regularis lunaris XII. Junius habet dies XXX, luna XXIX. Scilicet in saltu lune XXIX.
	c VIII		Philippi dyaconi
XIII	d VII		pauli episcopi ultima luna pentecostes
II	e VI		Medardi episcopi
	f V		Primi et Feliciani
			D
X	g IIII		barnabe apostoli
	A III		basilidis, cirini, Naboris
XVIII	b II		anthonii confessoris ultimum pentecostes
VII	c Idus ⁶⁸		Julii Ruffini martiris Solsticium estiuale modernum
	d XVIII		viti et modesti
XV	e XVII		Aurei et Justine virginis D
III	f XVI		Sol in cancro
	g XV		marci et marcellini martirum
XII	A XIII		Geruasii et prothasii martirum
I	b XIII		Feliciani martiris
	c XII		Albani martiris
IX	d XI		Achacii cum sociis suis
	e X		vigilia
XVII	f IX		Natiuitatis sancti Johannis baptiste. Solsticium vetus
VI	g VIII		Gallicani ⁶⁹ martiris
	A VII		

67 Vö. Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 230—1.

68 Az eredetiben betűhibával: Idns.

69 Az eredetiben betűhibával: Gallacani. Utána egy névnek (*Eligius?*) való hely üresen hagyva. Két név után az *mr.* rövidítés feloldása: *martirum.*

XIII	b VI	KALENDAS	Ladislai Regis Vngarie in czolnpurch ⁷⁰
III	c V		leonis papa Vigilia
	d IIII		petri et pauli Apostolorum
XI	e III		commemoracio sancti pauli
	f II		
XIX	g Julius		Octaua sancti iohannis baptiste
VIII	A VI		processi et martiniani
	b V		Translacio sancti thome apostoli
XVI	c IIII		vdalrici confessoris
V	d III		
	e II	NONAS	Octaua Apostolorum petri et pauli
			Hore noctis VI, diei XVIII ⁷¹

III. Schöttel Mihály 1509. évi naptára

II. Schöttel Mihály soproni patrícius 1509. évi nyomtatott naptára úgy maradt fenn, hogy 1510-ben borítólapot csináltak belőle Schöttel Mihálynak 1502–1510. évi számadáskönyvéhez, amelyben íródeákja az ő utasítására évről évre feljegyezte a városi tanács kegyurasága alá tartozó bánfalvi Szent Farkas templommal kapcsolatos kiadásokat.⁷² A borítólap készítésekor az eredetileg kb. 80,5 cm x 30 cm nagyságú, egyleveles falinaptárt hosszában összehajtották és a hajítás mentén a naptárnak kb. egyharmadát letépték, úgyhogy februárnak, júniusnak és októbernek csak az eleje, júliusnak és novembernek pedig csak a vége maradt meg. A többi hónap teljes.

Schöttel Mihály kereskedőt ifjúságától, 1476-tól egészen 1510-ben bekövetkezett haláláig sűrűn emlegetik forrásaink. 1491-től haláláig volt a városi tanács tagja, egyszer városbíróvá, négyszer polgármesterré választották, ezenkívül nyolc éven át mint városi kamarás intézte Sopron pénzügyeit, 19 éven át pedig a bánfalvi Szent Farkas templom gazdálkodását, sőt az 1507. évi közgyűlés Bánfalva „gróf”-jának (*graff*), azaz intézőjének tette meg.⁷³ E működésének értékes várostörténeti emléke négy fennmaradt számadáskönyve, köztük az is, amelynek borítólapjaként az itt ismertetendő 1509. évi naptár szolgált. Schöttel Mihálynak kezeírását ugyan nem ismerjük, de bizonyosnak vehetjük, hogy kereskedő léteire tudott írni-olvasni, nyomtatott naptárt használni.⁷⁴ Persze az sem lehetetlen, hogy a naptár az íródeáké, pontosabban a

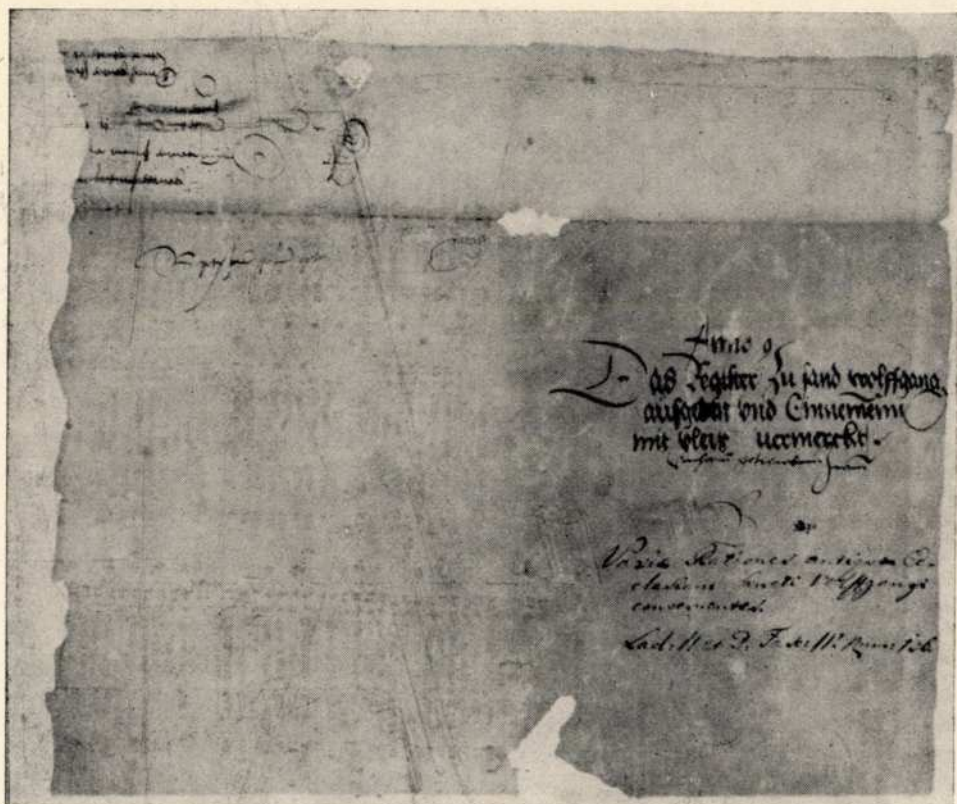
⁷⁰ Más írással (kurziv), sötétebb pirossal.

⁷¹ A 4v. lap vége.

⁷² A számadáskönyv: SoprOkl. II/5, 96–118. Az íródeák például 1509-ben $\frac{1}{2}$ dénárfontot *aber ein joppenpfaytt* kapott (II/5, 115).

⁷³ Schöttel Mihály bátyja, Ráfáel 1487–1489-ben a bécsi egyetem hallgatója, utóbb soproni pap. Az adatokat kéziratos munkámból vettem.

⁷⁴ Leinbater Mihály kereskedő 1476. évi végrendeletében említi üzleti könyvét (*gedennkpuch*), amelybe adóseit feljegyezte (SoprOkl. II/1, 187). Moritz Pál kalmár 1521–1530. évi hitelkönyve pedig fenn is maradt. Ebből a zsidókra vonatkozó részeket Házi Jenő közölte (ZsidóOkl. V/2, 328–350).

A bánfalvi Szt. Farkas templom gondnokának, Schöttel Mihály soproni polgárnak elszámolása az 1509. évi nürnbergi naptár soproni példányának hátlapján. (A számadás címlapja)

városi kancelláriáié volt, mert a naptár üres hátlapján a számadáskönyv címén kívül egy latin nyelvű levél fogalmazványa van, amelyet a naptárnak borítólapként való felhasználásakor ugyancsak megcsontítottak. Mindez azért is tanulságos, mert a városi kancellária irattári kezelésére enged következtetni (vö. még SSz. XVI, 91).

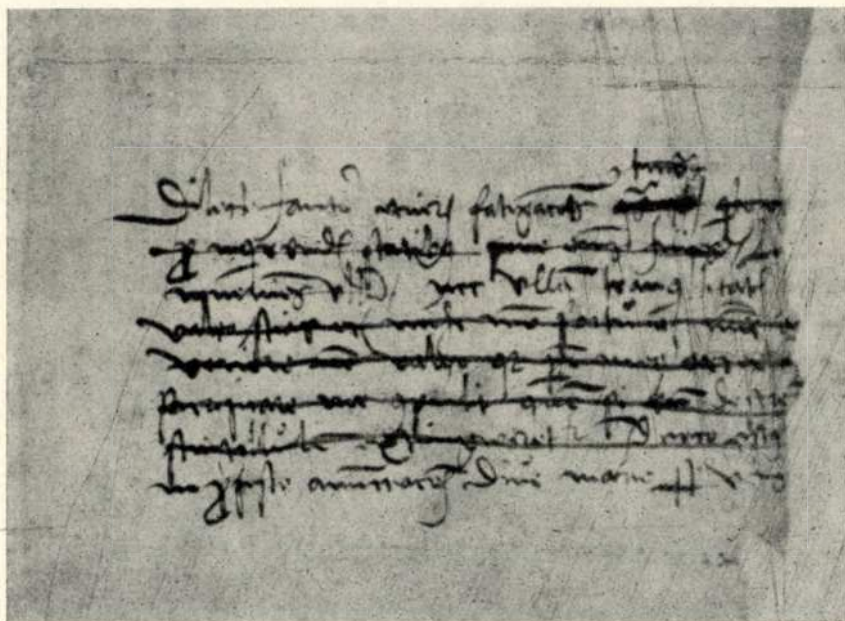
12. Naptárunk Wolfgang Huber nürnbergi nyomdásznál jelent meg: „Gedruckt zu Nürnberg durch Wolfgang Huber”. Huber kimutathatóan 1504–1514-ig működött Nürnbergben, német nyelvű falinaptárai csak 1513-tól kezdve ismeretesek.⁷⁵ 1509-ből csak egy latin nyelvű naptár ismeretes Nürnbergből, amelyet csupán azért tulajdonítanak Huber munkájának, mivel ugyanaz a Georg Tannstetter von Rain szerkesztette, aki Huber naptárait, köztük a Sopronban fennmaradt 1509. évi német nyelvű naptárt összeállította. Utóbbiból a sopronin kívül egyetlen példány sem ismeretes, ez tehát unikum!⁷⁶

⁷⁵ Vö. Benzing, Josef: Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts. Frankfurt a. M., 1952; Zinner, Ernst: Geschichte und Bibliographie der astronomischen Literatur in Deutschland zur Zeit der Renaissance. Leipzig, 1941.

⁷⁶ A nürnbergi Városi Könyvtár igazgatóságának közlése (1961. szept. 13.).

A naptár szerkesztője „maister Georg Tannstetter von Rain” (1482–1535) a bajorországi Rainban született kiváló matematikus, asztronómus és asztrológus, aki a bécsi egyetem professzora, dékánja, majd rektora volt.⁷⁷ Ez magyarázza, hogy naptárunk csillagászati adatai Bécshez vannak igazítva: „Der grad des Monds ist gesetzt auff mittag Durch maister Georgen Tannstetter von Rain auff den mittag der loblichen stat wien”. Ez a soproniaknak is megfelelt, hiszen nem szabad felednünk, hogy a naptár nemcsak az időszámítás eszköze volt, hanem a csillagászati jelenségekkel összefüggő babonákban és hiedelmekben élő középkori ember életrendjét is megszabta. Naptárunkat bizonyára Bécsben is árulták, a mi példányunk innen kerülhetett Sopronba.

13. Naptárunk nem öröknaptár, hanem az 1509. évre készült, s ezért Golso fia István ismertetett öröknaptáránál lényegesen egyszerűbb; a papi műveltséggel nem rendelkező világiak is használhatták. Bár a naptár használójának a naptár évről évre változó elemeinek ismeretére nem volt szüksége, a naptár szerkesztője az ekkor – bécsi szokás szerint – még *almanach*-nak nevezett naptár bevezetésében mégis közli az 1509. év ún. aranyszámát (IX),⁷⁸ vasárnapi betűjét (G), hozzá az 1509. évnek a 28 esztendő napciklusban elfoglalt

Latin nyelvű levél fogalmazványa az 1509. évi nürnbergi naptár soproni példányának hátlapján

⁷⁷ Vö. Allgemeine deutsche Biographie. Bd. 37. Leipzig, 1894, 388–9; Aschbach, Joseph: Geschichte der Wiener Universität. Bd. 2. Wien, 1877, 271–7; Poggendorff, J. C.: Biographisch-literarisches Handwörterbuch der exacten Wissenschaften. Bd. 2. Leipzig, 1863, Sp. 1067.

⁷⁸ Tegyük próbát: 1509 + 1 osztva 19-cel, maradékul az aranyszámot adja. Vö. cikkünk 6. pontját.

helyét (VI),⁷⁹ majd az indictio évét (XII), még pedig Golso fia István naptárától eltérően, a római, azaz pápai szokás szerint.⁸⁰ Majd közli a változó ünnepekre vonatkozó 1509. évi adatokat: mennyi idő telik el Karácsonytól az „urak”, azaz a papok farsangi éjszakájáig (= húshagyó kedd előtti vasárnap), mennyi február 2-től húshagyó keddig, mikor vannak a legfontosabb változó ünnepek. A naptár bevezetése lényegében tehát azt tartalmazza, amit január 6-án a híveknek a templomban is kihirdettek (vö. a 19. jegyzetet!).

Ezután következik a tulajdonképpeni naptárban használt jeleknek magyarázata. Ezek a jelek utalnak arra, mire szolgált a naptár az időszámításon kívül. Külön-külön jele van a Hold fényváltozásainak (a telihold jele pirossal kitöltött kör), mikor jó eret vágni, mikor kevésbé jó, mikor jó orvosságot bevenni, fürdeni, a csecsemőt elválasztani, vetni és ültetni, külön jele a délelőtti és a délutáni óráknak, mert mindezeknek a középkori ember babonáktól hemzsegető életrendjében nagy jelentőségük van.

A Hold fényváltozásainak jelentőségére a naptár használója szempontjából a naptár befejezése is rámutat. Itt ugyanis ezt olvassuk: Ha a Hold (*mon*) az állatövnek (vö. a 7. pontot) olyan csillagképében áll, amikor jó eret vágni, orvosságot bevenni, akkor is kivételt képeznek ez alól az emberi test egyes végtagjai, részei a hozzájuk tartozó erekkel és részekkel együtt. E szerint a Kos csillagképében jó eret vágni *on das haupt*, a Rákéban *on die lungen*, a Mérlegében *on die lend*, a Nyilaséban *on die diech* ('Schenkel'), a Vízöntőében *on die schinpein*, a Halakéban *on die fueß*. Ha a Hold a Mérleg és a Vízöntő csillagképében áll, akkor orvosságot minden formában jó bevenni, a Rák csillagképében csak péppel, *in latwerge* (ez az orvosságon kívül szilvaízt, mézet és enyhe hashajtót tartalmaz), a Halak csillagképében csak labdacss formájában, *in pillulen*, a Skorpió csillagképében csak itallal. A naptár szerkesztője mindezt még Avicenna arab orvosnak (980–1037), a középkor nagy orvostudományi tekintélyének szájába adott versikével toldja meg, amely nyáron a jobb oldalon, télen a bal oldalon ajánlja az érvágást, ugyanakkor figyelmeztet a fenti előírások szigorú, pontos betartására. Ehhez tudni kell, hogy Avicenna írásait a XII. századtól kezdve fordították le latinra, sőt 1495-től kezdve nyomtatásban is megjelentek. A bécsi egyetemi tanár az 1509. évi naptárban tehát akkor korszerű orvosi tanácsokat adott.

14. A naptár használója a tulajdonképpeni naptári részből tudhatta meg, hogy melyik napon az állatövnek melyik csillagképében áll a Hold. E szerint igazíthatta tehát életrendjét.

A tulajdonképpeni naptári rész vagy a római naptárból átvett hónapneveket használja, de bajor-osztrák alakjukban (*Jenner stb.*), vagy pedig a német hónapneveket: *Hornung* (február), *Brachmon* (június), *Herbstmon* (szeptember), *Weynmon* (október), *Cristmon* (december). Az egyes hónapok napjait már számozza, de a hét egyes napjait még az A–G-ig terjedően betűk jelölik. Ezután megnevezi a megfelelő egyházi ünnepet, az állatöv csillagképét és feltünteti a bevezetésben említett jeleket.

Az ünnepeknek futólagos áttekintése is meggyőzhet arról, hogy e naptár nem számított magyarországi terjesztésre, magyarországi használókra, bár a jellegzetesen magyarországi ünnepek közül például István király augusztus 20-i ünnepe megtalálható benne. György napja azonban itt nem április 24-én

79 $1509 + 9$ osztva 28-cal, maradékul 6-ot ad. A napciklus (*der sunnen zickel*) hatodik évének G a vasárnapi betűje. Vö. a 40. jegyzetet.

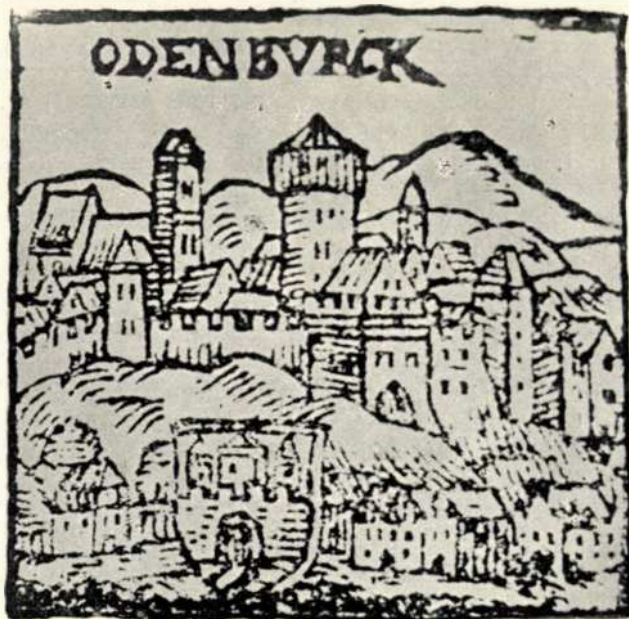
80 $1509 + 3$ osztva 15-tel, maradékul 12-öt ad. Az 1509. év tehát a római indictio-számítás szerint a 101. ciklus 12. esztendeje (*die Romer zal*). Vö. a 7. pontot.

van, amikor Magyarországon lejárt a városi tanácsok, polgármesterek, városbírák stb. egyéves megbízatása, amikor esedékessé vált adósságok részleteinek, kamatainak, különféle béreknek a kifizetése, hanem április 23-án (megcserélve Adalbert napjával). Mégis a naptárnak ez a része tanulságos a középkori soproni időszámítást ért hatások szempontjából. A középkori soproni, népi és úri időszámítás feldolgozása azonban már nem e tanulmánynak a feladata.

Karl Mollay: Mittelalterliche Kalender aus Ödenburg.

Verf. überblickt rückläufig die Geschichte des Kalenders in Ödenburg, und zwar vom Erscheinen des ersten Ödenburger Kalenderdruckes in deutscher Sprache (1734) bis zu den Kalenderstäben des Mittelalters, spricht außerdem über die Ödenburger Schriftlichkeit, geistliche und weltliche Bildung im Mittelalter (I. Teil). Im II. Teil wird der Kalender des 1363 beendeten Missals *domini stephani dicti Golsonis de supponio* eingehend untersucht. Herr Stefan, Sohn des Golso kann auf Grund seines Namens (bzw. seines Vaters) kroatischer Herkunft sein. Auf kroatische, näher Agramer Herkunft weist auch der Kalender, besonders sein Sanctorale hin, da als Muster dieses Ödenburger Kalenders zwei Agramer Kalender des 13. bzw. 14. Jahrhunderts ermittelt werden. Die Beziehungen zwischen Agram und Ödenburg in den 50-er und 60-er Jahren des 14. Jahrhunderts finden eine Erklärung in den Bestrebungen der mächtigen Kanizsai, die einerseits von 1356 bis 1376 mit Stefan Kanizsai den Agramer Bischofsstuhl besetzen, andererseits die junge königliche Freistadt Ödenburg in ihren Machtbereich ziehen wollen.

Im III. Teil wird ein in Ödenburg benützter und gefundener deutscher Wandkalender für 1509 veröffentlicht. Es handelt sich um einen Nürnberger Druck des Wolfgang Huber, und zwar um das einzige bislang bekannte Exemplar. Von Wolfgang Huber ist nämlich nur aus 1513 ein Kalender in deutscher Sprache bekannt. Den Kalender, wie auch andere Kalender Hubers, verfaßte „maister Georg Tannstetter von Rain“ (1482—1535), Professor der Wiener Universität. Durch unseren Kalender wird Tannstetters Zusammenarbeit mit Huber bereits für das Jahr 1509 gesichert, und somit kann ein Nürnberger lateinischer Kalenderdruck fürs Jahr 1509, ebenfalls von Tannstetter verfaßt, mit Sicherheit für einen Druck Hubers in Anspruch genommen werden.

Sopron képe az 1562-től megjelenő bécsi naptárakban

A darufalvi ezüstkincs

Írta: Bóna István

(Folytatás)

Az ékszerek készüléseinek s a kincs elrejtésének időpontja

A darufalvi kincs egyes ékszereinek készülési idejéhez és a kincs elrejtésének korához elsősorban az érmekkel keltezett kincseket vesszük alapul. A kincsek pénzzel való keltezése azonban módszertanilag még nincs teljesen kidolgozva. R. Turek a cseh kincsek datálásánál a legkésőbbi pénz végső dátumát, tehát az érmet verető uralkodó utolsó évét veszi alapul. G. F. Korzuhina az érmekeket az egyes kincshorizontok általános keltezésébe olvasztja bele. A valószínű helyes utat a lengyel kutatók követik, akik a leletekben szereplő érmekek közül a legkésőbb kibocsátottnak a kezdő dátumát veszik alapul, tehát az érmet verető uralkodó trónra jutásának évét, s az ezt követő mintegy 10 évre helyezik a kincs elrejtését.

Csakhogy az elrejtés és az ékszerek készülési ideje két nagyon távoli időpont is lehet, különösen gyűjtött, töredékes ékszereket tartalmazó kincsek esetében. Míg az elrejtés időpontjának megállapításában valóban a kincsek legmozgékonyabb részére, az érmekre kell építenünk, addig a töredékes ékszerek esetében ez szinte lehetetlen. Megkísérelhetnénk az ékszertöredékeket a leletekben előforduló legkorábbi és legkésőbbi pénz közé keltezni. Ez a módszer azonban a mai régészeti kutatások számára már használhatatlan, 100–300 éves időhatárokat adna (– mint Kugler keltezése –, hiszen a pénzek használati ideje és élete okvetlenül hosszabb, mint az ép vagy akár a töredékes ékszereké. Ilyenformán alighanem az lesz a helyes út, ha a töredékes ékszerkincsekben szereplő típusokat az elrejtést megelőző 10–50 évre, az ép ékszerek készülését pedig 10–20 évre keltezzük, esetről-esetre megvizsgálva a valószínű helyzetet. A rokon leleteket tartalmazó kincsek elrejtésének ideje a darufalvi kincs elrejtésének időpontjára is mérvadó.

A harangalakú csüngőt tartalmazó maszenicei kincset 1039 után⁸³ rejtették el. A leletben már biztosan a XI. század első felére keltezhető ép (és töredékes) ékszerek uralkodnak. Ezekhez képest a csüngőtöredék okvetlenül korábbi, készülése legkésőbb a X–XI. század fordulójára tehető. A távolabbi analógiát tartalmazó zalesiei kincset 976 után⁸⁴ rejtették el, tehát a forma még a X. század utolsó harmadában kialakult.

A bogóalakú csüngőkkel az 1039 után elrejtett maszenicei kincsből⁸⁵ a helyzet azonos. Keltezéséhez sokkal közelebb visz a wesolki kincs, amely már 1004 után⁸⁵ földbe került. Ebben csüngőnk párhuzamai töredékek, ami világosan arra utal, hogy még a X. században készültek. Ezt a keltezést erősítik meg a teljes egészében töredékekből álló 1015 után elrejtett deniszi⁸⁶ és 1016

83 *Slaski-Tabaczynski* i. m. 40.

84 *Uo.* 72.

85 *Uo.* 67.

86 *Korzuhina G. F.* i. m. 85.

után földbe jutott quilitz⁸⁷ analógiák is. Elrejtésének legkésőbbi időpontjára az 1047 után földbe került dzierznicei I. kincs⁸⁸ utal.

Az ezüstgyöngyök *a* típusa a kievi Oroszországban a X. század 2. felére és a X–XI. század fordulójára keltezett kincsekben fordul elő Jarocinban és Guscusinoban,⁸⁹ továbbá a dirhemekkel 955 utánra keltezhető kopievkai leletben.⁹⁰ Ezt a kelteztést erősíti meg az 1004 utáni wesolki lelet,⁹¹ amelyben a rokon voliniai gyöngy típus töredéke előfordul. Földbejutásának legkésőbbi időpontjára az 1039 utáni maszenicei kincs⁹² hasonló töredéke utal.

A *b.* típusú ezüstgyöngyök rokonai közül az 1010 körüli munkegaardi, a X. századi psaryi,⁹⁴ a 999 körüli čistevesi,⁹⁵ az 1004 utáni jarocini⁹⁶ és 1011 utáni lisoweki⁹⁷ kincsek általában szintén a X. század második felét jelölik meg a készülés korának.

A karperec okvetlenül korábbi, mint a lelet többi tárgyai. Hasonló az erridsi kincsben már 900 előtt⁹⁸ feltűnik, az asarveiek X. századiak. Később, pl. az 1016 utáni quilitz⁹⁹ kincsben már csak töredéke ismeretes. A IX. században kialakult és a X. században is használt forma.

A hajcsai nyakpereg Korzuhina szerint XI. századi.¹⁰⁰ A belogisztici kincsben közeli rokona 982 utánra keltező dirhemekkel¹⁰¹ együtt jött elő. A darufalvi kincs legkésőbbi darabjának tartható.

A karneol gyöngyök mindkét típusa Kievből X. századi, nagyjából a század második felébe tartozó sírokban¹⁰² található. Csehországban Liblicén és Stará Kouržimban szintén fellépnek már a X. században. Általánosan használt azonban még a XI. században is mindkét típus. Erre az időre tehető a lutomierski temetőben¹⁰³ és Uhrecén,¹⁰⁴ továbbá a 991 után elrejtett kurowoi kincsben. A turzeni kincsben¹⁰⁵ és šušicei sírokban¹⁰⁶ megéri a XI. század végét is.

A fenti értékeket összevetve a kincs egyes ékszereinek készülési idejéről a X. század utolsó harmadát, legkésőbb a X–XI. század fordulóját kapjuk. A kincs elrejtésére az 1010–1050 között mozgó időhatár mutatkozik.

A kincs idekerüléséről és elrejtéséről

Tanulmányom befejező részében arra igyekszem választ adni, hogyan s milyen módon kerülhetett Darufalvára ez a legkésőbb a X–XI. század fordulójára

87 Kiersnowscy, T. — R. i. m. 88.

88 Slaski-Tabaczynski i. m. 18.

89 Korzuhina G. F. i. m. 22–23.

90 Uo. 84.

91 Mint 85. j.

92 Mint 85. j.

93 Skovmand, R. i. m. 124.

94 Slaski-Tabaczynski i. m. 55.

95 Turek, R., Ceské hradistni nálezy i. m. 492–493.

96 Slaski-Tabaczynski i. m. 25.

97 Uo. 34.

98 Skovmand, R. i. m. 142.

99 Mint 87. j.

100 Korzuhina, G. F. i. m. 25.

101 Uo. 103.

102 Karger, M. K. i. m. 220—.

103 Nadolski—Abramowicz—Pohlewski i. m. 155.

104 Turek, R. i. m. 513–514.

105 Kiersnowscy, T. R. i. m. 110.

106 Turek, R. i. m. 512., 8. kép 13.

lóján készült volinai kincs, és hogy vajon mikor és miért rejthette el tulajdonosa.

A Magyarországon a maga nemében mindmáig egyedülálló leletegyüttes idekerülésével kapcsolatban már Kugler felvetette azt a lehetőséget, hogy a „keleti kereskedelemmel” jutott Darufalvára. E feltevést valóban támogatni látszanak egyes körülmények. Így pl. a bogyo- és harangalakú díszek fel-tűnően nagy száma a leletben (összesen 37 db). Eddig egyetlen olyan sír vagy kincs sem ismeretes a X–XI. századból, amelyben még megközelítő mennyiségben is előfordulnának csüngődíszek. Az ezüstgyöngyök a halimbai sírokból egyesével kerültek elő, sőt még a cseh fejedelmi sírokban pl. Kolinban vagy Stará Kouržimban sem haladják meg a négyet. Elgondolkoztató lehet Darufalva kereskedelmi szerepével kapcsolatban az is, hogy az ezüst, illetve karneol gyöngyök rokonait éppen Nyugat-Magyarországon találjuk meg, ami arra utalhat, hogy az ősi Morva-menti kereskedelmi úton áramolhattak be.

A fenti érvek azonban még futólagos kritikát sem állanak ki. A Voliniából a Morva mentén Darufalváig terjedő kereskedelmi összeköttetés valószínűségét a minimálisra csökkenté az a tény, hogy a kincs valamennyi ezüst készítménye hiányzik Magyar–Cseh–Morva és Dél-Lengyel országból, illetve az előbbi területek ezüst és karneol gyöngyeivel függenek össze valójában a halimbai leletek és nem Darufalvával. Tehát kereskedelmi összeköttetés valóban létezik a Morva mentén, de a darufalvi ékszerek nem ezen az úton érkeztek.

Felvetődhet azonban egy másik kereskedelmi út lehetősége is. Ez a Keleti-Kárpátokon keresztül vezető és a magyar földet keletről-nyugatra átszelő útvonal. Mentében helyezkedne el a tokaji, kétfelé ágazó nyugati végállomásainál pedig a darufalvi és a zsenyei kincs. Ez az útvonal pontosan megfelelne a László Gyula által rekonstruált IX–X. századi fő kereskedelmi útnak.¹⁰⁷

Mindehhez még hozzátehetném, hogy a tokaji kincsben 5 pár olyan X. századi ezüst fülbevaló került elő, amelynek még neve is „volinai függő”, továbbá X. századi granulált díszű gömbcsüngő.¹⁰⁸ A volinai függők szinte állandó kísérői azoknak a volinai, kievi és lengyelországi kincseknek, többek között a jurkovci és deniszi kincseknek is, amelyekben Darufalva egyes párhuzamait felleltük, illetve vele egykorúak. Ilyenformán Tokaj és Darufalva mintegy kiegészítenék egymást.

Bármily csábító lenne egy ilyen egész Magyarországot átszelő XI. századi orosz–magyar kereskedelmi összeköttetést kimutatni, a felsorolt leletek erre nem alkalmasak. Tokaj egészen más jellegű együttes (– ha egyáltalán együttes –) mint Darufalva. Tudatos helyi gyűjtés eredménye. Legkorábbi darabjai a nagyobb részt töredékes orosz fülbevalók és a X. század közepén vert bizánci pénzek.¹⁰⁹ Északon és keleten teljesen ismeretlen a leletben szereplő 7 pár vadonatúj bizánci függő.¹¹⁰ Hogy a kincs magyar gyűjtés eredménye, azt 15 db magyar csüngős boglárja és 9 db pitykéje¹¹¹ igazolja. Végül, hogy a lelet végső soron csak a XI. század első felében került össze és utóbb földbe, azt világosan

107 László Gy., Budapest története I. (Bp. 1942) 800., és 43. ábra térképe.

108 Hampel J. (Kövrer B.) Arch. Ért. 17. (1897) 233–; IV. kép 1–10 és 11.

109 Uo. VIII. kép.

110 Uo. VI. kép. Ezekkel legutóbb Kádár Zoltán foglalkozott. fényképüket is közölte (Magyarország régészeti leletei, szerk. Tomas E. Bp. 1957) 396.

111 Hampel i. m. I–II. kép.

mutatják bordázott S-végű hajkarikái,¹¹² amelyek helyi, illetve közép-európai készítmények. A magyar kézen felgyülemlett és magyar tulajdonosától elrejtett tokaji kincs tehát mit sem mond a darufalvi kincsről,¹¹³ eltekintve attól, hogy egyetlen közös tárgy sem fordul elő bennük.

Az imént említett zsenyei kincset éppúgy edénybe rejtve találták mint a darufalvit, de edénye ennek is elveszett. Cserepeit egyaránt tartották késő-rómainak és népvándorlaskorinak, a kincs ékszereit, egy arany és két elektron drótból sodort karperecet; pedig szkítának, rómainak és népvándorlaskorinak. Tényleges korát és származási helyét M. Poll Katalin stíluskritikai tanulmánya¹¹⁴ határozta meg — a kutatás akkori állásához képest nagyjából helyesen. Miután azonban tisztázta, hogy a karperecek X. századi keleti szláv készítmények, hirtelen saját helyes eredményeinek hátat fordítva, népvándorlaskori avarkori eredetük mellett tört lándzsát. Nincs itt terünk a zsenyei kincs kérdésének revíziójára, mindössze annyit jegyzek meg, hogy mind eredetét, mind elrejtése okait tekintve, közel áll a darufalvi kincshez.

A darufalvi kincs a valóságban egyáltalában nem kelti a kereskedelmi áru benyomását. Egyetlen nyakperec, egyetlen karperec van benne, ezüst és karneol gyöngyeinek száma a kelet-európai ékszerkincsek ismert együttesének felel meg, sőt még hiányosnak is tekinthető. Az ékszerkészlet egységes volta miatt gondolt már arra Kugler, s tört lándzsát amellelt Feticsh, hogy itt sírlelettel is állhatnánk, ill. állunk szemben.

A családi vagy fejedelmi jellegű ékszerkészletek már ebben a korban nem tartoznak a ritkaságok közé. Lieskowban pl. a karperechez s számos töredékhez 8 db ép nyakperec és 16 db ép ezüstgyöngy járul.¹¹⁵ És ha a XI. századból egyelőre nem is, de a XII.-ből már ismerünk olyan kincseket, pl. a vlagyimiri 1896. évit, amelyben a mellécs csüngői 36 db-ból állanak.¹¹⁶ Mindenesetre a darufalvi kincs páratlan gazdagsága és változatossága egyedülálló egyelőre a XI. században és igen előkelő tulajdonosra utal.

* * *

A X. század utolsó harmadában készült kincset a honfoglaló magyarok nyilvánvalóan nem hozhatták magukkal. Aránylag kevés olyan adat¹¹⁷ szól X. század végi magyar—oroszl kapcsolatokról is, amelynek révén a kincs magyar kézbe kerülhetett volna. Nem vehető pl. figyelembe az a híradás, hogy 970-ben magyarok is részt vettek Szvjatoszláv kievi fejedelem Bizánc elleni hadjáratában, mert ezek a magyarok nyilván az Al-Duna térségében csatlakoztak az orosz—besenyő seregehez. Valamivel figyelemre méltóbb az az adat, amely szerint Vitéz Boleszláv lengyel herceg 1018. évi Kiev elleni hadjáratában magyar kísérsőcsapat is részt vett. Itt már valószínűbb alkalmuk nyílhatott egy volinia i ékszerkincs zsákmányolására. Feltehető, hogy e sereg egyik vezetője később a nyugati gyepekre került, bár ez több mint bizonytalan.

112 Uo. VII. kép 3—7.

113 Ennek ellenére nagyon hasznos lenne a rendkívül fontos leletet a darufalvi kincs mintájára újraértékelni.

114 M. Poll K., Arch. Ért. 46 (1932—33) 62—84.

115 Slaski—Tabaczynski i. m. X—XI. t.

116 Korzuhina, G. F. i. m. XLI t.

117 Az alábbiakban vázolt történelmi eseményekhez Pauler Gy. Magyarország története az Árpád házi királyok korában I. (Bp. 1899) Marczali H., Magyarország története az Árpádok korában (Szilágyi S., Magyar Nemzet Története I—II. Bp. 1895—906 és Hóman B., Magyar történet (Hóman—Szekfű: Magyar történet I. Bp. 1935) munkák megfelelő adatait használtam.

Béla király jegyzője elmondja, hogy Zolta fejedelem a nagyapjával, Almossal bejött (Kiev környékén csatlakozott) oroszokat az ország nyugati határára telepíti; ezek az oroszok építik Oroszvárt (Rusovce).¹¹⁸ A helységet 1208-ban említi először okleveles adat Wruzovar néven. Kniezsa István szerint nemcsak az Oroszvár helynév, hanem egyik határneve az Olona dűlő is oroszokra utal,¹¹⁹ akik szerinte valószínűleg a XI. században települtek ide.¹²⁰

Ezek szerint a XI. században Darufalvától mintegy 50 km-re É–ÉK-re a határon nagyobb orosz csoport települt meg s egyáltalán nem biztos, hogy a határ más pontjain szintén nem tűnhettek-e fel. Természetesen, ha még Almossal költöztek volna be hazánkba, mint Béla király jegyzője írja, akkor nem hozhatták volna magukkal a darufalvi kincset. Anonymus adata azonban bizonytalan. Valószínűbb Székely György és Győrffy György feltevése,¹²¹ akik szerint a határőr szolgálatot ellátó oroszok csatlakozása bekövetkezhetett később is a X. század végén, amikor az orosz őskronika híradása szerint Vladimir nagyfejedelem és István király között jó viszony állott fenn. Felettből csábító volna a darufalvi kincset e határőr szolgálatot vállaló oroszok egyik főnökével kapcsolatba hozni, a lehetőség feltevésén azonban itt sem mehetünk túl.

A később, 1050-ben I. András, Bölcs Jaroszláv veje, kíséretében Magyarországra érkezett nagyobb orosz–lengyel sereg már túl későn érkezik ahhoz, hogy a darufalvi kincset magával hozhassa. A XI. században a nyugati határon feltűnő oroszok közvetítő szerepét azonban általánosságban nem zárhatjuk ki a kincs idejutásának lehetőségei közül.

Harmadik lehetőségnek kínálkozik a nyugati határokat őrző besenyők egyik főnökével kapcsolatba hozni a kincset. A gyepűörző besenyők települései a krónikák és történeti földrajz adatai szerint a Lajta és Fertő vidékén terültek el,¹²² többek között a Fertőtől nyugatra is említik őket.¹²³ Anonymus szerint¹²⁴ a besenyők is Zolta alatt települtek volna ide, ez azonban szintén kétséges. Valójában a X–XI. század folyamán kisebb–nagyobb csoportokban költöztek hazánkba, királyaink pedig az ország különböző vidékein telepítik le őket. Krónikáinkból kétségtelenül kitűnik, hogy Salamon korában a nyugati határon már határőr szolgálatot teljesítettek.

Az újabb kutatások valószínűsítik, hogy a comesek és marchiok alá rendelt s többnyire segédnépekből alkotott lövőköl, örökből és besenyőkből álló határőr szervezet már István király korában fennállott.¹²⁵ A besenyők szoros békés és háborús kapcsolatai a kievi orosz fejedelemségekkel ismeretesek. Nem alaptalan tehát teljesen harmadik feltevésünk sem, hogy a darufalvi ékszerkészletet az egyik besenyő főnök hozhatta magával Nyugat-Magyarországra.

Vizsgálataink szerint a darufalvi ékszerkészlet aligha lehetett kereskedelmi áru vagy kereskedő elrejtett készlete, sokkal inkább előkelő asszony

118 57. c. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról (szerk. Győrffy György) Pais Dezső fordításában 137.

119 *Kniezsa I.*, Magyarország népei a XI. században. Sz. I. Eml. 425. és 7. j.

120 Uo. 468.

121 *Székely Gy.*, Hadtört. Közl. 1954, 143. *Győrffy Gy.*, Tanulmányok a magyar állam eredetéről (Bp. 1959) 60.

122 *Győrffy Gy.*, Besenyők és magyarok (Bp. 1940) 402, 404–406, 490.

123 Kálti Márk krónikája a magyarok tetteiről, 125 c. (Geréb József fordításában, Bp. 1959) 150.

124 57. c. A magyarok elődeiről i. m. 137.

125 *Győrffy Gy.* i. m. Tanulmányok i. m. 94—.

vagy család olyan kincse, amely közvetlen kapcsolatok révén került Voliniából Nyugat-Magyarországra. Idekerülésére nézve három lehetőséget vetettünk fel: 1. az 1018. évi kievi hadjáratban résztvevő magyarok, 2. a X. sz. végén vagy a XI. században Oroszvárra és a nyugati határra telepített oroszok, 3. az ugyanabban az időben a Fertőtől nyugatra határőr szolgálatra alkalmazott besenyők hozhatták vagy közvetíthették az ékszerkészletet utolsó tulajdonosának.

A kincs elrejtésével kapcsolatban két alaptételből indulhatunk ki: 1. a kincset okvetlenül a XI. század első felében ásták földbe, 2. az elrejtés oka a legnagyobb valószínűséggel nagyobb hadjárat, nagy seregek felvonulása lehetett. Noha Darufalva a határ közelében feküdt, ahol a XI. század első felében számos kisebb-nagyobb csetepaté zajlott le, ilyenek miatt aligha rejtették el az ékszereket. Az őskori, római és középkori kincsek elrejtési idejének és körülményeinek általános vizsgálatából az a megfigyelés bontakozik ki, hogy a kisebb harci kalandokat ritkán jelzik földben hagyott kincsek, ezek nagyobb szabású hadműveleteket és katasztrófákat tükröznek.

A XI. század nagyobb magyar–német összecsapásai általában a Duna déli partján, az egykori római limes út mentében zajlottak le. Itt hullámozott II. Konrád 1030. évi támadása és István király ellentámadása, a XI. század első nagyobb háborúja. E háború a kincs elrejtésének szempontjából azzal a fontos eredménnyel végződik, hogy a határ 1031–43 között a Fischaig tolódik nyugatra, tehát Sopron környékét megszabadítja még a kisebb becsapásoktól is. Aba Sámuel 1042. évi, III. Henrik 1043. évi hadjáratai szintén a Duna-menti limes úton mozognak.

Egészen másként alakult III. Henrik 1044. évi hadjárata. Az előző évben a mosoni mocsarak közt elakadt császár — magyar kísérői tanácsára — most Tullnból kiindulva Sopron ellen vonul. Serege — az út erre halad — átvonul Darufalva területén is. A „per Supronium” az országba hatoló császári sereg a vár elfoglalása után a ménfői csatában méri össze erejét Abával.

Darufalvát érintő nagy hadsereg felvonulását tehát hitelesen csak 1044-ből tudjuk igazolni. Erre az évre keltezhetjük tehát nagy valószínűséggel a kincs elrejtését és tulajdonosának a védelmi háborúban történt halálát.

Feltevésünket, hogy a darufalvi kincs elrejtése III. Henrik 1044. évi hadjáratával hozható kapcsolatba, alátámasztja az a körülmény, hogy a Dunántúlon talált másik XI. századi kincset, a zsennyeit viszont a császár 1051. évi hadjáratának útvonalán rejtették el.

Darufalva régi magyar neve Dorog, a pusztaszemélynévből lett helynevek csoportjába tartozik. Ezek keletkezését a kutatás általában igen korai időre, a XI. századra vagy a XII. század első felére helyezi.¹²⁶

Darufalva, illetve Dorog területén az első települést az itt bemutatott kincslelet igazolja. A 40 dekányi ezüstöt nagycserépedényben ásták el. Ilyen törékeny nagy edény aligha köthető a gyepűn mozgó lövészekhez vagy lovas íjász besenyőkhöz, csak egy közeli háztartásból származhat. Maga az a tény, hogy az ékszereket helyben rejtették el s nem menekítették hátrább, mondjuk Sopron területére, világosan arról beszél, hogy tulajdonosa állandóan itt lakott, s még ha el is menekült a betörő német hadak elől, ide szándékozott visszatérni. Az illetőnek tehát állandó házának vagy várának¹²⁷ kellett itt lennie s nem csupán átmeneti szállásának.

126 *Mollay K.*, Sopron és környéke műemlékei (Csatka—Dercsényi i. m. 41.)

127 Erre utalna a helység német neve: Drassburg?

(E tanulmányt Csatka Endrének — Darufalva szülöttének — ajánlja tisztelettel a szerző.)

A kincs női ékszerekből áll és igen rangos férfi feleségének tulajdona lehetett. Az előkelő asszony jelenléte szintén állandó település mellett szól. Mindezek alapján aligha járok messze a valóságtól, ha úgy gondolom, hogy Darufalván a XI. század első felében a gyepű-őrző sagittarii egyik ispánja lakott családjával együtt. Csupán feltevés, de talán nem is jár túlságosan messze a valóságtól, hogy ez az ispán a kincs tulajdonosával és egyben a helység első névadójával Doroggal lehetett azonos.

Annyi mégis valószínű, hogy a kincs elrejtője a határ vagy Sopron védelmében, esetleg a ménfői csatában életét vesztette, mivel elrejtett ékszereit csak 850 évvel később a véletlen hozta ismét felszínre.

Nagyhöflány képe. Birkenstein mértani könyvében. XVII. sz.

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Pamer György Ferdinánd, a megújított német irodalom magyarországi úttörője

Pamer György Ferdinánd soproni költőről először *Bleyer Jakab* professzor emlékezett meg *Gottsched hazánkban* (Bp. 1909) című művében.

„Pamer ódája minden valószínűség szerint az első magyarországi német költői termék, amely Gottsched megtisztított nyelvén szól és így jelentősége abban van, hogy vele tesz kísérletet az újabb német irodalom kereteibe való beilleszkedésre” (141. lap). Más helyütt: „Pamer ódája az első terjedelmesebb modern német költemény amelyet Magyarországon írtak” (143. lap).

Jóllehet *Bleyer Jakab* említett művében a két idézett hely arra vall, hogy Pamer Györgynek jelentős szerep jut a magyarországi német irodalom történetében, sajátos módon ennek az irodalomnak *Pukánszky Béla* tollából eredő nagy összefoglalásában hiába keressük az író nevét (A magyarországi német irodalom története a legrégebb időktől 1848-ig. Bp. 1926.). Valószínű szerencsétlen véletlen, hogy *Pukánszky* egykori tanárának ezt az egyébként is sok fontos adatot tartalmazó munkáját figyelmen kívül hagyta. Tán az a magyarázat, hogy Pamernek — könyve írásakor — csak két ódája volt ismeretes. Azóta azonban sikerült számos kiegészítő adatot szerezni mind műveire mind életrajzára vonat-

kozóan, mely utóbbi *Bleyer* összefoglalásában nem tartalmazza a megfelelő adatokat. Így tehát — úgy gondoljuk — Pamerrel meg kell emlékeznünk, nevét és személyét a felmerült adatokkal helyesebb megvilágításba kell helyeznünk.

Amint a fenti idézet is mutatja, *Gottsched* irányzatához tartozott Pamer György, és ezáltal egy sokáig élő németországi irodalmi irányzat meghonosítójává lett hazánkban.

Gottsched 1700-ban született és Németországban sokáig jelentős áramlat megindítója volt. A természettudomány eredményei lenyűgözték; arra a következtetésre jutott, hogy ha a világ elrendezhető az ember tetszése és akarata szerint, akkor az irodalom is szabályokhoz köthető. A racionalizmus lett a vezérsillaga. Megrendszabályozta a nyelvet és az ízlést. Végül azonban bukás lett a sorsa, mert pöffeszkedő diktátorrá vált, és akaratát rá akarta erőszakolni mindenkire. Fő érdeme az volt, hogy erélyesen fellépett a német színpadon elburjánzott rögtönzés ellen és megtisztította a színjátszást. Az ellentétes irányok engesztelhetetlen ellenségei voltak a szabályoknak és Shakespeare-re esküdtek. *Gottsched* csillaga saját hazájában már letűnőben volt, de 1750 körül még nagyon ünnepelték Bécsben,¹ és így a

¹ *Bleyer*: *Gottsched hazánkban*. 1909, 8–16. lap.

² *Bleyer* i. m. 8–16. lap.

szomszédságban, Sopronban és Pozsonyban is.

Sopronban a racionalizmus eléggé otthon volt a 18. sz. elején. *Gensel Adám* híres orvos és természettudós egyik valásfelekezethez sem számította magát, szabadgondolkodó volt. Több más or-

bort is ígért neki. Soproninak tűnik *Löschenkohl János Kristóf* is, vagy legalábbis szoros soproni kapcsolatai voltak rokonsága révén, Pamer is rokona volt. A soproni háztulajdonosok között egy *Löschenkohl Kristóf* Pamerékkal együtt szerepel 1761-től 1799-ig. Nyilván neki

Pamer György Ferdinánd emlékkönyvének címlapja

vos is foglalkozott természettudományal és tagjai voltak ilyen célú külföldi társaságoknak. *Lőw Károly Frigyes* megkezdte, *Deccard Vilmos* folytatta a város flórájának feldolgozását. Könnyen érthető, hogy amikor *Gottsched* Bécsben hatásának másodvirágzását élvezte, a soproniak is felfigyeltek rá. Az irodalomhoz intézett ismert levelek száma 4700 körül jár, ezek alapján állapította meg *Bleyer* a magyarországi kapcsolatokat. Soproni levelező vagy legalábbis gyaníthatóan soproni Pameren kívül két akad.² Elsősorban *Festetich Kristóf*, akit vagyonszerzőnek neveznek, és aki Sopronban számos házat birtokolt, amelyeken családja csak a 19. század derekán adott túl. *Festetich Kristóf Pál* nevű fiát 1743-ban Lipcsébe küldte tanulni *Gottsched*hez. *Festetich Pál* később is ragaszkodott kedves tanárához és aszalt gyümölcsöt küldött neki, ami akkoriban soproni különlegességnek számított, sőt

köszönheti Pamer, hogy *Gottsched*del kapcsolatba léphetett. Ami Pamer életrajzi adatait illeti, a *Bleyer* által közölték nem helytállóak. A professzor ezeket *Kugler* soproni levéltárostól kapta, és ezek szerint *Gottsched* híve 1720-ban lett a város polgára. A fizetett taksa arra vall, hogy már atyja is idevalósi polgár volt; ő maga a város szolgálatában állott 1730 óta, először mint faraktáros (*Holzversilberer*), majd gyám, és később — 1739-től fogva — tanácsos. Jogképzett lévén, ügyvédi gyakorlatot is folytatott. 1762-ben halt meg. Csakhogy ezek az adatok (140. lap) nem a költő Pamera, hanem az apjára vonatkoznak. A család már a 17. század utolsó negyedében Sopronban él. Eredetileg Vas megyei, állítólag kőszegi. Nemességet III. Ferdinándtól kapott 1646-ban. Egy Pamer síremléke 1716-ból a régi ev. temetőben állt, ma a *Liszt Ferenc Múzeum* kertjében látható. Az irodalomban azonban

Vamer néven szerepel, ugyanis a cirkalmas barokk P betűt hibásan olvasták. Az irodalom műzsája már ott kísértett a család korai hajlékában is.

Amikor 1681-ben a soproni országyűlésre bevonult I. Lipót király, és a Tűztorony mellett levő Pamer ház előtt haladt a menet, ebben a házban pontosan akkor született meg egy kisfiú. Ebben az időben sokat adtak efféle kabalisztikus jelenségekre és ezért a fiú keresztapjának I. Lipótot hívták meg. Lipót elvállalta a gyermek keresztapaságát — bár az protestáns volt — és az udvari poétával megénekeltette a történeteket.

zók mellé odaírta a halálozási évüket, így lehetett megállapítani, hogy Pamer 1777. december 3-án hunyt el. Ennek alapján már nem volt nehéz az anyakönyvből megállapítani az akkori életkorát, ill. a születési dátumot, amely 1720. április 29. Pamer két évvel volt idősebb Deccardnál, aki néhány évvel túlélte. Az 1734 óta folyamatos telekkönyvekben Pamerék családi háza ekkor már a Szent György utca 6-os számú volt, amelybe egy Löschenkohl Kristóf is belépett később — mint említettük — társtulajdonosnak. Amikor az idősebb Pamer meghalt, a hitelezők kezére jut

Gottschedné rézmetszetű arcképe Pamer Gy. F. emlékkönyvében

Gottsched neves lipcei író rézmetszetű arcképe Pamer Gy. F. emlékkönyvében

Így került a Pamer család már ekkor kapcsolatba a költészettel.³

Csatkai Endre kutatásaiból ismerjük a költő Pamer helyes életrajzi adatait. Neki ugyanis sikerült az említett Deccard orvos emlékkönyvét megtalálnia, amelyet éppen Pamer ajándékozott a kiváló természettudós.⁴ Az orvos a bejegy-

házrésze és attól fogva a telekkönyvben hiányzik ez a név. 1944-ben a házat bombatalát érte s úgy megrongálódott, hogy le kellett bontani.

Pamer 1747. május 28-i kelettel fordul versben Gottschedhez. Ahogy maga írja, ez időben élénk irodalmi élet folyik Sopronban. A levél évében kerül a soproni

³ Csatkai: Főispánunk ősei és a soproni patricius családok. S. Hírlap. 1934. IV. 1.

⁴ Deutsch-ungarische Heimatblätter 1933. 103. lap.

liceum élére *Ribini János*, a magyar nyelvtudós. 1751-ben mondja el beszédét a magyar nyelv tanulásának fontosságáról. (*Oratio de cultura linguae Hungaricae*). Azonban vallás tekintetében nem tartozik a túlzók sorába, ezért összeütkezésbe került *Oertl János* lelkésszel, el is hagyta 1758-ban Sopront.⁵ Oertl is nyelvészkedett, a rovásírást tanulmányozta és éppen itt Sopronban írt egy vándorló diák emlékkönyvébe ezzel az írással emléksorokat.⁶ Ugyanakkor, midőn a magyar nyelvkultúrának volt tűzhelye városunkban, indul az újult német nyelv kultusza is. Pamer Gottschedhez írt versében elmondja, mennyire lelkesen fogadták Sopronban tanait, amelyeknek közvetítésére ő vállalkozott.

„Ich theilte deren Quell auch allen
Freunden mit
(mein ganzes Ödenburg liess ich
eifernd Wissen):
Wie schön dein weiser Fuss der Alten
Weg betritt.
So hatt ich überall, ich sag es ohne
Prahlen,
Bewunderer, Schüler, Freund, entzückt,
Dir zugeführt.”

Sőt egy kis kört is létesített. Bizonytalán beletartozott Deccard is.

„... Es legte sich sogar ein Kränzchen
guter Freunde...”

Bár szerényen megemlíti, hogy nem a legelső soproni elmékből alakította.

„Ich rühme hier zwar nicht, als ob wir
jene wären,
Die, Schriften einzusehen, die besten
Kenner sind.”

Pamer megszerezte Gottsched műveit is:
„Nun war die Sehnsucht gross nach
deinen theuren Schriften
Nun hasst ich keine Müh und keinen
hohen Preis,
Um einen Bücherschatz von deiner
Hand zu stiften;...”

A vers tanúsítja, hogy jól ismerte valóban Gottsched törekvéseit, ellenfeleit, sőt a régebbi irodalmi mozgalmakat is. Kimondhatatlan boldog lenne, ha emlékkönyve számára Gottschedtől és feleségétől emléksorokat kaphatna.

„... O gönne auch meinen Wunsch
ein günstiges Gewähren,

ich weis, dass deine Güt und Gross-
muth nichts versagt.
Schick mir von Deiner Hand und
Deiner Freundinn Zügen,
In mein Gedächtnissbuch ein wertbe-
schriebenes Blatt...”

Nagyon sokra tartja azt a kéziratot, amelyet Löschenkohl kapott az írótól. A kéziratot nénye — miután Löschenkohl meghalt — elhozta neki Bécsből, és most ő nagy becsben tartja.

Gottschednek bizonyára jól esett a messi idegenből érkező dicshimnusz, hisz akkoriban már nagyon kikezdték ellenfelei, és teljesítette a soproni költő kívánságát, küldött neki emléksorokat.

A Bleyer közölte másik Pamer-vers Mária Teréziáról szól, nyomtatásban is megjelent egy olmtüzi folyóiratban, melynek címe *Monatliche Auszüge Alt und neuer Gelehrter Sachen*. A 11. lapon helyet foglaló vers nagyon émyelgős. „Nichts übertrifft sie an Vollkommenheit”, semmi sem ér fel az ő tökéletességével, ez a legenyhébb hízelgés a sok között; ne csodálkozzunk rajta, hogy Szent István is mögötte marad jószívűség dolgában és hogy Mátyás királyt is felülmúlta. Pozsonyban még a Duna is lassabban folyik, hogy megcsodálhassa a nagy királynőt.

Az újság szerkesztője nagy örömmel fogadhatta a költeményt, megdicsérte a német nyelvű, de nem Németországból érkezett verset; ma pedig értetlenül állunk a túlzott szólalomoknak ilyen halmozása előtt. Mindenesetre látszik, hogy Pamer alaposan érti a rímelés mesteriségét és ennyire hosszú vers folyamán sem fárad ki. A vers elején racionalistának tűnik fel, amikor nem Istent, hanem Gondviselést emleget. Később azonban úgy látszik, rájött, hogy tanácsosabb a Regnum Marianum alapítójáról szólva inkább az Istent emlegetni.

E versekhez csatlakozik időrendben Deccard emlékkönyvének verse: Mint már említettük, Pamer ajándékozta a könyvet barátjának, ahogy az első megjegyzés latinul ezt közli is. A vers szövege:

„Was jener Dichter einst für ganz
unmöglich hielt,

⁵ Szinnyey: Magyar írók lexikona.

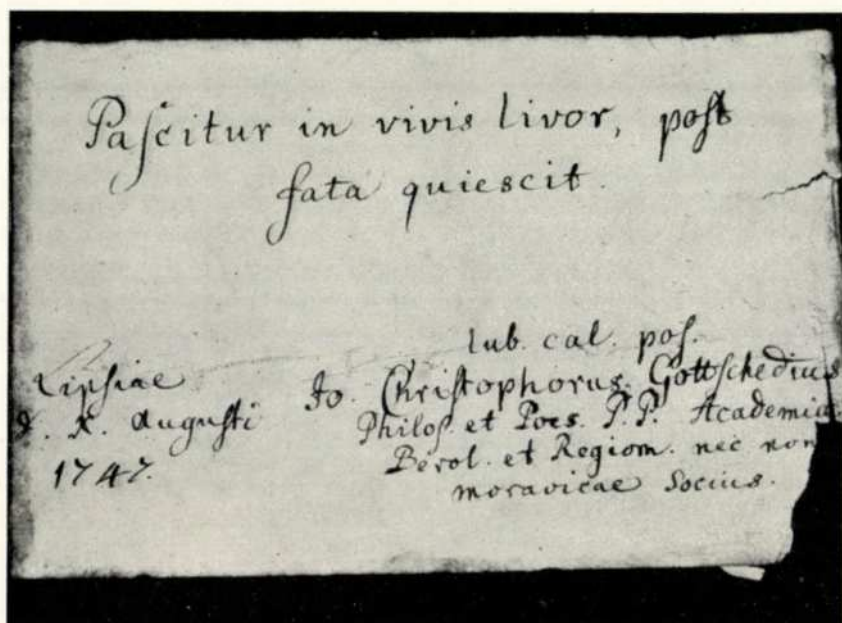
⁶ Csatkai: Magyar fény a német éjszakában. Új Sopron, 1946. I. 20.

Hat doch der kluge Fleiss der Folgezeit
erzielt.
Sieht man aus Wasser nicht elektrisch
Feuer blitzen?
Muss nicht durch die Chymie das
Feuer Wasser schwitzen?
Drum sieht ein weiser Arzt nichts
gleich für tödlich an;
Vielmehr bemüth er sich so viel er
immer kann,

elérte: látjuk, hogy vízből villám (eiek-
tromosság) fejleszthető, a tűzből a kémia
vizet varázsol. Az orvos sem lát tehát
minden betegséget halálosnak. Pamer
mint az olmtüzi tudós társaság tagja írja
alá nevét.

Az emlékkönyv divatja természetesen
hat magára Pamerra is. Emlékkönyve
jelenleg a soproni múzeum tulajdona.
Külsejében is elüt a többitől, mert szinte

Gottsched neves lipcsei író emléksorai Pamer Gy. F. emlékkönyvében

Denn viele sterben nur durch Vorur-
theil und Wahn.
Ödenburg den 28. Märzén im Jahre
1749. Mit diesen
eigenhändigen Denkmaalen wollte sich
den Herrn Besitzer
zu fernerer Gewogenheit bestens em-
pfehlen Georg Ferdinand
Pamer. N(obilis) H(ungarus) S(empro-
nius). der
Kaiserlich Königl. gelehrten Gesel-
schaft zu Ollmütz Mitglied."

A vers 1749. március 28-án kelt és Pa-
mert mint racionalistát, a tudomány min-
denhatóságában bízót mutatja be. Amit
korábban ugyanis a költő hihetetlennek
tartott, azt most az emberi szorgalom

könyvkötészeti remek. Mérete 12x19 cm.
Borjúbőr borítású, dús aranyozással
mindkét fedőlapján. Valószínűleg Pamer
készítette, mert a könyvben nincsen ba-
ráti ajánlás, de az elején két kalligrafi-
kus lap is értesít róla, hogy kié a könyv.
A 9. lapon maga a tulajdonos, tehát
Pamer *Vorrede ad Fautores et Amicos*
(előszó barátaimhoz és pártfogóimhoz)
címmel versben fordul azokhoz, akik a
könyvbe bejegyzik magukat, de a vers-
sorokat folytatólagosan írja. *Hoc petit et*
vovet Possessor — ezt kéri a birtokos.
Hanem a könyv jóval több mint a szo-
kásos emlékkönyv, egyúttal Pamernek
kis műgyűjteménye is, mert metszeteket,
sőt eredeti rajzokat és festményeket is

Színházi jelenet. Pamer rajza saját emlékkönyvében

tartalmaz. Ennek következtében nagy értéket képvisel a soproni műgyűjtés szempontjából, nemkülönben irodalomtörténeti szempontból is, mert Gottsched és neje kézjegyét és arcképét is tartalmazza. Sajnos azonban a könyv nem teljes már. Számos lap hiányzik belőle, meglevő lapjai lazák, gyűrődtek.

A 46. lapon Petrasch József báró két latin szavas bejegyzése olvasható. A bejegyző neve mellett „az olmtüzi tudós társaság elnöke” cím olvasható. (Moravi-

cae Scientiae Praeses) 1755 aug. 24. Az 56. lapon Gottsched rézmetszetű arcképe található kép a képben, félalak parókával. Werner A. M. festménye után készült 1736-ban Lipszében. Mellette a kézírásos *Pascitur in vivis livor, post fata quiescit*. Gottsched mint a berlini és a morva akadémia tagja írja magát alá. A 61. lapon Beer Frigyes Vilmos írja latinul: *Plus ultra!* Beer nem volt ugyan személyes ismerőse Gottschednek, de levélváltásban állt vele a Festetichek

megbízásából. Beer bejegyzésének kelte 1751. május 28 Pozsony. A 66. lapon Gottsched neje ír hat soros verset bécsi tartózkodása alkalmával felkérésre (zum verlangten Angedenken geschrieben), a következő lapra az író feleségének arcképét ragasztotta fel Pamer. A 76. lapon ismét nevezetes ember ír: *Kempelen*

verset. A 168. lapon olasz verset ír 1747. július 14-i kelettel Sopronban *Löschenkohl*, mint rokon és jóbarát. A 177–78. lapon *Kurz Ágost* gyakornok Pamer tulajdon verséből idéz, (Aus des Herrn Besitzers eigenen Gedichten) mely arról szól, hogy olyan ember még nem született meg, aki az élet minden szakában

Roth János körmöcbányai festő rőtli-rajza
Pamer Gy. F. emlékkönyvében

Farkas, a sakkautomata szerkesztője. „*Non, nisi hoc simulare novi.*” Pozsony, 1753. október 23.

A következő lapon *K. F.* jelzéssel fekete alapra festett antik oszlopokat látni tájképben. *Windisch Károly*, a földrajzi író Hallerből idéz hat sort 1747 február 25-ös pozsonyi keltezéssel. A 150. lapon *Engelbrecht Márton*, neves augsburgi rézmetsző kézzel színezett kínai tárgyú metszethez mellékel két német sornyi

tudná, mit kell cselekednie. A 259. lapon *Siess József* soproni nyomdász 1752-es kelettel külön emléklapot készített Pamer számára. A 303. lapon érdekes bejegyzés: egy költemény hiányzó verssorokkal. A hátlapon található a vers kiégészítő sorai tükörírással.

„*Dem dieses Stambuch zugehört,*
Dem hab ich mir zum Freund
erwählet.

Der ist nicht meiner Freundschaft

werth;

Dem es an Wahrer Treue fehlet!

Mit diesem zum Ruhme des Herrn Besizers abgefassten Zeilen Wolte sich hie-mit besstens empfehlen I. A. G. Anstatt: J. Kováts"

Ostffy Károly 1765. augusztus 7-én magyar verset jegyez be, ez az egyetlen magyar nyelvű bejegyzés. *Oertel János* 1751-ben gratuláló sorokat ír a könyvbe, mikor Pamert megválasztották az ol-mützi tudós társaságba. A 373. lapon *Conrad András* neves orvos és botanikus 1769. május 5. kelettel Horatius versso-raít idézi.

Ami Pamer gyűjtését illeti, számos színházi jelenet névtelen metszetét ra-gasztotta be a könyvbe, egyéb kisebb értékű rajz mellett kiemelkedik *Roth János Gottfried* körmöcbányai festőnek egy vöröskréta portréja, a soproni *Hart-wich J. Gottlieb* rajza egy szobrászati műhelyről rokokó stílusban. Maga Pa-

mer is ügyeskedett e nemben, egy szín-házi jelenetet ábrázolt, vagy tán csak másolt tollrajzban.

Az emlékkönyv legkorábbi bejegyzése 1743-ból, a legkésőbbi 1777-ből való. Te-hát a költő holta napjáig gyűjtötte a be-jegyzéseket. Francia, olasz, héber, latin, német és magyar nyelvűek ezek a beírá-sok, és Pamer műveltségére is élénk fényt vetnek. Számos olyan soproni nevét olvashatjuk a könyvben, akik városunk életében nagy szerepet játszottak, de aki az irodalom és tudomány terén munkál-kodott, mind felvonul. Az pedig, hogy Pamer ol-mützi sikereit kiemelik, vagy hogy tulajdon verseiből is idéznek, arra mutat, hogy irányában általános volt a tisztelet és elismerés. Semmi esetre sem érdemelte meg Pamer, korának és váro-sának egyik szellemi vezetője azt a fele-dést, amelyben része lett a századok folyamán...

Hammerl Lajos

Hartwich soproni szobrász rajza
Pamer Gy. F. emlékkönyvében

A nyolcvanéves kismartoni polgári iskola (ma Hauptschule) múltjából

1961. szeptember 19-én múlt nyolcvan éve, hogy a kismartoni állami polgári fiú- és leányiskolát megnyitották. Az akkori magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter, Trefort Ágost, az 1880. november 3-án kelt rendelettel engedélyezte a megnyitást „oly kikötéssel, hogy a város az iskola részére a közoktatási törvénynek megfelelő épületet állítson.”¹ A város polgársága Grüssner Ferenc akkori polgármester buzdítására, az ő példaadó áldozatkészségét követve, nagy lelkesedéssel teremtette elő az épület felállításához szükséges pénzt, a város földműves társadalma ingyen vállalta a fuvarozást. Hyrtl, a kismartoni születésű híres bécsi anatómus 1000 forintot küldött.² 1881. március 29-én a minisztérium jóváhagyta az épülettervet, „mire azután az építkezés az *alapkő ünnepélyes letételével* még ugyanazon év május 10-én kezdetét vette.”³ Laschober Mátyás, Kismarton város akkori ügyésze a vállalkozás lelke volt, s fáradhatatlan munkájának köszönhető, hogy az épület létrejött, 1881. augusztus 24-én kinevezték az iskola első tanárait: Hatvan Ferencet, Király Emmát, Ragályi Rózát és Scherer Gyulát, „az utóbbi egyúttal megbízatván az igazgatói teendők ideiglenes ellátásával.” Végleges igazgatóként két nappal az iskola megnyitása után az akkor 23 éves Kramer József modori állami tanítónőképző intézeti tanárt nevezték ki. „Szeptember 30-án ment végbe az igazgatóság átvétele: az ugyanazon napon tartott tanári tanácskozási ülést újlag elosztattak a tantárgyak; véglegesen elkészítették az órarend s egyúttal megállapították a követendő módszeres eljárást.”⁵

Igy indult 80 évvel ezelőtt a kismartoni polgári iskola. Mostani jubileuma érdekes módon — fennállásának két egyenlő hosszú időszakát zárja le. Ugyanis a mai Burgenland és Kismarton az iskola fennállásának negyvenedik évében került a szomszédos Ausztriához, tehát az elmúlt nyolcvan esztendőben 40 éven át mint magyar nyelvű, a másik 40 éven keresztül pedig mint német nyelvű intézmény teljesítette művelődési és nevelői hivatását.

A mostani „Hauptschule” igazgatósága az iskola fennállásának 75. évfordulóján adott ki külön ünnepi füzetet.⁶ Ebben több általános érdekű, tartalmas értekezést olvashatunk: Kismarton történetéről, a kismartoni tanulóifjúság szociális összetételéről, Kismarton időjárási viszonyairól a kismartoni barokkról, a Kismartonban 1945 óta történt építkezésekről, Kismartonnak mint szabad városnak 300. fennállása ünnepéről, valamint két humoros történetet a régi Kismartonból. Az ünnepi értesítő másik cikkgyűjteménye pedagógiai kérdésekkel foglalkozik. Tanulmányok olvashatók az oktatófilm és állókép helyes alkalmazásáról (Hans Bauer, az iskola jelenlegi igazgatójának tollából), a ponyvairodalomról és leküzdéséről, az iskolában szervezett tanfolyamokról.

Az iskola fennállásának 70. esztendejéről kiadott évkönyv⁷ rövid áttekintést ad a hét évtizedről, röviden megemlékezik az intézet igazgatóiról, köztük Kramer Józsefről, aki huszonöt éven át irányította az iskolát (1881—1906), Takács Józsefről, aki 1906-tól 1924-ig állott az iskola élén, tehát nyugdíjba vonulásáig, még az osztrák állami szolgálatban is három

1 Kramer József: A kismartoni m. kir. állami lakatos ipartanműhellyel és női kézimunka tanfolyammal kiegészített polgári fiú- és leányiskola története és jelen állapota (1881—1895), Kismarton 1896. 3. lap. (A továbbiakban: Az iskola története.)

2 Hyrtl József Felsőkismartonhegyen látta meg a napvilágot 1810-ben, apja a hercegi zenekar oboása volt. Rövidesen a zenekart apasztották és az öreg Hyrtl Bécsbe költözött. Hyrtl József idősebb korában is büszkén vallotta magát magyarnak és nem feledkezett meg Kismartonról, a városról sem, jóllehet a politikailag attól független községben született. Itt már életében megjelölték emléktáblával a szülőházát.

3 Az iskola története 4. o.

4 U. o. 4. o.

5 U. o. 4. o.

6 Festschrift: 75 Jahre Hauptschule Eisenstadt 1881—1956. Eisenstadt im Juni 1956.

7 70 Jahre Hauptschule für Knaben und Mädchen Eisenstadt, Jahresbericht 1950/51.

évig. A történeti áttekintés végén közli az évkönyv az iskola első három igazgatójának, Krammer József, Takáts József és Derfler Alajos fényképét.⁸ A 80. esztendőről kiadott évkönyv⁹ is rövid történeti áttekintést nyújt s az iskola jubileumát egybeköti Burgenland 40 éves fennállásának ünnepével. Megemlékezik arról is, hogy az iskola ünnepi éve egybeesik a Liszt-évvél.

A 70. évről kiadott évkönyv idézi Dr. W. A. Beza elismerő szavait az iskolával egybekapcsolt mintaszervi lakatos ipartanműhelyről: „Dieser Zweig der Handfertigkeiten steht heute noch an der Haputschule in so hoher Blüte wie an keiner Hauptschule weit und breit.”¹⁰ E sorok a kismartoni iskola fennállásának 50. évfordulójakor íródtak. Az akkori ünnepekre az iskola első igazgatóját, Krammer Józsefet is meghívták.

Az iskola utóbbi negyven évében kiadott évkönyvei elismeréssel emlékeznek meg mindazokról az értékes eredményekről, amelyeket az oktató-nevelő munka terén az azelőtti negyven évből értékes hagyományként vehettek át. Mert a kismartoni polgári iskola kezdetől fogva jó hírű iskola volt. Első igazgatója a pedagógia minden új eredményét nagy lelkesedéssel és körültekintéssel igyekezett iskolájában megvalósítani. Már az iskola fennállásának harmadik évében megszervezte (1883—84) „az iparos tanulók iskoláját... minélfogva a polgári iskolai tantestület nevelés-oktatási működése kiterjesztetett az iparos tanulók kiképezetésére is.”¹¹

Ezekben az években a polgári iskolák létesítéséhez és működéséhez még nagy reményeket fűztek. Hivatásukat abban látták, hogy a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi pályákra lépő ifjúságnak megfelelő alapképzettséget nyújtsanak, s ezzel a gyakorlati pályákon dolgozók műveltségi szintjét emeljék, őket a további önképzésre képessé tegyék. „A polgári iskolai oktatásnak tehát az ismeretközlés mellett — a formális képzéstől el-

tekintve — még két igen fontos főfeladata van, s ezek: a.) képesítse növendékeit arra, hogy a polgári életpályákra lépések után a gyakorlati szakismereteket haszonnal tanulmányozhassák; és b.) iparkodjék tanítványaiában a kellő érdeklődést felkelteni az ismeretek elsajátítása iránt, hogy mintegy szükségét érezzék továbbképzésük eszközlésének.”¹²

Ilyen célkitűzéssel az 1881-ben megnyitott kismartoni polgári iskola az akkori Sopron megye fontos művelődési intézményévé lett. Már akkor még a vármegyében kevés ilyen iskola akadt. Berényi Pál 1895-ben Sopron megye monografiájában ezt írja: „Középiskolája, a soproniakon kívül, nincs a vármegyének. Helyüket a vármegyében két népesebb helyén: Kis-Martonban és Kapuvárott az állami polgári fiúiskola pótolja. Mind a kettőnek nagy kulturális hívatása van” (107. l.). Itt kell mindjárt megemlítenünk, hogy a kapuvári polgári iskola a kismartoninak szellemi gyermeke: 1884/5-ben nyílt meg, s igazgatását Scherer Gyula vette át, aki Krammer Józsefnek kezdetől egyik legbuzgóbb munkatársa és barátja volt. A kismartoni polgári iskola adta tehát egyúttal a második Sopron megyei polgári iskola igazgatóját, Scherer Gyulát is. Scherer Gyula magával vitte Kapuvárra a kismartoni legelső tantestület tagjai közül mindegyiknél Ragályi Rózát, akit közben nőül vett, és a pinkafői (tehát burgenlandi) születésű Hatvan Ferencet, aki azonban csak 1887-ig maradt Kapuvárott, ekkor Sopronba került a Kereskedelmi Akadémiához. Sopronban a természetjárás lelkes apostola lett, úgyhogy a mai Turistaházat eredetileg róla nevezték el. Sőt, az 1904-ben megnyílt soproni állami polgári iskola első igazgatója, Leitner Ferenc is húsz éven át a kismartoni polgári iskolában működött és Krammer József egyik legszorosabb munkatársa volt. Távozásakor így bucsuztatja: „... nevezett kartársunk 20 évig működött iskolánknál. Szaképzett, lelkiismeretes és ügybuzgó tanár

8 Jahresbericht 1950/51, 6. o.

9 1960/61. 80. Jahresbericht Hauptschule für Knaben und Mädchen Eisenstadt.

10 Jahresbericht 1950/51, 7. o.

11 Az iskola története 7. o.

12 A kismartoni m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola értesítője, 16. sz. XXV. évf. 29. o. V. ö. még egy 50 lapos különkiadványt: Krammer József, A polgári iskola a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem, valamint a középosztály nőnevelésének szolgálatában. Kismarton, 1885. Ugyanez németül Leitner Ferenc fordításában.

volt, aki nagy sikerrel tanította a reábi- zott tárgyakat; sikerdús tevékenységének nagy része van abban, hogy az iskola nevelő-tanítási működését oly magas ni- vóra emelhetjük.¹³

Erdemes megállanunk itt annál a kö- rülménynél, hogy a kismartoni iskola mindjárt indulásakor három olyan peda- gógussal dicsekedhetik, akik nemcsak Sopron megyének, hanem az országnak legkiválóbb pedagógus-gárdájához tartoz- nak. Tankönyveket írnak: Krammer Jó- zsef és Scherer Gyula természetrajzi könyveket, Leitner Ferenc földrajz-köny- veket. Scherer Gyula kapuvári működé- sében (1884—1899) szembeszökő a kis- martoni példa, az itt bevált mintaszerű lakatos tanműhelyhez és női kézimunka tanfolyamhoz hasonlóan ott is szervez a fiú iskolával kapcsolatos asztalos-, esz- tergályos- és faragóműhelyt, a leány- iskola mellé pedig női kézimunka tanfo- lyamot. Újpestre történt áthelyezése után sem lett hűtlen első iskolájához, 1934- ben a kapuvári polgári iskola értesítőjé- ben az ő tollából jelenik meg az iskola 50 éves története. Krammer Józsefhez hasonlóan ő is ismételten ír az értesítő- ken a polgári iskola céljáról (1885), s a magasabb nevelés tanintézetéről (1889), a polgári fiúiskolák reformjáról, több ízben az iskola történetéről. Az egyik értesítőben a kapuvári artézi kút történetét írja meg.

Leitner Ferenc 1884-től 1904-ig műkö- dik a kismartoni iskolánál. Itt írja első földrajztankönyvét, kiad egy szülőföld- ismertetőt a kismartoni iskolák számára (1896). Sopronba kerülve, mint az ott lé- tesített állami polgári iskola igazgatója, Krammer Józsefhez hasonlóan, elsősor- ban tájékoztatót ír a társadalom számára: A polgári fiú iskola a mezei gazdaság, az ipar és kereskedelem szolgálatában (1905). Leitner Ferenc magyar népdalo- kat is gyűjtött, ezekből 1930-ig 3400-at sikerült megszerezni.¹⁴

Sopron megye e három kiváló pedagó- gusa fiatalon, pályakezdetükkor került össze. (Krammer József 1858-ban, Sche-

rer Gyula 1860-ban, Leitner Ferenc 1861- ben született.) Ketten közülük egész fia- talon kerültek polgári iskola élére: Krammer József 23, Scherer Gyula 24 éves korában. De a polgári iskolákban is élt akkor még az a „fiatalos” lendület, amelyet az alapító Eötvös József és a polgári iskolák apostola, Csengery Antal adott ennek az intézménynek. Akkor még úgy látszott, hogy ez az iskolatípus önálló nevelőintézetként teljesíti hivatá- sát, s 6 osztályra kibővítve mindzok- nak megadja a szükséges alapműveltséget s a kedvet az állandó önképzéshez, akik gyakorlati pályákra mennek, a „mezei” gazdaság, az ipar és kereskedelem terén fejtik ki munkásságukat. Az a meggyő- ződés, hogy közvetlenül az életre készítik elő a gyakorlat embereit, komoly hivatás- tudatot ébresztett a polgári iskolák nevelőiben, mert úgy látták, tőlük függ, mi- lyen műveltséggel és a további önképzés vágyával lépnek-e ki az életbe tanítvá- nyaik. Csengery Antal ezt így fogalmazta meg: „Különösen a polgári iskoláktól várható egy művelt, középrend alkotá- sa.”¹⁵ — Ekkor még nem érezte hatá- sát az az éppen ezekben az években be- következett fordulat, amely a „polgári iskolát eltéríti eredeti hivatásától... A polgári iskola igaz gyökér-verését meg- akadályozta a magyar közvélemény egy jelentőségében messze kiható tragikus dogmája: intelligens embert csak a kö- zépiszkola nevel...”¹⁶

Nevezett Sopron megyei pedagógusain- kat még hevíti az előző évtized optimiz- musa, ezért tudtak olyan sokat és érté- keset alkotni. Így lett az ő indulásuk s a múlt század két utolsó évtizede a Sop- ron megyei nevelésügy fényes fejezete.

A Kismartonból kiindult triász további pályája is gazdag marad mind nevelői eredményekben, mind irodalmi műkö- désben. A Deák Gyula által szerkesztett Polgári iskolai író-tanárok élete és mun- kái részletesen beszámol ezekről. Kram- mer Józsefről 3 oldalon olvashatunk (265—67.) Kismartoni igazgatása idején rendszeresen tartott előadásokat a Felső

13 Az iskola értesítője 16. sz. XXV. évf. 98. o.

14 A Scherer Gyulára és Leitner Ferencre vonatkozó adatokat Deák Gyula, „Polgári iskolai író-tanárok élete és munkái” című lexikon szerű kiadványból vettem. (Megjelent Buda- pesten, 1942-ben. Az országos polgári iskolai tanáregyesület kiadásában.) Leitner Ferencről még Halász H. Imre: Sopron és Sopron megyei fejek. Sopron, 1930. 119. o.

15 Sághegyi Lajos, A magyar polgári iskola hatvanéves múltja, Budapest, 1929. 28. o.

16 U. o. 76. o.

Nép és Polgári Iskola Egyesület Közgyűlésein: ezek kezdetben főleg szervezési kérdésekről szólnak, majd mind jobban neveléstudományi témákat választ: A lélektan szerepe az iskolában (Fiumében 1903-ban), a Sopron-Vas megyei Körben: A fiziológiai lélektan köréből, vonatkozással a nevelőtanításra (1903). Az ismétlések jelentőségéről (1905). A tanuló öntevékenységeinek érvényesítése, különösen a.) a természettudományokban, b.) a földrajzban. Ez az előadás Sopronban hangzott el 1906. VI. 2-án, ezzel búcsúzott Krammer József Sopron megyétől, mert ez év szeptemberében az akkor létesített pozsonyi állami polgári fiú- és leányiskolák igazgatását vette át. Cikkei is elejével főleg a polgári iskolák problematikájával foglalkoznak. Jellemzőbb összefoglaló pedagógiai tanulmányai: A cselekvés szerepe a nevelőtanításban (1910) A nevelési ismeretek lélektani alapvetése (1911), Az iskolai növénykert jelentősége (1912), Önuralomra nevelés (1916). E tanulmányok címei egészen modernül hatnak, látszik, hogy Krammer József külföldi tanulmányútról a legújabb neveléstudományi ösztönzéseket hozza magával. De azt is mutatják későbbi írásai, hogy a 25 éves kismartoni igazgatói tapasztalatok sorra meghozzák gyümölcsüket, s a pozsonyi polgári leányiskola mintaszerű botanikus kertjével, terrariumával, kis állatkertjével és télikertjével nem képzelhető el ezek nélkül. Ugyanezeket a tapasztalatokat értékesítette a két Sopron megyei pályatárs is későbbi működési helyén (Scherer Gyula Újpesten, Leitner Ferenc Sopronban.) Az egymás közelében töltött évek alatt mindhárman külföldi tanulmányutakon bővítették pedagógiai és szakmai ismereteiket, s ezeket is iskoláikban kamatoztatták.

A kismartoni iskola tanári karában működött Lomoschitz Károly is (1901—1911), akiről Deák Gyula említett lexikonja így ír: „a herceg Eszterházy-kas-

télyban rendezett nagy hangversenyeken vezette az énekkarokat. A hangversenyeken bécsi és budapesti művészek is szerepeltek (258. l.) Így nemcsak a város, hanem Sopron megye zenei kulturáját is jelentősen emelte. 1908. áprilisában vette át a kismartoni daloskör vezetését, ekkor nevezték el Haydn férfikórusnak. A névadó halálának 100. évfordulóján a kastély nagy Haydn-termében hatalmas hangversenyt rendeztek. Lomoschitz Károly 1911-ben Szombathelyre távozott, de ezzel a hangversenyével és kiváló szervező munkájával dicsőséget szerzett a városnak, iskolájának, a férfikórusnak, de egész Sopron megyének. A Haydn-kórus már addigi működése alatt is szoros kapcsolatot tartott fenn Sopronnal.”

A későbbi, akkor már Hauptschule igazgatói közül Alois Derfler (1925—1938, a náciok bocsátották el) és Hans Job (1945—1951, ekkor kerületi iskolafelügyelő lett) hajdan maguk is az iskola növendékei voltak. A jelenlegi igazgató Hans Bauer.

Jegyezzünk fel most néhány érdekes adatot a kismartoni iskola fennállásának első évtizedeiből tanulóifjúságáról. „A növendékek *általános létszáma* az iskola fennállásának első évétől fogva mindig nagyobb volt, mintsem az 5000 lakos városkában, melynek közelében Sopron három középiskolával bír, várható lett volna.”¹⁸ Az első osztályok létszáma mindig meghaladta az 50-et, kivéve az 1884/5—1887/8 éveket, amikor az újonnan megnyílt kapuvári és szombathelyi polgári iskolák vonták el a növendékek egy részét. Érdekes, hogy ez későbbben nem éreztette hatását. Az 1881/2—1895/5 közötti években így alakult az I. osztályos tanulók létszáma: 63, 54, 56, 44, 46, 41, 41 (a kapuvári és szombathelyi polgári iskolák kiépülésének éveiben) 66, 61, 68, 57, 53, 60, 52.

Érdekesen fest ezekben az években a fiú-iskola tanulóinak nyelvismeret szerinti megoszlása:

17 90 Jahre Haydn-Chor Eisenstadt 1863—1953. Im Selbstverlag, Druck: Horváth, Eisenstadt
18 Az iskola története, 33. o.

Csak magyarul beszélt:	1	3	3	9	12	9	10	12	15	9	14	20	13	19
Magyarul és németül	6	45	69	82	84	84	80	86	100	116	116	98	115	119
Magyarul, németül és horvátul	—	1	2	3	6	9	12	12	9	6	3	8	5	11
Magyarul és horvátul	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	3
Németül és horvátul	—	3	—	1	2	—	2	2	2	1	—	1	3	—
Csak németül	56	45	40	22	16	13	13	34	30	39	25	24	22	11
Csak horvátul beszélt	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—

Ez a táblázat azt mutatja, hogy a kismartoni iskola erősen a kényelviség irányában segítette elő a fejlődést.

A végzett tanulók további sorsát illetően érdekesek a következő adatok (ezek huszonöt év összegszerű adatai.)

Szakiskolába lépett 32%, gyakorlati pályára lépett 54,7%, ellenben középiskolába lépett 8,8%, közvetlenül hivatali pályára ment 1,8%. Ebből a következők:

„Nyilvánvaló tehát, hogy a kismartoni ált. polgári iskola híven követi az intézmény eredeti rendeltetését, miután a szakiskolák mellett leginkább a gyakorlati életpályák szolgálatában áll.”

„A szülék polgári állását tekintve” az 1881/82—1894/95 években legtöbb az iparos, valamivel kevesebb az értelmiségi, kb. azonos számú az önálló östermelő és kereskedő, az értelmiségiekhez viszonyítva félannyi a „szolgálatot tevő és munkás”.

A 75. évről kiadott „Festschrift” szerint az első évfolyam egyik tanulója Karl Aldorfer, akkor, 1956-ban, még Kismartonban életben volt. (Az értesítő a 12. lapon fényképét is közli.)

Az iskola volt növendékei közül nevesebb emberekké lettek Wolf Sándor, Ignác fia, aki a városka kultúrájában nagy szerepet játszott és a rendkívül értékes múzeumot létesítette, Elek Eiweck festőművész, aki később az iskola tanáraként is működött, 1945—1950-ig a város polgármestere, Seemayer Vilibald neves néprajztudós.

Kismarton híres bornagykereskedő cége, Wolfék, kezdettől lelkesen támogatták az iskolát. Wolf Ignác (1841—1906)

nekrológja így kezdődik: „Nagy veszteség érte iskolánkat a lefolyt iskolai évben. Egyik nagylelkű alapítója, s a gondnokságnak kezdettől (1881. óta) buzgó és lelkes tagja, az intézet leghívebb barátja és a tanuló-ifjúság legnagyobb jótevője megszűnt élni...” Majd: „És ő nem elégedett meg azzal, hogy az iskola jelentőségét csak hirdesse, hanem mindenkor kész volt a legnagyobb áldozatra is, ha cselekedni kellett az iskoláért.” „Mindjárt az elsők között ott volt Wolf Ignác, aki nagy összeggel járult az épület költségeihez majd bátyjával, Wolf Adolffal együtt 2000 K-s, azonkívül pedig ő maga külön is 1000 K-s ösztöndíjalapítványt tett a szegénysorsú tanulók javára.”²¹ Gyermekai közül 5 leány és 1 fiú (Sándor) látogatta az iskolát, mind a hatan valóságos minta-növendékek voltak, nemcsak tehetségben és szorgalomban, hanem magaviseletben is. Egyikük, Frida 80 éves korában így emlékszik vissza iskolai idejére: Ich erinnere mich noch gerne an meine Schulzeit zurück. Ich habe Ihrem Vater viel zu verdanken, die Gegenstände, die er persönlich unterrichtete, wusste er so interessant und anregend zu gestalten, dass ich sie noch heute inne habe und immer darauf bauen konnte. — ... Wir waren auf unsere Schule und deren Direktor stolz und hatten alle Ursache dazu.”²²

Egy iskola, amelyre 80 éves korukban így emlékeznek hajdani növendékei, valóban nevelői hivatásának magaslatán állhatott. Megérdemli, hogy ünnepeljük nyolcvanéves fennállását.²³

Krammer Jenő

19 U. o. 34—3; u. o. táblázat: A polgári fiú-iskola növendékeinek általános áttekintése.
— A leány-iskola növendékeiről hasonló táblázat található a 36. és 37. o.

20 Az iskola értesítője, 16. sz. XXV. 96. o.

21 U. o. 3. o.

22 Frida Löwy — Wolf leveléből l. 2. jegyzet.

23 Az iskola első huszonöt évének történetéhez l. Krammer, Jenő, Der erste Direktor der achzigjährigen Hauptschule (Bürgerschule) in Eisenstadt, Burgenländische Heimatblätter, 1961.

Macskakő vára

Nincs még egy másik vár Magyarországon, amely rövid fennállása alatt olyan hírhedségre tett volna szert, mint a Sopron város közvetlen szomszédságában felépített *Macskakő*, német nevén *Katzenstein*.

Első említésével Ernst Konrád városi jegyző 1442. évi számadásában találkozunk, aki rövid időközben Jeromos és Zaundürr Mihály polgárok kíséretében négy ízben is kénytelen volt a bécsújhegyi királyi udvarba utazni, részint e várra, részint Szarvkővel, Albert osztrák herceggel és Pálóczy Simonnal kapcsolatos ügyek elintézése miatt.¹

Ezeknek az adatoknak, egyúttal az egykori viszonyoknak ismerete alapján bizonyosnak vehetjük, hogy Macskakő várának felépítése legszorosabb kapcsolatban áll Sopron város elzálogosításával, miként ez az alábbiakból világosan kitűnik.

Erzsébet özvegy királyné Sopron városát 1441 február 25-én zálogosította el 8000 magyar forintért IV. Frigyes német királynak,² aki ez év március 6-án kelt oklevelében nem késett e várost minden eddig élvezett kiváltságában megerősíteni, amennyiben ezek a zálogjogra nem sérelmesek és hátrányosak.³ Kevéssel utóbb, április 11-én IV. Frigyes német király arról értesíti Sopron városát, hogy tanácsosát, Ebersdorfer Zsigmondot nevezte ki városkapitányuknak, aki iránt engedelmességgel viseltessenek.⁴ Így került Ebersdorfer Zsigmond Sopron városával a legközvetlenebb viszonyba és csak természetes, hogy ezt a bizalmi állást arra használta fel, hogy abból minél több anyagi haszna származzék. Ebből a szempontból kapóra jött számára Benedek győri püspök halála, kinek a Sopron városával szomszédos birtokát, Fertőrákost maga számára lefoglalta minden jövedelmével és hasznával. Ennek biztosítására kezdte el építeni még 1441-ben Macskakő várát, amelynek építésével oly

gyorsan haladt előre, hogy amikor 1443. március 13-án Vági Dénes rohonci várnagy és szalonaki kapitány egy évre fegyverszünetet kötött Ebersdorfer Zsigmond soproni városkapitánnyal és Sopron városával, ez a fegyverszünet „für das haws Kaczenstain”, tehát Macskakő várkastélyra is már kiterjedt.⁵ Hasonlóképpen kötnek fegyverszünetet még ebben az évben Polányi László és Heteyi László borostyánkői várnagyok is.⁶

Macskakő várának meglétéről ilyenformán tudomást szerzett mind a közeli, mind a távolabbi vidék is, és azt Ebersdorfer Zsigmond soproni városkapitány tulajdonában levőnek mondják.

Mindaddig, amíg Macskakő várát Ebersdorfer Zsigmond birtokolta, szó sem lehetett arról, hogy e vár rablóvárrá alakuljon át, mivel várurának társadalmi helyzete, bizalmas viszonya IV. Frigyes német királyhoz ezt lehetetlenné tette, de hogy anyagi vonatkozásban ez az előkelő osztrák főúr is mennyire csak a maga hasznát tartotta fontosnak és előbbreválónak még a nyilvánvaló igazság rovására is, ezt legfényesebben Sopron városával a dézsmafizetés miatt kitört vizsgálta bizonyítja.

A győri püspöki szék üresedése idején, mely egybeesett a nyugati határszélen a legzavarosabb közállapotokkal, Ebersdorfer Zsigmondnak sikerült elérnie, hogy Sopron városa legalább részben neki fizessen dézsmát. Ebből a jogtalan eljárásból jogos szokást szeretett volna Ebersdorfer Zsigmond teremteni, ez a törekvése azonban nem annyira Sopron város ellenállásán, mint inkább az időközben győri püspökké kinevezett Ágoston püspök erélyes fellépésén fulladt kudarcba. Amikor Ágoston győri püspök látta, hogy Sopron városa nem akar neki dézsmát fizetni, a várost interdictum alá vetette,⁷ mely nem szűnt meg mindaddig, amíg Sopron jobb belátásra nem tért, de

1. Házi, II. 3. 364–5. l.

2. Chmel: Regesta . . . Friderici IV.–1. Band nr. 238.

3. Házi, I 3. 213–4. l.

4. Uo. I. 3. 217. l.

5. Uo. I. 3. 233. l.

6. Uo. I. 3. 236. l.

7. Uo. I. 3. 264. l. és Hazai Okmánytár IV. 344. l.

ekkor meg a város Ebersdorfer Zsigmonddal került szembe, aki ragaszkodott továbbra is a soproniak dézsmájához. Ebbe a mindinkább elmérgesedő viszályba 1450-ben végül maga IV. Frigyes német király is beleavatkozott, parancsot adván Ebersdorfer Zsigmondnak, hogy a soproniak szüretjét ne merje megakadályozni és nekik kárt okozni, mert a közelgő Szent Simon és Szent Judás napján (okt. 28-án) neki tárgyalása lesz a magyar urakkal és ezen tisztázni fogja, hogy a soproniak tulajdonképpen kinek tartoznak dézsmát fizetni, és ennek értelmében fog majd intézkedés történni.⁸

Ez az említett tárgyalás a jelzett napon valóban megtörtént, azonban eredményre nem vezetett, hanem a vitás kérdéseket eldöntésre egy 16 tagból álló bizottságra bízta.⁹ Arról nincs tudomásunk, hogy ez a bizottság valóban összeült-e és ha igen, mit végeztek, csak annyi bizonyos, hogy a következő 1451. évben sem oldódott meg Ebersdorfer Zsigmond és Sopron városa között a dézsma-viszály,¹⁰ sőt rendezetlen maradt az Ebersdorfer Zsigmondnak 1452-ben bekövetkezett halálakor is.

Ebersdorfer Zsigmond 1452. június 23-án végrendekezett. Ebben úgy intézkedett, hogy mivel fiúörökös nem maradt, hanem csak egy névleg nem említett lánya, akit Pottendorfer György vett el feleségül, ez okból minden ingatlanát „herderhalb der Twnaw” a két fitestvére közül Albert nyerje el, felét örökségképpen, míg a másik felének becsértékét pénzben váltsa meg a másik testvértől, Reinprechtől. Egyéb ingatlanait „enhalb der Tunaw” a két fitestvér egyenlően ossza meg egymás között.¹¹

Kevéssel e végrendelet megírása után már másnapon Ebersdorfer Zsigmond egy másik, Bécsűjhelyen kelt oklevélben megváltoztatta a végrendeletét, amennyiben Macskakő várát minden tartozékával és jövedelmével egyedül Albert fivérének hagyományozta, nyomatékosan hangsúlyozván, hogy abban Reinprecht testvérenek semmi részesedése se legyen.¹²

Macskakő várával Ebersdorfer Albertre szállt át a soproniakkal fennálló dézsmaper is, melyben az időközben római császárrá koronázott III. Frigyes tanácsosai révén 1452. szeptember 11-én egy olyan megállapodást hozott létre, mely mindekelőtt megszüntette a felek közti viszálykodást. A dézsmára nézve kimondták, hogy az Szent Márton napját követő 8 napig Sopronban tároltassék, és amennyiben ahhoz a győri püspök nem ragaszkodnék, ebben az esetben az Ebersdorfer Albertnek adassék, máskülönben a győri püspököt illesse, azonban a rákosi hegyvám minden körülmények között Ebersdorfer Alberté legyen. Egymás foglyait kölcsönösen bocsássák szabadon, míg az Ebersdorfer Albert szolgálai által elkövetett gyilkosságért ezek feleljenek.¹³

Ez a császári közreműködéssel megkötött egyezség véget vetett annak az áldatlan ellenségeskedésnek, amely immár két év óta tartott Macskakő és Sopron között, a dézsmát pedig végérvényesen a győri püspök birtokába helyezte vissza, azzal a körmönfont jogi körülírással, amely annyira jellemző III. Frigyes német császár minden intézkedésére.

Ebersdorfer Albert elesett a gazdagnak mondható soproni dézsmától, mely legalább tízszeresen felülmúlta Rákos falvának minden elképzelhető jövedelmét. Ez a súlyos kudarc nagyban hozzájárulhatott Ebersdorfer Albertnek ahhoz az elhatározásához, amellyel Bécsben 1452. október 26-án Macskakő várát eladta Ladendorfer Jánosnak.¹⁴ Sajnos az a két jegyzék, amelyekről az oklevélben említés történik, ma már nincs meg, amit annál inkább fájjalhatunk, mert ezek tartalmazták többek között a vár leírását és annak vételárát. Annál becsebbnek kell mondanunk Macskakő várának írásba foglalt felszerelését, amelyet Ebersdorfer Albert egyelőre kölcsönadott Ladendorfer Jánosnak olyan feltétellel, hogy annak árát két éven belül megfizeti. Ez a felszerelés állott pedig az alábbiakból: 8 mázsa puskaporból, 3 hosszú, vasból ön-

8. Hází, I. 3. 297. l.

9. Uo. I. 3. 298-300. l.

10. Uo. I. 3. 332-3. l.

11. Nieder-Österreichisches Landesarchiv in Wien, Privaturkunden Nr. 2741.

12. Uo. Privaturkunden Nr. 2742.

13. Hází, I. 3. 381-3. l.

14. N. Ö. Landesarchiv in Wien, Privaturkunden Nr. 2747.

tött tarackágyúból, egy másfajta hosszú ágyúból, 200 db kőgolyóból, 200 db vasgolyóból, 12 db új tárcsapajzsból, 32 kézi puskából, 10 szakállas puskából, 3 mázsa ólomból, 2 mázsa szurokból, két vas morszárból, 12 nyársból, 10 dárdából, két db közepes rézüstből, egy nagy rézüstből főzés céljára, 3000 db nyílból, két mázsa vasból, egy teljes kovácsműhelyből fujtatóval, két ágyból minden hozzávalóval és 12 tehénből.¹⁵

E felsorolás szerint Macskakő várában 1452-ben olyan mennyiségű tűzfegyver állott rendelkezésre, amelyek az akkori viszonyok mellett szinte a bevehetetlenségét biztosították. Ennek a körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy ez a vár dacolni mert nemcsak a magyar királlyal, hanem a német császárral is.

Mivel Ladendorfer János úgy vélte, hogy Macskakő várának felszerelését a kikötött két év alatt nem fogja tudni kifizetni, ezért 1453-ban olyan megegyezést kötött Ebersdorfer Alberttel, hogy a tulajdonában levő Gramatneusiedl alsó-ausztriai falut zálogjogon mindaddig átengedi, amíg a kölcsönbe kapott várfelszerelést vissza nem adja.¹⁶

Macskakő várának urai az elmondottak szerint a dézsmaperből kifolyólag 1450-től kezdve sok kellemetlenséget okoztak Sopronnak, amelyek tettelegességben is megnyilvánultak mindkét fél részéről, azonban e vár rablóvár hírnevébe csupán azóta került, hogy Ladendorfer János birtokába ment át. Igaz ugyan, hogy még Ebersdorfer Zsigmond idejében Macskakő erősebb kiépítése céljából kísérlet történt arra nézve, hogy a Kanizsai grófok jobbágyai kézi erővel és szekeresen is robotmunkát végezzenek, de a kapuvári várnagyok erélyes tiltakozása ezt a tervet megghiúsította,¹⁷ nem egészen egy hónap múlva pedig Kanizsai Miklós a soproniak segítségét kéri ahhoz, hogy Stark Egyed macskakői várnagy Pinnye Antal jogtalanul elfoglalt birtokát adja vissza.¹⁸

Ismét néhány hónappal később, amikor már Ebersdorfer Albert birtokában volt Macskakő, arról értesülünk, hogy e várba gyalogos és lovas katonák fognak érkezni, azonban ezeknek legalább a halomlás szerint semmiféle rossz szándékuk nincsen.¹⁹ Egészen másképpen hatnak már félévvel utóbb 1453. február 27-én Laki Dávid és Rajky Péter kapuvári várnagyoknak Sopron városához írt sorai. Ebben a levélben nyíltan sorozatos rablásokkal vádolják a macskakőieket, kiket tetten is értek Csapod határában, miért azzal a felszólítással fordulnak Sopron városához, hogy ne legyenek ilyen embereknek segítői, hanem inkább fogjanak velük össze, hogy a békés utasok ne legyenek többé általuk veszélyeztetve.²⁰

Ez a határozott hangú levél nem is tévesztette el a hatását, amennyiben Sopron ettől kezdve nagyobb figyelemmel kísérte a macskakői várban folyó eseményeket, amelyeket midőn számukra veszélyes irányzatúnak ítélt, erről jelentést tett III. Frigyes német császárnak, aki válaszában megnyugtatta őket, írván, hogy a magyar király figyelmét felhívta ezekre a körülményekre, és mivel tudomása szerint Ladendorfer meghívást kapott a királyi udvarba, ez okból reméli, hogy a kedvező elintézés nem fog elmaradni.²¹

Ezt a levélváltást Sopron és III. Frigyes német császár között akkor értjük meg teljesen, ha tudjuk, hogy míg Sopron városa zálogjogon III. Frigyes német császár alá tartozott, ugyanakkor Macskakő a magyar király fennhatósága alatt állott. Abban a megállapodásban, amelyet a magyar és osztrák rendek V. László magyar király és osztrák herceg érdekében III. Frigyes német császárral még 1453. március 26-án kötöttek, Macskakőre vonatkozólag kifejezetten azt olvashatjuk, hogy a császár Macskakőt sohasem birtokolta, nem is vágyódik utána, ezért V. László király azt teheti vele, amit akar.²²

15. Uo. Privaturkunden Nr. 2750. Összehasonlítás céljából megemlítem, hogy 1537-ből – tehát 85 évvel későbbi időből – fennmaradt a Sopron város fegyverfogható férfiairol felvett összeírás a fegyverzetükkel együtt. Eszerint volt Sopronban 444 katonai szolgálatra köteles polgár, kik közül csupán 125-nek volt puskája, míg a többi dárdával vagy alabárdal volt felszerelve.

16. Uo. Privaturkunden Nr. 2764.

17. Házi, I. 3. 357. l.

18. Uo. I. 3. 364. l.

19. Uo. I. 3. 380 l.

20. Uo. I. 4. 7. l.

21. Uo. I. 4. 14. l.

22. Chmel: Materialien zur österreichischen Geschichte II. Band 46–7. 1.

A Macskakő körül felkorbácsolt izgalmak lassanként lecsillapodtak. Egyelőre nem történt semmi olyasféle, ami a közbiztonságot veszélyeztette volna, a vár rossz hírneve azonban megmaradt és a közeli vidék állandó gyanakvással nézett a vár felé, mivel benne a huszita mozgólódásoknak legelőbbre tolt fészket látták a Dunántúlon, és nem is minden ok nélkül. Amikor 1454 tavaszán az osztrák ököljog korszakából jól ismert Nankenreuter Nabukodonozor zsoldosvezér Dévény alatt átkelt a Dunán és hadjárata során elfoglalta Csepreget és annak templomát megerősítette, a pozsonyi polgárok egy ideig abban a meggyőződésben éltek, hogy a hadműveletek középpontja Macskakő vára, és ezért kémeiket ide küldözgették hírszerzés céljából.²³ Csak lassan derült világosság az eseményekre, melyek azután igazolták, hogy ebben az esetben Macskakő várát minden ok nélkül fogták gyanúba.

Ladendorfer János 1455. június 25-én 850 forintért Macskakő várát eladta Weitraher Konrádnak és Gileis Farkasnak.²⁴ Ezzel az adás-vevési művelettel e várnak legutolsó, egyben legdicstelenebb korszaka kezdődött, mivel ettől az időtől kezdve az valóban nem volt más, mint igazi rablóvár, mert rablásból és fosztogatásból tartotta fenn magát, és réme lett a közeli és távoli falvak békés népének, állandó félelemben tartván azokat.

Weitraher Konrád Sopronkertesről, Gileis Farkas pedig Hof községről nevezte magát, tehát magyar alattvalók voltak, mivel Hof abban az időben magyar területhez tartozott. Mielőtt Macskakő vár birtokába beültek volna, még 1454-ben egyesült erővel végigpusztították a Kanizsai család számos birtokát, mégpedig Ivánt, Szentmiklóst, Süttört, Hegykőt, Homokot, Hidegséget, Széplakot, Pereszteget, Lövőt, Ujkért, Fülest, Keresztúrt, Cenket, Pulyát, Rőtöt és Kőhalmot, ahonnan elhajtották a szegény jobbágyok marháit, házaikat felgyújtották, többeket kö-

zülük megölték és fogságra vetettek, miáltal 10000 forintnyi kárt okoztak, miként a vasvári káptalan jelentése és Dóri István királyi ember vizsgálata ezt tanúsította.²⁵ Ennél még szinte súlyosabb volt a Rozgonyi testvérek panasza, akik Kanizsai Miklós és László grófokat azzal vádolták meg, hogy szövetkeztek Weitraher Konráddal, azután a csehekkel és az osztrákokkal és kirabolták Sárvár, másként Sziget városát, melyet zálogjogon bírtak és ezáltal 4000 Ft kárt okoztak nekik, magát a várat pedig ostrom alá vették, elfoglalták és azt még most is elfoglalva tartják. A székesfehérvári káptalan és Kömlői Máté királyi ember vizsgálata mindezt igazolta.²⁶

Weitraher Konrád és Gileis Farkas ilyen előzmények után jutottak Macskakő tulajdonába, amelynek birtokában mindent elkövettek, hogy méltók maradjanak az eddig szerzett rossz hírnevükhöz. Mivel Gileis Farkas rövidesen meghalt, Weitraher Konrád egyedüli birtokosa lett Macskakő várának.

Amikor 1456-ban a szüret ideje közeledett, Weitraher Konrád figyelmeztette Sopron városát, hogy a dézsmához ragaszkodik, mert az Rákos faluhoz tartozik, melyet ő Macskakő várával egyetemben megvett Ladendorfer Jánostól és neki ebben nehézséget ne okozzanak. Sopron városa e levélre adott válaszában felvilágosította Weitraher Konrádot, hogy az 1453. évre visszamenően a soproni dézsmát sohasem szedhette be nehézség nélkül és vegye tudomásul, hogy nem adnak neki dézsmát. Amennyiben sérelmesnek tartaná ezt az eljárásukat, hajlandók a császár előtt ezért felelni. Sopron azonban nem elégedett meg ezzel a válaszával, hanem értesítette a győri püspököt is, úgyszintén a császárt is Weitraher jogtalan követeléséről és védelmüket kérték, ami nem is maradt el.²⁷ A következő 1457. évben V. László magyar király többször is a soproniak érdekét védte a dézsma ügyében,²⁸ úgyhogy Weitraher Konrád kénytelen volt engedni.

23. Pozsonyi városi levéltár, Lad. 18. nr. 1648. és Lad. 32. nr. 4424. — Számadáskönyv K/19. 149, 151, 157, 159. l.

24. Staatsarchiv in Wien, Urkunden 1455 jún. 25.

25. Országos Levéltár, Dl. 14847.

26. Uo. Dl. 15001.

27. Házi, I. 4. 125–8, 131. l.

28. Uo. I. 4. 202–3, 215, 218–9, 222–3. l.

Megváltozott a helyzet ezen a nyugati határszélen attól a naptól kezdve, hogy Mátyást 1458. január 24-én a rendek magyar királynak választották meg, aki nemcsak a magyar koronát kívánta minél hamarosabban visszaszerezni III. Frigyes német császártól, hanem rendet kívánt teremteni országa területén nemcsak a terjeszkedő török felé, hanem véget akart vetni a német császár befolyásának is éppen a nyugati végeken. Mivel a tárgyalások nem vezettek eredményre, a fegyvernek kellett döntenie. Az így kitört háború változó szerencsével folyt.

Ezekben a harcokban Weitraher Konrádnak kitűnő alkalmá nyílt a császár zálogjogon bírt magyar területeinek kirablására. Ezt a lehetőséget Weitraher Konrád oly sikeresen használta fel, hogy a császár jogos haragjában végül is 1463. március 4-én kiadta a parancsot soproni városkapitányának, Grafenegg Ulriknak Macskakő elfoglalására.²⁹ Ezt a parancsot azonban könnyebb volt kiadni, mint végrehajtani.

Említettem már, hogy Macskakő az akkori viszonyokhoz képest tűzi fegyverekkel annyira bőven el volt látva, hogy csupán alaposan kiépített sáncok védelme alatt lehetett megközelíteni, Grafenegg Ulrik pedig egyéb irányú elfoglaltsága miatt kénytelen volt Soprontól távol tartózkodni, és ezért hol Bruck a/d Leita városából, hol Trautmannsdorf alsó ausztriai faluból, hol pedig Bécsből irányította Macskakő ostromát, amely ilyenformán csak nagyon lassan haladt előre. A várbeliek vitézül védekeztek és kirohanásaikkal az ostromló soproniaknak érzékeny kárt okoztak. Így állott a dolog az ostrom hatodik hetében,³⁰ amikor azzal a jelek szerint felhagytak, mert időközben megváltozott a politikai helyzet, amennyiben hosszas tárgyalások után Frigyes császár és Mátyás király között béke jött létre. Sopron felszabadult a zálogjog alól és Grafenegg Ulrik megszűnt Sopron városkapitánya lenni. Ezzel véget ért hall-

gatólagosan az a megbízása is, hogy Macskakő várát elfoglalja.

Macskakő sikertelen ostroma Weitraher Konrád önéretét és elbizakodottságát alaposan megnövelte. A pozsonyi tanács leveléből értesülünk arról, hogy 1463 őszén Smikauszky Henrik cseh vezér csapatai Köpcsényben tartózkodnak, tehát a Dunántúlon; és számuk állandóan gyarapszik.³¹ Ezekkel lépett most Weitraher Konrád szoros szövetségre, és vakmerősége annyira megnövekedett, hogy III. Frigyes német császárnak nyíltan megüzenték a háborút, ürügyül azt hozván fel, hogy a császár néhai Albert osztrák herceggel szemben nem teljesítette az ígérését. III. Frigyes német császár kénytelen volt velük szemben védekezni és nemcsak híveit, köztük a seckauai apátot, szólította fegyverbe,³² hanem a fenyegető veszedelemről értesítette Ostfy Ferenc soproni városkapitányt és Sopron városát is, mert komolyan kellett attól tartani, hogy a harcok átcsapnak a magyar területekre is.³³ Kevésssel utóbb Sopron városa sürgős levélben hozta a távol tartózkodó Asszonyfalvi Ostfy László tudomására (ki testvérét, Ferencet követte a soproni városkapitányságban), hogy Macskakő várába tömegesen érkeznek az ún. „cseh testvérek”, kiknek szándékát azonban nem ismerik.³⁴ A cseheknek ezzel a csapatos beáramlásával van összefüggésben, hogy Macskakő közelében egy új, hevenyészett erődítményt emeltek, amelyet azután megszállva tartottak.³⁵ Lehetséges, hogy erre a könnyen veszélyessé váló helyzetre való tekintettel nevezte ki Mátyás király a vitézségéről híres Török Ambrust soproni városkapitányává, azt adván neki titkos utasításban, hogy pusztítsa el Macskakő várát, és vessen véget azoknak a garázdálkodásoknak, amelyek miatt már évek óta ez a vidék örökös nyugtalanságban él. Az elkövetkező események ezt a feltevést mindenben igazolják.

Weitraher Konrádnak már az atyja, Márton jelentékeny összeget kölcsönzött

29. Uo. I. 5. 59. 1.

30. Uo. I. 5. 61–6. 1.

31. Uo. I. 5. 86. 1.

32. Landesarchiv in Graz, Urkunden Nr. 7010/b.

33. Házl, I. 5. 101. 1.

34. Uo. I. 5. 118–9. 1.

35. Uo. I. 5. 127. 1.

a Kanizsai családnak.³⁶ Mindenesetre még fiának, Konrádnak is tekintélyes pénzbeli követelése volt e családtól, mely miatt a két fél között nézeteltérés állott fenn. Ezt a vizsályt végül is Bazini és Szentgyörgyi János gróf elnöklete alatt döntés céljából választott bíróságra bízta, amely 1464. augusztus 7-én ült össze Sopron városában. Ennek a bíróságnak tagjai a Kanizsai testvérek részéről Ellerbach Berchtold verőcei főispán, Baumkircher András pozsonyi főispán és Nádasi Darabos László voltak, míg Weitraher Konrád érdekét Wulzendorfer Lipót és Quirin testvérek, valamint Derr Farkas képviselték. E bíróság kellő megfontolás után az alábbi ítéletet hozta: 1. a két fél békességet tartson egymással, 2. a Kanizsaiak egyezre magyar ft-ot fizetnek Weitraher Konrád minden követelése fejében, melyért Török Ambrus soproni városkapitány vállal kezességet, 3. Weitraher Konrád ezzel szemben minden e kérdésre vonatkozó oklevélét átadja a Kanizsai családnak kettő kivételével, melyeket Pottendorfer György osztrák főpohárnokmesternél helyez letétbe Ebenfurtban. Ezek az oklevelek egy évig és egy napig fognak itt őriztetni, és ha időközben bárki jogosnak elismert követelést támaszt a Kanizsai családdal szemben, ezek tartoznak azt késedelem nélkül megfizetni. Legvégül 4. a Kanizsai család megígéri, hogy Weitrahernek egy nagy ágyúját 8 napon belül Macskakő várába szállítják, míg Weitraher kiadja nekik az erre vonatkozó oklevelét.³⁷

A választott bíróság azzal az érzéssel hagyta el Sopron városát, hogy sikerült olyan megegyezést teremteni, amely a békét legalább a magyar területeken biztosítani fogja. Annál nagyobb megdöbbenést váltott ki a macskaköiek sorában, jelesen Janovitzi Bavorban, Hag Ferencben és Lusiczky Miklósnak, amikor tudomásukra jutott, hogy Weitraher Konrádot és Wulczko Vaclabot, akik másnap előkelő kísérettel gyanútlanul belovagoltak Sopron városába, Török Ambrus elfogatta és fogságra vetette. Azonnal levelet

intéztek a soproni tanácshoz és felvilágosítást kértek.³⁸ A következő napon egy másik levelet írtak a soproni tanácshoz.³⁹ Az eset hamarosan értésére jutott Bazini és Szentgyörgyi János grófnak is, a választott bíróság elnökének, aki Magyaróvárról a soproni tanácshoz küldött levelében Török Ambrust nyíltan hitszegéssel vádolta meg és mivel nyilvánvaló, hogy ez a felháborító eljárás csak a hozzájárulásukkal mehetett végbe, kijelenti, hogy amennyiben ennek a cselekedetnek, miként nagyon is várható, súlyos következményei lennének, nem áll módjában rajtuk segíteni, mert azt kell tennie, amit a becsülete parancsol.⁴⁰

Ezeknek a kéréseknek és jóindulatú figyelmeztetéseknek egyelőre semmi eredménye sem mutatkozott, ezért Hag Ferenc és Lusiczky Miklós 1464. augusztus 16-án ismét a soproni tanácshoz fordultak a foglyok szabadonbocsátása érdekében, de ekkor már fenyegetöztek a megtorlással is, ha kérésüknek nem lenne foganata.⁴¹

Bazini és Szentgyörgyi János gróft annyira bántotta ez az eset, hogy Macskakő várába sietett és innen írt Mischulinger Vilmosnak, hogy keresse fel, aki azonban éppen ekkor nem volt Sopronban, ezért a soproni tanácshoz fordult, hogy két vagy három tanácsos jöjjön ki hozzá tárgyalás céljából, annál is inkább, mert nemcsak a városuk, hanem az ország érdeke is ezt kívánja. A szabad járás-kelésüket biztosítja.⁴²

A soproni tanács valóban elküldötte követeit, akik a túlbuzgó gróft azután felvilágosították, hogy a megegyezés Weitraher Konrád és a Kanizsai család között jött létre, tehát az nem vonatkozik sem a városra, sem a városkapitányra, ennél fogva mind nekik, mind a városkapitányuknak teljes szabadságukban állott azt cselekedni, amit érdekeik védelmére a leghasznosabbnak ítélték. A gróf nem vonhatta kétségbe ennek az álláspontnak jogosságát, és ezért többé nem avatkozott be ebbe a kérdésbe, de figyelmeztette a várost, hogy a macskakövek

36. Iványi Béla: Gróf Teleki család gyömrői levéltára 127. l.

37. Országos Levéltár, Dl. 24549.

38. Házl. I. 5. 132. l.

39. Uo. I. 5. 133. l.

40. Uo. I. 5. 134. l.

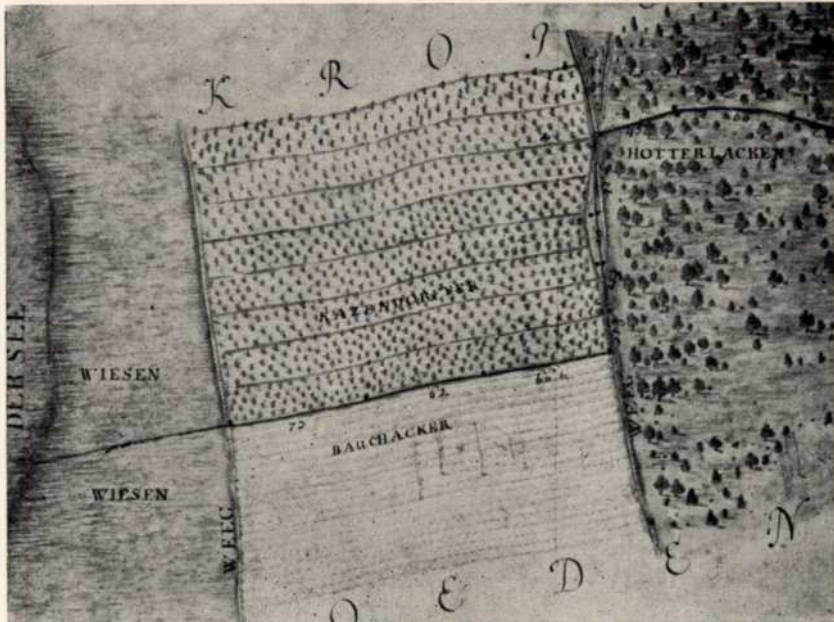
41. Uo. I. 5. 134-5. l.

42. Uo. I. 5. 136-7. l.

bosszújával számoljanak, ha nem sikerülne nekik ezt a kényes ügyet közmegegyezésre elintézni.

A továbbiakat Beheim Mihály krónikás énekéből ismerjük, aki „Wie Kaczenstain zerbrochen wart” címen elmondja, hogy Török Ambrus hajlandó volt Weitraher

Macs kakó vára pedig földig romboltassék le. Mátyás király éppen útban volt Bosznia felé a török ellen, amikor a császár levelét megkapta és arra udvariasan annyit válaszolt, hogy az elfogatás tudta és akarata nélkül történt és meggondolatlanul a foglyok nem lesznek szabadon

A Katzendorffer dűlő egy 1760-ból származó térképen

Konrádot szabadon bocsátani, ha váltásdíj címén 2000 magyar aranyforintot lefizet, Macskakő várát lerombolja, és ha Magyarországon és Ausztriában többé nem garázdálkodik. Wulczko Vaclav váltásdíja szintén 2000 magyar aranyforint és ezenkívül kötelező ígéret, hogy az említett két országban többé nem mutatkozik.⁴³

Amikor III. Frigyes német császár értesült Weitraher Konrádnak és társainak elfogatásáról, azonnal levelet írt Mátyás királyhoz, kitél azt kérte, hogy a foglyokat ne bocsássák szabadon, hanem inkább szolgáltatassák ki neki, hogy tetteik miatt elvegyék a megérdemelt büntetésüket,

engedve, ami pedig Macskakő várát illeti, tetszésével találkozna, ha azt el lehetne foglalni, mikor is úgy intézkednék, hogy az a két ország javát szolgálná.⁴⁴

Ezzel a válasszal a császár aligha lehetett megelégedve, azonban egyebet nem tehetett, mint hogy azt tudomásul vette.

A foglyok közül legelsőnek Wulczko Vaclav nyerte vissza a szabadságát, aki kiszabadulása után sietett levelet intézni a soproni tanácshoz, melyben jó bánásmódot kért a még fogságban levők számára, nehogy kényszerülve legyen rajtuk bosszút állni, egyben kijelentette, hogy nem hisz az ártatlanságukban, mivel az elfogatásuk városukban történt.⁴⁵

43. Századok, 1902, évf. 560. l.

44. Fraknói: Mátyás király levelei I. 62-3. l.

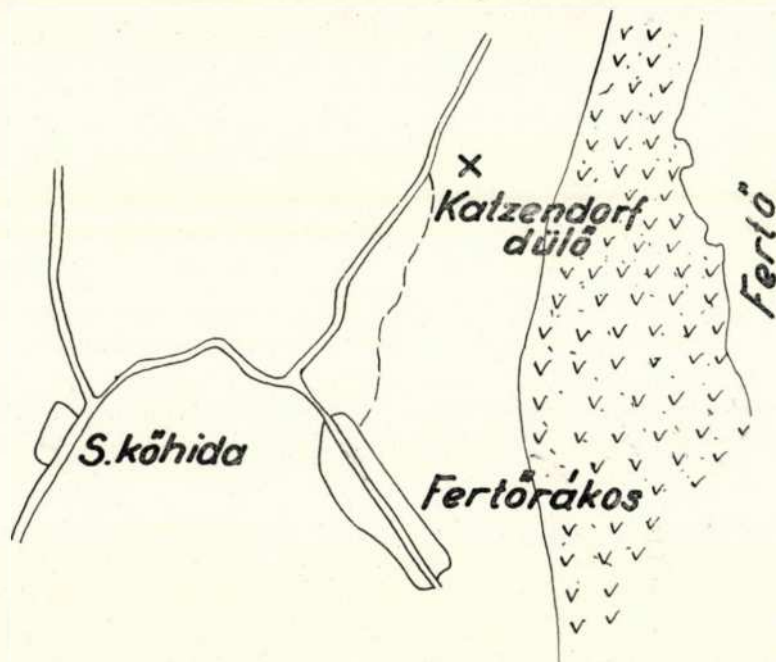
45. Házi, I. 5. 140. l.

A megtörtént dolgot megváltoztatni már nem lehetett, de nem is akarták. Sopronnak éppen úgy érdeke volt, hogy megszabaduljon Weitraher Konrádtól és szövetségeseitől, s hogy Macskakő vára Sopron közvetlen szomszédságában eltűnjön a föld színéről, mint ahogyan ez volt

hanyatlásnak indult, pusztulniok kellett a létesítményeinek is.

Sopron azonban nem kerülhette el a csehek bosszúját, amivel többször is megfenyegették. Alighogy Macskakő lerombolása megtörtént, a husziták a pusztulás színhelyén terepszemlét tartottak, ami

az érdeke nemcsak Török Ambrus soproni városkapitánynak, hanem a magyar királynak és a német császárnak is. Macskakő sorsa beteljesedett az 1464. év legvégén, melyet Joachim Jakab soproni polgármesternek rövid számadáskönyve így örökít meg:

„Ugyancsak adtam egy font dénárt megivásra a kőműveseknek, akik Macskakő vártornyát lerombolták.”⁴⁶

Ebben a párszavas feljegyzésben van összefoglalva Macskakő megérdemelt végzete. Jogtalan érdek szolgálatában épült fel, ezért dicstelenül kellett elpusztulnia is! Felépítését és fennállását csak az ökológia kora tette lehetővé. Mihelyt ez a kor

arra indította a soproni tanácsot, hogy a császárnak erről azonnal jelentést tegyenek.⁴⁷ Talán ennek a lépésnek köszönhető Sopron városa, hogy az ellenség támadása, amitől félt, ekkor még nem következett be, hanem az későbbi kedvezőbb időre halasztódott. 1465. szeptember 7-én került erre sor és azt Waltersdorfi vagy másképpen Luckai Tannfeld Hinko cseh vezér hajtotta végre, aki csapatával megrohanta Sopron külvárosát, kirabolta, azután felgyújtotta és amilyen váratlanul érkezett, olyan váratlanul és gyorsan el is távozott nagy zsákmánnyal és több foglyul ejtett soproni polgárral.

46. Uo. II. 4. 241. 1. Ebből a számadáskönyvből megtudjuk a bor árát is, amennyiben ebben az időben egy pint borért 10 dénárt kellett fizetni, tehát egy font dénárért 24 pint bor volt kapható. Tekintve, hogy egy soproni pint 1,75 literrel egyenlő, ezért 24 pint 42 liternek felel meg.

47. Uo. II. 4. 241. 1.

A soproni tanács késedelem nélkül jelentette ezt a német császárnak, mivel Hinko a szolgálatában állott, és mivel az alsó-ausztriai Waltersdorf várából kiindulva hajtotta végre támadását. A soproni tanács egyúttal az okozott kár megtérítését is kérte.⁴⁸ A császár válaszában sajnálkozott az eseményen, rosszalta is, de ennél többet azután nem tett.⁴⁹

Természetesen Sopron értesítette Mátyás királyt is a külvárost ért szerencsétlenségről, aki azután keserű szemrehányást tett a német császárnak, de ezzel meg nem elégedve nemcsak György és Carvajal János, azután D'Estouteville Vilmos bíborosoknak hozta tudomására ezt a támadást, hanem II. Pál pápával és Moro Kristóf velencei dogeal is közölte, annak bizonyítására, hogy a rossz szomszédi viszonyért a német császár viseli a felelősséget.⁵⁰

Mindez nem elégítette ki Sopron városát, hanem arra törekedett minden erejével, hogy anyagi kárpótlást nyerjen az elszennvedett károkért. Ebből a célból akár Bécsújhelyen, akár Bruck a/d Leitha városokban vagy bárhol más helyen hajlandó lett volna megjelenni tárgyalásra, azonban minden fáradozása ebben az irányban sikertelen maradt. Amikor Bécsújhely városa 1466-ban azzal a pánasszal fordult a soproni tanácshoz, hogy a soproni városkapitány a soproni szőlőhegyekben termelt boraikat zár alá vette és e zár feloldását kérték, a soproni tanács válaszában támogatását attól tette függővé, ha viszont ők is a császárnál közbenjárnak a Hinko által okozott kár megtérítése érdekében.⁵¹ Olyan kívánság volt ez, amely teljesíthetetlen maradt.

A Waltersdorfer Hinko által Macskakő lerombolásáért bosszúból végrehajtott rablás mértékéről némi fogalmat akkor alkothatunk magunknak, ha összehasonlítjuk Sopron adófizető polgárainak vagyoni helyzetét az 1459. és az 1468. évek között. Míg 1459-ben a soproni polgárok

vagyonadó alapja 39 261 font dénárra volt becsülve, addig 1468-ban ez már csak 13 400 font dénárt tett ki.⁵² E két szám közti nagy különbség mindennél jobban érzékelteti a soproni polgárok megdöbentő elszegényedését.

Ilyen súlyos árat kellett Sopronnak fizetni azért, hogy Macskakő várát lerombolta!

Macskakő várának fekvését még tisztázni kell. Az a felfogás, hogy e vár romjai azonosak a Nagytómalom fürdőtelep közelében az erdőben látható romokkal, megdőlt az ott nemrégiben végrehajtott ásatásokkal. Ezek az ásatások bebizonyították, hogy e romok egy régi mészegetőkemence romjai.⁵³

Az ásatások eredményét igazolja az a legrégebbi határtérkép is 1760-ból a városi levéltárban, amelyet Zichy Ferenc győri püspök és Sopron város megbízásából Zinner mérnök vett fel. E térkép az ásatások helyén mészegetőkemencét tüntet fel, közelében két helyen is kőbányákkal és a rákosiak „Kalchofen Acker” nevű szántóival.⁵⁴

Macskakő várának romjait, esetleg csak helyét ezek szerint másutt kell keresnünk. Az egykorú oklevelekből csak annyit állíthatunk biztosan, hogy e vár Fertőrákos területén feküdt, a Fertő tó közvetlen közelében. Mindkét feltételnek megfelel a rákosiak „Kazendorffer” nevű szőlődűlője, amely Fertőmeggyes határán fekszik a meggyesiek „Bauchacker” dűlőjének szomszédságában, miként Zinner mérnöknek ugyancsak 1760-ból keltezett egy másik térképen ezt láthatjuk. Kazendorffer szőlődűlő kb. 20 kh nagyságú területet foglal magában és egyik oldalával a Fertővel, másik oldalával pedig a meggyes-rákosi erdővel határos.⁵⁵ Úgy vélem, hogy Macskakő várát e szőlődűlő területén, vagy ennek közvetlen közelében kell keresnünk.

Házi Jenő

48. Uo. I. 5. 202–3. l.

49. Uo. I. 5. 205. l.

50. Fraknoi: Mátyás király levelei I. 116–122. l., Vatikáni magyar okirattár I. 6. 33. l. és Teleki: Hunyadiak kora XI. 102. l.

51. Bécsújhelyi városi levéltár, Scrip. Kk. nr. 7/2.

52. Táblázat Házi, II. 4. kötet előszavában.

53. L. Nováki Gy. cikkét az SSz. ugyanezen évfolyamában.

54. Soproni Áll. Levéltár. Sv. T. 69.

55. Uo. Sv. T. 158.

A Szárhalmi erdő romjai

A történelem és a régiségek iránt érdeklődők között sok vitára adott már alkalmat a Szárhalmi erdőben, a Nagy- és Kis-Tómalom feletti rom. Sűrű, elvadult erdőben, a közvetlen környék legmagasabb pontján van egy nagy és mély négyszögletes rom, melynek belsejét magas törmelékhalmoz fedti. Ettől ÉNy-ra kb. 100 méterre, kissé lejjebb, egy hasonló jellegű és méretű, de sokkal rosszabb állapotú rom van. Ezekről nem tudott senki semmi közelebbit. Sokak felfogása szerint ez lett volna az 1464-ben elpusztult Macskakővár. Ez a felfogás nem is volt minden alap nélkül. A vár valóban létezett és valahol Fertőrákos környékén. Könnyen érthető, hogy más romok híján a Szárhalmi erdő romjai erős falával és a felső, jobban megmaradt omladékok várnak nagyon is megfelelő fekvésével felkeltették az eziránt érdeklődők figyelmét és a kétőt azonosították. A regényes leírásokon kívül a leghíggadtabb hangon Kocsis T. ír róluk, aki mással kapcsolatban csak mellékesen említi ezeket és csak mint feltételezést ismerteti a várral kapcsolatos felfogást, megjegyezvén, hogy csak ásatással lehetne végleges választ kapni a romok eredetére.¹

Az ásítás azonban sokáig váratott magára. De talán még hosszú ideig nem is történt volna semmi ezen a téren, ha nem akadtak volna, akik Sopron múltja iránti önzetlen érdeklődésüknek kézzelfogható bizonyítékát nem adják. Többen is felajánlották, hogy szabad idejükben szívesen segítenek a Szárhalmi erdő titkának felfedezésében. Így alakult ki egy kis lelkes csapat, akik sokszor nagyon kellemetlen körülmények között végezték nehéz munkájukat.² Az erdő kiritkítása után 1961 nyarán került sor a munkára, a felső romnál, majd decemberben befejeztük. A nagy mennyiségű törmelék miatt nem sikerült teljesen feltárni az egészet, ez igen nagy és hosszan tartó munkát igényelt volna, de a lényeges részeket sikerült

megvizsgálni és a romok eredetére, rendeltetésére fényt deríteni.

Az ásítás során feltárássra került a falnégyszög ÉNy-i szélé, valamint a DNy-i fal mentén egy keskeny, rövid szakasz. A vastag törmelék réteg ellenére az ÉK-re eső nyílás előtt 1 m hosszúságban elértük az érintetlen talajt is. Az ásítás eredményei alapján a felső romot a következőképpen írhatjuk le (1.—2. kép):

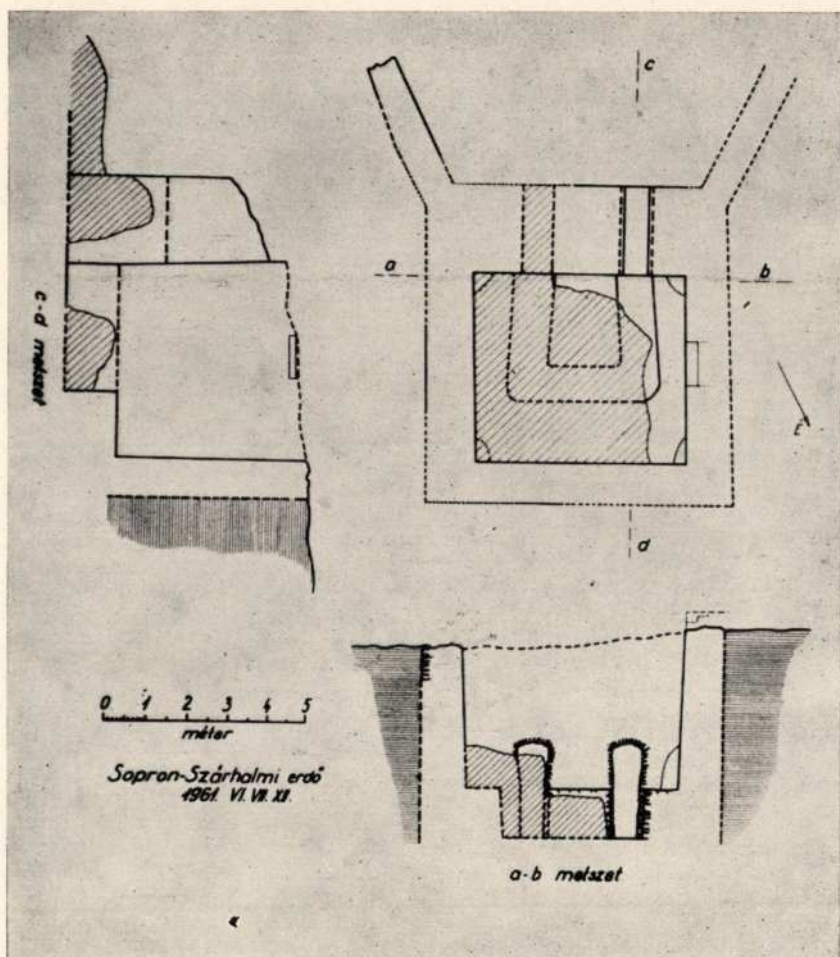
A rom egy falnégyszögből és egy hozzá csatlakozó falmaradványból áll. Megközelítően négyzet alakú, alsó mérete 4,85×5,35, felső mérete a megmaradt falakig 5,00×5,65 m. Három oldalról nagyjából egyforma magasságig pusztult el a fal, megmaradt legnagyobb belső magassága 6,10 m. A legjobban lepusztult fal a DNy-i, megmaradt magassága 4,85 m. A falvastagság három oldalról 1,15—1,20, a negyedik oldalon 2,20 m. Három oldalról teljesen zárt és a földre van besülylyesztve, míg a DNy-i, szabadon álló legvastagabb falat két egyforma nyílás töri át, felül kosárgörbe boltozattal kiképezve, nyílásmagasság 2,40 m, a felső szélesség 80, az alsó szélesség 60 cm. A ÉNy-i falon említhetünk még egy nyílásmaradványt is, a padkától számítva 4,25 m magasságban, 1,10 m széles, egy lépcsőfokkal. Ennek azonban csak a legalja maradt meg nyomokban, rendeltetésére nem derült fény.

A falnégyszög ÉNy-i oldalán alul egy padka van, melynek csak egyik oldalát sikerült feltárni, de feltehetően körbe fut, a fenéktől számított magassága 1,25 m. Ugyanebben a magasságban a két nyílás között is van egy padka. A két padka egymáshoz való viszonyát a nagy törmelékmenyiség miatt nem tudtuk tisztázni, de valószínű, hogy nem találkoznak az alább részletezett indokok alapján s így középen egy szigetszerű padka lehet. Mindkét padka tetejére 2—5 cm vastag fehér mészréteg volt rátapadva.

A falak fillit kőből épültek, közben elvétve egy-egy téglát is lehet találni. A

1. Kocsis T.: Soproni Szemle IV. (1940) 103—105.

2. A SOTEX gyár dolgozói közül: Dorozsmai Imre, Jónás Márta, Kern Mária, Kirkovics Antal, Majsa Gizella, Pálffy Ferenc, Pétervári Mária, Turner József, egyéb munkahelyekről Gimesi Szabolcs, dr. Payrich Sándor és Vértes György vettek részt még a munkában. Valamennyiüknek ezúton is köszönöm önzetlen segítségüket.

1. A feltárt mészégető

padka feletti felületek 1—2 cm vastagon vannak agyaggal kitapasztva, néhol fél m² területen ma is épen látható. A padka felül válogatott nagy lapos fillit kövekkel van kirakva, oldala felül 2—3 sor téglát is mu'at. A fenék nincsen kiköveve, 2 cm vastag vörösre kiégett agyagréteg jelenti ezt a szintet, e felett 10 cm vastag szürke hamu volt.

Az egész falnégyszög belső oldala erős tűz nyomát mutatja. A padkán felül mind a négy oldal erősen égett. Az agyagtapasztás a nyílás körül és a padka felett téglavörösre égett ki, feljebb azonban általában elsalakosodott, néhol zöldes, üvegyszerű. Ahol a tapasztás már leesett, ott jól látható, hogy a kő is vörösre égett.

A padka teteje és lefelé az oldalának felső része is égés nyomát mutatja, a felénél lejjebb azonban már nem találtuk tűz határozott nyomát. Ugyanígy a nyílás teteje is belül égés nyomát viseli, de két oldala felülről számítva 30—40 cm után már nem.

Az egész falnégyszöget fenéktől számítva 2,20—2,30 m vastag tiszta kötőrmelék borította. Ez majdnem tisztán fillitből állt, köztük sok nagyméretű, 50—60 cm átmérőjű is volt, nagyrészüket vörösre égve. Közben volt több nagyobb helybeli mészkő is, ezeken nem láttuk a tűz nyomát.

A falnégyszögon kívül mindössze a szabadon álló DNY-i fal külső síkját keres-

tük meg, egyéb ásatást itt nem végeztünk. A D-i sarokhoz még egy átlag 80 cm vastag fal csatlakozik, erősen omladozó állapotban. Ez fillitből, mészkőből és több nagy salakdarabból van rakva.

Abból a feltételezésből kiindulva, mely szerint esetleg vár lett volna e rom, a körülötte levő meredek szélét, a falnégy-szögtől K-re átvágtuk egy 1,70 m hosszú árokkal, hogy az ez esetben nyilvánvalóan meglevő várfal nyomát megtaláljuk. Az árokkal 1,70 m mélységre jutottunk le: 63 cm-ig humusz, 145 cm-ig

től ÉNy-ra, ugyancsak a meredek szélén húzott árokkal is.

Az ásatás alatt több cserép is került elő. A falnégyyszög belsejében a törmelék között 19., esetleg 18. századi cserepek voltak, a meredek domboldal szélén ásott árokban pedig 150 cm mélyen került elő egy zöldmázás, az előzőkhöz hasonló korú cseréptöredék.

Az így feltárt rom a jelek szerint mészégető volt. Erre vall az egész építmény alakja, az erős égésnyomok és a padkára rakódott mésznyomok. Felvetődik a kér-

2. A mészégető kibontott tüzelőnyílása belülről

köves törmelék, 170 cm-ig hamus föld kevés faszénnel, majd vörösre égett föld következett, benne több fillit darab. Az érintetlen talajt itt nem értük el, falát nem találtunk nyomokban sem. Hasonló eredményre jutottunk egy, a falnégyyszög-

dés, melyik korszakból származik? A törmelékhalmoz között talált kevés számú cserép mindössze a pusztulás idejét mutatja, a 19. századot. Keletkezési idejének meghatározását két úton kíséreljük megközelíteni, a mészégető típusa és a sop-

roni mészégetőkre eddig rendelkezésre álló gyér adatok alapján.

Mészégetőkre vonatkozó irodalmat alig találunk. A római korból hazánkban Aquincumban tártak fel már régebben tíz,³ majd a felszabadulás utáni években három mészégető kemencét,⁴ melyek, akárcsak a hasonló korú németországi és ausztriai előfordulások, kerek vagy ovális alakúak voltak és valamennyi kőből vagy téglából épült. Átmérőjük 2,20—4,50, falvastagságuk 0,45—1,08 m között váltakozik. Valamennyinél megtalálható a körbefutó padka, melyre ráboltozták a kiégetésre szánt követ. A padkák szélessége 30—90, magasságuk 35—90 cm, a tüzelőnyílás (mindig csak egy!) szélessége 44—82 cm között van. A sártapasz helyenként zöldes-kékes színűvé salakosodott.

Nem találunk semmi lényegbe vágó változást a középkorban sem. Egy Budapesten feltárt példány alakja ugyancsak ovális, mérete 2,60×1,65 m.⁵ A Békásmegyeren talált négy kemence is kör alakú, alsó átm. 2,00 m, padkaszélessége 10—20 cm.⁶ Igen nagyméretű újabb kori mészégetőről van tudomásunk a Baranya megyei Sellyéről, ahol 6 m belső átmérőjű, nyers anyaghasábköbökkel kifalazott, de ugyancsak kör alakút tártak fel, korát a 18. századba helyezik.⁷

A régészeti módszerekkel feltárt mészégető kemencék eddigi példái típusban távol esnek a szárhalmi erdeiektől. Hasonlót csak egyet ismernek, Vasvárról. 1948-ban tártak fel egy négyszögletes falazott kemencét, 3,35×3,20 m belső mérettel, melynek egyik oldalán két 65 cm széles nyílás volt. Az ásató véleménye szerint vasolvasztó volt, a későbbi, 1959. évi hitelesítő ásatás és a laboratóriumi vizsgálatok azonban ezt a feltevést teljesen kizárják.⁸ Alakja és az ása-ásnál ta-

lált mésznyomok arra vallanak, hogy mészégető kemence volt, mégpedig a Szárhalmi erdeivel azonos típusú, de annál kisebb. Korát az első ásatója a római-korba helyezi, ez azonban nincsen meg-alapozva, így ez a kérdés még teljesen tisztázatlan.

A régészeti szempontból számbajöhető mészégetésről tudomásom szerint még nincsen összefoglaló munka. Sajnos ugyanezt mondhatjuk az újabb kort tárgyaló irodalomról is. Egyedül B. Block ad rövid összefoglalást a mészégetők típusainak fejlődéséről. Az ókorból csak kör alakút ismer, majd a 18. század második felétől kezdve fellépnek a nagyüzemi kemencék. Több típust leír a 18—19. századból, de mindegyik kör alakú, vagy ennek változata Szögletesről még csak meg sem emlékezik.⁹ W. Moritz a szilárdan körülfalazott kemencék között kör, vagy négyszögletes formákat különböztet meg. Korukat nem tárgyalja, de figyelemre méltó, hogy a négyszögletes típust mint ó-német vagy kamra-típust említi.¹⁰

E kevés adat alapján is megállapíthatjuk, hogy majdnem kizárólag mindig kör alakúak a kemencék. E. Heusinger v. Waldegg megállapítása szerint minden esetben a legjobb forma a kerek, tüzelőanyag takarékoság és a kemence erőssége szempontjából. Ha mégis vannak szögletes kemencék, azért vannak, mert egyrészt könnyebb a kiképzésük, vagy mert később két kemencét kötöttek egybe.¹¹ Ugyancsak kör alakúakat találunk a mai népi mészégetőknél is, pl. a Bükk hegységben¹² vagy Szlovákiában.¹³

A Szárhalmi erdő mészégetője tehát egy ritka típust képvisel. A 18—19. századi példáknál a fent említett szerzők általában már megemlítik a tüzelőtér és a mészkövek közötti varrostélyt, fával történő tüzelésnél azonban ez nélkülözhető,¹⁴

3. Kuzsinszky B.: Budapest Régiségei XI. (1932) 64—71.

4. Szilágyi J.: Uo. XV. (1950) 313.

5. Nagy T.: Uo. XIII. (1943) 378. 19. kép.

6. Holl I.: Régészeti Füzetek 11. (1959) 60.

7. Papp L.: Uo. 13. (1960) 97.

8. Hegedűs Z.—Nováki Gy.: Vasi Szemle II. (1961)

9. B. Block: Das Kalkbrennen. Leipzig 1924. 13—17.

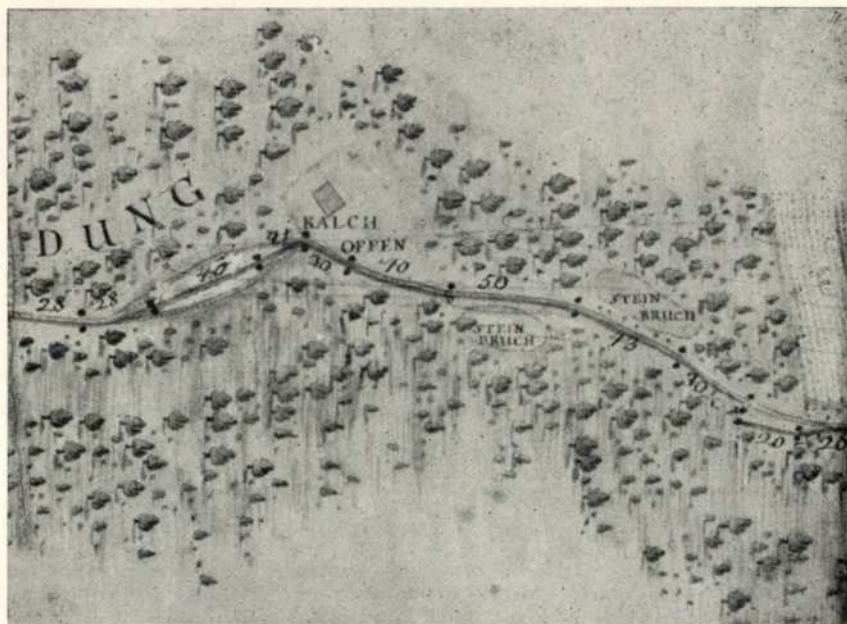
10. W. Moritz: Kalkbrennenöfen. Berlin 1924. 9.

11. E. Heusinger v. Waldegg: Die Kalkbrennereien und Cementfabrikten. 5. Auflage. Leipzig 1903. 29.

12. F. Bakó: Acta Ethnographica III. (1953) 339—418.

13. E. Kahounová: Sborník Slovenského Národného Muzea. XLVI—LIV. (1952—1960) 22.

14. W. Jeep: Der Bau der Feuerungsanlagen. Leipzig 1876. 44.

3. Térképrészlet Sopron és Fertőrákos határáról (1760)

mint ahogyan a mi kemencénknel sem találtuk ennek nyomát.

Jelentősnek mondható kemencénk mérete, ennél nagyobbat ri kán említene az idézett adatok között. Falvastagsága első pillanatra túlméretezettnek tűnik, viszont a falaknak igen nagy oldalnyomást kellett kiállniuk, ha a kemencét telerakták kővel, ezenkívül a nagy hőfoknak is jobban ellen tudott állni.¹⁵

Megközelítő analógiát tehát csak Vasvárott találtunk, ez is bizonytalan korú. A mészégetők általános fejlődését tekintve azonban a Szárhalmi erdőben levőt típusa alapján a 17., de inkább a 18. századnál korábbinak nem tarthatjuk.

A másik út, melyen mészégetőnk korának megállapítására törekszünk, a soproni mészégetőkre vonatkozó helyi adatokon alapul. Ezzel a kérdéssel még soha nem foglalkoztak és jelen esetben sem kívánok alapos feldolgozást nyújtani, ez egy külön nagy tanulmányt igényelne, amihez elsősorban a Soproni Áll. Levéltárban levő, a soproni mészégetőkre vo-

natkozó bőséges 18–19., századi anyagot kellene feldolgozni. Addig is azonban, amíg ez megtörténik, az eddig összegyűjtött kevés anyaggal kísérreljük megközelíteni feladatunkat.

1675-ből említenek egy „Kalkbrenner”-t, aki a Bécsi úton egy keresztet állíttatott.¹⁶ Itt azonban nem világos, hogy személynevet vagy foglalkozást jelöl-e. Valamivel többet jelent már számunkra a városi tanácsjegyzőkönyv néhány adata. 1694-ben két égetésről esik szó, hely megjelölése nélkül. 1710-ben háromszor szerepel „Grosser Ofen”, kétszer „Kleiner Ofen bey den Zarhalom” és ugyancsak kétszer „Kleiner Ofen bey den Retutten”, utóbbi a mai Kurucdomb egykori neve. 1722-ben négy égetésről tesznek említést, mindig egy bizonyos nagy kemencében. A tanácsjegyzőkönyvből több, a mészégetésre vonatkozó 18. századi adatról nincsen tudomásunk, legközelebb már csak 1834-ből ismeretes és ezután is többször esik szó róla. A 19. századi adatok azonban már mind a kurucdombi mészégetők-

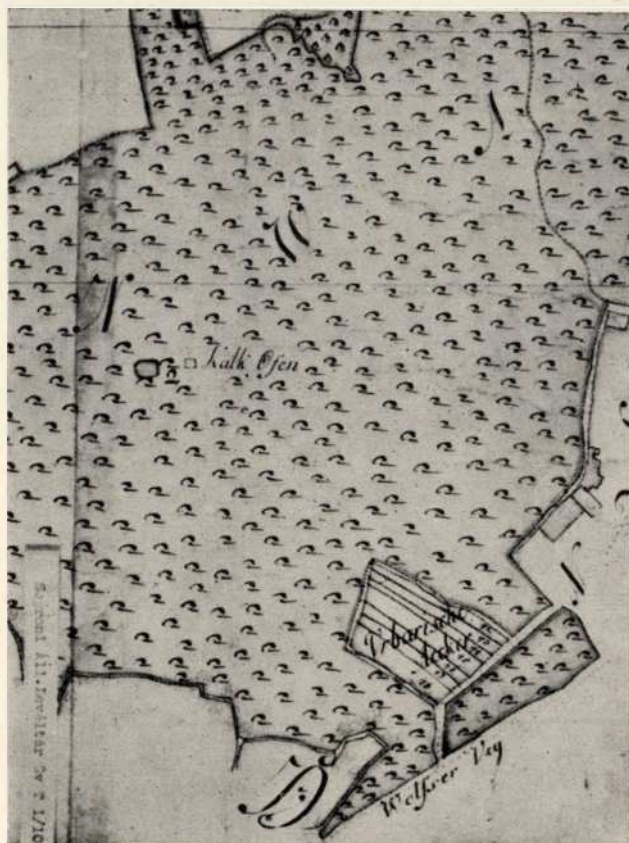
15. E. Heusingen v. Waldegg i. m. 29.

16. Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. Jegyzetekkel ellátta Heimler K. Sopron 1942. 75.

kel foglalkoznak, a szárhalmi erdeiekről már nem esik szó.¹⁷

Számunkra a legtöbbet régi térképek mondanak. Az egyik 1760-ban készült, Sopron és Fertőrákos határát tárgyalja. Az általunk feltárt mészegető helyén egy

D-re, a ma is meglévő kőbánya helyén van bejelölve egy csakis kőbányának értelmezhető jel,²⁰ mellette pedig egy kis piros négyzet felirattal: „Kalk Ofen” (4. kép.) Ugyanezen a térképen a feltárt mészegető helyén is találunk egy kis piros

4. Térképrészlet a Szárhalmi erdőnek a Pintytetőről D-re eső részéről (1788)

nagy piros téglalap van bejelölve, mellette felirat: „Kalch Offen”, a közepében még két kisebb kőbányát is feltüntet (3. kép.)¹⁸ Egy másik térkép 1788-ban készült, a Nagy-tómalom és a balfi országút közötti részt mutatja.¹⁹ Ezen a Pintytetőtől

négyzetet, felirat nélkül, ami nyilván azonos vele. Még egy harmadik térképet kell megemlíteni, ennek pontos készítési idejét nem ismerjük, kb. 1820–1840 közötti időből származik. Ez is feltünteti az előbb említett két mészegetőt, de a minket ér-

17. A városi tanácsjegyzőkönyvek adatait Csatai Endre volt szíves közölni, melyért ezúton is köszönetet mondok.

18. Soproni All. Levéltár. Sv. T. 69. Erre a térképre Házi Jenő volt szíves felhívni a figyelmemet.

19. Uo. Sv. T. 1/10.

20. A kőbánya 1800 körüli képét l. SSz. XI. (1957) 154.

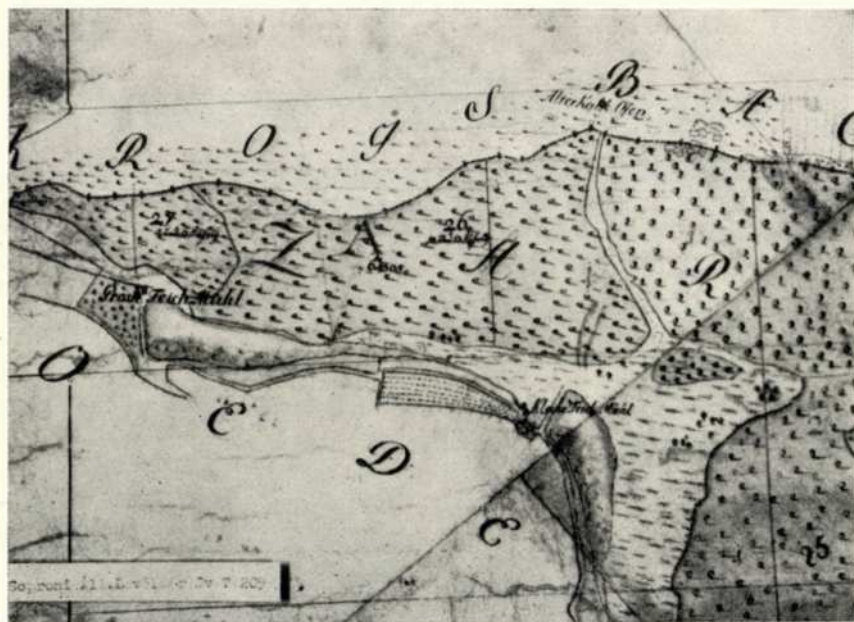
dekló mellett „Alter Kalk Ofen” feliratot találunk (5. kép.)²¹

Összegezve az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a szóbanforgó rom mészégető kemence volt és annak is épült, tehát nincsen szó egy korábbi épület másodlagos felhasználásáról sem. A kemence fafűtéses volt, két tüzelőnyílással. A két keskeny tüzelőtér bent a kemencében nyilván összeköttetésben volt egymással, ha gazdaságosan akarták felhasználni a hőmennyiséget. A körbefutó és középen benyúló padkára boltozák a kiégetésre szánt mészkövet. Hogy milyen magas volt eredetileg a kemence és volt-e felül állandó teteje, erre semmi nyomot sem találtunk, a falak csak függőlegesen maradtak meg. A tüzelés mindkét tüztérben egy időben történhetett, a padkán felüli ré-

felszínen erős bolygatások nyomát találjuk messze körzetben, amit csakis a mészégető huzamosabb működésével magyarázhatunk.

A kemence korát a típus és a térképek alapján a 18., esetleg a 17. századba helyezhetjük. A 19. században már aligha működhetett, mert mint láttuk, ennek a századnak az első felében már mint régi mészégetőt említik. A kemencén belül egy jelentéktelen relatív időkülönbség állapítható meg: a D-i sarokhoz csatlakozó falmaradványba nagy salakdarabokat is befalaztak, ami arra mutat, hogy a kemence egy bizonyos ideig már működött, csak azután építették ezt a csatlakozó falat.

A tanácsjegyzőkönyvből idézett 18. századi adatok nem biztos, hogy éppen az általunk feltárt mészégetőre vonatkoznak,

5. Térképrészlet a Szárhalmi erdő és a két Tómalom környékéről (1820—40)

szen ugyan'is semmi nyoma sincs annak, hogy ke té osztották volna a kemencét.

Az ége'éshez szükséges mészkövet bőven megtalálhatták a közvetlen környéken, az egész Szárhalmi erdő alatt mészkőréteg van. A kemencétől D-re és Ny-ra a

mert mint láthat'uk, a Pintytetőtől D-re is volt vele egyidőben egy hasonló, sőt már a Kurucdombon is folyt mészégetés. De bizonyos, hogy ezeken kívül még több mészégető is volt a környéken. Elég talán *Bella Lajosra* hivatkozni, aki a Szárhalmi

21. Soproni All. Levéltár. Sv. T. 205.

erdőben őskori temetkezések reményében különböző időközökben, sajnos közelebről meg nem határozott helyeken, három „mészégető-vermet” tárt fel.²²

Mégegyszer visszatérve a kemence-típusra, úgy látszik Sopron környékén a 18. században a fent részletezett négyszögletes típus volt elterjedve. Nem tarthatjuk ugyanis véletlennek, hogy az idézett két 18., illetve 19. századi Szárhalmi erdei térképen kis négyzetekkel jelölték a kemencéket. Később azonban úgy látszik felhagytak ezzel a ritka típussal, mert pl. a Kurucdomb egy 1830-ból származó térképén a négy helyen is jelzett mészkbányák egyikébe már k's karikával van bejelölve egy „*Verlassener Kalk Ofen*”.²³

Ami a „Macskakővár”-at illeti, úgy

gondolom, hogy a fentiek alapján végleg megdőlt az a felfogás, mely szerint az a Nagy- és Kis-Tómalom feletti romokkal lenne azonos. A vár pontos helye továbbra is bizonytalan maradt. Mint új szempontot vetem fel, hogy Fertőrákos határában, a községtől ÉÉNy-ra, Mörbischtól 2,5 km-re az országhatáron van egy „*Hausberg*” nevű magaslat.²⁴ Az ilyen elnevezésű helyek ausztriai példák szerint a középkor elejéről vagy középeről származó kisméretű várakat jelentenek. Ezért a „Macskakővár” helyét kereső kutatásnak adandó alkalommal ezt a „*Hausberg*”-et is figyelembe kell venni, különösen azért, mert ez alatt terül el a „*Katzendorffer*” dűlő is.²⁵

Nováki Gyula

Lőcsei diák, akit a soproniak váltottak ki török rabságból

A SSz 1959. évfolyamában Kovács József (6. lap), az 1960-ban László Ernő (91. lap) közöl érdekes adatokat a 17. századból arra nézve, hogyan váltották ki a török fogságba került soproniakat. Ezeket az adatokat megtoldom a következő életrajzból, amelyet Meltzer J. Biographien berühmter Zipser (Lőcse, 1833) c. könyvében találtam Graff János Györgyről. 1630-ban született Lőcsén, felsőbb tanulmányait Sopronban végezte. Úgy látszik, szorgalmával megkedveltette magát a városban, úgyhogy a tanács éveken át ösztöndíjjal támogatta a németországi egyetemek látogatása idején. Hazatérve a Pozsony megyei Modorban lelkészkedett. Onnan a jezsuiták elűzték, akkor ismét Németországba ment ki, majd 1663-ban sikerült újból hazatérnie. Modort azonban egy török martalóc csapat támadta meg. Graffot foglyul ejtették és Esztergomban egy janicsár agának adták el. Csak hosszú idő után tudták meg barátai hollétét és szomorú sorsát.

Váltságdíját 600 ft-ban szabták meg, és ezt a nagy összeget jóformán Láng Mátyás soproni lelkész gyűjtötte össze, bizonyos főképben a soproniak körében, akik Graffot jó emlékezetben tartották. Az életrajz megemlíti még, hogy egy ideig Modorban volt Graff lelkész, majd ismét el kellett vándorolnia az országból és Németországban élte le utolsó éveit, ott is halt meg 1680-ban (Meltzer 67—80. lap).

Az említett könyv még szól Klesch Dánielről, aki 10 évig volt a soproni líceum konrektora, színdarabokat is írt, továbbá Serpilius Jánosról, aki Leibnitzben született és Sopronban volt szenátor, az 1681-es országgyűlésről érdekes naplót hagyott hátra és Schwartner Mártonról, aki késmárki születésű volt és a líceumban működött, majd egyetemi tanárként a magyar statisztikai tudomány egyik megalapozója lett.

F. A.

22. Soproni Napló 1907. IX. 5.

23. Soproni Liszt F. Múzeum térképgyűjteménye 188. sz. M. Hasenauer rajza 1830.

24. H. P. Schad'n: Hausberge und Fluchtburgen im Burgenland. (Burgenländische Forschungen. Heft 9.) 29.

25. Lásd Házi J. tanulmányát a SSz ugyanezen számában.

Adalékok a régi Sopron megye színészetének történetéhez (1900-ig)

Ha a háborús idők módjára zászlócskákkel jeleznek a régi Sopron megye térképén azokat a helyeket, ahol 1900-ig megfordultak színészek, a kép nem volna kedvezőtlen. Hanem minőség szempontjából annál kietlenebb viszonyok tárulnak a kutató elé, ha mélyebben vizsgálja a körülményeket. Az akkori megye területén elsősorban persze Kismartonra kell foglalkoznunk, mint igazi várossal (1648 óta szabad királyi város); de itt el kell választanunk az Esterházy hercegi kastély fejlett operai és egyéb színjátszó tevékenységét a város életétől. A kastélyban már 1716-ban adtak ugyanis operákat.¹ Maga a városi polgárság is nagyon korán megismerkedik a színészettel, ebben nyomon követhető Sopront, amelynek múltjában az 1754-es év az első biztos nyom hivatásos színészek megjelenésének, míg Kismartonban 1758-ban tűnik fel az első ismert színigazgató neve: Wetschel János, aki a Sas vendéglőben napi négy garas adóért tart előadást november 27-től az advent első felében. 1767-ben három társulat és néhány mutatványos 36 előadással szórakoztatja a mintegy 1500 lakost. Szép szám.²

Ezeknek a társulatoknak egy része többször is visszatér, a fogadtatás szíveségét bizonyítva. A 18. századból egyetlen színlap is fennmaradt, csak kár, hogy nincs kelet rajta; Peterka János az Angyal kocsmában működik, azonban tulajdonképpen színdarabot a színlap egy némajátékon kívül nem mutat fel, inkább bakugrásokat és tornagyakorlatokat. A színészek szociális helyzete sem lehetett felettlőbb kedvező: 1802-ben a városplébános hosszú beadvánnyal fordul a tanácshoz, hogy egy gyermektársulattól tisztítsák meg a várost.³ 1814-ben a Probst János társulatánál működő egyik házaspárnál keresztelő esett, de csak színészek vállalták a komaságot.

Az 1844-es évről, mikor is október 19-től karácsony másodnapjáig időzött Wahl Antal társasága Kismartonban, színházi zsebkönyv is maradt fenn (a Széchenyi Könyvtárban), ez azonban ritka eset, a fennmaradt nagyszámú színlap (a kismartoni múzeumokban) a múlt század derekáról kézzel írott, többnyire rossz papíron, halvány tintával és felettlőbb rossz színdarabokat jelent be, amilyen a Milch der Eselin (A számarkanca teje). A kismartoni születésű világhírű ideggyógyász, Benedikt Mór is elmondja önéletrajzában, hogy első színházi élvezete szülővárosában volt, az Elias Regenwurm című darabot látta.⁴

Kismartoni időzésem alatt (1926—38) idősebb lakosok elmondták, hogy jóllehet a város 1897-ig igen elszigetelt volt, csak abban az évben épült vasút, az is eléggé messzire, mégis a tehetősebbek sűrűn jártak a bécsi színházakba, a helyi alacsony szintű előadásokra csak a szegényebb néposztály ment.

Kismartonnak magyar színésze is volt. Érdekes, hogy Sopronnal egy időben jelenik meg az első magyar társulat, 1820 nyarán. A neves Kilenyi hozza oda az akkori legjobb színészeket, köztük Dérinét is.⁵ 1834-ben Esterházy Miklós főispáni beiktatása alkalmával Komlóssy társulata adja elő Kotzebue Béla futása című drámáját.

A magyar vidéki színészet 1871-ig szervezés nélkül tengett-lengett. Odament a társulat, ahol éppen befogadták. A mondott évben „Magyar színészeti kebelzet” címmel kongresszus volt, amelyen kiderült, hogy az országban 31 társulat működik, ebből 10 olyan, amelynek igazgatója megállapított fizetést ad színészeinek, míg 21 ún. osztályrészes, azaz a bevétel osztozik, ha ti. van egyáltalában bevétel.⁶ Azt is elhatározták, hogy aki nem lép be a „kebelzet”-be, sem igazgató, sem működő tag nem lehet. Persze nem

1 SSz 1957. 139/40. lap.

2 Burgenländische Heimatblätter 1929. 15. lap. 1950. 122. lap (Csatka és Probst cikkei).

3 U. a. 1948. 12. lap. Probst: Das Kindertheater in Fisenstadt.

4 Benedikt: Aus meinem Leben. 1906. 9/10. lap. Benedikt prof. 1835-ben született.

5 SSz 1960. 252. lap.

6 Vasárnapi Újság 1871. 201. 298. lap.

sokat ért a határozat, kisebb-nagyobb vándortársulatok csak járták tovább a vidéket. Kismartonban erős magyarosodási áramlat indult meg. Magyar tisztviselők telepedtek le, a polgári iskola megnyílt, idősebb értelmiségiek számára tanfolyamok alakultak. Így a magyar színészet pártfogása még akkor is nemzeti ügy lett, ha ott az a „kebelzet” közül bizony csak kevés jutott a javából. Általában legjobban a népszínműveket adták, és a helybeli cigányzenészek a népdalokat jól is kísérték. Két-három hétig azért valahogy kihúzták a társulatok. 1882-ben ifjabb Bokor József április 5-én megkezdte előadásait 25 tagú társulatával.⁷ Ekkoriban már a Rózsa vendéglő tánctermében folytak az előadások. Bokor jónevű karmester volt, Kis alamuszi c. operettje éveken át nem került le a műsorokról, Kurucfurfang c. történelmi vígjátéka még diák koromban is lelkesítette az ifjúságot március 15-én. Ez a társulat a Vöröshajú c. nagyon kedvelt népszínművet is előadta április 10-én. Persze sokaknak a szemében szálka volt a magyar színészet térfoglalása az erősen német színezetű városkában: 1889 végén azt híresztelték, hogy a magyar társulat bérletgyűjtője megszökött a pénzzel. Persze nem volt igaz.⁸ 1895-ben Csornáról Sággy Zsigmond társulata jött át augusztus 17-re. Elégé közönyös fogadtatása volt, csak akkor engedett a hidegség, amikor a Faluroszát adták és abban Szücs Gyula igen jóhangú állatorvos is fellépett, a felvonások közt pedig valami Tóthfiúcska cimbalmozott.⁹ Szücs Gyula egyébként is egyike volt a magyarosodás vezéralakjainak; 1938-ban tán éppen ennek köszönhette, hogy Hitler elől Sopronban talált menedékre, viszont 1944-ben elhurcolták és nyoma veszett. 1899 júniusában Jeszenszky Dezső nagyon dicséret társulata indult a kismartoniak meghódítására. Tagjai közt volt po. Csizsér Artur, később fővárosi színész, azután Tábori Emil, az idősebb soproniak által jól ismert kómikus színész stb. A számos átdolgozást ért kitűnő Mozgó fényképek c. bohózzattal kezdték, de a

városka nehezen melegedett fel, hol félház, hol üres ház nézte végig a jó előadásokat. A nagyon népszerű, hazafias Aranylakodalom, a Gésák operett, a nagy hatású Ördög mátkája népszínmű egymás után pergett a Fehér Rózsa nagytermében állott igen csinos színpadon, az utóbbi darab előtt Szücs állatorvos Csernovitzban működő öccse, Viktor, Erhardt néven Coppée híres dramolettjét adta elő Kovácsok sztrájkja címmel. Erhardt 1910 körül soproni színigazgató és drámai hős volt. Június 16-án végre zsúfolt ház: Berczik Árpád Himfy dalai c. kedvelt darab vonzotta a közönséget. Jeszenszky a szokásos segítő eszközhöz folyamodott, neves fővárosi művészeket hívott meg, így szerepelt a Nemzeti Színházból Hegyesi Mari (Cigány, Kaméliás hölgy, Fedora, Lowodi árva), majd sorát ejtette az elnyúlhatetlen Nebántsvirágnak, ismételte a nagyszerű Aranylakodalmat, amely a revük őse volt, de hazafias mázzal; a Népszínház komikusa, Németh József már kongó ház előtt mutatkozott be, pedig még egy olyan ásatag darabot is elővettek, mint a Stern Izsák. Az akkor annyira időszerű Dreyfuss-pörre is gondolt a társulat, hogy a róla szóló darabok majd vonzanak, a komoly Dreyfuss kapitány éppen úgy nem kellett, mint a parodisztikus Háromláb kapitány; június végén a Soproni Napló ezzel a mélabús akkorddal zárta le a mérleget: „A társulat kinos és fájdalmas emlékekkel hagyta el a várost.”¹⁰

Később 1914-ig azonban jobb eredményekkel járt a magyar társulatok szereplése. Főleg jelentős volt Pilisy Lajos szereplése, aki később Sopronban is színészkedett, a világháborúban haditudósító, majd író lett; tehetséges embernek mutatkozott, de korán meghalt, már 1918-ban. Kismartonban kezdte későbbi ragyogó pályafutását Budai Ilonka, kiváló primadonna. A német színjátszás, miután Kismarton osztrák uralom alá került, sokáig nem szedelődzködött. Csak 1926 után kezdtek vándortársulatok — kitűnő állástalan fővárosi színészekből alakulva — időközönként játszani. Eppen ma-

⁷ Sopron 1882. IV. 5 és a köv. számok.

⁸ U. a. 1889. XII. 21. szám.

⁹ Soproni Újság 1895. IX. 1.

¹⁰ Soproni Napló 1899. VI. 15. 18. 22. VII. 2.

gyar, bár nem nagy értékű darabbal a Templom egerével kezdték, de később már az osztrák és német klasszikusokból is válogattak. Mellékesen említjük meg, hogy volt magyar területen a közelünkben, Meggyesen, szabadtéri színház van a Fertő partján, továbbá Fraknó várának árkában is játszanak nyaranta; alkalmi darabok mellett Grillparzernek két darabját is adták, az egyik Ein treuer Diener seines Herrn a magyar Bánk bán történetét adja elő.

Ruszt városa (1681 óta szabad királyi város) elzárkózottságban még Kismartonon is túltett, mert vasutat csak 1897-ben kapott ugyan, de az állomástól magas hegyvonulatok zárták el.¹¹ Lakosai is zárkózott természetűek máig, maguknak élők, lenézve a környékbeli, a lakok száma szerint ugyan nagyobb községeket, lévén ők mégis városiak. De a környékbeliek sem haboztak minden Schildára vagy Rátótra költött csúfolódást a rusztiak számlájára írni. Mégis, úgy látszik, tárgyalt időnkben Ruszt nem volt rossz színházi hely a német társulatok számára. 1879-ről van az első adatunk. A Bauer társulat szeptemberben játszik, többek között az akkoriban nagyon népszerű Mein Leopold c. bécsi színezetű darabot is bemutatja. A siker 1881/2 telére is biztosította Bauer ruszti látogatását, mely hat hétre terjedt, ismét sikeresen. 1884-ben Lerch társulata kezdte meg a játékot, november 30-án Der naerrische Schuster volt a nyitó darab, 1885-ben Franknak hívták az igazgatót, aki 1886-ban már három hónapig kihúzta a városban, csak hát a szintre jellemző, hogy Dorelli mágikus bűvészeknek is meg kellett tolni Thália szekerét.¹² A másik dolog, ami a három hónap sikeres lebonyolítását furcsa világításba helyezi: a Sopron c. újság 1886. január 16-án ugyanis jelenti: „Néha-néha krumplival fizetjük őket, azért megélnék, mert pártoljuk őket s noha 10 tagból áll a társulat, azért

a krumpli mellé húst is kapnak. Meglehetősen jól játszanak és igen derék, józan emberek.” Az igények megnöttek, 1888-ra a társaság megapadt. A 4—5 személyes Dorn társulat csak egy napig maradhatott. 1889-ben is csak két estére terjedt az idény: Haberland és Gyürki társulata kisebb darabokat játszott, többek között Suppé Szép Galathea c. operettjét is, 1891-ben Reis igazgató a Szőlő vendéglőben pártolás mellett játszott.¹³

Ruszt magyar színtársulatról csak a 20. század elején van tudomásunk. Győry József 16 tagú társulata ugyancsak a Szőlőben játszott 1909 elején. Nagy sikere volt a Gül Baba operettnak. A Fertő befagyván, még a mosoni partról, Ilmicről is jött közönség meg a szomszédos Fertőmeggyesről.¹⁴

Kapuvárt szívesen keresték fel a magyar színtársulatok, néha még egészen nagyok is. Az első nyom 1871-re mutat, akkor Demjén Károly és Balogh Alajos társulata járt ott. Demjén már a következő évben Celldömölkön meg is halt, húga Demjén Mária később a Nemzeti Színházba került, pár éve halt csak meg mint jönevű anyaszínésznő. Balogh színészfiú volt és kisebb társulat vezetője.¹⁵ 1886-ban Simándy Zsigmond társulata szerepelt. Az igazgató az egész országot járta, de Kapuvárt nem volt szerencséje, anyagi okokból feloszlott itt a társulata. 1885-ben Jámbori Károly augusztus 21-én Szigeti énekes vígjátékával, a Csókon szerzett vőlegénnyel indult, másnap Berczik Parasztkisasszony c. népszínműve került színre; adták Jókai kis sikerű Bolondok grófja c. darabját, a Felhő Klári népszínművet, a Sárga csikót stb. Jámbori társulatának 24 tagja volt és kertheletyiséget bérelt előadásai számára. 1895-ben júniusban Balogh Árpád kezd évadot. Balogh István naplóíró úttörő színész unokája volt. Úgy látszik, nagyobb igényeket is kielégített, elhozta Kapuvárra korának egyik legnagyobb művészt,

¹¹ Ez a rövid vasútvonal már évek óta nem működik.

¹² Ödenburger Zeitung 1879. 125. szám. 1882. 33. szám. 1884. 282. szám. 1885. 284. szám. 1886. 66. szám.

¹³ U. a. 1888. 126. szám. 1889. 169. szám. 1891. 249. szám.

¹⁴ Ödenburger Zeitung 1909. I. 29. szám. A mai Burgenlandban tudtommal a magyar impérium alatt 1920 augusztusában játszott utoljára magyar színtársulat, mégpedig Savanyúkúton Gabányi Imre igazgatása alatt: a Mágán Miskát adták elő, a tagok közt volt Budai Imre komikus és Miklóssy Irma énekesnő, mindkettő később Sopronban is szerepelt.

¹⁵ Magyar színművészeti lexikon. II. 367. lap.

Ujházy Edét is, aki két parádés francia szerepén (Constatin abbé, Pont Biquet család) kívül az első Shakespeare előadást is hozta Kapuvárra a Velencei kalmár színházával. 1896 tavaszán Báródy Károly, aki Nagyszombaton és Érsekújvárott állomásozott, ígérkezett 32 taggal. Csak hát igen rossz hírek előzték meg. Po. minden színlapján ki volt előre nyomva ez a pár szó: „újonnan született gyermekének jutalomjátéka” és helyet hagyott a név számára. Április 16-án be is vonult. Valószínűleg a nagyszámú személyzet okozott akkora várakozást, hogy az újság „valóságos paroxizmus”-nak volt kénytelen nevezni. Azonban csak 28 tag érkezett, ami még mindig szép szám. Adták a volt kismartoni igazgató, Bokor darabját, a Telen c. népszínművet, a híres Rip van Winkle-t, Csiky Gergely Örök törvényét; az akkor nagy sikerű darabok közül szerepelt még a Három Kázmér (Beöthy László), a Holtomiglan (Rutkay), a Kis höröcsög (francia vígjáték), a Hortobágyi virtus, de szerepelt egy hihetetlenül pikáns bohózat is „Mi történt az éjjel?” címmel. Május elsején a társulat odébb állt. A kapuvári színpártolók nem voltak megelégedve Báródyval, nyilván elégtétellel olvasták a híradást 1898-ban, hogy megvonták az engedélyét;¹⁶ mindamellett 1901/2-ben ismét ott játszott Kapuvárott. Még 1896-ban novemberben Aranyossy Gyula társulata kezdte meg szereplését, amely az újság szerint (Soproni Újság nov. 21) „elég sanyaru sorsú” lett. Úgy látszik, akkor még inkább a népszínművek vonzóttak a vidéken és a fővárosi Vígszínház friss, de gyakran borsos darabjait, mint amilyenek Aranyossy műsorán szerepeltek (Beöthy pár nap alatt hevenyészett Béni bácsija, a francia Durand és Durand), nem érdekeltek még senkit. 1898-ban Ágh Aladár, főleg Báródy után igen jónak látott társulata játszott csekély

anyagi, de annál nagyobb erkölcsi sikerrel. A műsoron szerepelt Rovetta Becstelének c. időtálló drámája, Géczy népszínműve Az ördög mátkája; Fáy Szerénának, a Nemzeti Színház nagynevű tragikájának a felléptét is hirdették 3 estére (Cigány, Deborah, Vasgyáros). A tagok közül kiemelkedett Magyar Lajos, később híres fővárosi komikus.¹⁷ 1899 szinte csúcspontot jelent a kapuvári színeszet történetében, A tavasszal Havi Lajos társulata vonul be 32 taggal. Így azután megfelelően adhatták a Cigánybáró nagyoperettet és szerepelt Shakespeare Romeo és Juliával, amelyet — a kapuváriak dicséretére — telt ház fogadott.¹⁸

Csorna 1831-ben láthatta az első színeszket, egy nagy kóborló, Balogh István, aki naplót is írt bolyongásairól, írja, hogy negyedmagával május 24-én a Mókus vagy Minden lében kanál c. darabban mutatkoztak be és kerestek 4 ft. 30 krajcárt, de másnap a premonstreiek rendházában énekeloadásért 19 huszast kaptak és még este színelőadáson két kisebb darabban (Házaspár, Szabólegény) bevettek 14 ft-t. Búcsúelőadásuk az Aranyidő c. darab volt.¹⁹ 1860-ban Kőszeghy Endre társulata egyik kocsmában játszott.²⁰ 1882-ben Mártonffy Pál társulata játszik Csornán, a Cigány előadásának színlapja (október 9) megvan a Liszt Ferenc Múzeumban, 14 szereplőt tüntet fel, tehát a társulat szépszáma volt. Az egyik színész nő jutalomjátékára adták, azaz a jövedelem tisztán őt illette, egyúttal alkalma volt a közönségnek ajándékozására.²¹ Mártonffy azonban a következő években elhagyta a pályát és az izgalomban eléggé bővelkedő detektív pályára ment.

1889-ben nyáron Völgyi (György) társulata egy hónapig működött Csornán, kezdetben gyér pártolás mellett. 1895-ben

16 Sopron 1888. 62. 65. szám. Soproni Újság 1895. VII. 2. szám. 1896. IV. 11. 16. 22. 105. szám. Sopron 1898. III. 25.

17 Sopron 1898. V. 28. VI. 2.

18 Soproni Napló 1899. V. 14. VI. 18. VI. 22.

19 Balogh István naplója. Kiadta Barna János. 1928. 29. lap.

20 Magyar színművészeti Lexikon. I. 304. lap. A színi évad január 17-től február 14-ig tartott és róla a társulat sűgönője Győrött nyolc lapos füzetet nyomtatott ezzel a címmel: „Színi emlék a csornai lelkes fiainak s leányainak emlékéül ajánlja a sűgönő. (Hankiss és B. Károlyné: A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája. Bp. 1961. 119. lap.

21 Selyemre nyomott színlap. Ilyen alkalmakkor a bérlők kapták.

július 11-én Sághy Zsigmond a Zöld fa udvarán épített arénát. Augusztus 6-án Gabányi igen mulatságos Apósok című vígjátékával akartak zárni és Kismartonba menni, de Jászai Mari megígérte, hogy fellép náluk, így az évad meghosszszabbodott. Hihetőleg Jászai nem is hagyta cserben a nemzet napszámisait.

zett, aki 1881 óta járta a kisebb városokat, 15 előadást tervezett a Szarvas vendéglőben, azonban üres házak előtt folytak az előadások. Június 8-án a népszerű Náni c. népszínművel (Follinusz Aurél) búcsút vett Csornától és keserű emlékekkel a csallóközi Somorjára ment.²²

Csepreget Balogh István négytagú tár-

Györfly Ida jutalomjátékja.

Béret **Nemzeti Színészet** Szűnet.

Csornán, a „korona vendéglő” nagy termében.

Györfly Ida jutalomjátékául

ma hétfőn 1892 október 9-án itt először adatik:

A CZIGÁNY.

Színmű 3 Act, 12 Társalás.

Előadók

Előadók	Mártonffy P.	Évi	Tomcsányi
Előadók	Györfly Ida	Ilgits	Bardók
Előadók	Tóth A.	Földes	Arday A.
Előadók	Mészáros J.	Váncsák	Dankó
Előadók	Dyánszky Gy.	Várkonyi	Balogh
Előadók	Zabó	1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12.	Viktoryi V.
Előadók	Stankovics K.		Kim Kálm.

Hely-árak: kőrszék 80 kr. Zártszék 60 kr. Földszint 40 kr. Gyermekjegy 25 kr.

Jegyek előre váltandók egész nap a színház helyiségében.

Kezdeté pont 8 órakor.

Előadók mindég érvényesek.

Erdélyi jegyek mindenütt megváltók Csornán és Somorján is.

A. K. V. Művészet és Irodalom Társaságának ajánlja magját.

a jutalmazandó
Mártonffy Pál,
színházigazgató.

1896-ban Fekete Lajos, Szekszárd színigazgatója óhajtott volna az év elején bevonulni Csornára, azonban farsang lévén, nem kapott helyet, sem nagy kedv nem mutatkozott színházi élményekre. Így tehát Báródy Károly ment át május elsejével Kapuvárról, hanem sikere nem volt, mert Csornán nagy volt az igény és csak új darabokat kívántak látni. 1900. május 12-én Kárpáthy György jelentke-

sulatával 1831-ben kereste fel és a „serház”-ban négy este játszott, 1 ft-t fizetett bért. Adták a Mókust, egyik este három egyfelvonásost (Sírások, Levelek, Szabólegény), aztán az Aranyidőt, végül a Báránybőrbe bújtatott farkast és még a két világháború közt a Nemzeti Színházban is helytálló Tündérlak Magyarhonban c. népszínművet. A földesúr, Jankovich Izidor, három előadást megnézett és 30 ft-t

²² Sopron 1889. VII. 31. Soproni Újság 1895. VII. 11. VIII. 1. 11. 1896. 21. szám. 105. szám. Soproni Napló 1900. V. 13 27. VI. 8.

adományozott Baloghéknek.²³ Itt Csepren született Balogh fia, Alajos, aki 1871-ben Demjénnel társulva színingazgatóskodott és 1871-ben Csepreget is felkereste.²⁴ 1897-ben Nagy Dezső társasága érkezett. Valószínűleg azonos azzal a kitűnő színésszel, aki nemskóra letette az igazgatósággal járó gondokat és nagy színpadokra szerződött, többek közt a pécsire és sopronira mint apaszínész. Azt a hírt terjesztették Csepreg ellenségei, hogy nem volt kellő pártolása. A Soproni Napló megcáfolta a hírt, a játékidő valóban nem volt hosszú, mert Nagyt egyéb kötelezettsége máshová szólította.²⁵

A kisebb megyei községek közül Eszterházában Balogh 1831-ben július 7-én játszott; a Bakonyi tolvajokkal 15 ft-t vett be. Két nappal később a már említett Levelek és Szabólegény mellett a Hamletből színre kerül valamelyik részlet. Végül a negyedik nap a Mókussal búcsúztak Baloghék. Igazi jó előadásokat valószínűleg itt élveztek a megyei falvak közül először, ugyanis 1853-ban Szuper és Szöllősy társulatának rosszul folyt a dolga a nyáron Sopronban, így kimentek Eszterházára, amely akkor járási székhely volt, adóhivatal is működött, sőt 17 házban uradalmi tiszték is laktak. Igaz, hogy csak egy zöldséges kamrában játszottak, de „két hónap óta szívesen láttott” vendégek voltak, jelenti róluk a Budapesti Hírlap.²⁶

1831. július 26-án Ságón, a mai Simaságón találjuk Baloghékat. A sokat emlegetett Aranyidő itt tényleg közel járt hozzájuk. Igaz, hogy az első napról ezt jegyezte fel Balogh: „senki be nem jött”, de még a következő nap sem érte el a 4 ft-t a belépőjegyek bevétele, de azután hetente csak egy-két előadást tartottak, így a környékből is sokan odasereglettek, volt 40, 50, sőt egyszer 140 ft bevétel is. Adták Dugonics Bátori Máriáját, a Béla futását, a Falusi borbély c. rövid operát, azután ún. tablót, azaz élőképet a magyar történelemből, nyilván falusiak közremű-

ködésével. Október másodikán azonban abba kellett hagyni az előadásokat, mert a kolera elérte Sopron megyét is, így tehát a kised társulat feloszlott. Hanem a szép bevételek átsegítették mindannyiát, amíg ismét alakíthatott Balogh István társulatot.^{26/a}

Korán megjelentek a színészek Bükön is. 1864 novemberében Danczné alatt hat személy adta a Peleskei nótáriust, amelyben pedig 25–30 személy is elkel. A Vasárnapi Újság Furcsa színelőadások címmel gyűjtött össze ilyen híradásokat, megemlítve Büktről, hogy az előadás „mégis a néző közönség teljes meglepődésével folyt le. Fele férfi, fele nő”. Az újság hozzáteszi: Reméljük, hogy nem ugyanazon egy színész volt félig férfi, félig nő; persze ha Danczné azonos azzal a korabeli Dancz Nina kitűnő naivával, akkor maga felért egy fél társulattal.²⁷ 1886-ban már kényesebbnek mutatkozik az ízlés Bükön. Sándorffy Lajos társasága érkezett meg és két hét alatt nem állta ki a tűzpróbát a Sopron tudósítása szerint. A középbüki elhagyott gőzmalom lett a színház. Ez félreeső hely, azután a színészek tudatlansága és ügyetlensége elriasztotta az értelmiséget. Az utolsó színlapra az igazgató valóságos filippikát íratott a bükiekről. Megdicsérte az értelmiséggel szemben a „nemes” polgárságot. Csepregről jöttek át, mert ez a hely szabadulni akart tőlük és Büköt mint nemes színpártoló községet festette le előttük. Az elmúlt években is elvetődött Bükre egy-két vándorcsoport a téli estéket megrövidíteni, járt is az értelmiség színházba, de bár színlapukon ez díszlett: Nemzeti Színészet, harangöntők voltak azok. A büki újságtudósító azután érdekesen fejti ki a nézetét a vándorszínészetről: „A színészet egyáltalában nem való falura, miután lakosságának jövedelme nem elég bő arra, hogy belőle a színészetnek is hozhatna áldozatot.” Helyesebb vele szemben a közöny. „Így lehet elősegíteni, hogy a kóborló színészet végnapjai bekövetkezzenek.”²⁸

²³ Balogh i. m. 23. lap.

²⁴ Magyar színművészeti lexikon. I. 296. lap.

²⁵ 1897. XII. 22.

²⁶ Balogh i. m. 23. lap. Csatkai: A soproni színészet története. 1961. 28. lap.

²⁷ Vasárnapi Újság. 1861. 32. lap. A cikkíró még azon is fennakad, hogy Jolsván tízen adták a Peleskei nótáriust.

²⁸ Sopron. 1886. 57. szám.

Hanem a korábbi évek is rációfoltak a cikkíróra, nemhogy a mai idők, mert 1897 utolsó heteiben két társulat is váltotta egymást, Tóth Ferenc november 30-án 10 napos évadot fejezett be, nagy sikert aratva a Falu rosszával és a Kosuth nóta eléneklése folytán roppant népszerű Próbaházassággal.²⁹ Követte Nagy Dezső említett „népes” társasága, a Gimesi vadvirág népszínmű sikeres előadásával. 1900-ban Kerényi Ignác jelent meg május 27-én 12 taggal. A népszínművek közül a Cigányt, az Ördög mátkáját adták, Csiky Vasemberét, a Mozgó fényképeket; remélhetőleg jól megfinomítva a Mi történt az éjjel? című malacságot és egy pár már elfeledett vígjátékot. A büki tudósító dicséri az egybevágó játékot. Ünnepeken délután a „kevésse vagyonos osztály számára” is volt olcsó előadás.³⁰

Szilsárkányban is megfordult négy előadással Balogh István 1831-ben. Május 19-én a Hamlet-részlettel egy másik rövid darabot adtak csekély bevétellel, majd az Aranyidő, a Tündérlak Magyarhonban fokozódó bevétellel került színre, végre ún. Quodlibet, ma kabarének mondanák, 18 forintos jövedelemmel fejezte be a játékot. 1864/5-ben is megfordultak ott vándorszínészek. A Vasárnapi Újságban a büki tudósítás mellett említik. Csak azért közlöm — mondja a tudósító —, hogy tudják Pesten is, mennyi apró csoport színész van jelenleg elterjedve ez inséges hazában.^{30a}

Lövön 1899 januárjában Makó Gábor „jobb sorsra érdemes” társulata játszott kb. egy hétig, 23-án búcsúzott a Méltóságos csizmadia c. népszínművel (Rónaszéki);³¹ ebben műkedvelők is felléptek. 1900 júniusában Kerényi Ignác jött át Büktről 12 tagú társulatával. „Élénk részvét mellett” folytak az előadások. A Cigány és az Ördög mátkája mellett Kerényi a pesti Vígszínház borsos darabjait találta fel Lövön (Mozgó fényképek, Durand és Durand, Kikapós patikárius), sőt a pesti alacsony szintű helyi bohó-

zatot is levitte a vidékre, ismét műkedvelőkkel társulva, a Vigécek című életképet adták elő.³²

Beleden 1900-ban Kárpáthy, aki Csornán nem nagyon sikerült évadot hagyott maga után, augusztus 5-én próbált szerencsét, több héten át működött. Krassói Sándor színész javára szeptember 16-án a Csikós régi Szigligeti népszínmű került előadásra.³³

Végül Nagycenken is megfordultak 1831. július 12—18-a közt Balogh Istvánék; ismert műsorukat játszották (Mókus, a Hamlet részlet, Levelek, Szabólegény, Bakonyi tolvajok, Aranyidő, Cserni Gyurka, Házaspár és ugyanakkor valamiféle Don Juan), a legnagyobb bevételük egy vasárnap 25 ft volt. 1899-ben is járt vándortársulat Nagycenken; a tudósítás részleteket nem árul el, csak annyit, hogy jól játszanak, és hogy majd Peresztegre is átmennek.³⁴

Az egészből kitűnik, hogy a műsorok tekintetében sok a kívánnivaló. A darabok zöme nem volt falura való, viszont az igazgatók kítűzték, mert az újságok sokat írtak róluk, főleg a Vígszínház darabjairól, így tehát hírnevük megvolt. Shakespeare-ig legfeljebb Kapuvárott emelkedtek fel, pedig Molnár György neves színigazgató a 19. század harmadik negyedében Békés megye nagy paraszt városaiban nemcsak az angol költő, hanem Moliere és más klasszikusok darabjait is adta megértő paraszti közönség előtt.

Tehetséges színész számára, ha a rossz sors egy időre e vándorszínészek közé számúzte is, nem volt rossz iskola a kisvárosi és falusi színpad. Mutatja, hogy soraikból nemcsak vidéki, de jó fővárosi művészek is válhattak.

Abban igaza volt a szigorú büki levélírónak, hogy a művészietlen ripacskodásnak véget kellett vetni. Ez azonban csak a 20. században, amelynek küszöbéig kísértük a Sopron megyei színészet útját, történt meg, csak a felszabadulás után, addig jó és törekvő társulatok vál-

29 Soproni Napló. 1897. I. 26.

30 Sopron 1900. V. 27.

30a) Balogh i. m. 22. lap. Vasárnapi Újság 1861. i. cikk.

31 Soproni Napló 1899. I. 26.

32 Sopron 1900. VI. 28.

33 Soproni Napló 1900. VIII. 12. IX. 16.

34 Balogh i. m. 34. lap. Soproni Napló 1899. XII. 7.

takoztak valódi ripacsokkal faluinkban, műsorukon pedig a selejtes darabok váltogatták egymást. Ha már nagyon rossz szul folyt a soruk, akkor a község valamely jó hangú vagy jó szavalónak képzelt fiatalja segítette ki őket, mint po. az 1930-as években Fertőszentmiklóson Buda Lőrinc társulatát az odavaló vajmester.

Szocialista állam természetesen a kultúra terjesztése szempontjából sem ismerhet megkülönböztetést város és falu között, és így a nemesebb, megtisztított színjátszás olyan falvakba is bevonult, ahol hivatásos színészet korábban legfeljebb csak a pelyvájával fordult meg, vagy még az sem. A győri ismert kitűnő színtársulat feladata a régi Sopron megyei falvak ellátása. 1960-ban a kapuvári járásban 20 alkalommal játszottak. Kapuvárott magában a következő darabokat adták: Bernarda háza, Ottó bácsi, Az asszony többet keres, Mesébe illik, Alkalmi férj. Fertőd igen hálás hely lett, amint 1853-ban is. A Kapuvárott játszott darabokon kívül szerepeltek még: Bál a Savoyban, Rigoletto (1790 óta ismét opera!), A sirály (Csehov), Érdekházasság (kétszer), Tamás bácsi kunyhója, Leányvásár, Ördöglovas, Volpone. Csornán négy előadás volt: Az asszony többet keres, Mesébe illik, Leányvásár, Alkalmi férj.

1961-ben már 53 előadásról számolhat be a győri társulat. Ebből a soproni járás falvai közül jutott négyre a követ-

kező pár darab: Éjjéli mise (Szakony, Egyházasközpály, Szeress belém! (Ágfalva), Váci utca (Egyházasközpály, Szakony, Nagycenk). A kapuvári járásban 31 előadással fordult meg a társulat. Előadták a következő darabokat: Nebántsvirág (Kapuvár, Beled), Szeress belém! (Fertőd, Kapuvár, Beled, Mihályi, Babót, Fertőszentmiklós), Sybill (Fertőd, Beled, Fertőszéplak, Kapuvár), Éjjéli mise (Fertőszentmiklós, Beled, Fertőd, Babót), Váci utca (Fertőszentmiklós, Fertőszéplak, Sopronhórpács, Fertőd, Kapuvár, Babót, Mihályi, Beled, Agyagosszergény, Vitnyéd), Kapuvárott több darab két, sőt három előadást is megért. A csornai járásban is szélesedett a játékterv. Öt darabot adtak a következő helyeken: Nebántsvirág (Csorna), Szeress belém! (Csorna, Magyarkeresztúr, Szilsárcány), Sybill (Csorna), Éjjéli mise (Szilsárcány, Szil), Váci utca (Magyarkeresztúr, Farád, Szany, Bósárcány, Szil, Szilsárcány, Vág, Rábatamási), Szanyban az utóbbi darab három előadást ért meg.

Ezenkívül olyan helyekről, ahol technikai okokból lehetetlen volt a kellő szintet biztosítani, két ízben különvontot indítottak tsz. tagokkal a soproni járásból Sopronba, a kapuvári járásból Győrbe.³⁵ A mind nagyobb számmal épülő és színelőadásokra is méretezett kultúrházak hamarosan még több alkalmat nyújtanak a falusi színészet kimélyítésére.

Csatkai Endre

³⁵ Az adatokat Pernes Gyula színigazgató volt szíves számomra összeállítani.

Gyenikin tábornok Sopronban

Anton Antonovics Gyenikin (1872—1945), az intervenció és a polgárháború ismert cári tábornoka, a dél-oroszországi ellenforradalmi csapatok főparancsnoka volt. 1917 végén az Októberi Szocialista Forradalom megsemmisítésére önkéntes hadsereget szervez a cári hadsereg tisztjeiből és az ellenforradalmár katonákból a Fekete-tenger északi partvidékén, angol kezdeményezésre és anyagi támogatással.

A szovjet hadsereg erőit a Kubán mögé visszaverve elfoglalja Cáricint (Volgograd) és Bakut 1918 nyarán. Szarátov körzetében egyesül Kolcsak seregével és Moszkva ellen indít támadást. Sikerül megszállnia a donyeci szénmedencét és a grozniji olajmezőket. A Vörös Hadsereg déli frontja Voronyezs térségében megakasztja Gyenikin előnyomulását és hadseregét szétszórja. 1920 tavaszára elszigetelődik minden más ellenforradalmi csapatoktól, Vrangelnak adja át a parancsnokságot és Bulgáriába emigrál. Szófiában új ellenforradalmi erők szervezésén fáradozik, de a bolgár kormány közbelépése miatt el kell hagynia Bulgáriát. Magyarországra jön a legnagyobb titokban, 1922 tavaszától Sopronban lakik feleségével, leányával és felesége nagypjával a Benkő panzióban, a soproni ellenforradalom hírhedt alakjának hajlékában (ma az átépítés alatt levő Gruber panzió). Innen utaznak ideiglenesen szeptember 10-én, végleg november 12-én Budapestre a Lukács fürdőbe, majd egy budai villába, amit akkor vásároltak (Soproni Hírlap 1922. november 16.). Teljes visszavonultságban élnek, nem érintkeznek senkivel sem. A tábornok középtermetű, gondozott fehér, francia divatú kecskeszakált visel. Rendkívül szótlan és kedélybeteg. Emlékiratain dolgozik és egy új ellenforradalmi támadás győzelmének esélyein mereng. Tántoríthatatlanul készül „Oroszország felszabadítására”.

A külvilággal csak a felesége tartja a kapcsolatot, aki tud egy kissé magyarul és egy győri tanítónő képzi tovább különórán. A számára kilátástalanná váló politikai viszonyok hatására egyre távolabb kerül reményeinek beteljesülésétől, hogy ti. hazatér „mint a bosszúállás angyala”. 1923-ban elhagyja Magyarországot és Angliában telepszik meg.

1945-ig élt. Megérhette, hogy teljes kibontakozásában látta életművének értelmességét és a történelem logikájának magasabbrendűségét, amit ő sohasem fogott fel.

Láthatta a szovjet hatalom világra szóló diadalát, a II. világháború győzmes befejezését, és tudomásul kellett vennie az idő kritikáját és véleményét mindarról, amit tett és ami élete értelme volt. Ennél nagyobb megsemmisülés embert aligha érhet.

Horthyék előszeretettel fogadták be a Szovjetunióból kiszorult ellenforradalmár cári katonatiszteket, akik ezt a szimpátiát messzemenően kihasználták és gyümölcsöző egysz'enciát teremtettek maguknak: táncgyűtéseket, énekkarokat alakítottak, kozáktisztek lovasmutatványokkal szórakoztatták a magyar urakat stb.

A kormány működésüket és ittlétüket antibolszevista propagandaként szovjetellenes érzelmek felkeltésére használta fel. Minden, ami ellenforradalmi és szovjetellenes, illetve ilyen gondolatok ébresztésére alkalmas, helyet és támogatást kapott Magyarországon a két világháború között.

A cári család egyik állítólagos leszármazottja, Maszalszky herceg is „itt húzta meg magát” a felszabadulásig. A város és környékének tehető polgárai anyagiakkal támogatták.

Simkovics Gyula

A Soproni Liszt Ferenc Múzeum Isis-Bubastis oltára

Egy évszázad választ el bennünket annak a jelentős emlékműnek a felfedezésétől, amely Sopron város római elődjének, Scarbantiának egyik legérdekesebb — és hozzáfűzhetjük — egyedülálló régészeti leletét jelenti. Több mint 100 éve,

leírást ad a tárgyról, amelyet Sopron jól ismert festőjének, Steinacker Károly rajztanárnak kezéből származó rajz, illetve egy abból készített fametszet illusztrált (Az egykori rajzot az eredeti állapot bemutatására és összehasonlítás végett 1.

1856. szept. 24-én jelent meg az Oedenburger Intelligenz- und Anzeige-Blattban¹ az az érdekes ismeretterjesztő cikk, amely beszámol arról, hogy az év augusztus 7-én a Belvárosban (Kolostor utca 9. sz.) egy háznál végzett földmunkák során egy római oltárkövet találtak. A cikk túlmegy a leletkörülmények ismertetésén és értékes

képünkön közöljük). A szóban forgó cikk a Bruchstücke aus Oedenburgs Vergangenheit und Gegenwart c. sorozat ötödik folytatásaként Ein römischer Opferaltar címet viseli. Mint hírlapcikk ismeretterjesztő jellegű és elsősorban Scarbantiának, a felső-pannóniai oppidumnak jelentősége bizonyítékaként köszönti az új le-

1. Az idézett újság első és második oldalán.

lelet.² Oly problémákra is keres azonban feleletet, amelyek felvetése még ma is igen jogosultnak látszik, és ha ezek megoldási kísérlete nem is mindenben elfogadható, a közlés értékét feltétlenül el kell ismernünk. Az oltárkö ábrázolása és felirata alapján az Isis-kultusz (a cikkíró az Isisdienszt kifejezést használja) értékes római emlékeként beszél az oltárról és lelkiismeretesen megemlíti, hogy soká küzdött önmagával, hogy az egyszerű leírás fölül a felirattal is foglalkozzék. A felirat olvasata és magyarázata pedig egy feloldástól eltekintve helyesnek ítéhető:

Isidi Aug(ustae) et Bubasti G. P. Philinus Pomponi Severi Lib(ertus) V(otum) S(olvit)

azaz Isisnek és Bubastisnak állíttatta G. P. Philinus, Pomponius Severus szabadonbocsátottja. Igen érdekes, de semmikép-

pen sem tekinthető nyelvészetiileg meg-alapozottnak az a kérdésfelvetés, hogy Philinus — akiben minden valószínűség szerint egy római kereskedőcég görög vagy orientális származású tehetősebb szabadosát láthatjuk³ — neve alapján Philae szigetéről, tehát Egyiptomból származnék.⁴

Alaposabb vizsgálatot kíván az a végső feltételezése, hogy az oltár egy Isis és Diana templom romjaiból kerülhetett elő; az ismeretterjesztő cikk elején az író maga is nyitva hagyta a megoldásnak azt a lehetőségét, hogy egy házi szentélyről, oltárról van szó.

Nemcsak a scarbantiai, illetve pannóniai, de az Egyiptomon és Itálián kívüli egyiptomi kultuszoknak kétségtelenül egyik legérdekesebb emlékével állunk

2. Uo. az első old.: „Ein solches Werk aus der Zeit erhöhter Cultur ist der in Rede stehende römische Opferaltar.“

3. Római kereskedő cégek szolgálatában vagyona szert tett szabadosokra v. ö. A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest, 1959, 102.

4. A Philinus, ill. a „philaci” névvel kapcsolatban köszönöm Szilágyi J. Gy. szíves felvilágosítását.

szemben (2. kép). A 64 cm magas oltár talapzata és tetőpárkánya közti rész 4 oldala közül 3 simára faragott, a falhoz illesztett negyedik oldal csak durván megmunkált. Az abakuszon kiemelkedő, több helyen sérült és hiányos perem, amelynek sarkai akrotériánszerűen stilizáltak, tál-szerű mélyedést határol, ami az áldozatok befogadására szolgálhatott. A talapzat és a felső rész szélessége 35 cm, a középső oltárfal szélessége 23 cm. Ennek egyik oldalán van az előbb ismertetett felirat, a másikon az az érdekes ábrázolás, amely a felirattal összefüggően vizsgálatunk legfőbb tárgyát képezi.

A felirat első szavai elárulják már, hogy egyiptomi istennőknek: Isisnek és Bubastisnak tiszteletére állíttatta az oltárt felajánlója. A két név és az ábrázolás oly problémákat vet fel, amelyek a legszorosabban összefüggnek az egyiptomi kultuszoknak időszámításunk első századaiban a római birodalom területén való elterjedésével. Vallás- és társadalomtörténeti szempontból is nagy jelentőségűek az egyre erőteljesebben hódító keleti kultuszok. A hanyatló rabszolgatartó társadalom válsága is megmutatkozik ezek feltartóztatathatlan beáramlásában. Hiába igyekeztek ennek gátat vetni a római hivatalos vallás és az államrend képviselői. Az elnyomott néptömegek, a rabszolgák, az állandó életveszélynek kitett katonák, a jószerencsét váró kereskedők gyors terjesztői az egyiptomi istenek Itáliában meghonosodó kultuszának. Terjedését nemcsak az alapvető társadalmi ellentétek miatt orvosolhatatlan belső helyzet, nagy tömegeknél a szenvedésektől, gondoktól való menekvés, egyeseknél a misztikus egyiptomi vallás megismerésének vágya, hanem azok a színpompás külsőségek is elősegítették, amelyek a jelképeket szívesen alkalmazó szertartásokban, körmenetekben gyűjtötték egybe az Isis-hívőket.

Vizsgálódásunk tárgyát illetően feltétlenül utalnunk kell arra a körülményre, hogy az egyiptomi kultuszoknak a provinciában való elterjedésekor már nem álltak fenn azok a tilalmak, amelyek által a római hivatalos körök kezdetben gátat akartak vetni azok elterjedésének.

A soproni Isis-oltár történeti, provinciális értékelése szempontjából a legjelentősebb kérdések egyike, hogy milyen társadalmi rétegekben keresendő az új hit híveinek legnagyobb része. Ez szorosan összefügg azzal a körülménnyel, hogy a római császárok a fáraók utódjaiként is szerepelnek, és a II. és III. századi uralkodók a keleti kultuszoknak nem akadályozói, hanem már hathatós pártfogói voltak. Ez a kör a provinciális keleti, így egyiptomi kultuszoknak is legjelentősebb időszaka. Az alsó- és felső-pannóniai egyiptomi kultuszok emlékéanyagának áttekintése⁵ viszont kétségtelenné teszi, hogy az Egyiptomból származó vagy egyiptizáló emléktárgyak legnagyobb része nem a katonai vagy elsősorban kereskedelmi jellegű településekben, hanem a provinciális császárkultusz színhelyein, Aquincumban és Savariában található. Ezekben is a szemlélyekhez köthető emlékéanyag általában a római, illetve itálikus származású vezető réteghez kapcsolódik. A Rómát oly szívesen utánzó tisztviselő vagy ott letelepedett itálikus felső réteg a már elfogadott új kultusz által remélt segítségen kívül még az istenített császár kultuszának hordozójává is vált, tehát a régebbi üldözés helyett inkább előnyös helyzetbe került.

A borostyánkő-útvonal mentén fekvő Scarbantia e szempontból való értékelése — szemben a provincia közigazgatási vagy kultusz-központjaival — azt a feltevést látszik megerősíteni¹, hogy egy jelentősebb kereskedelmi állomás nem szükségképpen letéteményese az egyiptomi kultuszoknak, még abban az esetben sem, ha tehetősebb, idegen származású lakosokat is feltételezünk ott. Philinus szép oltárköve e következtetés lehetőségét megengedi. A scarbantiai libertusnak egyiptomi származása vagy legalábbis Egyiptommal való szorosabb kapcsolata mellett szólhat az oltáron látható érdekes ábrázolás. A dombormű egy állat alakját mutatja, amely bika vagy tehen is lehet, mert nemi jellege nincs meghatározva. Az állat oldalán félhold látszik, ami a késői korban az isteni tiszteletben részesülő Apis-bika jelképei közé tartozik.⁶ Ezzel szemben viszont felhozható, hogy a félhold a görög-római vi-

5. Összefoglalóan: V. Wessetzky, Die ägyptischen Kulte zur Römerzeit in Ungarn. Leiden, 1961.

6. A római auktoroknál, pl. Plinius, Nat. Hist. VIII. 184.

lágba bevonuló Isisnek is meghatározó jegye lett. Az állat alakjának egész jellege: testtartása, hajlott háta valójában sokkal inkább illik egy tehén ábrázolásához. Azt a kérdést kell tehát felvetnünk, hogy a későikori állatkultuszban Isis személyéhez köthető-e a tehén tisztelete. Erre határozott igennel felelhetünk. A tápláló jelleget, a termékenységet kifejező Isisnek tehén alakjában való megjelenítése egyaránt ismeretes Egyiptomban, ahol az Isis-tehén az Apis-bikához hasonló gondozásban részesült,⁷ valamint az Egyiptomon kívüli Isis-tiszteletnek színpompás körmeneteiben is.⁸ A soproni oltár felirata azonban nemcsak Isishez szól, hanem Bubastishoz is, akinek tisztelete a késői kori Egyiptomban a Hérodotos által is leírt⁹ mámoros ünnepségek által vált híressé. Bubastis ábrázolása nem egyezik Isisével, azonban a macskafejjel ábrázolt női istenség sok hasonló vonást mutat fel a császárkorban szinte egyeduralgóvá vált anyaistenséggel, Isisszel. Bubastisnak, mint egyiptomi istennőnek a kiemelése a feliratban megengedi azt a fel-

tételezést is, hogy az áldozati oltár felajánlása azért szól egy eredeti egyiptomi istennőhöz is, mert a pannóniai provinciába vetődött hívő ennek tiszteletét is hatékonynak, fontosnak tartotta a már szinte rómaivá vált Isis mellett.

Még egy kérdés marad vissza előttünk: az oltár elhelyezése. Az előbbieken alapján semmiképpen sem szükséges Scarbantiaiban egy Isis-szentélynek feltételezése.¹⁰ Sokkal inkább indokoltabbnak látszik az az elképzelés, hogy egy kétségtelenül nem pannóniai származású Isis-hívő a letelepülése helyén — ahol az egyiptomi kultuszépítmény hiányát érezte — házi szentélyében és oltáránál áldozott azoknak az egyiptomi isteneknek, akiknek segítségét kérte és akiknek tiszteletét ezáltal a távoli provinciában is erősítette. A soproni múzeum szép római oltárköve így az egyiptomi istenekbe vetett hitnek köszöni létét, és a provinciális keleti kultuszok vizsgálatának egyik legérdekesebb hazai emlékményét szolgáltatja.

Wessetzky Vilmos

A MÁV állomás 1855 körül. Reschka acélmetszete

7. Egy Isis-tehén klutuszával kapcsolatban v. ö. W. Spiegelberg, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde* 43 (1906) 129.

8. Egy görögországi színpompás Isis-körmenet leírása Apuleiusnál: *Metam.* XI. 8.

9. Hérodotos, II. 60.

10. Egy soproni Silvanus-oltár hátlapjának nehezen kivehető karcolata alapján B. Thomas E. feltételezte egy esetleges scarbantiai Isisszentély meglétét, azonban az ábrázolásnak eddigi vizsgálata ezt a feltevést nem támasztotta alá.

Egy somfalvi parasztgazda feljegyzései az 1809-es francia megszállásról

A soproni Liszt Ferenc Múzeumnak birtokában van egy negyedréteg alakú kéziratos könyv, 132 lappal. A többszörös bejegyzés szerint Trinkl Mihály somfalvi lakosé volt a múlt század első felében. Első lapjain vőfélynék szóló szövegek vannak (részben nehezen olvasható), azután mintegy számtankönyvet pótló példatárak az alaplécek ismertetésével. Nem tekintve az időrendet, vannak benne krónikás feljegyzések is az időjárásról, termésről, az 1842-es nagy napfogyatkozásról, amely olyan jelenséget hozott, hogy 12 percig teljes sötétség uralkodott és az aratást is abba kellett hagyni, mindezek után következik a 126. lapon a francia megszállás rövid, de jól összefogott története:

„Erstlich in den 1809. Jahr den Montag nach heiligen Treyfaltigkeit Sonntag ist der Frantzhos in das Ungern gegangen, und auf Oedenburg ohne Schuss und Seythengewehr hineingegangen, und hat auch die Stadt Raab, und Pressburg eingenommen, sie haben auser Oedenburg ein Lager aufgeschlagen, und die andern die in dem Lager kein Blaatz haben gehabt, die sind bey uns Bauern in gwhathier gelegen biss auf den Tag Allerheiligen, da haben wir ihnen müssen Geben zum Fruhstuck ein Ayrspeis mit 3 Ayer ein halb wein, zum Mitagesen ein sueben, ein halb pfundt Rindfleisch, und ein $\frac{3}{4}$ ^{tl} pfundt Kalbfleisch Brathen, und ein Salath in Essig und Oel, und ein Halb wein und Seemmel. Zur Jause Semmel Brod, und auch ein Halb wein, dan kein Hausbrod habens uns nicht

geessen, zum nachtesen wiederum $\frac{3}{4}$ ^{tl} Pfundt Kalbfleisch Braden und ein Krundbirn Sterz, und ein Halb wein. Ich Michael Trinkel hab es eine Zeit aufgeschrieben, hat mich ein Mann in 39. Tagen 118 fl gekost, weil die Halb wein hat kost 26 xr, das Pfundt Fleisch 28 xr die 4x Semmel hat $6\frac{1}{2}$ Loth gewogen, und zum ihren Riem und Lederzeig haben wir ihnen müssen BaumOel kaufen zum schmiren, aber mit gewalt habens uns nichts genohmen, und haben auch sehr wenig gestohlen. Und wir Schattendorfer gemeinde haben ihnen in Contributions Geld müssen bezahlen, einmal 1800 fl und zweydemall 2600 fl. in Bankozeteln.”

Egy-két év híján kerek egy évszázadon át nem látott Sopron és környéke ellenséget, annál nehezebben viselte el 1809-ben a megszállást, amely fél évig tartott. Sopronban a tiszték a városban laktak, a legénység az Angeron. Általában nagyon vigyáztak, hogy lopások ne forduljanak elő, ezt nemcsak Kis János költő Emlékezéseiben olvashatjuk, hanem az egyszerű somfalvi gazda is bizonyíthatja. Persze az előírt étkeztetés és a hadiadó éppen eléggé megterhelték a városi és falusi lakosságot, ezzel szemben azonban mentesek maradtak környékünkön a háborús pusztításoktól, úgyhogy igaza volt annak a tisztnek, aki Kis Jánosnak ezt mondta: „Általában a soproniak csak rózsáit szedik a háborúnak, töviseit pedig nem ismerik.”²

Cs. E.

¹ halbe a. m. félítce, kb. 3,5 deci. Krundbirn a. m. krumpli, burgonya. A soproni tiszturak is megkivánták ebédhez a tojásos ételt (omlett).

² Kis János Emlékezései életéből, II. kiadás 1890., 260, 264. lap.

Ismeretlen barokk szobor Kapuvár határában

A „Sopron és környékének műemlékei” című munka 136. lapján (II. kiadás) ezt olvashatjuk a megye barokk szobrairól: „Kapuvártól keletre... megritkul a szobrok száma.” Éppen ezért jelentősnek tartjuk az ún. *Búsuló keresztet* Kapuvár határában és sajnáljuk, hogy a fent említett munka nem emlékezik meg róla. Persze rendkívül távol eső helyen van és a topográfia készítőjét nem figyelmeztették rá. Az Osló felé vivő út mentén áll ez az emlékmű. Kockaalakú talapzatán írástáblák, majd kisebb kockák következnek, ezekről indul a magas pillér oldalain Krisztus kínvallató szerszámaival, amilyen az ostor, a kalapács, létra stb. Majd tagolt fejezet felett ülő Krisztus szobor. A mezítelen és sebekkel borított testű, hosszú hajú férfialak könyö-

kére hajtja fejét, arckifejezése bánatos. Innen a népies elnevezése.

1958-ban renoválták. Lehet, hogy akkor, de valószínűleg már korábban elrontotta a restauráló a latin feliratokat, amelyeket nem értett és innen van, hogy a feliratok teljes értelme homályban marad, ha csak elő nem kerül egyszer az eredeti feliratok másolata. Így az első oldalon az utolsó renoválás évén kívül a nagy kocka felirata nyilván az arra menők figyelmét kívánja felhívni Krisztus szenvedéseire, az első szavaknak van csak értelme: „O vos omnes qui transitis”. A hátsó oldal tartalmazza a szobor felállításának évét, 1691, továbbá annyit vehetni ki, hogy Mátyás G. WER (provizor) és egy György keresztnevű ember fogadalmi alapítása volt. A jobb

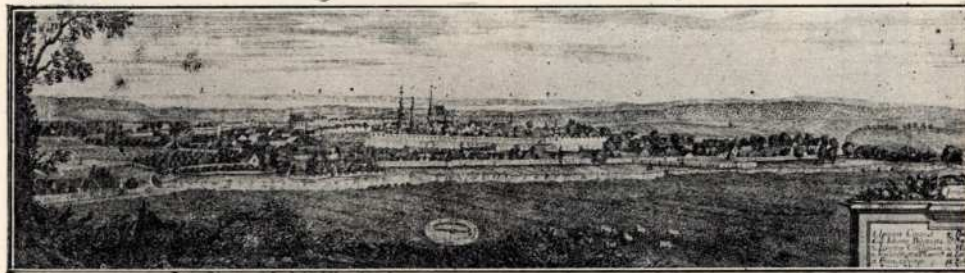
oldalán majdnem teljesen jó a szöveg: „Popule meus qui(d) feci tibi aut qui molestus fuit, responde mihi. Népem, mit tettem neked, vagy ki volt terhedre, válaszolj nekem. A szobor főalakja alatt levő írás, mint egyebütt is, egy-két szó híján olvashatatlan.

Művészettörténetileg azért értékes a szobormű, mert a Sopronon túl fekvő Vulkavölgy egyik típusát közvetíti az említett várostól keletre. A kínzó szerekkel fedett pillér Kismarton környékén a 17. század harmadik negyedében ott-honos, megyénk területére legkorábban a kapuvári példán mutatkozik, tehát 1691-ben, míg Balfon az országút mentén 1706-ban jelentkezik csak ez a típus, amelyet egy még későbbi követ Nagylozson és a rokokó formáival fejleszt tovább a nagycenki szobor a templom közelében.

A szobormű szerzőjéről nincs adat. Feltehetően nem a soproni protestáns kő-

faragók munkája. Kapuvár akkoriban már Esterházy-birtok. Pál nádor tüzzel-vassal térítette vissza Luther híveit a katolikus hitre. Mindenkinek érdeke volt, hogy jó hívőnek tűnjék. Ez magyarázza po. Soprontól nyugatra az Esterházy dominiumokban a sok szobrot az utak mentén. Oslit, úgy látszik, efféle bázisnak szemelte ki a herceg, mert állítólag a Fertőn át csónakon maga hozott oda egy csodatevő kegyszobrot és így ez a halászfalu egyszeriben célpontja lett a zarándokoknak. Az odavezető utak mentén szokás volt szobrokat felállítani, hogy annak tövében is imádkozhasson a búcsújáró sereg, egyúttal a fogadalmat teljesítő példája is sarkallja hasonlóra. Így értjük meg, hogy a most már meglehetősen eldugott útvonal mentén került felállításra a szobor, amerre a kapuváriak útja vitt Oslit felé.

Faragó Sándor

Sopron látképe 1681. Suttinger rézmetszete

Művelődési események Sopronban

1 9 6 0

Az esztendő kultúréletéhez tartozó események összeállítása és átvizsgálása után újra örömmel észlelhető az igényesség fokozódása. A rendezvények száma emelkedett, tematikájuk változatosabb és színesebb lett, a gazdag előadássorozatok iránt nagyobb volt az érdeklődés és egy-egy előadás átlagos látogatottsága elérte a 60 főt. Újra nagyon érdekes és változatos volt a Műszaki Tudományos Egyesület szakosztályainak programja, élénk volt az Erdőmérnöki Főiskola Művelődési Tanácsának kultúrélete a KISZ-kultúrházban is.

A Liszt Ferenc Művelődési Ház égisze alatt lebonyolított összes rendezvényeken a látogatók száma 117 467 volt, 15 000 fővel több mint az előző évben.

A színházi előadások kimutatásából sajnálatosan látjuk, hogy a 13 alkalommal vendégszereplő Kisfaludy Színház műsorában csak négy komolyabb színmű, egy operaelőadás és nyolc könnyű műfajhoz tartozó zenés vígjáték, ill. operett szerepelt. Ezzel a színházra éhes soproni közönséget nem lehetett kielégíteni. A soproni munkásszínházi és néhány más alkalmi vendégszereplő szép előadással segítettek némileg a gyakran üresen álló színházon. A soproni filmszínházak iránt fokozódott az érdeklődés. Ezt elsősorban annak köszönhetjük, hogy megjelent Sopronban is a szélesvásznú film.

A főbb események statisztikája

A TIT előadásait a város területén a következő szám adatok mutatják:

Irodalmi	30	Agrár	8
Művészeti	26	Biológiai	14
Filozófiai	16	Egészségügyi	40
Pedagógiai	43	Fizikai — kémiai	6
Történelmi	55	Matematikai és csillagászati	23
Jogi és közgazdasági	24	Földrajzi	25
Összesen	194 előadás	Műszaki	31
		Zenetörténeti	21
		Összesen	168 előadás

Ismeretterjesztő előadások a Liszt Ferenc Művelődési Házban

Biológia — természettudomány	7
Matematika — fizika — csillagászat	5
Egészségügy	7
Földrajz	14

Irodalom — képzőművészet — színház — film	18
Társadalomtudomány — történelem	12
Zene	14

Kiemelkedő vendéglőadók voltak: Törő Imre, Gábori Miklós, Fenyő Iván, Gyárfás Jenő, Párodai Pál, Pogány Ö. Gábor, Halász Pál, Koncsek László, Mód Aladár, Szabolcsi Bence.

*A Soproni Városi Tanács „Liszt Ferenc” Szimfónikus Zenekarának hangversenyei
a Liszt Ferenc Művelődési Házban*

Vezényelt: Horváth József

1960. III. 19. *M. de Falla*: Bűvös szerelem.
M. Ravel: Introduction et Allegro (hárfára és zenekarra).
Weiner: Szvit op. 18.
J. de Vecovi Erzsébet hárfaművésznő közreműködésével.
1960. V. 7. *Sibelius*: Tuonelai hatyú.
Lalo: Symphonie Espagnole.
Dvorak: „Újvilág” szimfónia.
Pallagi János hegedűművész közreműködésével.
1960. VII. 2. *Beethoven*: Coriolan nyitány.
Beethoven: C dur zongoraverseny.
Brahms: I. szimfónia.
Zempléni Kornél közreműködésével.
1960. VII. 7. Zenekari növendékhangverseny.
A Soproni Állami Zeneiskola növendékeinek közreműködésével.
1960. XI. 3. *J. S. Bach*: III. Brandenburgi versenymű (G-dúr).
Perényi Miklós közreműködésével.
Antonio Vivaldi: Csellókoncert Esz-dúr.
G. F. Haendel: II. Concerto grosso (F-dúr).
Saint-Saens: I. Csellókoncert.
1960. XII. 3. és 4. Opera hangverseny.
László Margit, *Pelles Júlia*, *Réti József* és *Bende Zolt* közreműködésével.

1960. évi hangversenyek a Liszt Ferenc Művelődési Házban

- Chopin-hangverseny* (VI. 30.).
KISZ hangverseny (X. 22.) A Liszt Ferenc Állami Zeneiskola zenekara és a város legjobb kórusai.
Növendék-hangversenyek (V. 1., 25., VI. 1., 7.) A Liszt Ferenc Állami Zeneiskola növendékeinek közreműködésével.
Operett-hangverseny (IV. 14.) Zenei ismeretterjesztő műsor.
Orsolya téri iskola évváró hangversenye (VI. 8.)
Pedagógus Kórus hangversenye (VI. 18.) A Soproni Pedagógus Kórust vezényelte *Törzsök Béla*. Közreműködött *A. Mihálka Margit*.
Pozsonyi pedagógusok hangversenye (X. 29.) Vezényelt *Valastyán Bohuszláv*.
Szonáta est (V. 24.) *Vivaldi*: Respighi Szonáta d-dúr.
Mozart: Szonáta B-dúr.
Cézar Frank: Szonáta.
Közreműködték: *Simon Atala* és *Metzker Károly*.
Schrammel-est (VII. 8 és 16.) *Brennbergi hangulat*.
Bányász-sramli és a Központi Fúvószenekar hangulatmúsora.

1960. évi rendezvények a Liszt Ferenc Művelődési Házban

- Entzbruder Dezső Kollégium névadó ünnepélye (V. 15.)
Helytörténeti anket (Széchenyi-ünnepély) (V. 4.)
Ifjúsági Irodalmi Színpad: *Mosoly és Hangulat* (VI. 5.) Zenés irodalmi műsor a Hazafias Népfrent rendezésében.

Írók Estje. Soproni írók: Becht Rezső, Farkas Imre, Hárs József, Molnár József és Szabó Jenő versei és novellái (XI. 10.)
 Képzőművészek ankétja (X. 2.)
 KISZ Ifjúsági Akadémia (XII. 12.)
 Könyvhét ünnepe (V. 29.)
 Közalkalmazotti Szakszervezet politikai akadémiája (XII. 19.)
 Magyar Ballada Est. (III. 3.)

Rendez'e az Erdőmérnöki Főiskola Könyvtára és a Liszt Ferenc Művelődési Ház.

Közreműködtek: Török Erzsí, Jancsó Adrienne és dr. Arató Pál.

Magyar-Szovjet Baráti Társaság estje (I. 22 és 25.)

Martos Flóra Leánygimnázium estje (III. 6.)

Német Demokratikus Köztársaság Ünnepi Emlékestje (X. 6.)

Osztrák-Magyar Ifjúsági Találkozó (VI. 11.)

A Bécsi Magyar Nyelviskola és Soproni Kultúrcsoportok műsora.

Tóth Árpád emlékünnepe (VI. 14.)

Történeész vándorgyűlés Széchenyi István halálának 100. évfordulója alkalmából

(IV. 5. TIT). Barta István — Tilkowszky Lóránt és Szabad György előadásai.

Úttörők avatása (IV. 3., XI. 7.)

Ünnepi Hetek megnyitója (VI. 28.)

Kiállítások a Liszt Ferenc Művelődési Házban

IV. 3—16. Kézimunka — szabás — varrás — kiállítás	750 látogató
V. 4—8. Szovjet bélyegkiállítás	2540 látogató
VI. 28— VII. 17. A Soproni Ünnepi Hetek kiállításai	29 769 látogató
Ipari — népművészeti; mi készül Sopronban?	
Liszt Ferenc emlékkiállítás.	
XI. 26— XII. 5. Magyar-Szovjet Barátság 15 éve.	3023 látogató
összesen	36 082 látogató

Rendezvények az Ady Endre Kulturházban

Természetrajzi	1	Történelmi	1
Munkásmozgalmi	1	Művészettörténeti	1

A Központi Bányászati Múzeum Haydn-kertjében hangversenyek

Kamarazene VII. 10., 15. és 17. Közreműködött a soproni Áll. Liszt Ferenc Zeneiskola.

Az Erdőmérnöki Főiskola Művelődési Tanácsának rendezvényei a KISZ-házban

Művészettörténet	3 előadás
Irodalmi műsor	3 „
Zene és zenetörténet	4 „
Társadalomtudomány	3 „
Sport és sporttörténet	5 „
Földrajz, élménybeszámoló	2 „
Politika	3 „
Filmtörténet és esztétika	2 „

A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének előadásai

Faipari tudományos egyesület: 10 előadás.

Geodéziai és kartográfiai egyesület: 4 előadás.

Ipargazdasági osztály: két előadás.

Közlekedés és közlekedéstudományi tudományos egyesület: tizennégy előadás.

Mezőgazdasági és élelmiszeripari tudományos egyesület: négy előadás.

Műszaki geofizikus tudományos egyesület: két előadás.

Műszaki kémikus tudományos egyesület: tizenkilenc előadás.

Országos erdész egyesület: nyolc előadás.
 Országos magyar bányászati kutató egyesület: nyolc előadás.
 Textilipari műszaki tudományos egyesület: harminc előadás.
 Építőipari tudományos egyesület: hat előadás.
 Bolyai J. matematikai tudományos egyesület: hat előadás.
 Agrártudományi tudományos egyesület: négy előadás.

Összesen 117 előadás.

Vendégelőadók voltak: Sáfrány Gusztáv, Sebestyén Gyula, Vissy Zoltán, dr. Várkonyi Pál, Vámos Magda, Somogyi Béla, May József, Hertai János, Orova József, Nádor Lajos, Bozár Elemér, Bartos Géza, Pongor Ernő dr., Medgyesy György dr., Tanai István dr., Végh Antal dr., Lipovetz Iván, Zathureczky László.

Színelőadások a soproni Petőfi Színházban

89 nap alatt 104 előadás keretében lebonyolítottak 40 színházi, 31 esztrád, 22 sport és 11 ünnepi rendezvényt.

A színházi előadások

- A Kisfaludy Színház vendégjátéka:
- II. 3. *Ottó bácsi*. Jaques Mauclair szatírája.
  - II. 16. *Rigoletto*. Verdi operája.
  - III. 15. *A Sirály*. Csehov színműve.
  - III. 22. *Erdekházasság*. Csizmarek—Nádai jazz-operettje.
  - IV. 26. *Mesébe illik*. Vratislav Blazek zenés vígjátéka.
  - V. 31. *Az asszony többet keres*. Szücs—Vécsey zenés vígjátéka.
  - VI. 14. *Leányvásár*. Jakoby operettje.
  - VIII. 6. *Az asszony többet keres*. Szücs—Vécsey zenés vígjátéka.
  - VIII. 17. *Füredi komédiások*. Hajdú Júlia operettje.
  - IX. 20. *Othello*. Shakespeare tragédiája.
  - X. 19. *Alkalmi férj*. Leo Lenz zenés vígjátéka.
  - X. 25. XI. 29. *Az ördöglovas*. Kálmán Imre operettje.
  - XI. 8. *A hajóraj pusztulása*. Kornejcsuk színműve.

A soproni Vasas Művészegyüttes

- III. 26. IV. 11. *Lampion ünnep*. Hans Pfeiffer színműve. Forstner Éva, Mészáros Tibor, Reznák Miklós, Schulek Gyula, Korán Jenő.
- V. 21. 22. *Zivatar*. Cau Jü színműve. Mészáros Tibor, Kiss Gyuláné, Korán Jenő, Nagy József, Schulek Gyula, Budai Júlia, Nagy Imre, Forstner Éva. Első magyarországi színpadi bemutató!
- X. 15. 16. *Vizsgálják a tanár úr!* Vereczkey Zoltán zenés vígjátéka. Korán Jenő, Szalay Józsefné, Schulek Gyula, Locsmándi Erzsébet, Mészáros Tibor.

Különféle munkásszínjátszók

- IV. 11. *Feleség kis hibával*. Bán P. vígjátéka. A Liszt Ferenc Művelődési Ház színjátszóinak előadásában.
- IV. 17. 18. *A teremtés koronája*. Fehér Klára vígjátéka az Ady Endre Kultúrház színjátszóinak előadásában. Bettelheim Vilmos, Kellner Józsefné, Korányi Ágnes, Maurer Péter, Bettelheim Vilmosné, Sift Károlyné.
- VIII. 27. *Gül baba*. A szombathelyi Postás Színjátszók előadásában.
- XI. 23. *Hazudj igazat* (Bunbury) Oskar Wilde színművének zenés változata az Erdész Színház előadásában.

Hangversenyek a színházban

- I. 17. A Határőrség zenés kultróműsora.
- I. 25. A B. M. zenekar hangversenye. Agai—Zentai—Jancsó.

- II. 29. A Rádió tánczenekara.
- IV. 10. A Néphadsereg Művészegyüttesének hangversenye.
- IV. 19. Holéczy Ákos tánczene estje.
- X. 29. Budapesti Táncgyüttes műsora.
- XI. 21. Muzsikáló képeslapok.
- XI. 26. 27. Rajkózenekar hangversenye.

Különféle rendezvények a színházban

- II. 6. Magyar-Szovjet Kultúrest. A béke és barátság aktivistáinak találkozója. Soproni Kultúrcsoportok és a Győrben állomásozó szovjet alakulat művészegyüttese.
- II. 27. Szovjet hadsereg emlékünnepélye.
- III. 12. 13. Felszabadulási Kulturális Seregszemle.
- III. 25. KISZ Kultúrverseny.
- III. 30. 31. IV. 1. Az Erdőmérnöki Főiskola KISZ szervezetének *Egyetemi Területi Bemutató Győr—Keszthely—Mosonmagyaróvár—Szombathely—Veszprém* és Sopron felsőfokú oktatási intézményeinek KISZ kultúrcsoportjai.
- IV. 9. Megyei Dalos Találkozó. Soproni kórusok, a debreceni Kodály-kórus, Sopron, Győr, Fertőd, Mosonmagyaróvár, Hegykő, Ótveny és Székesfehérvár kórusai.
- IV. 15. KISZ Kultúrműsor.
- V. 8. Anyák napja.
- V. 16. *Felszabadulási kulturális szemle. járási bemutatói* Ágfalva, Balf, Fertőboz, Fertőhomok, Fertőrákos, Hegykő, Kópháza, Magyarfalva, Pereszteg, Röjtökmuzsaj, Sopronhorpács, Sopronkőhida, Szakony, Und községek színjátszói, szavalói, ének- és zenekari, táncscsoportjai.
- V. 29. 10 éves *Nemzetközi Gyermeknap*.
- VI. 5. A Soproni Kereskedelmi Iskola jubileumi ünnepe.
- VI. 5. Pedagógus Nap.
- VI. 23. *BM tűzoltó-gárda* 1000 eladása.
- X. 16. Öregek ünneplése.
- XI. 6. Novemberi ünnepségek.
- II. 19. 20. III. 21. Tornaünnepségek. 18 alkalommal ökölvívó-mérkőzések.

A Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal rendezvényei a soproni üdülők és az állami szanatórium betegei részére

- 48 zenés műsor. Résztvevők száma kb. 13 000.
- A soproni Liszt Ferenc Zeneiskola növendékei, a Liszt Ferenc Pedagógus Kórus, a Soproni Ruhagyár zenekara, a Városi Tanács Központi Fúvószenekara, a brennbergi bányász-sramli, Szentgyörgyi Kálmán orgonazenével.
- 85 városismertetési séta 12 000 résztvevővel.
- 36 vetítettképes előadás az üdülőkben, Szanatóriumban.
- 8 műtermi látogatás 1000 résztvevővel.

Soproni filmszínházak 1960. évi műsorai

A soproni Ady, Petőfi, Szabadság és Vörös Csillag filmszínházak az év folyamán 377 műsort nyújtottak 2552 előadásban. A műsorokban 242 fekete-fehér, 135 színes és 14 széles film szerepelt. A műsorokból 288 népi demokratikus országokból, 89 nyugati országokból származott.

Friedrich Károly

1 9 6 1

A soproni Liszt Ferenc Múzeum 1961-ben

A Liszt Ferenc Múzeum 1961-ben nagyobb zökkenők nélkül haladt az eszten-

dő utolsó hetei felé, amikor történetének egy jelentős eseménye zajlott le. 1951 óta a magyar vidéki múzeumok állami kezelésben állottak, 1961 végén azonban a megyei tanácsok vették át őket, így a

soproni Liszt Ferenc Múzeum is átkerült Győr-Sopron megye tanácsához. Az év utolsó heteiben folyt a Művelődésügyi Minisztérium részéről az átadás, illetőleg a megyei tanács részéről az átvétel.

Az év folyamán — tekintve, hogy a Fabricius-ház elkészülte után nagyobb átrendezések voltak várhatók — kevés változás esett a régi épületben, csupán a zenetörténeti szobát alakítottuk át úgy, hogy most már majdnem teljesen Liszt Ferenc, a múzeum névadója emlékezetét szolgálja. Erre az adott alkalmat, hogy a Művelődésügyi Minisztérium számunkra megvásárolta Liszt egyik zongoráját, amely 1865-ben a székesfőváros ajándékából került a birtokába. Ezzel a jelentős emlékdarabbal a múzeumot valóban nevéhez méltóvá varázsolta felettes hatóságunk. Az átrendezett szobát a múzeumbarátok jelenlétében avattuk fel olyan módon, hogy egy főiskolás Vörösmarty ismert Liszt-ódáját szavalta el, A. Mihálka Margit zongoraművész pedig Liszt-darabok előadásával a mester keze megszentelte hangszert szólaltatta meg.

A szokásos külön-kiállítások száma négy volt: 1. A népek barátsága (A Martos Flóra Gimnázium tanulóinak az egész világból érkező ajándékai és cseretárgyai). 2. 1961 nevezetesebb jubileumai (Liszt, Frankenburg, Teleki László, Gorkij, a Párisi Kommün stb.). 3. Szent Istváni Gyula festő emlékezete. 4. A Balaton a soproni festők műveiben. Ez utóbival érte el a múzeum külön-kiállításainak sora a 80. számot.

Májusban a magyar televízió egy teljes órán át a múzeum helyiségeiből közvetítette a soproni éneklő és zenélő ifjúság, műsorát.

Látogatottságunk emelkedőben van, 1960-hoz képest 19 % a növekedés, 27,877 volt vendégeink száma, ebből a Lábasházra esett 2486.

A legkorábbi régészeti leletek Szakonyban kerültek elő a korai bronzkorból, az eddigi 11 sírhoz (gátai kultúra) idén 3 csatlakozott. A Hallstatt-korból Répcevisen tárt fel a régész két hulladékgödört, az eredmény sok cserép és állatsont. A kelták idejéből Sarród egy igen szép és teljes bronzövet szolgáltatott, Oslí határában pedig újabb 4 sírt tártak fel.

A rómaikorból Kőhidán, vízvezeték ásása közben egy sír került felszínre,

Sopronban pedig az SZTK mellett az ismert temetőből falrészek.

A népvándorlaskorból Hegykőn, Bóna István vezetésével folytatódott a gazdag germán temetőben az ásatás, az eddigi leleteket egy nagy bronztál, fegyverek és gazdag ékszerek gyarapították.

A kapuvári Dóry-dombon 40 avarokori sírt dúltak fel építkezés közben, sajnos a múzeum az értesítést későn kapta.

Szakonyban a már említett temető mellett gazdag honfoglaláskori sírok kerültek elő, ez a 7 sír jelen tudásunk szerint a legnyugatibb magyar temető. Az ásatást Dienes István vezette. Gazdag lőszerszámveretek, szerszámok és egy teljes nyereg került elő.

Sopron belvárosában újabb kutatások történtek a város történetére nézve. A Szt. György u. 18. sz. ház udvarán zavaraltalan rétegeken át juthattunk a későrómaikorig. A Caesar-ház mögött a várfal teljes átvágásra került a sor, e munkában Holl Imre és Pammer Nóra is részt vett. Az eredmény azonos a Fabricius-háznál 1959-ben végzett ásatásával: alul a belvárost körülvevő későrómai városfal, ennek romjai az ún. vörös sánc maradványai, majd a középkori várfal következik.

Az újkorból Répcevisen alagutat sikerült találni, mely talajba vágott keskeny járatként valószínűen a falu hosszában húzódik; kora is rendeltetése ismeretlen. A soproni Szárhalmi erdőben folyt ásatásról a Ssz megemlékezett.

A múzeum régésze, Nováki Gyula ezen kívül akadémiai megbízásból Sümeg mellett egy őskori földvárban végzett ásatást, továbbá Borsod és Vas megyében egy-egy középkori vasolvasztó telepet tárt fel.

A néprajz terén a főhangsúly a magyar és német nemzetiség anyagának gyűjtésére esett, főleg lakásberendezési és konyhai felszerelések kerültek vásárlásra. Megszereztük egy paraszti előnyomda anyagát, pár mesterség szerszámait, egy reszelővágó műhely felszerelését. A gyűjtött anyag így oszlik meg: Viselet, textil 81 db, lakás, konyha 28, gazdálkodás 8, háziipar, kisipar 352. Összesen 469 darab. A tárggyűjtés mellett magneton-felvételek is készültek: a hegykői disznóölés menete, egy-egy öreg asztalos, festő és csizmadia inaséveiről és vándorlásairól. A múzeum néprajzosa állami kiküldetéssel 15 napon át tanulmányozta

Csehszlovákia múzeumait. Csatkai Endre a múzeum néprajzi adattárának ajándékozta 1250 darabból álló kis szentkép-gyűjteményét és 4 füzetre terjedő jegyzetanyagát.

A múzeum néprajzosa a győri új múzeum forgatókönyvének összeállításában, az ipari és kereskedelmi részben vállalt szerepet, a pápai kékfestő múzeum előkészítésében is közreműködött. A Hungaria Filmstúdió felvételeket készített a Lábasházban a magyar textilipar történetéről készült dokument-filmje számára.

A művészeti osztályokban szép gyarapodásról számolhatunk be. Soproni ezüstműves munkát kettőt is vásárolt számunkra a minisztérium, mindkettő a legkitűnőbb mester, Kuhn Gottlieb munkája (tejfőző, cukorhintő), két régebbi festőművésznünk alkotását is a minisztérium vásárolta meg (Halász József, Gráf Ilma); ajándékba kaptuk Schiller József (+ 1820) több tanulmányrajzát, továbbá a kőszegi származású Schönbauer Henrik mintázta mellszobrot Takács Jenő zongoraművészről és zeneszerzőről, aki Sopronban kezdte pályafutását. Sikerült Liszt-plakettgyűjteményünket ajándék révén Renner Kálmán újabb idevágó munkájával kiegészíteni, a Kóh-család pedig az elhunyt Kóh Ferencnek, a soproni zenei élet kimagasló alakjának nagy plakettjét adományozta.

A helytörténeti részleg kb. 50 ruhadarabbal gyarapodott, amelyet hagyatékból kaptunk; 1900 körüliek.

A múzeumban a tanulóifjúság számára zenetörténeti szakkör működött, amely helyszűke miatt a Berzsenyi Gimnázium vendégszeretetéét élvezte, ott kapva nagy termet és lemezjátszót. A kis kör 11 alkalommal jött össze és többnyire teljes operákat hallgatott meg. Egy ilyen összejevetelt a Magyar Rádió június folyamán félórás adásban közvetített is.

A múzeum tudományos dolgozói 12 tudományos és 7 ismeretterjesztő előadást tartottak (ezek egy részét a fővárosban); a sajtó alól egy tudományos jellegű könyv, 13 tudományos és 9 ismeretterjesztő cikk került ki.

A múzeum vezetősége

A Központi Bányászati Múzeum 1961. (negyedik) évi beszámolója.

Múzeumunk 1961. (negyedik) évi munkáját a már előző évek kialakult gyakorlata alapján tervszerűbben végezhettük mint eddig.

Míg ugyanis ezt megelőzően munkánk csaknem kizárólag a múzeumi anyag begyűjtésére korlátozódott és alig jutottunk hozzá annak rendszerezéséhez és feldolgozásához, addig ebben az évben megkezdhattuk eddigi munkánk szakszerű értékelését és bizonyos fokú feldolgozottság is.

Múzeumunk fennállásának negyedik évében ugyanis határozottan kialakultak már azok az irányelvek és munkamódot, amelyek szerint a jövőben is dolgoznunk kell, s amelyek biztosítékai munkánk további eredményességének.

Örvendetes tényként könyvelhetjük el emellett azt is, hogy a múzeum neve ma már országosan jól hangzik. De ismerik a szomszéd testvéri országok szakemberei is és a szakirodalomban elismeréssel szólnak róla. Ezzel kapcsolatban közölhetjük azt is, hogy magában Sopronban múzeumunk jelentős idegenforgalmi nevezetesség lett, melyet — mint Sopron tartozékát s hazánk egyetlen bányászati múzeumát — majd mindenki, aki a városba jön, felkeres. Megmutatkozik ez a múzeum látogatottságában és abban is, hogy egyre több hazai és külföldi szakember keresi fel, részben személyesen, részben írásban felvilágosítás és adatgyűjtés céljából. És rá kell mutatnunk arra is, hogy 1961-ben részben elkészültek nyilvántartásaink is, ami lehetővé teszi gyűjteményünk áttekintését, munkánk különböző ágazatainak feldolgozását és értékelését.

Egyébként ebben az évben is tovább gazdagítottuk a gyűjtemény anyagát s leltárunk 334 darabbal — tárgyi emlékekkel, géppel és könyvvel — gyarapodott.

Gyűjteményünkkel kapcsolatban nagy elismeréssel szólunk a Nehézipari Minisztériumnak a bányauzemekhez kiadott 18/1961. számú „Az álló- és fogyóeszközök hasznosítása, leértékelése és kiselejtezése” című rendeletéről [1. Nehézipari Értesítő. V. (1961) évf. 14. szám 213. oldal.], mely 41. §-ában dicsérendő módon intézkedett a kiselejtezett bányagépek sorsáról, éspedig oly módon, hogy ha a selejtezés során bárhol is olyan gé-

pet találunk, amely az ország iparosításának első idejéből származik vagy egyébként művelődéstörténeti értékű, erről a Nehézipari Minisztérium Kereskedelmi Igazgatósága a Selejtezési Felügyelőséget jelentésben tájékoztatja, amely aztán erről múzeumunknak tesz jelentést s a gépet további intézkedésig jó állapotban megőrzi.

Múzeumunk egyébként 1961-ben is szoros és segítő viszonyban állt a prágai Narodny Technické Múzeummal, valamint a selmecebányai, besztercebányai és freibergi bányászati múzeumokkal. De sok segítséget kapott a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumától, valamint a soproni Liszt Ferenc és a győri Xantus János múzeumtól is.

Első helyen kellett volna szólnom a múzeumnak a bányákkal s azok dolgozóival fennálló kapcsolatáról. A múzeum vendégkönyvének bejegyzései szerint a bányák Sopronban megfordult dolgozói nem mulasztják el a múzeumot felkeresni, nem szólva azokról a technikumokról és vājár-iskolákról, amelyek tanul-

mányaik teljessége végett kizárólag azért utaznak Sopronba, hogy a múzeum anyagát tanulmányozzák.

Megemlíthetem még, hogy múzeumunkról 1961-ben a napi sajtóban, különböző szemlékben és szaklapokban 9 publikáció látott napvilágot és febr. 7-én néhány mozgó modeljét a Magyar Televízió is bemutatta.

A múzeum anyagának tudományos közleményei számára egyébként szaklapunk, a Bányászati Lapok külön rovatot nyitott „A Központi Bányászati Múzeum anyagából” címen.

Végül a tudományos munkáról szólva — szükségesnek tartom közölni azt is, hogy a Bányászati Kutató Intézet igazgatóságának anyagi támogatásával a múzeum vezetője 1961 decemberében 14 napos kutató munkát végzett a selmecebányai Szlovák Központi Bányászati Levéltárban (Statny Slovensky Ústredny Archiv — Banskýh Oddelenie) s gyűjtött adatokat elsősorban a salgótarjáni szénbányászat százéves történetéhez.

Faller Jenő

MEGEMLEKEZÉSEK

Fekete Zoltán
1877—1962

Április 4-én déltáját kaptuk a hírt, hogy Fekete Zoltán professzor meghalt. Azt reméltük, értesülésünk valótlannak bizonyul és egy mély lélegzettel magunkhoz térhetünk döbbenetünkéből. De bizony csalóka ábrándunk szertefoszlott: éltes Tanító-mesterünk kihülő tetemének láttán tehetetlenül hullott le a karunk...

Fekete Zoltán Selmecbányán született, 1877. április 18-án. Édesatyja Fekete Lajos volt, a Bányászati és Erdészeti Akadémia nagy tudású erdész-professzora, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

A középiskoláit szülővárosában végezte el, aztán beiratkozott a Bányászati és Erdészeti Akadémia erdészeti osztályára. Erdőmérnöki oklevelét 1900-ban szerezte meg kitüntetéses minősítéssel.

Allamerdészeti szolgálatának kezdetén — 1898 őszétől — segélydíjas erdőgyakornok volt a zsarnócai áll. erdőhivatalnál. 1900-ban erdészjelölt lett, majd áthelyezték a lipótvári főerdőhivatalhoz, s megbízást kapott az országban folyó erdészeti növényföldrajzi munkákban való közreműködésre.

1901 őszétől 1907 tavaszáig előbb tanársegédként, később pedig adjunktusi minőségben működött a Selmecbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola erdőrendezéstani tanszékén.

1907-ben átvette a zsarnócai áll. Erdőrendezőség vezetését, erdőmérnöki minőségben.

1911-ben a Bányászati és Erdészeti Főiskola Erdőrendezéstani tanszékének rendkívüli, 1913-ban pedig rendes tanára lett.

1946 őszén nyugalomba vonult, de helyettes tanári minőségben még 1951-ig tovább szolgált. Erdőbecsléstanra az ifjúságot még 1952-ben is tanította.

Minden előadását tized másodpercnyi pontossággal kezdte meg és ugyanilyen-nel fejezte is be. Egyetlen órát sem mulasztott. Hallgatói becsülték igazságszeretetét és a szigorúságon keresztül is érezhető jóindulatát.

Tevékenyen részt vett a Főiskola, illetve Kar igazgatásában: négy éven át volt rektora és hét éven át dékánja. Kezdeményezésére létesült az 1926/27. tanévben a Főiskola Könyvkiadó Alapja, amely számos tudományos munka, tankönyv megjelenését tette lehetővé.

1941 óta levelező tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának.

1952-től erejét jórészt kizárólag a tudományos kutatómunkának szentelte, a Magyar Tudományos Akadémia munkaprogramja keretében.

1960-ban az Erdőmérnöki Főiskola gyémántoklevéllel, az Országos Erdészeti Főigazgatóság vezetője pedig az Erdészet Kiváló Dolgozója címmel, illetve jelvény-nyel tüntette ki.

A kutatás pedagógiai és társadalmi tevékenysége mellett munkás-életének igen jelentős részét foglalta le. Szeme előtt fiatal korától kezdve állandóan az a cél lebegett, hogy kutatásainak eredményeit a gyakorlat számára is hozzáférhetővé és hasznosíthatóvá tegye.

Dolgozatai főképpen hazai szaklapokban: az „Erdészeti Kísérletek”-ben, az „Erdészeti Lapok”-ban, az „Erdőgazdasági Szemlé”-ben, „Az Erdő”-ben, az „Erdészeti Kutatások”-ban, az „Acta Agronomica”-ban, a Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztályának közleményeiben, az Erdőmérnöki Főiskola évkönyveiben, az Erdészettudományi Közleményekben és csak kis részben külföldi lapokban jelentek meg.

Növényföldrajzi vizsgálatainak eredményei, 1902-től kezdve, egyes cikkekben és a Fekete Lajos—Blattny Tibor-féle híres növényföldrajzi műben (1913., 2 kötet) kerültek nyilvánosságra.

Főiskolai adjunktus korában egy új mintateres fatömegmérési eljárással lépett a szakközönség elé. Aztán kiterjedt összehasonlító kísérleteket végzett a mintateres fatömegmérési eljárások használhatóságának megvizsgálása céljából. Felismerte a kísérletezés fontosságát, s ő adta meg az első, erőteljesebb indítást a fatömegláblák alkalmazásához. Az erdők élőfakészletének számbavételével kapcsolatos probléma gazdaságos megoldására irányuló törekvése arra készítette, hogy megvizsgálja és mérlegelje az ilyen munkáknál szóbajöhető segédeszközöinket, foglalkozzék szerkezetükkel, illetve szerkesztésük kérdéseivel. Eredményesen kutatta az egykorú faállomány fainak vastagság szerinti megoszlásában megnyilvánuló törvényszerűségeket. Az ilyen és ezzel rokon természetű problémákhoz vizsgálódásaival újra meg újra visszatért. Akadémiai székfoglaló előadását is lényegében ilyen tárgykörben tartotta.

Általános erdőgazdasági és különösen erdőrendezési gyakorlatunk sajátos műszaki igényeinek előmozdítását szolgálta „Erdőmérnöki segédláblák” című könyvével (Sopron, 1926).

A hazai erdőgazdálkodás, illetve erdőrendezés fejlesztése érdekében rendszeresen állást foglalt, s kifejtette véleményét csaknem minden elvi jelentőségű kérdésben. Élesen megkülönböztette a lényegest a lényegtelentől, és javaslatot tett az egyes feladatok megoldására formai tekintetben is. Közben nem tért ki a szakmai nyelvészkedést kívánó kérdések elől sem, sőt gondosan elmezte és a legtöbbször meg is oldotta azokat.

Önálló eljárást dolgozott ki a növedékszámításra.

Hosszú évekig tartó igyekezettel érte el, hogy a gyakorlat számára annyira fontos fatermelési kutatások megindulhattak hazánkban.

Aránylag igen szerény anyagi eszközökkel és kevés műszaki munkaerő segédlettel ért el jelentős eredményeket.

Annak az öt önálló kiadmányú munkájának a címe, megjelenési helye, éve és terjedelme, amelyekben fatermelési és faállományszerkezeti kutatásainak eredményeit hozta nyilvánosságra: 1. Az akác sorfa fatömeg- és növekvési táblái. Sopron, 1931. 93 old. 2. Akác fatömegláblák és szerfabecslési táblázatok. Sopron, 1935. 63 old. 3. Akác fatermelési táblák a Magyar Alföld számára. Sopron, 1937. 103 old. 4. Fatermelési és faállományszerkezeti vizsgálatok a hazai tölgyesekben. Sopron, 1945. 105 old. 5. Fatermelési és faállományszerkezeti vizsgálatok a hazai bükkösökben. Budapest, 1958. 108 old.

Ezek a viszonylag kis terjedelmű művek Fekete Zoltán professzor igen sok, igen következetes és mind elméleti, mind gyakorlati tekintetben igen értékes munkálkodásának bizonyosságai. Mindegyikhez az ország különböző vidékein éveken át

végzett külső, adatgyűjtő és aztán belső, adatfeldolgozó munkája fűződik. Mind-egyik egy-egy újabb meg újabb bizonyosság arra, hogy milyen áldozatosan dolgozott szeretett szaktudományának fejlesztésén. Tanárkodása alatt majdnem valamennyi téli és nyári szünidejét a kutatásaival kapcsolatos külső adatgyűjtésre fordította.

Kísérleti, illetve minta-területi kitézésének céljára külön műszert szerkesztett.

Önálló kiadványú művei között előkelő helyet foglal el az Akadémiai Kiadónál, Budapesten 1951-ben megjelent 628 oldalas „Erdőbecsléstan” című könyve. Ebben csaknem minden erdőbecslési elv, segédeszköz és eljárás ismertetésére kiterjeszkedik, amelyről egyáltalán tudomást szerezhetett. Egyszersmind azonban bírálatot is mond róluk. A „faállományszerkezettan” fogalmát az erdészeti irodalomba ő vezette be s ennek az újabban kialakult ismeretágnak nagy könyvében külön részt szentelt. Könyvének megírásával el nem múló hálára kötelezte személye iránt mindazokat a hazai erdész-kutatókat, akiknek a fatömegmérésben, fatermelésben, faállományszerkezettan és növedékszámításban ismeretanyagában bűvárkodniok kell.

A közvetlen méretezésen alapuló fatömegmégmunkálások munka-, idő- és költségcsökkentésének csökkentése végett az akácokra, a kocsánytalan tölgyesekre és a magszármazású bükkösökre megszerkesztette az egységes magassági görbéiket, és a két előbb említett fafajra kimutatta saját vizsgálati anyaga alapján a koronaátmérők és a mellmagassági átmérők viszonyát is, mint az erdők élőfakészlete légifelvételű fényképekről történő meghatározásának egyik nélkülözhetetlen feltételét.

Az akác fatermési és faállományszerkezeti viszonyai lekötötték tudományos érdeklődését szinte élete végéig. Az 1931-ben megjelent akácfatermési tábláit a minta-akácok második felvételi adatainak feldolgozásával továbbfejlesztette. Kutatásainak újabb, egyszersmind haladottabb eredményei 1960-ban láttak napvilágot.

A hazai és külföldi tanulmányútajairól készített beszámoló, könyvismertetései, vitacikkei, külföldi erdészeti felsőoktatási intézményekről fennállásuk jelentős évfordulói alkalmából írt dolgozatai, emlékbeszédei, ünnepi szónoklatai, tanévnyitói, szakmai előadásai és felszólalásai, erdészeti felsőoktatásunk fejlesztése érdekében tett javaslatai, egyéb különféle cikkei stb., amelyek méltatására itt még távolról sem térhetünk ki, kötetekre mennek, s egytől-egyig sokoldalú tehetségéről, lelkiismeretességéről, érdeklődésének tág köréről és bámulatos munkabírásáról tanúskodnak.

Nagyfokú fogékonysága az új iránt még élte alkonyán is egyik legjellemzőbb tulajdonsága volt.

Attól kezdve, hogy testi erejének megfogyatkozását érezni kezdte, senkitől sem kívánta, hogy az Ő meglassudó életéhez igazodják. „Az életes embernek — mondta — nem az a dolga, hogy a fiatalabbakat fékezze haladásukban, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy buzdítsa őket alkotóképességeik minél bátrabb és minél gyorsabb kifejtésére, maga pedig szeretettel nézze távolodásukat és szívből örüljön sikerüknek.”

Élete utolsó éveiben, sőt utolsó napjaiban is serényen, lelkesen, a kötelességtudattól mélyen áthatva dolgozott. 1898-tól kezdve több mint 63 évi szakadatlan munkálkodás közben hunyt el, váratlanul, csaknem 85 éves korában.

Utolsó útjára — az Erdőmérnöki Főiskola főépületének csarnokából a Balfi úti temetőbe — a Magyar Tudományos Akadémia halottjaként kísértük el, április 9-én délután.

Aki ismerte Őt: tisztelte és szerette, és mindig kegyelettel emlékezik meg Róla.

Magyar János

Janesitz Henrik emlékezete

1889—1947

Ez az írás 1955-ben hangzott el a soproni Liszt Ferenc Múzeum 49. különkiállításán. Horváth József ismert szerénye folytán nem kívánta annak közzétételét. A szerkesztőség örömmel tesz eleget az akkor elhangzott általános kívánságnak, hogy az érdemes művész emlékezetét az 1961-ben elhunyt művésztárs hagyatékából megörökítsük.

Ha élne ma Janesitz Henrik, egészen biztosan le fogta volna a kezünket, hogy ezt a kiállítást megrendezzük. A túlzott szerénység, túlszigorú önkritika és a nyilvános szerepléstől való visszahúzóds volt fő jellemzője egész életének. Talán magas igényű és fejlett kritikai érzéke volt ennek egyik fő oka, mert mindenhol, s így önmagában is, csak az igazán magasrendűt kereste és értékelte, nem mindent látott bemutatásra érdemesnek, sok olyat is, amivel mások kérkedtek volna. Így valójában kevesen ismerték, és ez a kiállítás, amely az ő munkában gazdag, de elismerésben szerény életének akar hódolni, s mintegy jóvátenni a múltnak sok mulasztását, igen sokak számára, és a hozzáértőknek is, bizonyára meglepetés lesz. De legyen tanulság és példamutatás is, hogy miképp lehet és kell csendben, zajtalanul, ahogy Arany mondja: „...nem a hírért, nem a dicsőségért, nem hogy a világnak üssünk vele cégért” — dolgozni és hűségesen kitartva, egész életünket egy magasabb eszmény szolgálatában állítva, gyümölcsöztetni.

Mert eltávozott barátunk így tett.

Mint tanár oly lelkesen tanította az azóta már kihalásra ítélt tárgyakat, a rajzot és annak keretében mindazt, ami a szépérzékét pallérozza, mint kevesen. Lelkes odaadása itt nem ismert határt: tanítási módszereket próbált ki, folyton kísérletezve, hogy a jó helyébe jobbat állítson. Tanítás közben mindig nevelt is; nem szűnt meg hangsúlyozni, hogy a rajzolás, festés nem kézügyesség hanem érzelmi alapon álló értelmi munka. Igyekezett megláttatni a kicsiben a nagyot, a legszimplábbnak látszó dolgoknak mélységeit is, hogy a rábizottakat alázatra nevelje, hogy letörje a hivalkodó gőgöt, amelyet annyira megvetett, és hogy így szerény, dolgozó, kötelességtudó embereket neveljen. Tanítványaihoz szigorú volt, de ez alatt a szigorúság alatt mindig érezhették a meleg, érző szívet, amely nemcsak az iskolai munkájuk alapján értékelte eredményeiket, hanem tekintetbe véve az otthon — sokszor nincstelen, szegényes — körülményeit is, mindenkor igyekezett az anyagiak tekintetében is segítségükre lenni. Hogy hány szegény, de érdemes diáknak járt ki segítséget, ösztöndíjat — érvényesítve befolyását, nagy rábeszélő képességét —, azt csak én tudom, aki évtizedekig együtt dolgoztam vele.

Igazán a tanári pályára termett és ehhez mindvégig hűségesen ragaszkodott is. Mindenkor büszke volt rajztanári mivoltára, érezte, hogy érzelmi vonalon az emberi lélek olyan területén munkálkodik, amely szerves része és kiegészítője a szellem értelmi kiművelésének, és amely nélkül igazi, mély értékű ember alig lehet. Mindenkor visszautasította a rajztanárokat oly sokszor ért lebecsülő, legfeljebb váll-

veregető gesztust, amely nemegyszer az ún. hivatásos művészek részéről hangzott el és hangsúlyozta, hogy mi, rajztanárok neveljük a szépművészet szeretetére és majdani pártfogására azt az ifjúságot, amely épp ezen ösztönzés folytán lesz hivatva megbecsülést és kenyeret is adni a hivatásos művészeknek.

Hűséges társként, hosszú esztendőkön át, minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül, tisztán ügyszeretéből segített vezetni a reál-iskolának azt a rajzkurzusát, amely a hét egy délutánján a rajz és festés terén mindazokkal foglalkozott, akik erre hivatottságot éreztek. Az egyetemi tanár és a szegény napszámos gyermeke és felnőttek is, akik nem voltak az iskola növendékei, egyaránt helyet találtak ezen szép kezdeményezésben, amely méltán tekinthető a szabadiskola itteni ősenek.

Magas intellektusa, egyenes, szókimondó modora, elveihez való hűséges ragaszkodása mind olyan tulajdonságok voltak, amelyek a megbecsülés mellett sokak részéről tartózkodást, sőt ellenszenvet vontak maguk után, de ezzel ő nem törődött, mert befelé élt és nem a nyilvánosságnak.

Az a szerény kis ház a Csávai utcában, egy megértő feleség áldozatvállalásától is támogatva, csak arról beszélhet még ma is, hogy itt sohasem szűnt meg a szépnak a kultusza. A falak képekkel voltak tele, a szekrényekben a legszebb művészeti könyvek sorakoztak, melyeket sűrűn vásárolt és nemcsak magyar, hanem idegen nyelven is; nem szűnt meg olvasni és a tanítás kapcsán felhasználni a könyveket. Kis műterme sok-sok gondterhes órának, vívódásnak volt a tanúja, mert sohasem festett azért, hogy fessen, hanem mindig azért, hogy valami problémát oldjon meg,

Janesitz Henrik: Stájer táj. Olajfestmény

és hogy soha nem szűnő művészi kedvtelését, a szép iránti hódolatát kielégíthesse. Csak azt tudtuk, hogy sokat dolgozik, de hogy mit és miért, csak ő tudta.

A soproni táj, a város, kimeríthetetlen kincsbányája volt, akár ma is a rajzoló, festő szemének. S ehhez jöttek a nyári munkalehetőségek, nála leginkább a Balaton mellett. Ezek a képek, amelyeket kedves vendégeink itt látnak, a soproni tájak mellett nagyrészt ilyen vakációi-munkásságok eredményei. Különösen a Balaton mellett festett képek egyike-másika képvisel magas kvalitást, és olyan finomsá-

gokkal ékesek, a világitás, a hangulat, a víz gyenge vagy erősebb játékának annyira igaz tükrei, hogy a hivatásos Balaton-festők is szívesen vállalhatnák azokat. De bármelyiket nézzük is, akár kicsit, akár nagyot, akár teljesen megcsináltak, akár hevenyészve, lazán felfestettet, mindegyiknek egy az értéke: a táj finom, lírai átérzése, a színek, formák gyengéd összehangolása s valami olyan törekvés az igazság után, amely itt-ott a nagybányaiakat, különösen Ferenczy Károly természetlátását idézi. És még valami közös értékük van ezeknek a képeknek, még a gyengébben sikerülteknek is. Olyan valami, ami nélkül nincs értékes emberi munka, aminek hiányában csak robottá silányul minden cselekedetünk. Ez a valami, ami kihangzik itt minden képből: a kedvtelésből fakadó munkaszeretet, a természet előtt való mély, alázatos fejhajtás, a lefestésben megnyilatkozó ősi öröm. És bizonyára ez az, ami egy-egy dolgot fokozottan emeli lelki közösségbe hozzánk. És mindezt látva csak fájlalni tudjuk, hogy a fejlődés útján, mondhatnók félúton a végzet kiütötte kezéből az ecsetet, mert a művészi teljes megérés, biztosított munkalehetőségek mellett, az ő nagy akaraterejével bizonyára megvalósult volna.

Az az egy-két fej pedig, amely a kiállításon szerepel, szintén azt mutatja, hogy ezirányú adottsága is megvolt, de sokkal korábban kellett elmennie, semhogy a figurális festésnek sok, mindenféle nehézségét legyőzve a tájképekkel egyenrangút tudott volna létrehozni.

És a rajzai! Finom jellemző érzékről, a formák, átmetsződések megérzéséről tanúskodhatnak, és előttem sokszor dicsért és elismert mesterének, Hegedűs Lászlónak tanítása hangzik ki belőlük, aki mindenkor a rajz, a forma elsőbbségét hirdette.

És az Ónarcképe! Ez az alig tenyérnyi kis rajz milyen tökéletes lélekbenézés-sel ékes! Egy skeptikus, tépelődő, sokat szenvedett ember keserű vonásait mutatja, akinek küzdelmes volt az ifjúsága, az első világháború megpróbáltatásai, sok szenvedés közt telt el legszebb fiatalkora.

Azután jött pár nyugodt, boldog esztendő, amelyek alatt bontogatta szárnyát alkotni vágyó akarata, de máris itt volt az újabb világégés, betegségekkel, súlyos megpróbáltatásokkal és korai elmúlással. Ezek ismeretében nézzük szeretettel és megértéssel ezt a csonka hagyatékot és hajtsunk lélekben zászlót az eltávozott barát legjobb szándékú munkássága előtt...

† Horváth József

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Grünwald Fülöp és Scheiber Sándor (szerk.): Magyar-zsidó Oklevéltár VI. kötet. Sopron 1600—1740.

Gyűjtötte Házi Jenő. Budapest, 1961. 679 lap + 8 hasonmás.

Nemrégiben ezen a helyen (SSz, 1961. 90—3) ismertettem a több mint 20 esztendő után folytatódó Magyar-zsidó Oklevéltár V. kötetének 1959-ben és 1960-ban megjelent két részét, s máris megjelent ennek megígért folytatása, a Házi Jenő gyűjtéséből származó hatodik kötet. Ez a kötet két szempontból is jelentős nyeresége történettudományunknak. A magyarországi zsidóság történetének 140 esztendejére, keresztények és zsidók gazdasági és társadalmi viszonyára olyan város gazdag levéltári anyaga tárul itt fel, amely 1526-tól az 1840. évi XXIX. törvénycikk életbelépéséig falai között és jobbágyközségeiben nem engedte meg a zsidók állandó letelepedését. Sopron várostörténeti kutatása szempontjából pedig ez az első, modern igényeket kielégítő, újkori forrásokat tartalmazó kiadvány, hiszen a város újkori történetéhez eddig egyes krónikákon és alkalmi forrásközléseken kívül csak a múlt században jelentek meg terjedelmesebb publikációk, mint például a „Városi Monographiai Bizottság” által 1890-ben és 1894-ben kiadott kétkötetes „Sopron sz. kir. város monographiája”, vagy Kolosvári—Övári „A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye” (Bp., 1885—1904) című műve. A kötet országos történeti és helytörténeti jelentőségére a szerkesztőnek és Házi Jenőnek külön-külön írt bevezetése hívja fel a figyelmet, de ki-ki gyorsan meggyőződhet róla, ha a gazdag név-, hely- és tárgymutatót nézi végig.

Házi Jenő az első, aki Sopron város levéltárának gazdag újkori anyagát rendszeresen áttekintette s e kötetben a zsidókra vonatkozó részeket közli. E szempontból hiánytalanul feldolgozta a tanácsjegyzőkönyveket, a bírói jegyzőkönyveket, a fennmaradt közgyűlési jegyzőkönyveket, városi számadáskönyveket, a fogalmazványkönyveket (Conceptbücher), az Acta dicasterialia című sorozatot, amely a városi bíróság működéséről tájékoztat, a levéltár mérhetetlen irattengeréből azonban csak annyit, amennyit az 1780-ban készült elenchus felölel. A további kutatások során innen bizonyára adódnak újabb adatok. A zsidókkal kapcsolatos anyag közzététele fogalmat nyújthat arról, milyen sokrétű anyaggal dolgozhat a város újkori történetének kutatója. A zsidóság története szempontjából tanulságosak annak a harcnak a részletei, amelyet a megyei földesurak védelme alatt álló zsidók társadalmi állásuk elismertetéséért, állandó soproni letelepedésükért folytatnak. A kötet ugyan csak 1740-ig jut el, de így is érthetővé válnak azok a társadalmi változások, amelyek az 1840. évi XXIX. t. c.-hez vezettek el. A kötet által felölelt korszakban tűnnek fel egy másik társadalmi kérdésnek, a cigányok sorsának adatai is (Zs'dóOkI. V/1, 456; VI, 133). Városörténeti szempontból természetesen előtérbe kerülnek a város polgárainak és lakóinak gazdasági és jogi ügyletei a zsidókkal. Feltűnő, hogy ezekben elsősorban kézművesek szerepelnek.

A most alakuló (első adat egyelőre 1611-ből) és a XIX. első feléig élő *Jugendfriedhof* dűlőnév a középkori zsidótemető pusztulását idézi, egyúttal erősíti azt a feltevést, hogy a temető sírkövei közül nemegyet még lappang, beépítve a Gazda utca („Wieden”), a Halász utca, esetleg a Hegy utca régi házaiba (vö. SSz. 1962. 91). Ugyan-

akkor aránylag sok zsidó vonatkozású könyv van soproniak birtokában, ami protestáns teológiai műveltségükkel kapcsolatos.

Házi Jenő a tőle megszokott pontossággal és alaposággal végezte munkáját. A kötethez név-, hely- és tárgymutató csatlakozik. Úgy véljük, helyesebb lett volna e három mutatót egyesíteni. Ezzel elkerülhetők lettek volna bizonyos egyenetlenségek, s a mutató használata is egyszerűbb volna. Így például a „rablók” a névmutatóban szerepelnek, a városi tégláégető („Ziegelstadel”, ziegeloffen) a helymutatóban, holott mindkét címszónak a tárgymutatóban volna a helye stb. A tárgymutató címszavait szaporítani lehetne, ami lehetővé tenné, hogy éppen a szórványos adatok ne vesszenek el a kutatás számára. Így például zsidóknak keresztény hitre való áttéréséről (90., 103., 674. sz.), az epilepszia („hinfallende krankheit”) 1731. évi adatáról (1018. sz.), az Orsolya téri hússzékekről (1918. sz.), a jiddis nyelvi adatokról (966., 976., 1018. sz.), a soproni postakocsiról (451. sz.) stb. A tárgymutató a források első nyelvi értelmezését is jelenti, ami nem könnyű dolog, főleg ilyen kötetnél, amely az összefüggő város-történeti forrásanyagból a zsidókra vonatkozó részeket emeli ki. Még's azt hiszem, hogy 1732-ben Répceemicskén (ma Strebendorf Burgenlandban) nem „börgyár”, hanem bőrmanufaktúra (*fabrica*) van (1052., 1056. sz.), hogy a „frau Maria Bantonin burgerliche landkutschin”, „Sophia Kohlerin burgerliche hafnerin” stb. kitételek olyan aszszonyokra vonatkoznak, akik *özvegyi* jogon úzik tovább elhalt férjük mesterségét (bérkocsis, kályhás stb.). A tárgymutató „herdó” (*vass*) címszava után csak a boroshordók adatai szerepelnek, a mézeshordóké (*donne*, 'Tonne') nem (448., 449., 450., 453. sz.). Nem ártott volna, ha Házi Jenő e kötethez, a soproni oklevéltár kötetéhez hasonlóan szójegyzéket csatolhatott volna, hiszen a kötet nyelvi szempontból is nagyon tanulságos anyagot tartalmaz. Az 1712-ben szereplő *dratldrager* foglalkozásnév (677. sz.), amelyet Házi Jenő „drótvivő”-nek (?) értelmez, sem az Adelung-, sem a Grimm-szótárban nem szerepel. A források általában a kor kancelláriai nyelven íródtak, a tanúvallomások azonban tele vannak népies elemekkel, fordulatokkal, amelyek a korabeli soproni nyelvhasználat társadalmi rétegezését is lehetővé teszik. Így például a bírósági tárgyalásokon nem ritka „pofon” szó kancelláriai és irodalmi megfelelője az *ohrfeige* (452., 1092. sz.), népi *maulschel*, *goschn*, *tasch* szinonimáit azonban szintén adhatnánk (16., 17. sz.) stb. Vö. még „hergeloffener blatteter hundsftutt” (1064. sz.) stb. A nyelv egy-egy társadalom vagy társadalmi csoport történetének forrásai között fontos szerepet tölt be.

Az itt elmondottak egyáltalán nem kisebbítik a kötet jelentőségét, Házi Jenő tudományos érdemét. A kötet méltán sorakozik Házi Jenő eddigi, 15 kötetre rúgó forráskiadványai mellé. Közel 20 esztendővel ezelőtt, a soproni okmánytár befejezésekor folyóiratunkban méltatám azt a tudományos és emberi teljesítményt, amelyet a leggazdagabb magyarországi városi okmánytár elkészítése jelentett, s hozzátettem, hogy „nagyon fontos volna a forrásközlést, esetleg bizonyos váltogatással, legalább az 1600. évig kiterjeszteni. Ez lehetne a jövő feladata” (SSz 1943. 261—4). Házi Jenő, aki ez év április 16-án töltötte be életének hetvenedik esztendejét, ezt a feladatot a ZsidóOkl. V/2. és VI. kötetében *egyedül*, részben elvégezte, még hozzá 1740-ig. A soproni okmánytár megindulásának negyvenedik évfordulóján a példaadóan szorgalmas és lelkesítő munkát köszönjük a hevenéves Házi Jenőnek.

Mollay Károly

Csatkai Endre: A soproni képzőművészet és zenei művelődés története. 1848—1948.

Sopron, 1962. 72 oldal és 28 t. képmelléklet

Kevés városban van annyira előkészítve a múlt sokirányú felkutatása, amelyen a helytörténetnek — mint komplex történelmi-eszmei szintézisnek — az épülete emelkedhetne, mint Sopronnak. E munkában nem csekély érdeme van a könyv szerzőjének, aki évtizedek óta fáradhatatlanul folytatja anyagfeltáró és rendszerező

tevékenységét. Érdeklődési területe — és ezzel együttjáróan sok eddig megjelent tanulmánya — messze túlmutat szűkebb tudományágának, a művészettörténetnek tartományán és elsősorban a többi művészetek — irodalom, zene, színház — történelmi feltárásával alkotta meg azokat a pilléreket, amelyekre majd a fentebb említett és mindnyájunk által óhajtott épület biztos alapként nyugthatik. Ezzel már jeleztük Csatkai látszólag csupán egy-egy konkrét, néha szűk területre vonatkozó tanulmányainak azt a legfontosabb vonását, amely a kis részletet kutatva, mindig az egészre, a szerteágazó összefüggésekre irányítja figyelmét és sohasem veszti el türelmét valamely hiány vagy bizonytalanság kimunkálása érdekében a még oly fáradságos, mélybe ható munka elvégzésétől.

Legújabb tanulmánykötete ennek a törekvésnek újabb fontos és hasznos állomása: a soproni képzőművészet és zene legutolsó 100 évének történetét nyújtja az olvasónak. Célja érdekében semmi sem kerüli el figyelmét, érdeklődése adatokra azok értékelésére és egymással való kapcsolatára egyaránt kiterjed. Mint minden történelmi munka — a szó mélyebb értelmében — a szerző itt is mindenkor figyelemmel van a horizontális keresztmetszetek egymásra következő rétegeit úgy kiemelni, hogy azok a kor társadalmának egy-egy jellegzetes metszetét adják. A társadalmi igény és annak teljesítése, az elért siker vagy bukás jelenségeiből pedig kiemeli azokat az immár vertikális metszeteket, amelyek egy-egy kérdés kapcsán az egymásra rétegződés bemutatásával a teljes fejlődést tárják fel. Éppen ezzel emelkedik túl a helytörténetek szokványos és immár elavultnak tekinthető szűk látókörén és egy-egy magaválasztotta terület „mélysántásával” a társadalmi fejlődés egészére vetíti a kutatás fényét.

Az előttünk fekvő kötetben tárgyalt területek természetesen lényegesen eltérő jelenségeket mutatnak a szóban forgó 100 év során. Amíg a zeneművészetre elsősorban Liszt Ferenc rendkívüli egyénisége — mint ismételten felbukkanó és Sopronba vonzó jelenség — adja meg a főakkordot, míg a zeneélet bázisát inkább a kollektívák — együttesek és iskolák — intézményein kívül a többnyire csak vendégszerelő, átutazó-koncertáló művészek nyújtják, tehát nem az alkotó munkát végző zeneszerzők, addig a képzőművészet terén több az állandóan itt tartózkodó vagy legalább is hosszabb letelepedésre törekvő egyéniség, aki megélhetését alkotó munkájával igyekszik biztosítani. Magától értetődik, hogy ezek a művészek nem mindig tartoztak a legkiválóbbak közé — művészi rangjuk nem emelkedett Liszt Ferenc magaslatáig — viszont kialakíthattak tartósnak mutatózó hagyományt, szinte lemérhetően, tíz évenként változó fokozatokban kivirágoztathattak olyan helyi stílust, amely a nagy stílusáramlatok egyik változataként meghatározzák a soproni festészet arculatát. Mivel polgári városról van szó, nem meglepő, ha a főtémák tipikusan polgáriak: mindenekelőtt az arckép, amely e tárgyalt században számbeli-leg és minőségileg egyaránt vezetett, ezen túlmenően az életkép, amely csak egyes ritka esetekben és akkor is inkább az érzelmekre hatás eszközével emelkedik a társadalmi kritika hőfokáig (Baditz Ottó). Mindemellett elég korán — és a század vége felé érezhető gyorsulással — jelentkeznek a külfölddel szinte egyidejűleg a különféle új stílusáramlatok, amelyek nagyrésze érdemes képviselőre talált. Ezek leg-többjét ez a kötet hozza először fogható közelségbe, és minden további munka a most vázolt körvonalakat fogja tovább kitölteni. Szerencsés bőséggel sorakoztat fel a szerző 1918—1919-es soproni plakátokat, amelyek jórésze meglepetés a nem-soproni olvasó számára és igényes művészi alkotásokkal gazdagítja a tanácsköztársaság plakátjainak már eddig is kiemelkedően fontos helyét. Újabb bizonyítéka a helytörténeti részletkutatás fontosságának, hiszen eredményei nélkülözhetetlenek egy-egy kor igazi szintézisének elkészítéséhez.

Csatkai Endre e legújabb kötetét — amelynek érdemeit és hasznosságát a fenti sorok csak sommásan érzékeltetik — az a munkaközösségi vállalkozás tette lehetővé, amely az 1848—1948 közti korszak soproni történelmének feldolgozására alakult, és amint látszik, máris értékes eredményeket gyümölcsozott. Csak kívánni lehet, hogy a fentihez hasonló további részmonográfiák, főleg azonban a mind világosabb formákban kiemelkedő összefoglaló helytörténeti monográfia alkotására is mielőbb sor kerüljön.

Zádor Anna

Magyarok és a Risorgimento

A Magyar Risorgimento Bizottság, a Hazafias Népfront és a Szabó Ervin Könyvtár közös kiadása. 1961. Budapest, 207 lap.

A könyv két részre tagozódik. Első részében Ács Tivadar állítja össze ama magyar katonák és hazafiak életrajzi adatait, akik 1859—61 között Garibaldi alatt az olasz szabadságharcban (Risorgimento) részt vettek. A másik részt Gátiné, Pásztor Mária a Risorgimentonak 1867-ig terjedő magyar bibliográfiáját szedi össze, nem feledkezve meg az idegen nyelvű, de magyar vonatkozású cikkekről sem. Olasz és magyar szempontból egyaránt értékes adalékok gazdag tárháza a könyv.

Sopron számára is használható adatok kerülnek ki a nagy fáradtsággal összeállított névsorból, amely mintegy 1800 emberről ad számot, közte szép számmal akad soproni is. Az a meglepő, hogy alig ismert nevek. És ez érthető is, a régi osztrák ármádiába nem tehető emberek fiait sorozták be, azok pénzen más állítottak maguk helyébe, és így sok nincstelen szinte eladta a gyermekét, aki azután 12 évig szenvedett és azt sem tudta, miért. Az olasz földön osztrák katonaság kötelekéből jobb sorsot remélve, egyúttal abban a tudatban, hogy hazájuk érdekében is cselekszenek, ha a nemzetüket elnyomó császári zsarnokság ellen küzdenek az idegenben, megszöktek és beálltak a magyar légióba. Az olasz ügy győzelme után ugyan azt ígérték nekik császári részről, hogy bántatlanul hazatérhetnek, mégis újból besorozták őket, ismét az osztrák hadseregbe.

A soproni magyar légionisták névsora a következő a könyv adatai szerint: Altány Ferenc, Bernitzer Lajos, Braun Ferenc (a császári seregben tiszthelyettes volt, 1861-ben megszökött és beállt a légióba) Breier Rudolf, Burgmann Ede (mesterségére hentes, vezetékneve eléggé ismert, a 19. század első felében bábsütő mester élt Sopronban ezen a néven, Kismartonban ma is él a városunkból oda átköltözött család) Csáki Lajos, Dancsik József (mint tiszthelyettes hagyta el a császáriakat és lépett a légióba), Dvozzák Ferenc (Sopronban 1836-ban született), Eckli Antal (diák), Fűredi Ferenc, Lein Ferenc, Meisel Péter, Vinopel Péter (örmmesterként szolgált a császáriaknál, úgy hagyta őket el és ment át a légióba), Wittmann Károly.

Sajnáljuk, hogy két hősről soproni vonatkozásban nem ír a könyv. Ihász Dánielt, Kossuth hűséges kísérőjét, említi persze, de éppen mint e korszak egyik értékes forrásának, soproni rokonaival folytatott levelezésének révén erősen bekapcsolódik városunk is a kérdésbe, tán juthatott volna ennek is pár szó, bármennyire is rövidre fogja az író az életrajzokat, egyébként természetesen a levelezést feldolgozó cikkeket (Bothár, Ruhmann) említi a bibliográfia. Fájdalmasabb a másik soproni hős Csudafy Mihály helyi vonatkozásainak elmaradása. Életrajzát Ruhmann Jenő foglalta össze éppen annak a Soproni Szemlének 1943. évfolyamában, amely folyóiratból a bibliográfia az Ihász Dánielről szóló tanulmányt ismerteti. Csudafy Mihály, Wunder néven Sopronban 1827 folyamán született (ez az adat hiányzik a névsorból), nemcsak a magyar szabadságharcban és a risorgimentóban vett részt, hanem a későbbi felszabadító harcokban is, Olaszországban maradt (bár idős korában 1880-ban ellátogatott Sopronba); ott halt meg 1904-ben mint altábornagy. A Risorgimento további történetének magyar ismertetésére nyilván sor kerül; helyes lenne, ha Csudafyról szólva az említett cikk alapján belekerülne a minket és hihetőleg a történelmi hűséget érdeklő adat.

Cs. E.

Pap Károlyné: Bűnbánat

Bp. 1962. Magvető, 18,5 cm 305 lap.

A cím eleve megmondja, hogy nem tudományos munkáról van szó, folyóiratunk pedig általában új folyama alatt igen kivételesen szokott csak megemlékezni szépirodalmi munkáról. De vajon Pap Károlyné: *Bűnbánat* c. könyve tisztára szépirodalom-e? Formája szerint az, de tulajdonképpen életrajzi adalékokat nyújt a soproni születésű mártírónak, Pap Károlynak a portréjához, azonkívül is a könyvben foglalt „novellák” sok részben emlegetik városunkat.

Az első darab *Keret kép nélkül* címmel levélsorozatot vetít elénk. A nevek Pap Károly *Azarel* című regényéből ismeretesek; az önéletrajz, de eléggé burkolt

formában. Papné olyan szolgálatot tesz a regénynek, mint a történeti könyvekben szokásos hártypapír, amely csoportképek fölé borulva a személyek nevét közli nyomtatott betűkkel. A regény így kapja meg nemcsak a soproni hátteret, hanem a regény szereplőinek kilétére vonatkozó kulcsot is. Pap Károly fiatal éveiben is már szemben állt a polgári társadalommal, Papné levélsorozata ezt tükrözi, a kietlen családi és középiskolai élet rajzában itt-ott persze erősebb színeket használ, ami esetleg a belső családi élet járatlanai előtt meglepő; lehet, hogy akik csak a felületet látták, meg is rendülnek olvastán, de mindenkit kibékít a levélsorozat művészi kidolgozása, leleményes megszólaltatása különböző jellemeleknek.

A kötet további része mintegy életrajz. A szemszöveget az 50. lapon egy önvallo-más jelzi: „Soha még asszony nem hitt annyira férje munkájában.” Így bontakozik ki előttünk egy olyan költői pálya, amely folytatása a szeretetlen szülői házban töltött gyermekkorának, de amelyen egy igazi költőfeleség öröködik, amennyire lehet, távol tartva az örökösen ólálkodó nyomorúságot.

Pap Károlyné irónőnek indult. Kezdeti sikerei ellenére azonban abbahagyta az írást és *irónő* helyett *iróné* lett. Kettőjük közül ő volt a kenyérkereső és ezt az áldozatot teljes lélekkel vállalta. A kötet zöme erről a házasságról szól. Így természet-szerűleg nemcsak Pap Károly a hőse egy hosszabb darabnak, hanem maga az irónő is. Néha valóban erőre kap benne az író, egy és más nyilván költött történet, de a lényeg megmarad: az igazi írófeleség képe, szerény vonásokkal megalkotva és mégis ragyogóan, ámbar az íróférfj jellemzésére telt a legtöbb szín.

A többi kisebb, mindig tragikus színezetű novellák sorában a két utolsó rövid darab igen figyelemre méltó: a kötet címét adó *Bűnbánat* mintegy zenei fuga. Minek-utána Pap Károly nem tért vissza 1945-ben a haláltáborból, az özvegy teljesen az ő emlékének él. A novella az özvegy keserű életét vázolja, minden szakasz után zárójelben önvádként a férj utolsó heteinek kinszenvedései jelennek meg, jóllehet ellenük senki sem tudott valamit is tenni. A kötet utolsó darabja irodalomtörténeti szempontból is értékes. *Két szerkesztő* a címe és *Osváth Ernőről* meg *Mikes Lajosról* ad éles profilú jellemzést.

A kötet olvastán csak sajnálni lehet, hogy ilyen írói képességekkel Papné hosszú évtizedeken át nem forgatta a tollat.

László Ernő

Szemző Piroska: Heckenast Gusztáv, a zenei kiadó

Különlenyomat megjelent a Magyar Könyvszemle 1961. 4. számában.

A Heckenast család számos neves embert adott a magyar kultúrának. A soproniakat érdekelni fogja minden egyes kiváló családtag élete és eredményei, mert a város életével is erősen összefonódtak. A 18. század elejétől fogva végigkísérhetni már a Heckenastok szerepét.

A Rákóczi-szabadságharc idején a város jobbágyfalvai számos ígéretet kaptak rossz sorsuk enyhítésére, ha a város erődítési munkálatait elvégzik, a szavak csak szavak maradtak, és ekkor Harkán lázadás támadt, amelynek egyik vezetője éppen az egyik Heckenast volt, kit is ezért nagyon kemény testi fenyítéssel büntettek. Majd az egyik családtag kalaposmesterséget tanult és megváltotta magát a jobbágyságból, Sopronban telepedett le. Utódai között több neves ötvös volt. Az egyik ötvös fia már az intellektuális pályára lépett, Kassán pap lett, ennek a fia a hírneves Heckenast Gusztáv, pesti könyvkiadó. Jelentőségét már számos irodalomtörténeti munka tisztázta, Szemző Piroska pedig a legutóbbi időben, mint zenei kiadót mutatta be. Nemcsak a soproni származás miatt érdekli Sopront a csinosan kiállított külön kiadás, hanem azért is, mert Liszt Ferenc életének egyik epizódját is részletesen olvashatjuk benne. Liszt ugyanis 1859-ben könyvet írt francia nyelven: azt állította benne, hogy a magyar zene a cigányzenéből ered. A könyv nagy felháborodást keltett Magyarországon, egykori jóbarátok támadták Lisztet a sajtóban. Heckenast a Budapesti Hírlapban közzétette Liszt magyaríró levélét, majd 1861-ben a könyvet magyar nyelven is kiadta.

A Liszt-vonatkozáson kívül még számos érdekes új adattal világítja meg a szerző Heckenast Gusztáv érdemeit a magyar zenekiadás terén.

Cs. E.

SOPRON BIBLIOGRÁFIÁJA

1960.

Gyűjtői: Csapody István, Csatkai Endre, Pröhle Jenő, Thirring Lajos.
Rövidítések: SSz = Soproni Szemle. KA = Kisalföld. VUH = Volk und Heimat.
BglHbl = Burgenländische Heimatblätter.

1. Természettudományok.

- Bacsó* Nándor: Magyarország éghajlata. Bp. 1960. Akadémia (számos soproni adat).
Bisztray Kálmán: A talaj élete a mikroszkóp alatt. Erdőgazdaság és faipar. 1960. 9. sz. Riport az Akadémia Talajbiológiai laboratóriumának és a soproni Erdőmérnöki Főiskola Termőhelyismerettani tanszékének munkájáról.
Csapody István: Új adventív növényfaj. Botanikai Közlemények. 1960. 3—4. füzet.
Firbás Oszkár: Kiss Ferenc, a „szegedi erdők atyja”. Természettudományi Közöny. 1960. 12. sz. (Sopron megyei születésű volt).
Hübl, Erich: Die Wälder des Leithagebirges. Verhandlungen d. Zoo.-bot. Gesellschaft. 1959—60.
Járainé Komlódi, M: Beiträge zur Kenntnis der Vegetation des Moorgebietes Hanság. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de R. Eö. nominatae. Sectio Biologica. 1960. Tom. 3.
Károlyi Zoltán: A Fertő tó vízszin-állandósítása, mint a környék gazdasági hasznosításának általános követelménye. Vízügyi Közlemények. 1960. 1. szám.
Kárpáti, Zoltán: Die pflanzengeographische Gliederung Transdanubiens. Acta Botanica. 1960. Tom. VI. Fasc. 1—2.
Kárpáti Zoltán: Die Sorbus-Arten Ungarns und der angrenzenden Gebiete. Faddes Repertorium. Berlin. 1960. Bd. 62. Heft 2/3.
Kárpáti Zoltán: Sopron környékének néhány jellegzetes bevándorolt növénye. SSz. 1960. 3. szám.
Koenig, O: Neue Wege zur Erforschung der Reiherkolonien des Neusiedlersees. BglHbl. 1960. Heft 1.
Mollay Károly: A soproni szelidgesztenyések történetéhez. SSz. 1960. 1. sz.
Országos Meteorológiai Intézet: Magyarország éghajlati atlasza. Bp. 1960. Akadémia.
Pintér István: Adatok a Dunántúl egyes tájainak mollusca-faunájához. Állattani Közlemények. 1960. 3—4. sz. (Sopron, Pinye, Hanság).
Sauerzopf, F: Ein Beitrag zur Kenntnis der Höhle von St. Margarethen im Burgenlande. BglHbl. 1960. 1. Heft.
Sauerzopf, F: Naturschutz in kultureller und wirtschaftlicher Sicht. BglHbl. 1960. 2. Heft.
Tauber A. F.: Die Herkunft des Salzgehaltes im Neusiedlersee und in den Zicklaken des Seewinkels. VUH 1960. Heft 9.
Terpó András: Magyarország vadkörtéi. A Kertészeti és Szőlészeti Főiskola évkönyve. 1960. (Monográfia).
Traxler, Gottfried: Die Flora des Leithagebirges und am Neusiedlersee. BglHbl. 1960. Heft 2.
Névtelen: Mi újság Sopronban? Erdőgazdaság és faipar. 1960. 8. szám. Riport.
Névtelen: Soproni jegyzetek. Erdőgazdaság és faipar. 1960. 9. sz.

II. Társadalmi tudományok.

- Ambrus* Béla—*Kupa* Mihály: Sopron megye papírszükségpénzei. SSz. 1960. 1. sz.
Barb Alphons: Ein archäologischer Aufsitzer aus Alt-Eisenstadt. BglHbl. 1960. Heft 2 (Bella Lajosról szól).
Bognár Dezső: A soproni Tanács 10 éves. SSz 1960. 1—4. sz.
Boronkay Pál: Sopron újjáépítése. SSz. 1960. 1. sz.
Bors András: A poéta forradalmi útja. Lobogó. 26. sz. (Bors Lászlóról szól).
Bors: Emlékezés Entzbruder Dezsőre. Köznevelés. 1960. 12. sz.

(Folytatjuk)

Tekintse meg
Hazánk egyetlen bányászati múzeumát

**a KÖZPONTI
BÁNYÁSZATI MÚZEUMOT!**

***Templom utca 2. szám
KIÁLLÍTÓTERMEIBEN***

Képekben,
tárgyi emlékekben,
mozgó modellekben
tanulmányozhatja
a magyar bányászat
fejlődéstörténetét
az ősidőktől napjainkig

NYITVA:

Hétfő és szombat kivételével
naponta délelőtt 10-től délután 1 óráig

Magyar Selyemipari Vállalat
SOPRONI SELYEMSZÖVŐGYÁRA

Sopron, Kőszegi út

I G É N Y E S
BEL- ÉS KÜLFÖLDI
VÁSÁRLÓK
SZÁLLÍTÓJA

SOPRONI
GÉPIPARI ÉS FINOMMECHANIKAI
VÁLLALAT

Sopron, Mátyás király utca 5 szám

Telefon: 10-37

Mindennemű lakatosmunka vállalása
Faipari és egyéb megmunkáló gépek
gyártása

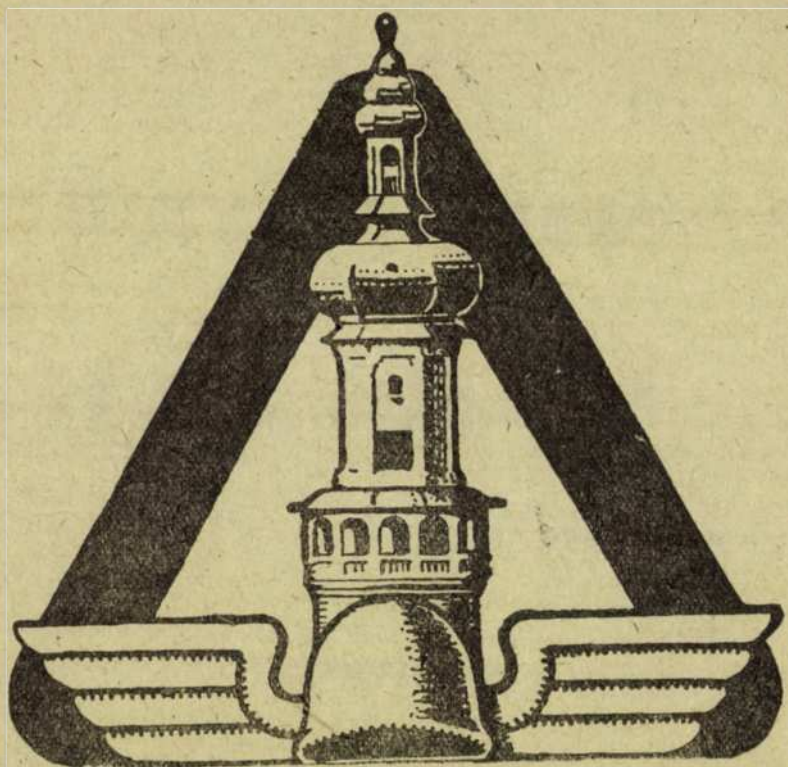
AUTÓ-, MOTOR-, MÉRLEG- ÉS IRODAGÉP javítása

HŰTŐGÉPEK garanciális javítása

OLLÓK, KÉSEK köszörülése, ÓRÁK javítása jótállással

Városunk lakosságának ruházati igényét kielégítik

A GYŐR-SOPRONMEGYEI

RUHÁZATI

Kiskereskedelmi Vállalat

SOPRONI SZAKBOLTJAI

KÖZKEDVELT

A

**SOPRONI
SÖRGYÁR**

készítménye

A kiváló

VILÁGOS

SOR

BARNA

SOR

KINIZSI

SOR

A SOPRONI

**Élelmiszerkiskereskedelmi
Vállalat**

*fűszer, csemege, édesség,
dohány,
tej és hús boltjai*

*a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára
állnak*

Sopron és vidéke

körzeti Földművesszövetkezet

MEZŐGAZDASÁGI SZAKBOLTJA:

ÖTVÖS UTCA 3

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerek
műtrágya stb. A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók,
permetezőgépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

KÖZPONTI TELEP ÉS IRODA:

Kossuth Lajos utca 5 — Telefon: 10-58 és 10-59

ÜVEGES RÉSZLEG:

Lenin körút 22 — Telefon: 17-29

V Á L L A L:

**kőműves, ács, tetőfedő, épületasztalos, szobafestő,
mázoló, címfestő, dukkózó, üvegező, üvegesiszoló,
kályhás, parkettás**

munkákat

Soproni Asztalos- és Faipari Ksz

S O P R O N

Vitnyédi u. 13

Telefon: 12-73

*Asztalos, festő, mázó, játék kárpitos,
javító, iparművész* részlegeivel

a lakosság szükségleteinek kielégítésére
a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:

hálószobát, kombináltszekrényt, rekamiét, sezlont,
konyhabútort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat,
egyéni megrendelésre, elsőrendű minőségben
és ízléses kivitelben

Vállal:

címtáblafestést, bútormázolást
és mindennemű javítást

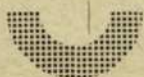
Játék és iparművészeti készítményei minden
alkalomra nagy választékban kaphatók

a Soproni Kiskereskedelmi Vállalat üzleteiben

SOPRONI
HÚSIPARI
VÁLLALAT

SOPRON

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

A Soproni Húsipari Vállalat dolgozói

jóminőségű hentesáru

készítésével

járulnak hozzá

az élelmiszeripar fejlődéséhez

Hátulsó utca 2—4. szám alatt

*a húsipar húsüzletében naponta friss hentesáru
kapható bőséges választékban*

Soproni

PAMUTIPAR

Sopron,

Selmeci utca 15—17

szám

Telefonszám:

20-90

PAMUTSZÖVŐGYÁR

ELZETT

VASÁRUGYÁR

ZÁRGYÁR

SOPRON

Csengeri utca 30—32

GYÁRTMÁNYAI:

ZÁRAK,

AJTÓ- ÉS ABLAKPÁNTOK,

ÉPÜLETVASALÁSOK

Soproni
Fésűsfonalgyár

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVAI ÚT 4. SZÁM. TÁVBESZÉLŐ: 10-50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., SZENT ISTVÁN TÉR 16. SZ. — TÁVBESZÉLŐ: 328-722

Autóalkatrészgyár V.

**„RÁBA“ GYÁREGYSÉGE
SOPRON, BATSÁNYI U. 15.**

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek
„Rába“ motor, futómű,
kapesolóművek
Csepel 130—300 futómű és csörlóművek

FÉMLEMEZIPARI MŰVEK

SOPRONI TŰ- ÉS KÉSÁRU GYÁREGYSÉGE

Sopron, Csepel utca 3

SOPRONI TŰGYÁR

Termékei: *Különféle tűárúk. — Kárpítos díszszegek*

Cipőkarikák. — Fűzőszemek

Bőrszegecsek

LÖVŐI KÉSGYÁR

Termékei: *Háztartási kések. — Zsebkések*

Ipari kések. — Mezőgazdasági gépkések

Különféle kéziszerszámok

SOPRONI
RUHAGYÁR

Sopron, Rákóczi utca 6

•
12 éves működése alatt

gyártmányaival:

női-, lányka- és baby-ruháival

a bel- és külföldi igényeket

egyaránt kielégíti

•
Saját laboratórium

•
Saját tervezés

TARTSA PÉNZÉT TAKARÉKPÉNZTÁRBAN!

A TAKARÉKBETÉT KAMATOZIK,
BÁRMIKOR, MINDEN ELŐZETÉS FELMONDÁS NÉLKÜL
FELVEHETŐ!

BŐVEBB FELVILÁGOSÍTÁST AD AZ

ORSZÁGOS TAKARÉKPÉNZTÁR FIÓKJA,

SOPRON, Lenin körút 98, valamint bármelyik postahivatal

KEVÉS PÉNZÉRT SOKAT NYERHET! LOTTÓZON – TOTÓZZON

a soproni TOTÓ-LOTTÓ irodában
SOPRON, Hátsókapu 8

LEGSZEBB AJÁNDÉK

A KÖNYV

AJÁNDÉKOZZON MINDEN ALKALOMRA KÖNYVET

A SOPRONI

ANTIKVÁRIUMBÓL!

KÖNYVEKET, KÖNYVTÁRAKAT VESZÜNK!

ANTIKVÁRIUM

LENIN KÖRÚT 13 — TELEFON: 13-50

SOPRONI

Járműgyártó

SZÖVETKEZET

Központi iroda: RÁKÓCZI U. 27 — Telefon: 17-26

Szíjgyártó üzem

LENIN KÖRÚT 90 — Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése, javítása

Motorjavító üzem

BOTOND UTCA 10 — Telefon: 23-25

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

RÁKÓCZI UTCA 27

Kézikocsi, szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás,

autókarosszéria készítés

TISZTASÁG:

FÉL EGÉSZSÉG

Saját egészsége érdekében látogassa
a több káddal bővített, hőlégfürdővel
központi fűtéssel
korszerűsített

Városi fürdőt

FÜRDŐVÁLLALAT

**SOPRONI
FODRÁSZ SZÖVETKEZET**

KORSZERŰSÍTETT,

HIGÉNIKUS

TERMEIBEN

GONDOS

ÉS

FIGYELMES KISZOLGÁLÁS

A

Soproni

Állami Gazdaság

KÉKFRANKOS

LEÁNYKA

MUSKOTÁLY

PALACKOZOTT

MÁRKÁS BORAI

A KORSZERŰ SOPRONI

SZŐLŐTERMELÉS

EREDMÉNYEI

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete

Torna utca 1. — Telefon: 14-53

Női- és férfi pulóverek — Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkból

Szolgáltató részlege

Lenin krt. 94. — Telefon: 21-79

Szemfelszedés — Himzés — Előnyomás
Nylonharisnya átkötés

Minőségi munkával!

TAKARÉKOSKODJUNK

A GÁZZAL

akkor kisebb lesz a gázzámla és jobb lesz
a gáznyomás

Felvilágosításért és panasszal forduljunk

A GÁZMŰHÖZ

Táncsics Mihály utca 12. Telefon: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Ü

PANNÓNIA ÉTTEREM, FEHÉRTEREM:

a város reprezentatív vendéglátó üzeme

Z

TURISTA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lővérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

E

M

E

BISZTRÓ:

a város központjában hideg ételek választékával, reggelizési lehetőséggel, cukrászati készítményekkel és presszó-feketével

I

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

DEÁK ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

GAMBRINUS ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

VÁRKAPU ESZPRESSZÓ:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

FÓRUM-, GYÖNGYVIRÁG-, CIKLÁMEN-,

PÖTTYÖS

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyaltkülönlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

Látogassa meg üzemeinket!

Győr-Sopron megye

Idegenforgalmi Hivatala

Sopron, Ógabona tér 8. Telefon: 20-40

Kirándulások:

GYŐR, Városi Tanácsház, Telefon: 25-90

MOSONMAGYARÓVÁR, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállás biztosítás:

szállodában turistaszálláson — magánhelyen

Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása

Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása

Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel

Városkörnyéki és megyei autóbuszkirándulások szervezése

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Győri turistaszállás, Szeszgyári út 8

Soproni turistaszállás, Ferenczi utca 4

Soproni belvárosi turistaszállás, Új utca 8

Soproni turistatábor és camping

Szállásigények idejében bejelentendők az

IDEGENFORGALMI HIVATALHOZ

Soproni

Posztó- és Szőnyeggyár

Sopron, Baross út 24. szám.

GYAPJÚSZÖVETEK

TAKARÓK

MŰSZAKI SZÖVETEK

BÚTORSZÖVETEK

SZÖNYEGEK

É. M.

Soproni

Épületesztalosipari

Vállalat

Hazánk legkorszerűbb épületesztalosipari
nagyüzeme

Gyárt:

Mindenfajta ajtót, ablakot

és egyéb felszereléseket

Gyártelep:

SOPRON, TERV UTCA 2

Telefon: 17-55, 10-70

**Soproni
Vas- és Szerelő
Kisipari Szövetkezet**

vállal:

RÁDIÓ JAVÍTÁST,
GYERMEKKOCSI JAVÍTÁST,
BÁDOGOS, VÍZSZERELÉSI,
LAKATOS, ESZTERGÁLYOS, GÉPLAKATOS
VILLANYSZERELŐ, MOTORTEKERCESELŐ
munkákat

Sopron, Ógabona tér 16

**VÁSÁROLJA
FINOMÁRU KÉSZÍTMÉNYEINKET!**

*fonott kalács, briós, sajtrúd,
túróstáska, diós- és mákoskifli stb.*

Soproni Sütőipari Vállalat

Az üdülőnegyed bejáratánál várja az

Ady Endre Kultúrház

SOPRON, ADY U. 10 — Telefon: 17-34

Tanfolyamok:

szabás-varrás, nyelvoktatás

Tudományos ismeretterjesztő

előadások a havi műsorplakát szerint

**Minden kedden és szerdán mozielőadás,
minden vasárnap filmmatiné**

Minden vasárnap táncest

Büfé és eszpresszó a Soproni Vendéglátóipari Vállalat kezelésében

Segítsd

*Sopros városképének külső szépségét,
az utcák tisztaságát!*

Támogasd

a Köztisztasági Vállalat fontos munkáját

Ne szemetelj az utcán!

Liszt Ferenc Művelődési Ház

Sopron, Liszt Ferenc utca 1

Telefon: 27-55

a soproni kultúrélet központja!

*Ismeretterjesztő előadások,
hangversenyek, szakkörök,
tanfolyamok, klubok!*

Orosz-, angol- és német nyelvtanfolyam

Szabás-varrás tanfolyam

*Balettiskola — Színjátszó csoport — Bábcsoport — Kézimunka-
és rajzszakkörök — Bélyeg- és „Ki mit gyűjt” klubok
Liszt Ferenc klub — Ifjúsági társalgó*

A SOPRONI SZEMLE különkiadványai

*A soproni képzőművészet
és zenei művelődés története
1848—1948*

Megrendelhetők a kiadóhivatalnál: Sopron, Városi Tanács

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Oedenburger) Rundschau.
Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.
Lokalhistorische Quartalschrift.

Aus dem Inhalt

Winkler, Oskar: Neue Wohnhäuser in Sopron
Mollay, Karl: Mittelalterliche Kalender (II.)
Bóna, Stefan: Der Goldschatz von Drassburg (II.)
Hammerl, Ludwig: Georg Ferdinand Pamer der Bahnbrecher der erneuerten deutschen Literatur in Ungarn
Házi, Eugen: Die Festung Katzenstein

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21×29 cm) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme ne haladja meg a 20 gépelt oldalt!

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék (A ritkítást csak szavaknál eszközöljék).

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A kiadó csak teljesen nyomásra kész kéziratokat fogad el, és a korrekturában eszközölt pótlások esetén a nyomda külön költségeit a szerző tiszteletdíjából levonja. (A korhű helyesírást is pontosan jelöljük a kéziratokban.)

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hirlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1.) és minden postahivatalnál. Előfizetési díj évi 48 Ft, melyet félévenként szed be a posta a levélkézbesítők útján.

Előfizetési csekk számlaszám: egyéni 61.280, közületi 61.066
(vagy átutalás az MNB 8. sz. fióknál vezetett egy számlára).

Régebbi évfolyamok és példányok (1955-től) a kiadónál rendelhetők.

Levél cím: Soproni Szemle Szerkesztőség, Sopron, Városi Tanács

Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

